SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER CİLT 3

GECE AKADEMİ

Kitap Adı	:	**Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt 3**
İmtiyaz Sahibi	:	Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım	:	Melek ZORLUSOY
Sosyal Medya	:	Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	:	Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No	:	15476
Matbaa Sertifika No	:	34559
ISBN	:	978-605-7631-16-9

Editör (ler)

Prof. Dr. Orhan ÇOBAN
Prof. Dr. Serpil AĞACAKAYA
Doç. Dr. Enderhan KARAKOÇ
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU
Öğr. Gör. Ayşe ÇOBAN

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.
Birinci Basım/First Edition ©Mart 2019/Ankara/TURKEY **©copyright**

Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi
Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR
Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

CHAPTER 45: Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesine Göre Adana'da Fransız-Ermeni Mezalimi (1920-1921)
EBRU GÜHER **5**

CHAPTER 46: Liberal Yerel Yönetim Kuramlarının Avrupa ve A.B.D Yerel Yönetimleri Üzerindeki Etkileri
MURAT SEZİK **13**

CHAPTER 47: Kültürlerarası İletişim Engeli Olarak Nefret Söylemi ve Medya; Suriyeli Sığınmacılar Örneği
EVİN DOĞAN **37**

CHAPTER 48: Enerji Projelerinin Çevresel Etki Değerlendirmesinde İklim Değişikliğinin Araştırılması
ABDULVAHAP ÇAĞATAY DİKMEN **51**

CHAPTER 49: Hazarlarda Musevilik
EKREM CEBECİ **63**

CHAPTER 50: Kur Hareketliliğinin Nedenleri, Yansımaları ve Dış Ticarete Etkileri
CELAL KIZILDERE **79**

CHAPTER 51: Entelektüel Sermaye
HÜSEYİN ALİ KUTLU, SEVAL AYGÜN ÖZDEMİR, SEYHAN ÖZTÜRK **93**

CHAPTER 52: Depresyon Tipleri ve Tedavi Yöntemleri
FATİH BAL **103**

CHAPTER 53: Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardına (Bobı Frs) Göre Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması
MUSTAFA MORTAŞ **119**

CHAPTER 54: Kurumsal Sosyal Sorumluluk
İPEK OKKAY **131**

CHAPTER 55: II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Reklam Örnekleri Üzerine Bir İnceleme: Arz-ı Hâl, Cart Beyim, Cici, Davul, Dertli İle Garip, Hande, İncili Çavuş, Kâhya Kadın, Karikatür, Lak Lak, Latife, Mirat-ı Âlem
CİHAT TANIŞ **145**

CHAPTER 56: Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Fransa Örneği
MURAT FİDAN **157**

CHAPTER 57: Oecd'ye Üye Olan Ülkelerin Topsis ve Waspas Yöntemleri ile İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi
VESİLE SİNEM ARIKAN KARGI **181**

CHAPTER 58: Lojistik Performans Endeksindeki Başarılı Ülkeler Arasında Bir Karşılaştırma: Danimarka-Avusturya Örneği
RAMAZAN ERTURGUT, HASAN EMİN GÜRLER **195**

CHAPTER 59: Etnografya Müzelerine Bir Örnek: Kuruluşunun 25. Yılında Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi
ZERRİN AYDIN TAVUKÇU **215**

CHAPTER 60: Antik Çağda Eşkıyalik Faaliyetleri ve Sosyal Eşkıyalık Üzerine Bir Değerlendirme
MUHAMMED FAZIL HİMMETOĞLU **233**

CHAPTER 61: Öğrencilerin Muhasebe Derslerine Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler: Kars, Ardahan, Iğdır Üniversiteleri Örneği
SEYHAN ÖZTÜRK **247**

CHAPTER 62: Sivil Toplum ve Yerel Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri: 30 Büyükşehir Belediyesi Örneği
AZİZ BELLİ **257**

CHAPTER 63: Etkin Kamu Yönetiminin Türk Kamu Kamu Yönetimine Yansımaları
AHMET TUNÇ **275**

CHAPTER 64: Türkiye Muhasebe Eğitimi Literatürünün 2013-2018 Dönemi İncelemesi
MURAT GENÇ **293**

CHAPTER 65: Y Kuşağının Elektronik Bankacılık ile İlgili Tutum ve Davranışları: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma
TURAN KOCABIYIK, ARAM SHABAN FATTAH FATTAH **311**

CHAPTER 66: Hayat Ağacı Figürün Türk Mimari Süsleme Sanatına Yansıması
ŞENAY SAYIN ALSAN **333**

CHAPTER 67: Hayat Ağacının Türk Mitolojisindeki Yeri ve Ağaç Kültü
ŞENAY SAYIN ALSAN **351**

CHAPTER 68: 1954 Milletvekili Genel Seçimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı
AYŞE AYDIN **365**

CHAPTER 69: Çok Partili Siyasî Hayata Geçişte Muhalif Bir İsim: Afyonkarahisar Milletvekili General Sadık Aldoğan
AYŞE AYDIN **381**

Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesine Göre Adana'da Fransız-Ermeni Mezalimi (1920-1921)

Ebru GÜHER[1]

CHAPTER 45

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

GİRİŞ

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın siyasi, askeri ve ekonomik hükümlerine göre Osmanlı Devleti fiilen sona erdirilerek; Anadolu yer yer işgal edilmeye başlanmıştır. Türk Milletinin özgürlük, bağımsızlık ve egemenlik hakları tanınmamış, işgaller tüm hızıyla devam etmiştir. Türk Milli Mücadelesi Doğu, Güney ve Batı Cephesi olmak üzere başlıca üç cephede geçerken (Giritli,1989:278), konumuz olan Güney Cephesinde Fransa'ya karşı mücadele verilmiştir (Soysal, 1983:68).

Fransa Adana merkez olmak üzere Çukurova'yı Suriye'nin bir parçası olarak telakki etmiştir. Çünkü Çukurova askeri açıdan Suriye'nin savunulması için tabi bir engel durumundaydı. Bu açıdan bakıldığında Fransa Suriye'yi ele geçirmek için bölgenin kuzeyini oluşturan Adana ve havalisini elde tutmak zorundaydı. Bunun yanında bölgenin toprağının verimli, bitki örtüsünün zengin olması, dokuma ve ipek endüstrisi için hammadde kaynağı olması, Bağdat demiryolu için kavşak noktasında olması Fransa'nın açısından önemli unsurlardı. Suriye sahillerinde bir ikmal ve yükleme limanı elde etmek isteyen Fransa, diğer taraftan da Müslüman olan yerlerde hâkimiyet kurmak için İslam kültür merkezlerini elde tutmak istiyordu (Akbıyık,1999:61-64; Hatipoğlu, 1989:7-9).

Fransa'nın sömürge politikası, gelecekteki Ermeni isteklerinin dayanağını oluştururken bölgede Ermeni-Fransız işbirliğini ortaya çıkarmıştır. Bu birliktelik Ermeni zulmüne dönüşerek buralardaki halkı tehdit eder bir hal almıştır. (Hatipoğlu, 2010: 289).

Fransa'nın yardımlarıyla tehcirle uzaklaştırılmış olan Ermeniler, yanlarına pek çok Kafkas Ermeni militanlarını da alarak beraber Çukurova'ya girmişlerdir. (Gül, 2006:110). Ermeniler tehcir zamanı giderken bıraktıkları mal ve mülklerini sahiplenmeye başlayarak gittikçe şımarmaya başladılar (Kılıç, 1976: 8; Sükan, 2007: 225).

Fransa-Ermeni işgaline karşı halk milli teşekküller ve mukavemetler oluştururken; (Çelik, 2015: 630-631; Toros, 2001:81.) Mustafa Kemal milli direnişi teşkilatlandırmak için bölgelerinin hatırlı kimseleri veya subaylarını Adana, Kozan, Elbistan, Maraş, Urfa, Osmaniye ve Antep mıntıkalarına göndermiştir (Selek,1981:388). Bunlar gerektiği zaman düzenli ordu birlikleri gibi cephe savaşları yapmıştır. Kadirli, Bahçe, Osmaniye, Ceyhan, Kozan Yüzbaşı Osman Tufan Bey'in, Karaisalı, Pozantı, Adana, Tarsus Yüzbaşı Sinan Bey'in, Feke ile Haçin de komutan Kozanoğlu Doğan Bey'in sıkı denetimine girmiştir (Onar, 1975: 87.)

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Fransız-Ermeni İşbirliği ve Mezalim Örnekleri

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını duyurmak için, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gitmesinden hemen sonra Atatürk'ün isteği üzerine Sivas'ta yayımlanan İrade-i Milliye gazetenin bir devamı olarak 10 Ocak 1920 yılında yayımlanmaya başlamıştır (Topuz,1996:59; Kabacalı,2000:152). Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türk Milli egemenliğini yayın yoluyla anlatmak için kurulmuş olup ilk yazı Atatürk tarafından yazılmıştır (Baykal, 1997:253; Coşar, Trz,:123-126; Önder, 1991:294). Gazete 1934'te "Ulus" adı ile yayın hayatına devam etmiş, 1950 yılında bir süre kapanmışsa da sonra yayın hayatına devam etmiştir (Baykal, 1997:257).

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Adana ve çevresindeki Fransız işgaline ve Ermeni olaylarına sayfalarında geniş bir şekilde yer vermiş, gün be gün olayların nabzını tutmuştur. Bu noktadan hareketle 1920-1921 tarihleri arasında yaşanan bu olayları kronolojik bir sıra takip ederek vermeye çalışacağız.

1920 yılının başlarında gazete sütunlarında Türkiye'de yaşayan azınlıkların özellikle Ermeni ve Rumların ancak Türk kimliği altında yani Türklerle beraber yaşayarak huzur bulacaklarını, ayrışmanın kimseye hizmet etmeyeceğini ifade eden yazılar neşretmiştir

(Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ocak 1920: 3)

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 11 Şubat 1920 tarihli nüshasında *"Adana Ahvâli"* başlığında Adana, Sis, Haçin ve havalisinde fecayi ve mezalimin devam ettiğini, bu faaliyetlerin kalplerde kin ve intikam hissini derinleştirdiğini ifade etmiştir. Gazete Ermenilerin yaptıklarının Fransız yöneticileri tarafından görmezden gelindiğini eleştirerek *"...Ara sıra Ermeni bayraklarıyla bütün yerleri donattılar. Kiliselerde alenen Müslümanlar hakkında hakaret ettiler. Sokaklarda tehdit-âmiz vaziyetlerle yaklaşık bütün Müslümanların katl-i alem edileceğine işâa olunur. Bu ahvâl karşısında ne hükümet ve vali, ne Fransız komutanı Bremon hiçbir hareket ve faaliyet* göstermezler. İşgalde Ermeniler tarafından Kemal Bey, Evkaf Müdürü, gazeteci İhsan Bey *ve bir komiser şehit edilmiş olduğu halde şimdiye kadar hükümet tarafından dahi hiçbir Ermeni tevkif edilmemiştir. Zavallı Kilikya ahalisi bil'fiil müdaffa hayata mübaşeretten evvel bütün vasait-i meşûa ile gerek hükümetin, gerek Avrupa'nın hiss-i adalet ve insaniyetini tahrike çalıştılar, şimdiye kadar semere göremediler. Yarın tarih bu facialarını nakledeceği zaman bugünün selahiyattar zevatı hakkında çok acı hükümler verecektir"* dedikten sonra Kilikya Müdafaa Hukuk Heyeti'nin protesto telgrafını yayınlamıştır. **(Hâkimiyet-i Milliye, 11** Şubat **1920: 3)**

Adana/Kozan'da Ermeni taarruzlarının korkunç bir hal aldığına işaret eden gazete, her gün Kozan Ermenilerinin birçok Müslümanı katlettiğini yazmıştır. 1920 senesinin Şubat ayının 23/24 gecesi Adana'ya 4 km uzaklıkta bulunan Kılınçlı mevkiinde İslam eşrafından 5 kişi Kozan'a giden Ermeni jandarmaları tarafından şehit edilmiştir. Gazete vaziyetin bu şekilde daha fazla devam edemeyeceğini sulhun yakında bu havaliyi işgalden kurtaracağı ümidiyle kamuoyunu sabır ve sükûta davet etmiştir **(Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1920: 2).** Gazete bir başka nüshasında ise Mart 1919 tarihinde Fransız işgaline uğrayan Kozan Sancağı'nın, guvernör Mösyö Tayyarda tarafından Müslümanlara tatbik edilen fecayi ve mezalimi maddeler halinde neşr etmiştir. Bunlar arasında servet sahibi olanların zorla para ve mallarının alındığı, sözde sulh komisyonun oluşturulduğunu ve keyfi olarak Müslümanları mağdur ettiğini örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır **(Hâkimiyet-i Milliye, 17 Mayıs 1920: 3).**

Nisan 1920 tarihine gelindiğinde bölge halkına karşı Fransız-Ermeni mezaliminin iyice arttığını gazete sütunlarından anlamak mümkündür. Zira 3 Nisan 1920 tarihli bir haberde, Adana'da Ermenilerin Müslüman ahaliye taarruzda devam etmelerinin artık sükût ve tahammülü imkânsız bırakacak bir dereceye geldiği ifade edilmiştir **(Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1920: 2)**

3 Haziran 1920 tarihinde Adana'da Fransa Valisi Bremon'un Müslümanlara karşı yaptırdığı cinayetlerden örnekler veren gazete bunu toplamda 10 maddede açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan bazılarını ifade edecek olursak; sokakta oynayan 4 yaşındaki bir çocuğun arkadaşına tükürdüğü bir sırada o civardan geçen Fransız Valisi Bremon'un çocuğuna isabet eden bir parça tükürükten dolayı cebren 5000 lira para alındığı, Yeni İstasyon ile Adana arasındaki birçok yerde Aralık 1919'dan Mart 1920'ye kadar 25 Müslümanın katledildiği, Kadirli ile Ceyhan kazalarına bağlı yaklaşık 18 Türk köyünün içerisinde hiçbir eşya çıkarmaksızın yakıldığı, sebepsiz Adana'da tutuklu Müslümanların miktarının 400'ü geçtiği vurgulanmıştır **(Hâkimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1920: 3).**

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 17 Haziran 1920 tarihli nüshasında *"Ermeni Faciaları"* manşetiyle duyurduğu bir başka haberinde ise 11 Haziran 1920 sabahı Adana'da Hacı Bayram kapısındaki Müslüman mahallesine hücum eden Ermeni muhacirlerinin bütün Müslümanları zorla evlerinden sürüp bütün eşyalarını gaspettiğini, neye uğradığını bilemeyen insanların Kahyaoğlu çiftliği ve Küçükdikili yoluyla muhacerete mecbur edildiğini ifade ettikten sonra *"...30 silahlı Ermeniden oluşan bir çetenin taaaruzuna* uğrayarak bütün erkekler bir eve, kadın ve çocuklarda diğer bir eve doldurulmuş, 43 erkek ve 21 kadın ve miktarı tespit edilemeyen çocuklar *kâmadan geçirilmiştir. Ayrıca 4 erkek ve 18'i kadın*

olmak üzere 22 yaralı vardır. Kadınların bilezik ve küpeleri, kolları ve kulakları kesilmek suretiyle alınmıştır" şeklinde olayları aktarmıştır. Gazete devamla Adana'nın İncirlik bölgesindeki bir köyde 9 Haziran 1920 tarihinde Ermeni çetelerinin bütün köy halkını bir yere doldurup eziyet ettiklerini, 8-9 Haziran gecesi ise Ermenilerin Karaoğlan köyünde Çerkez Hasan Bey'in çobanlarından 4 kişiyi öldürdüğünü, Adana civarında Çotlu, İkizce, Karaoğlan köyleriyle civarındaki çiftliklerin bütün hayvanlarının Ermeniler tarafından gasp edildiğini belirtmiştir. Gazete Ermenilerin bu cesaretlerinin arkasındaki kuvvetin onlara destek veren Fransa, İngiltere ve Amerika olarak göstermiştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 17 Haziran 1920: 1).**

28 Haziran 1920 tarihinde *"Ermeni Mezalimi Devam Ediyor"* manşetiyle Adana ve havalisinde Ermeni ve Fransız işbirliğine değindikten sonra Fransa kuvvetleri içindeki Müslüman Araplardan bahsetmiştir. Fransa'nın Anadolu'da Müslüman Türk'e karşı yine Müslüman askerlerle muharebe etmesini sert bir dille eleştirmiştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 28 Haziran 1920: 2).**

26 Temmuz 1920 tarihli nüshada *"Kilikya'da Kanlı* İnad*"* başlığıyla Fransızların Kilikya'da kanlı inattan başka bir şey göstermediğini, bu bölgelerde Fransız kuvvetlerinin eninde sonunda açlık tehlikesiyle baş başa kalacağını iddia etmiştir. Gazete haberinin devamında konuyu şu şekilde açıklık getirmiştir *:"...bugünkü Kilikya vaziyetinin Fransız için başka bir manası yoktur. Tarsus'ta, Adana'da şehirlere girerek kendini müdafaa eden kuvvetlere bir gün açlık tehlikesinin de baş göstereceğini hatırlamak icap eder. Hoş şehirlerde de tutunamazlar. Tarsus'ta Fransızlar açlık tehlikesi önünde nihayet pek az devam edebilir. Ondan sonra bakalım açlık mı, süngü mü şehrin kapısını açtıracaktır?* **(Hâkimiyet-i Milliye, 26 Temmuz 1920: 3).**

29 Temmuz 1920 tarihli gazete nüshasında *"Ermeni Zulmü"* başlığı altında Misis'te Fransız kuvvetlerinden ayrılan mülazım Agop idaresindeki Ermeni çetelerinin birkaç köyü basarak 8 haneyi bombaladığını, Müslümanlardan 37 erkek, 6 kız ve kadını şehit ettiğini belirtmiştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 29 Temmuz 1920:2).**

13 Kasım 1920 tarihinde *"Adana Fecayi! Fransızlarla Ermenilerin Zulüm Sabıkaları"* manşetiyle Fransız-Ermeni mezaliminden veryansın eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yaşanan acı olayları şu cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır: *"Bir taraftan Yunanlılar evleri, köyleri yakıp; kadınları çocukları camilere doldurup ateşe verirken, diğer taraftan Fransızlarla Ermeniler Adana'da hatıra ve hayale gelmedik facialar ibkâ ediyorlar. Fransızlar harekât-ı ahire esnasında Ermenilerle Tarsus mıntıkasında birçok mezalim* îkâ *etmişlerdir. Fransızlar Ermenilerle ele ele vererek, ellerinde palalar, bombalarla sokak sokak dolaşarak Müslümanlığa, Türklüğe ağızlarına gelen küfürleri söylüyor, zavallı vatandaşlarımızı demir kırbaçlarla kırbaçlıyorlar. Ufak bir mukabele görür görmez derhal hayatlarına son veriyorlarmış. Bu fecâyi, Adana'dan bir suretle firar edenler anlatıyorlar. Adana'nın şimdiye kadar böyle müthiş ve elimli dakikalar yaşamadığını ve bir katl-i idâmdan korkulduğunu söylüyorlar. Medeni Fransızlar bu mezalimlere karşı seyirci vaziyetinde kalıyor. İslamların feryadlarına karşı omuz silkelemekle iktifâ ediyorlar.*

Hepsinin sükûtu Ermenilere pek ziyade tesir ettiğinden dükkânlar kapanmış, sokaklarda tesadüf ettikleri Müslümanlar kırbaçlanmışlardır. Adana'da hiçbir Müslüman gece on ikiden sonra dışarı çıkamıyormuş, hatta gündüz bir Müslümanın Ermeni mahallesi civarına gidebilmesi bile imkânsızmış.

Medeniyet iddia eden Fransızlar, Ermenilerle bi'l-iştirâk istedikleri kadar îkâ*' mezalim etsinler. Türk Ayıntab'da, Haçin'de olduğu gibi harikalar ibdâ' ederek vatanını kurtaracaktır..."* **(Hâkimiyet-i Milliye, 13 Kasım 1920: 1)**

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yaşanan olayların olumsuz sonuçlarından bahsederken asayişin henüz tesis edilememesi sebebiyle ticarette büyük bir durgunluğun yaşandığını, her gece soyulan hane ve dükkânların sayısında büyük bir artışın olduğuna dikkat çek-

miştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 8 Şubat 1921:1)**. Adana'da şiddetli bir ekonomik buhranın yaşandığını; eşya fiyatlarının azaldığını, pamuk, susam fiyatlarının donduğunu, sadece zahire, yağ ve odun fiyatlarında artış olduğunu belirten gazete asayiş olmadığından çiftçilerin hemen hepsinin işsiz olduğundan dem vurmuştur. **(Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1921:2).**

Gazete yazarlarından Hüseyin Ragıp *"Yine Ermeniler"* manşetiyle *"Ermenilerden çektiğimiz artık yeter! Birgün bu zulmün dersini vermek zamanı geldi"* diyerek bıçağın kemiğe dayandığını, Türk milletinin sabrının kalmadığını dile getirerek yaşanan olaylarda kamuoyunun tercümanı olmuştur. **(Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1921:1)**

"Kilikya'da Fransız Entrikaları! Vatanperver Kilikya Halkı Protesto Ediyor" haber başlığıyla, medeniyetten bahseden Fransa'nın bu görüşlerine aykırı davrandığını, halkın hamiyet ve vatanperverliği, kahramanca mukavemet mücadelesi karşısında pek çok müşkülata uğradığını, bu nedenle Fransızların hile ve entrikalara saptığından bahsetmiştir. Fransızların, ahalinin güya kendilerini istediğine dair oy topladığını, vatansever halkın bu olayı şiddetle telgraflarla protesto ettiğini dile getiren gazete, olayı şu cümlelerle anlatmaya çalışmıştır:

*"...Protesto telgrafında Fransızların sebepsiz İslam ve Türkleri imh*â *ettiğini, mallarının gasb, emvalde bulunup birçok halkı mahbus ve zindanlarda çürüttüğü gibi eşraftan sebepsiz binlerce lira tahsil, vermeyenlerin nefy olduğunu el-hâsıl tahammülsüz mezalim icrâ eylediğini beyandan sonra şimdide birtakım acize ve fıkrayı tehdid ve ismen Müslümanlara müşabeheti olan Arab Yahudileriyle gayr-i Müslümanları para ile* ıtmaa *ederek Fransızları kendi lehinde oy toplamakta bulunduğu ifade olunuyor..."* **(Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1921: 1)**

"Adana Mektubu" manşetiyle Fransa'nın Adana'da Müslümanlara zarar siyaseti izlemeye devam ettiğini vurgulayan gazete, Fransızların Adana'yı işgal edeli hiçbir gün cinayetsiz geçmediğini, Amerika, Marsilya ve dünyanın her tarafından toplanan Ermenilerin Türkleri şehit, mallarını gasp ettiğini belirtmiştir. Hâkimiyet-i Milliye, sözlerini şu örnekle desteklemiştir: *"Adana'n*ın yakınında olan köylerden Ahm*et Ağa'nın hanesi jandarma kıyafetli 20-30 kişilik As*ûri *çetesi tarafından bir kere basılarak birçok kıymetli eşyasıyla bir takım huliyyât gasbolundu. Tabi caniler firar ettiler. Fransız silahıyla mücehhez ermeni ve Asûri çeteleri ahîren Adana'ya 12 km mesafede bulunan Kayarlı karyesine girerek 2 Müslümanı* şehid *ve birçok kimseleri cerh ile fazla miktarda para gasbederek savuşmuşlardır...Ahali bir takım kanlı cinayetlere, işlere, suikastlara, iktisadi buhranlara maruz iken, Fransızlar kendi menfaatlerini teminle meşguldürler"* (**Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1921: 2).**

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, bir taraftan Ankara Hükümeti'ne tatlı dil dökerken diğer taraftan ahaliyi tazyik eden Fransa'yı ikiyüzlü olarak nitelendirmiştir. Fransızlar tarafından Kuvayı Milliye ile beraber hareket ettikleri için tutuklanan Adana Sanayi Mektebi Müdürü Vehbi, Darülfünun mezunlarından Altıkulaçzade Osman, Vakıf Kütüphanesinden Mustafa, Sanayi Mektebi mutemetlerinden Tahsin Beylerden bahseden gazete kendilerine sıra geldiğini hisseden daha birçok münevver gençlerin firar ettiğini belirtmiştir. Fransızlar tarafından silahlandırılan 700 kişilik bir Ermeni çetesinin Ceyhan ve havalisinde Müslüman köylerini bastıklarını, diğer bir Ermeni çetesinin de Yüreğir ovasında faaliyete geçtip çeşitli mezalimlerde bulunduğunu açıklamaya çalışan gazete bu anlamda Fransa ve Ermenileri sert bir dille eleştirmiştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mayıs 1921: 1).**

Fransızların iki seneden beri Kilikya'da bulunmasının ve Türk'ün mücadelesinin manasını açıklamaya çalışan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi iki taraf açısından şöyle bir yorum yapmıştır: *"Bu mücadelenin bizim için gayet sarih bir manası var: Hakk-ı hayat, hakk-ı istiklâl! İzmir ve Irak cephelerinde olduğu gibi orada da Türkiye'nin istihsali, Türkiye'nin Fransa gibi hür, müstakil ve şerefli yaşaması için döğüşüyoruz. Kilikya'da mücadelenin bize göre manası hayatı taarruza uğrayan insanın müdafaa-ı meşr*ûasından *başka bir şey değildir. Fa-*

*kat Fransızlar için Kilikya harbinin manası nedir? Bu bir müdafaa harbim midir? Hayır! Kilikya Fransa'dan bir parça mıdır? Hayır! Kilikya halkı Adana, Ayıntab, Maraş Türkleri Fransa'yı davet mi ettiler? Hayır! O halde Kilikya harbinin Fransızlara göre manası kendi milli ve vahdeti için yaşamaktan başka bir şey istemeyen Türklerin herhangi bir Avrupa Hükümeti tarafından tecavüze uğraması, hürriyetini seven bir milletin esir edilmek istenmesi demektir; yani Kilikya'da biz müdafaa harbi ve Fransa bir tecavüz ve istil*â *harbi idame ediyor..."* Gazete haberinin devamında Türkiye'nin bölünmesinin Fransa'nın çıkarlarına uygun olacağını, bölgedeki mücadelenin Kafkas cephesinde Ermeni, İzmir cephesinde Yunan, Irak cephesinde İngiliz kuvvetlerini takviye edeceğini dile getirmiştir. Son dönemlerde Fransa Hükümeti'nin de bölgedeki yanlış siyasetini anladığını ifade eden gazete fiiliyatta da artık bu yanlıştan geri dönülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 12 Haziran 1921: 1).**

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi *"Şâkiler birer Birer İzmir'e Çekiliyor"* manşetiyle Adana'da 1920 yılında büyük bir katliam yapan Ermenilerin takım takım İzmir'e doğru gittikleri haberini kamuoyuyla paylaşmıştır. İzmir'de de rahat durmayacaklarını öne süren gazete herkesi dikkatli olmaya davet etmiştir. **(Hâkimiyet-i Milliye, 24 Haziran 1921: 1).**

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi *"Adana'da* Şekâ*vet"* başlığıyla Adana'da faaliyetlerini sürdüren Ermeni ve Asurî çetelerinin Akbeyli, Yalsanlı köylerini basarak ahaliyi soydukları ve birkaç kişiyi de feci surette katlettiklerini yazmıştır. **(Hâkimiyet-i Milliye, 14 Ağustos 1921: 1).** *"Zavallı Adana! Ermeni ve Asurî Çeteleri Yeniden İcra-yı Mel'anete Başladılar ve Köylerimizi Yakıyorlar"* diyen gazete yine Ermeni ve Asurî çetelerinin birkaç yolun üzerinde bulunan Kuzucuoğlu çiftliğinde toplandığını ve yoldan gelip geçen yolcuları bir yerde toplayarak çeşitli işkenceler yapıp soyduğunu açıklamıştır. (**Hâkimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1921:2).**

SONUÇ

Gazeteler devrin canlı tanıkları olarak kamuoyunu yansıttıklarından ve en kolay ulaşılabilen yazılı kaynaklar olduğundan, tarihi kaynak olarak araştırmacılar için vazgeçilmez bir kıymete haizdirler. İncelediğimiz dönemin tek haberleşme vasıtası gazetenin olması göz önünde bulundurulursa kıymeti daha da anlaşılabilmektedir.

Milli Mücadele döneminin başlangıç safhasını oluşturan Güney Cephesi ve bu cephenin içinde yer alan Adana bölgesindeki Ermeni-Fransız zulmü Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından yakından takip edilmiştir. Gazete tutarlı ve kararlı bir yayın politikası izleyerek çok önemli ve hararetli yazılar yazmış, konu düzenli olarak işlenmeye çalışılmıştır.

Gazetede bölgedeki mezalim örnekleri ayrıntısına kadar anlatılmış, Fransa siyaseti eleştirilmiş, bölgedeki protesto telgraflarının yayımlanmasına önem gösterilmiştir. Fransa, Ermeni ve Asurî unsurların bölge üzerindeki emellerinden bahseden gazete bunların yıkıcı faaliyetlerini ele almış yapılan propagandalara karşı halk uyarılmıştır. Yörede mezalimlerde bulunulması karşısında gazete halkı işgale karşı direnmeye teşvik etmiştir. Bu sayede halk ve cephedeki askerler motive edilmeye çalışılmıştır. Manevi dinamikleri her daîm ayakta tutmaya çalışan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, göndermiş olduğu mesajlarından da Türk kamuoyunun olumlu etkilenmesini sağlamak istemiştir. Ordumuzun düşman askerlerine fırsat vermeyeceğini vurgulayan yazılar yazan gazete, Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere devletin önde gelen ricallerinin beyanatlarına geniş yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. GAZETELER

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi[1*]

2. TETKİK ESERLER

1. AKBIYIK, Yaşar; Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.
2. ÇELİK, Kemal; "Milli Mücadele'de Adana (Güney) Havalisi Komutanları", Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu, Bildiriler, 25-27 Aralık 2013/ Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
3. GİRİTLİ, İsmet; "Mondros'tan- Mudanya'ya Sevres'ten- Lausanne'a", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:V, Mart 1989, S:14.
4. GÜL, Abdullah Remzi; 1909 Adana Olayları ve Bahçe'de Kurtuluş Mücadelesi, Mersin 2006.
5. SOYSAL, İsmail; Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
6. HATİPOĞLU, Süleyman; "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Osmaniye", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (Prof .Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı), Ocak 2010.
7. HATİPOĞLU, Süleyman; Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
8. KILIÇ, Ahmet; Osmaniye Çete Harbi, Osmaniye, 1976.
9. ONAR, Mustafa; Kurtuluş Savaşı'nda "Haçın Gâvuru, İstanbul, 1975.
10. SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilâli, 1. Baskı, İstanbul, 1981.
11. SÜKAN, Bige; "Fransa'nın Türkiye Politikaları ve Ekonomi Çıkarları (1919-1922)», Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri, Sempozyum, 26-27 Nisan 2006, Ed. Ahmet Zeki Bulunç, Ankara, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2007.
12. TOROS, Taha; Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

[1] Gazete tarihleri sayfa numaralarıyla beraber metin içerisinde gösterilmiştir.

Liberal Yerel Yönetim Kuramlarının Avrupa ve A.B.D Yerel Yönetimleri Üzerindeki Etkileri[1]

Murat SEZİK[2]

CHAPTER 46

[1] Bu Çalışma T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2015 yılında "6360 Sayılı Kanun'a Göre Büyükşehirlerde Bütünleşme Sürecinin Etkileri: Malatya Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Dr. Öğretim Üyesi, İnönü üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı

1. GİRİŞ

Yerel yönetimler konusunda yapılan çalışmaların incelenmesi neticesinde ortaya çıkan ortak özellikler, yerel yönetimin, merkezi örgütlenmeye bağlı fakat ondan belli oranlarda özerkleşmiş yönetim kademeleri olması ve yörede yaşayanlar tarafından oluşturulup yönetilen birimler olması şeklinde sayılmaktadır. Yerel yönetim tanımı ise, "Yerel yönetimler, belli gereksinimlere yanıt vermek üzere, toplumların tarihsel gelişmesine koşut olarak ortaya çıkmış birimlerdir. Yanıt verdikleri gereksinmeler ve gelişimlerini sağlayan etmenler siyasal, yönetsel ve toplumsal nitelikler taşır." (Keleş, 2006: 22) şeklindedir. Bu şekilde yapılmış olan tanım yerel yönetimlerin yukarıda sayılmış olan niteliklerine siyasal bir boyut katmaktadır.

Modern demokratik ülkeler, toplumların sorunlarını çözebilmede yerel yönetim uygulamalarına özel önem vermekte ve vatandaşların en yakın oldukları, en çok ilişki içinde bulundukları yerel yönetim birimlerinin verdikleri hizmetlerden vatandaşların memnuniyetlerini önemsemektedirler. Bazı ülkelerde yerel yönetimlerin yetkileri, görevleri anayasalarında belirtilirken bazılarında devlet tam yetkili olup, yerel yönetimlere bazı yetkiler özel kanunlarla bırakılmıştır (Tortop, 2011: 394). Günümüzde yerel yönetimler bütün ülkelerde kamu yönetiminin önemli ve vazgeçilmez unsurlarından birisi haline gelmiştir. Gelişmiş modern ülkelerde bir ülkedeki yerel yönetimlerin gücü ve etkinliği söz konusu ülkedeki demokrasinin düzeyi ile yakın ilişki içinde olmuş bunun yanında yerel hizmetlerde verimliliği ve etkinliği sağlamada da vazgeçilmez kurumlardan birisi haline gelmiştir.

Batı dünyasında özellikle 1980'li yıllar ve sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler kamu hizmet anlayışında değişmeler meydana getirmiş, bunun sonucu olarak birtakım hizmetlerin yerel yönetim kuruluşlarına devredilmesi gerekmiştir. Yerel yönetimlerinin öneminin artması, devlet otoritesinin ya da yasaların belirlemesinden ziyade halkın istekleri ve ekonomik ihtiyaçlarından doğmuştur (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 22-23).

Gelişmiş demokratik ülkelerde yerel yönetimlerin, yönetim yapısı içerisinde her zaman önemli görülmüştür. Bunun gerekçelerinden birisi, yerel yönetimlerde etkili, siyasi katılım olmadan ülkede demokrasiden bahsedilemeyeceğinin kabul edilmiş olmasıdır. Ayrıca yerel yönetimler sayıca çok oldukları için yönetime katılma kanalları ve organları genişlemektedir. Belediyeler ve köylerin kendi meclisleri ve çeşitli katılım organları bulunan yerel yönetim kurumu olmaları onları demokrasi için vazgeçilmez kılmaktadır. Üniter devlet sisteminde oluşturulacak güçlü bir yerel yönetim modeli, ülkedeki demokrasinin kökleşmesi ve ulusal bütünlüğün sağlanmasında etkili olacağı ifade edilebilir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yerel yönetimler, yerel siyasetten ayrı düşünülemez ve yerel yönetimlerin anlaşılabilmesi yerel siyasetin anlaşılabilmesi ile mümkün görülmektedir. Tabi bu denklemde merkezi yönetim ve merkezi siyasetin etkisini ve gücünü ihmal etmeden ve fakat daha sonraki değerlendirmelere bırakarak yerel siyaset te kısaca açıklanmalıdır.

Yerel siyaset denilince ilk akla gelen yerel ölçekte yapılan siyasettir. Yerel siyasete mekân üzerinden bakıldığında temel olgu şehir ve şehir yönetimidir. Başka bir ifade ile yerel yönetimdir (Akdoğan, 2008: 10).

Yerel siyaset, yerel yönetimler üzerinden demokrasiyi, etkin ve işlevsel etkileşimiyle bir düzlemde buluşturan, temsil ve katılım kurumudur. Yerel siyaset ile yerel düzeyde yönetilenle yönetenler arasında mekânsal ve toplumsal uzaklık en aza inmektedir. Bu önemli nokta, hem çeşitli kentsel grupların yerel karar organlarında temsiline olanak sağlamakta hem de bu yerel aktörlerin kesintisiz yönetsel sisteme katılımı için gerekli ortamı sunmaktadır.

Yerel yönetimlere, demokratik katılıma en uygun yönetimler gözüyle bakılır. Bunun nedeni, yerel yönetim organlarının, yerel halkın katılımıyla seçilmiş ve yerel halka en yakın yönetsel birim olmalarındandır. Yerel yönetim ve yerel siyaset kavramlarıyla birlikte akla gelen ilk kurum belediyedir. Halkın yerel, müşterek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan belediyeler günümüzdeki haliyle yerel yönetimin ve yerel siyasetin odağında yer almaktadır (Çukurçayır, 2008: 26).

Bu çalışmada gelişmiş batılı ülkelerin yerel yönetim yapılanmalarında yakın tarihte meydana getirdikleri birtakım değişim ve dönüşümleri yerel yönetim kuramları bağlamında değerlendirilmektedir. Bir durumu saptamaya çalışması nedeniyle bu çalışmanın literatür taramasına dayalı, betimsel bir araştırma olduğu ifade edilebilir. Yerel nitelikteki toplumsal ihtiyaçların merkezi yönetim tarafından sunulmasının ortaya çıkardığı sakıncaları gidermek üzere oluşturulan yerel yönetimler, sahip oldukları özellikler itibarı ile merkezi idareden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Yerel yönetimler gördükleri hizmetler itibarı ile o yörede oturan insanların yaşam kalitesini yükselten en önemli yönetsel birimlerdir (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 21). Bu nedenle yerel yönetim birimleri, yerelde yaşayanlar için vazgeçilemez niteliklere sahip birimlerdir.

Yüzyılımızın ikinci yarısından itibaren bir yandan serbest piyasa ekonomisi sisteminin gelişmesi ve özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşması neticesinde yerelleşme düşüncesi yeniden güç kazanmış ve 1970' lerden sonra merkeziyetçi ve otoriter sistem uygulayan ülkeler dahi yapılarını yerel yönetim ilkelerine göre yeniden düzenlemeye başlamışlardır. Fakat diğer yandan liberal batılı ülkelerde yerel yönetim birimleri bütünleştirici politikaların ağırlık kazanması ile sayısal olarak azalmıştır. Yerelleşmenin önemsendiği çağda bu iki farklı durumun aynı anda yaşanması üzerinde durulması gereken konulardan birisidir.

2. YEREL YÖNETİM KURAMLARI

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde kuram; sistemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü, nazariye, teori olarak açıklanmıştır. Başka bir değerlendirmede ise kuram, herhangi bir olayı, vakayı, açıklamak için kullanılan düşünce sistemi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca bir kuram, açıklanabilir, genel, bağımsız ilkelere dayanmaktadır. Modern bilimde kuram, bilimsel yöntem ile tutarlı bir şekilde yapılan ve modern bilimin gerektirdiği kıstaslarına uygun açıklamalardır. Neden ve nasıl sorularına cevaplar vermeye çalışır. Araştırılan konuyu çeşitli kavramlar arasında ilişki kurarak, çoğu zaman başka olgularla ilişkilendirerek açıklamaya çalışır (Neuman, 2013: 76).

Araştırma yerel yönetimin kurumlarından birisi olan belediyelere ilişkin olduğundan öncelikli olarak yerel yönetim kuramları çerçevesinde konunun değerlendirmesi gerekmektedir.

Yerel yönetim kuramları temel olarak devlet kuramları çerçevesinde şekillenmiştir ve çoğulcu (pluralist), yönetimci (Weberci) ve sınıfsal (Marksist) paradigmalara oturtularak değerlendirilmektedir. Yerel yönetim kuramlarının neredeyse tümü belli bir tarihsel dönem ve coğrafyadan yola çıkarak genelleme yoluyla sorunlara cevap getirmeye çalışmıştır. Bunun böyle olmasının temel nedeni yerel yönetimlerin, belli amaçlara ulaşmak, belli ihtiyaçlara cevap vermek üzere toplumların tarihsel gelişmesine koşut olarak ortaya çıkmış birimler olmasıdır (Parlak, 2011: 856). Başka bir ifade ile kuramların tamamı, teorisyenlerin incelediği, üzerinde araştırmalar yaptığı yönetim sistemlerinden hareketle ortaya konulmuş değerlendirmelerdir.

Çoğulcu paradigmada devlet, karar alma sürecinde karar vericinin kendisi olmaktan ziyade tarafsız bir hakem rolü üstlenir. Çoğulcu yaklaşıma göre yerel yönetimler başlı başına bir yönetim mekanizmasıyken, merkezileşmiş devletin rolü demokratik despotizmin önlenebilmesi adına reddedilir. Bu sayede bireyler kendi çıkarlarını en üst düzeyde tatmin edebilmek için rasyonel bir fayda-zarar hesabı yapacaktır ve herkes kendi faydasını

gözettiğinde toplumsal faydaya da ulaşılmış olacaktır. Yani devlet politikaları belirli bir pazarlık sürecinin ardından oluşacaktır. Giderek çeşitlenen ve sayısı artan gruplarla hiper-çoğunlukçu bir ortam sağlanacak; yerel yönetimler arabuluculuk ve tarafsız hakemlik görevinden, gruplar arası koordinasyonu sağlama görevine geçiş yapacaktır (Uzbek, 2009: 30). Böylece, belirli ya da farklı gruplar birbirini bastırmadan bir iktidar yapısına ulaşabileceklerdir . Tüm bunlardan yola çıkarak, yerel yönetim söyleminin ardında bu kuramın durduğunu söyleyebiliriz, bu kurama göre hakim söylem; yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin ve demokrasinin doğru olduğu yönündedir. Ancak bu şekilde siyasal ve ekonomik elitlerin ellerinde bulundurduğu çok fazla güç önlenebilecektir (Parlak, 2011: 142). Ne var ki, bu yaklaşım sosyo-ekonomik ve sınıfsal farklılıkları da göz ardı etmekte; her birey ve toplumun pazarlık sürecine aynı koşullar altında katılacağını varsaymakta ve aynı zamanda bu uzlaşı/pazarlık sürecini etkileyen çeşitli sınırlayıcı belirleyicinin varlığını da yok saymaktadır (Schmidt, 2002: 150).

Yönetimci paradigmada ise devlet, ulusal sınırlar içersinde meşru şiddeti tek başına elinde tutan bağımsız bir güç merkezidir. Bu sebeple de yerel yönetimler, merkezi yönetimin bu yetkisi sebebiyle güç yitimine uğrarlar. Bu her ne kadar özerkliklerinin ve özgünlüklerinin azalması anlamına gelse de aldıkları sorumluluğun kapsamını azaltmaz. Yönetimci paradigmanın bu yaklaşımı içerisinde birbiriyle çelişen iki görüşün ortaya çıktığı söylenebilir (Şengül, 2009: 75).

Birinci görüşe göre; merkez ve yerel arasındaki ilişki sorumlulukları paylaşan, işlevsel ve birbirini tamamlayan bir iş bölümüne dayanır. İkinci görüş ise, merkez ve yerel yönetim arasındaki bu ilişki sürecinde iş bölümünün kaçınılmaz olduğu fakat tamamlayıcı olmadığı yönündedir. Bu durum, bir yandan bürokrasi ile demokrasi arasındaki çelişkiyi ifade ederken, diğer yandan devletin içinde ortaya çıkan seçkinler arası çelişki olarak değerlendirilmektedir (Şengül, 2009: 76).

Yönetimci paradigmanın yerel yönetimlere ilişkin en önemli katkısı, kent yöneticiliği yaklaşımıdır. Kent yöneticiliği üzerine çalışan, Ray Pahl çalışmalarında her ne kadar bu kavramı ilk çalışmalarında açık bir şekilde kullanmasa da ortaya koyduğu bu yaklaşımla devleti bağımsız bir güç olarak ele alan yönetimci paradigmanın içinde kalarak yerel halkı bağımlı, kent yöneticilerini ise kentin bağımsız değişkenleri olarak ele alır. Kent yöneticilerinin, kentsel kaynakların dağıtımından sorumlu olduğu bu yaklaşımda, özel sektör de kaynakların dağıtımında ve finansmanında en az bürokratlar kadar etkin kabul edilmiş ve dahil tutulmuşlardır. Fakat özel sektöre aktif rol ithaf eden bu görüş aynı sebeple yoğun eleştirilere maruz kalmış, Pahl bir sonraki evrede çalışmasını gözden geçirme gereği duymuş, yöneticilere atfettiği bağımsız değişken olma özelliğini; merkezi yönetimle, yerel halk arasında aracı olması gerektiği şeklinde yenilemiştir (Aslan, 2015: 3).

Sınıf merkezli–Marksist paradigma ise çoğulcu ve yönetimci paradigmada sınıf boyutunun ihmal edilmesine bir eleştiri olarak doğmuştur. Sınıf merkezli yaklaşımda makro düzeyde ekonomik ilişkiler baz alınarak, buna bağlı olarak sosyo- ekonomik farklılıkların ve sınıfsal çelişkilerin göz önünde bulundurulması ile merkezi ve yerel yönetim ilişkilerinin incelenmesi esastır. Kendi içinde araççı ve yapısalcı görüş olmak üzere iki ayrı yaklaşımı barındırmakla beraber daha sonraları, çoğulculuğa bir kayış olarak nitelendirilebilecek sivil toplumcu taraftarı bir yaklaşım da geliştirilmiştir (Şengül, 2009: 158). Araççı görüş, en basit tabirle devleti hakim sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak görür. Bu yaklaşıma göre, devlet özünde bütüncül bir yapı teşkil eder ve yerel yönetim birimleri devletin taşradaki uzantısı olduğu için asli işlevi emek gücünü ve sosyal üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sağlamaktır. Bu yüzden yerel birimlerin devletin özgünlüğü olmayan aygıtları olduğunu; yerel yönetim yerine yerel devlet kalıbının kullanılmasının daha doğru olacağını savunur. Devlet, sadece egemen sınıfın bir aracı olduğu için, sınıf kavgaları sona erdiğinde ortadan kalkacaktır. Baskı yapacak bir sınıf olmadığı zaman devletin de amacı olmayacaktır (Tannenbaum, 2007: 408).

Bir diğer yaklaşım olan yapısalcı görüş, devleti sınıflar arası ilişkilerin bir sonucu olarak görürken devletin rolünü; emek sermaye çelişkisini dengeleyen bir organizasyon olarak görmektedir. Bu yaklaşım içersinde Castells'in çalışmaları öne çıkmaktadır. Castells, yerel birimleri basitçe devletin birer uzantısı olarak görmemekle birlikte, kentsel düzeyin siyasi pratikler içersinde belli oranda özerkliğe sahip olduğunu da iddia etmektedir. Yerelin özerk karakteri de kentin, kolektif tüketimin örgütlendiği mekan olmasından kaynaklanmaktadır (Aslan, 2015: 3).

Küreselleşme ve yerelleşme tartışmalarına cevap olarak doğan sivil toplumcu yaklaşımda ise, sivil toplum örgütleriyle birlikte devletin merkezileşmiş gücünün kırılması amaçlanmaktadır. Bu görüşte, emek sınıfının rolü sivil toplum örgütleriyle değiştirilmekte ancak neden böyle bir değişime ihtiyaç duyulduğu açıklanamamaktadır. Türkiye'nin 1970'li yıllarda tecrübe ettiği deneyimler, bu yaklaşımın ülkemizdeki yansımasına örnek gösterilebilir. Sınıf merkezli yaklaşıma getirilen eleştiriler; bu paradigmanın katı sınıfsal çatışmalar üzerine kurulu olması ve sınıfsal bakış açısını ortak bir uzlaşıda sonuçlandıramamasıdır (Uzbek, 2009: 37).

2.1. Kamu Tercihi Kuramı

Kamu Tercihi Kuramı, esas olarak iktisat disiplini içinde doğmuş ve temel varsayımlarının ekonomik insan (homo- economicus) ve bireycilik olduğu kabul edilen bir teoridir. İktisat disiplini içerisinde kendine yer edinen bu okul zamanla farklı disiplinleri de etkilemiştir. Bu doğrultuda okulun etkilediği disiplinlerden biri kamu yönetimidir (Çınar, vd, 2009:16). Bu okul liberalizmin, toplumun bireyler toplamından oluştuğu varsayımını kendine temel almıştır. Kamu Tercihi Kuramı'nın temellerinin 18. yy'a kadar uzandığı belirtilmekle beraber modern anlamda gelişimi İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda kamu kesiminin hızla büyümesi sonucu olmuştur. Kenneth Arrow, Duncan Black, M.Buchanan ve Gordon Tullock gibi düşünürler Kamu Tercihi Teorisinin modern anlamda geliştirilmesinde önemli katkılar yapmışlardır (Dura, 2010: 108). Bu kuram çok sayıda ve birçok alanda birbiri ile yarışan yerel birimlere işaret etmektedir. Bu yaklaşım metropoliten alanda var olan çok sayıdaki yerel birime işaret etmektedir. Kamu Tercihi teorisyenleri, parçalı bir yönetim yapısının hizmetlerde etkinliği yükselteceğine vurgu yapmaktadırlar (Çınar,vd. 2009: 17). Kuram ayrıca, iktisadi yaşamda kamu kesiminin sınırlarını ve kamuyu oluşturan kesimlerin birbirleri ile olan etkileşimlerini, ilişkilerini iktisat ve siyaset kapsamında incelemekte olup, kamudaki politik ve bürokratik karar süreçleri iktisadi bulgular vasıtasıyla analize tabi tutmaktadır. Kamudaki politik, bürokratik idari süreçlerin ise iktisaden etkinsiz ve verimsiz olduğu, bu süreçlerin işleyişi ortaya konularak açıklanmaya çalışılmaktadır (Dura, 2010: 108).

Bu kuramın temelinde neo-klasik iktisatçıların "Piyasa Başarısızlığı Teorisine" karşılık olarak geliştirdikleri "Devletin Başarısızlığı" teorisi vardır. Kamu Tercihi teorisyenleri devletin başarısızlığında Keynesci iktisadi anlayış doğrultusunda hareket eden akademisyenler, bürokratlar ve politikacıların önemli etkileri olduğunu ifade etmişler ve Keynesci iktisadın devletin ekonomiye aktif müdahalesini öngördüğü için müdahaleci devlet anlayışının kamu sektörünün zaman içerisinde büyümesine yol açtığını belirtmişlerdir (Çoban, 2003: 78). Kamu Tercihi teorisyenleri, öz olarak Kamu Tercihi teorisini; piyasa dışı karar alma mekanizmalarının ekonomik analizi veya bir başka ifade ile ekonomi biliminin politika bilimine uygulanması olarak tanımlamaktadırlar (Akçagündüz, 2010: 30).

Kamu Tercihi kuramcıları metropoliten düzeyde bütünleştirme yerine parçalı bir yönetim yapısının, bu yapı içinde yer alan yerel yönetim birimleri arasında rekabeti artırıcı bir rol oynayacağını, ortaya çıkacak bu rekabetin de doğal olarak hizmet etkinliğini yükselteceğini savunmaktadırlar. Kuramcılar, metropoliten alanda yer alan yerel yönetim birimlerinin tıpkı özel sektörde yer alan firmalar gibi mal ve hizmet üretiminde birbirleriyle rekabet içinde olabileceklerini varsaymaktadır (Çınar,vd., 2009: 17). Bu rekabetçilik orta-

mının ortaya çıkmasıyla, yerel yöneticiler hizmet sunma yöntemlerini de piyasaya uyumlu hale getireceklerdir ve sonuçta piyasa yerel yöneticileri disiplin altına alacaktır.

Kamu Tercihi teorisyenleri 1990'lı yıllarda bir yenilik olarak "farklı kamu mallarının üretimi için farklı en uygun (optimal) ölçeklerin varlığına vurgu yapmaya başlamış, bunun mantıksal sonucu olarak işlevsel uzmanlaşma ve tek amaçlı yönetimler ortaya çıkmıştır. Yani bu okulun yaklaşımını benimseyen akademisyenler çok sayıda küçük ölçekli mekansal topluluk düşüncesinden vazgeçip bunun yerine işlevleri sınırlandırılmış, çok düzeyli yönetimleri savunmaya başlamışlardır (Çınar vd.,2009: 19).

2.2. Bütünleşmeci Yaklaşım

1950 ile 1992 yılları arasında, 19 Avrupa ülkesinde yerel yönetimlerin toplam sayısı 38.933 azalmıştır. Bu radikal yeniden yapılanma, esas olarak hızlı kentleşme, yapısal, toplumsal ve ekonomik değişimler ve hizmet sunumunda verimliliğe verilen önemle bağlantılı olmuştur (Rydergard, 2012: 3). Yerel yönetimlerin çeşitli yollarla bütünleştirilme isteği yerel yönetim birimlerinin büyüklüğünün artırılmasının ölçek ekonomisine sahip olacağı hipotezi, marjinal faydanın marjinal maliyete eşit olduğu bir büyüklüğe yaklaşarak verimliliği optimize etmeye ilişkin ekonomik teorilerden gelmektedir.

Bütünleşmeci yaklaşımlar içinde ön plana çıkan Yeni Bölgeci ve Kent Bölgeleri yaklaşımlarıdır. Bu iki yaklaşım mekânın örgütlenmesinde kent ile bölge ölçeğini bütünleştirme amacındadır; fakat Yeni Bölgeci yaklaşım mekânı bölge ölçeğinde ele alırken, Kent Bölge Yaklaşımı, kent ile bölge arasındaki mekânsal farklılığı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

2.2.1. Yeni Bölgeci Yaklaşım

Her bir bölgenin kendi özel koşulları olduğu ve bu özel koşulların ancak bölgede bulunan bütün aktörlerin ortak katılımı ile harekete geçirileceğine dayanan yerel/bölgesel kalkınma anlayışı bu çerçevede kalkınmanın ve planlamanın doğrudan merkez tarafından belirlenmemesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Çünkü kalkınmanın tek elden ve merkezi olarak tespit edilmesi yerel ve bölgesel dinamiklerin gücünü görmezden gelmekte, yerelin ve bölgenin gereksinimlerinden ziyade bir anlamda tek tipleştirme politikası sunmaktadır. Bu bağlamda yeni kalkınma ve bölgeselleşme politikası eşitlik temelinde değil, rekabet temelinde işlemekte ve çok aktörlü bir yapılanma bağlamında kalkınmanın sağlanabileceğine inanılmaktadır. Bu yapılanma içinde devletin görevi de doğrudan müdahale etmek değil, aktörleri yapabilir kılmaktır (Övgün, 2011: 267).

Yeni Bölgeci yaklaşıma göre devlet odaklı bir kalkınma süreci yerine yerel güçlerin ve kurumların ön planda olduğu bir bölge anlayışı gündeme gelmiştir. Bu bağlamda bölge post fordist ekonomik gelişmenin en etkin birimi olarak görülmekte ve bölgesel kalkınmayı yönlendirecek yeni kuramsal mekanizmaların oluşturulması önerilmektedir. Bu yaklaşımın teorisyenlerine göre devlet, ilgisini bölge düzeyine yoğunlaştırmalı ve bölgeler üzerinden yeni politikalar geliştirme çabasında olmalıdır (Eraydın, 2008: 23).

Yeni Bölgeci yaklaşımın savunucularına göre, metropoliten alan yönetimlerinde planlama sorunu, söz konusu alanlarda hizmetlerin üretimi ve dağıtımının hangi mekanizmalarla yapılacağı sorunuyla doğrudan bağlantılıdır. Bu çerçevede ölçek sorunu hizmet üretimi ve dağıtımı sorunları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda metropoliten alanlarda yerel yönetim birimleri arasında gerçekleştirilen birleştirmelerle yerel hizmet sunumunun sağlanmasında ölçek ekonomilerinden en üst düzeyde yarar elde edileceği savunulmaktadır (Çınar vd., 2009: 21).

Yerel yönetim birimlerinin büyüklüğünün artırılmasının ölçek etkisine sahip olacağı hipotezi, marjinal faydanın marjinal maliyete eşit olduğu bir büyüklüğe yaklaşarak verimliliği optimize etmeye ilişkin ekonomik teorilerden gelmektedir. Ancak, kamu hizmetleri-

nin marjinal faydasını ölçmenin birtakım zorlukları olduğundan deneysel çalışmalar genellikle maliyet tarafına odaklanmakta veya nüfus ile çıktıyı eş saymaktadır (Rydergard, 2012: 6).

2.2.2. Kent Bölgeleri Yaklaşımı

Kent Bölgeleri Yaklaşımı, Bütünleşmeci Yaklaşım çerçevesinde değerlendirilecek bir başka girişimdir. Metropoliten alanların yönetiminde sınırların değiştirilmesi ve bu alanda sorumluluk sahibi yerel yönetimlerin yeniden örgütlenmesi kırsal toprakların kentsel kullanımlara aktarılmasını da beraberinde getirmektedir (Çınar vd., 2009: 22).

Bir kent bölgenin iki ana unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki şehirdir, yani kent merkezi alanıdır. İkincisi ise, bu merkezi çevreleyen, onun çevresini oluşturan alandır. Kent merkezi alanı, kentleşmenin belli bir düzeye ulaştığı ya da sürdüğü bir alanı ve bu alanda yaşayan belirli bir nüfusu kapsamaktadır. Bu alan, çevresinde oluşan bir kentleşmenin ya da birbirinden bağımsız kentsel merkezlerin birbiriyle eklemlenmesi sonucu olarak ortaya çıkmakta ve metropoliten alan olarak da nitelendirilmektedir. Genel olarak ele alındığında bu alan, kamusal ve özel hizmet sunumu anlamında bir merkez teşkil etmektedir ve aynı zamanda ulaşım ve iletişim ağlarının yoğunlaştığı bir mekânı ifade etmektedir (Özışık, 2015: 317).

Mekânsal ölçeklerin tanımlanması devletin mekânda örgütlenme biçiminde ve değişik mekânsal birimlerde uygulanan politikaların ağırlıklarının değişmesi ile ortaya çıkmakta veya doğrudan yönetimin yeniden yapılandırılması ve reformu ile farklı ölçeklerde yer alan kurumların mali kapasitelerinin yeniden tanımlanması ile mümkün olabilmektedir. Çeşitli çalışmalarda kent bölgenin fiziksel sınırları tanımlanırken, "anakentin ayak izlerinin belirlendiği alan" deyimi kullanılmakta ve iş olanakları, konut ve hizmetlerin arz ve sunumu arasındaki ilişkilerle tanımlanan ve yönetsel sınırlarla betimlenmeyen bir mekândan söz edilmektedir. Kent bölge içinde yer alan mekânsal alt birimler arasında değişik türde etkinliklerden kaynaklanan insan ve mal akımlarının yoğunluğu Kent Bölgenin mekânsal sınırlarını belirlemektedir (Eraydın, 2009: 2).

Avrupa'da belediyelerin birleştirilmesi sürecinde, çoğu durumda gönüllülük ve zorunluluk arasında bir karışım uygulanmıştır. Örneğin İsveç'teki ikinci reformlar dönemi olarak bilinen 70'li yıllar gönüllü bir uygulama olarak başlamış ancak çok az sayıda bireleşme gerçekleştiği için, bir parlemento kararı ile bu düzenleme zorunlu kılınmıştır. Danimarka ve Yunanistan'da 2000'li yıllarda zorunlu birleşmeler gerçekleştirilirken, Norveçde mali teşvikler ve ulusal yönetim, belediyeler ve bölgeler birliğinin kampanyalarıyla gönüllü önlemler vasıtası ile birleştirmeler gerçekleşmiştir. Almanya'da gönüllü bir aşamayı, eyaletlerin birleşmeyi zorunlu kıldığı bir aşama izlemiştir (Rydergard, 2012: 9).

3. KENT VE YEREL YÖNETİMLERİN KISA TARİHİ

Dünyadaki kentlerin ilk örnekleri sayılan Filistin'deki Eriha ve Anadolu'daki Çatalhöyük Neolitik dönemde ortaya çıkmış yerleşim alanlarıdır. Bu iki kent kalıntısından hareketle Kentlerin Doğuşu çalışmasında (2000: 33) kentin tanımını yapan Jean- Louis Huot ve arkadaşları kenti "karmaşık bir toplum yapısının, bireysel düzeyde çözülemeyecek sorunların üstesinden gelmesine olanak sağlayan ve kendine özgü özellikleri bulunan bir yerleşim sistemi" şeklinde tanımlamışlardır. İnsanoğlunun tarımdaki başarısı kent merkezlerinin oluşturulması, büyütülmesi ve kalıcı hale gelebilmesi için belirli bir bölgede politik bir otoritenin kurulmasını da gerektirmiştir (Spellman, 2011: 10). Yine, Eriha ve Çatalhöyük yerleşim yerlerinden hareketle kentin örgütlülüğü ön plana çıkartılarak "gerçek bir kent, örgütlü, hiyerarşik siyasal ve sosyal bir yapı yansıtmalıdır" demişler ve böylece kente yönelik tanımlarını daha da netleştirmişlerdir.

Mezopotamya, Anadolu, Nil Vadisi daha sonraki dönemlerde ise Hint ve Çin'de ortaya çıkan ilk kentler, tarımın etkisi ve artı ürünün bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Tarımın ve köyün devamı için suni sulama kanallarının yapım işlerinin ve denetiminin tek elde toplanması merkezi bir yönetimi gerekli kılmıştır. Bu yapılanma köyler arasındaki çatışmaları önlediği gibi bu yapılanmanın sağladığı verim artışı ve istikrar ile yeni bir toplumsal hasıla olarak "artı ürün"ü ortaya çıkarmıştır. Artı ürünü ortaya çıkaran örgütlenmenin gerçekleşmesi ile doğudaki tarım alanlarında şehirler kurulmuştur (Tuna, 2009: 16). Kentlerin; toplumların örgütlenme biçimine göre üretilen ya da ele geçirilen zenginliklerin ve bu zenginlikleri oluşturan ilişkilerin örgütlendiği ve denetlendiği merkezlerde ortaya çıktığı söylenebilir.

İlk kentlerin ortaya çıktığı ve aynı zamanda ilk devlet örgütlenmesinin gerçekleştiği dönem Kalkolitik Dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Anadolu›da da Kalkolitik Dönem yerleşimleri ilk kentlere örnek oluşturmaktadır. Yukarı Fırat bölgesinde yer alan Malatya Aslantepe Höyük Kalkolitik Dönemin Geç Uruk evresinde, Fırat Vadisi yoluyla hem Mezopotamya hem de Orta Anadolu kültürleriyle ilişki kuran önemli bir kent yerleşim yeridir. Bu yerleşim yeri ve yakın etkileşim içinde olduğu yerlerde yerel seçkinlerden oluşan sınıf, politik ve dinsel egemenliğin yanı sıra ekonomiyi, ürünün ve üretimin idaresini ellerinde tutmaktaydı (Frangipane, 1999: 60).

Kerpiçten yapılmış anıtsal binaların bulunduğu geniş alanda saray, tapınak ve artı ürünün depolandığı binalar bir arda yapılmıştır. Ayrıca Aslantepe'de çok sayıda mühür baskısının bulunması idari etkinliklerin yoğunluğu ile çok sayıda memurun çalıştığı bir organizasyonu göstermektedir. Aslantepe'deki arkeolojik kazıların yönetimsel açıdan ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç bürokrasinin geliştiği, güçlü siyasi ve dini kurumları olan bir yönetim sisteminin kurulmuş olduğudur (Frangipane, 1999: 62).

Antik Yunan ve Roma kentleri ise MÖ 7. yüzyılda Mezopotamya kentlerindeki altyapıya sahip değildi. Yunan kentlerinin fiziki altyapısı olgunlaşmamış olduğundan hijyen de yoktu; ama M.Ö 5. yüzyıl başında Kleisthenes reformları çerçevesinde oluşturulmuş demokrasi vardı. Atinalı tüm özgür yurttaşların doğuştan doğal üyesi olduğu meclis, yönetime ilişkin her türlü düzenlemeyi tartışarak karara bağlıyordu. Yasa önünde herkes eşitti. Kamu işlerinin yürütülmesinde uzmanlık yerine her yurttaşın yaşamı boyunca üstlendiği birtakım işler kamu yararına yerine getirilmekteydi. Roma devletinin siyasal olarak 410 yılındaki çöküşü ve ticaretin sönmesi sonucunda kentler yönetimsel olarak kilisenin denetimine girmiştir. Bu süreçte kentlerin nüfusu azalıp yoksullaşırken, piskoposların gücü ve etkinliği artmış, dinsel yönetim merkezleri haline gelmişlerdir (Bumin, 2010: 36).

Ortaçağ Avrupa kentlerinde yaşayan halkı tanımlamak gerekirse bir kent halkından söz etmek yerine bir kale halkından söz etmek daha doğru olacaktır. Bu durumu değiştiren olgu ise 10. yüzyılda gelişen ticarettir. Krallar ve onlara bağlı feodal beylerin çekişmelerine rağmen kentler gelişme sürecine girmişlerdir. Fakat kentleşme eğilimleri bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir (Tuzcuoğlu, 2003: 10). Rönesans ve sonrasındaki siyasal anlamdaki en önemli değişim mutlakıyetçi devletin ortaya çıkmasıdır. Bürokrasi ve ordunun gücü ile temsil edilen bu değişime paralel olarak kentler yeni iktidar biçimini yansıtan bazı yeni düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Yeni kent planlamacıları kent planları yaparken ordunun gereksinimlerini hep akılda tutmuşlar, geniş bulvarlar ve meydanlar askerlerin yanaşık düzende uygun adım yürümelerinde bir sorun yaşanmaması ve güç görüntüsünün olumsuz etkilenmemesi adına planlanmışlardır (Mumford, 2013: 455). Rönesans dönemi ile birlikte kentlerin bilinçli bir şekilde birtakım düzenlemelere tabi tutulmuş olduğu ifade edilebilir.

Yerel yönetimlerin kökeni kabul edilen komünler Ortaçağ'da ortaya çıkmış ve tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişiklik ve düzenlemelerle günümüze belediye yönetimleri olarak gelmiştir. Komün belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların sürekli bir toplu-

luk oluşturarak kendi aralarında yardımlaşma, güvenlik ve bir arada yaşamaktan doğan ve diğer ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik örgütlenme şekli olarak doğmuştur. Komün, feodal rejimde bir kentin kendi kendini yönetme hakkını bir berat ile elde etmiş burjuva grubunun, kendi kendini yönettiği, feodal baskılardan kurtulmuş kent olarak değerlendirilmektedir (Çelik ve Aykanat, 2007: 106).

18'inci yüzyılın sonunda buharlı makinenin icadıyla, sanayi büyük bir atağa geçmişti. Fabrikaların oluşmaya başlaması ve tarım makinelerinin icadı, kırsal alandaki insan gücüne daha az ihtiyaç doğururken, sanayi daha çok işçiye ihtiyaç duyurmaya başlamış, bu da kentlere yoğun bir göçe neden olmuştur (Uyar, 2013: 30). Hızlı sanayileşme sürecinin kentsel alanların üzerindeki en büyük etkisi, hızlı nüfus artışı ve sanayileşmenin gerektirdiği yapılaşma ile birlikte gerçekleşen büyüme baskısı olmuş, bu dönemde şehirler; ticarete dayalı yapıdan farklı olarak, sanayi üretimine ve sermayeye bağlı servet oluşturmaya dayalı ekonomik sistemin merkezi haline gelmiştir. Sanayi Devriminden kısa bir süre sonra şehirler hızla büyümeye başlamıştır (Bumin, 2010: 56).

Batı Avrupa'da ticaret ve endüstri kenti olarak büyüyen kentler sanayi devriminden önce de bir çok sorunlar yaşanmaktaydı. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda yaşanan toplumsal krizlerden hareketle, Tohomas More (2010: 22), İngiltere'yi koyunların insanları yediği ülke olarak tanımlarken gelişen tekstil sanayisi nedeniyle kentsel alanlara yapılan göçler, kent çeperlerine yerleşen yığınların sağlıksız ortamlarda yaşamaları ve sonuç olarak salgın hastalıkların artışı ve ölümleri anlatmak istemiştir.

Kentlerin yönetimi ile ilgili olarak kafa yoran düşünürler genel olarak yerel yönetimlerin gerekliliği üzerinde vurgu yaparken bazıları buna gerek olmadığı fikrini savunmuşlardır. Örneğin Jean Jacques Rousseau ve Kant gibi düşünürler "özgür kentli" ile "özgür devlet" arasına yerel yönetim gibi bir ara kurum sokulmasına gerek görmemişler, Turgot ise ara kurumlardan ve vakıflardan söz ederken bunların varlıklarını tek başlarına sürdüremeyeceklerini, toplumun yararı için var olmaları gerektiğini, yararlı olmaktan çıktıkları anda varlıklarına da gerek kalmayacağını belirtmiştir (Keleş, 2006: 35). Turgot ve Jeremy Bentham gibi düşünürler, ülkenin genel yararlar ve bireysel yararlar arasında bağ işlevi görecek alt bilimlere ayrılması gerektiğini ifade etmişler ve bu düşünceler çağdaş yerel yönetim kavramının temel köşe taşlarından olmuştur (Çelik ve Usta, 2010: 128).

Düşünürlerin ortaya attığı fikirlerin, Fransa'yı komünlere, kantonlara, ilçelere ve illere ayırmada önemli etkileri olmuştur. Fransız belediye yapılanması ise Almanya, Hollanda, Belçika, Polonya ve İspanya'yı etkilemiştir. İngiltere'de ise "yerel yönetim" ve "belediye" gibi kavramların Avam kamarasında ilk kez kullanılması 1835 yılına denk düşmektedir (Keleş, 2006: 37).

Avrupa'daki yerel yönetimlerin şekillenmesinde Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau'nun önemli etkileri olmuştur. "Yasaların Ruhu" isimli kitabında Montesquieu, yerel yönetimleri hükümdarın erkini sınırlandıran birim olarak görmekte ve ideal devletin yerel topluluklarca yaratılabileceğini savunmaktadır (Tekeli, 1983: 4).

Rousseau ise yerel erkin kaynağını, yerel kuruluşlarda ya da meslek örgütlerinde değil, tek ve bölünmez bir genel istence yurttaşların katılmalarında bulur, ayrıca ülkenin coğrafi bölümlere ayrılmasını, kentlerin bir başkente bağlanmasını uygun saymamış, ülkede meclislerin bir başkente gerek kalmayacak bir biçimde kentler arasında sırayla yer değiştirmesini önermiştir (Keleş, 2006: 45).

Batılı toplumların büyük çabalar ve mücadeleler sonucunda elde ettiği yerel siyasal haklar; demokratik, ekonomik, yönetsel ve siyasal boyutlarıyla daha iyi bir yaşam elde etmek için kullanılan araçlardır.

4. AVRUPA'DA VE ABD' DE YEREL YÖNETİMLER VE BÜYÜKŞEHİR YÖNETİMİ

Avrupa tarihinin en başta gelen aktörleri ve siyasal- yönetsel yapının temel taşları olan yerel yönetimler, günümüzde de Avrupa'nın siyasi ve ekonomik birliğinde kritik bir öneme sahiptir.

1970 ve 1980'li yıllardaki küresel ekonomideki değişiklikler 1990'lı ve 2000'li yıllarda Avrupa ülkelerinde ve ABD 'de yerel ve bölgesel politikaların hedef ve içeriğini bütünüyle değiştirmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren pek çok OECD ülkesi yeni mekânsal politikalara yönelmiş, artık refah devleti kapsamında gündeme gelen dezavantajlı bölgeleri kalkındırmak temel amaç olmaktan çıkartılmıştır. Bunun yerine "piyasa dostu etkin devlet" paradigmasıyla birlikte bölgelerin avantajlarını daha rekabetçi bir anlayış içinde yer temelli ve yer ortaklı bir eksende artırma hedefi, bölge politikalarının temel amacı haline gelmiştir (Çınar vd., 2009: 23).

Ülkelerin yönetim sistemlerini kurarken veya yeniden yapılandırırken birbirlerinden referans aldıkları ve bazen bir sistemin nerdeyse tümüyle diğerine aktarıldığı görülmektedir. Oysa kamu yönetimi ve yerel yönetim kuramlarının evrensel geçerlilik iddiaları olsa da, bunlar ülkelerin ve kültürlerin öznel durumlarını içerebildiği ve buna dayanarak daha etkili çözümler üretebildiği ölçüde geçerli olabilecektir (Parlak, 2006: 216).

4.1. Fransa'da Yerel Yönetimler ve Büyükşehir Yönetimi

Günümüz şartlarında "Bölgesel Üniter" devlet diyebileceğimiz Fransa'da yerel yönetimlerin, 1789 devrimi sonrasında ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Fransa yerel yönetim sisteminin 1799-1815 reformları ve 2003 yılında yapılan birtakım köklü değişiklikler ile günümüzdeki yapısına ulaştığı söylenebilir. 2003 yılında yapılan köklü değişikliği etkileyen temel metin olan Maastrich Anlaşması ve subsidiarite (yerellik) ilkesi neticesinde yerel yönetim ifadesi anayasadan çıkartılarak yerine "ülkesel yönetimler" ifadesi konulmuştur. Bu reformla birlikte Fransa'da Bölge yönetimleri anayasal bir kurum haline gelmiştir. Bu düzenleme ile birlikte ülkede üç tür yerel birimi oluşmuştur. Bunlar; belediyeler, iller ve bölgelerdir (Koçak, 2008: 138). Fransa'da köylerin olmaması ve köy sistemi yerine belediye yapısının benimsenmesi nedeniyle belediye sayısı 36 bin gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır (Keleş, 1994: 4).

Küçük belediyeler kapasite yetersizliği sorununu aşmak üzere merkezi yönetimin il müdürlükleriyle hizmet anlaşmaları yapmaktadırlar. Bu durum ise merkezi yönetimin küçük belediyeler üzerinde teknik vesayet kurmasına sebep olmaktadır. Çok sayıda belediyenin varlığı kamu hizmet verimliliğini düşürmekte ve kamu kaynaklarının rasyonel kullanımını engellemektedir. Sorunları çözmeye yönelik reform çabalarına rağmen belediye sayısını azaltacak sonuçlar alınamamıştır. Reformların başarısızlığında yerel toplulukların belediyelerine duydukları bağlılık, belediyenin tarihselliği ve reformları gerçekleştiren siyasal kadroda yer alan belediye meclis üyelerinin ve belediye başkanlarının belediye sayısında yapılacak düzenlemenin kendi siyasal güçlerine zarar vereceği endişesi etken olmuştur (Şengül, 2012: 35).

İl yönetimleri Türkiye'deki İl Özel İdaresi yapısına benzer bir yapılanmaya sahiptir. Yani, halk tarafından seçilen bir il genel meclisi, genel meclisin kendi arasından seçtiği bir meclis başkanı, başkan yardımcısı ve daimi encümeni bulunmaktadır. Meclis başkanını il hizmet birimlerinin ve polis hizmetlerinin başıdır (Parlak, 2006: 243). Bölge örgütü yapısı ise bölge meclisleri, meclis başkanı ve daimi encümen olmak üzere üç organa sahiptir. Bu özelliği ile il yönetimlerine benzemektedirler. Bölge meclisi üyeleri, bölgedeki çevre illerden seçilerek gelmekte ve bölgenin karar alma organı durumundadırlar. Meclis kendi üyeleri arasından başkanını ve daimi encümeni seçer. Başkan bölgenin siyasi sorumlusu ve aynı zamanda yürütme organıdır.

Fransa'nın 26 bölge yönetiminden birisi başkent Paris'in de içinde olduğu İle-de-France Bölge Yönetimidir. İle-de-France Yönetiminin yetki alanı içerisinde 8 il ve 1.281 komün yer almaktadır (Nitas, 2015: 244).

Fransa'da bölge yönetimlerinin önemli görevlerinden biri bölge kalkınma planlarının hazırlanmasıdır. Bu bağlamda iki plan hazırlanmaktadır. Birincisi "Sdrif" adı verilen Bölgesel Kalkınma Planı Taslağı; ikincisi ise Merkezi Yönetim-Bölgesel Yönetim Müşterek Bölgesel Plan Sözleşmesi'dir. Sdrif, konut, iş yaşamı, hava kalitesi, mücavir alan, kırsal alanlar, ulaşım ve hizmetler gibi bölgedeki günlük yaşama dair birçok konuda gelecek planlamasını sunar. İle-de-France'ın son Sdrif'i 2007 yılında hazırlanmıştır. Bu amaçla 2030 yılına kadar süren bir planlama yapılmıştır ve ortaya konulan bazı temel hedefler şunlardır: Yılda 60.000 yeni konut yapılması, ormanların ve çiftlik alanlarının korunması, toplu taşıma hizmetlerinin geliştirilmesi (Toksöz, 2009: 69).

Merkezi Yönetim-Bölgesel Yönetim Müşterek Bölgesel Plan Sözleşmesi ise altı yıllık bir süre için hazırlanır. Bu kapsamda özellikle Avrupa Birliği kapsamında yapılması ön görülen uygulama planları hayata geçirilir. İle-de-France'ın son Müşterek Bölgesel Planı Mart 2007 tarihinde bölgesel konsey başkanı ve bölge valisi arasında imzalanmıştır. Planın Avrupa Birliği önceliklerini de taşıyan üç temel hedefi ise toplu taşıma, yüksek öğrenim ve araştırma ile metropoliten bölge kalkınmasıdır (Toksöz, 2009: 70). Özellikle Avrupa Birliğinin yerel yönetimler hakkındaki düşüncelerinin adem-i merkeziyetçi ve bölgeselleşme yönünde olması üye ülkelerin tamamının idari sistemlerini etkilemekte ve çeşitli farklılaşmalar ve revizyonlara yol açmaktadır.

Fransa'da yerel yönetimlerin gelirleri; vergi gelirleri, transfer gelirleri ve diğer gelirler şeklinde ayrıma tabi tutulabilir. Vergi gelirleri içinde ise dört temel vergi bulunur. Bina vergisi, arazi vergisi, oturum vergisi ve meslek vergisidir. Bu vergilerle ilgili çok sayıda istisna ve muafiyet bulunmaktadır. Vergi oranları kanunlarda belirlenen çerçevede yerel yönetimler tarafından belirlenmektedir. Doğrudan alınan vergilere ek olarak belediyeler çevre temizlik vergisi gibi çeşitli vergiler de almaktadır (Şengül, 2012: 41).

Fransa'da merkezi idare tarafından belediyelere yapılan mali yardımlardan da söz edilmelidir. Mevsimlik turizm hareketliliğine bağlı olarak nüfusları çok fazla sayıda artan ve bu nedenle ek masraflara katlanmak durumunda kalan belediyelere yapılan turizm yardımı, belediyeler arası refah farkını gidermek için zengin belediyelerin vergi gelirlerinden kesintilerle oluşturulan dayanışma fonu, katma değer telafi fonu ve çok avantajlı belediyelere ödenen paylardan kesilerek avantajsız belediyelere aktarılan şehir dayanışma yardımları bunlar arasında sayılabilir (Akçakaya, 2003: 163).

Fransa'da büyükşehir belediyesi denildiğinde akla Paris belediyesi ve belediye başkanı gelmektedir. Paris büyükşehir yönetim yapısı içinde güç belediyenin organları olan belediye meclisi ve belediye başkanı arasında dağıtılmış, meclis başkan karşısında daha işlevsel hale getirilmiştir (Tarhan, 2013:104). Paris'te iki organda hem belediye hem de il özel yönetimine ilişkin işlevleri yerine getirir. Paris'te 20 ilçe belediyesi ve merkezi yönetimin temsilcisi olarak kolluk valisi meclis toplantılarına katılabilmektedir (Kayıkçı, 2003: 30). Paris Büyükşehir Belediye Başkanı, Paris Belediye Meclisince 6 yıllığına meclis tarafından gizli oyla ve mutlak çoğunlukla seçilir. Paris ilçe belediye başkanlarını seçimi ise, Paris Büyükşehir Belediye Başkanının seçiminden sonra ilçe belediye meclislerince seçilmektedir (Tarhan, 2013: 109).

4.2 İngiltere'de Yerel Yönetimler ve Büyükşehir Yönetimi

İngiltere'nin resmi adı "Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı"dır. İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'dan oluşmaktadır.

İngiltere›nin yerel yönetim yapılanmasını ve kent yönetim sistematiğini etkileten en önemli olaylardan birisi şüphesiz sanayi devrimidir. İngiltere sanayi devrimini en yoğun

yaşayan ülke olmuş bunun sonucu olarak İngiltere›nin kentleri sanayi devriminin olumsuzlukları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Sanayi devriminden kısa bir süre sonra İngiltere şehirleri hızla büyümeye başlamıştır. Örneğin; 1801'de İngiltere'de nüfusu 100 binin üzerindeki tek şehir olan Londra, aynı zamanda Avrupa'nın da en büyük şehriydi. 1891 de Londra'nın nüfusu 4.232.118'i bulmuştur (Bumin, 2010: 56). Londra'nın çok hızlı büyümesinin beraberinde kentsel birtakım sorunlar doğurduğu açıktır. Nitekim, temiz su ve kanalizasyon şebekelerindeki yetersizlikler nedeniyle bulaşıcı hastalıklar yayılmış, 19'uncu yüzyılın ikinci yarısındaki hızlı kentleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar; hem şehir planlamasının hem altyapının önemini ortaya koymuştur.

Sanayi devriminin ortaya çıkardığı sorunların çözümünde yerel yönetimler daha fazla sorumluluk üstlenmişlerdir. Halk sağlığını koruma fonksiyonları içinde hastane, düşkünlerevi, konut, atık sistemi, eğitim hizmetleri gibi temel hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamışlardır Bu döneme kadar İngiltere'de kurumları, personeli ve diğer olanakları ile hizmetlerin üretimini ve dağıtımını sağlayan devlettir. İngiltere yerel yönetim sisteminin yapısı il, belediye, köy idareleri olarak şekillenmesi ancak 19. yüzyılda mümkün olabilmiştir. (Yamaç, 2014: 1).

Günümüzde ise İngiltere de hizmetlerin bazıları kamu sermayeli kuruluşlarca, bazıları yarı kamusal özerk kuruluşlarca bazıları ise tamamen özel şirketler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Merkezi yönetimin bir taşra örgütünün olmayışı birçok hizmetin geleneksel olarak yerel yönetimler tarafından yerine getirilmesini zorunlu kılmıştır. İngiltere de yerel yönetimlerin 1215 Magna Carta (Büyük Şart)'dan beridir var olduğu ifade edilebilir (Canpolat, 1999: 318).

Yerel yönetimlerin bugünkü mevcut yapısı büyük oranda 1972'de yapılan ve 1Nisan 1974'de yürürlüğe konulan Yerel Yönetimler Yasası ile 1986 yılında yapılan düzenlemelerle şekillendirilmiştir. Mevcut yerel yönetim birimlerinin sayısı nüfus yoğunluğu ve sosyo-ekonomik durumlarına göre azaltılarak, üç sınıflı bir sistem oluşturulmuştur. Bu sınıflamaya göre birinci kademe il, ikinci kademe bölge, üçüncü kademe ise köydür. Ayrıca bu kademeler metropoliten olup olmadıklarına göre sınıflandırılmışlardır. Büyük Londra Yönetimi ise ayrıca düzenlenmiştir (İnanç ve Ünal, 2006: 126).

İngiltere'de Londra ile birlikte yedi anakent belediyesi vardır. Anakent belediyeleri dışındaki yerleşim birimlerinde belediyeler, il belediyeleri ve ilçe belediyeleri olmak üzere iki kademelidir. Yerel yönetimler yerel meclis tarafından yönetilmektedir. Londra anakent belediyesi dışında doğrudan halk tarafından seçilen bir başkan yoktur. Londra Büyükşehir Belediyesi, Londra'nın tümünü ilgilendiren genel nitelikteki sorunlar hakkında liderlik yapan, planlar hazırlayan, Londra'daki belediyeler arasında genel nitelikteki sorunlar konusunda ortak çalışma ve eşgüdüm sağlayan stratejik bir yerel yönetim birimi olarak tasarlanmış ve kurulmuştur. Londra Büyükşehir Belediyesi'nde iki temel organ mevcuttur. Bunlar büyükşehir belediye meclisi ve büyükşehir belediye başkanıdır (Türkyılmaz, 2010: 71).

En son İşçi Partisi iktidarı ile birlikte İngiliz yerel yönetimlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. 1986 yılına kadar uygulanan Londra Büyükşehir Yönetimi sisteminin o zamanki "Thatcher" hükümeti tarafından kaldırılması basında ve parlamentoda büyük tepkilere yol açmış, bu durum halkın %75 tarafından da kabul görmemiştir (Tortop, 1993: 3). Londra Büyükşehir Yönetimi ile birlikte 6 büyükşehirde de kaldırılmış olan büyükşehir sistemi 2000 yılında İşçi Partisi tarafından tekrar uyulamaya sokulmuştur.

Dönemin muhafazakâr parti hükümeti, gerek resmi dokümanlarda gerekse parlamento tartışmalarında Londra Büyükşehir Belediyesi'nin kaldırıma kararının siyasi nedenlerle değil, ekonomik, idari ve demokratik nedenlerle alındığını savunmuştur. Hükümete göre, Londra Büyükşehir Belediyesi ve diğer büyükşehir belediyeleri, harcamalarında di-

ğer belediyelere kıyasla, daha müsrif davranmaktaydılar ve büyükşehir belediyelerinin harcamaları yerel yönetimlerin toplam harcamaları içinde giderek artan bir seyir izlemekteydi (İnanç, 2006: 128).

Yine hükümete göre, Londra Büyükşehir Belediyesi ve diğer büyük şehir belediyeleri gereksiz bir yerel yönetim birimi haline gelmişlerdi; çünkü Londra'da ve diğer büyükşehir belediyelerinde yerel nitelikteki hizmetlerin hemen hepsini alt belediye birimleri yerine getirmekteydi. Büyükşehir belediyeleri sadece polis, itfaiye ve toplu taşımacılık alanlarında tek başlarına sorumluydular. Son olarak hükümet, büyükşehir belediyelerinin kaldırılmasıyla, söz konusu kentlerde, halka daha yakın olan alt belediyelerin tek sorumlu olacağını, bunun da halkın yerel yönetimin çalışmalarını daha iyi anlayabilmesine ve yerel demokrasinin gelişmesine katkıda bulunacağını da savunmuştur (Yamaç, 2014: 7).

Oysa Muhafazakâr Parti hükümetini büyükşehir belediyelerini kaldırmaya iten temel faktör politik neden olmuştur, diğer nedenler büyük şehir belediyelerinin kaldırılmasını haklı çıkarmak için, öne sürülen nedenlerdir. Hükümetin politik nedenlerle hareket etmesinde temel etken, Londra Büyükşehir Belediyesi'nin radikal sol eğilimli lideri Ken Livigstone'un hükümete açıkça muhalefet eden davranışları ve Levingstone'un liderliğindeki Londra Büyükşehir Belediyesi'nin radikal politikalarıdır (İnanç, 2006: 130).

İngiltere'de yerel hizmetlerin yürütülmesi Londra, büyük kent ve büyük olmayan kent bölgelerinde birbirinden farklılık göstermektedir. Yerel yönetimlerin yürüttükleri hizmetler, polis hizmetleri, itfaiye ve tüketicinin korunması ile ilgili hizmetleri kapsayan koruyucu hizmetler öncelikli görev alanlarındandır. İngiltere'de merkezi bir polis teşkilatı bulunmamaktadır. İngiltere'de polis teşkilatı bölge meclisleri ile bağlantılı olup, bölge meclisleri içinde de bu görev üçte ikisi meclis üyelerinden, üçte ikisi de yargıçlardan oluşan polis komiteleri tarafından yürütülmektedir (Canpolat, 1999: 328).

Birçok ülkede olduğu gibi İngiltere'de de çevre sağlığı ve altyapı hizmetlerinin önemli bir kısmı yerel yönetimlerin görev alanında bulunmaktadır. Çevre sağlığının korunması konusundaki görevler merkezi yönetim ile il ve bölge meclisleri arasında bölüşülmüştür ve bu konuda yakın bir işbirliği halinde görev yapmaktadırlar. Hıfzıssıhha ve gıda kontrolü, bulaşıcı hastalıklardan korunma, çöp toplama ve yok etme hizmetleri, hava kirliliğinin önlenmesi, daire, dükkân ve fabrikalardaki sağlık şartlarının yerine getirilmesinin kontrolü, hayvan hastalıkları, mezbahalar ve halka açık tuvalet yapımı District ve Metropoliten District meclislerinin sorumluluğunda bulunmaktadır. Çöplerin toplanması ile cadde ve sokakların temizlik işleri Districtler, çöplerin imhası ile County'lerce yapılmaktadır (Yıldırım, 1990: 188).

Eğitim ve öğretim hizmetleri ise County Meclislerinin ve Metropoliten District'lerin sorumluluğu altında yürütülmektedir. Bunun yanında meslek yüksekokulları gibi bazı ileri öğretim hizmetleri meclisler arası birleşik komiteler tarafından üstlenilmiş durumdadır. Yerel yönetimlerin yerine getirdiği eğitim hizmetleri, ilk ve orta öğretim, teknik ve sanat eğitimi, okul yemekleri, öğrenci taşıma servisleri, öğrenci kredileri, özürlü çocukların eğitimi gibi geniş alanları içermektedir (Yıldırım, 1990: 187).

Sağlık ve Sosyal Hizmetler konusu ise; ülke çapında bölgesel mahiyette kurulan özerk sağlık otoritelerine devredilmiştir. Sosyal hizmetler kapsamında yer alan kimsesizlere yer temini, gençlerin ve özürlülerin mesleki eğitim konuları ise yerel yönetimlerin görev alanı dâhilinde bulunmaktadır. Yine her türlü spor tesisi yapımı, tiyatro, müze, galeri, kütüphane, park, bahçelerin yapımı, bakımı gibi hizmetler il ve bölge meclislerinin ortak görevleri arasında yer almaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda bu kapsam ve bölüşümde önemli değişiklikler yapılmış, Yapılan bu düzenlemeler sonucunda yerel yönetimler, doğrudan iş yapan değil, işi veren ve sınırları dâhilinde iş yapan özel veya kamusal otoriteleri izleyen, denetleyen, bunlarla işbirliği yapan kuruluşlar haline getirilmişlerdir (Canpolat, 1999: 330).

Londra Büyükşehir Belediyesi ise, toplu taşımacılık, planlama ekonomik kalkınma ve yeniden iyileştirme, çevre, polis, itfaiye ve acil planlama, kültür, medya, spor ve kamu sağlığı konularında kendi görev alanlarına giren işleri yapmaktadır. İlk dört hizmet alanındaki görevler, kurulan hizmet organlarıyla yapılmaktadır. Bu kurumlar, Londra Toplu Taşımacılık Kurumu, Londra Kalkınma Teşkilatı, Metropolitan Polis Otoritesi ve Londra İtfaiye ve Acil Planlama Otoritesi'dir. Bunlar, büyükşehir belediye başkanının çalışmalarına yardımcı olmakta, ilgili politikaların kararlaştırılmasında ve uygulanmasında belediye başkanının icracı organları olarak çalışmaktadırlar (Kösecik, 2000: 75).

İngiltere'de yerel yönetimlerin vergilerden sonra en önemli gelir kaynakları merkezi yönetimin yardım ve bağışlardır. Her mahalli idarenin ihtiyacı önce nüfus, çocuk sayısı, yaşlı kişilerin sayısı, yolların uzunluğu gibi özelliklerle belirlenmektedir. (Nadaroğlu, 2001: 151). 1970'li yıllardan itibaren İngiltere'de yerel yönetim birimleri sayısında önemli azalmalar olmuş, 1970'li yılların başında 1855 yerel yönetim birimi olmasına rağmen bu sayı bu sayı 1975'lerde 521'e 2000 yılında ise 422›ye düşmüştür. Bu yıllardan sonra yerel yönetim birimlerinin daha büyük ölçekte, daha yoğun bir halk kitlesine, daha az sayıda seçilmiş meclis üyesi ile hizmet verdikleri görülmektedir (Uzun, 2013: 612).

4.3. Almanya'da Yerel Yönetimler ve Büyükşehir Yönetimi

Alman Anayasa'sına göre, Almanya federal bir devlettir. Birleşik devlet esası ve bunun gereği olan yasama yetkisi paylaşımına dokunulmaması anayasal olarak güvence altına alınmıştır. 16 eyaletten oluşan Federal Almanya'da her eyalet gerçek bir devlettir. Alman eyaletleri 3 farklı grupta toplanmaktadır. Bunlar Eski Alman Eyaletleri, (Baverya, Hessen, Sarre, Holstein) Yeni Alman Eyaletleri (Brandebourg, Thuringe, Saxe…) ve şehir eyaletleridir (Berlin, Bremen, Hamburg). Her eyaletin genel seçimle belirlenmiş bir meclisi (Landtag), bir hükümeti, yüksek mahkemeler dâhil yargı düzeni bulunmaktadır (Batal, 2010: 3).

Almanya'da, federal düzeyde iki meclis bulunmaktadır. Bunlardan birisi eyalet hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan Eyaletler Meclisi (Bundesrat) diğer ise tüm halkın temsilcilerinden oluşan Ulusal Meclis (Bundestag) dir (Bağlı, 2011: 45).

Anayasaya göre birleşik devletlere ait olduğu açıkça belirtilmediği sürece yasama yetkisi eyaletlere aittir. Eyaletlerin ve Federal devletin yetkileri Anayasa'da açıkça belirtilmiştir. Bir eyaletin federal devletin yetkisine giren bir alanda düzenleme yapabilmesi için, federal yasalarla kendisine açıkça yetki verilmesi gerekmektedir. Alman yönetim sisteminde yerellik temel bir ilkedir ve yerel yönetimler oldukça güçlüdür. Siyasal sistemin oluşum sürecinde yerellik hep önemli olmuştur. Nazi döneminde uygulanan merkeziyetçi idari anlayış istisnai bir durum olup ikinci dünya savaşı sonrası yerel yönetimler tekrar demokratik sistemin önemli bir aktörü haline gelmiştir (Çukurçayır, 2013: 62).

Almanya da yerel yönetimler belediyeler ve ilçe yönetimlerinden oluşmaktadır. Ancak bazı eyaletlerde ara basamak olarak il yönetimleri ve birliklerde yerel yönetim sisteminin bir parçası olarak öngörülmüştür. Alman Anayasası belediyelere, yerel hizmetleri yasalar çerçevesinde ve öz sorumlulukları içerisinde yerine getirme hakkı tanımıştır. Bu ülkede belediyeler ilçe yönetimine tabi olup olmamasına göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan herhangi bir ilçeye bağlı olmayan yani belediye hizmetleriyle diğer ilçe görevlerini kendi başına birlikte yürüten şehirlere "ilçeden bağımsız büyükşehirler" denilmektedir. 141 olan büyükşehirlerin sayısı 1975 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen yönetim ve alan reformu çerçevesinde 87'ye düşürülmüştür. Şehir devleti durumunda olan Hamburg, Bremen ve Berlin bunun dışındadır (Batal,2010:5).

Gerçekleştirilen reformlar büyükşehirlerdeki gibi ilçe sayılarının da azaltılması sonucunu doğurmuş ve Batı Almanya olarak bilinen eyaletlerde ilçe sayısı 425'den 236'ya inmiş, Eski Doğu Almanya eyaletlerindeki sayı da 189'dan 87'ye düşürülmüştür.

Alman yerel yönetim sisteminde, 1990'lı yıllarla birlikte Yeni Kamu Yönetiminin etkisi ciddi oranda hissedilir olmuş ve etkinlik, verimlilik ve demokratiklik arayışları çerçevesinde sürekli reformlar gündeme gelmiştir. Reform arayışlarının en önemli gündem maddelerinden biri de belediye sayılarının azaltılmasıyla ilgilidir. Hatta belediyeler birlik belediyesi adı altında da örgütlenebilmektedir. Bu yapılanmada büyük çaplı yerel hizmetleri üst kademedeki belediye yürütürken, temel nitelikteki belediye hizmetlerini küçük belediyeler yürütmektedir (Çukurçayır, 2013: 68).

4.4. İspanya'da Yerel Yönetimler ve Büyükşehir Yönetimi

İspanya üniter devlet yapısına sahip bir ülkedir fakat bu üniter yapı içersinde geniş bir yerinden yönetim (desantralizasyon) sistemi uygulanmaktadır. İspanya'da üç kademeli bir yerel yönetim sisteminden bahsedebilir. Bunlar; bölgesel yönetim, il yönetimi, belediyeler şeklindedir. Bu ana birimler yanında nüfus, mekansal uzaklık, gelişmişlik düzeyi ve kırsal alan niteliği gibi kriterlere göre belediye birlikleri, metropoliten yönetim ve ilçeler de bulunmaktadır (Parlak, 2006: 248).

İspanya'da yerel yönetimlerin kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarıyla mali haklarına ilişkin pek çok yasal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, tek bir bölge yönetimi yasası çıkarmak yerine her bölge için ayrı yasalar çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra İspanya'da yerel yönetim birimleri oluşturulurken ülkenin tarihsel geçmişi ile kültürel, ekonomik ve sosyal farklılıklar göz önüne alınmıştır. Bu nedenle, dağınık ama ayrıntılı bir yasal düzenleme göze çarpmaktadır. Parlamentonun yerel birimlerin, yerel toplulukların mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak yönünde kullandıkları yetkilere karışması söz konusu değildir. Merkezin, yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkisi tümüyle kaldırılmıştır.1978 tarihindeki düzenlemeyle il özel yönetimlerinin önemi giderek azalırken, belediyeler ve özellikle özerk topluluklar önemli yerel yönetim kuruluşu olmuşlardır (Keleş, 1993: 13).

İspanya'da belediye kuruluşları çeşitlilik göstermektedir. Normal belediyeler yanında özel statülü belediyeler ve büyükşehir belediyeleri bulunmaktadır. Özel statülü kentler belediye işlevleri görmektedir. Bu belediyelerde meclis, başkan ve yönetim kurulu bulunmaktadır. Madrid ve Barselona için ayrı ayrı büyükşehir yasaları çıkarılmıştır. Bölgesel yönetimler merkezi yönetim ve o bölgede bulunan belediyelerle illerin görüşünü alarak metropoliten alanlar için özel düzenleme yapabilir. İspanya'da bölgesel yönetimler içinde kalan belediye kuramayacak kadar küçük nüfusu olan köy, mezra ve mahalleler için belediyeye benzer özel bir yönetim birimi olarak köy birlikleri kurulabilmektedir (Toksöz vd., 2009: 78).

İspanya Anayasası'na göre ikinci kademe yerel yönetim birimi olarak iller oluşturulmuştur. Ülkede 50 il bulunmaktadır. Bunlardan 3 tanesine yasa ile özel statü verilmiştir. Ayrıca, Madrid, Navara gibi tek ilden oluşan bölgesel yönetimler de bulunmaktadır. Bölgesel yönetimler belli coğrafi alanlarda toplumun çıkarını gözeterek çeşitli belediyeleri bir araya getiren ayrı bir yönetim biçimi kurabilir. Bunlara ise comarcas (ilçe yönetimleri) denmektedir. Comarcas kurulması için demokratik yöntemler kullanılması zorunludur. Comarcas kurulması, ilçe sınırları içinde kalan belediyelerin sağlamak zorunda oldukları asgari hizmetlerin o belediyelerce yerine getirilmesini önlemez. Bu biçimde kurulmuş kırk beş comarcas bulunmaktadır (Parlak, 2006: 255).

İspanya'daki yerel yönetim anlayışında önemli bir yere sahip olan bölgesel yönetimle, çoğulcu bir anlayış içinde yerel kültürleri daha iyi koruyup geliştireceği düşünülmektedir. İspanyol Anayasası'nın 3. ve 4. maddelerinde dil ve bayrakla ilgili bölgesel milliyetçilik

bakımından sembolik değeri yüksek haklar tanınır. 3.maddenin 1. fıkrasına göre "Kastilya dili İspanya'nın resmi devlet dilidir. Tüm İspanyollar onu öğrenmekle yükümlüdür ve onu kullanma hakkına sahiptirler." 2. fıkrası ise "Özerk topluluklarda ve statülerine göre diğer İspanyol dilleri de aynı şekilde resmidir." denilmekte, aynı maddenin üçüncü fıkrası ise "İspanya'nın dil farklılıklarındaki zenginlik, özellikle dikkat edilmesi ve korunması gereken kültürel bir mirastır" denilmektedir (Aykaç, 2012: 264).

Böylece farklı diller kullanan özerk topluluklara çifte resmi dil kullanma olanağı tanınmış olmaktadır. Ayrıca, özerk bölgelerin kendilerine özgü bayrak ya da flamalarını resmi binalar ya da törenlerde İspanyol bayrağı ile birlikte kullanabileceklerini hükme bağlamıştır.

İspanya Anayasa'sının 144. maddesine göre Bölgesel Yönetimler (özerk topluluklar) özel kanunla kurulabilmektedir. Her bölge yönetimi için ayrı bir yasa ile özerk yönetimin yetki, sorumluluk, idari yapı ve mali hakları düzenlenmiş bulunmaktadır. Fakat İspanya Anayasası'nın 145. maddesi bölgesel yönetimlerin kendi aralarında birlik kurmalarını yasaklamaktadır. Bölgesel Yönetim düzeyinde merkezi yönetimin bir temsilcisi bulunmaktadır. Bu temsilci, merkezi hükümet hizmetlerinin yerine getirmek gerektiğinde bölgesel yönetimle işbirliği sağlamakla yükümlüdür (Toksöz vd, 2009: 80).

İspanya'nın "özerk bölgeli devlet" veya" bölgesel devlet" özelliğini ön plana çıkaran bölgelerinden birisi de Andalucia'dır (Endülüs). Andalucia, İspanya'nın çok eski çağlara kadar uzanan tarihi ile değerli kültürel ve tarihi mirasa sahiptir. 1978 anayasası ile özerk hale gelen Endülüs bölgesinde sekiz il bulunmaktadır. Bunlar; Almeria, Cadiz, Cordoba, Grananda, Huelva, Jean, Malaga ve Sevilla'dır. Başkenti Sevilla olan bölge, İspanya'nın 17 özerk topluluğu içinde nüfus olarak en kalabalık ve arazi açısından en büyük ikinci bölgesidir. Bölgenin gelir kaynaklarını tarım ve turizme dayalı hizmet sektörü oluşturmaktadır (OECD, 2010: 18). Bölgesel yasama yetkisinin anayasa ile güvence altına alınması nedeniyle bölgesel federal devlete benzetilen özerk bölgeler tam bir federal devlet olarak kabul edilemezler. Çünkü Andalucia' nın da içinde bulunduğu bu özerk bölgelerin anayasaları yoktur. Yani kurucu iktidara sahip değildirler, ulusal devletin anayasası olan tek bir anayasa vardır ayrıca İspanya'da tek bir hukuk düzeni ve yargılamanın birliği ilkesi mevcuttur.

4.5. Hollanda'da Yerel Yönetimler ve Büyükşehir Yönetimi

Anayasal bir monarşiye sahip olan Hollanda parlamenter sistemin genel özelliklerini de taşımaktadır. Devletin başı ve yönetimin bir parçası olarak kabul edilen kraliçenin yetkileri sınırlı ve semboliktir. Yönetsel açıdan bakıldığında, yerelleşmiş ve bir noktaya kadar özerk yapı içerisinde hareket eden yerel yönetimlerin yanında özellikle mali açıdan baskın olan üniter bir yapı da dikkat çekmektedir (Karkın, 2013: 284).

Hollanda da yerel yönetim eyalet ve belediyelerden oluşur. Buna ek olarak, ülkede su yönetiminden sorumlu su kurulları da bulunmaktadır. Eyalet ve belediye yönetimlerinin, merkezi hükümet tarafından belirlenen tedbirleri uygulaması gerekmektedir. Ancak belli bir dereceye kadar özerklikleri de mevcuttur (Hollanda Büyükelçiliği, 2013: 4).

Hollanda da on iki eyalet bulunmaktadır. Eyalet yönetimleri çevre yönetimi, bölge planlama, enerji arzı, sosyal hizmet, spor ve kültürel işler gibi alanlardan sorumludur. Eyalet yönetimleri; eyalet konseyi, eyalet yöneticileri kral veya kraliçe tarafından atanan bir komiserden (Komisyon Üyesi) oluşmaktadır. Eyalet konseyi üyeleri, söz konusu eyalette yaşayan ve oy kullanma yaşına gelmiş Hollanda vatandaşları tarafından dört yılda bir seçilir. Hollanda da büyükşehir yönetim modeli kanunen tanımlanmamıştır. Yönetsel reform çalışmaları çerçevesinde büyükşehir belediyesi kurulması düşünülmüş fakat Amsterdam ve Roterdam da kurulması düşünülen büyükşehir kurma fikri 1995'deki referandum ile reddedilmiştir. Yapılan reformlar çerçevesinde 1950'den günümüze yerel yönetim birimlerinin, özellikle de belediyelerin sayısı etkililik, verimlilik ve maliyetleri düşürmek gibi

gerekçelerle azaltılmıştır. Bu süreçte il sayısı 13' ten12' ye indirilmiş, belediye sayısı ise 646'dan 483'e indirilmiştir (Önder, 2005: 42).

Amsterdam ve Den Haag (Lahey) şehirlerinin siyasal ve yönetsel başkentler olarak ayrışması diğer Avrupa ülkelerinde görmediğimiz bir uygulamadır. Yönetsel açıdan (anayasal olarak) Amsterdam'ın başkent olmasına karşın, kraliyet sarayı, parlamento ve hükümet Lahey'de konumlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hollanda'nın iki ayrı başkenti olduğu ifade edilebilir (Karkın, 2013: 285).

Hollanda da 1851'de Belediyeler Kanunu yürürlüğe girdikten sonra yerel yönetimler sürekli olarak gelişim göstermiştir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik şartını 10 Ekim 1990 tarihli kanun ile onaylayan Hollanda, yeni İller ve Belediyeler Kanun'unu 1 Ocak 1994'te yürürlüğe koymuştur (Keleş, 1995: 5). Yürürlüğe giren kanunlarda yeni kamu yönetimi yaklaşımının etkileri olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kanunlarla yerel yönetimlerin yönetsel ve mali özerkliği de genişlemiştir.

İl yönetiminin karar mercii il meclisi olup üyeleri dört yıllığına seçilmektedir. İl meclisine kraliyet kararnamesi ile atanan vali başkanlık etmektedir. İl meclisi valiye veya il encümenine yasalarla verilmiş görevler dışında ilin bütün faaliyetlerini yürütme ve kurallar koyma yetkisine sahiptir. Bu sıfatla bütçe yapar, kararlar yayınlar. İl meclisinin en önemli görevi il sınırları içindeki yerel meclislerin ve yöneticilerin işbirliği içerisinde çalışmasını sağlamaktır. Uyuşmazlık halinde temyiz makamı gibi ihtilafların giderilmesi için çalışır İl meclisinin su idaresi ve su kurulları ile ilgili olanlar dışındaki kararları kraliyet makamının onayına tabi değildir (Önder, 2005: 43).

İl meclisinin aldığı kararların yürütülmesinden sorumlu olan organ ise il yürütme kuruludur. İl yürütme kuruluna başkanlık eden vali dışındaki tüm üyeler meclis içinden dört yıllığına seçilmişlerdir. İl yürütme kurulu (Encümeni) belediyeleri denetleme yetkisine sahiptir. Kraliyet kararnamesi ile 6 yıllık bir süre için atanan vali ise hem merkezi yönetimi hem de il yönetimini temsil etmektedir. Vali il meclisine ve il encümenine başkanlık etmekte, sınırları içerisindeki belediyeleri ziyaret etmekte, il belediyelerine atanacak kişileri kraliçeye tavsiye etmekte ve aynı şekilde ildeki en yüksek polis müdürünün atanmasında kraliçeye tavsiye rolü oynamaktadır (Keleş, 1995: 44).

Geniş bir özerklik alanına sahip olan belediyelerde dört yıl için seçimle iş başına gelmiş bir meclis, meclisin içerisinden seçilmiş olan encümen üyeleri, kraliyet atamasıyla gelen belediye başkanı ve belediye sekreteri yer alır. Belediye sekreteri, kurumsal açıdan belediyelerde çalışan ve siyasi yönleri bulunmayan kamu görevlilerinin yönetsel amiri pozisyonundadır. Belediye sekreteri ile eş güdüm içerisinde ve tüm siyasi partilerin üzerinde, tarafsız olacak bir biçimde belediye örgütünün sevk ve idare edilmesini gözeten belediye başkanı; siyasal çekişme ve mücadelenin ise, yürütme konseyinin diğer üyeleri ve meclis arasında gerçekleşmesini sağlamaktadır (Karkın, 2003: 302).

Belediye başkanı belediye meclisi ve belediye encümeninin aldığı kararları yürütür. Belediye başkanı bu kararların kamu yararına olmadığını düşünüyorsa kararları uygulamak yerine il yürütme kuruluna itiraz eder. İl yürütme kurulunun bu kararı 30 gün içerisinde kaldırmaması durumunda kararları uygulamak zorunda kalır. Belediye başkanı belediye meclisi ve belediye encümeni tarafından kendisine verilen görevleri yapmakla birlikte polis teşkilatının da başı olarak asayiş işlerinden de sorumludur. Pasaport, ehliyet işlemleri ve nüfus işlemleri de belediyeler tarafından yerine getirilmektedir (Önder, 2005: 55).

4.6. ABD'de Yerel Yönetimler ve Büyükşehir Yönetimi

ABD'de yerel yönetimlerin tarihi 18. yüzyıla kadar gitmektedir. Amerikan eyaletleri bağımsızlıktan önce de ayrı ayrı örgütlendiklerinden merkezi idareye yetki bırakma açısından oldukça kıskanç davranmışlardır. Federal bir devlet kurmayı da ancak halkın gün-

lük yaşantısını ilgilendiren tüm düzenlemeleri eyalet hükümetlerine bırakılması şartıyla kabul etmişlerdir. Bundan dolayı yerel konularda her eyaletin yetkisi, iş örgütlenmesi, çalışma koşulları, evlenme, boşanma, yerel vergilendirme, olağan polisiye yetkiler öylesine farklı şekillerde düzenlenmiştir ki, iki komşu eyaletin aynı konularda farklı yasaları olabilmektedir (Şahin, 1999: 121).

Amerikan anayasası eyaletlere, anayasanın genel kurallarını ihlal etmemek kaydıyla kendi iç düzenlemelerini istedikleri gibi yapabilme hakkı tanımıştır. Eyalet yönetimlerine bu hakkının tanınması ile eyaletler şehirleri, kasabaları istedikleri gibi düzenleyebilmektedirler. ABD'de yerel yönetimler genellikle beş grup altında toplanmaktadır. Bunlar, Counties, Municipalities, Townships, Special District ve School Districts. Daha önce ifade edildiği üzere ABD eyaletlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Amerikan yerel yönetimleri her eyalette aynı fonksiyonları taşımayabilir. Bununla beraber bazı yerel birimler bir eyalette mevcutken diğerinde olmayabilir (Ayhan, 2008: 105).

Counties'ler eyaletin en büyük alt birimidir ve daha çok kırsal alanların yönetim birimidirler. Bu birimlerin seçilmiş meclisleri ve kurullarının yanında seçimle iş başına gelen belediye görevlileri bulunmaktadır. Counties'in başlıca görevleri; gayrı menkul alım satım ve rehinlerin kaydı, kaza ve şiddete dayalı ölümlerin araştırılması, evlenme izni, seçim sertifikalarının hazırlanması, güvenlik işleri, mahalli vergilerin toplanması, ceza kanununu uygulama, okulların denetimi, yol yapımı, elektrik ve telefon gibi görevleri sayılabilir (Koçak, 2008:149).

Günümüzde Amerikan nüfusunun büyük bir çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır. Amerika'daki büyük kentlerin nüfus yoğunlukları çok büyük boyutlara ulaşmış olduğundan, kentlerin yönetimi çok önemlidir. Örneğin elli eyaletten sadece yedi eyaletin nüfusu New York kentinden daha kalabalıktır. Bu yüzden ülkede başkanlık görevinden sonra en zor görevin New York Belediye Başkanlığı olduğu ileri sürülmektedir. Kent yönetimlerine eyaletler tarafından yetki belgeleri verilmiştir. Bu yetki belgelerinde kent yönetimlerinin amaç ve yetkileri ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. (Şahin, 1999: 123).

Belediyeler genellikle yöre halkının isteği ile kurulur ve bağlı olduğu eyalet tarafından kendisine yetki belgesi verilir. Kanunla kurulur ve tüzel kişilik kazanırlar. Belediyelerin başlıca görevleri, vergilendirme, borç alma, sağlık, güvenlik, kanunun uygulanmasını sağlamak, polis ve itfaiye işlemleri, yol bakım ve aydınlatması, çöp toplama, park yapımı gibi işler sayılabilir (Koçak, 2008: 150).

Belediyelerin yönetim yapısı ve teşkilatlanmaları, önemli farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalarda belediye yönetim yapıları, belediyeler, belediye başkanlı meclis sistemi, profesyonel yöneticili meclis sistemi ve kent komisyonu şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Belediye Başkanlı-Meclis Sisteminde seçilmiş bir belediye meclisi vardır. Belediye başkanları her eyaletin özel kanunlarına göre değişen yetkilere sahiptirler. Bu nedenle bu sistem güçlü belediye başkanı ve zayıf belediye başkanı olmak üzere iki alt bölüme ayrılarak incelenmektedir. Güçlü Belediye Başkanı sistemde belediye başkanı genel halkoyuyla seçilir ve bu niteliğinden dolayı büyük bir otoritesi ve yürütme gücü vardır. Yasama yetkisi genel oyla seçilmiş belediye meclisine aittir. Yargı yetkisi de yine genel oyla seçilen avukat ve denetçiler tarafından kullanılır. Güçlü belediye başkanları belediye meclis kararlarını veto etmek, görevlileri atamak, uzaklaştırmak gibi yetkilere sahiptir. Zayıf Belediye Başkanlığı sisteminde ise yürütme gücü belediye meclisine aittir. Başkanın temsil ve merasimlere katılmak gibi sembolik görevleri vardır (Ayhan, 2008: 110).Belediye Meclisi-Şehir Yöneticisi Sisteminde yetki halk tarafından seçilmiş belediye meclislerine aittir. Meclis, üyeleri arasından birini belediye başkanı olarak seçer. Aynı zamanda çeşitli idari birimleri yönetecek, koordine edecek, yerel idarelerin politikasını uygulayacak "city manager" denilen profesyonel yöneticiyi atar. Belediye başkanı meclis üyesidir, veto hakkı yoktur, idari yetkileri

de bulunmamaktadır. Görevi politik lider olarak, merasimlere, sosyal ve sivil çalışmalara katılmaktır. Bu sistem daha çok nüfusu 10.000'i geçen şehirlerde uygulanır. Başarılı bir sistem olarak nitelendirilmekte ve sistem giderek yaygınlaşmaktadır (Türker, 1999: 600).

ABD'de uygulanan bir diğer sistem ise Kent Komisyonu Sistemidir. Halen Amerika Birleşik Devletlerin' de az sayıdaki belediyede uygulanmaktadır. Halk tarafından seçilen komisyon üyeleri (5 kişi) hem karar organı hem de uygulama organıdır. Üyelerin kendi aralarından seçtikleri başkanın halkı temsil etmek ve komisyon toplantılarına başkanlık etmekten başka bir görevi bulunmamaktadır (Türker, 1999: 601).

ABD yerel yönetim birimleri içerisinde en az sayıda olanı township (Kasaba) yönetimidir ve vilayetin bir alt birimi olarak çalışmaktadır. Kasaba yönetimleri sokak yapımı, sokak aydınlatması, su, polis, itfaiye, sağlık hizmetleri, çöplerin toplanması ve yerel vergilerin toplanması gibi görevleri diğer birimlerle işbirliği yaparak yerine getirirler. Doğrudan demokrasinin en saf şeklinin uygulandığı Kasaba Toplantısı, yılda bir kez toplanarak yerel sorunların konuşulduğu bu toplantılarda kasaba ile ilgili kararlar alınmaktadır (Koçak, 2008: 150).

Special District'ler ise tek bir fonksiyonu yerine getirmek üzere oluşturulmuş alt birimlerdir. Bunlar; su, kanalizasyon, mezarlık gibi hizmetleri yürütürler. Bu alt birimlerin faaliyet alanı her eyalet için aynı değildir. Amerika'da ilk, orta ve yüksek öğretim kurumları okul bölgesi olarak adlandırılan kurumlarca idare edilmektedir "School District" olarak adlandırılan, Okul Bölgesi, okulların bakım, onarım ve yapım işleriyle okulların idaresini üstlenen sınırlı bölge yönetimidir. Okul bölgeleri yerel yönetim birimlerinin birleşmesi sonucunda gün geçtikçe azalmaktadır. 1942 yılında sayıları 108.579 iken bu sayı 1997 yılında 14.851'e düşmüştür (Ayhan, 2008: 112).

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ABD yerel yönetim sistemi gerek coğrafi gerekse yetkiler bakımından üst üste gelen, çakışan farklı yönetim birimlerinden meydana gelmektedir. Bu durum-özellikle metropol alanlar bağlamında idarenin örgütlenmesi ve yetki paylaşımı noktasında gerek uygulayıcılar gerekse vatandaşlar nezdinde, kent yönetiminin ve kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu bağlamda, çözüm önerisi olarak öne sürülen önlemlerin başında, belirli bir metropol alanındaki farklı yönetim birimlerini tek çatı altında birleştirilmesi gelmektedir. Uygulamada en çok gözlenen ve başarıyla uygulanan yöntem, büyük şehirlerde kent-belediye ile county yönetimlerinin birleştirilmesi şeklindedir (Çınarlı, 2011: 270).

Metropolitan sorunlar için önerilen bir diğer çözüm ise, vilayet yönetimi ile kent yönetimini tek bir çatı altında birleştirmektir. Bunun örneği de New York' dur. New York şehri de yüzyılın başında beş vilayetin birleşmesi ile oluşturulmuştur. Metropoliten bir yönetim oluşturulması ise bir diğer öneridir. Bu sistemde bazı yetkiler yerel yöneticilerin elinde bırakılırken tüm alan tek bir elden yönetilmektedir. Bu uygulamada yerel konular kent yönetimlerine bırakılırken, metropoliten alan metropol yönetimden sorulmaktadır. Florida, Tennessee ve Nashville gibi yerlerde metropoliten yönetimleri oluşturulmuştur. Yerel toplulukların bağımsızlıklarını sürdürme isteğinden dolayı bu sistem çok yaygınlaşamamaktadır (Şahin, 1999: 132).

Amerikan yerel yönetim sisteminin, eyaletlerden ve federal hükümetten ayrı bir özelliği olan yerel seçimlerde çoğunlukla yansızlığı ve profesyonelliği sağlama kaygısı ile siyasi partilerden adaylığa izin verilmemektedir. Ancak bu uygulamanın önemli bir olumsuz sonucu yerel seçimlere olan ilginin ve katılımın, eyalet hükümeti ya da federal hükümet seçimlerine oranla çok düşük kalmasıdır. Yerel özerkliğinin ve yerel inisiyatifinin çok güçlü olmasıyla örnek gösterilen bir sistemde yerel seçimlere katılımın çok düşük kalması, yerel düzeyde demokratik temsil sorununu ortaya çıkarmaktadır (Gül, 2013: 45).

ABD'de yerel yönetimlerin başlıca gelir kaynakları; çeşitli yerel vergiler, eyalet ve federal devletlerden elde ettikleri bağış ve yardımlar, ekonomik faaliyetleri sonucu elde ettik-

leri gelirler ve borçlanmalardır. Vergi gelirleri, yerel yönetimlerin gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunların içinde en önemli gelir kaynağı ise emlak vergileridir. Yerel yönetimlerin ikinci önemli gelir kaynağı ise federal devletlerden elde ettikleri yardım ve bağışlardır (Arslan ve Biniş, 2014: 164).

Yerel yönetimlere yardım verilirken nüfus, kişi başına gelir, gelir vergisinden pay alınıp alınmadığı ve vergi toplama gayreti gibi kıstaslar göz önünde bulundurulmaktadır. Belediyeler ve yerel yönetimlerin belirtilen gelir kaynakları dışında kendi işletmelerinin ticari faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelirler de sayılmalıdır. ABD'de birçok belediyenin kendi elektrik, enerji ve gaz işletmesi vardır ayrıca bazı belediyelerin liman, havaalanı, ulaşım ve aydınlatma işletmeciliği yaptığı bilinmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2007: 129).

4.7. Avrupa Ülkeleri ve ABD'de Yerel Yönetimlerin ve Büyükşehir Yönetimlerinin Genel Değerlendirmesi.

Avrupa ülkelerinde belediye yönetimlerinde etkinlik arayışları doğrultusunda ön plana çıkan yöntem, birleştirme yoluyla belediye ölçeklerinin büyütülmesi ve sayılarının azaltılmasıdır. Bu nedenle Avrupa ülkelerinin birçoğunda 1960'lı ve 1970'li yıllarda belediyelerin sayıları önemli ölçüde düşürülmüş, ayrıca aralarında ölçeklerine göre görev ve fonksiyon kademelendirmesi yapılmıştır. Bu kapsamda, düşük nüfuslu belediyelerin ağırlıklı olduğu ülkeler dâhil Avrupa ülkelerinin çoğu 1950'li yıllardan bu yana belediye sayılarını önemli ölçüde azaltmışlardır. Belediye sayılarında en yoğun azaltmayı yapan ülkeler şu şekilde gruplandırılabilir; % 80'nin üzerinde bir azaltma yapan Bulgaristan, Danimarka ve İsveç, % 60'nin üzerinde bir azaltma görülen Belçika, Almanya ve İngiltere, % 40'ın üzerinde azaltma yapan Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Hollanda ve Norveç'tir.

ÜLKELER	1950	2000	DEĞİŞİM
AVUSTURYA	3999	2301	-% 42
BELÇİKA	2669	589	-% 78
BULGARİSTAN	2178	255	-% 88
DANİMARKA	1387	275	-% 80
ALMANYA	24.272	8077	-%67
İSVEÇ	2281	286	-%87
İNGİLTERE	2928	484	-%76
TÜRKİYE	628	3215	+%513

Tablo 1. Avrupa Ülkelerindeki Belediye Sayılarında Değişimler

Kaynak: (Canpolat,2010:83)

İngiltere, İsveç, Belçika ve Danimarka gibi bazı AB ülkelerinde yapılan yerel yönetim reformlarında bütünleşmeci yaklaşımın etkili olduğu görülmektedir. Demokrasi ve ekonomik etkinlik tercihinde öncelik ölçek ekonomisine verilmiş, etkinlik ölçütüne göre yerel yönetimlerin bütünleştirilmesi yani alan ve nüfus ölçeklerinin büyütülmesi yoluna gidilmiş bu politika doğrultusunda yerel yönetim birimlerinin sayıları azaltılmıştır (Gündoğan ve Özcan, 2015: 285).

Ölçek reformları açısından, Almanya deneyimi oldukça önemlidir. Buna göre, yerel yönetimlerin idari bölümlenmesi, Almanya idari yapılanmasının 20. yüzyıl içinde yaşadığı en büyük ve en yaygın reformdur. Federal Almanya'da 1960 yılında 475 ilçe, 24.371 ilçeye bağlı belde, 141 şehir-ilçe bulunmakta iken, 1960'lı yıllardan itibaren uygulanan reformla ilçe sayısı 236'ya, belde sayısı 8500'e, şehir-ilçelerin sayısı ise 87'ye düşürülmüştür (Koçdemir, 1998: 61). 2000'li yıllara gelindiğinde ise Almanya'da toplam belediye sayısı 8077

olmuştur (Çukurçayır, 2006: 69).

Alan düzenlemeleri açısından İngiltere'nin durumu da incelemeye değerdir. Çünkü, 1974'e kadar 58 bölge meclisi, 82 bölge ili, 259 belediye ili, 522 kentsel ilçe, 469 kırsal ilçe var iken; 1974 reformlarından sonra ülke 47 il ve 333 ilçeye ayrıldı; ayrıca 6 metropolitan bölge ve 36 metropol alt kademe belediyesi kuruldu. Daha sonra, 1986 yılında 6 metropol bölge idaresi kaldırılmış ve 1996 yılında kurulan komisyon tarafından 47 olan il sayısı 46'ya düşürülmüştür (Canpolat, 2010: 84). Tablo 1 den de görüleceği üzere 2000 yılına gelindiğinde İngiltere'de de belediye sayılarında %76› varan bir azalma söz konusudur.

AB ülkelerinde devletlerin anayasal ve idari yapılarında yer alma şekline göre bölgeselleşme özel bir önem taşımakta ve Avrupa'da beş ayrı bölgeselleşme tipinden bahsedilmektedir (Aktar, 2014: 63). Bunlar; idari bölgeselleşme, yerel otoriteler aracılığıyla bölgeselleşme, bölgesel âdemi merkeziyet ve federe otoriteler aracılığıyla bölgeselleşmedir.

Bölgesel âdemi merkeziyetçilik ve federe otoriteler aracılığıyla bölgeselleşme Avrupa›nın bölgesel yönetim sistematiği içerisinde önemi bir yer tutmaktadır. Bu tarz bölgesel yapılanma İspanya ve İtalya'nın tüm mülki ve idari yapılanmasını şekillendirmektedir. Bu yapının federalizmden ayrılan en önemli yönü iki ayrı kurucu erkin bulunmaması, bölgelerin ulusal yasamaya kendi adlarına değil ulusal devlet adına katılmaları ve merkezi devlet tarafından kontrol edilen tek bir yargının mevcudiyetidir. Siyasi bölgeselleşme, bölgeselleşme eğilimini çağrıştıran sosyo- ekonomik gelişmelerden ziyade bölgeselciliği besleyen ulusal entegrasyondaki zayıflıklardan kaynaklanmaktadır. Siyasal bir harekettir ve ayrılıkçılığa kadar gidebilir (Karakılçık, 2014: 44). Federe otoriteler aracılığıyla bölgeselleşmede, bölgecilik uygulamalarının federal devletleri etkilemesi söz konusudur. Federe devletler bünyelerinde etnik ve bölgesel özellikler taşımaktadır. Örneğin, Belçika'nın federalleşmesinin kökeninde bölgecilik yatmaktadır. Belçika'da bölgecilik ayrılıkçı etkileri bertaraf etmek için federalizm üzerinde hâkimiyet kurmuş ve sınırlarını belirlemiştir

5. SONUÇ

Avrupa yönetim sistemi içerisinde çok önemli bir yeri olan yerel yönetimler, kamudaki politik, bürokratik idari süreçlerin, iktisaden verimsiz olduğu, bu süreçlerin işleyişini ortaya koyarak açıklanmaya çalışan "kamu tercihi" teorisi ve bu teori ışığında beliren bütünleşmeci yaklaşım neticesinde önemi bir darbe yemiştir. Yerelleşmenin demokratik siyaset için vazgeçilmez kabul edildiği bir çağda, 1950 ile 1992 yılları arasında, 19 Avrupa ülkesinde yerel yönetimlerin toplam sayısı önemli sayılabilecek bir miktarda (38.933) azalmıştır.

Bu radikal yapılanma, esas olarak hızlı kentleşme, yapısal, toplumsal ve ekonomik değişimler ve hizmet sunumunda verimliliğe atfedilen önemle bağlantılı olmuştur. Yerel yönetimlerin çeşitli yollarla bütünleştirilme isteği yerel yönetim birimlerinin büyüklüğünün artırılmasının ölçek ekonomisine sahip olacağı hipotezi, marjinal faydanın marjinal maliyete eşit olduğu bir büyüklüğe yaklaşarak verimliliği optimize etmeye ilişkin ekonomik teorilerden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile demokrasi ve demokratik kurumlar iktisada kurban edilmiş ve demokratik getirilerin yerine iktisadi kazançlar öncelenmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akçagündüz, E.,(2010), "Kamu Tercihi Teorisi ve Türkiye Üzerine Olan Etkisi Üzerine Bir İnceleme", Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2(2), ss.29-34.
2. Akçakaya, M. (2003), "Fransa'da Yerel Yönetimler ve Halkın Karar Alma Sürecine Katılımı", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 5(1), ss. 153-174.

3. Akdoğan, Y., (2008), "Yerel Siyaset: Kavramlar", Yerel Siyaset Sempozyumu, Okutan Yayıcılık, İstanbul.
4. Arslan, M., M. Biniş, (2014), "ABD' de Mahalli İdarelerin Mali Yapısı ve Merkezi İdare İlişkileri" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 9(1), ss.149-174
5. Aslan,Z., (2015), Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetim İlişkisinin Kuramsal İncelemesi, Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli E Dergi, S2.s.1-5
6. Bumin, K., (2010), Demokrasi Arayışında Kent, (4. Baskı), Çizgi Yayınları, Konya.
7. Çelik, A., Ş. Aykanat, (2007), Kominlerin Ortaya Çıkışı ve İşlevleri, Sosyal Bilimler Dergisi, ESOS Der. , 6(22), ss.101-115.
8. Çelik, F., Sefa, U., (2010) "Klasik Liberalizm'de Özgürlük ve Liberalizmin Yerel Yönetimlere Bakışı", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, ss.120-135.
9. Çınar, T. vd., (2009), Büyükşehir Yönetimi Bütünleştirme Süreci, TODAİE (Türkiye ve ÔOrtadoğu Amme İdaresi Enstitüsü) Yayınları, Ankara.
10. Çukurçayır, M. A., (2008), Yerel Demokrasi ve Yerel Siyaset, Yerel Siyaset Sempozyumu, Okutan yayıncılık, İstanbul.
11. Dura, Y.C. (2010), Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi, Türk İdare Dergisi, 466, ss.107-117.
12. Eraydın, A., (2008)," Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları", Bölgesel Kalkınma Ajansları, Friedrich Nauman Vakfı, Cihan Ofset, İstanbul.
13. Eryılmaz, B., (2000), Kamu Yönetimi, Erkam Matbaası, İstanbul.
14. Frangipane, M., (1999), Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
15. Hollanda Krallığı Ankara Büyükelçiliği, (2013) Hollanda İle Ticaret, Ankara.
16. Keleş, R. (1993), İspanya'da Yerinden Yönetim, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi , 2(4), ss.11-22
17. Koçak, Y.,(2008), Karşılaştırmalı Yerel Yönetimler, Orion Kitapevi, Ankara
18. Kösecik, M.,(2000), 4 Mayıs 2000 Büyükşehir Belediyesi Seçimlerinin Getirdikleri: Londra'da Yeni Dönem, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 9(3), ss.61-81.
19. More, T., (2010), Ütopya, Çeviren: Turan Erdem, Arya Yayıncılık, İstanbul.
20. Neuman, W. L., (2013), Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Yayın Odası Yayınları, Ankara
21. Nitas, K., (2015), "Fransa Yönetim Sistemi" arem.gov.tr ,(11.02.2018) Parlak, B. (2006), Avrupa Birliği Düzenlemelerinde ve Seçilmiş Üye Ülkelerde Yerel Yönetimler, Avrupa Perspektifinde Yerel Yönetimler, Ed: H.Özgür, B.Parlak, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.
22. Parlak, B., (2011), Kamu Yönetimi Sözlüğü, MKM Yayıncılık, Bursa.
23. Rydergard, E.H., (2012), Belediyelerin Birleştirilmesi, Teori, Metodoloji ve Uluslar arası Deneyimler, TUSELOG (Türk- İsveç Yerel Yönetimler Birliği).
24. Schmidt, M.G., (2002), Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çeviren: M .Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara.
25. Spellman, W. M., (2011), A Short History of Western Political Thought, Palgrave Macmillan.
26. Şengül, R. (2012), Fransa'da Yerinden Yönetim Politikalarının Belediye Yönetimlerine Etkileri, Mustafa Kemal Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, , 9(20), ss.31-44.

27. Tarhan, E.,(2013), Büyükşehir Belediyelerinde Belediye Başkanının Yetkileri. Fransa, İngiltere ve Türkiye Karşılaştırmalı Analiz, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 11, ss.101-120
28. Tannenbaum, D., D. Schultz (2007), Siyasi Düşünce Tarihi, 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
29. Tekeli, İ., (1983), Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi, Amme İdaresi Dergisi, 16(2), ss.3-22..
30. Tortop, N., (2011), Yerel Yönetimlerin Varlık Nedenleri, Yetkileri Ve Görevleri, Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları, Editör. Filiz Kartal, TODAİE Yayınları, Ankara.
31. Tuna, K., (2009), "Şehrin Serüveni", Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Özel Sayı 150, 151, 152, Ankara: Hece Yayınları
32. Övgün, B., (2011), Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(3), ss.263-281.
33. Özışık, U.,(2015), "Kent Bölge Kavramı Işığında Türkiye'de Büyükşehir Belediye Sisteminde Değişim ve Kalkınma Ajansları: Yerel Ölçekte Mekanın ve Yönetişimin Yeniden Tanımlanması", Akademik İncelemeler Dergisi, 10(1), ss.313-342.
34. Ulusoy, A., T. Akdemir, (2011), Mahalli İdareler, (7. Baskı), Seçkin Yayınevi, Ankara.
35. Uyar, H., Türkiye'de ve Dünya'da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe, Aydınlanma 1923, 2004,.51,ss.1-8.
36. Uzbek, M.H., Dinçer, İ., (2009), "Kentsel Rejim Kuramının Türkiye'deki Kentleşme Dinamiklerinin Açıklanmasında Uygulanabilirliği Üzerine Kuramsal Bir Tartışma", Megaron, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi (E Dergi), 4(1), ss.28-43
37. Yamaç, M., (2014), İngiltere'de Yerel Yönetimler, Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kültürlerarası İletişim Engeli Olarak Nefret Söylemi ve Medya; Suriyeli Sığınmacılar Örneği

Evin DOĞAN[1]

CHAPTER
47

[1] İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu

1. GİRİŞ

Küreselleşme süreci, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve hızla devam eden uluslararası göç ile yerinden edilmeler, farklı kültür, kimlik, inanç, dil, ırk, düşünce vb. yapılara sahip bireylerin/toplulukları sıklıkla bir araya getirmekte, kültür karşılaşmalarını arttırmaktadır. Farklı kültürler ve kimlikler karşılaşması bir yandan toplumsal bütünleşme, uyum, çeşitlilik veya sinerji yaratırken, diğer yandan çeşitli sorunlara sahne olmaktadır. Özellikle göç eden bireylerin veya grupların siyasal, ekonomik veya toplumsal ihtiyaçlarının karşılanmaması, göç alan toplumların da yaşadıkları sorunların çözümlenmemesi kültür karşılaşmalarını siyasal/yönetsel ve ekonomik düzlemde sorun haline dönüştürmektedir. Toplumsal alanda ise dil sorunu, kültür şoku ve kültürel uyum sorunu, kültürün dışa kapalı olması, güvensiz ve şüpheci yaklaşım, kültürel empati yokluğu, diğer kültürlere saygı yetersizliği kültür karşılaşmalarını sorunlu hale getirmektedir. Milliyetçilik, ötekileştirme, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık veya nefret söylemi gibi yaklaşım ve uygulamalar ise kültür karşılaşmalarında daha fazla gerilim, çatışma veya şiddeti ortaya çıkartmaktadır.

Bu çalışma, kültürlerarası iletişim engeli olarak nefret söylemine odaklanmaktadır. Nefret söylemi, kültür karşılaşmalarında iletişimi olanaksız kılmakta, belli bir kimliği ben ve öteki üzerine aşağılama, yok sayma, tehdit unsuru olarak gösterme, düşmanlaştırma, küfür ve hakaret şeklinde gerçekleşmektedir. Nefret söyleminin uluslararası literatürdeki yeri Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından alınan tavsiye kararında karşılığını bulmaktadır. Tavsiye Kararı'nda nefret söylemi, "Irkçı nefret, yabancı düşmanlığı, anti-Semitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimi" şeklinde tanımlanmaktadır. Son yıllarda literatürde yer bulan ve başta insan hakları ve hukuk olmak üzere siyaset ve medya alanında sıklıkla gündeme gelmeye başlayan nefret söylemi, bir bireyi veya topluluğu, ırkı, etnik grup aidiyeti, cinsel kimliği, din ve mezhep aidiyeti, siyasal söylemi, fiziksel özelliği veya engeli nedeniyle "ayırt edici, "ötekileştirici" ve "dışlayıcı" duygular duymak ve bu duyguları sistematize bir şekilde dilsel pratiklerle ifade etmektir. Nefret söyleminin önemli bir niteliği, salt söylem olarak kalmaması, teşvik veya provoke edici bir yönünün olmasıdır. (Binark, 2018)

Nefret söyleminin toplumsal alanda dolaşıma sunulduğu ve yeniden üretildiği alanlardan biri de medyadır. Medya, kitlelere ulaşma, etkileme ve yönlendirme gücü dikkate alındığında kültürlerarası iletişim ve kültürel yetkinlik açısından önemli bir fonksiyona sahiptir. Medyanın demokratik ve çoğulcu toplumlarda, kültürlerin tanıtılması, kültürel bilgi birikiminin aktarılarak, karşılıklı paylaşım ve etkileşimin önünün açılması, kültürel değerlerin birer zenginlik olarak sunulmasında aktif rol alması medyanın toplumsal sorumluluğunun gereğidir. Ancak medyanın "bizler" ve "onlar" ayrımı ve diğer nefret söylemi biçimleriyle kültür karşılaşmalarını bir tehdit veya sorun haline dönüştürebildiği görülmektedir. Bu çalışma Suriyeli sığınmacılar üzerinden medyanın kültürlerarası iletişim engeli olarak nefret söylemi pratiklerini nasıl ürettiği ve dolaşıma sunulduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel varsayımına göre, medya kültürlerarası iletişimi engelleyecek veya en azından olumsuz biçimde etkileyecek nefret söylemi pratikleri ile kültür karşılaşmalarının birer tehdit oluşturmasına neden olmaktadır. Çalışma kapsamında gerek yazılı basın, gerek görsel medya, gerekse yeni medya ürünleri üzerinden Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret söylemi pratikleri incelenmiş, betimsel analiz yapılmıştır. Televizyon haberlerinde nefret söylemi pratiklerine odaklanılan çalışmada, etkisi ve yaygınlığı açısından önemli bir yerde bulunan televizyonun, Suriyeli sığınmacılara yönelik haberleri kültürlerarası iletişim bağlamında değerlendirilmiştir. Haberlerde gerek kullanılan altyazı metinleri, gerek sözcük seçimleri, gerekse iddia düzeyindeki verilerin gerçeklik olarak aktarılması gibi öğelerle abartma, tehdit unsuru olarak gösterme, düşmanlaştırma biçimlerinde nefret söyleminin kullanıldığı ve Suriyeli sığınmacılarla ku-

rulacak kültürlerarası iletişim için engel oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma, şiddet ve suç potansiyeli içinde barındıran nefret söylemi pratiklerini kültürlerarası iletişim açısından yazınsal bir değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, medyanın özellikle Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret söylemi pratikleriyle farklı kültür ve kimlik alanlarının kaynaşması, kendisini ifade etmesi ve iletişim/diyalog kurmasında engelleyici bir pozisyonda yer aldığı görülmüştür. Medya Suriyeli sığınmacılar örneğinde olduğu gibi nefret söylemi pratikleriyle, toplumsal barış, demokrasi ve kültürlerarası iletişim için tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle medyada haber dilinin profesyonel ve etik ilkeler çerçevesinde yeniden kurgulanması gerekmektedir. Toplumsal barış, kültürel çeşitlilik ve çoğulculuğun temelini oluşturan kültürlerarası iletişim, başta siyasal alan olmak üzere ekonomik ve toplumsal alanda dikkate alınması gereken bir konudur. Medyanın da bu anlamda kültürlerarası iletişimi sağlama ve etkin kılmada önemli rol ve sorumluluğu bulunmaktadır. Medyanın göçmenler, sığınmacılar veya mülteciler konusunda dışlayıcı, ötekileştirici, ayrımcı dil ve nefret söylemi yerine, kapsayıcı, bütünleştirici, demokratik yaklaşımı esas alması kültürlerarası iletişim için bir gerekliliktir. Aksi halde, nefret söyleminin belirli bir tutum ve davranışa neden olma ve hatta nefret suçun öncülü olma potansiyeli dikkate alındığında kültürlerarası gerilim ve çatışmanın oluşması ve yaygınlaşması kaçınılmazdır.

2. KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM TANIMI VE KAPSAMI

Uluslararası göçmen gruplar ve farklı kültürel kimliklere yönelik bütünleşme, uzlaşı ve kültürel çeşitlilik politikalarının oluşturulmasında ve geliştirilmesinde kültürlerarası iletişim belirleyici konumdadır. Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlerden gelen ve dolayısıyla farklı kültürel kimliklere sahip bireyler arasındaki iletişim ve etkileşim sürecidir. (Kartarı, 2001, pp. 12-13) Kültürlerarası diyalog olarak da tanımlanan kültürlerarası iletişimi oluşturan kültür ve iletişim aslında bir bütündür ve her ikisi de toplumsal bir sürece işaret etmektedir. Tomlinson'un tanımıyla kültür insanların sembolik temsil pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzenidir (2004, p.33). Kültür, insanların temelde kalıcı ama aynı zamanda rutin iletişim ve sosyal etkileşim içinde değişebilirlik özelliğine de sahip etkinliklerini, dünya görüşlerini, şeyleri, inançları içeren dinamik ve karmaşık çevresini ifade etmektedir. (Lull, 2001, p.95) Kültür kavram olarak birçok şekilde tanımlansa da bu çalışmada ortak inançları, deneyimleri ve değer yargıları ile belirlenebilen, bu ortak deneyimleri ile birbirine bağlanmış ve ortak tarihi geçmişe sahip grup olarak ele alınmaktadır.

İletişim kültürü, kültür de iletişimi belirlemektedir. İletişim sürecinin temel unsurları olan göstergeler, semboller ve kodlar kültürün içinde yer almaktadır. Yani kaynak veya alıcı kendi kültürel kodları ile mesajı iletmekte veya almakta, geri bildirimi yine aynı kodlarla yapmaktadır. Kaynak ve alıcının farklı kültürlerden olması, mesaj alışveriş sürecini ve algılama biçimlerini etkilemektedir. Bu nedenle kültürlerarası iletişimin sağlanması, öncelikle farklı kültürlerin ve kültürel değerlerin tanınması ve kabulü ile mümkündür. Karşılıklı etkileşim ve paylaşımın sağlanması, ortak anlamlar üretilmesi, kültürel yapının farkında olunması ve kültürel duyarlılık ile kültürlerarası iletişim mümkün olmaktadır.

Kültürlerarası iletişimin etkin ve verimli gerçekleşmesi, çokkültürlülük veya kültürel çeşitlilik politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Kültürel çeşitlilik, sadece farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşaması değil, her bir kültürün tanınması, korunması ve geliştirilmesine olanak sağlanmasıdır. Kültürel çeşitlilik, farklı yaşam pratikleri içinde oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesidir (Vatandaş, 2002, p.31). Kültürel çeşitlilik politikalarının benimsendiği, demokratik toplumlarda kültür karşılaşmalarında iletişim ve diyalog zemini de güçlenmektedir. Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap'ta, kültür-

lerarası yaklaşımın, kültürel çeşitliliğin yönetimi için geleceğe dönük bir model sunduğu mantığına dayandığı belirtilmektedir. İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, eşitlik ve karşılıklı saygı içerisinde gerçekleşebilecek kültürlerarası diyalog; etnik, dini, dilsel ve kültürel ayrım hatlarının oluşumunu önlemeye imkan tanımakta, farklı kimlikler yapıcı ve demokratik bir biçimde, ortak evrensel değerler temelinde ele alınmasını sağlamaktadır. (Kültürlerarası Diyalog İçin Beyaz Kitap, 2018, www.coe.int/dialogue)

Siyasal düzlemin yanı sıra, sosyolojik ve psikolojik faktörler de kültürlerarası iletişimin etkin ve verimli gerçekleşmesinde belirleyici önemdedir. Kültürlerarası iletişim çalışmalarında üzerinde durulan ve çözümlenmeye çalışılan ortak sorunlar, insanları belli kalıplara yerleştirme (stereotip), diğerleri hakkındaki ön yargılar, cinsiyet, yaş, ırk, din gibi farkların getirdiği olumsuzluklar ve yanlış anlamalar, kültürel değerleri taşıyan insanın hoşgörüden yoksun olması, kültürün dışa kapalı, dışa karşı şüpheci ve katı olması, kendini beğenmişlik ve diğer kültürlere saygı eksikliği, kültürel empati yokluğu şeklinde sıralanmaktadır. (Özdemir, 2011, p.30.) Kültür farklılıklarına yönelik etkin bir iletişim için öncelikle kültürün hangi öğeler tarafından oluşturulduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü kültür insanların dünyayı algılayışları ve kavrayışlarının çerçevesini oluşturan inançlar, normlar ve beklentilerden oluşmaktadır (Alioğlu, 2011, p.50). Farklı kültürler veya kimliksel yapılar arasında iletişim kurulması, kültürü oluşturan bu unsurların tanınmasına ve ortak anlamların üretilebilmesine bağlıdır.

Kültürlerarası iletişimin gerçekleşmesinde "kültürlerarası yetkinlik" temel unsur olarak kabul edilmektedir. Kültürlerarası yetkinlik, farklı kültürlerden gelen insanlarla etkileşim yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu yetenek kişinin kendi kültürel kimliği dışında, farklı kültürlere açık olması ve farklı kültürlere sahip insanların beklentilerine/ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bilgi, beceri ve donanıma sahip olmasıdır. Kültürlerarası yetkinlik ve kültürlerarası iletişim davranış biçimleri, başkası için saygı ve olumlu bakış gösterme becerisi, dünyayı başkalarının algıladığı şekilde algılamaya çalışmak, grup içinde sorun çözerken fikir üretme davranışları, kişilerarası uyum ve arabuluculukla ilgili davranışlar, yeni ve belirsiz durumlar karşısında fazla sıkıntı duymadan davranabilme becerisi, karşısındakilere betimleyici, değerlendirme yapmadan ve yargılamadan davranabilme becerisidir (Aksoy, 2012, p.302). Kültürlerararası iletişim yetkinliği veya davranış biçimleri hem göç alan hem de göçü karşılayan yerel toplumlar için de geçerlidir. Kültürlerarası iletişim sürecinde bireyin bilişsel, bireylerarası, dil ve iletişim ve de ilişkisel olmak üzere çok çeşitli, çok katmanlı yeterlilikler demetine sahip olması gerekmektedir (İlbuğa, 2010, p.175).

3. KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM ENGELİ OLARAK NEFRET SÖYLEMİ

Dil sorunu, kültür şoku ve kültürel uyum sorunu, kültürün dışa kapalı olması, güvensiz ve şüpheci yaklaşım, kültürel empati yokluğu, diğer kültürlere saygı yetersizliği kültür karşılaşmalarını tehdit haline getirmekte kültürlerarası iletişimi engellemektedir. Kültürlerarası iletişim engellerinden bir diğeri de bu çalışmanın ana temasını oluşturan nefret söylemidir. Kültür veya kimlik gibi unsurların kendisi, "yabancı" algısının oluşmasında ve nefret söyleminin üretilmesinde belirleyici faktörler arasında yer almaktadır. Yani yabancılar "bizden" olmayan bireyler, etnik kimlikler, azınlıklar, göçmenler, sığınmacılar veya mültecilerdir. Etnik yapı ve kültürel kimlik farklılığı "yabancı" algısı içerisinde ötekileştirilmekte, hakim yapı merkez alınarak farklılıklar nefret söyleminin hedefi haline gelebilmektedir. Nefret söylemi "bizden olanın" dışında kalanlara, yani kendinden farklı olanlara "öteki"lere yönelmektedir. Nefret suçunun öncülü olarak kabul edilen nefret söylemi bir bireyi veya topluluğu, ırkı, etnik grup aidiyeti, cinsel kimliği, din ve mezhep aidiyeti, siyasal söylemi, fiziksel özelliği veya engeli nedeniyle "ayırt edici, "ötekileştirici" ve "dışlayıcı"

duygular duymak ve bu duyguları sistematize bir şekilde dilsel pratiklerle ifade etmek şeklinde tanımlanmaktadır (Doğan, 2015, p.24).

Önyargı ve kalıp yargılar ve etnomerkezcilik gibi kaynaklardan beslenen nefret söylemi, kültürler karşılaşmalarını doğrudan veya dolaylı olarak gerilim veya çatışmaya dönüştürebilmektedir. Kültür karşılaşmalarının sıklıkla tarafı olan göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler "biz" ve "yabancı" algısı üzerinden nefret söyleminin hedefi olmaktadır. Ancak burada "ben/biz" algısı üzerinden ortaya çıkan bir ötekileştirmenin yanı sıra, siyasal, ekonomik, sosyal veya kültürel alandaki beklentiler veya kayıplar da ön plana çıkmaktadır. "Yabancı" kurgusu üzerinden tanımlanan bu grupların varlığı "asil" olanlara tehdit olarak görülebilmekte veya konu varlık/yokluk mücadelesine dönüşebilmektedir. "Sahiplik" ve "olası kayıplar" üzerinden, mevcut siyasal-ekonomik yapı ile sosyo-kültürel yapının korunması, gelenek veya değerlerin kaybolmaması gibi gerekçelerle "dışarıdan" gelenlere, ırkçı, ayrımcı, ötekileştirici dil kullanılabilmektedir (Doğan, 2015, pp.32-33).

Nefret söylemi veya nefret suçu, sadece toplumsal çatışmayı ortaya çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda, ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel dengelerini bozabilmektedir. Bu nedenle özellikle son yıllarda uluslararası göç ve yerinden edilmeler ile birlikte ortaya çıkan kültür karşılaşmaları ve yarattığı sonuçlar, gerek politik düzlemde gerekse ekonomik ve toplumsal alanda temel gündem haline gelmesi kaçınılmazdır. Göç ve yerinden edilmelerle birlikte ortaya çıkan nüfus hareketliliği karşısında ulusal veya uluslararası alanda yeni düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çünkü göç ve yerinden edilme hareketleri geçici karşılaşmalar değil kalıcı birlikteliklere dönüşebilmektedir. Göç eden farklı kültürlerden insanlar sayıları artınca ya da sosyal, siyasal ve ekonomik açılardan güçleninceye kadar baskın kültürün gölgesinde kalsalar da bir süre sonra görünür olmaya başlamaktadır (Kartarı, 2014, p.54). Bu noktada özellikle yoğun göç alan ülkeler, toplumsal uyum ve istikrarı sağlamak için yeni politikalar geliştirmek durumunda kalmaktadır. Özellikle, kabul, tanıma, uyum sağlama, geliştirme ve bütünleşme politikaları ile etkin kültürlerarası iletişim ve kültürlerarası yetkinliğin yaygınlaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

4. MEDYADA NEFRET SÖYLEMİNİN İNŞAASI

Yaygınlığı ve ulaşılabilirliği dikkate alındığında medya, farklı kültürlerin tanıtılması ve korunması, kültürlerarası bilgi birikiminin aktarılması, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve desteklenmesi, kültürel yetkinliğin kazanılmasında belirleyici bir öneme sahiptir. Medyanın farklı kültürler ve kimlikler için geniş bir iletişim ve paylaşım alanı oluşturmada ve etkin kültürler arası iletişim politikalarının yürütülmesinde öncü rol oynaması beklenmektedir. Medyanın kültürlerarası iletişim rolü UNESCO'nun Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi, Avrupa Birliği'nin görsel-işitsel sektör ile ilgili politikalarında belirleyici olan Sınır Tanımayan Televizyon Direktifi ile 7. Avrupa Bakanlar Konferansı'nda alınan Küreselleşme Sürecinde Kültürel Çeşitlilik ve Medya Çoğulculuğu başlıklı karar gibi uluslararası düzenlemelerde de yer bulmaktadır. Akademik araştırmalarda da özellikle sosyal medyanın kültürlerarası iletişiminde önemli bir araç olarak konumlanabileceği tespit edilmiştir. Örneğin Doğan Saltaş'ın, "Sosyal medyanın kültürlerarası iletişim ve farkındalığa etkisi: Facebook örneği" başlıklı doktora tezinde, Facebook'un hem üniversite öğretim elemanları hem de öğrenciler tarafından kültürlerarası farkındalık yaratmak ve geliştirmek için kullanılabilecek en etkili ve uygulanabilir araçlardan biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (2015:11)

Demokratik çoğulcu sistemlerin medyaya yüklediği role rağmen, medyanın elinde bulundurduğu gücü, manipülasyon ve dezenformasyon ile ötekileştirme ve düşmanlık yaratma şeklinde suiistimal edebildiği görülmektedir. Medya göçmenlere, mültecilere veya sığınmacılara yönelik nefret söyleminin dolaşıma sunulmasında ve meşrulaştırılmasında

birer araç olabilmekte ve kültürlerarası iletişim engeli oluşturmaktadır. Nefret söylemi, medya aracılığıyla kimi zaman doğrudan veya açık bir şekilde okura/izleyiciye/dinleyiciye sunulmakta kimi zamanda ima yoluyla üstü kapalı bir şekilde, farklı dil ve kurgu biçimleriyle, yarattığı imajlarla veya alt kodlarla aktarılmaktadır. Literatürdeki bazı araştırmalar, modern toplumlarda medyanın belirli bir göçmen etnik gruba yönelik nefret söyleminin oluşmasında, geleneksel ırkçılıktan farklılaşan, daha örtük ve sembolik düzeyde ırkçı bir retoriği benimsediğini göstermektedir (Göregenli, 2013, pp.59-63). Küfür ve hakaret içeren ifadeler kullanma, aşağılama, yok sayma, ırkçılık ve ayrımcılık yapma, tehlike veya tehdit unsuru olarak gösterme, yabancı düşmanlığı, doğal kimlik öğelerini aşağılama unsuru olarak kullanma gibi yöntemlerle medyada nefret söyleminin odağında yer almaktadır (Doğan, 2015, p.141).

Medyanın "yabancılara" yönelik nefret söylemi pratiklerine örnek olarak Suriyeli sığınmacılara ilişkin yayınlanan haberler gösterilebilir. Ülkü Doğanay ve Hatice Çoban Keneş'in "Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası" başlıklı çalışmasına göre, Suriyeli sığınmacılar, "savaş kaçkını", "terörist" olarak niteleyen, "korkak", "pis", "hain", "hırsız","bedavacı", "cahil" gibi olumsuz yaftalamalarla hedef gösteren "ırkçı" söylem medyada yeniden üretilmektedir (2016:188). Aybike Tuba Burkay'ın "Yeni Medyada Nefret Söylemi: Dijital Katilimci Sözlüklerde Suriyeli Mültecilere Yönelik Üretilen Nefret Söylemi Analizi" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında, kullanıcı türevli içerik üretilmesine olanak sağlayan yeni medya ortamlarının nefret söylemi üretmesine aracı olduğu aktarılmıştır (2016:4). Fatma Esra Öztürk'ün "Yeni Medyada Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Nefret Söylemi" başlıklı çalışması, Oğuz Kuş'un "Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örnek Olayı Bağlamında BBC World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciliği Tekniği ile Analizi" çalışması ve Hakan Alp'in "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Ayrımcı ve Ötekileştirici Söylemin Yerel Medyada Yeniden Üretilmesi", Hatice Çoban Keneş'in "The Role of Metaphor in Discriminatory Hegemony: The Use of Metaphor in Reporting of Syrians" ve Müzeyyen Pandır, İbrahim Efe ve Alaaddin F. Paksoy tarafından hazırlanan "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi" gibi çalışmalarda Suriyeli sığınmacılara yönelik medyada yer alan nefret söylemi pratikleri tespit edilmiştir.

Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret söylemi pratikleri, özellikle yeni medya olarak nitelendirilen internet tabanlı web siteleri ve sosyal ağlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel medyadan farklı olarak yeni medya ortamlarında kullanıcılar içerik üreten konumunda oldukları için nefret söyleminin üretilmesi ve yaygınlaştırılması çok kolay ve hızlı olmakta bu nedenle yeni medya ortamlarını ve kullanıcılarını etkilemektedir (Yazıcı, 2016, p.122). Yeni medya ortamında üretilen ve paylaşılan nefret söylemine ilişkin en tehlikeli husus, aşırı ve uç görüşlere sahip olmayan sıradan birey tarafından da farkında olmadan içselleştirilebilmesidir. Birey, toplumsal yaşamın neredeyse her düzeyinde olduğu gibi burada da bir gruba aidiyetini gösterebilmek için diğerini ötekileştirmek zorunda hissettirilir. (Vardal, 2015, p.141). Ötekileştirme de kültürlerarası iletişimde önemli bir engeli oluşturmakta, kendinden olanla iletişim veya etkileşim kurmayı olanaksızlaştırmaktadır. Nefret temelli söylemsel pratikler, nefretin sıradanlaşmasına, normalleşmesine ve sonucunda da kanıksanmasına yol açmakta ve bu durum, en uç noktada nefret suçlarına kadar gidebilecek sonuçlar doğurabilmektedir. (Türkiye'de İnternetin Durumu Raporu, 2013)

Twitter gibi bir mikroblog uygulamaları, Facebook ve benzeri paylaşım ağları, YouTube, çevrimiçi haber siteleri, ve haberler yorumlarında nefret söyleminin üretildiği ve yeniden dolaşıma sunulduğu görülmektedir. Facebook ve Twitter sayfalarında özellikle "Suriyelileri istemiyoruz" başlığı ile aktarılan nefret söylemi, yabancı düşmanlığı, hakaret, küfür, tehdit unsuru olarak gösterme gibi çeşitli biçimlerde dolaşıma sunulmaktadır. Facebook'ta ise "Samsun'da Suriyeli İstemiyoruz", "Urfa'da Suriyeli İstemiyoruz", "Suriye-

li Teröristleri Manisa'da İstemiyoruz", "Gazi Şehrimizde Suriyeli İstemiyoruz", "Konya'da Suriyeli İstemiyoruz", "Yalova'da Suriyeli İstemiyoruz", "Türkiye'de Suriyeli İstemiyoruz" gruplar benzer pratikleri içermektedir. "Ülkemizde Suriyeli Arap ve Diğer Kan Emicileri İstemiyoruz" ve "Ülkemizde Suriyeli Hainleri İstemiyoruz" başlığıyla açılan gruplarda, Suriyeli sığınmacılara yönelik hakaret, aşağılama, suçlama, tehdit ve tehlike unsuru olarak gösterme, yabancı düşmanlığı biçimlerinde nefret söylemi açık ve doğrudan ifade edilmektedir. Bu tür kullanıcı tabanlı paylaşım ağlarında dolaşıma sunulan nefret söylemi sadece nefretin yaygınlaştırıcısı olma noktasında bir araç değil, aynı zamanda örgütlenme aracı olarak da kullanılabilmektedir.

Türkiye'de yazılı basın aracılığıyla toplumun gündemine sunulan haberler ve köşe yazılarında Suriyeli sığınmacılara yönelik ayrımcı ve ırkçılığa varan nefret söylemi pratikleri dikkat çekici boyuttadır. Özellikle yerel basın nefret söyleminin üretildiği ve dolaşıma sunulduğu araçlardan biri olarak konumlanmaktadır. Suriyeli sığınmacıları potansiyel suçlu olarak gösterilmekte, hiçbir kanıt ya da ipucu olmadan önyargı saikıyla etnik bir kimlik kötü olarak gösterebilmektedir. Sözkonusu sübjektiflik sadece Suriyeli sığınmacılara yönelik değil, 'öteki' olarak tanımlanan tüm grup ve kimliklere yönelik gerçekleşmektedir (Alp, 2018, p.34). Hatay'da yayın yapan yerel bir gazetede yayımlanan "Suriyelileri İstemiyoruz" başlıklı haber, nefret söyleminin somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. Haberin başlığı alıntı bir cümle olmasına rağmen, alıntının tırnak içerisinde alınmadan aktarılması, sözkonusu ifadenin gazetenin temel görüşü olarak yansıtılmasını sağlamaktadır. Haberin temel aktörü olan yerel yönetim birimi temsilcisinin "Bizler kimliği belirsiz kişilerin memleketimizde olmasını istemiyoruz. Suriyelilerin buradaki topluma göre tam tersi bir yaşantısı var. Gündüz uyuyup geceleri geziyorlar. Hemşerilerimiz geceleri gezmeye bile çıkamıyor, için tedirgin oluyor, genç erkeklerimiz bile dışarı çıkmaya çekiniyor" ifadeleri yabancı düşmanlığı, tehdit olarak gösterme ve hakaret içermektedir. Yeni Urfa adlı gazetede "Suriyeliler bu fedakârlıkları hak ediyor mu?" başlığı ile yazılan köşe yazısında, Suriyelilere yönelik olumsuz özellikler yüklenmekte, okuyucu belirsiz bir tehlike/tehdit algısına sürüklemekte ve üstü kapalı şiddet çağırıcılığı yapılmaktadır. "Haberlere bakın göreceksiniz… Suriyeliler olay çıkardı, hastane bastı, askere saldırdı, polisi taşladı… Yakında kendi mahallelerini kuracaklar, çeteleşecekler, mafya oluşturacaklar. . . Hep böyle olmuştur" ifadeleri ile Suriyeli sığınmacılar tehdit unsuru olarak gösterilmekte, Suriyelilere yönelik "nezaketsiz", "nankör", "ukala", "ahlaksız" gibi ifadelerle aşağılama ve hakaret yer almaktadır. Yine aynı gazetede yer alan "Memleketi kimler istila etti" başlıklı köşe yazısında "Şehrimizi istila eden Suriyeli kaçaklar" ifadesi yer almakta, "Bunlar oturdukları ev veya apartmanlarda sayıca fazla kalmaktadırlar. Perde çekme olayı tamamen yok. Son sesle konuşma ve müzik geç saatlere kadar. Araçları kaza yaparsa plaka yok. Suç işliyor ceza yok. Nereye kadar bu korku, ölüm ve ahlaksızlık saçan bu insanları barındıracağız" sözleri ile nefret söylemi aktarılmaktadır. Gaziantep Haber gazetesinde de "Suriye Girdabı" başlıklı yazıda, Suriyeliler suça eğilimli insanlar ve "bela" olarak tanımlanmakta, tehdit unsuru olarak gösterilmektedir. Konya'ya yayımlanan Anadolu Telgraf gazetesinde "Hainsiniz" başlıklı köşe yazısında da Türkiye'ye sığınan Suriyelilere ilişkin "hain" tanımlaması ve "Hırsızlık yaptınız, küçük çocuklarımıza tecavüz ettiniz, esnafımıza çökmeye çalıştınız, size kapılarını açan ev sahiplerini kesip öldürdünüz…" ve "Şansınızı zorlamayın" ifadeleri dikkat çekmektedir.

Ulusal basında da yerel basın örnekleri gibi Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret söylemi pratikleri yer almaktadır. Yeniçağ gazetesinde "Mülteciler terör estiriyor" başlıklı haber ile "Bunlar özel misafir değil, özel terörist" başlığıyla aktarılan haberde, sığınmacılar "terörist" olarak nitelendirilmiştir. Sözcü gazetesinde Murat Muratoğlu imzalı "Suriyeliler Go Home" başlıklı yazıda, "Haberlere bakın göreceksiniz… Suriyeliler olay çıkardı, hastane bastı, askere saldırdı, polisi taşladı… Yakında kendi mahallelerini kuracaklar, çeteleşecekler, mafya oluşturacaklar. . . Hep böyle olmuştur" ifadeleri dikkat çekmektedir. Suriyeli

sığınmacıların tehdit unsuru olarak gösterildiği yazıda, nefret söylemi düşmanlaştırma pratiğini ortaya koymaktadır. Aynı yazarın "Suriyeliler kâbusumuz olacak" başlıklı yazısında da "Bu daha başlangıç! Çıkar çatışması kısa sürede şiddete dayalı asayiş sorunlarını beraberinde getirecektir. Yakında kendi düzenlerini kuracaklar, çeteleşecekler, mafya oluşturacaklar… Bu hep böyle olmuştur" ifadeleri ile Suriyeli sığınmacılar tehdit unsuru olarak gösterilmektedir. Ortadoğu gazetesinde Ali Öncü'nün yazdığı "Ağzını Öpem Dedem" başlıklı köşe yazısında, Suriyeli sığınmacılar "yük", "sorun", "bela" olarak gösterilmektedir. Suriyeli sığınmacılar için "kaprisli", "şımarık", ve "haddini bilmeyen" gibi yüklemelerin yapıldığı metinde, Suriyeli sığınmacılara yönelik nefrete teşvik edilmektedir.

5. ARAŞTIRMA AMACI VE YÖNTEMİ

Medya, toplumsal bilginin, kültürün oluşturulması ve yeniden üretilmesinde en önemli ideolojik araçtır. (Poyraz, 2002, p.169.) Televizyon ise ilettiği fikir, imge, simge ve davranış örüntüsü insanlara yön vermekte ve yol göstermektedir. Ancak televizyon sadece bir aktarıcı ya da toplumsal değişimin bir 'etkileneni' olarak değil, aynı zamanda bir 'oluşturucusu' olarak da sistem içerisinde aktif işlev yüklenmiştir. Öğrenme aracı ve anlam üretme, oluşturma aracı olarak değerlendirilen televizyon, toplumsal yaşamı ve toplumsal ilişkileri örgütlemede belirleyici bir rol üstlenebilmektedir (Doğan, 2015, p.108). Televizyon yayıncılığının kültürlerarası iletişim veya kültürlerarası yetkinliğe dair yayınları, toplumsal ilişkileri etkileme potansiyeline sahiptir.

Bu çalışma medyada nefret söylemine dair yapılmış çalışmalardan yararlanarak, televizyon haberlerinde nefret söyleminin nasıl inşa edildiğini ortaya koymakta ve kültürlerarası iletişim bağlamında akademik tartışmaya sunmaktadır. Çalışmada Suriyeli sığınmacılara yönelik, abartma, yükleme, çarpıtma, düşmanlık söylemi, tehdit unsuru olarak gösterme, hakaret gibi biçimlerde gerçekleşen nefret söylemi içeren haberler kültürlerarası iletişim bağlamında analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ve betimsel analiz tekniğinin araştırma yöntemi olarak belirlendiği araştırmada, çeşitli akademik çalışmalar ve raporlar da dikkate alınmıştır. Betimsel analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

Televizyon haberleri örneklemi üzerinden nefret söylemi ve kültürlerarası iletişim konusuna odaklanan bu çalışmada, "Televizyon Haberlerinde Nefret Söylemi; Suriyeli Sığınmacılar Örnek Olayı" başlıklı doktora tez çalışmasında elde edilen veriler dikkate alınmıştır. Çalışmada, CNN TÜRK, NTV, HABER TÜRK, TGRT HABER, TRT Haber, STAR TV, SHOW TV, KANAL D, ATV ve TRT1 olmak üzere toplam 10 televizyon kanalında 1 Ağustos-31 Ağustos 2014 tarihli zaman çizelgesinde yayımlanan ana haber bültenlerinde Suriyeli sığınmacıların odağında bulunduğu haberler amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiş ve kültürlerarası iletişim bağlamında analiz edilmiştir.

Bu çalışma, ülkemizde henüz sınırlı oranda bulunan Kültürlerarası İletişim konulu çalışmalara katkı sağlamayı ve bu konuda yazınsal bir metin oluşturmayı amaçlamaktadır. Kültürlerarası iletişim engellerinden sadece nefret söylemine odaklanılması ve televizyon haberlerine odaklanılması araştırmanın sınırlığını oluşturmaktadır. Nefret söylemi dışında kültür karşılaşmalarını tehdit eden ve gerilim veya çatışmayla sonuçlanmasına neden olan faktörler de bulunmaktadır. Ayrıca çalışmada kültürlerarası iletişim konusu sadece Suriyeli sığınmacılar örneklemi üzerinden incelenmiştir. Farklı kültürel, etnik, dinsel veya dilsel kimliklere ve yapılara yönelik nefret söylemi pratikleri de kültürlerarası iletişim açısından değerlendirilmelidir.

6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

Televizyon haberleri, belirli anlamların üretildiği ve ideolojilerin yeniden üretildiği alanlar olarak son derece problemlidir. (Dursun, 2014, p.15.) Televizyon haberleri, yazılı basın gibi ayrımcılık, ötekileştirme ve nefret söylemi pratiklerine sahne olabilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki; nefret söylemi yazılı basında olduğu gibi televizyon yayınlarında her zaman açık ve doğrudan ifade edilmeyebilmektedir. Nefret söylemi televizyon haberciliğinde dolaylı olarak veya ima yoluyla üretilmektedir. Görüntü çekim ölçekleri, haber aktörlerinin konumlandırılması, alt yazıda kullanılan ifadeler ve imalar ile ses kullanımı nefret söyleminin dolaylı veya üstü kapalı biçimde dolaşıma sunmaktadır. Televizyonda inşa edilen "gerçeklik algısı" içerisinde nefret söylemi belirsizleşebilmekte ve fark edilmesi güç bir konuma yerleşebilmektedir. İzleyici haberleri izlerken, televizyon içindeki işaretlerin etkin bir şekilde üretildiğini düşünme eğiliminde değildir, haberleri yüzde yüz bilgi ve saf gösterilen olarak algılama eğilimine sahiptir. (Dursun, 2014, p.217)

Televizyon haberlerinde Suriyeli sığınmacılara yönelik nefret söylemi yazılı basından göre daha dolaylı veya kapalı yapılmaktadır. Yazılar, karakter jeneratörü, haberin konusu veya mesajını içeren altyazı ve habere konu olan kişilerin konuşma metinleri ile görüntü ve sesten oluşan haberler, özellikle sembolleştirme, aşağılama, hakaret, tehdit unsuru olarak gösterme gibi nefret söylemi pratiklerine sahne olabilmektedir. Oysa, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un "Yayın hizmeti ilkeleri" başlıklı 8. maddesine göre, "Irk, dil, din, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözeterek toplumu kin ve düşmanlığa tahrik edemez veya toplumda nefret duyguları oluşturamaz. İnsan onuruna ve özel hayatın gizliliğine saygılı olma ilkesine aykırı olamaz, kişi ya da kuruluşları eleştiri sınırları ötesinde küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliğinde ifadeler içeremez. Irk, renk, dil, din, tabiiyet, cinsiyet, engellilik, siyasî ve felsefî düşünce, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrımcılık yapan ve bireyleri aşağılayan yayınları içeremez ve teşvik edemez."

Araştırmanın bulgularına göre, özellikle polis/adliye ve olay kurgusu içerisinde aktarılan haberlerde kullanılan ve yazılı basındaki haber başlığı işlevini gören alt yazı metinlerinde yorum, benzetme, enformasyonda eksiltim, abartılı benzetme, noktalı işaretlerin yoğun kullanımı ve devrik cümle kullanımının yer aldığı görülmektedir. Haber alt yazı metinlerinde "gerginlik", "cinayet", "kavga", "dehşet", "ayaklanma", "saldırı" gibi olumsuzluk ifadeler ön plandadır. Olumsuz veya negatif düşüncelerin vurgulandığı başlıklar, Dijk'in dikkat çektiği "Onlar hakkında negatif şeyleri vurgula, bizim hakkımızda negatif şeyleri vurgulama, onlar hakkında pozitif şeyleri vurgulama, bizim hakkımızda pozitif şeyleri vurgula" şeklindeki tespiti çerçevesinde önemli ipuçları sunmaktadır. Çünkü, "biz" ve "onlar" kurgusu özellikle başlıklarda ve ideolojik yargılarla birlikte kullanılabilmektedir. (Dijk, 2000, pp.44-45). Haber alt yazı metinlerinde sıklıkla yer alan "Suriyeli gerilimi" veya "Suriyeli gerginliği" gibi ifadeler de sözonusu olumsuzlamayı pekiştirmektedir. Medyada kullanılan dil, seçilen sözcükler bile bir konunun hangi terimlerle nasıl bir çerçevede tartışılacağına dair sınırlar oluşturur ve politikaların belirlenme sürecinde etkili olur (Bek, 2008, p.133).

Haber alt yazı metinlerinin yanı sıra haber videolarında gerginlik görüntüleri ile doğal ses olarak "Suriyelileri istemiyoruz" gibi sloganların kullanılması ile birlikte Suriyeliler ile gerginlik algısı bütünleştirilmekte ve özdeşleştirilmektedir. Suriyeli sığınmacıların "gerginliğin" kaynağı olarak gösterildiği video ve ses kullanımları ile birlikte toplum için bir tehdit algısı yaratılmaktadır. Dolayısıyla kültürlerarası iletişim için belirleyici olan, kültürel farklılıkları tanıma ve kabul etme, önyargılardan arınma, iletişime açık olma, empati kurabilme gibi unsurlar sözkonusu sözcük kalıpları ve yinelemelerle engellenebilmektedir.

Televizyon ana haber bültenlerinde, Suriyeli sığınmacılara yönelik eylem/gösteri haberlerinde enformasyon düzeyindeki veriler gerçek bilgi olarak sunulmaktadır. "Suriyeli kirayı ödemedi, ev sahibini öldürdü", "Suriyeliler ekmek almaya giden çocuğu dövdü" gibi kesin yargı içeren ifadeler, kimi zaman cümlenin başına veya sonuna konulan "iddia" sözcüğü ile nesnelleştirilmektedir. Gerçekliği araştırılmayan iddiaların ve "taciz iddiası", "hırsızlık iddiası", "dilenciler", "saldırdı iddiası" gibi nitelendirmelerin sürekli yinelenmesiyle, iddia düzeyindeki veriler birer gerçeklik algısı oluşturabilmektedir. Medya, kullandığı dil ve söylem yapıları ile ideolojik bir gerçeklik üretmektedir. Bu ideolojik gerçekliğin en temel fonksiyonu toplumsal formasyonda görülen çelişkilerin gizlenmesidir. Bu nedenle medyadan süzülüp gelen gerçeklik, çoğu zaman örtülü, çarpıtılmış bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir (Göker, p.264) Suriyeli sığınmacılara yönelik sözkonusu tanımlamalar ve üretilen gerçeklikler, belli bir önyargı, negatif duygu veya tutum oluşturabilmekte ve yine kültürlerarası iletişim için bir bariyer kurabilmektedir.

Örneklem dahilinde incelenen televizyon haberlerinde, Suriyeli sığınmacıların konu olduğu sorunların bağlam ve ardalan bilgisinden kopuk olarak sadece sonuçların aktarıldığı görülmektedir. Ardalan ve bağlam bilgisi olmadan aktarılan iletiler, sorunun bütünlüklü algılanmasını engelleyebilmektedir. Haberlerde özellikle Türkiye'de ücretlerin düşük olması, işsizlik, kiraların yüksek olması gibi ekonomik sorunlar asıl bağlamından koparılarak Suriyeli sığınmacılara yüklendiği görülmektedir. "Suriyelilerin düşük ücretle çalışması", "Suriyelilerin ev kiralarının yükselmesine neden olması", "Suriyelilerden dolayı işsizliğin artması" gibi ifadelerin sık tekrarlanması ile Suriyeli sığınmacılara olumsuz yükleme yapılmakta ve tehdit algısı oluşturulmaktadır. Aslında istihdam ve işsizlik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel kökenli pek çok faktörün etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Ekonomik dengeleri bozan, rekabeti engelleyen, haksız kazancı artıran, mevzuata uygun çalışan kurumları mağdur eden, üstelik vergi ve sigorta primi kaybı nedeniyle devlet bütçesini olumsuz etkileyen kayıt dışı çalışma, çalışanların kendisini de mağdur ettiğinden dolayı her anlamda mücadele edilmesi gereken bir konudur. (Yıldız&Yıldız, 2017. p.44). Kayıtdışı istihdam ve ekonominin sorumluluğunun sadece Suriyeli sığınmacılara yüklenmesi, "biz" ve "ötekiler" algısını güçlendirmekte ve "yabancı düşmanlığı" ile kültür karşılaşmalarında bir tehdit oluşturabilmektedir.

"Biz" ve "ötekilik" inşası, habere konu olan olayların tanımlamasında da gerçekleşmektedir. "Korkunç iddia", "Vahşet", "dehşet" gibi ifadelerle Suriyeli sığınmacıların gerçekleştirdikleri eylem ve etkinlikler tanımlanırken, Suriyeli sığınmacılara yönelik eylemler "ayaklandı", "galeyana geldi", "tepki gösterdi" gibi ifadelerle sunulmaktadır. Suriyeli sığınmacılara yönelik şiddet ve linç eylemlerine ilişkin tanımlamalar, "haklılaştırma", "normalleştirme" ve "meşrulaştırma" için zemin sunmaktadır. Böylece toplumlar arasında mesafe kurularak, kültürlerarası iletişim engeli oluşturulmaktadır.

7. SONUÇ

Uluslararası göç hareketlerinin ve yerinden edilmelerin yoğun olarak yaşandığı günümüzde, kültür karşılaşmaları kaçınılmazdır. Kültür karşılaşmaları bir yandan uyum, çeşitlilik ve sinerji yaratırken diğer yandan uyumsuzluk, gerilim, ve çatışma zemini oluşturmaktadır. Kültür karşılaşmalarının toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda uyum, bütünleşme ve zenginlik oluşturması için etkin ve verimli kültürlerarası iletişim zorunludur. Kültürlerarası iletişimin etkin ve verimli gerçekleşmesinde rol üstlenmesi gereken alanlardan biri de medyadır. Medyanın içerik sunumuyla farklı kültürlerin bir aradalığını karşılıklı uzlaşı, barış ve hoşgörü içerisinde sürmesinde katkı sağlaması beklenmektedir. Medya bu anlamda farklı kültürler veya kimliksel yapılar arasında iletişim kurulmasını sağlayacak, kültürü oluşturan bu unsurların tanınması ve ortak anlamların üretilebilmesi konusunda rol ve sorumluluk üstlenebilir. Ancak araştırma kapsamında ortaya konulduğu gibi, medyanın kültürlerarası iletişimin güçlendirilmesi için başta nefret söylemi olmak

üzere, ayrımcı, dışlayıcı, ötekileştirici dil kullandığı görülmektedir. Medya, farklılıkları tanıma ve kabul etme ile empati kurmayı sağlayacak duygusal ve düşünsel çerçeve oluşturma, olay ve olguları bağlamları içerisinde değerlendirip, çözümleyici dil kullanma gibi toplumsal sorumlulukları yerine getirememektedir.

Medyada, özellikle haberler aracılığıyla ötekileştirme, yabancı düşmanlığı, hakaret, aşağılama, düşmanlaştırma gibi pratiklerle nefret söylemi dolaşıma sunulmaktadır. Toplumsal alanın gündemine sunulan nefret söylemi pratikleri, medya aracına göre farklılaşmaktadır. Yaygınlığı ve toplumsal etki gücü dikkate alındığında belirleyici bir konumda bulunan televizyon, önemli bir algı ve aktarım aracıdır. (Cheviron, 2013, p.51.) Televizyon haberlerinde nefret söyleminin yazılı basın veya yeni medya gibi açık ve doğrudan değil, üstü kapalı, dolaylı veya ima yoluyla toplumun gündemine sunulduğunu ortaya koymaktadır. Haberler, insanlara içinde yaşadığı gerçekliğin değerlerini, değerleri tehdit edenleri, normal ve anormal arasındaki ayrımı, kabul edilebilir olan ile kabul edilemez olanlar arasındaki sınırları, gücün mübadele tarzını göstermektedir. (Dursun, 2004, p.59.) Dolayısıyla televizyon haberlerinin içeriğine maruz kalan izleyici haberle bir ilişkiye girmekte ve kendisine sunulan iletilerle bir bakış açısı, duygu, tutum ve davranış biçimini belirleyebilmektedir. Bu nedenle yabancılar veya bizden olmayanlar dışında sunulan televizyon haberlerindeki söylem biçimleri ve kimlik temsilleri kültürlerarası karşılaşmaları çatışma ve gerileme dönüştürme potansiyelini barındırmaktadır.

Haberler iletilirken toplumsal yararın gözetilmesi medyanın toplumsal sorumluluğunun esasıdır. Nefret söyleminin toplumsal barış, demokrasi ve kültürlerarası iletişim için tehdit oluşturduğundan hareketle, medyada haber dilinin profesyonel ve etik ilkeler çerçevesinde yeniden kurgulanması gerekmektedir. Medyanın göçmenler, sığınmacılar veya mülteciler konusunda dışlayıcı, ötekileştirici, ayrımcı dil ve nefret söylemi yerine, kapsayıcı, bütünleştirici, demokratik yaklaşımı esas alması kültürlerarası iletişim için bir gerekliliktir. Farklı etnik, kültürel, dilsel veya dinsel kimliklerin kendini ifade alanı bulduğu, kültürlerarası iletişim ve etkileşim teşvik edildiği, kültürel yetkinliğin kazanılmasında eğitici bir rol üstlenen medya araçlarına ihtiyaç artmaktadır. Medyanın başta içerikleri olmak üzere, yönetim, örgütlenme, istihdam ve üretim aşamasında kültürlerarası iletişimi esas alarak yeniden yapılanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Aksoy Z. (2012). "Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim", The journal of international social research. 5 (20) (292-303). Retrieved from http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt5/cilt5sayi20_pdf/5_sosyoloji_felsefe/aksoy_zeynep.pdf
2. Alioğlu, N. (2011). Kültürlerarası iletişim bağlamında insana dair duygular ve ritüeller. In N.Mora (ed.), İnanna'dan Leyla'ya: kültürlerarası iletişim bağlamında doğum ve ölüm (pp.47-76). Ankara, Turkey: Nobel Yayınları.
3. Alp, H. (20018). Suriyeli sığınmacılara yönelik ayrımcı ve ötekileştirici söylemin yerel medyada yeniden üretilmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi E-Dergisi, 5 (10) January. Retrieved from http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/iletisimarastirmalari_b32d2.PDF
4. Bek, M. G. (2008), Yerel politika ve yerel medya, In S. Alankuş (ed.), Medya ve Toplum. İstanbul, IPS İletişim Vakfı Yayınları, Habercinin El Kitabı Dizisi.
5. Binark, M. (2018). Nefret söylemine karşı ne yapmalı, Retrieved from https://yenimedya.wordpress.com/
6. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (2016). "UNHCR küresel eğilimler raporu, basın açıklaması", Retrieved from http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=640

7. Burkay, A. T. (2016), Hate speech in new media: analysis of hate speech against Syrian refugees in digital participatory dictionaries (Master dissertation) Retrieved from: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp
8. Cheviron, N. T. (2013), Televizyon ve içimizdeki şiddet. İstanbul, Kırmızı Yayınları.
9. Dijk, T. A. (2000) "Ideology and Discourse, A Multidisciplinary Introduction", Pompeu Fabra University, Barcelona, 2000, pp.44-45. Retrieved from: http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf
10. Doğan, E. (2015). Televizyon haberlerinde nefret söylemi; Suriyeli sığınmacılar örnek olayı, (İstanbul University Doktoral dissertation)
11. Doğanay, Ü. & Keneş, H. Ç. (2016). Yazılı basında Suriyeli 'mülteciler': Ayrımcı 143 söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. Mülkiye Dergisi, 40 (1), (pp.143-184). Ankara, Turkey.
12. Dursun, Ç. (2014). TV habelerinde ideoloji. Ankara, İmge Yayınevi, 2. Baskı.
13. Dursun. Ç. (2004). Haber, hakikat ve iktidar ilişkisi. Ankara, Elips Kitap.
14. Göker. G. (2015). Tele-yaşamlar: gerçeklik ve kurgu bağlamında Türkiye'de realite programlar. Global Media Journal TR Edition, 6 (11) pp. 261-282, Retrieved from http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/Go%CC%88ksel%20GO%CC%88KER.pdf
15. Göregenli, M. (2013). Medya ve nefret söylemi, kavramlar mecralar tartışmalar. In M. Çınar (Ed.), *Nefret söylemi ve nefret suçları*. İstanbul, Turkey: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
16. Göregenli, M. (2016). "Temel kavramlar: önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık", Retrieved from http://www.secbir.org/wp-content/uploads/2011/01/02-MELEK-GOREGENLI-1.pdf
17. İlbuğa, E. U. (2010). Çokkültürlülük, ulusötesilik ve kültürlerarası iletişim yeterliği. Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences, 7/1, (163–180). Retrieved from http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cankujhss/article/view/5000004518
18. Kartarı, A. (2001). Farklılıklarla yaşamak kültürlerarası iletişim. Ankara, Turkey: Ürün Yayınları.
19. Kartarı, A. (2014). Kültür, farklılık ve iletişim; kültürlerarası iletişimin kavramsal dayanakları. İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.
20. Kültürlerarası Diyalog İçin Beyaz Kitap (2018). Avrupa Konseyi, Retrieved from file:///C:/Users/B%C4%B0M/Downloads/WhitePaper_ID_Turkish.pdf)
21. Lull, J. (2001), Medya iletişim kültür (N. Güngör trans.). Ankara Turkey: Vadi Yayınları.
22. Özdemir, İ. (2011), Kültürlerarası iletişimin önemi, folklor/edebiyat, cilt:17, sayı:66, 2011/2, pp.29-38, Retrieved from http://dergipark.gov.tr/download/article-file/255339
23. Poyraz, B. (2002), Haber ve haber programlarında ideoloji ve gerçeklik. Ankara, Turkey: Ütopya Yayınları.
24. Saltaş, D. (2015). Sosyal medyanın kültürlerarası iletişim ve farkındalığa etkisi: Facebook örneği (Doctoral dissertation). Retrievet from https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp
25. Tomlinson, J. (2004). Küreselleşme ve Kültür (A. Eker trans). İstanbul, Turkey: Ayrıntı Yayınları.
26. Vatandaş, C. (2002). Küreselleşme sürecinde toplumsal kimlikler ve çokkültürlülük. İstanbul, Turkey: Değişim Yayınları.

27. Vardal, Z.B. (2015). Nefret söylemi ve yeni medya, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2(1). İstanbul. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/download/article-file/172390
28. Yazıcı, T. (2016). "Yeni medyanın nefret dili: Suriyeli mültecilerle ilgili ekşi sözlük örneği", Global Media Journal TR Edition, 7(13), pp.115-136, Retrieved from http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/T%C3%BClay%20YAZICI.pdf
29. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara, Turkey: Seçkin Yayınları.
30. Yıldız, T. & Yıldız, İ. (2017). Suriyelilerin Türkiye ekonomisinde kayıt dışı istihdama etkileri ve bunun yansıması olarak Türkiye'ye maliyetleri üzerine bir inceleme, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2(3). pp.30-46. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/download/article-file/311124

Enerji Projelerinin Çevresel Etki Değerlendirmesinde İklim Değişikliğinin Araştırılması

Abdulvahap Çağatay DİKMEN[1]

CHAPTER
48

[1] Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik büyüme çabaları ve nüfus artışının çevre üzerinde yarattığı aşırı baskının küresel ölçekte yarattığı en önemli sorun iklim değişikliğidir. İklim değişikliği, doğal çevre, kent yaşamı, kalkınma ve ekonomi, teknoloji, insan hakları, tarım ve gıda, temiz su ve sağlık gibi yaşamın bütün alanlarını olumsuz etkilemektedir. İklim değişikliğinin etkilerin günümüzde görülmekle birlikte, uzun dönemde dünyayı giderek artan bir ivmeyle etkilemeye devam edeceği, gelecek birkaç on yıl içinde gezegenin, sıcaklıkta artış ve yağış biçimlerinde değişikliklerle karşı karşıya kalacağı bugün bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır (IPCC,2014).

İklim değişikliğinin temel nedeni olarak ifade olan sera gazları (karbondioksit, metan, azot oksit, ozon, kloroflourkarbon ve su buharının); fosil yakıtlardan, çeşitli sanayi kollarından özellikle, enerji, çimento, ulaşım, madencilik ve endüstriyel tarımdan kaynaklanan ve havaya salınan gazlardır. İklim değişikliğine neden olan küresel ısınma, insanların çeşitli faaliyetleri sonucunda meydana gelen sera gazlarının atmosferde yoğun bir şekilde artması sonucunda yeryüzüne yakın atmosfer tabakaları ile yeryüzü sıcaklığının yapay olarak artması sürecidir. Sera gazlarına neden olan en önemli faaliyet enerji üretiminde kullanılan fosil yakıtlardır (Dikmen,2016).

Fosil yakıtlar yakıldığında seragazlarının açığa çıkmasına neden olmaktadırlar. En önemli ve en çok miktarda etkiye neden sera gazı olan CO_2'nin % 90'dan fazlası fosil yakıt kaynaklarının yanması sonucu oluşmaktadır. Bunların yanında kükürt, partikül madde, azot oksit (NO), kurum ve kül gibi atıkların da çevreyi aşırı derecede kirlettiği bilinmektedir.

İklim değişikliğinin önlenmesi, uyum ve etkilerinin azaltılması sera gazlarının salınımın azaltılması ile mümkün olabilir. Özellikle fosil yakıt kullanan enerji üretim tesislerinde salınacak sera gazlarının hesaplanması ve önlenmesi, tedbirler alınması iklim değişikliğine uyum ve azaltma için zorunludur.

Çevre sorunlarının giderilmesi yönünde kullanılan "tahmin ve önleme" stratejisinin uygulamadaki en önemli araçlarından biri ise Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) yöntemidir. ÇED süreci ile, gerçekleştirilecek projeden kaynaklanacak sera gazları emisyonları belirlenebilmekte, iklim değişikliğine projenin katkısı hesaplanabilmekte ve uyum ve azaltım koşulları, resmi kurum ve kamuoyu ile paylaşılabilmekte, sera gazı emisyonlarının izleme ve takibi yapılabilmektedir.

1. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Günümüzde kullanılan küresel iklim değişikliği kavramı, yerkürenin uzun jeoloji tarihi boyunca yaşanan iklimin doğal değişkenliğine ek olarak insan etkinliklerinin neden olduğu değişikliktir. Fosil yakıtların yakılması, arazi kullanımı değişiklikleri, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazı birikimlerindeki hızlı artışın sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve iklimde oluşan değişiklikleri ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (BMİDÇS) ise iklim değişikliği, "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" biçiminde tanımlanmaktadır (BM, 1992).

Fosil ve biyokütle yakıtların yakılması, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının en büyük kaynağıdır. Ulaşım, elektrik üretimi, endüstriyel tüketim ve evsel kullanıma yönelik fosil yakıtların yakılması; arazi kullanımında meydana gelen değişiklikler; atık bertarafı ve endüstriyel flüorlu gaz kullanımı sera gazlarının başlıca kaynakları olarak sayılabilir. Atmosferdeki toz miktarı artışına bağlı olarak küresel loşlaşma, şehirleşmedeki hatalara

bağlı büyükşehirlerde şehir ısı adalarının oluşumu gibi etkenlerde iklim değişikliğine katkı yapmaktadır.

Küresel sıcaklığın artışının ana nedeni fosil yakıt kullanımı ve endüstriyel süreçlerdir. 2010 yılında Dünya toplam emisyon miktarı 49 Gt CO2 olup, bunun % 65'i fosil yakıt kullanımı ve endüstriyel süreçlerden kaynaklanırken, 1970-2010 arasındaki emisyon artışının % 78'inden bu iki etkenin sorumlu olduğu IPCC'nin raporunda ortaya konulmuştur (IPCC,2014)

İklim değişikliğinin etkileri şimdiden gözlenmekte olup, gelecekte daha da belirgin hale gelecekleri tahmin edilmektedir. Sıcak hava dalgaları, sel ve kuraklıklar, ekstrem deniz seviyeleri, tropikal ve ekstra tropikal siklonlar gibi ekstrem olaylarının şiddet ve frekansları 20. Yüzyılın ikinci yarısından beri artmıştır ve gelecekte de artmaya devam edecektir. Avrupa Çevre Ajansının raporuna göre; iklim değişikliğine uyum sağlamaya yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmemesi durumunda, Avrupa'da 2100 yılı itibariyle sıcaklığa bağlı ölümlerin yılda 200.000'e ulaşabileceği tahmin edilmektedir. Akarsu taşkınlarının hasar maliyeti yılda 10 milyar Euro'dan fazla olabilir (AÇA,2015)

Dünya çapında meteorolojik, hidrolojik ve iklimsel felaketlerin (ani yağışlar, seller, şiddetli kasırgalar, kuraklık dönemleri, sıcak dalgaları vb.) sayısı 1980'den 2014'e kadar yaklaşık üç kat artmıştır (Dikmen,2016).

2. ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ (ÇED)

1970'li yıllardan başlayarak çevre sorunlarına karşı artan duyarlılık, kalkınma ile çevre arasındaki sıkı ilişkiyi gündeme getirmiştir. Önceleri kalkınmanın çevresel etkilerinin giderilmesi yönünde kabul edilen "tepki-ve-tedavi" stratejisinin, diğer bir ifadeyle, önce kirletip sonra temizleme yaklaşımının teknolojik açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da güçlüğü ortaya çıktıkça başka bir stratejiye, "tahmin-ve-önleme" stratejisine geçilmesi gereği anlaşılmıştır. Kalkınmanın çevre üzerinde yarattığı ağır tahribatı onarmanın ve kirlilikleri gidermenin pahası yükseldikçe, çevreyi tahrip etmeden ve kirletmeden kalkınmanın daha akılcı bir yaklaşım olacağı anlayışı, ÇED'in geliştirilmesinin temel nedeni olmuştur.

ÇED, gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (ÇSB,2014).

ÇED; belirli bir proje veya gelişmenin, çevre üzerindeki önemli etkilerinin belirlendiği bir, süreçtir. ÇED'in temel görevi karar vericilerin daha sağlıklı karar vermelerini sağlamak için onlara projelerin çevresel etkilerini göstermektir. Bu süreç pek çok aşamadan oluşmaktadır. ÇED'in en önemli özelliklerinden birisi ilgili taraflar ve halkın görüşlerinin ve kaygılarının dikkate alınabilmesi için sürece katılım sağlanmasıdır. Projeler idealden çok optimal çözüme ulaşılacak şekilde, tüm tarafların geri bildirimleriyle birlikte şeffaf bir biçimde geliştirilmektedir. ÇED sürecinin her aşamasında, faaliyetten etkilenecek bireylerin ve diğer kuruluşların görüşlerine başvurulmakta ve önem verilmektedir.

ÇED aşamasında, uygulamada ortaya çıkabilecek problemlere karşı daha önceden önlemler üreterek hazırlıklı olunması, proje sahibi için projenin tüm yönlerinin görülebilmesi ve seçeneklerin değerlendirilebilmesi, karar verme sürecine yönelik daha güvenilir ve işbirlikçi bir yaklaşım sağlaması da ÇED'in faydaları arasında yer almaktadır.

Türkiye'de ÇED çalışmaları 09.08.1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. maddesine dayanılarak hazırlanan ve ilk kez 07.02.1993 tarih ve 21489 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ve son olarak 25.11.2014 tarihli ve 29186 sayılı

(Değişik: RG-26.05.2017-30077) Resmi Gazetede yayınlanarak revize edilen ÇED Yönetmeliği kapsamında 25 yıldır kesintisiz olarak sürdürülmektedir (ÇŞB,2014).

ÇED Yönetmeliğinde projeler kirlilik yüklerine Ek-I ve Ek-II listeleri olarak sınıflandırılmış, bu listelerde yer alan projeler için "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu" kararı veya "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" kararı alınmadıkça bu projelerle ilgili teşvik, onay, izin, yapı ve kullanım ruhsatı verilemez, proje için yatırıma başlanamaz ve ihale edilemez.

Kurulması planlanan ve eşik değeri itibariyle ÇED Yönetmeliğinin Ek-1 listesinde yer alan enerji yatırım projeleri için Çevre ve Şehircilik Bakanlığına yapılan ÇED başvurularında projenin geçeceği aşamalar şu şekilde sıralanmaktadır.

- ÇED Başvuru Dosyası ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığına başvurulur.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından, yapılan her projenin konusu, teknolojisi, ÇED süreçlerinde seçilen alanın ve önerilen proje nedeniyle etkilenmesi muhtemel olan çevrenin; topografyası, batimetrik özellikleri, ulusal enerji iletim şebekelerine göre konumu, aday sahanın yer aldığı coğrafi bölge ve iklim özellikleri, karayolları ve yerleşim merkezlerine göre konumu, arkeolojik ve kültürel varlıklar ile ilişkisi, doğal koruma alanları ve milli parkla olan ilişkisi, zirai ve sanayi durumu ve aday sahanın lojistik konumu, bölgenin nüfus, fauna, flora, jeolojik ve hidrojeolojik özellikleri, doğal afet durumu, orman, tarım, turizm, toprak, su, hava ve atmosferik koşulları, iklimsel faktörler, mülkiyet durumu, kültür varlığı ve sit özellikleri, peyzaj özellikleri, arazi kullanım durumu, hassasiyet derecesi (ÇED Yönetmeliği'nin Ek-5'deki Duyarlı Yöreler Listesi de dikkate alınarak) ve benzeri özellikleri dikkate alınarak bir inceleme değerlendirme komisyonu oluşturulur ve ÇED sürecinin başladığı halka duyurulur.
- Yatırımın gerçekleştirileceği bölgede, yöre halkını bilgilendirmek, görüş ve önerilerini almak amacıyla Halkın Katılımı Toplantısı yapılır, daha sonra bölge halkından yapılan geri bildirimler ve kurumlardan gelen görüşler de dikkate alınarak, ÇED Raporu Özel Formatı hazırlanır.
- Özel Format doğrultusunda hazırlanan ÇED Raporu Çevre ve Şehircilik Bakanlığına sunulur ve ÇED Raporu halkın görüşüne açılır.
- Süreç içerisinde İnceleme – Değerlendirme Toplantıları gerçekleştirilir.
- İnceleme-Değerlendirme Komisyon üyelerince ÇED Raporu ve eklerinin yeterli ve uygun olup olmadığına, yapılan incelemelerin, hesaplamaların ve değerlendirmelerin yeterli düzeyde veri, bilgi ve belgeye dayandırılıp dayandırılmadığına, projenin çevreye olabilecek etkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenip incelenmediğine, çevreye olabilecek olumsuz etkilerin giderilmesi için gerekli önlemlerin yer alıp almadığına, halkın katılımı toplantısı ve süreç içerisinde gelen görüş ve önerilere çözüm getirilip getirilmediğine, ilişkin çalışmalar yürütülmektedir.
- İnceleme değerlendirme çalışmaları tamamlanınca, Komisyonca ÇED Raporuna son şekli verilir ve Nihai ÇED Raporu Çevre ve Şehircilik Bakanlığına sunulur. Bu rapor da halkın görüş ve önerilerine açıldıktan sonra yatırım hakkında Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca *"ÇED Olumlu" veya "ÇED Olumsuz"* kararı verilir.

2.1. ÇED Raporlarının İçeriği

ÇED yönetmeliğinin Ek-1 listesinde bulunan tüm projeler gibi enerji projeleri içinde, yönetmeliğin EK- 3'ün de yer alan Çevresel Etki Değerlendirmesi Genel Formatına Uygun Bir Başvuru Dosyası hazırlanması gerekmektedir. Daha sonra projenin yeri, halktan gelen görüşler ve projenin özelliklerine göre format ayrıntılandırılarak özel bir format yatırımcıya verilmektedir. Bu formata göre hazırlanan rapor ilgili kurum ve kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir inceleme ve değerlendirme komisyonca değerlendirilmektedir.

ÇED raporlarının genel formatı aşağıdaki başlıkları içermektedir.

Bölüm I: Projenin Tanımı ve Özelikleri

a. Proje konusu yatırımın tanımı, özellikleri, ömrü, hizmet maksatları, önem ve gerekliliği
b. Projenin yer ve teknoloji alternatifleri, proje için seçilen yerin koordinatları

Bölüm II: Proje Yeri ve Etki Alanının Mevcut Çevresel Özellikleri

Proje alanının ve önerilen proje nedeniyle etkilenmesi muhtemel olan çevrenin; nüfus, fauna, flora, jeolojik ve hidrojeolojik özellikler, doğal afet durumu, toprak, su, hava, atmosferik koşullar, iklimsel faktörler, mülkiyet durumu, kültür varlığı ve sit özellikleri, peyzaj özellikleri, arazi kullanım durumu, hassasiyet derecesi (Ek-5'deki Duyarlı Yöreler Listesi de dikkate alınarak) benzeri özellikleri

Bölüm III: Projenin İnşaat ve İşletme Aşamasında Çevresel Etkileri ve Alınacak Önlemler

Projenin;

a. Çevreyi etkileyebilecek olası sorunların belirlenmesi, kirleticilerin miktarı, alıcı ortamla etkileşimi, kümülatif etkilerin belirlenmesi
b. Sera gazı emisyon miktarının belirlenmesi ve emisyonların azaltılması için alınacak önlemler,
c. Projenin çevreye olabilecek olumsuz etkilerinin azaltılması için alınacak önlemler
d. İzleme Planı (inşaat dönemi)

Bölüm IV: Halkın Katılımı

a. Projeden etkilenmesi muhtemel ilgili halkın belirlenmesi ve halkın görüşlerinin çevresel etki değerlendirmesi çalışmasına yansıtılması için önerilen yöntemler
b. Görüşlerine başvurulması öngörülen diğer taraflar

enerji sektöründe yukarıdaki formata uygun hazırlanan ÇED raporlarında asgari olarak yukarıdaki başlıkların bulunması zorunludur. Halkın katılımı toplantıları ve diğer toplantılarda bu format geliştirilip genişletilmektedir.

3. ÇED SÜRECİNDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Geçtiğimiz yüzyılda dünyanın iklim sisteminin hem küresel hem de bölgesel ölçekte değiştiği açıkça görülmektedir. Bu konuda yapılan artan sayıdaki gözlemler, ısınan dünyanın ve iklim sistemindeki diğer değişikliklerin genel resmini ortaya koymaktadır. (CEAA, 2003). İklim değişikliği; günümüzde karşılaştığımız en önemli çevresel sorunlardan biridir. İnsan kaynaklı faaliyetlerin küresel karbon emisyonlarından sorumlu olduğu bilinmektedir ve ÇED uygulamalarının CO_2 emisyonlarının ve diğer sera gazı emisyonlarının düzenlenmesi amacıyla kullanılması doğru yönde atılmış bir adım olacaktır (Amankwah, 2013).

İklim değişikliği konusunun Çevresel Etki Değerlendirmesi süreçlerine entegrasyonunun nasıl yapılacağına dair çeşitli rehber dokümanlar yayınlanmıştır (CEAA, 2003; Agrawala ve ark., 2010; AB, 2013). Bunların yanında literatürde farklı ülkelerdeki iklim değişikliği ve ÇED süreci arasındaki ilişkinin ve entegrasyonun incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır (Yi ve Hacking, 2011; Amankwah, 2013; Kamau ve Mwaura, 2013; Enríquez-de-Salamanca ve ark., 2016; Gao, 2018).

İklim değişikliğine antropojenik katkıyı azaltan, ekosistemlerin ve toplumların kırılganlığının giderilmesini amaçlayan politikalar, planlar ve eylemler gereklidir. (Enríqu-

ez-de-Salamanca ve ark., 2016). ÇED; projelerin büyük çoğunluğu için, çevresel konuların alternatiflerin hala açık olduğu ve fırsatların bulunduğu erken aşamada değerlendirildiği tek yasal araçtır. İklim değişikliği ve biyoçeşitlilik konularını içeren bir çevresel etki değerlendirmesi süreci;

- iklim ve biyoçeşitlilik ile ilgili hedeflere ulaşılmasına,
- Avrupa Birliği ve ulusal mevzuat ve politikalara uyum sağlanmasına,
- Projenin saygınlığının artmasına,
- projenin iklim değişikliğine direncinin artmasına, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik ve diğer çevresel konular arasındaki çakışmaların/çatışmaların yönetilmesine,
- proje tarafından kullanılan ekosistem hizmetlerinin desteklenmesine

yardımcı olmaktadır (AB, 2013).

ÇED sürecinde iklim değişikliğinin araştırılmasında karşılaşılan en önemli zorluklar; "etkilerin uzun vadeli ve kümülatif mahiyette olması, konuların karmaşıklığı ve sebep-sonuç ilişkileri, belirsizlik" olarak ifade edilmektedir (AB, 2013).

Bu bağlamda, iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik konularının ÇED sürecine entegrasyonunda karşılaşılan zorluklara nasıl yaklaşılacağına dair tavsiyeler ise aşağıda verilmektedir: (AB, 2013).

Anahtar zorluklar	**Tavsiyeler**
Etkilerin uzun vadeli ve kümülatif olması	-Anlık analizleriden kaçınılması (Ör: zaman içinde tek bir noktada) ve eğilimlerin dikkate alınması (önerilen proje ile ve projenin olmaması haline) -Taşıma kapasitesinin ve çevresel sınırların göz önünde bulundurulması
Konuların karmaşıklığı ve sebep-sonuç ilişkileri	-Önerilen projelerin iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik üzerindeki etkilerinin eğilimlerinin ve faktörlerinin analiz edilmesi -En kötü ve en iyi senaryolar ile çalışılması
Belirsizlik	-Halihazırda eldeki bilgilerin kısıtlılığının ve yapılan kabullerin beyan edilmesi -İhtiyatlılık ilkesi üzerinde temel tavsiyeler -Uyarlanabilir yönetim için hazırlanılması

İklim değişikliği özelinde; hem önerilen projenin iklime ve iklim değişikliğine etkisi (azaltma hususu) hem de iklim değişikliğinin proje ve uygulanması üzerindeki etkisi (uyum hususu) ÇED sürecinin erken aşamalarında dikkate alınmalıdır. ÇED'in bir bölümü olarak dikkate alınması gereken temel İklim değişikliğinin azaltılması, önlenmesi ve uyum konuları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir:

İklim değişikliğinin azaltılması/önlenmesi	İklim değişikliğine uyum
- önerilen projenin inşaat, işletme ve işletmeden çıkarma süreçlerinden çıkan doğrudan emisyonlar (arazi kullanımı, arazi kullanımı değişikliği ve ormancılık faaliyetlerini içerecek şekilde) - dolaylı emisyonlar, artan enerji talebine bağlı; önerilen projenin yürütülmesine doğrudan bağlı olan her türlü destekleyici faaliyet ya da altyapı faaliyetinden kaynaklanan dolaylı emisyonlar (ör: ulaşım, atık yönetimi)	- ısı dalgaları (insan sağlığı üzerindeki etkisini, ürünlere zararını, orman yangınlarını vb. içerecek şekilde) - kuraklıklar (azalmış su varlığı ve kalitesi ile artan su talebini içerecek şekilde) - aşırı yağmur ve seller -fırtınalar ve kuvvetli rüzgarlar (altyapıya, binalara, ürünlere ve ormanlara verilen hasar dahil - toprak kayması -deniz seviyesinde yükselme, fırtınaya bağlı deniz kabarması ve tuzlanma - soğuk hava dalgaları - donma-çözülme hasarları

Kanada Çevresel Değerlendirme Ajansı tarafından yayınlanan rehber dokümanda ise iklim değişikliği ile ilgili hususların çevresel değerlendirme süreçlerine nasıl dahil edildiği aşağıda özetlenmektedir (CEAA, 2003).

Çevresel Değerlendirme Süreci	**Seragazları ile ilgili dikkate alınacak hususlar (projenin sera gazı emisyonlarına katkıda bulunması durumu)**	**Etkiler ile ilgili dikkate alınacak hususlar (iklim değişikliğinin projeyi etkilemesi durumu)**
1. Kapsamlaştırma	Sera gazları ile ilgili ön kapsamlaştırma	Etkiler ile ilgili ön kapsamlaştırma
2. Veri ve Bilgi Toplama	Gerektiği durumda, Sera gazları ile ilgili hususların belirlenmesi - sanayi profili - projenin özellikleri	Gerektiği durumda etkiler ile ilgili hususların belirlenmesi - bölgesel iklim değişikliği ve çevresl hususlar - projenin duyarlılığı
3. Çevresel Etkilerin Analizi	Sera gazları ile ilgili hususların değerlendirilmesi - doğrudan ve dolaylı emisyonlar - karbon yutaklarına etkiler	Etkiler ile ilgili hususların değerlendirilmesi - proje üzerindeki etkiler - halk ve çevre üzerindeki riskler
4. Azaltıcı Tedbirlerin Belirlenmesi	Sera gazı yönetim planı hazırlanması (gerekli görülür ise) - yargı hakkına ait hususlar - projenin özellikleri (uygun ise)	Etki yönetim planlarının hazırlanması (gerekli görülür ise) - proje özellikleri - devam eden veri netleştirmesi
5. İzleme ve Takip	İzleme, takip ve uyarlanabilen yönetim	İzleme, takip ve uyarlanabilen yönetim

4. TÜRKİYE'DE ENERJİ PROJELERİNİN ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRİLMESİNDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Çevresel Etki değerlendirmesi süreçlerine sera gazı emisyonları ile ilgili bilgilerin ve iklim değişikliğine olan etkilerin entegre edilmesiyle çevrenin korunmasına ve sürdürüle-

bilir kalınmanın sağlanmasına önemli ölçüde katkı sağlanmaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen ÇED uygulamalarında da projelerin iklim üzerindeki etkileri konusunda çalışmalar ve buna bağlı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Enerji sektörü, Türkiye'nin iklim değişikliği politikası üzerinde gerek planlama ve gerekse uygulama açısından etkiye sahiptir. Enerji sektörü sera gazları açısından önemli bir sektör olmanın yanı sıra iklim değişikliğinin sonuçlarından da etkilenecek sektörlerden birisidir.

Enerji yatırımları projelerinden özellikle termik santraller ile büyük ölçekli baraj ve hidroelektrik santral projelerine ait ÇED süreçlerinde hazırlanan ÇED raporlarında Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca projelerin iklim değişikliğine etkileri incelenmektedir.

Termik Santral projelerine ait ÇED Raporlarında; bölgenin mevcut kirlilik yükünün belirlenmesi ve tesisten kaynaklanması muhtemel etkilerin hava kalitesi üzerine etkileri kümülatif olarak değerlendirilmekte ve Kümülatif Hava Kalitesi Dağılım Modellemesi (Etki alanında bulunan/planlanan faaliyetleri içerecek şekilde) yapılarak projenin gerek inşaat gerekse işletme aşamalarında ortaya çıkabilecek hava emisyonları (SO_2, NO_2, CO, Toz, PM_{10}) için önlemler alınarak (baca gazı desülfürizasyon sistemi kurulumu, elektrostatik filtre-torbalı filtre (toz tutucular), baca gazı denitrifikasyon, SCR) mevcut hava kalitesini olumsuz yönde etkilemeyecek düzeye çekilmesi ve kontrol altına alınması sağlanmaktadır.

Ayrıca termik santrallerin sera gazı etkilerinin belirlenmesi ve iklim değişikliğine etkileri ile ilgili termik santral projelerine ait ÇED Raporlarında Kümülatif Atık Isı ve CO_2 Yayılım Modellemesi çalışması yapılmakta olup, bu model çalışması ile planlanan santralden kaynaklı;

- Atık ısı ve CO_2 konsantrasyonlarının küresel/bölgesel yayılımları ve etkileri,
- Küresel CO_2 konsantrasyon artışı
- Santralin kurulması planlanan bölgedeki diğer santraller ile birlikte kümülatif olarak
- Atık ısı ve CO_2 cinsinden küresel ve bölgesel etkileri değerlendirilmektedir.

Bahse konu modelleme çalışmalarında öncelikle santrallerde kullanılacak yakıt türleri ve yaklaşık yakıt miktarları, yakıt alt ısıl değerleri, kurulu ve ısıl güçleri, santrallerin çalışma süreleri, yakıttaki karbon yüzdeleri, CO_2 çıktıları ve atık ısı miktarları belirlenmektedir.

CO_2 cinsinden küresel etki hesaplanırken değişik rüzgar hızlarına göre planlanan santralin santral merkezli yarıçapına (km) göre CO_2 konsantrasyon dağılımı ve yayılım kuvvetinin CO_2 konsantrasyonuna göre değişimi hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalar hem planlanan santral için tek başına hem de santralin kurulması planlanan bölgedeki diğer santraller ile birlikte kümülatif olarak değerlendirilerek santrallerin küresel sıcaklığa yıllık katkısı belirlenmektedir.

İklim bilimcilerine göre, santrallerin ekonomik ömrü boyunca (ort. lisans süresi 49 yıl) çalışması durumunda küresel CO_2 konsantrasyonundaki artışa katkı anlık etkiden daha az olduğu ifade edilmektedir.

Bu çerçevede, termik santral projelerine ait yürütülen ÇED süreçlerinde sunulan ÇED Raporlarında yapılan Kümülatif Atık Isı ve CO_2 Yayılım Model çalışmaları sonuçlarında yapılan hesaplamalardan anlık ışınımsal kuvvet ve güç etkisinin bölgesel sıcaklığa olan katkısının düşük olması elektrik santralinin yakınlarında nemli ve serin günlerde ek sis oluşumu gibi etkilerin ortaya çıkmasının beklendiği ancak küresel anlamda, her santral gibi çalışma yapılan santrallerinde anlık etkiden daha az olacak şekilde uzun yıllar boyunca bir katkısı olmasının beklenebileceği, burada dikkat edilmesi gereken unsurun, küresel bir sorun olan ısınmanın ancak ve ancak tüm insani ve endüstriyel diğer faaliyetlerin bir sonucu olduğu ve elde edilen sayısal değerlerden kurulması planlanan termik santral pro-

jelerinin yerel veya bölgesel iklim üzerine tek başına önemli ve anlamlı etkisinin olmasının beklenmediği yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Sera gazı emisyonlarının hesap verilebilirliğini sağlamak yönünde, AB mevzuatının izleme, raporlama, doğrulama şartlarına paralel bir şekilde oluşturulan "Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında" Yönetmelik başarı ile uygulanmaktadır. Bu çerçevede, ulusal mevzuatın doğru ve zamanında uygulanmasını sağlamak üzere, tesislere yönelik kılavuzlar hazırlanmış ve eğitimler verilmiştir. Ayrıca, izleme, raporlama ve doğrulaması işlemleri için Çevre Bilgi Sistemi altında online sistem kurulmuş olup, tüm iş ve işlemler bu şekilde etkin bir şekilde yürütülmektedir.

Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmeliğinin Ek-1 listesinde Sera gazı emisyonlarının izlenmesine, raporlanmasına ve doğrulanmasına tâbi faaliyetler ve sera gazı emisyonları tanımlanmış olup Termik santral projeleri de bu faaliyetler içerisinde yer almaktadır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca yürütülen termik santral projelerinin ÇED süreçlerinde termik santrallerin işletmeye geçmesi ile sera gazı emisyonlarının izlenmesine, raporlanmasına ve doğrulanmasına ilişkin bilgi ve belgelerin Bakanlığa sunulacağı ile ilgili gerekli taahhütler alınmaktadır.

Enerji projelerinden özellikle termik santrallere ait ÇED raporlarında iklim değişikliğine etkileri kapsamında değerlendirme Mevcut Hava Kalitesine ilişkin ölçümler üzerinden yapılmaktadır. Süreç içerisinde Kümülatif Hava Kalitesi Dağılım Modellemesi (Etki alanında bulunan/planlanan faaliyetleri içerecek şekilde) ile CO_2 ve Atık Isı Modellemesi çalışmaları da gerçekleştirilmekte ve bu çalışmaların değerlendirilmesi sonucunda da, projenin gerek inşaat gerekse işletme aşamalarında ortaya çıkabilecek hava emisyonlarının mevcut hava kalitesini olumsuz yönde etkilemeyecek düzeye çekilmesi ve kontrol altına alınması sağlanmaktadır.

Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçevesi Sözleşmesinde iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı hazırlıklı olunması ve sera gazları emisyonunu azaltan çevreci ve sürdürülebilir ekonomilerin desteklenmesi yönünde hususlar yer almaktadır. Bu doğrultuda da bir termik santral projesi ile ilgili olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülen ÇED sürecinde, projenin çevresel etkilerini inceleyen ve değerlendiren komisyon üyesi kurum ve kuruluşların da katkılarıyla proje kapsamında ortaya çıkması muhtemel sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik olarak temiz kömür olarak da adlandırılan en ileri yakma teknolojilerinin (ör: Ultra Süper Kritik Yakma Teknolojisi gibi) kullanılması yönünde yaklaşımlar sergilenmektedir.

Diğer taraftan, büyük ölçekte (su tutma kapasitesi bakımından) planlanan bir baraj projesi ile ilgili olarak hazırlanmış olan bir ÇED Raporunda ise, proje kapsamında oluşacak göl alanının iklim üzerine etkileri değerlendirilirken, diğer enerji türlerindeki projelerde olduğu gibi öncelikle bölgenin mevcut hava kalitesinin, mevcut iklimsel özelliklerinin belirlendiği görülecektir. Baraj projelerinin planlandığı bölgelerde mevcut iklimsel özelliklerin belirlenmesi yönünde gerçekleştirilen ve projenin iklim değişikliğine etkisini ortay koymada en büyük rolü oynayan çalışma yağış-potansiyel evapotranspiransyon ilişkisidir.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülen ÇED süreçleri incelendiğinde, belli başlı baraj ve HES projelerinde, ÇED Raporlarının ekinde içeren ilave raporların yer aldığı görülmektedir. Barajların iklim üzerine etkilerini konu alan söz konusu raporlarda ise projenin planlandığı bölgenin sıcaklık, yağış ve buharlaşma verilerindeki eğilimlerin incelendiği, oluşacak baraj göllerinde açığa çıkacak olan su kütlelerinin çevre ikliminde anlamlı bir değişikliğe neden olmayacağı, buradan hareketle de bölgede yetişen tarım ürünlerine ve bitki deseni üzerinde önemli bir değişikliğe sebebiyet vermeyeceği yönünde değerlendirmelere rastlanılmıştır.

REFERANSLAR

1. AB (Avrupa Birliği), 2013. Guidance on Integrating Climate Change and Biodiversity into Environmental Impact Assessment. http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/EIA%20Guidance.pdf (Erişim tarihi: 04.08.2018)
2. AÇA, (2015), İşaretler 2015, https://www.eea.europa.eu/tr/isaretler/isaretler-2015/raporun-tumu , (Erişim tarihi: 04.08.2018)
3. Agrawala, S., Kramer, A.M., Prudent-Richard, G., Sainsbury, M., 2010. Incorporating Climate Change Impacts and Adaptation in Environmental Impact Assessments: Opportunities and Challenges. OECD Environmental Working Paper No. 24. OECD.
4. Amankwah E. 2013. Environmental Impact Assessment (EIA); A useful tool to address climate change in Ghana. *International Journal of Environmental Protection and Policy*, 1(4): 94-100.
5. BM, 1992, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362 (Erişim tarihi: 04.08.2018)
6. CEAA (Canadian Environmental Assessment Agency), 2003. Incorporating climate change considerations in environmental assessment. General Guidance for Practitioners. http://www.ceaa-acee.gc.ca/de ault.asp?lang=En&n=A41F45C5-1."
7. ÇŞB, 2014, ÇED Yönetmeliği http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.20235&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch (Erişim tarihi: 13.09.2018)
8. Dikmen, A.Ç.,(2016), İklim değişikliği, Türkiye'nin Enerji Görünümü 2016, MMO/659, s.291-311, http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/5a810b69dea7107_ek.pdf , (Erişim tarihi: 04.08.2018)
9. Enríquez-de-Salamanca A., Martín-Aranda R. M., Díaz-Sierra R., 2016. Consideration of climate change on environmental impact assessment in Spain. *Environmental Impact Assessment Review*, 57, 31–39.
10. Gao, Q. 2018. Mainstreaming climate change into the EIA procedures: a perspective from China. *International Journal of Climate Change Strategies and Management,* 10 (3), 342-358.
11. IPCC, 2014, Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/SYR_AR5_FINAL_full.pdf , (Erişim tarihi:30.12.2017)
12. Kamau, J.W., Mwaura, F., 2013, Climate change adaptation and EIA studies in Kenya. *International Journal of Climate Change Strategies and Management,* 5(2), 152-165.
13. Yi, J., Hacking, T., 2011, Incorporating climate change into environmental impact assessment: perspectives from urban development projects in South Korea. *Procedia Engineering 21*, 907 – 914.

Hazarlarda Musevilik

Ekrem CEBECİ[1]

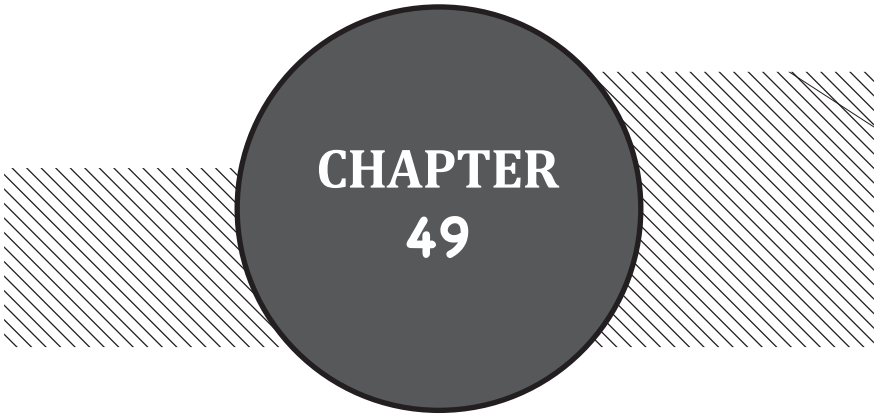

[1] Giresun Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

Tarih sahnesinde varlığını bildiğimiz Türk devletlerinden az bir kısmı tarihte rol oynamış ve iz bırakmışlardır. Göktürklerin devamı olarak ortaya çıkan Hazarlar taht kavgalarını önleyen siyasi yapılarıyla uzun ömürlü ve gelişmiş bir siyasi yapıya sahip olmuşlardır. Bizans ve İslam devletleriyle sürekli mücadele etmelerine rağmen bunlar haricinde etraflarında güçlü bir yapı olmaması da uzun ömürlü olmalarını sağlamıştır.

İslam'ın batıya yayılmasında bir set görevi gören Hazarlar İslam devletini oldukça uğraştırmışlardır. Bu sayede ülkede İslamlaşma başlamıştır. Ancak Hazarlar Museviliği kabul etmeleriyle ön plana çıkmışlardır. Bu dini benimseyen tek devlet ebetteki Hazarlar değildir. Yalnız Hazarlarla ilgili çalışmalar Musevilik üzerine yoğunlaşmıştır. Tüm Hazarlar Musevi olmamıştır lakin Bozkır göçebe veya yarı göçebe topluluk yaşanan böyle bir gelişme araştırmaya değecektir. Hazarlarla ilgili günümüze kadar ulaşan kaynaklar yok denecek kadar az olup bu konudaki çalışmalar çok geç yapılmıştır.

Bilinen bir gerçek ikili idare sistemine sahip olan Hazarların Musevi olduğudur. Türklerin tanıdıkları her dine geçtiklerini tarihte gördüğümüz halde neden bir başka din değil de Musevilik istisna teşkil etmektedir? Bu çalışmamızda Hazarların Museviliğe geçiş meselesini aydınlatmaya çalışacağız.

Köken Açısından Göktürkler-Hazarlar

Hazarların üç kökeni vardır.

1. Hanedanı, yönetici sınıfı oluşturan Göktürk ileri gelenleri,
2. Ana sınıf Hazar - Suvar - Barsilliler
3. Yönetici sınıfı etkileyen Yahudiler Hazarlar Batı Göktürklerinin bir kopuntusu devamıdır.

Göktürk topraklarında Batı ile Doğu arasındaki mesafenin fazla olmasından, haberleşmenin zor olmasından ve İran'ın kuzeyden kuşatılmasının iyi olacağı da düşünüldüğünden dolayı Hazarı ortaya çıkaracak faaliyetler içine girilmiştir. Hazarlar Kafkasların ve Hazarın kuzeyinde bir uç beyliği olarak örgütlendi ve başına da İşbilir bir oğlunu getirdi.[1] Onun ismini Bizans kaynağına "Türk Şadu" olarak okumak gereklidir.[2]

Etnik Kökenlerine Göre Hazarlar

Hazarlar Göktürklerin devamı olarak Göktürk seçkinleri tarafından kurulmuştur. Hazar ne hanedan ne de aile adıdır. Hazar etnik bir isimdir; Göktürklerden ayrı olup başka bir Türk topluluğudur. Göktürk temsilcileri Hazar topluluğu arasında Hazarlaşarak erimişlerdir ancak statülerini korumuşlardır. Hazar kağanı Yusuf'un kendi halkı hakkında verdiği bilgiye göre "*sen mektubunda bizim hangi halktan, hangi boy ve kabileden olduğumuzu soruyorsun. Biz Togarma'nın* oğlunun oğullarından, *Yafesin* oğullarından *(geliyoruz). Bizim atalarımızın şecere kitaplarında*[3] *Togarman'ın 10 oğlu olduğunu bulduk, onların adları şöyledir: Birincisi Agiyor/Aviyor, Tiras/Turis, Avar/Avaz, Ugin/Uguz, Biz-l, T-r-na, Hazar, Z-nur/Yanur, B-lg-d /B-lg-r, Savir/Savar. Biz Hazarın oğullarından geliyoruz; bu yedincisidir."*[4]

Başka Şecerelerde de durum benzer şekildedir (müjmel'üd Tevarih, Kenize Mektubu). Kenize mektubuna göre Hazarlar kağansız ve Tevratsızdırlar. Yahudiler buraya geldikten sonra halk olmayı, birlikte hareket etmeyi başarmışlardır.[5]

---

[1] Gumilev, **Eski Türkler**, s.81.

[2] Golden, **Türk Halkları,** s.153.

[3] Brook, **Hazar Yahudileri,** s.149.

[4] Kokovtsov, **Yevreysko-Khazarskaya perepiska,** kısa nüsha s.74, uzun nüsha s.91.

[5] Karatay, "**Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**", s.4-5.

Mevcut araştırmalara göre Hazar halkı hem doğuda hem de batıda mevcuttur. Uygurları oluşturan on gruptan biride Qazarlardır. Bizans kaynaklarına göre üç kardeşin 30.000 askerle Kafkasya'ya yerleştiklerini bunlardan birinin Hazar olduğudur.[6]

Burada Suvarlar bulunmaktadır. Suvarlar Avarların daha sonra da Göktürklerin idaresine girmişlerdir. İşte 6.yüzyıl ikinci yarısında artık Suvarların etkisi kalmıyor. Kafkasya'da başka bir halkın adı geçiyor: Hazarlar[7], Mesudi, Kitabül Tabih Vel-İşrad adlı kitabında Hazarlara Türkçe Sabir, Farsça ise Hazeran dendiğini söyler.[8]

Hazarlar ve bağlı boylar, üzerlerinde ki Göktürk ileri gelenleri hep birlikte zaman içinde kaynaşarak Hazarları oluşturacaklardır.[9]

Hazar Adı ve Dili

Kaynaşık bir yapıya sahip olan Hazarların dili Göktürkçedir diye söylemek zordur. Bunların kendilerine has bir dilleri de olabilir. Kaşgarlı Mahmut'a göre Suvarların dili: "*Rum diyarında ki Beçeneklere kadar Suvar, Bulgar dilleri bir düzüye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış bir Türkçedir.*"[10] Biruni Asar'ül-Bakiyesinde Bulgar ve Suvarların Hazarca ile Türkçe karışımı bir dil konuştuklarını söyler.[11]

Hazarlar genel Türkçeden ayrı dolayısıyla Bulgar türü bir dil konuştukları görülmektedir. Ancak Hazar dili konusundaki çalışmalar tam olarak kesinlik kazanmamıştır.

Göktürkler Bünyesinde Hazarlar

Hazar topraklarının idaresinde ilk önce Göktürklerden İstemi Yabgu'yu görmekteyiz. Oğulu Tardu'yu Hazar topraklarının başına getirmiştir. Bu topraklarda zaman zaman Bizans ve İranlılarla savaşlar olmuştur. Bizans İmparatoru Herakliyus'la birlikte hareket etmişlerdir. İran topraklarına girerek Bizans'a yardım etmişlerdir. İmparator Theophanes'in ifadesiyle "*Hazar denen Türkleri*"[12] esas Tiflis kuşatması için bekliyordu. Tiflis kuşatılıp alınmış. Azerbaycan ve Tiflis Göktürk hâkimiyetine girmiştir.

Devletsiz, Bağımsız ve Karasız Günler

Azerbaycan'da Tiflis'te kalıcı olmak isteyen Tunk Yabgu sertliği yüzünden, halka kötü davranmasından dolayı bir iç savaşla öldürülmüş yerine amcası tahta oturmuştur(630). Taht değişimleri sık sık yaşandığı için onokları bir araya getirmeyi başaramadılar.[13]

Bizans topraklarında ki Yahudiler Bizans'a karşı Sasani güçlerini destekledikleri nden bu ihanetlerine karşılık imparator onlara baskı uygulamaya onları cezalandırmaya başlamıştır. (ölüm, vaftiz vb…) Yahudilerde bunlardan dolayı Ermenistan'dan (Urfa dolayları) göç etmişlerdir.[14] 630 ile Müslümanların ilk geldiği 640 arasında ki bir tarihte göç ederek Hazar bölgesini devletsiz olarak gelmiş olabilirler. Yurtlarından apar topar kaçan Yahudiler oradaki hayat tarzına etki etmişlerdir. "*Ve (Hazar halkı) onları kabul etti(zira) Hazar (halkı) önceden Tevratsız idiler. Nasıl ki (onların komşusu Ermenistan'da) Tevratsız ve Tanahsız kalmıştı. ve memleketin sakinleriyle evlendiler(ve onlarla karıştılar) onların emellerini* öğrendiler.*ve onlarla birlikte (sürekli savaşmaya) gittiler.(ve) onlar (bir)halk oldular.*

---

6 Theophanes, **Chronicle**, s.498; Nikephoros, **Short History**, s.89.

7 Golden, **Hazar Çalışmaları**, s.62,65.

8 Golden, **Hazar Çalışmaları**, s.46.

9 Golden, **"Hazarlar**",s.9; Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.210.

10 Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügat-it Türk-1-**,s.30.

11 Ebu Reyhan el-Biruni, **Maziden Kalanlar**, s.85.

12 Theophanes, **Chronicle**, s.446.

13 Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.98-101, 103-104.

14 Karatay, "**Hazarların Museveleşmesine Dair Bir Belge**", s.4-5.

Sadece sünnet akdine riayet ediyorlardı. ve (birazı) sabbata riayet ediyordu."[15] Hazarları oluşturan unsurlara Yahudileri de eklememiz gerekmektedir. Keza kendilerine de Hazar demektedirler.

Hazarlarda bir hükümdar yoktur. Sadece savaşlarda zafer kazananları ordunun komutanı olarak atarlardı.[16] Şadın yönetiminde dış tehditlere karşı birlikte hareket ettiklerinden bir halk olmuşlardır. İlk başta Göktürklerle sonrasında Bulgarlarla mücadeleler görülmektedir. Hazarlar açısından Bulgar mücadeleleri kuruluş-varoluş meselesidir. Hazarların devletliği 630 yılından itibaren kesin olarak başlamıştır.

Hazarlar ve Arap İlişkileri Çerçevesinde Savaşlar

Bizans imparatoru Heraklius'un İran'ı ezdiği günlerde Mekke'den Medine'ye Hicret etmiş ve sonrasında İslamiyet Arabistan'a hakim olmuştu. Hz. Ömer zamanında ise İran, İslam devleti topraklarına dahil edilmişti. İslam orduları Çor Kapısı veya Hazar Kapısı denilen Derbent'e kadar ulaşmışlardır. İslam orduları kısa sürede bütün Azerbaycan'ı fethetti. Derbent idarecisi Şehriyar'ın Hazarlarla savaşma karşılığı, cizyeden muaf olmak şeklindeki sığınma talebi kabul edildi.[17] Bu şekilde kolayca ele geçirilmiş oldu.

642 seferinden sonra küçük birliklerle Hazar'a yıllık akınlar sürmüştür.[18] Hz. Osman devrinde yapılan Belencer kuşatması başarısız olmuş ve Arap kuvvetleri hayli yıpranmış, bozguna uğranmıştır. Hz. Ali ile Muaviye mücadelesinin yaşandığı dönemlerde hazarlar iyice toparlanarak Derbent'in güneyine inmeye başlamışlardır. Albanya'da Cuvanşir tarafından mağlup edildiler. 664 Yılında Hazar Kağan'ı adına hareket eden Hun Beyi Cuvansir'i zor durumda bırakmış. Ancak onu kazanmak istediğinden dolayı dostluk antlaşması yapılmıştır. Albanlar artık 3 hükümdara bağlıdır.

Hun İltereberi'nin vaftiz olması ve ardından gelen kargaşa ortamı Hazarların etkisiyle nihayete ermiş gözüküyor. 684 – 685'te Albanya , Ermenistan ve Gürcistan üzerine Hazarlar'a sefer yapılmıştır. Böylece Kafkasların Güneyi 627 istilasını hatırlatan bir büyük darbe yapılmıştır.[19] Hazarlar bir yandan Kırım'da Bizans'la savaşmışlar, başarılı olduktan sonra Kafkasların güneyine yönelmişlerdir. Hazarların hakanı 80.000 ordusuyla hücuma geçip Albanya'yı zaptetti.[20] Derbent'te sık sık vali değişiklikleri hazarların işine yaramıştır. Müslüman birliklerini yenerek yeni yerleşmeye başlayan ismiyle Azerbaycan bölgesindeki savunmayı çökertmişlerdir.[21] Cerrah B. Abdullah El-Hakemi tarafından alınmış ve buralarda İslamiyet yayılmaya çalışılmıştır. Mesleme zamanında Varacan'dan Derbent'te Hazarlar yenilgiye uğramıştır, ardından Hazarlar 2 defa daha bozguna uğramışlardır. Cerrah'ın el-beyaz saldırısı kendisine pahalıya mal olmuştur bozguna uğramış ve Hazarlar Erbil'e girmiştir. Mervan'la hazarlar arasında belirli zamanlardan mücadeleler yapılmıştır. Mervan'la Hazar Kağanı arasında yapılan anlaşmaya göre ; Hazar Kağanı kendisine İslam'ı anlatacak bilginler gönderilmesini istedi . Ve bu arada ilgili kaynaklarımızın hepsini destekleyemediği bir haber olarak İslam'ı kabul etti.[22] İttifakla kabul edilen anlayışa göre Mervan İdil üzerinden başkente ulaşmıştır.[23] Cerrah'ın 722'deki Belencer saldırısından sonra hazar başkenti Belencer'den İdil deltasına Atıl'a (Şarkel'e) taşınmıştır. Bundan dolayı bu yolu tercih ettiği üzerinde birleşilmiştir.

---

15 Karatay, "**Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**", s.4-5.

16 Karatay, "**Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**", s.4-5.

17 Taberi, **Tarih-III-,**s.491.

18 Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, s.67-68.

19 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.253-254; Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, s.74.

20 Kalankatlı, Moses, **Alban Tarihi**, s.290.

21 Taberi, **Tarih-IV-**, s.348; Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, s.77.

22 Taberi, **Tarih-IV-**, s.363-364; İbn'ül-Esir, İslam Tarihi-V-, s.201.

23 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.299-306.

Altı Köşeli Yıldız ve Hazarlar Dinleri Dinlemek

Hazarların bir asra yakın Müslümanlarla yaptığı savaşlarının Avrupa'nın doğusunun İslam dinine girmesini önlediği, böylece dünya tarihinde önemli bir yer tuttuğu fikri eskiden beri yaygınca dillendirilir.[24] Hazarı kalıcı olarak fethetmek olanaksızdı ama susturulabilirdi. Anlaşmaya göre muhtemel olan şuydu. Sadece fakihlerin gönderilmesi ve kağan ile efradına İslam'ın anlatılmasıydı. Bu İslam'ı kabul anlamına gelmiyor. Tabari'ye göre Kağan fakihleri şarap, murdar et ve özellikle domuz eti çok katı davrandıklarından İslam'a kalbi ısınmıyor.[25] 737'de üç semavi dinin temsilcileri Kağan huzurunda tartıştılar ve sonuç Hazar yönetici seçkinlerinin önemli bir kısmı Museviliği benimsenmiş oldu. Mısırdaki ilk ve son sayfaları kayıp İbranice Hazar Kenize Mektubu dışarıyla yazışma yapan üst düzey bir Hazar devlet görevlisi tarafından yazılmış olup, burada Yahudilerle Türklerin karışıp "bir halk olmalarından" hemen sonraki dönemde savaşlardaki başarılarıyla öne çıkan ve başkomutanlığa getirilen bir Yahudi'nin durumu anlatılır.

Yazar kendi kabilesini Simeon olarak vermektedir. "Şimdi memleketimiz*de derler ki, atalarımız Simeon kabilesinden gelmektedir fakat biz bu konunun doğruluğunda ısrarcı olamayız*"[26] Simeon, Hz. Yakub'un ikinci oğlunun soyundan gelen ve onun adını taşıyan İsrail kabilesidir. Mektupta Hazarları kan olarak Yahudiliğe bağlama çabası görülmektedir. Ancak Hazar Kağanı Yusuf'un mektubunda böyle bir olaya rastlanmamaktadır. Mektupta ayrıca Yahudilerle birlikte yapılan bir savaşta Yahudi'nin birinin yaptığı başarılı mücadeleden dolayı ordunun komutanı yapılmasından bahsedilmektedir. Hazar orduları başkomutanı yine mektuptaki ifadeye göre karısının, kayınpederinin telkinleriyle Yahudiliği öğreniyor. Tövbe edip dindar yaşamaya başlıyor. Bu durumu çevreye çok fazla yaydığından, İslam ve Hristiyan dünyasının tepkisini toplamıştır. Burada tepki bir Yahudi'nin orduya başkomutan yapılmasında değil, açıkça birinin en üst yönetici olarak Büyük Bey'in Yahudiliğe geçişinedir. Kenize mektubunun aksine Baş Komutan ile Büyük Bey aynı kişiler değillerdir.

O zamanlarda sadece karlı ticari girişimlerin peşinde koşanlar olarak değil, Hıristiyan ve Müslüman dünyasının en büyük saraylarının idari ve mali işlerinde, elçiliklerde işlerin emanet edildiği kişiler olarak her yerde Yahudileri görmekteydik.[27]

Yahudi olmayan Kağan Yusuf'un mektubu ile Kenize Mektubu Yahudiliğin kabul edilişi noktasında benzer yönlere sahiptir. Yalnız Kağan Yusuf'un mektubunda hükümdar bir melek tarafından Yahudiliğe davet edilmektedir. Burada İsrail oğullarına hiç yer verilmemiştir.

Kağanlık makamı kut sahibi aileye mahsustur. Bilge olan kişinin aile dışından kağan olması mümkün değildir. Hazar kağanı Yusuf kendilerini Tagarma soyundan bir Türk olarak görmektedir.

Hazarlarda ikili idare mevcuttur. İlki idareye karışmayan kutsal olan büyük kağan, ikincisi ise icra mevkiinde olan, büyük kağana karşı sorumlu olan bir hükümdar (Bey). Kağanlık A-shih-na soyundan gelen Türk hükümdara, Beylik ise Yahudilere bırakılmıştır. Bu duruma Kenize Mektubunda da belirttiği üzere rahatsızlıklar olmuştur. Kağanın yükseltilmesi ülkede Museviliğin hakim oluşundan ve beyler tarafından kabulünden sonradır. Kağan Yusuf'un mektubundan Bulgarlar savaş yapıldığından bahseder. Ayrıca Yusuf kendisi ile Bulan'ın torunu ıslahatçı Obadiye arasına bir düzine kadar kağan koyar.[28] Kenize Mektubuna göre ise Hazarın ilk asrını kağansız, hükümdarsız düşünmemiz gerekmektedir.

---

24 Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, s.15-16.

25 Taberi, **Tarih-IV-**, s.364.

26 Karatay, "**Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**", s.9.

27 Milmann, **The History of The Jews**, s.219.

28 Kokovtsov, **Yevreysko-Kkazarskaya Perepiska**, s.80-81 kısa nüsha, s.97-98 uzun nüsha.

Son Emevi halifesi Mervan, 737 de Bulan üzerine iki koldan sefere çıkar, onu Hazar başkentinde yener ve kıstırır, İslam'ı kabul etmekten başka çare bırakmaz. Kağan Yusuf mektubunda Arap-Hazar mücadelelerine fazla yer vermezken, daha hafif olan Bulgarlarla mücadeleleri anlatmaktadır.[29]

Ne Araplar Ne de Bizanslılar Hazarlara Museviliği kabul ettikleri için saldırmamışlardır. Öfkelenmişler, uyarı amaçlı ve aşağılayıcı elçiler göndermişlerdir. Hazarlar Musevi olduğunda Müslümanlarla savaş sona eriyor. Yenilgilerden belki gururdan, belki de Müslümanlara vermek istediği mesajdan dolayı bunu yapıyor.

Kağan Yusuf Müslümanlara sempati duymaktadır. Hatta kendisini, Rusların yolunu kesmesiyle Bağdat'a kadar bütün İslam ülkelerinin koruyucusu olarak görür.[30] Hazarlar yıkılış süreçlerinde Oğuz ve Rusların saldırısına karşılık Harezmlilerin yardımını istemişlerdir. İstenen yardım onların Müslüman olmaları karşılığında yapılmıştır. Harezmliler tarafından yapılan yardımlarla kısmen kurtarılma sağlanmıştır.

Mervan'dan sonra Hazar ülkesinde görülecek İslamlaşmaya karşı en büyük tepki Hazarda yaşayan Yahudilerden gelecektir. Mervan tehlikesi geçtikten sonra, samimiyetine inanmadıkları Kağanı İslam'dan döndürmek için faaliyete başlamışlardır. Bizanslılarda bu durumdan endişeli olduklarından Kırım'dan gönderdikleri keşişlerle olaya müdahil olmuşlardır. Bu şekilde Hazar başkentinde üç Semavi Dinin temsilcileri toplanmış aralarında münazara yapmışlardır. Bu dinler müsabakasına Kenize Mektubunda da yer verilmiştir. Bu müsabakada Yahudi bilge üstün gelmekte, bundan dolayı da Hazarlar tam bir tövbeye yönelmişlerdir.[31] Bu tartışma Semender de yapılmış olabilir. Mektupta 737'den önceki yıllar anlatılıyor gibidir. Başka yerlerden Hazara göçüp gelen ve burada Hazarlarla bir halk oluşturan Yahudiler gelirken sakladıkları kitapları birkaç kuşak sonra ortaya çıkararak Hazar sarayına getirmişlerdir. Golden'e göre Hazar ileri gelenlerinin Musevileşmesi Dağıstan'da başlamış olabilir.[32] Kağan Yusuf'ta mektubunda üç dinin açıklamaları ve müsabakası sonunda Kağanın Yahudiliği kabul ettiğini bildirmektedir.

Başka milletler gibi Hazarlarında Vekayinameleri ve Şecere kitapları vardı, naklettiklerini oradan okuyup aktarıyorlardı. 730'larda Bulan zamanında Musevileşmeden bahsederken gerek Mervan'ın zaferinde gerekse 15 yıl öncesinde Bizans'a ve 756'da Arminiyye valiliğine Hazar ülkesinden gelinler gönderilmiştir. Bunlara rağmen Musevililikle ilgili herhangi bir şeye rastlanılmamıştır. Bizans imparatoru Leon oğluna Kağanın kızı Çiçek'i almıştır. 732 senesinde olan bu evlilik ile ilgili kaynaklar "putperest" bir kızın vaftiz olmasından ve İrene adını almasından bahsediyor.[33] Buna göre Museviliğin kabul edilişi bu tarihlerde olamaz.

Başka bir olayda Abbasî halifesi Mansur Arminiyye valisine Hazar sarayından evlilik yapmasını emretmiştir. Böylece Yezid Kağan kızıyla evlenir. Kız düğünden sonra Müslüman olur ve İslam'ı, Kuran-ı iyice öğrenir. İki çocuğu olur. Kız ölünce Yezid bunu hastalığa bağlarken, Hazarlar bunun cinayet olduğunu düşünerek Müslümanlara saldırırlar (762-764) Çok kaynaktan yararlanılmasına rağmen olayla ilgili Museviliğe hiçbir atıfta bulunulmamıştır. O halde Hazarlar 732 deki gibi 750 ve 760 da Musevi değildi. Araplara hapse atılan Gürcü eristavı Nerse hapisten sonra Hazarlara sığınır. Orada bulunduğu yıllarda Kağanı Müslümanlara karşı kışkırtsa da Kağan buna yüz vermez. Hıristiyanlar arasındaki isyan dalgalarından dolayı gözdağı amaçlı olarak Nerse idam edilir.(786)

---

29 Kokovtsov, **Yevreysko-Kkazarskaya Perepiska**, s.75 kısa nüsha, s.92 uzun nüsha.

30 Kokovtsov, **Yevreysko-Khazarskaya Perepiska**, s.84 kısa nüsha, s.102 uzun nüsha.

31 Karatay, "**Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**", s.6-8.

32 Golden, "**Hazarlar ve Musevilik**", s.40.

33 Nikephoros, **Short History**, s.131.

Hazar komutanı Kağanın istediği Gürcü kızını almak için Müslümanlarla arasını bozmak pahasına Tiflis civarındaki kaleye giderek kızı esir aldı. Ancak kız yolda iken "*dinsiz birinin* " olmaktansa ölmeyi tercih ederim diyerek yüzüğündeki zehri içerek intihar etti. Buradan da görüldüğü üzere Kağan ve halkından dinsiz olarak söz edilmesi, Museviliğe atıfta bulunulmaması 790'da da Hazarlarda Museviliğin kabul edilmediğini gösterir.[34]

Bulan'dan sonra yerine geçen Obadiye zamanında da devlet dini Museviliktir. Ancak kaynaklarda da yer almamasından bunun gizli tutulduğu anlamını çıkarmaktayız. Sasaniler Hazar meselesini çözmede Halife Mansur'un da bahsettiği üzere evlilik yoluna başvurduklarını yanındakilere anlatmıştır.[35]

Hazarlarda Kağanın baştan kalma süresi 40 yıldan fazladır. Başarısız olan kağanlar indirilir ve öldürülür. Lakin bunun için bunama değil kut kaybı bahane gösterilir. Buna uyan tek aday ise yaptıklarıyla Bagatur (750-790) geliyor.

Musevileşme Mesudi'nin dediği gibi 800 yıl civarında, yani Harun Reşit zamanında oldu ise[36] bir düzine kaynağın bunu kaydetmesi gerekiyor. 860 geçişi içinde durum aynıdır. Hanedanın tüm mensuplarının Museviletiğini söyleyemeyiz. Musevi soyundan olup da Musevi olmayanlar bile vardı. Gelen haberlere göre Museviler putperestler gibi yaşamaktadır. İdareleri 3 semavi dinin kaidelerine aykırıdır.[37] Yakut'a göre Hazar ülkesinde en küçük cemaat şeklinde 4000 kadar Yahudi vardır. Belirlenen Yahudi sayısını Hazar sarayındaki kişilerin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Buraya kadar anlattıklarımızdan bu bölgede Hazarlardan öncede Türklerle iç içe yaşayan Yahudiler olduğunu, akrabalık tesis ederek kaynaştıklarını, Hazar devleti içerisinde de önemli makamlara gelerek zamanla kağanı etkilediklerini, 730'lardan sonra Musevi veya bu dinin destekçisi kağanı başta görmekteyiz. Mesudiye göre Musevileşme Halife Harun Reşit döneminde olmuştur. Harun Reşidin hedefleri Hazar ülkesinin Musevi kağanlarca yöneltilmesini içselleştirmişlerdir.

Hazar kağanı İstanbul ve Bağdat'ı susturmak, bilgeler arasındaki ihtilaflardan yararlanarak üste çıkmak, en ufak bir kıpırdanış ile sonucu bağlamaya hazır olan kağan bu fırsatı kaçırmayarak Musevi olmuştur. Kağan ve maiyeti böyle bir şeye dünden razıdırlar. Tartışma öncesi kağan zaten kararını vermiştir. Bilgelerin tartışması hazırlanmış bir oyuna benzemektedir. Gerçek olan 860'larda kağanın çoktan Museviliği benimsemiş olmasıdır. Belki de dinler tartışması Hazardaki Musevilik karşıtı iç muhalefeti bastırmanın çaresi idi.[38] Endülüslü Coğrafyacı Bekri dinler tartışmasında Müslüman alimin ortadan kaldırıldığını belirtmektedir.

Musevileşmeyle ilgili tarih konusunda gerek Halevi'de gerekse yabancı kaynaklarda bir belirsizlik vardır. Museviliğe gerçek geçiş hem Kağan Yusuf'un mektubuna hem de Mesudi'nin verdiği bilgilere göre Bulan değil torunu Obediye zamanında olmuştur. Zamanı ise Halife Harun Reşit zamanıdır. İsimsiz mektup (Kenize Mektubu) ve Bekri'nin ifadeleri de benzer olup yukarıdaki açıklamaları desteklemektedir. İsimsiz mektupta: " *Hazarlar Yahudi'dirler. Hükümdarları, Harun Reşit devrinde Yahudi oldu ve bu dinde kaldı. Onların Yahudi olmasının sebepleri şöyledir; Bizans imparatoru ülkesindeki Yahudileri Hıristiyan olmaya zorladı. Onun ülkesindeki Yahudilerden bir kısmı Hazar ülkesine kaçtı, Hazara Yahudilik böylece geldi .*[39] *Bekri'de H*ükümdarları*, Harun Reşit devrinde Yahudi oldu ve bu dinde kaldı*"[40] demektedir.

---

34 **Gürcistan Tarihi**, s.219-220.

35 Şeşen, İslam Coğrafyacıları, s.130.

36 Golden, "İrano-Turkica", s.183.

37 Şeşen, İslam Coğrafyacıları; İdrisi, s.139, İstahri, s.156, İbn Hevkal s.165.

38 Zuckerman, "**Hazarların Museviliğe Geçiş Tarihi Üzerine**", s.76.

39 Şeşen, İslam Coğrafyacıları, s.201.

40 Şeşen, İslam Coğrafyacıları, s.45.

Musevileşmenin Harun Reşit zamanında olduğunu 14. Yy. Coğrafyacısı Dimoşki de yazmaktadır. İbn'ül Esir Bizans'taki Yahudilerin imparatorun baskısıyla Hazar ülkesine gittiklerini ve kendi dinlerini teklif ettiklerini, bunu kendi dinlerinden daha iyi bulan Hazar halkının Museviliği kabul ettiklerini[41] belirtmektedir. Ancak Halife Harun Reşit zamanında bilinen büyük çapta Yahudi göçü yoktur.

İbn'ül -Fakih Semender, Belencer ve İtil'in Anuşirvan tarafından kurulduğunu, Hazarların tümünün Yahudi olduğunu iddia etse de sonrasında Hazarların yakın zamanda Yahudileştiklerini söyleyerek çelişkiye düşmüştür.

Svatelotlu Christian'ın ifadesine göre; Hazarlar Museviliği benimserken, aynı ırktan olan Bulgarlar da son zamanlarda Hıristiyan olmuşlardır.[42] Bu bilgilere dayanarak Hazarların 861 yılında Museviliğe geçtiğini söylemek mümkün değildir.

Musevileşmeyle ilgili Bizans kaynaklarında hiçbir bilgi yoktur. Bizans'ın Hazarlarla ilgili tek kaynağı Hayat'tır. Hayat Hıristiyanlara yönelik yazılmış bir propaganda kitabıdır. Bu eserde hazarlara gönderilen elçilerin amacı kağanı Bizans'a yapılacak Rus seferlerini engellemeye ikna etmek olmalıdır. Yazarlara göre İmparator Konstantinos Hazar yolunda 3 ay kaldığı Kırım'da İbranice öğrendiğine göre bunu Hazar ülkesinde kullanacaktır. Bu olay, görüldüğü üzere Hazarlarda Museviliğin olduğunu göstermektedir. Yine Museviliğin varlığını Kağan huzurunda Ortodoks aziziyle bir Musevi'nin münazarasından da anlıyoruz. Hazarlara ait ilk paralar 825 yılına aittir.[43] Paralarda 837 yılından itibaren "*Arz'ul –Hazar*" ifadesine yer verilmekte Hazar tamgası bulunmakta, Kelime-i Şehadette ise; "*La ilahe illallah Musa'un Resullullah*" yazılıdır.

Hazarda üç semavi dininde yeterli sayıda ve önemde nüfuslar ile temsil edildiğini görmekteyiz. Araştırmalarında münazaralar artık sıradanlaşmıştır. Hazarların Musevileşmesiyle ilgili kaynakların içerisinde bilgi olmayışı, yetersiz oluşu, komşu Bizans'ta hiç yer verilmemesi çok manidardır. Ancak o dönemin aydınlarına göre Hazarların Museviliği tartışılmayacak kadar açıktır. Bu konuda Müslümanların kaynaklarında da yeterince bahis vardır. Eksik olan tek yön musevileşmenin nasıl ve ne zaman gerçekleştiğidir.

Hazar devleti Museviliği kabul etmeden önce Bizans ve İslam devletiyle savaş halindeydi. Savaşlar Museviliği kabulden dolayı başlamış değildir.

Yehuda Halevi'ninde bahsettiği üzere Hazarda Yahudilik uzun süre gizli tutulmuştur. Bulan'ın tavrı Musevileşme değil, Museviliği tasdik ve himayedir. Hazar sarayı Museviliği benimsemiş ve devlet dini yapmıştır ama bir "*millet dini*" haline getirememiştir. Bu yönde bir çabayı da görmüyoruz, tepki gösterecek bir halk yerine her şeyin denetim altında olacağı Musevi idari kadro tercih edilmiştir.

Hazar ve Bizans İlişkileri

Hazarlar Göktürkler gibi Bizans'ın müttefikleri arasındadır. Hazarlar Bizans'la sınır değildi Hazarlar geçen 50 yılda müttefik olmak bir tarafa, Bizans açısından hem erişilmez hem de zararlı idiler. Hazarlar Bizans toprağı Kırım'ı işgal eden düşman bir güç olarak bilinecektir.

Justinuanos'un tahtan indirildikten sonra ölümden kaçarak Hazar Kağanına sığındığını görmekteyiz.(698) Kağan onun kızıyla evlenmiştir. Kağan sonradan Bizansın Justinuanos'u istemelerini olumlu karşılamış onlarla anlaşmıştır. Ancak Justinuanos durumu öğrenerek yine kaçarak Bulgarlara sığınmıştır. Bulgar kralı Tervel ona yardım etmiş ve tahta tekrardan çıkmasını sağlamıştır. Justinianos karısını aldırmak için Hazara donanma göndermiştir. Justinianos zamanında Bizansla mücadeleler yaşamış ve Bizansa darbe vurul-

[41] Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, s.106.

[42] Pritsak, "**Hazar Hakanlığının Museviliğe Geçişi**", s.25.

[43] Quintos, **Mission and Conversion İn The Vita Constantine Cyrill and Methodius**, s.19-57.

muştur. Bardenes'in Bizans tahtına çıkmasında Hazar Kağanı yardım etmiştir. Bizans imparatoru 3. Leon'da Hazarlarla ittifak kurmak istemiştir. 732 senesinde hem Hazar- Arap hem de Bizans-Arap savaşları yapılmaktadır. Ancak aralarında ittifak olduğuna dair delil yoktur. Kırım meselesi iki devletin arasını açmaya başlamıştı ki Hazarlar Araplara daha yakın durmaya başladılar.[44] Golden'in önerdiği gibi Hazar ile Bizans arasında baştan beri var olan Kırım merkezli çekişme Arap savaşlarının bitimi ile öne çıkmaya başlamıştı.[45]

Hazar - Arap yakınlaşmasında evliliklerde rol oynamıştır. Hazar kağanı Bagatur kızını Armeniyye valisi Sülemi'ye gelin vermiştir. Hazarlar Azerbaycan'a akınlar yapsalar da Bizans'a karşı Araplara destek göndermişlerdir.[46] Hazarlar diğer yandan bu dönemde bütün güçleriyle Kırım'a yüklenmişlerdir. Kırımın çoğuna sahip olmuşlardır. Kağan Yusuf'a göre Kırım'da 11 kent Hazarlara bağlıdır. 8.yy Hazar'a doğudan gelecek büyük bir tehlike yoktur. Batıda İskandinavyalıların yükselişi de arife günü gibidir. 9.yy da olaylar çok olup merkezinde Bizans vardır.

Hazarlara Kuzeyden Gelen Tehditler

Günümüzde bu olaylardan bahseden 4 kaynak 2 haber var. Birinci haber Bizanslıların iddialarına dayanır. Habere göre Don Nehri üzerindeki Şarkel, Bizans yardımıyla yapılmıştır. Theophanesin ünlü vakayinamesi ve sonrasındaki Zeyl'de İoannes Skylitze'nin eserleri bu durumdan bahsetmektedirler. Rus eserlerinde de Şarkel'le ilgili bilgiler mevcuttur. Hwolson'dan başlayarak İslam kaynakların da bahsedilen Beyza ile Şarke'li özdeşleştirme çalışmaları yapılmıştır.[47] Peçenek arazisi Şarkel yakınından başlamaktadır. Kiev Kinezi 965 te kağanı Beleya Veja'dan yazmıştır. Buradan da Şarkelle, Baleya Veja'nın özdeşleştiğini görüyoruz. Şarkel hazarın başkenti han kenti hatun kentidir.

Artamonov'a göre; el-Beyza İdil boyundaki başkentin eski adı olup, sonradan İtil olarak değiştirilmiştir.[48] Eski Şarkel Hazardaki Musevileşme kaynaklı ülke içi savaşlardan dolayı yıkılmıştır.[49] Konstentinos'a göre haberler hazar ırkından gelmektedir. İsyan eden topluluktur. Kabar isyanının dinsel niteliği yoktur.

9. yy. Macarlar Hazarlara bağlı olarak yaşamaktadırlar. Avarlar ise Hazar hâkimiyetindedirler. Doğu Ukrayna arazisinde yaşayan Macarlar Peçeneklerin baskısıyla göç etmek zorunda kalmışlardır. İstanbul'a giden Rus elçilerinin yolunu kesenler Macarlardır.[50] Hazarlar Macarlar ve çevrelerinde ki diğer halklardan korkarak ülkelerinin etrafına hendek kazmışlardır. Ayrıca Don-Oskal ve Kuzey Donets hattını denetleyecek hisarlardan bir savunma sistemi geliştirmişler ve kuzey yolunu denetime almışlardır.

830'lardan sonra Hazar – Rus ticaretinde görülen düşüş 842'den sonra yükselişe geçmiştir. Artomonov'a göre Şarkel Bizans eseri değildir. Kaleyi tamamen Hazarlar yapmıştır.[51] Bizans- Hazar arasında bir ittifak olmadığı gibi sürekli bir mücadele vardı. 9.yy ilk günlerinde Hazar sarayında Museviliğin kabul edilmesinin ortaya çıkması Bizans açısından güveni zedeleyen olayların en başında yer almaktadır.

Bizans'ın Ruslarla yakınlaşmak istemesinin ardında yatan nedenler: Hazarın Museviliği kabul etmesi, Bizans toprağı olan Kırım'ı işgal etmesi Bizans arazilerinde nüfuz kurmasıydı. Bizans, Hazarları Rusları kuzeyden kullanarak cezalandırmak istiyordu.

---

44 Noonan,"**Why Dirhems First Reached Russia**", s.233.

45 Golden, "Nomads of the Western Eurasian Steppes", s.153.

46 Dunlop, "**Hazar Yahudi Tarihi**", s.196.

47 Golden, **Hazar Çalışmaları**, s.274-278.

48 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.499.

49 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.415; Pritsak,"**Rusların Kökeni**", s.60.

50 Petrukhin, "**Khazana and Rus**", s.247.

51 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.391.

8.yy içinde Ruslar devletleşme amacıyla kuzeyden gelerek yerleşmeye başlamışlardır. Rusların Hazar-Arap savaşlarının bitmesinden yararlanır ticaret sayesinde Kiev tarafına yerleşmiş olduklarını görmekteyiz. Hazarlar ile temaslar Ruslara değişik toplumsal örgütlenme biçimlerini öğrenme imkânı vermiştir. Ticaretin sıkılaşması devletleşme sürecini hızlandırmıştır.[52]

Ruslar ile Türkler elçilik vakasından öncede tanışıktırlar. Rusların başındaki kişi Kağan olarak tanınmaktadır. Petrukhin'e göre Ruslar Kağan ünvanını göstermelik olarak kullanmaktadırlar.[53] Ancak Arap ve Farsların itibar ettiği bir ünvanı göstermelik diyemeyiz. Başka topluluklardan her fırsatta vergi ve haraç alan Hazarlar Rusların canını sıkmaktadır. Bu nedenle Bizans – Hazar mücadelelerinde Hazarların denizlerde iyi olmamasından yararlanmışlardır. Bu sırada Bizans'la Rusları Hazarlara karşı kullanmanın yollarını aramaktadır. Rus reisinin Kağan olarak tanınması tamamen Bizans politikasıdır. Golden'e göre ise bu ünvan Ruslara Hazarlar tarafından verilmiştir. Mesudi açık bir şekilde Hazarların içinde Saklablar ve Ruslardan bir halkın yaşadığını yazar.[54]

Zimonyi, Peçeneklerin arasında yaşadığı belirtilen slavları Türk boyu ve oranın yerlilerinden görüyor.[55] Konstontinos Kiril'in Hazar ülkesine ziyaretinde Kerson'dayken Rosisky dilinde yazılmış bir Zebur ve bir İncil bulduğuna ve bunları okuduğuna dair onun hayat hikayesinde kayıtlar vardır. Kerson da bulduğu kitaplar Süryanice idi.

Ruslar 8.yy da Slav bölgesine yerleşmişler 9.yy da da Karadeniz'de etkin olmaya başlamışlardır. 860 da Ruslar İstanbul'a saldırmışlardır. Rus – Hazar ilişkileri Hazarların Bizans'la ilişkilerinden daha önceye dayanmaktadır. Ruslar zaman zaman Bizans'la Hazarlara karşı zaman zamanda Hazarlılarla Bizans'a karşı ittifaklar yapmışlardır.

Artomonov, IX. yy başında Hazar ülkesinde görülen siyasi bunalım ve Hazarda Musevi şeriatını tam olarak yerleştirmeye çalışan Obadiye düzenlemelerinden dolayı Museviliğin Hazar ülkesinde daima zarar getirdiği fikrindedir. Bu dönemde Hazar Bizans ilerlemesini engelleyecek durumda değildi. Petrona'sın elçiliği bu konudaki pürüzleri gidermek içindi.[56]

836'daki Rus saldırısına karşı Kağan yardımına koşan Macarlar sayesinde durumu kurtarabilmiştir. Şarkel Hazara karşı Rus saldırılarını önlemek için yapılmıştır. O zamanlar dünyadaki en önemli Yahudi merkezlerinden biri Bağdat'tır. Buradaki Gaonlar Halife ve Papa'dan daha geniş alanlar da yetki sahibiydi.[57] Rus harekâtı nedeniyle Halife tarafından Hazara gönderilen Yahudi tercüman Sellam Musevi devleti Hazara bir şey olmadığını Halifeye bildirmiştir. 858'de Ruslar Hazara vergi vermektedirler. Rurik, Kiev'i kalıcı olarak hazarlardan almıştır.

Hazarlarda İslam Dini Seçenek mi? Değil mi?

İslam dininin hazarlar arasında yayılması Musevilikte olduğu gibi tepeden inme olmamıştır. Altınordu hükümdarı berkerlden'in islamı kabulü batıya bile bir olay gerçekleşmeden ülke içinde İslam'ın iyi yayıldığı memleketleri vardı. Çok genel hadise olarak İslam'ın fert ve toplum nezdinde devletten önde gittiği devletin daha sonra tebaya uyarak bu dini kabullendiği görülür. (karahanlılar, bulgarlar vb.) hazarlarda herkes istediğine geçebilirdi ama devletin başına geçemezdi. Abbasiler ümmetine grup yöneticile-

---

52 Duczko, **Viking Rus**, s.13-14,30,64.

53 Petrukhin,"**Khazaria and Rus**", s.255,257.

54 Mesudi, **Muruc**, s.71,189.

55 Zimonyi, **Origins**, s.151.

56 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.395.

57 Rabinowita, "**The Routes of the Radanites**", s.256-257.

rinden birliklerde görev alan çok sayıda el-hazarşerife geçmiştir.[58] İrili ufaklı birçok hazar aileside islam ülkesine yerleştirmiştir. Hazarlar güneye inmişler rahatça Tiflis'i almışlardır. Böyle bir güçleri varken Ermeni, Gürcü, Alban vb. ayaklanmalara sessiz kalmışlardır. Museviliği istemeyen kağan anlaşılan Musevilik yüzünden Müslümanlarla takışmayı hiç istemiyordu.[59]

Hazar kağanı o badiye zamanında kağan kızı- arap valisi evlilik ve ölüm haberleri yaygındır. Bu haberlerde evlilikte Museviliğe hiç değinilmemiş olması dikkat çekici olup haberden kuşkunulmasına neden olmaktadır.

Abbasi halifesi hazarlarla ilişkilerini iyi tutmak istemiş bundan dolayı hazarlar Musevi olduğu için kendi ülkesindeki Yahudiliklerden yararlanmıştır. Hazar ülkesi ticaret yolları üzerinde olup hazarlar bundan önemli bir girdi sağlıyordu. Ticarete rağmen Musevilik dönemi öncesinde hazarların para bastığına dair bir ipucu yerli ticaret kervanları mutlak surette din ve fikir taşımışlardır. Hazar kaynaklarına baktığımızda musevileşme ve toplumsal konularla ilgili bilgilere ulaşamıyoruz. Bu konular görmezden gelinmiştir. 9.yy sonuna kadar mektep ve mescitlerden, Müslüman nüfuzun fazlalığından ciddi bir İslamlaşma süreci yaşandığını görmekteyiz.[60] Başkentte Müslümanlardan 2 , Musevilerden 2, Hristiyanlardan 2, putperestlerden 1 bulunmamaktadır.

Hazar kağanları bazen ülkedeki iç olaylara bakarak Müslümanlara ve Hristiyanlara başka uygulamışlardır. (havranın yıkılmasına kağanın idildeki büyük bir caminin minaresini yıktırması gibi) Kağanlar Müslümanlar ülkeye daha fazla zarar verirler diye daha ileriye gidememişlerdir. Musevi hazar kağanları ordularını veya başkomutanlarını Müslümanlardan seçmişlerdir. Ruslar hazar ülkesinden geçme karşılığında ganimetin yarısını hazarlara vermeyi kabul etmişlerdir.

Bizans imparatoru Rominos Hekapenos tavizsiz bir Yahudi düşmanıydı. Bizans'ta baskılar o kadar arttı ki 930'ların sonlarında hazarlarda ülkedeki Hristiyanlara baskı uygulamaya başladılar. Gerilim had safhaya ulaştı. Kenize mektubuna göre romanos, ruslev kışkırtarak hazara saldırttı.[61] Hazarlar taktik gereği doğrudan Müslümanlarla savaşmamışlar bunu Rusları kullanarak yapmışlardır.

Wasserlein'e göre Akdeniz taraflarında İslam'ın çıkışı ile birlikte Yahudilerin üzerindeki Hristiyan baskısının azaldığı Yahudilerin İslam'ın bir parçası olması gerçeği ile karşı karşıya ve bunu hazar ile ilişkilerinde göz ardı edemeyiz.[62] Resmi ilişkiler soğuk olsa da Hazar ülkesi Müslümanlar açısından güçlü ve sadık askerlerin yatağı olarak değerlendirilmektedir.

Toplum İçinde Toplum Devlet İçinde Devlet

Hazarlarla akraba olan Kabarlar hazarlardan ayrılarak Macarlara katılıp göçüp gitmişlerdir. Hazar ülkesi çok uluslu çok dinli çok hukuklu bir yapıya sahip idi. Çok sayıda paralel yapı üst üste ve yan yana ama uyum içinde hazar siyasi aygıtını işletiyordu.

Hazar devletinde başka ulustan olanlar baskı altına alınmamış, çıkarların kesişmesi doğrultusunda onların üst tabakası hazarlara bağlanmıştır. Hazar ülkesinde Türk nüfusu çok azdı. Kağan Yusuf bu durumu belirtmiştir. Ayrıca hazarlar musevileşme karşılığı bir vaad olarak rab "*seni çoğaltacağım*" diyor.[63]

---

58 Golden,"**Tyurki-khazarı-gulyamı na Slujbe u khalifov**", s.458-482.

59 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.326.

60 Şeşen, İslam Coğrafyacıları, s.36.

61 Karatay," **Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**", s.11-12.

62 Wasserstein,"**The Khazars and the World of İslam**", s.382.

63 Kokovtsov, **Yevreysko-Khazarkaya Perepiska**, kısa nüsha s.75-76, uzun nüsha s.93.

Hazarlarda yönetici sınıf ak hazarlar diğerleri de kara bizden olarak geçmektedir. Musevileşmenin Hristiyan ve putperestlerin Musevi yönetime karşı oldukları, çünkü düşündükleri[64] istikrar ve barış açısından tutarsız görünmektedir. Hazar ülkesinde seçkinler sınıfının doğrudan Museviliği akla getirdiğinde kuşkuludur. Bütün hanedan mensuplarının Musevi olduğunu söyleyemeyiz. Ak hazar topluluğu kuşkusuz Yahudi vatandaşları da içeriyordu.

Kenize mektubunda da belirtildiği üzere bunlar ilk kuşak içerisinde hazarlarla karışarak bir halk olmuşlardır. 10.yy da Türk ve Yahudi asıllı Musevilerin birbiri içerisinde eridiklerini söylemek vardır. Kağan Yusuf 'da Yahudilerde devir bir şey söylemiyor. Museviliğin kabulündeki onların rolünü tasrih etmiyor.[65] Kenize mektubunda ise Hazar devletinde hazarların rolü indirgenirken Yahudi hakimiyetinde bir yapı sunulmuştur.[66] Karışık evlilikler bu iki ayrı Musevi topluluğunu birbirinden ayrılamaz hale getirmiş olabilir ama zihinliklerde farklılıklar korunmuştur. Hazar adetleri atalarınınkine benzemektedir.

Hazar ülkesi ticaretin merkezinde hem kavşak hem de ambar vazifesi görmektedir. Ticaretten hazarlar rüsum almaktadırlar. Makdisi hazar ülkesini "*koyunu balı ve yahudisi bol*" olarak bahsetmektedir. O badiye döneminde Museviliğin izhar edilmesiyle birlikte kısa bir zaman sonra Arapça yazılı kendi paralarını basmışlardır. İslam dirhemlerin aynı taklit ettiler, sadece yazıları farklıdır, hatta kelime-i şehadet bile aynıdır. Farkı şudur. "*Allah'tan başka ilah yoktur. Musa onun resulüdür.*" ikili devlet teşkilatı anlayışı Museviliğe bağlanmak istese de Musevilikten öncede olduğundan dolayı bu fikir değildir.

Hazarın Yıkılış Süreci

Hazarın son kağanı Yusuf Endülüs'te halifelik başdanışmanı Şaprut'a verdiği cevabında atalarımızın Şehiranın Artüsü altına girdiği (Museviliği benimsediği) o günden beri o bize bütün düşmanlarımızı itaat ettirdi ve çevremizdeki bütün halk ve kabileleri alaycı etti demektedir.

Artomonos ve öğrencisi gemilerin çöküşünün nedenini musevileşmeye bağlayan fikirlerinin aksine çöküşün sorumlusu komşu devletlerdir. Ekonominin bozulmasının ardında musevileşme yoktur. Bunun nedeni ticaret yollarının değişmesidir. Bu ortamda peçenekler güçlenmeye başlamışlardır. Diğer taraftan Rus yükselişi de hazarın düşüşü anlamına gelmiştir.[67] Macarların hazar topraklarından gidişi de hazarlar için acı olmuştur.

Alanlar hazarlara en yakın ve güçlü topluluktu ve düşman edinilmemeleri gerekiyordu, fakat Bizans'ta Romonos'un Yahudi aleyhtarı faaliyetleri bahsettiğimiz üzere buradaki ilişkileri değiştirilmiştir. Alanlar Hristiyan'dı. Kağan buna karşılık ülkesindeki Hristiyanlara baskı uygulamıştır. 940'ların sonunda yazılmış Kenize mektubuna göre hazarların düşmanları sırasında Bizans alanlar dışında Müslümanları, Çerkezler, Oğuzlar ve Rusları sayar.[68]

Hazarla Rus saldırısıyla ilgili Makdisi; " *işittiğime göre me'mun cürriyeden onların üzerine sefer yapmış ülkelerini zeptetmiş ve hükümdarlarını* İslamiyet'e *davet etmiştir. Daha sonra rumlardan rusların onlar üzerine sefer yaptıklarına ülkelerini de geçirdiklerini duydum'*[69] *halkı şehirden deniz kıyısına göçmüşlerdi, şimdi yeni dönmüşler Yahudi iken Müslüman olmuşlardır."*[70]

---

64 Artamonov, **Hazar Tarihi**, s.532.

65 Kokovtsov, **Yevreysko-Khazarkaya Perepiska**, kısa nüsha s.74, uzun nüsha s.91.

66 Karatay,"**Hazarların Musevileşmesine Dair bir Belge**", s.5.

67 Kaplan,"**The Decline of the Khazars**", s.1-10.

68 Karatay,"**Hazarların Musevileşmesine Dair bir Belge**", s.14.

69 Şeşen, İslam Coğrafyacıları, s.174.

70 Şeşen, İslam Coğrafyacıları, s.175.

Hazarlar Rus-Oğuz ittifak karşısında Harezm'den yardım istemişlerdir. Onalar da hazarların Müslüman olmaları karşılığında yardım etmişlerdir. Bu yardımla birlikte hazarların hükümdar hariç hepsi Müslümandır.[71] Alan, oğuz, Bizans özellikle de rus saldırıları sonucu devlet varlığını devam ettirememiş yıkılmıştır. (1116)

SON VE SONUÇ

Hazar veraseti meselesi tartışmaya ve her türlü yoruma açıktır; işin aslı bu konuda sözün sonu gelmez. Kısaca, Hazar'ın en büyük varisleri oğuzlar ve Ruslar, dolayısıyla Türkiye ve Rusya'dır. Kitabımız bir hazar tarihi olduğundan hazarın bittiği yerde kesmeyi uygun görüyoruz.(bağımsız) siyasi hayatın sonu elbette bir halkın tarihinin sonu değildir, fakat burada etnosun da sonundan bahsediyoruz. Biruni ve Kaşgarlının ifadeleri kanaatimizce bu konuda noktayı koyuyor ve bizim hazar devletinin son devirlerinde kurucu unsurun kimliğinin aşındığına ve habire eridiğine dair düşüncemizi de teyit ediyor. Hazar devletinden önce Hazarlık erimeye başlamıştı; devlet çöktükten sonra da bu halk fazla bir iz bırakmadan kaybolup gitti.

Şeddadilerin 1030 yılında Azerbaycan'dan Hazar'a sefer eyledikleri sanılsa da kaynakta geçen kelimenin hazar değil, Gürcü olduğu anlaşılmaktadır. Rus ve Bizans kaynaklarındaki bazı muğlak haberlere bakarak onların bakiyelerinin küçük bir devlet halinde kırım ve Azak taraflarında birkaç kuşak daha varlıklarını sürdürdükleri düşünülmüştür. Bu bölgede etnik varlığın sürdüğü kuşkusuz, Rusların orada katliam yaptığını bilmiyoruz. Fakat etnik hazarların bu batı bölgelerindeki sayıları ne kadardı acaba? Esas meskenleri hazar denizi sahillerinde iken ve orada da sayıları fevkalade az iken yoğun nüfuslu kırım bölgesinde oranlarını ciddi görebilir miyiz? Belki yöneticiler ve biraz garnizon ile burada temsil edilen Hazarlığın ismini zaman içinde bölgedeki eski Yahudi nüfusa da yaydığını düşünebiliriz. Fakat bunun kalıcı olduğunu söylemek zordur.

Bizanslılar 1016 senesinde Rus yardımıyla hazar valisi georgios tsulos adlı birine karşı sefer yapıyorlar. Güçlü olması bir tarafa, ortada devletin varlığını gösterir deliller yokken iki büyük gücün hazarlara karşı iş birliği yapmasını anlamamız zor. İsmi bu kişinin Hristiyan olduğunu gösteriyor. Nitekim sonraki tetkikler bu kişinin Bizans yazarı Kedrenus'un ifadesinden anlatılacak şekilde bir hazar valisi değil, hazar veya Bulgar asıllı isyancı Bizans valisi olduğunu göstermiştir ve hadise Kırım'daki bir isyanın Rus yardımıyla bastırılmasıdır. Sonuçta hazar adını taşıyan Musevi inancındaki topluluk ismini koruyarak birkaç kuşak daha varlığını sürdürmüş ve bölgedeki çeşitli siyasi hadiselere iştirak etmiştir.

Ülkemizde hazarlarla ilgili bir yanlış kanaate parmak basarak bu eseri noktalamak istiyoruz. Bugünkü Türkçe konuşan karay ve kırımçak musevilerinin hazar soyundan indiğine inanılır. Bu doğru olabilir. Belki hazar değil de genel Türk ifadesini kullanmak daha yerinde olacaktır. Özellikle Polonyalı karay asıllı alim ananiazs zajacskowski bunun üzerinde durmuş, çeşitli çalışmalarında hazar kültürünün varisleri olarak kendi halkını görmüştür. 19.yy başlarında bir dizi seyahat ve araştırma ile hayli bilgi ve belge toplayarak neşreden karay cemaatinin önderi avrahaö firkowicz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde Atatürk'ü etkileyen kimselerden biri olan karay önderi Süreyya şapşal ayrıca diğer bir karay bilgini olan simon szyszman bu konunun diğer önemli müdafileridir. Türk okuru bu konuyu daha çok rahmetli şaban kuzgun'un eseri hazar ve Karay Türklerinden okumuştur. Kuzgun meseleyi günümüz verilerinden geçmişe doğru inceleyerek hazarların Karay mezhebinden olması gerektiğini anlatır.

Karaylık ve mezhebin adıdır. Sonradan yazılan tefsir türü eserleri tanımayıp sadece Tevrat'a göre iman ve amelde bulunurlar. Hazar devleti Museviliğe geçtikten sonra 8.yyın ikinci yarısında imam-ı azam'ın hapiste hücre arkadaşı olan ve muhtemelen ondan etkilenen 1.

[71] Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, s.262.

Anan bin Davud tarafından geliştirilmiş, daha sonra kısa zamanda Irak, Filistin, Mısır ve İstanbul'da yayılmış ve ardından Kırım'a atlamıştır. Yani hazar Museviliği ortaya çıktığında henüz karaylık bir mezhep olarak yoktu.

Kah Hazar'a çağdaş kah müteakip asırlarda yazmış olarak Hazar'dan haber veren eldad hadani, yehuda halevi yehuda b. Barzillay gibi kimselerin eserlerinde Hazar'da böyle bir inancın bulunduğuna dair en ufak bir ibare geçmez. Zaten halevinin kitabı bir itikat tartışmasıdır ve hazar inancını rabbici/talmutçu olarak almak suretiyle Müslüman ve Hristiyanlarla felsefi olarak uğraşır. Bunların hiçbirini bilmesek bile bizzat Kağan Yusuf'un mektubunda konuyu açık şekilde okumaktayız. "İsrailli bilgelerin çoğunu topladı, onlara gümüş ve altın verdi onlar da ona (kutsal yazılı)24 kitabı, Mişnayı, Talmud'u ve hazanların (kabul etmiş olduğu) duaların bütün düzenini açıkladılar" Karaylar bu eseri kabul etmezler.

Kenize mektubundaki havanın da bunu gösterdiği anlaşılıyor. Hatta hazarlarla bağlantılı olduğu varsayılan Kiev'deki Musevi topluluğundan kalan Kiev mektubu'nun da bunu gösterdiğine inanılır. Kağan Yusuf'un Endülüs'e yazdığı mektuptan haberdar olup eserinde bahseden 12.yy yazarı Abraham bin David, hazarların doğrudan rabbi mezhebine geçtiklerini yazar. Hazar'a muasır veya yakın zamanda yazılan Karay kitaplarında bu devletten bahsedilmemesi bu devlete kayıtsız kalınması da bu konunun delili olarak görülebilir.

Lakin Hazar'ın son zamanlarında veya yıkılıştan sonra kırım ve çevresindeki Türk Museviler ve belki Yahudiler arasında Karay mezhebinin yayıldığını hatta yaygınlık kazandığını görmekteyiz. Golden'in belirttiği gibi Hazar'ın resmen rabbici/talmutçu oluşu topraklarında karaylığın olmayışını göstermez. 1180'lerde bu bölgeden geçen seyyah ratisbonlu petagya onları anlatır: kedar ülkesinde (Karadeniz bozkırları, eski hazar memleketi o.k) Yahudiler olmayıp sapkınlar vardır. Ve rabbi petahya onlara sordu bilgelerin sözlerine neden inanmıyorsunuz? Dediler: çünkü babalarımız bize onları öğretmedi. Sabbat arifesinde sabbat'ta yedikleri tüm ekmeği keserler. Karanlıkta yerler ve gün boyu tek bir yerde dururlar. Duaları sadece mezmurlardan oluşur. Ve rabbi petahya bizim yemeklerden sonraki ayin ve duamızı anlattığında memnun oldular. Ayrıca dediler: biz talmud'un ne olduğunu hiç duymadık.

İşte bugün ki Karaim Türkleri onların torunu olarak gözüküyor. Rabbici mezhepten olan ve yine Türkçe konuşan Kırımçaklar için de aynı şey söylenebilir. Dolayısıyla hazar torunu olarak görmekte sıkıntı olmaz. Sıkıntı hazarları Karay görmektedir. Dillerinin kıpçak Türkçesi cinsinden oluşu,11.yy la birlikte bölgede bu lehçenin hakim hale gelişiyle açıklanabilir.

Koestler'in onüçüncü kabilesi ile zihinlere yerleşen doğu Avrupa Museviliğinin (aşkenazlar) bikülliye Türklükle bağlantısı bunun dışında ve üzerinde bir tartışmadır ve bayağı bir aşırıya kaçmış gözüküyor. Doğrudan İsrail oğullarından inen bir soy havuzunun yanında Türklerinde dahil olduğu doğu Avrupa'nın çeşitli uluslarından gerek Museviliğe geçiş gerekse karışık evlenmelerle bu havuza katılan öğeler hep birlikte aşkenaz Yahudiliğini oluşturmaktadır.

Bu konuyu brook, Türkçe yayınlanan " doğu Avrupa Yahudilerinin kökeni" başlıklı makalesinde değerlendirmiştir. Girişte onun koestler'in aksi bir görüşle konuya yaklaştığından bahsetmiştik. Brook aslında ne aşkenazlık ne de karaylık içinde hazar sonrasının izlerini en çok o sürer ve sadece onların değil kıpçaklardan bazı unsurların da Museviliğe geçtiğini öne sürerek günümüz doğu Avrupa Yahudilerinin köklerindeki Türk varlığına özel bir önem verir. Araştırmalarına genetik bulguları ekleyerek hazar Yahudileri kitabında kullanmadığı bazı sonuçları yine Türkiye'de yayınladığı " the henetics of crimean karaites" adlı makalesinde vermiş ve Karayların soy köklerindeki Türklüğü tespit etmiştir. Ancak bu konular artık hazar tarihinin çok dışından kalmaktadır ve ayrı bir alan olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Artamonov, M.A., **Hazar Tarihi**, Çev. D. Ahsen Batur , İstanbul, 2004.
2. Brook, Kevin A., **Bir Türk İmparatorluğu. Hazar Yahudileri**, çev. İ. Tulçalı, İstanbul, 2005.
3. Danişmend İsmail H., **Türklük Meseleleri**, 3. Baskı İstanbul, 2006.
4. Dunlop, Douglas M., **Hazar Yahudi Tarihi**, çev. Z. Ay, İstanbul, 2008.
5. Ebu Reyhan el-Biruni, **Maziden Kalanlar (el-Asar el-Bakiye),** çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2011.
6. Golden, P. B., "Hazarlar ve Musevilik", **Hazarlar ve Musevilik**, P. B. Golden – C. Zuckerman – A. Zajackowski, **Hazarlar ve Musevilik**, çev. O. Karatay, Çorum 2005.
7. ……., "İrano-Turkica: The Khazar Sacral Kingship Revisited", **Acta Orientalia Hungaricae**, 60/2 , 2007.
8. ……., **Hazar Çalışmaları**, çev. E. Ç. Mızrak, İstanbul, 2006.
9. ……., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev. O. Karatay, 2. Baskı, Çorum, 2006.
10. ……., "Hazarlar", **Hazarlar ve Musevilik**, P. B. Golden – C. Zuckerman – A. Zajackowski, çev. O. Karatay, Çorum 2005.
11. Gömeç, Sadettin, **Kök Türk Tarihi**, 4. Baskı, Ankara, 2011.
12. Gumilev, L. N., **Eski Türkler**, çev. D. Ahsen Batur, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
13. **Gürcistan Tarihi**, M. F. Brosset'nin Fr. Nüshasından çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 2003.
14. İbn'ül-Esir, İslam Tarihi, 10 cilt, heyet çevirisi, İstanbul, 1986.
15. İbn Fazlan, İbn **Fazlan Seyahatnamesi**, çev. R. Şeşen, İstanbul, 1975.
16. Kalankatlı, Moses, **Alban Tarihi**, çev. Z. Bünyadov, İstanbul, 2006.
17. Karatay, Osman, "**Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge**:**Genize Mektubu**", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 18, 2008.
18. Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi**, 4 Cilt, çev. B. Atalay, 3. Basım, Anakara, 1995.
19. Kokovtsov, Pavel K., **Yevreysko-Kkazarskaya Perepiska v X veke, Leningrad**, 1932.
20. Köymen, M. Altay, **Büyük Selçuklu** İmparataorluğu **Tarihi-I-**, Ankara, 1979.
21. ……., Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1989.
22. Mesudi, Muruc ez-zeheb (Altın Bozkırlar), çev. D. A. Batur, İstanbul, 2004.
23. Nikephoros, **Short History**, çev. C. Mango, Washington, 1990.
24. Pritsak, Omelijan, "**Hazar Hakanlığının Museviliğe Geçişi**", çev. A.T. Özcan, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 13, Bahar 2007.
25. Şeşen, Ramazan, İslam Coğrafyacıları**na Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, Ankara, 1998.
26. Taberi, **Tarih-i Taberi**, çev. M. F. Gürtunca, İstanbul, 2006.
27. Theophanes, **The Chronicle of Theophanes the Confessor**, çev. C. Mango – R. Scott, Newyork, 1997.
28. Yücel, Mualla U., İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, Ankara, 2007
29. Zuckerman, Constantine, "Hazarların Museviliğe Geçiş Tarihi Üzerine", P. B. Golden – C. Zuckerman – A. Zajaczkowski, **Hazarlar ve Musevilik**, çev. O. Karatay, Çorum, 2005.

Kur Hareketliliğinin Nedenleri, Yansımaları ve Dış Ticarete Etkileri[1]

Celal KIZILDERE[2]

CHAPTER 50

[1] Bu çalışma "Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü

GİRİŞ

Döviz kuru, bir yandan verimlilik ve göreceli fiyatlar gibi mikro ekonomik konularla ilgili olduğu gibi, öte yandan ulusal ekonomiler arasında uyum ve dengeyi sağlayan önemli bir makroekonomik değişkendir. Günümüz dünyasında finansal küreselleşmeyle birlikte, döviz ya da bir diğer ifadesiyle ödemeler bilançosu krizlerinin giderek sıklaştığı ve uluslararası boyutlar taşıdığı görülmektedir. Ülkelerin küresel ekonomiye entegre olma derecesine bağlı olarak krizler lokal kalmayarak, ilişki içerisinde bulunulan ülkelere yayıldığı ve bunun da literatürde domino etkileri yarattığı bilinmektedir. Döviz krizlerinin yarattığı tahribatın yanı sıra para politikası uygulamalarında da kısırlaştırıcı roller üstlenmesine paralel olarak finans ya da yine diğer bir ifadeyle bankacılık krizlerinin de sıklıkla yaşanmasının nedenleri arasına girmiştir.

Ortaya çıkan bu gelişmelerden ekonomide yer alan bütün paydaşlar etkilenmektedir. Ayrıca, küresel sermaye hareketlerinden korunmanın ülke çıkarlarına ters düşmesi ve giderek merkez bankalarının ekonomi üzerindeki güçlerinin zayıflamasıyla ülkeler, döviz kuru dalgalanmalarına karşı daha duyarlı hale gelmişlerdir. Bu nedenle, döviz kurlarının nasıl belirlendiği, dış ticaret kalemlerini nasıl ve ne yönde etkilediği ve hangi döviz kuru sisteminin daha avantajlı olduğu gibi konular hem politika yapıcılar ve hem de araştırmacılar arasında yaygın bir ilgi odağı haline gelmiştir.

Kur belirleme sürecinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, 1973 yılında Bretton-Woods sisteminin çöküşünden sonra sabit kur sistemi terk edilmeye başlanmış ve başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere geniş çapta bir dizi ülkede ulusal paralar dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu gelişmeler bağlamında kurlardaki oynaklık döviz kuru belirsizliğine yol açtığından, uluslararası ticaret hacmi önemli ölçüde azalmış ve optimal kaynak dağılımı olumsuz yönde etkilenmiştir (Baum v.d., 2000: 3). Özetle döviz kontrollerinin terk edilip geçici olarak dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesi, daha sonrasında süreklilik arz eder olmuştur. Bu dalgalanmalar da döviz kurunun gelecekteki değerinde belirsizliğe neden olmakta ve döviz kuru belirsizliği ise, öncelikle ülkelerin ihracatını ve dolayısıyla ülke ekonomisini ve buna bağlı olarak ülke ithalatını olumsuz yönde etkileyerek, dış ticaret hacimlerinde daralmalara yol açmaktadır. Burada, ihracatçıların davranışları da önem arz etmektedir. Zira riski sevmeyen, riskten kaçınan bir ihracatçı, döviz kuru belirsizliği ve döviz kuru oynaklığı arttıkça, dış ticaret yapmaktan kaçınmaktadır. Böylece ihracat hacminde, dolayısıyla dış ticarette daralma söz konusu olmaktadır.

Döviz kuru değişkenliği, döviz kurları riskinin kaynağıdır. Dolayısıyla dış ticaret hacmi ve özellikle de ödemeler dengesi üzerinde kesin etkileri bulunmaktadır. Çünkü burada sıklıkla vurgulandığı üzere döviz kuru değişkenliği, riskten kaçınan işlemciler üzerinde yüksek maliyete ve daha az dış ticaret hacminin oluşmasına neden olmaktadır.

1. DÖVİZ KURU

Döviz kurları, dünya ekonomileri arasında uyum ve dengeyi sağlayan önemli makroekonomik parametrelerden biridir. Çünkü döviz kurları dış rekabeti, harcama bileşimini ve tüketim ile tasarrufların oluşumunu ve dolayısıyla cari işlemler bilançosunu etkiler. Bu bağlamda denge döviz kuru da, dış ticaret oranlarına, ticarete konu olan mallar ile konu olmayan malları üreten sektörlerdeki verimliliğe, tasarruflar ve yatırımlara, tüketici tercihlerindeki değişmelere, hükümet harcamalarının bileşimine, gümrük vergilerinin yapısına ve yabancı sermaye akımlarına bağlıdır (Frait ve Komarek, 2001:4).

Uluslararası ekonomik işlemlerde, reel ve parasal olmak üzere iki yönden bahsedilebilir. Mal ve hizmet alımları reel yönü, bunların karşılığında yapılması gereken ödemeler ise uluslararası ekonomik işlemlerinin parasal yönünü oluşturur. Uluslararası ödemeler ise, döviz ile yapılmaktadır. Döviz de genel olarak yabancı ülkelere ödeme yapmada kullanılan

her türlü ödeme aracını kapsamaktadır ve ülke paralarının birbirine çevrilme oranı olarak ifade edilmektedir. Yani farklı ülkelere ait ekonomik işlemciler arasında mübadelenin gerçekleşmesi durumunda ekonomik işlemlerin parasal yönü devreye girer. Dolayısıyla, uluslararası ekonomik işlemlerin en önemli farklılığı ülkelerin para birimlerinin birbirinden farklı olmasıdır. Bu nedenle ülke paraları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacı ile döviz kuru uygulanır. Döviz kuru, bir ülke parasının yabancı bir ülke parası cinsinden değeridir. Nakit şeklindeki yabancı ülke paralarına ise efektif döviz adı verilir (Öçal, 1990: 665).

Döviz kuru, bir birim yabancı paranın değiştirilebildiği ulusal para miktarı olarak ifade edilirse doğrudan kotasyon, bir ulusal para biriminin değiştirilebildiği yabancı para miktarı üzerinden ifade edilirse dolaylı kotasyon olarak fiyatlandırılır (Çelik v.d., 2010: 63-64). Uygulamada karşılaşılan bir diğer yöntem ise çapraz kurdur. Çapraz kur iki ülkenin para birimi arasındaki ilişkinin başka bir ülke parası aracılığıyla belirlenmesidir.

Döviz piyasası ise, döviz alım satımlarının yapıldığı piyasalardır. Bu piyasa mal ve hizmet piyasasında olduğu gibi alıcı ve satıcıların bir araya geldiği örgütlü bir piyasa değildir. Döviz piyasasında alıcı ve satıcılar arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu işlemler bankalar ve döviz büfeleri gibi aracı kurumlar aracılığı ile yapılır. Bu piyasalar evrensel piyasalardır ve dünyadaki saat farkları nedenleri ile yirmi dört saat kapanmazlar.

Döviz piyasalarının anında teslim döviz piyasası, geleceğe yönelik döviz piyasası, perakende döviz piyasası ve toptan döviz piyasası (döviz interbankı) olmak üzere dört çeşidi vardır (Çelik v.d., 2010: 62-63). Bu piyasalar kredi sağlama, satın alma gücünün transferini gerçekleştirme, döviz risklerini önleme ve ödemeler bilançosu dengesini sağlama gibi fonksiyonları yerine getirirler.

1.1. Nominal Döviz Kuru

Nominal döviz kuru, iki ülkenin paraları arasındaki göreli (nispi) fiyattır (Parasız, 2002: 413). Nominal kurlar ülkeler arasındaki enflasyon oranlarını yansıtmazlar ve piyasada arz ve talebe göre oluşurlar. Bu nedenle nominal döviz kurları genelde reel döviz kurlarından daha düşük değerli olurlar. Nominal döviz kurlarının reel döviz kurlarından düşük bir değere sahip olması ise, ulusal paranın gerçek değerinin üzerinde bir dış değere sahip olması anlamına gelmektedir. Tersi bir durumda, yani nominal döviz kurunun, reel döviz kurundan fazla bir değer almış olması durumunda ise, ulusal paranın gerçek değerinin altında bir dış değere sahip olması anlamına gelmektedir (Eğilmez, 2001). Bu durum, ülke içerisinde üretilen malların fiyatlarını ihracat acısından ucuzlatırken, ülke dışında üretilen malların fiyatlarının da ithalat acısından pahalı hale gelmesini ifade etmektedir. Tam tersi olarak nominal değer kazancı ifadesi de, nominal döviz kurunun düşmesi ve iç piyasada üretilen malların ihracat açısından pahalı hale gelmesi ve dolayısıyla ithalatın ucuzlaması anlamına gelmektedir.

1.2. Reel Döviz Kuru

Reel döviz kuru iki ülkedeki malların göreli fiyatıdır. Başka bir deyişle reel döviz kuru bir ülkenin malları ile diğer bir ülkenin mallarının nispi fiyatıdır. Reel döviz kuru = Nominal döviz kuru x Fiyat düzeyi şeklinde ifade edilebilir. Eğer reel döviz kuru e, nominal döviz kuru E ve fiyat oranı (P/P*) olarak gösterilirse, reel döviz kuru;

$$e = E.(P/P^*)$$

olur (Parasız, 2002: 414). Başka bir deyişle, reel döviz kuru, nominal kurların belirli bir zaman süresi içindeki dış enflasyon oranı ile yurtiçi enflasyon oranına göre düzeltilmesinden elde edilir ve dolayısıyla ülke ekonomisi ile ilgili daha fazla bilgi kapsar (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997: 1). Bu duruma göre, ülkedeki göreceli enflasyon oranının (P) dış ülkelerdeki enflasyon oranından (P*) yüksek olması halinde reel döviz kurları nominal döviz kurlarının altına düşmüş olur. Ulusal paranın değerlenmesi anlamına gelen bu

durum ülkenin uluslararası arenadaki rekabet gücünün azalmasına da neden olur. Tersi bir durumda ise, yani yurtiçi enflasyon hızı dış dünyadan daha düşükse, o takdirde reel kur nominal kurdan daha yüksek olur ve uluslararası arenada ülkenin rekabet gücünün artmasını sağlar. Kısacası reel döviz kuru, aynı para birimi ile bir ülkede alınabilecek mal miktarı ile başka bir ülkede alınabilecek mal miktarının karşılaştırılmasına imkân tanır.

Reel döviz kurlarının yükselmesi kaynak tahsisini önemli ölçüde etkiler. Bu kurların yükselmesiyle ülke içindeki mallar ticareti yapılan mallara nazaran daha pahalı hale gelir. Tüketiciler ticareti yapılan malları, onların yerine ikame ederler. Aşırı değerlenmiş reel kurlar ithalatı ucuz, ihracatı ise pahalı hale getirir. Dolayısıyla ticarete konu olan malın üretimi azalır.

1.3. Döviz Kuru Oynaklıkları

Döviz kurundaki hareket temelde döviz piyasasındaki arz ve talep büyüklüklerindeki değişmelerden kaynaklanır. Döviz arz ve talebi de içeride ve/veya dışarıda oluşacak bazı gelişmelerden etkilenerek değişir. Örneğin, içeride ya da dışarıda oluşabilecek ve beklentileri etkileyecek gelişmeler döviz arz ve talebini, dolayısıyla döviz kurunu değiştirir. Bu tür gelişmeler çoğu zaman spekülatif motifler de taşır. Döviz arz ve talebi üzerinde etkili olan döviz kurunu hareket ettirebilecek ikinci bir gelişme de yine ulusal veya küresel ölçekte oluşabilecek makroekonomik dengesizlikler veya denge bozulmalarıdır (Müderrisoğlu, 2011) . Elbette ki döviz kurundaki bu hareketlilik dış ticaret hacmini etkiler.

Reel döviz kuru oynaklığı, dış ticareti iki şekilde etkiler. Bunlarda birincisi maliyetlerle alakalıdır. Şöyle ki dış ticaret yapan firmalar riskten kaçınma eğiliminde iseler, döviz kuru oynaklığındaki artışlar yüksek maliyetlere yol açacağından dış ticaret azalır (Arize v.d., 2000: 10). İkincisi ise elde edilecek gelirle ilgilidir. Dış ticarette ödemeler hemen gerçekleşmeyebilir. Bazen teslimat sonrasına da bırakılır. Dolayısıyla teslimat ile ödeme yapılan tarihler arasında bir zaman farkı söz konusu olur. Süre uzadıkça döviz kurundaki belirsizlik artar. Bunun neticesinde, döviz kurunda öngörülemeyen değişimler ihracattan beklenen gelirleri azaltır. O halde, döviz kuru riskine karşı korunmak gerekir. Eğer bu mümkün değil ya da çok maliyetli ise kâr beklentisi ve dolayısıyla üretim miktarı düşeceği için, döviz kuru oynaklığındaki artışlar ihracatı azaltır. (Köse, Ay, ve Topallı, 2008: 26).

Diğer taraftan ekonomik yaşam geleceğe ilişkin belirsizliklerle doludur. Bunlardan bir tanesi de döviz kurlarındaki beklenmedik hareketlerdir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve sınır ötesi finansal işlemlerin artması gibi, bazı gelişmeler, döviz kuru hareketlerinin etkilerini ve büyüklüğünü arttırır. Bu durum ekonomik birimlerin optimal davranışlarını olumsuz etkiler. Mevcut olumsuz etkilerden kurtulmak için özellikle firmalar, yaygın şekilde kullanılan finansal risklerden korunma yöntemlerinden yararlanabilirler (Baum ve Çağlayan, 2009: 5). Yapılan öngörülerle bu belirsizlikler, bütünüyle ortadan kaldırılamasa da azaltılabilir. İktisat politikalarının etkilerini saptayabilmek için belirsizliklerin incelemesi zorunludur. Genel olarak dış ticaretin önemli belirleyicilerinden biri olan döviz kurlarındaki oynaklık ve belirsizlik, dış ticareti olumsuz etkilerken, döviz kuru risklerinden, yani oynaklıktan korunma enstrümanları ise üretimin yapısı ve ekonominin diğer ülkelerle entegrasyonu bunlardan bazılarıdır (Auboin ve Ruta, 2011:1).

Ayrıca, kur oynaklığının özellikle devalüasyonun neden olduğu büyük oynaklıkların harcama kaydırıcı özelliği vardır. Kur aşırı değerlendiğinde, ithal mallar pahalı olacağından, yurtiçi talep yurt dışı mallardan yurtiçi mallara doğru kayar. Böylece ödemeler dengesinin sağlanmasına katkıda bulunur. Tersi bir durumda, yani kur eksik değerlendiğinde ithal mallar daha ucuz olacağından, yurtiçi talep, yurtiçi mallardan yurtdışı mallara doğru kayar. Ayrıca, kur oynaklıkları ticaret hacmini de etkiler. Dolayısıyla döviz kurlarındaki belirsizlik ne kadar artarsa, dış ticaret hacmi de o kadar azalır. Özellikle piyasada riski sevmeyen işlemciler varsa, bu durum daha da belirgin hale gelir.

2. KUR HAREKETLİLİĞİNİN NEDENLERİ

Döviz kurlarındaki başlıca belirleyicilerin ne olduğu belki de son üç dönemi kapsayan onar yıllık süreçte uluslararası finans alnında en fazla araştırma konusu olmuştur. Öyle ki, şirket bilançolarındaki döviz üzerinden borçlanmalar dahi kur hareketliliğine yol açmaktadır (Devereux ve Lane, 2002: 1). Aynı zamanda kur hareketliliğine yol açan başka faktörler de vardır. Örneğin; ana merkezlerden olan coğrafi uzaklık, ticari açılık, milli gelir düzeyleri, ticari ve parasal şoklar ile kamu harcamaları bu faktörlerdendir. Bunlardan bazıları politik faktörler arasında bazıları da ekonomik faktörler arasında sayılabilir (Barrell v.d, 2009: 2).

Kur hareketliliğine yol açan temelde iki ana unsurun olduğu kabul edilir. Bunlar, (i) ekonominin dışa açıklığı, (ii) öngörülemeyen koşullardır Ayrıca bu koşullara; (iii) yurtiçi ve yurtdışı para arzları, (iv) döviz kuru rejimi ve (v) üretim, gelir ve enflasyon seviyeleri olarak sayılabilir. Bu faktörlerin dışında da sayılabilecek unsurlar arasında faiz farklılıkları, kamu açıkları, verimlilik düzeyleri farklılıkları gibi unsurlar da ilave edilebilir. Ancak, genelde ilk iki unsurun daha güçlü yansımalarının olduğu ileri sürülmektedir (Stancik, 2006: 3).

(i) Ekonominin Dışa Açıklığı

Ekonominin dışa açıklığının (ithalatın GSYİH'ya oranı) derecesi ile reel döviz kuru hareketlerini dikkate alan Hau (2002) çalışmasında, ticari bütünleşme ile reel döviz kuru hareketliliğinin yapısal olarak birbirine bağlı olduğu ve aralarında da negatif ilişkinin olduğu iddia edilir. Buna göre dışa daha açık ekonomilerde daha esnek toplam fiyat düzeyinin olduğu tespiti yapılmıştır. Bu esneklik ise öngörülemeyen para arzı şoklarının etkisini azaltır. Dolayısıyla daha yüksek dışa açık ekonomilerde daha düşük reel döviz kuru hareketliliği ortaya çıkmaktadır ki, bu durumda dışa açık olan ve böylece görece ekonomilerini daha liberalize eden ülkelerde kurlarda çok büyük ölçüde hareketliliğin ortaya çıkmayacağı ileri sürülmektedir (Stancik, 2006: 4).

(ii) Öngörülemeyen Koşullar

Öngörülemeyen koşullar ya da haberler olarak nitelendirilen olgular varlık fiyatları kadar bütün reel değişkenleri etkilemektedir. Özellikle borsada basit bir bilgi borsada devasa hareketliliğe yol açabilmektedir ki, döviz kuru davranışı da buna benzerdir ve hükümet krizleri, piyasa krizleri, endüstriyel şoklar terörist saldırlar gibi olayların sonuçları benzeri etkiler yaratır. Döviz kuru hareketlerinin baskın nedeni olarak haberlerin rolüne, Dornbusch (1978) ve Frenkel (1981) tarafından yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır. Frenkel'in araştırmasında İngiliz Sterlini, Fransız Frank'ı ve Alman Mark'ı ABD Doları arasında değişkenliği ortaya koyar. Dolayısıyla döviz kurlarındaki çoğu değişmeler önceden kestirilemediğinden, bu olguların çoğu cari değişikliklerin küçük bir kısmını açıklayabilmektedir ve bu nedenle kur hareketleri bir kısım yeni bilgiye dayalı olarak ortaya çıkmaktadır (Stancik, 2006: 5). Diğer taraftan faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkiler ele alındığında, ters yönlü ilişkilerin varlığı dikkat çekmektedir. Burada kur hareketliliği sermaye/cari işlemler bilançosu yoluyla ortaya çıkmaktadır. Son olarak bir o kadar önemli faktör de döviz kuru rejimidir. Nominal kur değişiklikleri dalgalı kur rejimine göre sabit kur rejimlerinde daha düşüktür (Stancik, 2006: 6-7).

2.1. Sermaye Hareketlerinin Gelişimi

1970'li yıllardan itibaren sermaye, gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Hatta bu hareket 1990'lı yıllarda daha da canlanmıştır. 1970'lerde başlayan yeni küreselleşme evresinin en belirgin özelliklerinden biri, uluslararası sermaye hareketlerinin artan hareketliliği olmuştur. Bu hareketlilik ile birlikte artan kriz endişeleri yatırımcıları reel sektörden

uzaklaştırarak finansal yatırımlara yönlendirmiştir. (İnandım, 2005: 8-9).

2.2. Politik Faktörler

Politik faktörler arasında özellikle Merkez Bankaları'nın (MB) hükümetlerin genel ekonomik politikalarına paralel olarak yapmış olduğu müdahaleler gelir. Hükümet müdahaleleri de daha çok mali boyutuyla yapılan düzenlemeleri kapsar. Kısaca politik faktörle ifade edilmek istenen ise para ve maliye politikaları uygulamalarıdır. Diğer biri ifadeyle ülkelerdeki siyasi iradelerin uygulamış oldukları genel ekonomi politikaları döviz kurları üzerinde etkili olur. Örneğin politika yapıcıların yurt içinde uygulamış oldukları para politikaları döviz kurları üzerinde etkili olur. Ayrıca hükümet harcamaları, göreceli verimlilik, ticaret hadleri, dışa açıklık, yabancı sermaye hareketleri ve net dış tasarruflar döviz kuru oynaklığının diğer nedenleri arasında sayılabilir (Al Samara, 2009: 1). Aynı zamanda döviz kurları ile ülke büyüklüğü arasında bir ilişki vardır. Ülke büyüklüğü arttıkça döviz kuru oynaklığı da artar (Martin, 1997: 1). Çünkü küçük ülkelerin daha çok iç şokları atlatmaları için sıkı para politikaları uygulamaları gerekebilir. Bu bağlamda Merkez Bankaları'nın etkinliği artar. Küçük ülkelerin bu davranışları sonucunda kur hareketliliği azalmış olur. Buradaki küçük ülkeden kasıt kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğüdür. Yapılan ampirik çalışmalarda da düşük gelirli ülkeler ile yüksek gelirli ülkeler arasındaki kur hareketliliğinin farklı boyutlarda olduğu tespit edilmiştir (Barrell v.d., 2009: 1).

2.3. Ekonomik Faktörler

Enflasyon oranı ve faiz oranına bağlı olarak ortaya çıkan sermaye hareketleri ile teknolojik gelişmeler ve dış mali borçlar gibi faktörler döviz kuru değişkenliğinin kaynaklarını oluşturan ekonomik faktörlerdendir. Bu faktörlerden dış mali borçlar daha çok gelişmekte olan ülkelerde kur hareketliliğine yol açar. Çünkü bir ülkenin fiyatlar genel seviyesi yükseldiğinde, söz konusu ülkenin hem mallarına olan talep azalacak hem de nominal para arzı artacaktır. Dolayısıyla, bekleyişlere bağlı olarak faiz oranları yükselecektir. Faiz oranları yükseldiği için yabancı sermayenin ülke parasına olan talebi artarak döviz kurunu düşürecektir.

Aynı şekilde teknolojik gelişmeler de kur hareketliliğine yol açar. Teknolojik bir buluş yapan ülkenin parasına olan talep artacağından ilgili ülkenin parası değerlenecektir. Dolayısıyla, bir ülkenin ulusal para cinsinden satılan mallarına ve menkul kıymetlerine talebin artması aynı zamanda ulusal paraya olan talebi dolayısıyla ulusal paranın değerini diğer para birimleri karşısında arttırır.

Ayrıca ticaret engelleri, satın alma tercihleri, verimlilik ve spekülasyonlar gibi faktörler de kur hareketliliğine yola açar. Örneğin, ulusal paradaki reel değerlenme, bir ekonominin ticari mal sektöründeki verimlilik artış oranı gibi temel değişkenlerdeki bir iyileşmeden kaynaklanırsa, denge reel döviz kurunda bir değerlenmeyi de beraberinde getirebilir.

Eğer bir ülke dışa bağımlı olarak büyümeyi gerçekleştiriyorsa, o zaman ekonomik büyüme de kur hareketliliğine yol açan unsurlar arasında sayılabilir. Sonuç olarak denilebilir ki, bir ülkenin mallarına, dolayısıyla parasına olan talep arttıkça, o ülkenin parasının da değeri artar.

2.3.1. Ekonomik Faktörlerde Sapmanın Şekli Nedenleri

Ülke paralarındaki oynaklıklar ya da istikrarsızlıkların bir kısmı ise suni olabilmektedir. Bu suni olarak ifade edilen etkenler ekonominin yapısı itibarıyla ortaya çıkmayan, anacak belirlemedeki hata nedeniyle zamana bağlı olarak reel ekonomiye yansımaları olan etkenlerdir ki, bunlar da temelde endeks secimi ve baz yıl seçimi olarak tanımlanabilir.

2.3.1.1. Endeks Seçimi

Uygulamada kullanılan çeşitli fiyat endeksleri vardır. Bunların başında Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) deflâtörü, ihracat ve ithalat fiyat endeksleri ile birim ücret endeksi gelir. Her endeksin eksik yönleri vardır. Örneğin TÜFE sadece ticarete konu olan malları kapsadığı gibi ÜFE'de aynı yönden eleştirilebilir. GSYİH deflâtörü için ise; aylık verilerin bulunmasındaki zorluktan dolayı eleştirilebilir (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997: 5).

2.3.1.2. Baz Yılının Seçimi

Ulusal paraların ne kadar değer kazandığı veya ne kadar değer kaybettiği reel efektif döviz kuru ya da dış ticaret ağırlıklı endekslerle ölçülür. Bu hesaplamalarda seçilen ülkelerin enflasyonu ya da dış ticaretteki mal ağırlıkları dikkate alınır. Burada önemli olan nokta baz alınacak yılın doğru seçilmesidir (Erçel, 2012). Çünkü yapılacak olan karşılaştırmalar bir önceki yılın verilerine göre yapılacaktır. Özellikle seçilecek baz yılın ekonomik verileri istikrarlı olmalı ve iç denge ile dış dengenin birlikte sağlandığı bir yıl olmalıdır. Türkiye'de de daha önceleri baz yıl olarak 1995 kabul edilmesine rağmen günümüzde 2003 yılı baz olarak belirlenmiştir. Çünkü bu dönemde kur daha çok değerlenmiş ve dış ticaret hacmi artmıştır. Ayrıca baz yılın seçiminde dikkate alınması gereken hususların da 2003'de kısmen sağlandığı söylenebilir. Bu nedenle baz yılın 2003'e çekilmesi daha sağlıklı kıyaslamaların yapılmasına imkan verir.

Resmi olarak kurun değerlenmesini gösteren veriler, MB tarafından hesaplanan Reel Efektif Döviz kuru göstergesinden hareketle ortaya konulmaktadır. 1995'i 100 olarak baz alan ve amaca bağlı olarak kullanılan birçok endeksten (ÜFE, TÜFE, İhracat ve İthalat Fiyat Endeksleri gibi.) hangi endeks seçilirse seçilsin endeks, referans olarak alınan 100'ü aşarsa TL'nin değerlendiği sonucuna varılır.

3. KUR HAREKETLİLİĞİNİN YANSIMALARI

Günümüzde döviz kurları birçok insanın günlük yaşantısının bir parçası haline gelmiştir. Çünkü kurlardaki bir değişme hemen hemen makroekonomik parametrelerin hepsini de etkilemektedir. Piyasa işlemcileri için dövizin, gelecekte alacağı değeri oldukça önemlidir. Çünkü ancak bu sayede belirsizliğin neden olacağı riskler ortadan kaldırılabilir ve sağlam öngörülerde bulunulabilir.

3.1. Sermaye Hareketliliği: Kur Belirsizliği ve Finansal Krizler

Özellikle 1990'ların ikiz kriz olgusunun orijininde temelde bankalar yer almaktadır denilebilir (Krueger, 2000: 18). Bankacılık sektöründeki sorunların bir para krizinden önce geldiği, para krizinin de bankacılık krizini derinleştirdiği son Meksika ve Asya Krizi deneyiminden çıkartılmıştır; finansal liberalizasyon çoğunlukla bankacılık krizinden önce gelir. Bu olgunun anatomisi, aşırı değerlenmiş parayla birlikte kredi ve sermaye girişleriyle ekonominin beslenmesi sonucu genişleme yaşayan bir ekonominin resesyona girdiğinde krizlerin olduğuna işaret eder (Kaminsky and Reinhart, 1999: 473). Diğer bir ifadeyle bankacılık sektöründeki problemler tipik olarak bir para krizinden önce gelmektedir, para krizleri de bankacılık krizlerine bağlıdır; dolayısıyla burada kısır döngü biçiminde çalışan bir mekanizmanın varlığından söz edilebilir. Özellikle küçük rezerv bulundurmaya dayalı bankacılık sistemi çoğunlukla kırılgandır, fakat son finansal krizlerde bunların potansiyel kırılganlığı, çok büyük bir kısa dönem dış borç stokunun varlığında şiddetlenmiştir. Bu durumu Chang ve Velasco'nun çalışmasından hareketle aşağıdaki tabloda görmek mümkündür (Chang ve Velasco, 2000: 169).

	Endonezya	Kore	Malezya	Filipinler	Tayland	Ortalama
Haziran 1994	1.73	1.61	0.25	0.40	0.99	0.92
Haziran 1997	1.70	2.06	0.61	0.85	1.45	1.43

Tablo 3.1. Uluslararası Rezervler İçerisinde Kısa Vadeli Borçların Payı

Kaynak: Chang, Roberto and Andres Velasco (1998). "The Asian Liquidty Crisis", ***Working Paper***, Vol: 98-11, Federal Reserve Bank of Atlanta (nakleden), Chang, Roberto and Andres Velasco (2000). "Banks, Debt Maturity and Financial Crises", ***Journal of International Economics***, Vol: 51, pp: 170.

Diğer taraftan finansal krizler ekonomik kriz öncesinde oldukça farklı davranışlar sergiler. Finansal krizler belirgin olarak kredi yaratma olgusuyla harekete geçen iktisadi canlılıkta genişleme ve sermaye girişlerindeki artışları izleyen bir resesyona ekonominin girmesi halinde meydana gelir. Aşırı ödünç verme evresi, bankacılık sektöründe güven problemleri, zayıf yönetim ve açık ya da zımni mevduat garantileriyle derinleşir. Krizlerde paranın aşırı değerlenmesi, azalan (rekabet gücü zayıflayan) ihracat ve varlık fiyatlarındaki kabarcıkların patlaması eşlik eder (Kaminsky and Reinhart, 1998: 444).

Finansal baskıları azaltmak amacıyla 1970'ler boyunca birkaç Latin Amerika ülkesinde yapılan finansal reformlar; yaygın banka iflasları, yoğun hükümet müdahaleleri veya özel finans kurumlarının millileştirilmesi ve düşük yurtiçi tasarruflar ile karakterize edilen 1983 yılı, yurtiçi finans sektöründe gözlenen olguların kaynağı olarak kabul edilir. Aynı zamanda bu ülkeler ciddi dış dengesizlikleri tecrübe etti ve ödemeler parasalcı yaklaşıma dayalı istikrar programları izlemeye mecbur bırakıldılar (Velasco, 1987: 263). Bu noktada finansal akımlar, özellikle yönelim içerisinde olduğu orta gelirli ülkelerde zaman zaman büyük etkilemelerde bulunurlar: 1982 borç krizi ile 1994 Meksika krizi özel finans akımlarındaki dalgalanmaların bir sonucu mahiyetindedir. Oysa düşük gelirli ülkelerin kapalı ekonomi niteliği taşımaları ve uygun bir finansal piyasalarının olmaması nedeniyle borç krizlerinden daha az etkilendikleri görülmektedir.

Diğer taraftan 1990'ların başında sermaye, yeni gelişen piyasa ekonomilerine yönelmeye başladığında, Doğu Asya ülkeleri doğrudan yabancı sermaye (DYS)'nin oldukça fazla olmasından hoşnutturlar ve sermaye girişlerinin çok az bir kısmını kısa dönemli sermaye oluşturmuştur. Bunun aksine kronik enflasyon ve düşük büyüme gösteren Latin Amerika ülkeleri bölgenin kısa dönemli doğası ve DYS akımlarının sermaye girişlerinin baskın nispetinin niçin kıt olduğunu anahtar bir kelime olarak açıklar. 1996'ya kadar sermaye girişleri kompozisyonundaki bu katı bölgesel farklılıklar tamamen ortadan kalkmıştır. Birkaç Doğu Asya ülkesinde sterilize edilmiş müdahalenin sürekli mücadelesi, uluslararası faiz seviyesine göre kısa dönemli faiz oranlarını aşmış ve kısa dönemli sermaye girişleri için mıknatıs işlevi görmüştür. Bu politikalar Malezya ve Tayland gibi ülkelerce cazip kılınarak kısa dönemli akımların artan hacmini açıklamada anahtar rol oynamıştır. Doğu Asya'da kısa dönemli girişlerin artan hacmi muhtemelen oldukça zayıf bir şekilde kalmış ve yurtiçinde bankacılık sektörünü güçsüz hale getirmiştir. 1990'ların Doğu Asya ülkelerinde aşırı borçlanma ve varlık fiyatlarındaki dalgalanmalar, birçok Latin Amerika ülkesinde finansal liberalizasyonu izleyen dalgalanmaların hatırlatıcısıdır. Son zamanlarda birçok Asya ülkesinin özelliği olan politika çelişkisi, müdahaleciliği savunmada yüksek faiz oranları arasındaki tercih ve finansal kurumlardaki sıkıntıya yardımcı olmada oldukça fazla miktarda likidite, 1980'lerde Şili para ve bankacılık krizinin de hatırlatıcısı olma mahiyetindedir. Uluslararası sermaye hareketlerinin bileşimi ve finansal sektörün zayıflığının Doğu Asya'daki 1997 krizlerinin merkezini oluşturabileceği ve bu krizlerin sertliğini açıklayabileceği açıktır (Kaminsky and Reinhart, 1998: 447).

3.2. Kur Hareketliliği ve Ödemeler İlişkileri

Ödemeler bilançosu dengesini sağlayan üç temel değişken vardır. Bunlardan birincisi milli gelir ve ikincisi de, dış dengeyi sağlamada önemli bir araç olan döviz kurudur. Çünkü ülkelerin iç fiyat düzeyleri döviz kuru yoluyla birbirine bağlıdır. Üçüncüsü ise faiz oranlarıdır. Faiz oranları da sermaye hareketleri yoluyla ödemeler bilançosunu etkiler. Bunlardan en çok tercih edileni ise, döviz kurudur. Çünkü döviz kuru ayarlamaları yapmak milli gelir düzenlemeleri yapmaktan daha kolay ve daha az sakıncalıdır (Unay, 2000: 445). Sonuçta ülkeler kendi para politikalarına yön vermekte daha serbest davranırlar.

Döviz kuru ve ödemeler bilançosu, tüm dünya ülke ekonomilerinin önemli makroekonomik büyüklükleridir. Bu iki büyüklük aynı zamanda birbirini büyük oranda etkileyen ekonomik değişkenlerdir. Döviz kurlarındaki değişiklikler dış ticaret akımlarını ve sermaye hareketlerini etkileyerek ödemeler bilançosunda değişikliklere yol açmaktadır. Söz konusu bu iki büyüklüğün belirlenmesinde gerek ülke hükümetlerinin uyguladıkları politikalar ve ülke halkının bireysel davranışları, gerekse yabancı ülke hükümetlerinin uyguladıkları politikalar ve yabancı ülke insanlarının kişisel hareketleri son derece önemlidir.

Bir ülkenin, belli bir dönemde diğer dünya toplumları ile yapmış olduğu ekonomik ilişkileri kapsayan ödemeler bilançosu, söz konusu ülkenin dış dünya ile yaptığı ekonomik nitelikteki işlemlerin sonucunu gösterir. Dış dünya ile yapılan ekonomik işlemlerde rol alan ülkelerin para birimleri farklı olduğu için ödemeler bilançosu ile kur hareketliliği arasındaki ilişki kaçınılmaz olur. Ödemeler dengesindeki değişimler döviz kurlarının tahmininde önemli bir gösterge olarak ele alınır. Yani cari dengede bir fazlalık varsa uluslararası rezervler artar ve dış borçlanma azalır. Bunun sonucunda da ulusal para değer kazanır. Öte yandan cari dengede bir eksiklik varsa bu sefer de ulusal para değer kaybetmeye başlar.

Ancak esnek kur sistemi altında, bu istikrarsızlıklar otomatik olarak giderilir. Çünkü bu sistemde, ödemeler bilançosu toplamında değişmeler döviz kuruna yansıdığı gibi, döviz kurundaki değişmeler de ödemeler bilançosuna yansır. Şöyle ki; eğer ödemeler bilançosu açık veriyorsa, döviz kuru yükselir, döviz talebi azalır ve denge kurulur. Ödemeler bilançosu fazlalık veriyor ise, döviz arzı yükselir, döviz kuru düşer, bir süre sonra döviz talebi artar ve böylece denge sağlanır.

Sabit kur sisteminde ise, ödemeler bilançosu dengesi, devalüasyon ve revalüasyon ile sağlanır. Ödemeler bilançosu da, cari işlemler bilançosu ve sermaye bilançosundan oluşur.

3.3. Kur Hareketliliği ve Cari İşlemler Bilançosu İlişkileri

Bir ülkenin makroekonomik performansına ilişkin temel göstergelerden biri de cari işlemler dengesidir. Cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin gidişatı için sinyal olarak değerlendirilmekte, dolayısıyla iktisadi kararların ve beklentilerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Cari işlemler bilançosu, genel olarak ithalat ve ihracattan oluşur. Buradaki ithalat lehine olan bir fazlalık dış ticaret açığına neden olur. İthalatın fazla olması ise kur hareketliliğine yol açan faktörlerden kaynaklanır. Özellikle gelir ve fiyatlar genel seviyesi ile cari işlemler bilançosu arasında sıkı bir ilişki vardır. Örneğin, gelir arttığı zaman talep de artacaktır. Artan bu talebin bir kısmı yurt içi piyasadan karşılanacak, diğer kısmı ise dış piyasalardan temin edilecektir. Yani burada gelir harcama değiştirici bir faktör olarak karşımıza çıkar. Gelir artışına bağlı olarak ithal ürünlere olan talep artar. Bunun sonucunda, cari işlemler bilançosu açık verir.

Kur hareketliliğine yol açan faktörlerden bir diğeri de fiyatlar genel seviyesidir. Döviz kurunda meydana gelen bir değişiklik, ülke parasının göreli değerini değiştirerek, yurtiçi ve yurtdışı göreli fiyat yapısını da etkilemekte ve yurtiçi ve yurtdışı mallara yapılan harcamanın yapısını değiştirmektedir. Fiyatlar artığında, buna bağlı olarak faiz oranları da artar. Faiz oranlarının artması bir yandan maliyetleri artırarak üretim seviyesini düşürür, diğer yandan kurları indirerek ithalatı özendirir. Sonuçta, dış ticaret bilançosu açık verir.

Ancak, hangi döviz kuru sisteminde olursa olsun harcamanın, yurtiçi ve yurtdışı mallar arasında değişmesi için, esneklikler toplamının birden büyük olması gerekir. Ayrıca, döviz kurundaki oynaklıkların cari işlemler dengesi üzerinde söz konusu etkileri oluşturabilmesi için üretici ve tüketicilerin kısa dönemde değişikliklere tepki vermeleri ve döviz kurundaki oynaklıkların arz fiyatlarını değiştirmemesi gerekmektedir (Kadıoğlu, Kotan ve Şahinbeyoğlu, 2001: 12).

Teoride bu düşüncelerin savunulmasına karşılık uygulamalı bazı çalışmalarda, kur hareketliliğinin ihracatı ve/veya ithalatı negatif etkilediği ya da hiç etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.4. Kur Hareketliliği ve Sermaye Bilançosu İlişkileri

Kur hareketliliği ile sermaye bilançosu arasında da sıkı bir ilişki mevcuttur. Enflasyon oranının yüksek olduğu bir ülkede para arzı artacağından faiz oranları yükselir. Yüksek faiz oranları arbitrajcıları harekete geçirir. Böylece yabancı sermaye akımı söz konusu olur. Buna bağlı olarak menkul değer arz ve talebi değişir ve ülke parasına talep artacağı için ulusal para değerlenir. Başka bir deyişle, kur düşer. Bunun sonucunda da ithal mallar nispi olarak ucuzladığı için ithalat artar, ihracat ise azalır. Sonuç olarak sermaye bilançosu açık verir.

Ödemeler bilançosu, dar anlamda cari işlemler bilançosu ve sermaye bilançosundan oluştuğu için kur hareketliliği ile ödemeler bilançosu arasında da bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu ilişkinin yönü ise, cari işlemler bilançosu ve sermaye bilançosu arasındaki farkın yönü ile paralel olur. Şöyle ki: Eğer cari işlemler bilançosu ve sermaye bilançosu her ikisi birden açık vermiş iseler, ödemeler bilançosu da açık verir. Her ikisi de fazla vermiş iseler, ödemeler bilançosu da fazla verir. Eğer cari işlemler bilançosu açık, sermaye bilançosu fazla vermiş ise aradaki farka bakılır. Bu fark negatif ise dış ödemeler bilançosu açık pozitif ise fazla vermiş demektir.

Döviz kurları belirsizliği ve değişkenliği arttıkça, dış ticaret hacmi azalır. Dolayısıyla ödemeler bilançosu da bundan etkilenir. Hem miktar ve hacim olarak, hem de açık ve/veya fazla vererek bu etkileşim ortaya çıkar. Eğer kur hareketliliği sonucu ulusal para değerleniyorsa ödemeler bilançosu açık, ulusal para değer kaybediyorsa başka bir deyişle kur yükseliyorsa, ödemeler bilançosu fazla verir. Dolayısıyla kur hareketliliğinin, ödemeler bilançosunun yönünü belirlemede önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Özellikle kur düşüklüğünden kaynaklanan ödemeler açığı yapılan devalüasyonlar ile dengelenmeye çalışılmaktadır.

3.5. Kur Riskinden Korunma (Hedging) Yöntemleri

Dış ticarette her zaman mal teslimi ile ödeme arasında bir zaman uyumsuzluğu söz konusudur ve zaman uzadıkça belirsizlik dolayısıyla risk artmaktadır. Ekonomideki etkileri nedeni ile yatırımcı ve ekonomik katılımcıları yakından ilgilendiren döviz kurları riskinden korunmanın çeşitli yöntemleri vardır. Bunlar; vadeli piyasa yoluyla korunma, anında teslim piyasasını kullanarak korunma, opsiyon piyasası güvencesi, gelecekte işlem piyasası yoluyla korunma ve firma stratejileri ile riskin önlenmesi yöntemleridir (Seyidoğlu, 2009: 321).

3.5.1. Vadeli Piyasa Yoluyla Korunma

Kur değişimi risklerinden korunmanın birinci yolu ekonomik aktörlerin, vadeli teslim döviz piyasasından yararlanmaktır. Dış ticarette mal teslimi ile ödeme arasında zaman uyumsuzluğu olduğundan, ithalatçı ya da ihracatçıların arada kayıplarının olmaması için dış ticarete aracılık eden bir bankadan aradaki süre kadar (mesela, 3 ay) vadeli dolar satın alım (ithalatçı) veya dolar satım (ihracatçı) sözleşmesi yapılır. Artık o süre içinde oluşacak kur hareketliliğinden etkilenmemiş olurlar.

3.5.2. Anında Teslim Piyasasını Kullanarak Korunma

Kur riskini önlemenin bir diğer yolu ise, anında teslim piyasası yolundan hareket etmektir. Ancak bu yol biraz daha dolambaçlıdır. Şöyle ki; ekonomik işlemciler (ithalatçı ve ihracatçı) tarafından, aradaki süre kadar ulusal para cinsinden kredi çekilerek onunla ihtiyacı olan dövizi o anki fiyattan satın alınır ve vadesi gelinceye kadar bankaya yatırılır. Böylece Eurodolar faiz geliri elde edilmiş olur. Ancak bu gelirden ulusal para cinsinden çektiği kredinin faizinin düşülmesi gerekir.

3.5.3. Opsiyon Piyasası Güvencesi

Bu tür korunma yönteminde işlemci (ithalatçı), opsiyon borsasında bir dolar alım sözleşmesi satın alır. Belli bir oranda primli olarak aldığı dolar alım sözleşmesi sonucu doların maliyeti pirim oranında artar. Ancak eğer kur daha fazla artarsa ithalatçı karlı çıkar ve riskten korunmuş olur. Aynı şekilde eğer kur primli fiyattan daha az artarsa bu kez işlemci alım sözleşmesinden vazgeçerek o andaki kurlar üzerinden işlemini gerçekleştirir. Aynı durum ihracatçı için de geçerlidir. Bu kez ihracatçı opsiyon borsasından istediği vadeli dolar satım sözleşmesi satın alır. Kendisi için hangisi daha karlı ise onu uygular. Dolayısı ile bu yöntem diğer korunma yöntemlerine nazaran daha esnektir. Yani eğer kurlar, sözleşme şartlarından daha uygunsa sözleşme uygulanır değilse sözleşme uygulanmaz. Buradaki kayıp sözleşme primi ile sınırlı kalır.

3.5.4. Gelecekte İşlem Yoluyla Korunma

Standart bir sözleşme olan gelecekte işlem yoluyla korunma yönteminde firma, kendisine en uygun olan bir gelecek sözleşmesi satın alır. Söz konusu sözleşme takas odasının güvencesinde olduğu için böylece firma korunmuş olur.

3.5.5. Firma Stratejileriyle Riskin Önlenmesi

Döviz Akımlarını Eşleştirme ve Girdileri İhracat Yapılan Ülkeden Sağlama olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır, Firma Stratejileriyle Riskin Önlenmesi yönteminde. Birincisinde firma, yabancı para akımlarını eşleştirmeye yani gelir gider dengesini kurmaya çalışır. İkincisinde ise kaynakta eşleştirme yöntemini seçerek döviz riskinden kurtulmaya çalışır.

4. KUR OYNAKLIĞININ DIŞ TİCARETE ETKİSİ

Kur volatilitesinin yüksek olduğu dönemlerde ithalat ve ihracat firmaları yüksek miktarlarda işlem yapmaktan genellikle kaçınırlar. Çünkü söz konusu oynaklık firmaların geleceğe yönelik net öngörüde bulunmalarına engel olabilmektedir. Bu nedenle dış ticarette rol alan ekonomik aktörler, kur risklerinden korunma yöntemlerine başvurmaktadırlar. Bu endişeler de doğal olarak dış ticaret hacmi üzerinde aktif rol oynamaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dış ticaret ve döviz kuru ilişkisi her zaman ilgi konusu olma özelliğini korumuştur. Çünkü ulusal paraların birbirlerine dönüşüm oranını ifade eden döviz kurları dış ticarette önemli bir etkendir. Şüphesiz dış ticareti belirleyen döviz kuru dışında, iç ve dış gelir gibi bir takım faktörler de bulunmaktadır.

Bu çalışmada özellikle döviz kuru değişmelerine odaklanılmıştır. Çünkü döviz kuru değişkenliği, döviz kurları riskinin kaynağıdır. Dolayısıyla dış ticaret hacmi üzerinde, özellikle de ödemeler dengesi üzerinde kesin etkileri bulunmaktadır. Ayrıca döviz kuru değişkenliği, riskten kaçınan işlemciler üzerinde yüksek maliyete ve daha az dış ticaret hacminin oluşmasına neden olur. Bu nedenle, döviz kurlarındaki dalgalanmaların dış ticaret üzerindeki etkilerini anlamak ve öngörmek, gelişmekte olan ülkelerin uygun döviz kuru politikası belirlemelerinde ve dış ticaret açığını gidermek için gerekli olan politikaların oluşturulmasında önem arz etmektedir.

Odaklanılan bir diğer konu ise, kur hareketliliğinin yansımalarıdır. Çünkü kurlardaki bir hareketlilik ekonomiyi, hem mikro düzeyde yani reel sektörde hem de makro düzeyde etkilemektedir. Özellikle ödemeler bilançosu üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu nedenle ekonomilerin, kurların ödemeler dengesi üzerindeki etkisini göz önüne alarak politika geliştirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Al Samara, M., (2009). "The Determinants of Real Exchange Rate Volatility in The Syrian Economy". [Suriye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru Oynaklığının Belirleyicileri], Universty Paris 1, Sorbonne, Page No: 1-36.
2. Arize, A.C., Osang, T. ve Slottje, D.J., (2000). "Exchange Rate Volatility and Foreign Trade: Evidence From Thirteen LDCs," [Dış Ticaret ve Döviz Kuru Oynaklığı: 13 Az Gelişmiş Ülke Üzerine Bir Çalışma], Journal of Business and Economic Statistics,Vol. 18, pp. 10–17.
3. Auboin, M., ve Ruta, M., (2011). "The Relationship Between Exchange Rates And International Trade: A Rewiew Of Economic Literature". [Uluslar arası Ticaret ve Döviz Kurları Arasındaki İlişki: Literatür Araştırması], WTO, Staff Working Paper ERSD,ss: 1-29.
4. Barrell, R., Davis P., ve O., Pomerantz (2009). "The Impact of EMU On Exchange Rate Volatility of EU Countries", [Avrupa Birliği Ülkelerinde Kullanılan EMU'nun Döviz Kuru Oynaklığı Üzerine Etkileri], NIESR and Brunel Universty, pp: 1-12.
5. Baum, F., C., Çağlayan, M., (2009). "The volatility of international trade flows and exchange rate uncertainty", [Döviz Kurları Belirsizliği ve Uluslararası Ticaret Akımları Hareketleri], Journal of Applied Econometrics, Mart, 12, ss: 1-45.
6. Baum, F., C., Çağlayan, M., Özkan, N., (2004). "Nonlinear Effects of Exchange Volatility on the Volume of Bilateral Exports", [Doğrusal Olmayan Döviz Kuru Oynaklığının Karşılıklı İhracat Hacimlerinin Üzerine Etkileri], Journal of Applied Econometrics, 19, ss: 1–23.
7. Çelik, K., Kalaycı, C., Sandalcılar, A. R., (2010). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, Trabzon: Murathan Yayınevi.
8. Devereux, M., Lane, P., (2002). "Understanding Bilateral Exchange Rate Volatility", [Karşılıklı Döviz Kuru Oynaklığını Anlamak], Universty of British Columbia pp: 1-35.
9. Eğilmez, M., (2001). "Kur Rejimiyle Dış Borçlanma İlişkisi" http://www.mahfiegilmez.nom.tr (Erişim tarihi: 15.03.2012).
10. Erçel, G., "Merkez Bankası'ndan Duruş Değişikliği" Haber Türk Gazetesi, 5 Nisan 2012.
11. Esin, O., Baytar R,.A., Sarıdoğan E., (2012). "The Effect Of The Exchange Rate Changes On The Current Account Balance İn The Turkish Economy",[Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Üzerine Etkisi], İif Dergisi, Cilt 27, Sayı 310, Sayfa 79-101.
12. Esin, O., Baytar R,.A., Sarıdoğan E., (2012). "The Effect Of The Exchange Rate Changes On The Current Account Balance İn The Turkish Economy",[Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Üzerine Etkisi], İif Dergisi, Cilt 27, Sayı 310, Sayfa 79-101.
13. Frait, J., Komarek, L., (2001). "Real Exchange Rate Trends In Transitional Countries", [Geçiş Ülkelerinde Döviz Kuru Eğilimleri], WarWıck Economic Research Papers, No, 596, pp: 1-35.
14. Frankel, J, A., (1999). "No Single Currency Regime Is Right For All Countries Or At All Tımes", [Bütün Zamanlar Ya da Bütün Ülkeler İçin Geçerli Tek Bir Rejim Doğru

Değildir], National Bureau of Economic Research Workıng Paper 7338, 1050 Massachosetts Avenue Cambridge, MA 02138, pp: 1-49.

15. İnandım, Ş., (2005). "Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
16. Kadıoğlu, F., Kotan, Z., ve Şahinbeyoğlu, G., (2001). "Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması Ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü,ss: 1-33.
17. Kaminsky, Graciela L. and Carmen M. Reinhart (1998). "Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now", [Latin Amerika ve Asya'daki Krizler: Öncesi ve Şimdi], Applied Economics, 88 (2): 414-448.
18. Kıpıcı, A, N., Kesriyeli, M., (1997). "The Real Exchange Rate Definitions and Calculations", [Reel Döviz Kuru Hesaplamaları ve Tanımları], Central Bank of The Republic of Turkey, Yayın No: 97/1, ss:1-17.
19. Köse, N., Ay, A., ve Topallı, N., (2008). "Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008)" Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10/2, ss: 25-45.
20. Martin, P., (1997). "The Exchange Rate Policy of the Euro: A Matter of Size?". [Euronun Döviz Kuru Politikaları: Problem Büyük mü?"], Graduate Institute of International Studies, Geneva, CEPII and CEPR. pp: 1-38.
21. Müderrisoğlu, O., 26.09.2011 tarihli Sabah Gazetesi.
22. Onafowora, O., (2003). "Exchange Rate and Trade Balance in East Asia: Is There a J- Curve?" [Doğu Asya'da Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi], Acces Econ, Vol. 5 (18), pp: 1-13.
23. Öçal, T., (1990). İktisat, Gazi Üniversitesi, Yayın no: 156, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayın no:25.
24. Parasız, İ; İktisat, Bursa: Ezgi Kitapevi yayınları.
25. Seyidoğlu, H., (2009). Uluslararası İktisat, İstanbul: Güzem Can Yayınları, No, 24.
26. Stancik, J., (2006). "Determinants of Exchange Rate Volatility: The Case of the New EU Members", [Döviz Kuru Oynaklığının Belirleyicileri: Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinin Durumu], CERGE-EI Discussion Paper No. 158.
27. Unay, C., (2000). Genel İktisat, Bursa: Ekin Kitabevi, İkinci Baskı.
28. Velasco, A., (1987). "Financial Crises and Balance of Payment Crises: A Simple Model of the Southern Cone Experience", [Ödemeler Dengesi ve Finansal Krizler: Güney Denemesi İçin Basit Bir model], Journal of Development Economics, 27: 263-283.

Entelektüel Sermaye[1]

Hüseyin Ali KUTLU[2]

Seval AYGÜN ÖZDEMİR[3]

Seyhan ÖZTÜRK[4]

CHAPTER 51

[1] Bu çalışma Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilmiş Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

[2] Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

[3] Öğretim Görevlisi, Namık Kemal Üniversitesi

[4] Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

İletişim, ulaşım, bilgi teknolojileri ve üretim teknolojilerinde yakın dönemde yaşanan gelişmeler adeta dünyayı küçültmüş ve sonuç olarak küreselleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Tüm dünyayı acımasız ve yıkıcı bir rekabet sarmış bu rekabete ayak uyduramayan ya da direnemeyen çok sayıda işletme yok olup gitmiştir. Özellikle internet üzerinden yapılan ticaretin yaygınlaşması işletmeleri fiyatlandırma konusunda tamamen çaresiz bırakmış fiyat dışındaki rekabet unsurlarına yönelmelerine neden olmuştur. Yakın döneme kadar çok da önemsenmeyen entelektüel sermaye unsurları bir anda önem kazanmıştır. Gözle görülüp elle tutulamayan bu unsurlar birçok işletmenin gizli hazinesi niteliğinde bir öneme haizdir. Entelektüel sermayenin her ne kadar tüm dünyada ortak kabul gören bir tanımı olmasa da yapılan farklı tanımlarda ortak noktaların olduğu da bir gerçektir. Bazı kaynaklarda entelektüel sermaye üç unsurdan bazı kaynaklarda ise dört unsurdan oluşmaktadır. Kavramın soyut oluşu bu farklılıkları da beraberinde getirmektedir.

Entelektüel sermayenin ölçülmesi ve raporlanması konusunda da farklı yaklaşım ve tekniklerin olduğu görülmektedir. İleri sürülen her teknik ve yaklaşım avantaj ve dezavantajlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın amacı entelektüel sermayenin literatürde yer alan tanımlarına, unsurlarına, ölçme yöntemlerine ve raporlanması konusunda öne sürülen yaklaşımlara yer vererek işletmeler açısından önemine vurgu yapmaktır.

2. ENTELEKTÜEL SERMAYE KAVRAMI

Entelektüel sermaye kavramını ilk olarak ünlü ekonomist John Kenneth Galbraith kullanmıştır (Acar ve Dağlar, 2005: 24). Günümüzdeki anlamıyla ise ilk olarak A.Thomas Stewart 1991 yılında Fortune dergisinde yayınlanan "Beyin Gücü (Brain Power)" isimli makalede entelektüel sermayeden bahsederek yenidünya düzeninin entelektüel sermayenin kontrolünde olacağını öne sürmüş ve kavramı "İşletmelerin rekabet üstünlüğünü sağlayacak, çalışanların bildiği her şeydir." şeklinde tanımlamıştır (Yelkikalan & Aydın, 2004: 132).

Muhasebecilerin dışındaki araştırmacılar entelektüel sermayeyi, "firmanın piyasa değeri ile defter değeri arasındaki fark" olarak tanımlamaktadırlar. Muhasebeci araştırmacılara göre ise bu şerefiye olarak tanımlanmaktadır (Choong, 2008:612). Araştırmacılar, 1990'ların başlarında genellikle entelektüel sermaye olarak adlandırılan maddi olmayan varlıklar konusuna büyük önem verdiler ve Microsoft, Astra, Rentokil ve Oracle gibi her türlü kuruluş için önemine vurgu yaptılar. Entelektüel sermaye, rekabet avantajı, organizasyon başarısı, yenilikçilik, üstün organizasyonel performans, yeni ürün geliştirme performansını iyileştirme, hisse değerini artırma, değer yaratmak, kurumsal performans konularında kritik öneme sahiptir. Bununla birlikte entelektüel sermaye kavramı kesin ifadelerle tanımlanmasındaki zorluklar nedeniyle hala tam olarak bilinmemektedir. Anlaşılacağı üzere entelektüel sermayenin ortak tanımı konusunda görüş birliği yoktur (Manzari vd., 2012:2).

Steward 1997 yılında yayınlanan "Entelektüel Sermaye-Kuruluşların Yeni Zenginliği" isimli kitabında ise tanımını geliştirerek "Z*enginlik yaratmak üzere kullanıma sokulabilecek entelektüel malzeme, yani; bilgi, enformasyon, entelektüel mülkiyet ve deneyim*" olarak ifade etmiştir (Stewart, 1997: 72).

Peter Drucker ise entelektüel sermayeyi işletmeye piyasada rekabet avantajı sağlayarak değer katan kaynak olarak tanımlamaktadır (Görmüş, 2009: 60).

Göram Roos ve Johan Ross entelektüel sermayeyi, işletmelerin finansal tablolarında tam olarak görülmeyen varlıkların tamamı ve bu varlıkların sürekli bir rekabet avantajı sağlanmasında ve gelecekteki kazanımlarında belirleyici rol oynayan bir kaynak olarak görmektedirler (Ross & Ross, 1997: 418).

Literatürdeki başka bir entelektüel sermaye tanımında bir işletmenin tüm bilgiye dayalı kaynakları olarak ifade edilmekte ve tanım açısından genel bir perspektif oluşmaktadır (Striukova, Unerman & Guthrie, 2008: 298).

Günümüzde işletmeler için entelektüel sermayenin önemi giderek artmaktadır. İşletmeler entelektüel sermayenin önemli bir rekabet unsuru olduğunun farkına varmışlardır (Sullivan, 1998: 4). İşletmelerin farkına vardıkları entelektüel sermayeyi etkin ve verimli olarak kullanabilmeleri için öncelikle onu oluşturan temel unsurları ele alarak incelemesi gerekmektedir. Entelektüel sermaye üç ana unsurdan oluşur. Bunlar; insan sermayesi, müşteri sermayesi ve yapısal sermayedir. İşletmeler için entelektüel sermaye, iyi eğitilmiş ve teknik açıdan düzenli insan kaynakları, müşteri-odaklı stratejiye sahip olması ve işletmenin yapısının bilgi tabanıyla desteklenmesi demektir (Çağlar, 2003: 4).

Entelektüel sermaye alanında birçok çalışma yapılmakta ve işletme yöneticilerinin, kurumların buna önem vererek faaliyet göstermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. ABD'de en büyük 500 işletmenin üst düzey yöneticileri ile yapılan çalışmalarda entelektüel sermayeyi %77'sinin çok önemli gördükleri ve işletmeleri için somut çalışmalar yaptıkları ifade edilmektedir. Türkiye'de ise son yıllarda entelektüel sermayenin önemi yavaş yavaş anlaşılmaya başlamış ancak halen daha çok düşük oranlarda kalmıştır (Demirkol, 2007: 57-58).

3. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN UNSURLARI

Literatürde entelektüel sermayenin tanımlanmasında net bir ifadenin yer almadığı gibi entelektüel sermaye unsurlarının belirlenmesi ve sınıflandırılmasında da net bir görüş bulunmamaktadır. Entelektüel sermaye unsurları 2li, 3lü ve 4lü şekillerde sınıflandırılmaktadırlar. Fakat bu sınıflandırmalar birbirlerinden farklı değil birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir (Kutlu, 2009: 240).

Göram Roos ve Johan Roos yaptıkları çalışmada entelektüel sermayenin 3 temelden oluştuğunu ve bunların sırasıyla insan sermayesi, müşteri sermayesi ve yapısal sermaye unsurları olduğunu ifade etmiştir (Bukh, Larsen, Mouritsen, 2001: 89).

İnsan sermayesinin içeriğini oluşturan başlıklar bilgi sermayesi, yetenek sermayesi, motivasyon sermayesi ve görev sermayesi şeklinde sıralanmaktadır.

Yapısal sermaye ise işletme süreci sermayesi ve işletmenin yenilik ve geliştirme sermayesi şeklinde ifade edilen iki alt unsurdan oluşur. İşletme süreci sermayesinin bileşenleri, bilgi akışı, ürün ve hizmet akışı, nakit akışı, işbirliği şekilleri ve stratejik süreçlerdir. İşletme yenilik ve geliştirme sermayesinin bileşenleri ise, yeni fikir ve kavramlar, öznelleştirme, üretim süreçleri, satış ve pazarlama, yeni işbirliği şekilleridir.

Müşteri sermayesi işletmenin müşterilerle, satıcılarla, ağ ortaklarıyla ve yatırımcı olan işletmeler ile ilişkilerinden oluşmaktadır (Ross & Ross, 1997: 416-417).

Genel olarak yapılan çalışmalarda entelektüel sermayenin üç temel bileşenden oluştuğu ve bunların toplamının ancak entelektüel sermayeyi oluşturacağı vurgulanmaya çalışılmaktadır (Ermem, 2004: 498). Bu üç unsur birbirleriyle etkileşim içinde ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte değillerse entelektüel sermayenin varlığından bahsetmek söz konusu değildir.

3.1. İnsan Sermayesi

İnsan sermayesi kavramının ilk kullanımı 18.yüzyılda İsveçli ekonomist Adam Smith'e aittir. Kavramın bugünkü anlamındaki kullanımına en yakın çalışmalara 1950'li ve 1960'lı yıllarda rastlanmaktadır. Bu dönemde, Theodore Schultz gibi ekonomistler insanların eğitimine yatırım yapmanın uzun vadeli getiri sağlayacak bir yatırım aracı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yatırımların da uzun vadede milli ekonomiye katkı sağlayarak, ekonomik

büyümeye yardımcı olacağı düşünülmektedir (Kutlu, 2009: 240). Günümüze geldiğimizde ise işletmelerde beşeri sermayeyi maliyet unsuru olarak görme bilinci değişerek, kurum içi, kurum dışı eğitim programları ile bu kaynağın yetkinlik ve uzmanlık düzeyleri geliştirilmeye çalışılmaktadır (Toraman vd., 2009: 99).

İnsan sermayesi, entelektüel sermaye unsurları arasında tanımlanması, ölçülüp muhasebeleştirilmesi en sorunlu olan unsurdur (Lynn, 1998: 11).

İnsan sermayesi entelektüel sermayenin temel unsuru olarak görülmekte ve farklı kişi ve kurumlarca çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bontis insan sermayesini, organizasyonların sahip olduğu bireysel bilgi, yetenek, deneyim ve davranışların toplamı olarak görmekte ve her çalışanın sahip olduğu bireysel bilgi olarak ifade etmektedir (Bontis, 1998: 14).

Steward çalışmalarında insan sermayesinin önemini vurgulamak için "*Para konuşur, ama düşünemez, makineler çoğu kez iş yapar, ama icatta bulunamazlar*." ifadesini kullanarak paranın ve makinelerin insan olmadan bir öneminin olmadığını ve en önemli olanın birey olduğunu ve işletme için esas önemli olanın insan sermayesi olduğunu benzetme yaparak vurgulamaktadır (Koç, 2009:207).

İşletmeler insan sermayesini yapısal sermayeye dönüştürmek için hareket etmelidir. Bu yönde çalışanların bilgilerini paylaşmayı teşvik etmeli ve böylece üst yönetimce kendine daha fazla değer verileceği benimsetilmelidir (Yılmaz, 2006: 514).

İşletmeler insan sermayesine tam anlamıyla sahip olamazlar. Sadece belirli dönemler itibariyle beraber çalıştıkları kişilerin bilgi, beceri ve deneyimlerinden faydalanmak için onları kiralamaktadırlar (Kanıbir, 2004: 81). İnsan sermayesi mesai bittiğinde işletmeyi terk eden sermaye olarak görülmesi bu mantığa dayanmaktadır.

3.2. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kavramı başlangıçta sosyoloji alanında ortaya çıkmış olsa da günümüzde birçok disiplinle ilişkilendirildiği ve o disiplinin karakterine göre tanımlar yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle literatürde sosyal sermaye kavramı ile çok sayıda tanıma rastlamak mümkündür. Sosyal sermayenin en yaygın atıf alan Putnam'ın (1995, s.66); «Sosyal sermaye, karşılıklı yarar için eşgüdüm ve işbirliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal organizasyonun özelliklerini ifade eder» şeklindeki tanımıdır. Bu tanımda bahsedilen ağlar, birden çok örgüte üye olan bireylerin örgütlerarası sağladıkları bağlantılardır (Karadeniz & Yılmaz, 2015:182). Bourdie'nin sosyal sermayeyi "bir sürekli ağın mülkiyetine bağlı mevcut veya potansiyel kaynakların bir araya getirilmesi" şeklindeki tanımı bu kavramla ilgili yeni bir ufuk açmış, sosyal sermayenin önceki tanımlarını geliştirmiş ve bazı mevcut sosyolojik ve organizasyonel teorideki tanımlamalara bir anlamda açıklama getirmiştir. Geleneksel makro seviyeli tanımlamaların aksine, bu mikro seviyedeki tanımlama mümkün olduğunca birey için mevcut veya potansiyel kaynakların toplamından oluşan sosyal sermayeye odaklanmaktadır (Kutlu, 2009:242).

3.3. Yapısal (Örgütsel) Sermaye

Organizasyonun üst kademesindeki yöneticilerinin görevleri arasında, üyelerin bilgilerini şirketin bir malı haline getirerek, bilginin devamlılığını ve sürekliliğini sağlamak bulunur. Böylece yapısal sermayenin insan sermayesinden daha kapsamlı ve önemli olduğu kanısına varılabilir (Karacan, 2004: 188).

Stewart yapısal sermayeyi "Çalışanların akşam eve gittiklerinde organizasyon içinde bıraktıkları yani gece eve gitmeyen bilgi" şeklinde açıklamaktadır (Stewart, 1997: 161-162).

Çıkrıkçı ve Daştan yaptıkları çalışmada yapısal sermayeyi, bilgi ve yetenekleri kurumsallaştırarak organizasyona kazandıran ve organizasyon için finansal kaldıraç etkisi sağlayan sistematik çalışmalar toplamı olarak ifade etmektedirler (Çıkrıkçı & Daştan, 2002:

22).

Yapısal sermaye ve insan sermayesi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. İnsan sermayesi yapısal sermayenin oluşmasını sağlarken, yapısal sermaye de insan sermayesinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Yapısal sermayenin iki amacı vardır. Birinci amaç, bilgi aktarımını düzenleyerek, bilgi kaybını önleyecek önlemler almaktır. İkinci amaç ise, çalışanların veri, uzman ve bilginin tamamına zamanında ulaşabilmesini sağlamaktır (Stewart, 1997, 151).

3.4. Müşteri (İlişkisel) Sermaye

Stewart'a göre müşterisi olan her işletmenin müşteri sermayesi de vardır. Entelektüel sermaye için en değerli olan müşterilerdir. Çünkü müşteriler aynı zamanda işletmenin piyasa payını da yansıtmaktadır. Müşteri sermayesi işletmenin dış çevresindeki kişi ve kuruluşlarla ilgilidir. Müşteri sermayesini, firmanın müşteri, satıcı ve tedarikçileri ile ilişkisinden kaynaklanan bilgiler olarak tanımlamaktadır (Stewart, 1997: 200-201).

İşletmelerin entelektüel sermaye unsurlarından insan ve yapısal sermayelerine yatırım yaptığı gibi müşterileri sermayesine de yatırım yapması gereklidir. İnsan ve müşteri sermayesi dinamik bir yapıya sahiptir ve yön değiştirebilir.

Müşteri ilişkileri basit alıcı- satıcı iletişimi olarak ticari işletmelerde başlar, ortaklığa kadar devam eden bir seyir izlemektedir (Arıkboğa, 2003: 104). Müşteri ticari işlemlerden başlayarak sırasıyla ürün çözümlenmesi olarak adlandırılan ikinci aşamada müşterinin isteklerini karşılamak amacıyla uygun niteliklerde bir ürün yada servisin önerilmesi gerçekleşir. Üçüncü aşama ise iş çözümlemesidir. Bu aşamada müşterinin ihtiyaç duyduğu değeri yaratmak amacıyla kazanç ve nitelikler değerlendirmektedir. Son aşama partnerliktir. İş fırsatlarının yaratılması ve değerlendirilmesi için karşılıklı güven ve anlayış içinde müşterilerle ortak çalışılmasıdır. Bu süreçte diğer entelektüel sermaye unsurları olan insan ve yapısal sermayenin de rolü büyüktür. Müşteri sermayesinin maksimizasyonu ancak diğer iki unsurunda tam katılımlarıyla gerçekleşebilmektedir (Demirkol, 2007: 75).

Aşağıdaki şekil entelektüel sermaye kavramını ilişkili olduğu birçok boyutla birlikte göstermesi bakımından dikkate değerdir.

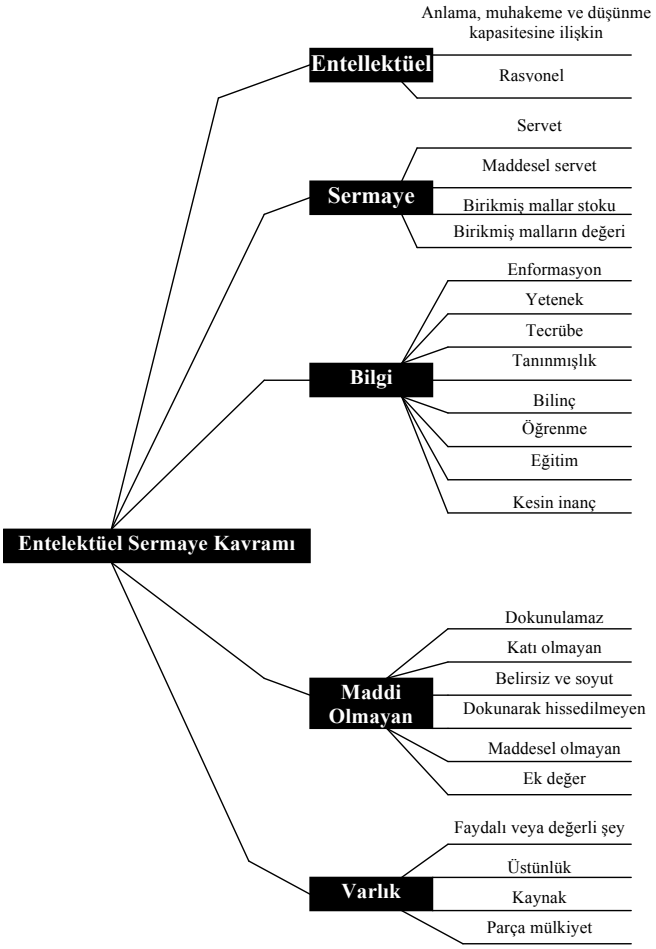

Şekil 2. Entellektüel Sermaye Bileşenlerinin Özeti

(Marr & Moustaghfir, 2005'den akt. Kutlu, 2009:239)

4. ENTELEKTÜEL SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİ

Küreselleşme sonucu işletmelerin rekabet ettiği firma sayısı artmakta ve bu rekabetin artığı günümüzde entelektüel sermaye işletmenin en önemli rekabet aracı ve varlığını oluşturmaktadır. Fakat karşımıza bir sorun çıkmaktadır. İşletmenin entelektüel sermayesi gizlidir ve finansal tablolarda gösterilmemektedir (Ross & Ross, 1997: 413). İşletmelerin bilançolarında maddi olmayan varlıklar kapsamında hesaplar bulunur ve entelektüel sermaye varlıklarının da bu hesaplara yazılarak muhasebeleştirileceği düşünülebilir. Ancak, muhasebeleştirilebilmesi için öncelikle ölçülmesi gerekmektedir.

Entelektüel kavramının nasıl ölçülebileceği konusunu çalışmalarında ilk kullanan ve tartışan kişi Leif Edvinsson'dır (Şamiloğlu, 2006: 79).

Entelektüel sermaye işletmeler için saklı bir hazine gibidir, dikkatle ve hesaplanarak raporlanırsa bu saklı hazine açığa çıkar ve işletmeler için bu piyasada artı bir değer oluşturur. Aşağıda entelektüel sermayenin ölçülmesinin nedenleri ayrıntılı olarak sıralanmaktadır (Yörük & Erdem, 2006: 64);

- Yöneticilerin işletme için değer yaratan unsurlarını anlamalarını kolaylaştırmak.
- İşletme performansının değerlendirilmesinde kullanılacak güvenilir bir araç bulmak.
- Finansal kaynak bulma sürecinde, işletmelerin ödeme güçlerinin belirlenmesinde kullanılacak güveni ölçmek.

Literatürdeki ölçüm yöntemlerine bakıldığında tüm yöntemler entelektüel sermaye unsurları olan insan, yapısal ve müşteri sermayesine odaklanmaktadır. Yöntemlerde insan sermayesini ölçmek ve yönetmek için çalışanların ortalama eğitim süresi ve yüzdesel oranının bilinmesi, çalışanların bilgi, yaratıcılık ve yetenek düzeylerini göstereceğinden önemlidir. Yapısal sermayeyi ölçmek ve yönetmek için ise, tüm organizasyon incelenmeli ve yapısal sermayenin verimliliğe etkisinin ne boyutta olduğu tespit edilmektedir. Müşteri sermayesinin ölçülmesi amacıyla da müşteri memnuniyeti düzeyi belirlenerek, yeni müşterileri sürekli müşteri haline getirme sonucuna ulaşmak için çalışmalar yapılmaktadır (Çelme & İşevi, 2005: 264-265).

Entelektüel sermayenin ölçülmesi ve raporlanmasının işletmeye sağladığı avantajlar vardır. Bu avantajlar aşağıda sıralanmaktadır (Aslanoğlu & Zor, 2006: 153);

- İşletmenin görünmeyen varlıkları tespit edilerek işletmenin fon bulma olanaklarını önemli ölçüde arttırmaktadır.
- Hakla açık ya da gelecekte halka açılmayı planlayan işletmelerde gelecekteki gelir potansiyelinin göstergesi olduğundan hisse senetlerinin piyasa değerini arttırıcı etki yapar.
- Yüksek piyasa hacmine sahip işletmeler satın alma, birleşme gibi durumlarda yüksek değerlerin kaynağını yatırımcılara gösterme olanağını bulmaktadırlar.
- Halka arzı yapılmamış bir işletmenin satış fiyatını ve satıcı işletme için pazarlık unsurunu arttırıcı etki sağlamaktadır.
- Entelektüel sermayenin ölçülmesi yeni ekonomik kurallara uyum sağlamada ve rekabet edebilme yeteneğindeki zayıf ve güçlü yönlerin tespitinde katkı sağlamaktadır.

Entelektüel sermaye varlıklarının ölçümünde geçerli olan tek bir yöntem bulunur. İşletmelerin kullandıkları entelektüel sermaye ölçüm yöntemleri aşağıda sıralanmaktadır;

- Piyasa Değeri – Defter Değeri Yöntemi
- Piyasa Değeri / Defter Değeri Yöntemi
- Tobin Q Oranı Yöntemi
- Teknoloji Brokeri
- Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi
- Entelektüel Sermaye Endeksi
- Scandia Klavuzu
- Dengeli Sonuç Kartı Yöntemi (Balanced Score Card)
- Maddi Olmayan Varlıklar Cetveli Yöntemi
- İnsan Kaynakları Muhasebesi ve Maliyeti Yöntemi
- Ekonomik Katma Değer Yöntemi
- Ante Pulic'in Entelektüel Kayma Değer Katsayısı

SONUÇ

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin yaşandığı yakın dönemde iletişim, ulaşım, internet, teknoloji, yazılım vb. alanlarda yaşanan gelişmeler belki de hiç kimsenin öngöremediği bir hızda gerçekleşti. Bilginin öne çıktığı, uluslararası ticaret ve

rekabetin acımasız bir hal aldığı bu dönemde işletmelerin yalnızca geleneksel bilançolarında yer verdikleri maddi ve maddi olmayan duran varlıklarla değerlendirilmeleri eksik kalmaktadır. Belki de birçok işletme sahip olduğu entelektüel sermayenin farkında dahi değildir. Gözle görülüp elle tutulamayan sermaye unsurlarını içeren entelektüel sermayenin tam anlamıyla ölçülmesi ve raporlanması bir takım zorluklar içerse de ihmal edilemeyecek kadar büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle işletmelerin entelektüel sermaye konusunda bilinçlenmeleri gerçek anlamda değerlerinin belirlenmesi ve rekabet avantajı yakalamaları bakımından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Acar, D. & Dalğar, H. (2005), "Entelektüel Sermayenin Ölçülmesinde Muhasebe Bilgi Sisteminin Katkısı", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Sayı:27, s.23-40.
2. Arıkboğa, Ş.(2003), **Entelektüel Sermaye**, İstanbul, Derin Yayınları.
3. Aslanoğlu, S. & Zor, İ. (2006), "Bilgi Varlıklarının Değerlemesi: Entelektüel Sermaye Ölçüm ve Değerleme Modelleri; Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı:29, s.152-165.
4. Bontis, N. (1998), "Intellectual Capital: An Explaratary Study That Develops Measures and Models", **Management Decision**, Vol:36, İssue:2, s.63-76.
5. Bukh, P.N., Larsen, H.T. & Mouritsen, J. (2001), "Constructing İntellectual Capital Statements", **Scand. J. Mgmt**., Vol:17, s.87-108.
6. Choong, K.K. (2008). "Intellectual capital: definitions, categorization and reporting models", Journal of Intellectual Capital Vol. 9 No. 4, 2008 pp. 609-638
7. Çağlar, İ. (2003), "Türk İşletmeciliğinde Entelektüel Sermaye Yönetimi Üzerine Bir Araştırma",**Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, s.1-21.
8. Çelme, B. & İşlevi, A. S. (2005), "Bilgi Çağında Yeni Hazine: Entelektüel Sermayeyle Rekabeti Yakalamak", **Bilgi Dünyası**, Cilt:6, Sayı:2, s.1-17.
9. Çıkrıkcı, M. & Daştan, A. K. (2002), "Entelektüel Sermayenin Temel Finansal Tablolar Aracılığıyla Sunulması", **Bankacılar Dergisi**, Sayı:43, s.18-32.
10. Demirkol, İ. (2007), **Entellektüel Sermayenin Firma Değerine Etkisi ve İMKB'de Sektörel Uygulamalar**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No:20
11. Görmüş, A. Ş. (2009) "Entelektüel Sermaye ve İnsan Kaynakları Yönetiminin Artan Önemi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: I, s.57-75.
12. Kanıbir, H. (2004), "Yeni Bir Rekabet Gücü Kaynağı Olarak Entelektüel Sermaye ve Organizasyonel Performansa Yansımaları", **Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi**, Cilt: I, Sayı:3, s.77-85.
13. Karacan, S. (2004) "Entelektüel Sermaye ve Yönetimi", **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı:69,, s.177-199.
14. Karadeniz, Ş. &Yılmaz, B. (2015). "Sosyal Sermaye Bağlamında Kütüphane Kurumu", Bilgi Dünyası, 2015, 16 (2) 180-203
15. Koç, H (2009), "Entelektüel Sermaye Açısından Lider Yöneticilik Davranışının Sektörel Farklılaşması", **Kamu- İş Dergisi**, Cilt:10, Sayı:3,s.201-217.
16. Kutlu, H. A. (2009), "Entelektüel Sermaye: Türkiye Muhasebe Sisteminde Raporlanabilir mi?", **Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt:27, Sayı:1, s.235-257.
17. Lynn, B. (1998) "Intellectual Capital", **The Management Accounting Magazine**, Vol:72, İssue:1, s.13-18.

18. Manzari, M.& Kazemi, M.& Nazemi, S.& Pooya, A. (2012). "Intellectual capital: Concepts, components and indicators: A literature review", www.GrowingScience.com/msl
19. Roos, G. & Roos, J. (1997), "Measuring Your Company's Intellectual Performance", **Long Range Planning**, Vol:30, İssue:3, s.413-426.
20. Stewart, T. A. (1997), **Entelektüel Sermaye: Kuruluşların Yeni Zenginliği**, (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul, Mess Yayınları No:258.
21. Striukova, L., Unerman, J. & Guthrie, J. (2008), "Corporate Reporting of İntellectual Capital: Evidence from UK Companies", **The Bristish Accounting Review**, Vol:40, s.297-313.
22. Sullivan, P. H.(1998), **Profiting From Intellectual Capital Extracting Value From Innovation**, John Wiley& Sons, 99-44761, Canada, s.4.
23. Şamiloğlu, F. (2006), "Entelektüel Sermaye: İMKB'de Hisse Senetleri İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı:31,s.78-89.
24. Toraman, C., Abdioğlu, H. & İşgüden, B. (2009), " İşletmelerde İnovasyon Sürecinde Entelektüel Sermaye ve Yönetim Muhasebesi Kapsamında Değerlendirilmesi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:1, s.91-120.
25. Yelkikalan, N.& Aydın, E. (2004), "Aile Şirketlerinde Profesyonelleşmeyi Yönlendiren Bir Dinamik: Entelektüel Sermaye Birikimi", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1-2, s.132-140.
26. Yılmaz, Y. (2006), "Entelektüel Sermaye Yönetiminde Yeni Bir Sistem: Bilgi Bilançosu", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: I, s.511-524.
27. Yörük, N. & Erdem, M. S. (2006), "Farklı Entelektüel Sermaye Ölçme Yöntemlerinin Firmaların Stratejik Kara Alma sürecine Etkileri", Marmara Üniversitesi, **Muhasebe-Finansman Araştırma ve Uygulama Dergisi**, Cilt:6, Sayı:15, s.62-83.

Depresyon Tipleri ve Tedavi Yöntemleri

Fatih BAL[1]

CHAPTER
52

[1] Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

GİRİŞ

Depresyon en sık rastlanan duygusal bir rahatsızlıktır. Dünyanın yaratılışından bu zamana kadar varlığını tüm canlılarda göstermektedir. Depresyonun çok değişik kategorileri vardır. Depresyon tipleri melenkoli, atipik depresyon, maskeli depresyon, endojen depresyon, ajite depresyon, hezeyanlı depresyon, reaktif depresyon, iki uçlu bipolar, duygudurum bozukluğu, mevsimsel depresyon olarak sınıflandırılmaktadır. Bu rahatsızlıkların bazıları biyokimyasal ya da davranışsal kökenlidir. Bazıları ise her ikisinin bileşkesidirler (Harrison, 2010). Aşağıda bu sınıflandırmalar hakkında teorik uygulamalar ve tedavi yöntemleri ile ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır. Depresyon günümüzde birçok insanı olumsuz şekilde etkileyerek yaşam koşullarını etkilemektedir. Bu bölümde depresyon tipleri ve tedavi yöntemleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

DEPRESYON

Depresyon bir duygulanım veya bilişsel bozukluk olarak nöbetler halinde gelen ve aniden oluşan bir rahatsızlık türü olup ana ruhsal işlevlerin ve kişiliğin korunduğu, nöbetler geçtikten sonra bireyin iyi şekilde fonksiyonlarına devam ettiği bir duygudurum bozukluğudur (American Psychiatric Association (APA), 1994).

Şiddetli depresyon durumlarında genç ve ergenler olmak üzere sosyal soyutlanma ve duygulanım düzleşmesi ve kararsızlık, isteksizlik uyku ve yeme sorunları, yorgunluk, cinsel isteksizlik, ölüm düşüncesi depresyon belirtileri içinde yer almaktadır. Bu durum depresyonun farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Depresyon tipleri aşağıda tanımlanmıştır.

Depresyon Tipleri

Reaktif Depresyon: Yaşantılardan kaynaklanan bir depresyon durumudur. Hastalık, ayrılık gibi durumlarda reaktif depresyon devam eder (Kaya, 2011).

Maskeli Depreson: Vücudun farklı yerlerinde ağrılar ve özellikle kronik baş ağrılarının çoğu maskeli depresyon ile ilgilidir. Sızılar, uyuşmalar, karakter bozuklukları, seksüel ve beslenme alanlarındaki bozulmalar gibi sorunlar maskeli depresyonda görülmektedir (Kaya, 2011).

Atipik Depresyon: Bireyde depresif duygudurumu ile birlikte diğer belirtiler tipik depresyon belirtileri ile uyuşmaz. Bireyde görülen gün içinde değişimlerin olması, kişilik yapısı saplantılı, takıntılı olması ve kuruntuların ön plana çıkması ve bunların yanında çeşitli korkuların olması, davranışlarda gösteriş ya da rol yapma görülmektedir (American psychiatric association (APA) 1994). Atipik depresyonlu bireyler fazla yemeğe düşkündürler ve çok fazla uyurlar, aile ve iş hayatından uzaklaşırlar (Kaya, 2011).

Mevsimsel Depresyon: Mevsime göre değişiklik gösteren depresyon güz ve kış dönemlerinde görülen aşırı uykulu olma, (hipersomni), baskın olarak karbonhidrat türü besinlerin tüketilmesine bağlı yeme ve şişmanlama durumu söz konusu olan, ilkbahar ve yaz dönemlerinde düzelmeye doğru bir süreci takip eden depresyon türüne mevsimsel depresyon denilmektedir. Faz gecikmesi hipotezine dikkat çekilmekle birlikte bu aylardaki ışık sürelerinin eksilmesi de mevsimsel depresyonu etkileyen faktörler arasında olduğu görülmüştür. (Roecklein, Rohan & Postolache, 2010; Selvi, Besiroglu ve Aydın, 2011).

Mevsimsel değişimler insanla kadar doğa ve hayvanlarda da yoğun olarak görülmektedir. Mevsimsel depresyon kavramı yerine kış depresyonu tasviri kullanılmaktadır. Mevsimlerle ilgili olarak duygulanım bozukluğu ve intihar arasındaki ilişkiyi Rosenthal ve arkadaşları incelemişlerdir. Duygulanım bozukluğunun kimi çeşitlilerinin mevsimselliği ve çevresel uyaranlara duyarlılığı rahatsızlığın doğası ile ilgili olarak bizlere bilgi verir. Mevsimsel duygulanım bozukluklarının bir ucu kış mevsimi aylarına denk gelerek depresif kış depresyonunu oluşturmaktadır (Wehr, Sack & Rosenthal, 1987).

Yaz dönemi depresyonlu bireylerde tipik endojen depresyon semptomları görülürken, kış dönemi depresyonlu bireyler de ise kilo artışı, uyku halinde olma, gibi atipik belirtiler göstermektedir. Parlak ışığın duygulanım bozukluğunda etkili olduğu belirtilmiştir (Weissman, 1979). Uykunun mevsimsel özelliği ise kış döneminde ışığın eksilmesi sonucu serotonin hormonunda azalma olması durumunda azalması karşısında melatoninin hormonunda artış olmaktadır. Bu durumun sonucu olarak kış mevsimi döneminde uykuya daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Kış aylarında melatonin artışının artması uyku artışından dolayı iştahın açılmasına da neden olabilmektedir

Distimik Depresyon. Distimik bozukluk, karakterolojik depresyon olarakta bilinen depresyonun hafif düzeyde olduğu ve uzun bir süreci kapsadığı durum halinde olunmasına denilmektedir. Distimi kaygı semptomlarının etkin olduğu süregen bir depresyon biçimi olarakta algılanabilinilir. Distimik bozukluk tedavi yönteminde somatik tedavilerden ziyade, psikoterapi seçeneklerinin daha çok tercih edilmesi, distimik bozukluğun bu grup içinde çok farklı bir yeri olduğuna dikkat çekilir (Akiskal, 1983).

Melankoli: Depresyonun en şiddetli biçimi olarak bilinen melankoliya ruhsal çöküntü olarak ta tanımlanabilinmektedir. Her yaşta görülebilir. Beklenmedik bir olay ya da durum sonucunda bireyin direnci düşük ise "reaktif" adı verilen depresyon durumunda olabilir. Hiç bir sebep yokken oluşan melankolik duruma ise " majör", "endojen" depresyon denir (Kaya, 2011).

Endojen: Biyolojik bir depresyon türüdür. Nörofizyolojik değişiklikler, kilo kaybı, erken uyanamama, gün içinde değişimlerin görülmesi, ilgi kaybı ve suçluluk endojen depresyon türünün özellikleri içindedir.

Psikotik Depresyon: Majör depresif epizodun devamında oluşan sanrıların sonucunda çıkan psikotik depresyon karakterize bir duygudurum bozukluğu alt tipidir (Lattuada, Serretti, Cusin, Gasperini & Smeraldi, 1999). Psikotik depresyon, şiddetli belirtiler, uzamış devamlılık süreci, tedaviye direnç, rezidüel belirtiler, sık relaps ve yüksek oranda hiperkortizolemi ya da deksametazon non-supresyonu ile iliskili olduğu düşünülmektedir (Vythilingam, Chen, Bremner, Mazure, Maciejewski & Nelson, 2003).

Psikotik ve psikotik olmayan depresyonla alakalı olarak çalışmalar yapılmış olmasına rağmen elde edilen bulgular arasında çelişkiler olduğu görğülmüştür. 13 Elde edilen bulgular genel olarak düşünüldüğünde, psikotik depresyonun motor becerilerde yavaşlama ve varsanıların olması ile diğer depresyon türlerinden ayrılmaktadır (Parker, 2000). Psikotik özellikli depresyon sorunu olan bireyler EKT ile tedavi, antidepresan ve antipsikotik kombinasyonuna olumlu yanıt vermiş oldukları bildirilir. iyi cevap verdikleri bildirilmektedir (Dassylva & Fontaine, 1995).

Postpartum Depresyon: Hayat boyu depresif bozuklukların görülme durumu oranı kadınlara göre erkeklerde daha azdır. Lohusalık sürecinde annelerde görülen depresif sorunların olması artmakta olan hayat ilk 4 hafta içinde ya da ilk 3-6 ay ya da 1 yıl içinde başlayabilmektedir, bazen yıllarca sürebildiği gibi doğum sonrası psikoza dönüşebilmektedir. (Erdem ve Bucaktepe 2012; Dilbaz ve Enez 2007; Sadock ve Sadock 2006).

Genel depresyon belirtileri ile PPD'da görülen belirtiler arasında fark görülmemektedir. PPD'da belirti profili; kontrolsüz ağlama, değersiz olduğunu düşünme, yetersizlik duygusu, sosyal izolasyon, cinsel isteksizlik, dikkat eksikliği, kararsızlık, hayatına son verme düşüncelerinin olması, uykuda düzen değişiklikleri, kaygı ya da panik ataklar, suçlu olduğunu hissetme, çocuğuyla ilgili endişeierinin olması, unutkanlık olarak sıralamak mümkündür (Dilbaz ve Enez 2007; Marakoğlu, Özdemir ve Çivi, 2009).

Postpartum depresyon (PPD)'nun en önemli yan etkilerinden biri de hayatına son verme isteğinin olmasıdır. Bu dönemde depresif semptomların erken tanımlanması, depresyon komplikasyonların önlenmini sağlamak açısında fayda sağlamaktadır. PPD'un tedavisinde en büyük sorun ise PPD 'e sebep olan etkenlerin belirsiz olmasıdır. PPD'un tedavisinde hormon tedavisinin kullanılması ile ilgili olarak ortak bir düşünce yoktur. **(**Lindahl, Pearson ve Colpe, 2005). Nonfarmakolojik tedaviler psikososyal desteği, psikoterapiyi ve grup terapisini kapsamaktasır **(**Driscoll, 2006**).**

Perinatal depresyon tedavi edilmediği taktirde tehlikeler olabileceği söylenir, doğum sonrası kadınların birçoğu antidepresyon tedavisini devam ettirmek yerine emzirirken stabil ilaç haricinde sağlatım yöntemlerini aramaya yönelmektedir **(**Wu, Fuller, Liu, Lee, Fan & Hoven, 2007; Mackenzie, Taylor, Bloom, Hufford, ve Johnson, 2003**).**

Tıbbi tedavi dışında PPD için alternatif tedaviler içinde gıda ve bitkisel çay takviyeleri, egzersizler, masaj, akupunktur, koku tedavisi, parlak ışık tedavisi, dua ve homeopati gibi tedavi yöntemlerine yer verilmektedir. Alternatif tedavilerin uygulanılabilir olması kadının özerkliğine destek olduğu gibi profesyonelliğini de geliştirecektir. Tamamlayıcı alternatif tedavilerin anlaşılır olması ve bununla ilgili bilgi sahibi olunması önem taşımaktadır (Hall, McKenna ve Griffiths, 2012).

Depresyonun Bilişsel ve Biyolojik Yönü

Depresyonu olan bir çevreyi, olayları ve hayatı depresif bir şekilde algılar. Yaşam olaylarını yaşadıkları çevreden öğrenir. Birey için gerçek çevredir ve yaşam olumsuz düşüncelerle çarpıtılır. Genelde birey, aciz ve kaybetme düşüncesine hakimdir.

Depresyonla ilgili Hormonlar

Beynin merkezi sinir sistemi bilişsel bozukluklar duygu durumu bozukluğunun en önemli nedenidir. Duygu durum bozukluklarında olumsuz muhakeme söz konusudur. Hafıza bozukluğu, hezeyanlar, halüsinasyonlar ve gerçeklik algısı bozulmuştur. Bu durum beynin bazı bölgelerinde, talamus, hipotalamus, prefrontal korteks ve nukleus akumbens aktiviteleri bozukluğuna işaret etmektedir. Major depresyonu olan bireylerde motor hareketin yavaşlatılması ve motor faaliyetlerin sürdürülmesinde sorunlar görülmektedir. Bu durum motor gerileme ve agresyon durumu birlikte seyreder. Hastaların kişilik yapılarında olumsuzlukların görülmesinde depresyonların erken yaşta başlamasının büyük önemi vardır. Nörovejetatif belirtiler ile seyreden ve atipik depresyonlar olarak bilinen reaktif depresyon vakaları aşırı yemek yeme, kiloartışı ve uyumada artış görülmektedir. Bu bireylere tatbik edilen Elekroşok ve M.A.İ'lere olumlu yanıt verir (Uğur, 2008).

Beyin fonksiyonlarını kontrol eden norepinefrin, seretonin, dopamin ve asetil kolin beyin sapından salgılanmaktadır. Bu nörotransmitterler birçok fonksiyonu kontrol etmeleri nedeniyle, fonksiyonlarını yerine getirememeleri nedeniyle ortaya davranış ve ruhsal bozukluklar meydana gelmektedir. Günümüzde depresyonun açıklanması ile ilgili monoamin hipotezine göre depresif bireylerde serotonin ve norepinefrin adlı monoamin nörotransmitterler düşük düzeyde bulunduğu bilinmektedir. Depresyonun risk faktörleri ve hormonlarla ilgili kısa bilgileri aşağıda özetlenmiştir (Uğur, 2008).

Norepinefrin: Bireyde, depresyon belirtileninin ortaya çıkmasına beyin sapında bulunan Locus ceruleus kaynaklıdır.

Serotonin: Seretonin sinaptik bağlantılar yaparak farklı mizaç durumlarını kontrol faaliyeti düzenler. Ayrıca diğer sistemlerin nörotranmitter salgılanmasını kontrol ederek kaygı, bilişsel, uyku, beden ısısı gibi birçok faaliyeti düzenler. Seretonin beyin sapında bulunan Raphe çekirdeği tarafından üretilmektedir.

Dopamine: Öğrenme, hafıza ve duygu durumları yöneten dopamine, Hipodominerji durumunda amaçsal davranışların açığa çıkmasında bozulmalar olur. Diğer taraftan moti-

vasyon eksikliği, ilgisizlik ve harekette yavaşlama meydana gelir. Dopaminerjinin artması durumunda ise manik durumlar oluşabilir.

GABA: Önemli bir inhibitör nörotransmitter GABA, aşırı etki altında olan nöronların kontrol edilmediğinde rahatsızlık ve huzursuzluğa neden olur. Bu durum noradrenerjik sistem üzerindeki etkisinin kalkması durumunda oluşur.

Asetilkolin: Diğer nöronlar ile etkileşimde bulunarak depresyon durumunda artar, manikte ise azalır. Beyinde yaygın olarak bulunan Asetilkolin ödül ve ceza fonksiyonlarında yoksunluk belirtilerine neden olarak depresyona neden olur.

Risk faktörleri

Depresyonda olan bireyler genel olarak duygularını içselleştirir. Duygularını paylaşan insanlar paylaşmayan insanlara göre depresyona karşı daha duyarlıdırlar. Duyguların beyinde işlenmesiyle ilgili dört önemli beyin merkezleri bulunmaktadır. Bu merkezler,

Prefrontal korteks: Prefrontal korteks bireyin amaçlarının ve amaçlara uygun davranış geliştirmekle sorumlu olan bölgedir.

Anterior Cingulate Korteks: Duygu ve dikkat ilgili bilgileri yönetme ve kontrol etmeden sorumludur.

Hipokampus: Hafıza ve öğrenme merkezidir. Bilgilerin depolandığı alandır. Depresyon durumunda Hipokampus'te hacimsel küçülme görülür. Depresyon tedavisi sonrasında tekrar Hipokampus'te hacimsel artış meydana gelir.

Amigdala: Duygusal uyaranların işlenmesinde görev alır. Beyinde kortikal cevapların oluşumunda ve işlevselliğinden sorumludur.

Depresyonun Psikanalitik Yönü

Bilinçdışı bastırılmış duygular duygu durum bozuklukların oluşumunda önemli bir etkisi bulunmaktadır. Superego'nun ödüllendiği ya da cezalandırdığı Ego aşırı cezalandırıldığı durumlarda depresyon oluşabilir. Bilinçdışı uyaranlara cevap veremeyen ya da etkisi altında kalan Ego oluşan bu uyaranlara karşı normal davranış sergileyemez. Bireyde gerilim artar ve egonun onaylanmaması durumunda depresyon için bir risk oluşur. Böylece id-edo-ve superego arasındaki işlevsel olmayan durum bireyin depresyon yaşamasına neden olur. Egonun güven kayıpları sonucunda çökme gözlenir (ayrılma, ölüm vb..). Benlik saygısının düzenlenmesinde sorunlar olması ile duygu durum bozukluklarının görülmesinde büyük payı bulunmaktadır. Özellikle distimik kişilerde olumsuz durumlarından dolayı, çevre bireyi sorumlu tutmaktadır. Bunun yaşanmasıyla erken dönemde başlayarak birey kendi benliğine yansıtmakla birlikte egosunun değerini gün geçtikçe düşürmektedir (Schatzberg, Alan Nemeroff & Charles, 1995).

Depresyonda görülen durumlar

Psikomotor retardasyon: Depresyonun halinde zihin ve fizik olarak ortaya çıkan aktivitelerin yavaşladığı anlamına gelmektedir. Fikir, konuşma, eylemler, dürtüsel talepler ve devinim durumu ilave edilebilir. Uygun hüzünlü bakışlar ve çökmüş bir duruş gözlenmektedir. Enerjisizlik durumundan, azalan enerjinin ve işi fazla efor sarfederek yapma haline (Lethargi) giden aşırı yorgunluk takip eder. Konsantrasyon da bozulma olur ve yakın bellekle alakalı olarak hatırlamama durmu görülmeye başlanır. ilgili aşırı unutkanlıklar olmaya başlar. Bireylerin bulundukları güvensizlikten kaynaklanan ileri derecede ambivalans hali yaşanır. Meslek ve akademik alanda başarı düzeyinde yavaşlama hatta bozulmalar görülür.

Kognitif bozukluklar. Bireyin kendi ve dış dünya ile ilgili yapılan değerlendirmelerin hatalı olma durumudur. Bireyde kendine saygı ve kendine güven konusuyla ilgili olarak azalma hali olduğu görülür. Suçluluk duygusu artar. Savunmaları bozulur

Vegetatif değişiklikler. Melankolik durumların olduğu dönemlerde yeme, uyku, cinsellik ile ilgili ciddi bozukluklar görülürken önemli derecede bozulurken, bazılarında vejetatif işlevlerde ve sirkadiyen ritimlerde bozulmalar görülür. İştahsızlık, körelen tat alma ile koku azalması ya da kaybolması. Depresyonlu kadınlarda daha çok cinsel isteksizlik olarak görülürken, erkeklerde azalan ya da yok olan kaybolmuş ejakülasyon ve erekte olma durumlarında bozukluk olmasıyla ortaya çıkar.

İntiharı kişinin sorunu olarak inceleyen psikolojik yaklaşım, hayatına son verme sebeplerini hastanın nedenlerini bireyin kişilik yapısında aramıştır. İntihar ile ilgili ilk araştırmaları yaparak açıklamalar yapan Sigmund Freud olmuştur (Şen, 2008).

İntihar risk faktörleri; başta mevsimsel olarak intihar durumları yaz ve bahar aylarında psikiyatrik hastalıkların artışına bağlı olarak paralel bir artış olduğu görülmüştür. Mevsimsel faktöre ek olarak; etnik köken, meslek grupları ve iş, psikiyatrik bozukluklar, erken travmatik yaşam deneyimleri ve alkol/madde bağımlılığı, borderline, histrionik, narsistik gibi kişilik bozuklukları gibi ve yaş, cinsiyet gibi sosyodemografik özellikler biyolojik yatkınlık risk faktörleri içinde yer almaktadır (Ak, Özmenler ve Özşahin, 2009; Chavan, Singh, Kaur, & Kochar, 2008; Hawton & Heeringen, 2009; Khan, Anand, Devi, & Murty, 2005; Portzky, Audenaert & Heeringen, 2009; Pycha, Pompili, Innamorati, Schwitzer, Lester & Sani, 2009; Suominen, Isometsa, Heila, Lönnqvist & Henriksson, 2002).

Depresyonun Tedavi Şekilleri

Psikoterapiler, depresyon tedavisinde en önemli öğelerdendir. Depresyon tedavisi ile ilgili olarak biyofeedback, müzik, sanat, problem çözücü ve psikodinamik psikoterapi tedavi yönteminde başarılı klinik sonuçlar alınmıştır. Depresyon tedavisi bireyden bireye, kültürden kültüre, depresyonun tipine ve terapistin kullandığı yönteme göre değişmekle birlikte genel tedavi yöntemleri aşağıdaki gibidir.

Işık Tedavisi

1946 yılında Marx, mevsimlere göre depresyon durumlarında ışık tedavisiyle yapılan çalışmaların pozitif sonuçlarına dair raporunu sundu (Wehr, 1989). Işıkla tedavi özellikle mevsimlere göre bütün dünyada denendi ve güvenilir olmasıyla beraber hiçbir olumsuz etkisinin olmadığı yönünde açıklama yapıldı. Işıkla tedavi mevsim özelliklerine göre depresyonda pozitif ve daha çok yanıt alma durumları nedeniyle ilk olarak tercih edilen tedaviler arasında yerini almıştır (Terman, Terman ve Quitkin, 1989); Wirz-Justice, Graw, Krauchi, Gisin, Jochum & Arendt, 1993). Işık ve ışık harici uyarıcılar sirkadiyen ritim tekrardan düzenlemiştir. Gözle alınan ışık, sirkadiyen sistemi bir günlük zaman diliminde günle uyumlu duruma getirilen etkin bir araç olmuştur hale getiren en etkili araçtır (Mao, Lee & Chen, 2012). Hipotalamus Suprakiazmatik çekirdek (SCN)'in ana merkezi olup sirkadiyen ritmini düzenlemesi ve uyku-uyanıklık döngüsü, vücut çekirdek ısı ritmi ve melatonin, büyüme hormonu ve kortizol gibi birkaç bazı hormonun salgılanma işlevini denetlemektedir; (Selvi ve Besiroglu ve Aydın, 2011).

Işık uyarıcıları, retinohipotalamik yolu ve Suprakiazmatik çekirdeğe etki eder ve epifiz bezinden melatonin salgısında düzenlemeler yapılmasına yardımcı olur. Geceleri karanlık süresi boyunca epifiz serebrinin melatonin üretiminde artış olurken gün ışığı etki etmesiyle ise uyku ve uyanıklık döngüsünü etkileyen melatonin salgılanmasında durulma görülmektedir. Işık tedavisi etki düzeneğinde üç çeşit etki mekanizması bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan sirkadiyenden kaynaklı olan düzensizlikten dolayı oluşan kronobiyolojik hipotez, ikincisi serotonin seviyelerinde görülem değişim olan monoamin hipotezi, sonuncu mekanizma ise otonom sinir sistemi hipotezidir (Oldham ve Ciraulo 2014, Yorguner, 2015).

Kronobiyoloji Hipotezi: Kronobiyoloji hipotezi sirkadiyen ritimdeki faz kaymasına ve melatonin geçişlerindeki bozulmalarla ilgilenmektedir. Mevsimlere göre oluşan depresyonda endojen sirkadiyen ritimler ile uyku uyanıklık döngüsündeki oryantasyon sorunlarıyla rahatsızlığın gelişiminde büyük önemi olmasına vurgu yapılması durumuna 'Sirkadiyen ritim faz kayması' denilmektedir (Lewy, 2009). Faz kaymasında parlak ışık tedavisinin etki gücü incelenmesiyle sabah alıştırmaların (egzersizinin) dan sonra gecenin geç saatlerinde uygulanan parlak ışık tedavisinin daha çok etki gösterdiği belirtilmiştir (Youngstedt, Kline, Elliott, Zielinski, Devlin & Moore, 2016).

Monoamin Hipotezi. Mevsimlere göre depresyon döneminde olan hastalarda ışık tedavisi ile saylamış oldukları yarardan dolayı deneysel açıdan az bir seviyeye düşürülen katekolamin ve triptofan düzeylerinden sağlanmış olan yararlı etkilerini tersine çevirmiş olduğu ve parlak ışık tedavi etkin olma durumunu açıklamakla birlikte serotonin düzeneğinin ö yerinin önemine vurgu yapılır (Neumeister, Praschak-Rieder, Hesselmann, Vitouch, Rauh & Barocka, 1998).).

Otonom Sistem Hipotezi. Vücudun sıcaklık ve kalp ritim seviyesi ve kan basıncı seviyesinin göstermiş olduğu değişkenlik kas sempatik sinir aktivite durumu, otonom sinir sistemi ölçülebilirlik parametreler arasındadır. Bir tür sirkadiyen ritim gösteren otonom sinir sistemi parametreleri de tahmini olara bir günlük döngüye sahip olmaktadırlar. Depresyon rahatsızlığı olan kişiler ise otonom sinir sisteminde olan sirkadiyen ritminde bozukluklar görülebilmektedir. Retinın ışığı algılamasıyla meydana gelen uyarılma retinohipotalamik yol sayesinde hipotalamusun ön kısmındaki Suprakiazmatik çekirdek (SCN)'ye gelmektedir. SCN, fotosensitiftir ve uyku-uyanıklık döngüsünde, beslenmede ve serum kortikosteroid seviyelerinde düzeylerinde derleyici etkiye sahip olduğu söylenmektedir (Chou, Scammell, Gooley, Gaus, Saper & Lu, 2003). Uyku-uyanıklık döngüsünün vücuttaki ilk iç belirleyicisi olan Suprakiazmatik çekirdeğin, primer dış zaman belirleyicisi de ışık ve karanlıktır (Sack, Auckley, Auger, Carskadon, Wright & Vitiello, 2007).

Uygulama Şekli

Mevsimine göre depresyon ve uyku tedavisinde, parlak ışık tedavi uygulamasının sabahın uygun saatleri içinde uygulanması, akşam saatlerinin aksine olumlu biçimde etkisinin olduğu gözlemlenmiştir (Avery, Khan, Dager, Cohen, Cox & Dunner, 1991). Işık tedavi yönteminin plaseboyla kıyaslanma neticesinde, parlak ışık tedavisinin plasebo etkinliğin ilerisinde bir antidepresan etkisinin var olması dikkat çekmiştir (Eastman, Young, Fogg, Liu & Meaden, 1998). 2500-10000 lüks şiddetinde parlak gün ışığı verilecek düzeyde çeşitli spektrumlu floresan ışık kullanmaktadır (Terman ve Terman, 2005). Uygulamada ışığın göze 30°-60°'lik açı ile olacak biçimde ayarlamak önemli bir durumdur ve cihazın göz hizasından yaklaşık 60-80 cm mesafede olması gerekmektedir (Pail, Huf, Pjrek, Winkler, Willeit & Praschak-Rieder, 2011). Hasta olan bireyler böyle bir durumdayken kitap okuyup ve yemek yiyebilmektedirler. Tedavi süreci bir hafta olabilecekken tedaviye tam bir yanıt alabilmek amacıyla 14-21 günlük bir süreçte gerekebilmektedir (Westrin ve Lam, 2007).

Işık Tedavisinin Uygulama Zamanı

Bireyin, melatonin salgılamasının üstünden 8.30 saatten fazla süre geçmemesi parlak ışık tedavi yönteminin sonuçlarının olumlu biçimde elde edildiğini göstermesi için önemlidir

1976 yılında Horne-Ostberg, geliştirdiği Sabahlılık-Akşamlılık Ölçeği (MEQ) ile melatonin üretimi arasında büyük oranda ilişki olduğundan Sabahlılık-Akşamlılık Ölçeği sonuçlarına bakıldığında ışık tedavi yönteminin uygulanma sürecinde bir algoritma oluşturulmuştur. Uygulamalar uyanma zamanından tahmini olarak 10 dadika içinde başlar (Pail ve ark 2011, Wirz-Justice ve Terman, 2012).

Mevsimsel olarak görülen depresyonlarda sabah saatlerinde uygulanan verilen parlak ışık tedavi yönteminin antidepresan tesiri gösterdiği gözlenmişken sabah saatlerinde uygulanan loş ışığın aynı etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Etkinliğin uyku yoksunluğundan bağımsız olmasına itina edilerek vurgu yapılmıştır Rosenthal, Sack, Carpenter, Parry, Mendelson & Wehr, 1985).

Parlak ışık tedavisinin yan etkileri ciddi olarak tehlikeli değildir. En sık görülen yan etkileri; baş ağrıları, irritabilite, gözlerde yorgunluk, görme sorunları, bulantı, terleme ve sedasyon gibi durumlardan söz edilebilinir (Sack, Auckley, Auger, Carskadon, Wright & Vitiello, 2007).

Parlak ışık tedavisi mevsimsel duygudurum bozuklukları ve sirkadiyen ritim uyku bozukluklarında başarılı bir biçimde etkisi olduğu belirtilmiş olup antidepresan ilaçlarla birlikte kullanıldığında etkinliğinin daha da fazlalaştığı söylenmektedir.

İlaç Tedavisi

Depresyon tedavisinde en çok kullanılan antidepresan ilaçlardır. Antidepresan ilaçlar sinapstaki nörotransmitallerin etkilerini değiştirmektedir. Nörotransmitaller diğer hücreler ile iletişimi sağlayan kimyasal maddelerdir. Antidepresanlar nörotrnasmitallerin geri alımını bloke eder. Bazı nörotrnasmitaller örnek olarak nöradranalin, serotanin ve dopamin salındıktan sonra sinir uçlarına geri alınır. Bu sinir ucundaki diğer reseptörlerin aşırı uyarılmasını önler. Bipolar depresyonda lityum en çok tercih edilen ilaçtır. Endejon depresyonda tercih edilen ilaç türü ise antidepresanlardır. İlaç tedavisinin süresi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Belirtilerin azalmasına yönelik sekiz haftalık dönem hastalığın nüksetmesi yönünden en tehlikeli süredir. Eğer depresyon nöbeti geçirilmediyse kullanılması gereken en az süre 16-20 haftadır. Kullanılan diğer ilaç türleri, ise trisiklik antidepresanlar, SSRI'lar, klasik MAOI'leri, RIMA grubu antidepresanlardır (Aşkın, 1999).

Elektroşok Tedavisi (EKT)

Kullanımı ile ilgili bilimsel tartışmalar günümüze kadar sürmüştür. Yapılan çalışmalar EKT'nin hızlı ve mükemmel güvenlik profili kısa ve daha az masraflı olduğu bilinmektedir. Daha çok orta ve üst sınıflı hastalara uygulanmaktadır. ABD›de yetişkin hastaların % 9,4›üne EKT uygulanmıştır. En çok majör depresyonlu hastalar üzerinde uygulanmıştır. Buna ilaveten şizofrenide ve şiddetli manik durumlarda da EKT uygulanmaktadır. EKT kafa içi basıncı olan, aritmisi bulunan, firajil miyokart vasküler durumu olan ve anevrizmalı hastalarda kullanımı risk oluşturabilir (Aşkın, 1999). Bu yöntem çoğunlukla ilaç tedavisine yanıt vermeyenlere uygulanır. EKT kısa bir an kişinin beynine 70-130 voltluk bir akım tatbik ederek bilinçsizlik oluşturulur. Bu durum kişinin nöbet geçirmesine neden olu geçmiş yıllarda alına iki elektrot yerleştirilirdi. Bu yönteme iki yönlü EKT adı verilirdi. Günümüzde ise yan etkisi az olduğu için tek yönlü elektrot kullanılır. Genellikle sağ beyin yarım küresinden akım geçirilir. Bu yöntem 6-12 seans olarak farklı zamanlarda uygulanır.

Bilişsel Davranışsal Terapi

Bilişsel davranışçı teoriye göre uyumsuz düşünce kalıplarının örüntülerini değiştirmeyi hedeflendiği bir terapi yöntemidir. Terapist bireye kendi kendine konuşmasını izlemeyi öğretir. Bu amaçla kişi depresyona neden olan düşünce kalıplarının neler olduğunu öğrenir. Bu aşamadan sonra bireye olumsuz inançlarla ilgili mücadele etmesi için olumlu ve gerçekçi varsayımlar öğretir. Bu süreç bireye hoşuna giden etkinlikler ve zevkli aktiviteler belirleyerek hayatlarında uygulamaları için terapist tarafından desteklenir. Seanslarda egzersiz yapmayı, yakın arkadaşları ile sohbet etmeyi, yeni arkadaşlar edinmeyi ve olumlu olayları planlamak için danışanlar cesaretlendirilir. Tedavi de olumlu sonuçlar elde etmek için birey ile terapist arasındaki aktif işbirliğinin kullanılmasıyla en

kısa sürede sonuç elde etmek için yapılandırılmış olan tedavi yöntemlerinden biri de bireysel bilişsel terapi. Bireysel bilişsel davranış terapisi sonucunda bireylerde depresyon belirtilerinde olumlu bir azalma görülmektedir (Hensley, Nadiga & Uhlenhuth, 2004).

Bilişsel Davranışsal Terapi de düşüncelerin davranışları etkilediği ifade edilir (Akman, 2009). Düşüncelerin normalize edilmesi bireyde çatışmaların azalmasına neden olur. Bireylerin iç çatışmalarındaki tecrübelerine odaklanmadan oluşan belirtilerin giderilebilmesi amacıyla davranış terapistleri daha çok davranışlara odaklanarak çalışmalarını yürütürler (Cuijpers, Van Straten & Warmerdam, 2007). Kişi tek bir hatayı genelleyerek tüm davranışlarına yansıtır. Birey ayrıca, başına gelen olayları kişileştirerek suçlusunun kendisi olduğunu düşünür. Bilişsel davranışçı terapide bu yanlış inanışları davranışsal yöntemle yeniden düzenlenir.

Kişiler arası terapi

Bu terapinin amacı bireyler arası rol değişimlerini, çatışmaları, kayıpları ve sosyal izolasyon sorunlarını incelemektir (Kring, Johnson, Davison & Neale 2015). Kişiler arası terapi uygulaması Myrna Weisman ve Gerald Klerman tarafından tanımlanmış olup kişiler arası psikoterapi kısa süreli olarak psikoterapinin depresif bozukluklar tedavi sürecinde kullanılmaktadır. 3-4 aylık süreci kapsayan tedavi seansı düzenlenir (Luty, Carter, Mckenzie, Rae, Frampton & Mulder, 2007). Bireyin başkaları ile tartışmadan veya içerlemeden konuşması kendisini daha iyi hissetmesine neden olacaktır. Bireyin tüm iletişim kurduğu kişilerle müzakere ederek kademeli olarak tartışmalarını azaltabilir (Crovwe & Wylie, 2017). Bu yöntemde danışan kendi duygularını tanımlaması, kararlar alması ve sorunlarla ilgili konu üzerine odaklanması terapist tarafından sağlanır. Böylece olumsuz duygular belirlenerek duyguların ifade edilmesi için danışan desteklenir. Bireyin sözel ya da sözel olmayan iletişim biçimlerini geliştirerek sorunların çözümlenmesi için öneriler verilir. Bu yeni öneriler ile tatmin edici davranış modelleri oluşturulur. Yapılan bir çok çalışmada kişiler arası psikoterapinin birey üzerinde rahatlatıcı etkisi olduğu bulunmuştur (Elkin, Shea,Watkins, Imber, Sotsky, Collins & Parloff, 1989).

Öz Farkındalığa Dayalı Bilişsel Terapi

Bireyin içinde olduğu durumu kabul ederek yargılamadan net bir biçimde odaklanarak farkındalık halinde olduğu terapi şekline öz farkındalığa dayalı bilişsel terapi denilmektedir. Uygulamalarda süregen depresyonlu bireylere yardım etmek ön koşul olarak görülmektedir (Coelho, Canter & Ernst, 2007). Bu yöntem depresyon belirtilerininbilişsel yönünü etkileyerek tedavi eder (Williams, Teasdale, Segal & Soulsby, 2000). Kişi yaşamış olduğu sorunu kabul etmesi yeniden kendisinde farkındalık kazanmasına neden olur. Bu durum bireyin yaşamsal faaliyetlere yeniden başlamasına neden olur.

Evlilik ve Çift Odaklı Terapiler

Evlilik ve çift odaklı terapiler, aile veya ilişki içinde olan bireyler/çiftleri de kapsayan gizil örüntülerin farkında olmak ve kabullenmek, ailenin de bu örüntüyü anlamlandırma ve amacının anlaşılmasına yardım etmek için uygulanan terapi yöntemidir (Sanders & McFarland, 2000). Bu yöntemde davranışa neden problem davranışın öncüllerini yeniden düzenlemeyi öğretmeyi içerir. BFI, bireysel, grup, telefon destekli ve kendi kendine yönelimli yaklaşımlar içeren çeşitli danışma formatlarında sunulabilir. Kısa süreli öz yardım programlarından, evlilik çatışması ve ebeveyn sıkıntısı gibi ek aile risk faktörlerini ele alan yoğun aile müdahalelerine kadar farklı seviyelerde terapötik yoğunluk gösterilebilir (Connell, Sanders & Markie-Dadds, 1997).

Hipnoterapi

Hipnoterapi tedavi sırasında hipnoz uygulaması kullanılarak yapılan tedavi yöntemidir. Hipnoz bilinçte değişime, çözülme durumu ve bir baskılanma evreleri olarak tanımlanabilinir (Alladin & Alibhai, 2007). Hipnoterapi yöntemini kullanarak depresyona eşlik eden belirtileri önemli derecede azalmaktadır.

hipnoz, duygusal bozuklukların tedavisinde önemli klinik iyileşmeler bulmuşlardır. Hipnotik transa neden olmanın gerekçesi gevşeme, somatosensör değişiklikler ve kontrol hissi oluşmasıdır (Bryant, Moulds, Guthrie, & Nixon, 2005). Hipnoterapistler hastalarında bu tür değişiklikleri rutin olarak gözlemlerler (Yapko, 2003).

Diğer Yöntemler

Depresyon tedavisi için manevi danışmanlık hem psikolojik hem de dini bazlı konularla ilgili depresyonun tedavisinde çeşitli yöntemler kullanılır. Tinsel danışmanlık; sanat, aşk ve felsefi gibi durumlar kolayca tanımlanamaz. Doğayı anlamada ya da tanrıyı anlama girişimi kafa karışıklığına dahası depresyona neden olabilir. Bazıları için tinsellik mucizeye hareket deneyimidir. Tinsel danışmanlıkta kutsal kitapların günlük yaşama uyarlamaya metinlerin okunması şeklindedir. Gövdesel psikoloji; panik ve depresyonun birbirleri ile ilintili oldukları inancını temel alan basit bir yaklaşımdır. Hem depresyon hem de panik bedenle birbirlerine adapte olmuşlardır. Paniğe girmiş vücut sanki korkuyla felce uğramış gibidir. Depresyondaki vücut ise çaresizdir. Gövdesel psikolojide amaç bunları eski haline getirmektir. Bunlara ilaveten göz hareketi hassasiyetinin azaltılması ve tekrar işleme (EMDR), Nöroterapi, Dikkat, Müzik ve Ses, Titreşim ve Nitrik Oksit, Nefes, Sanatla Dışa Vurum, Dua, Medisatyon ve İmgeleme, Renk Terapisi, Yoga, EFT, Destek Grupları, Grup terapisi depresyon tedavisinde kullanılan diğer yöntemlerdir (Harrisom, 2010).

SONUÇ

Derin üzüntü veya hayattan zevk alamama ile kendisini gösteren depresyon birçoğumuzun yaşamış olduğu ve hatta kişinin hayatında bir kez ya da daha fazla depresyon yaşadığını bilinmektedir. Ancak kişinin yaşamış olduğu bu deneyimin yoğunluğu ve süresi açısından depresyon tanısı koymak için en az altı ay gibi bir sürenin bireyin hayatını orta ve ağır düzeyde etkilemesi gerekmektedir. Depresyonun psikolojik ve biyolojik nedenleri farklılık göstermektedir. Bu kapsamda depresyonun alt tipleri değişiklik göstermektedir. Bu doğrultuda depresyonun tedavi yöntemleri de kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Hangi tedavi yönteminin kullanılacağı bireyin depresyon düzeyi ve terapistin uzmanlığına göre değişmektedir. Hangi terapi çeşidinin daha etkili olduğundan ziyade bütüncül ve alternatif yöntemleri bireyin ihtiyacına göre uygulanması daha etkilidir. Depresyon tedavisi için rutin işleri sürdürmek bireyi güvenli bir yerde olmasını sağlar. Ancak rutin hayatın dışına çıkarak yeni yerler keşfetmek, yeni insanlarla tanışmak bireye hayata farklı açılardan bakmayı sağlar. Birey depresyondayken herhangi bir şeyi başaramayacağına inanır bu durum bireyi git gide kötüleştirir. Küçük hedefler koyarak olmaları başarmak için mücadele ederse birey kendisini daha iyi hissedebilir. Diğer taraftan başaramayacağı hedefler koymak küçük hedeflerin gerçekleşmesine engel olur. Bu nedenle kişinin gerçekçi hedefler koyması yaşamını yeniden düzenlemesine yardımcı olur. Günlük rutin yürüyüşler beynin kimyasal yapısını normalize eder. Bu nedenle kısa yürüyüşler kişinin olaylar hakkında daha olumlu sonuçlar ve çıkarımlarda bulunmasına yardımcı olur. Ayrıca sağlıklı beslenme kişinin bedenini daha iyi kontrol etmesini sağlar. Örneğin omega-3, folik asit ve vitamin B depresyonu hafifletebilir. Uykunun beden üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Depresyon uyku sorununa neden olduğu gibi Çok az uyku depresyonu daha da kötüleştirebilir. Yaşam olayları bireyin kendini daha iyi hissetmesini ve hayatın devam ettiğini hissetmesi açısından olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Hayatın deva-

mı açısından sorumluluk almak depresyonu azaltmada etkilidir. Eğer birey çalışmıyorsa gönüllü olarak part time bir yerde çalışması kendisini daha iyi hissetmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda bireyin yeni ve eğlenceli etkinlikler yapması bireyin depresyonunu önemli ölçüde azaltacaktır.

KAYNAKLAR

1. Ak, M., Özmenler, K.N. & Özşahin, A. (2009a). Psikolojik otopsi ve Türkiye'deki uygulamaları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*,10:332-335.
2. Akiskal, H.S. (1983). Dysthimic disorder: Psychopathology of proposed chronic depressive subtypes. *Am J Psychiatry*, 140:11-20.
3. Akman, B. (2009). *Sessiz tehlike depresyon*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
4. Alladin A, Alibhai A. (2007). Cognitive hypnotherapy for depression: an empirical investigation. *Int J Clin Exp Hypn*, 55(2):147-66.
5. American Psychiatric Association (1994). Diagnostic and statistical manual of mental disordes. Fourth edition, DSB-IV.
6. Aşkın, R. (1999). *Depresyon el kitabı*. İstanbul: Roche.
7. Avery, D.H., Khan, A., Dager, S.R, Cohen, S., Cox, G.B, Dunner, D.L (1991). Morning or evening bright light treatment of winter depression? The significance of hypersomnia. *Biol Psychiatry*, 29:117-126.
8. Bryant, R., Moulds, M., Guthrie, R., & Nixon, R. (2005). The additive benefit of hypnosis and cognitive-behavioral therapy in treating acute stress disorder. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73, 334–340. Chavan, B.S., Singh, GP., Kaur, J., & Kochar, R. (2008). Psychological autopsy of 101 suicide cases from northwest region of India. *India J Psychiatry,* 50(1),34-38
9. Chou, T.C., Scammell, T.E, Gooley, J.J., Gaus, S.E, Saper, C.B, & Lu, J. (2003). Critical role of dorsomedial hypothalamic nucleus in a wide range of behavioral circadian rhythms*. J Neurosci*, 23:10691-10702.
10. Coelho, H.F, Canter, P.H, Ernst, E. (2007). Mindfulness- based cognitive therapy: evaluating current evidence and informing future research. *J Consult Clin Psychol,* 75(6): 1000-5.
11. Connell, S., & Sanders, M. R. (1997). Self-directed behavioral family intervention for parents of oppositional children in rural and remote areas. Behavior Modification, 21,379-408.
12. Crowe, M., & Wylie, K. (2017). Çiftlerde yaşanan ilişki sorunları. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
13. Cuijpers, P., Van Straten, A., & Warmerdam L. (2007). Behavioral activation treatments of depression: a meta-analysis. *Clin Psychol Rev*, 27(3), 318-26.
14. Dassylva, B., & Fontaine, R. (1995). Atypical depression: evolution toward a specific pharmacologic and efficacious treatment? Can J Psychiatry, 40:102-8. Affect Disord, 54:183-7.
15. Dilbaz, N., & Enez, A.(2007). Kadın ve depresyon: Doğum sonrası görülen duygu durum bozuklukları. *Türkiye Klinikleri J Int Med Sci.*, 3(47): 32-40.
16. Driscoll, J.W. (2006). Postpartum depression: the state of the science, *J Perinat Neonat Nurs.,* 20(1), 40-42.
17. Eastman, C.I, Young, M.A, Fogg, L.F, Liu, L., Meaden, P.M. (1998). Bright light treatment of winter depression: a placebo-controlled trial. *Arch Gen Psychiatry,* 55:883-889.

18. Elkin, I., Shea, M.T., Watkins, J.T., Imber, S.D., Sotsky, S.M., Collins, J.E., & Parloff, M.B. (1989). NIHM Treatment of bepression collaborative Research Program: I.General effectiveness of treatments. *Archives of general psychiatry*, 46,971-983.
19. Erdem Ö.P., Bucaktepe, G.E. (2012). Postpartum depresyon görülme sıklığı ve tarama yöntemleri. *Dicle Tıp Dergisi*, 39 (3): 458-461.
20. Hall, H.G., McKenna, L.G., & Griffiths, D.L. (2012). Midwives' support for Complementary and Alternative Medicine: A literature review. *Women and Birth*., 25, 4-12.
21. Harrison, L. (2010). *A'dan Z' ye Depresyon tedavisi*. İstanbul: Neden Kitap.
22. Hawton, K., & Heeringen, K.V. (2009). Suicide. Lancet, 373, 1372-1381.
23. Hensley PL, Nadiga D, Uhlenhuth EH. (2004). Longterm effectiveness of cognitive therapy in major depressive disorder. Depress Anxiety 20(1):1-7.
24. Kaya, N. (2011). *Depresyon panik ve takıntılarımız*. İstanbul: Nesil Yayınları.
25. Khan, F.A., Anand, B., Devi, MG., & Murty, K.K. (2005). Psychological autopsy of suicide-a cross sectional study. *Indian Journal of Psychiatry*;47: 73-78.
26. Kring, A.M., Johnson, S.L., Davison, G., & Neale, J. (2015). *Anormal psikoloji*. (M. Şahin. Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
27. Lattuada, E., Serretti. A., Cusin. C., Gasperini. M., Smeraldi. E. (1999). Symptomatologic analysis of psychotic and non psychotic depression. *J Affect Disord.*54(1-2):183-7.
28. Lewy A. J. (2009). Winter depression: integrating mood, circadian rhythms, and the sleep/wake and light/dark cycles into a bio-psycho-social-environmental model. *Sleep Med Clin*, 4:285-299.
29. Lindahl, V., Pearson, J.L., & Colpe, L. (2005). Prevalence of suicidality during pregnancy and the postpartum. *ArchWomens Ment Health*., 8: 77–87.
30. Luty, S.E., Carter,, JD, Mckenzie J.M., Rae. AM, Frampton CM., & Mulder, RT. (2007). Randomised controlled trial of interpersonal psychotherapy and cognitive-behavioural therapy for depression. Br J Psychiatry, 190:496- 502.
31. Mackenzie, E.R., Taylor, L., Bloom, B.S., Hufford, D.J., & Johnson, JC. (2003). Ethnic minority use of complementary and alternative medicine (CAM): a national probability survey of CAM utilizers. *Altern. Ther. Health Med.,* 9(4), 50–56.
32. Mao, W.C., Lee, H.C, Chen, H,C. (2012). Management of sleep disorders: light therapy. In Introduction to Modern Sleep Technology. *Dordrecht, Springer,* 137-164.
33. Marakoğlu, K., Özdemir, S., ve Çivi, S. (2009). Postpartum depresyon. Türkiye Klinikleri *J Med Sci.,* 29(1): 206-14.
34. Neumeister, A., Praschak-Rieder, N., Hesselmann, B., Vitouch, O., Rauh, M., & Barocka, A. (1998). Effects of tryptophan depletion infully remitted patients with seasonal affective disorder during summer. *Psychol Med*, 28:257-264.
35. Oldham, M,A., Ciraulo, D.A. (2014) Bright light therapy for depression: a review of its effects on chronobiology and the autonomic nervous system. *Chronobiol Int*, 31:305-319.
36. Pail, G., Huf, W., Pjrek, E., Winkler, D., Willeit, M., Praschak-Rieder, N. (2011). Bright-light therapy in the treatment of mood disorders. *Neuropsychobiology*, 64:152-162.
37. Parker, G.(2000). Classifying depression: Should paradigms lost be regained? *Am J Psychiatry,* 157:1195-203.
38. Portzky, G., Audenaert, K., & Heeringen, K.V. (2009). Psychological and psychiatric factors associated with adolescent suicide: A case – control psychological autopsy study. *Journal of Adolescence,* 32, 849-862.

39. Pycha, R., Pompili, M., Innamorati, M., Schwitzer, J., Lester, D., & Sani, G. (2009). Sex and ethnic diferences among South Tirolen suicides: A psychological autopsy study. *European Psychiatry,* 24:47-56.

40. Roecklein, K.A., Rohan, K.J., & Postolache, T.T. (2010) Is seasonal affective disorder a bipolar variant? *Curr Psychiatry*, 9:42-54.

41. Rosenthal, N.E., Sack, D.A., Carpenter, C.J., Parry, B.L, Mendelson, W.B, Wehr, T.A. (1985) Antidepressant effects of light in seasonal affective disorder. *Am J Psychiatry*, 142:163-170.

42. Sack, R.L, Auckley, D, Auger, R.R., Carskadon, M.A, Wright, K.P, Vitiello, M.V. (2007). Circadian rhythm sleep disorders: part I, basic principles, shift work and jet lag disorders. Sleep, 30:1460–1483.

43. Sadock, B.J., & Sadock, V.A. (2006). *Klinik Psikiyatri El Kitabı*. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.

44. Sanders, M.R., McFarland, M. (2000). Treatment of depressed mothers with disruptive children: a controlled evaluation of cognitive behavioral family intervention. *Behav Ther,* 31(1): 89-112.

45. Schatzberg, F., Alan Nemeroff , Charles, B. (1995). *The American Psychiatric Press Textbook of Pschopharmacology, Ed Nathan I Kalpana et al,; Biology of mood disorders,* Washington D.C,439-458.

46. Selvi, Y., Besiroglu L, Aydin, A. (2011). Kronobiyoloji ve duygudurum bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3:368-386.

47. Suominen, K., Isometsa, E., Heila, H., Lönnqvist, J.& Henriksson, M.(2002). General hospital suicides-a psychological autopsy study in Finland.General Hospital Psychiatry, 24, 412- 416.

48. Şen, N. (2008). Batı düşünce tarihinde intiharın algısal inşası.Erişim Tarihi: 25.03.2010 http:/psikiyatriksosyalhizmet.com.

49. Terman, M., & Terman, J.S. (2005) Light therapy. In Principles and Practice of Sleep Medicine, 4th ed (Eds M Krieger, T Roth, W Dement): *Philadelphia, Elsevier*.1424-1442.

50. Terman, M., Terman, J.S., & Quitkin, F.M. (1989) Light therapy for seasonal affective disorder. A review of efficacy. Neuropsychopharmacology, 2:1-22.

51. Uğur, M. (2008). Duygudurum bozuklukları. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri. *Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi*, 62 59-84.

52. Vythilingam M, Chen J, Bremner JD, Mazure CM, Maciejewski PK, Nelson JC. (2003). Psychotic depression and mortality. Am J Psychiatry, 160:574-6.

53. Wehr, T.A (1989) Seasonal affective disorders: a historical review. In Seasonal Affective Disorders and Phototherapy (eds NE Rosenthal, MC Blehar):11-32. New York, Guilford Press.

54. Wehr, T.A., Sack D.A., & Rosenthal, N.E. (1987). Seasonal affective disorder with summer depression and winter hypomania . *Am J Psychiarty,* 144:1602-1603.

55. Weissman, M.M. (1979). The myth of involutional melancholia . *JAMA*, 242:742-744.

56. Westrin A, Lam RW (2007) Seasonal affective disorder: a clinical update. Ann Clin Psychiatry, 19:239-246.

57. Williams, J. M. G., Teasdale, J. D., Segal, Z. V., & Soulsby, J. (2000). Mindfulness-based cognitive therapy reduces overgeneral autobiographical memory in formerly depressed patients. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(1), 150 –155.

58. Wirz-Justice, A., & Terman, M. (2012) Chronotherapeutics (light and wake therapy) as a class of interventions for affective disorders. *Handb Clin Neurol,* 106:697-713.

59. Wirz-Justice, A., Graw, P., Krauchi, K., Gisin, B., Jochum, A., Arendt, J. (1993). Light therapy in seasonal affective disorder is independent of time of day or circadian phase. *Arch Gen Psychiatry*, 50:929-937.

60. Wu, P., Fuller, C., Liu, X., Lee, H.C., Fan, B., Hoven, C.W. (2007). Use of complementary and alternative medicine among women with depression: results of a national survey. *Psychiatr Serv.*, 58: 349–56.

61. Yapko, M. D. (2003). *Trancework: An introduction to the practice of clinical hypnosis* (3rd ed.). New York: Brunner-Routledge

62. Yorguner, N. (2015) Bipolar depresyonda parlak ışık terapisinin tedavi etkinliğinin değerlendirilmesi (Uzmanlık tezi). İstanbul, Marmara Üniversitesi.

63. Youngstedt, S.D., Kline, C.E, Elliott, J.A., Zielinski, M.R., Devlin, T.M., & Moore TA (2016). Circadian phase-shifting effects of bright light, exercise, and bright light + exercise*. J Circadian Rhythms,* 14:2.

Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardına (BOBI FRS) Göre Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması

Mustafa MORTAŞ[1]

CHAPTER
53

[1] Dr. Öğr. Üyesi; Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin hızla artması, sermayenin ve kısmen işgücünün sınırlarının ortadan kalkması sonucu ülkelerin muhasebe uygulamalarındaki farklılıklar daha belirgin hale gelmiştir. İşletmelerin ortaklık yapılarının çok uluslu hale gelmesi ve faaliyette bulundukları ülkelerin çoğalması sonucu ülkeler arasındaki muhasebe uygulamalarındaki farklılıkların en aza indirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İşletmenin dili olan muhasebe ve raporlamanın da ülkeler arasındaki farklılıkları en aza indirmek amacı ile Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının geliştirildiği belirtilebilir.

Standartlar, ülkemizde önce TMUDESK (Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu), daha sonra TMSK (Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu) son olarak KGK (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu) tarafından Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına uyumlu Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları çalışmaları yapılmıştır.

29.07.2017 tarihinde resmi gazetede, Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 30138 Sayılı Mükerrer Sayı, 2017). Söz konusu standarttan önce, bu standartlara tabi olacak işletmeler Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri (MSGUT)'ni esas alarak muhasebe ve raporlama uygulamaları gerçekleştirmekteydi. Ülkemizde, Vergi Usul Kanunu'na dayanılarak hazırlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğlerinin (MSGUT) amacı, finansal tabloların, mükelleflerin vergi karşısındaki durumlarının ortaya konulmasıdır. Bu nedenle finansal raporların gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir bilgi sunma amacından uzaklaştığının görülmesi üzerine KGK, bağımsız denetime tâbi olup TMS/TFRS uygulamayan işletmelerin finansal tablolarının hazırlanmasında MSUGT'lara ek olarak bir düzenleme yapmıştır. Yapılan bu düzenlemenin, Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları oluşturuluncaya kadar geçici bir uygulama olduğu kurul tarafından ifade edilmiştir. (KGK, 2017)

Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları bağımsız denetime tabi olup, TMS/TFRS uygulamayan işletmelerde MSGUT ve yukarıda belirtilen geçici düzenlemenin (İlave Hususların) yerini almıştır.

Buna göre Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları ve TMS/TFRS'lerin kapsamına giren işletmeler aşağıda yer alan Tablo 1'de gösterilmiştir.

	Bağımsız Denetim	TMS/TFRS	BOBİ FRS	MSGUT
KAYİK	√	√	----	----
Büyük Ölçekli	√	*	√	----
Orta Ölçekli	√	*	√	----
Küçük Ölçekli	----	----	----	√

Tablo 1: BOBİ FRS Kapsamına Giren İşletmeler

* Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler isterlerse uygulayabilirler

Yukarıdaki Tablo 1'den de görüldüğü üzere büyük ölçekli işletmeler ile orta ölçekli işletmeler BOBİ FRS setini kullanmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu işletmeler isterlerse BOBİ FRS yerine, TMS/TFRS'ye uygun muhasebeleştirme, değerleme ve finansal raporlar hazırlayabilirler. KAYİK (Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar) kapsamındaki işletmeler TMS/TFRS'yi uygulamak zorundadırlar. Küçük ölçekli işletmeler ise bağımsız denetime tabi olmadıkları gibi, TMS/TFRS veya BOBİ FRS uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır. Tablo 1'e göre BOBİ FRS'ye tabi olan işletmeler aynı zamanda Bağımsız

denetime tabi olan işletmelerdir. Buna göre bağımsız denetime tabi olan işletmeler ile ilgili kriterler aşağıdaki gibi belirtilmektedir.

Kriterler/Yıllar	2013	2014	2015	2016
Aktif Büyüklüğü	150 Milyon TL ve Üstü	75 Milyon TL ve Üstü	50 Milyon TL ve Üstü	40 Milyon TL ve Üstü
Satış Hasılatı	200 Milyon TL ve Üstü	150 Milyon TL ve Üstü	100 Milyon TL ve Üstü	80 Milyon TL ve Üstü
Çalışan Sayısı	500 ve üstü	250 ve üstü	200 ve üstü	200 ve üstü

Tablo 2: Bağımsız Denetime Tabi Şirketleri Belirleyen Kriterler

Kaynakça: GÖKÇEN, G., Öztürk, E., Güleç, Ö.F., "*BOBİ FRS ve TFRS'nin Finansal Raporlara Etkileri Açısından Karşılaştırılması*", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, s.440

Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeleri, KAYİK kapsamında olan işletmeleri birbirinden ayıran önemli kriterler; Aktif Toplamı, Satış Hasılatı ve Çalışan Sayısı olarak belirlenmiştir. Tebliğde belirtilen büyük ölçekli işletme eşiğine gelene kadar Orta Boy İşletmeler olarak; bu eşiği ve üstünü sağlayan (KAYİK dışındaki) işletmeler ise Büyük Boy İşletmeler olarak tanımlanmaktadır. KAYİK ve küçük ölçekli işletmeler dışında kalan işletmeler BOBİ FRS setine tabidir (Ataman ve Cavlak, 2017; 157).

Çalışmada, Büyük ve Orta Boy işletmeler için Finansal Raporlama Standartlarına göre Bölüm 13 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller konusu ele alınmıştır. Bu amaçla, öncelikli olarak, yatırım amaçlı gayrimenkullerin muhasebeleştirilmesi konusunda literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra yatırım amaçlı gayrimenkullerin ediniminin kayda alınması, sınıf değişikliğinin (yatırım amaçlı gayrimenkule dönüştürülmesi ve yatırım amaçlı gayrimenkul olmaktan işletmenin faaliyetinde kullanılmasına dönüştürülmesi) kayda alınması, edinim sonrası yapılan işlemler ve sunumu ile finansal tablolar dışı bırakılması konuları ele alınmıştır.

Çalışmada, yatırım amaçlı gayrimenkullerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması için oluşturulan örneklerde, 13.12.2018 tarihinde KGK tarafından yayımlanan "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı"nda yer alan hesaplar kullanılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Küçük (2012) çalışmasında, TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Standardı ve vergi uygulamaları açısından ele alınmıştır. Çalışmada, yatırım amaçlı gayrimenkullerin aktifleştirilmesi, maliyet ve gider ayrımı, varlık değerinin belirlenmesi ve itfası gibi konularda Standartta benimsenen anlayış ile mali mevzuatta benimsenen anlayışın karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç olarak, mali mevzuat ile standardın genel anlamda örtüşmediği ifade edilmiştir. Bu durumun nedeni olarak, mali mevzuat ile standardın konuya bakış açılarının farklılığından kaynaklandığı belirtilmiştir. (Küçük, 2012)

Yılmaz (2013) yaptığı çalışmada, gayrimenkullerin TMS'ye göre sınıflandırılması ve yatırım amaçlı gayrimenkullerin TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Standardına göre muhasebeleştirme süreci örnek uygulamalarla ele alınmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda, gayrimenkullerin nitelik değiştirilmesi kararı verilmesi halinde, standartta belirtilen ilkeler çerçevesinde doğru bir mesleki yargının ortaya konulması gerektiği ve sübjektif değerlendirilmeden uzak durulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. (Yılmaz, 2013)

Ercan ve Kılıç (2014) yaptıkları çalışmada, , yatırım amaçlı gayrimenkulleri TMS 40 ve KOBİ TFRS açısından karşılaştırarak, yatırım amaçlı gayrimenkullerin tanımı, sınıflandırılması, ölçümü, transferi, elden çıkarılması gibi konuları ele alınmıştır. TMS 40 ve KOBİ TFRS Bölüm 16 arasında yatırım amaçlı gayrimenkullerin muhasebesi ve raporlanmasına ilişkin hükümlerde bir takım farklılıklar bulunduğu belirlenmiştir. (Ercan ve Kılıç, 2014)

Erer ve Hazır (2014) çalışmalarında, yatırım amaçlı gayrimenkullerin TMS/TFRS'ye göre muhasebeleştirilme işlemleri ele alınmıştır. Çalışmada, yatırım amaçlı gayrimenkul kavramı tanımlanarak muhasebeleştirilme sürecinde dikkate alınması gereken konulara değinilmiş ve diğer standart setleri ile arasındaki farklılıklar incelenmiştir. (Erer ve Hazır, 2014)

Gökgöz (2015) çalışmasında, yatırım amaçlı gayrimenkullerin TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Standardı'na göre muhasebeleştirilme sürecini ele almıştır. Çalışmada TMS 40'a göre, yatırım amaçlı gayrimenkulleri özellikleri, sınıflandırılması, kayda alınması ve elden çıkarılması örnekler yardımıyla açıklanmıştır. Çalışma sonucunda, yatırım amaçlı gayrimenkullerin kayda alınması için hesap planının yetersiz kaldığı belirlenmiştir. (Gökgöz, 2015)

Kılıç (2016) çalışmasında, öncelikli olarak yatırım amaçlı gayrimenkul kavramı tanımlanmıştır. Daha sonra yatırım amaçlı gayrimenkullerin hem TMS'ye göre hem de yerel finansal raporlama çerçevesi kapsamında muhasebeleştirme süreci ele alınmıştır. (Kılıç, 2016)

Gönen ve Güryel (2016) yaptıkları çalışmada, gayrimenkullerin sınıflandırılması yapılarak TMS 40 standardı kapsamında yatırım amaçlı gayrimenkuller ile ilgili açıklamalara yer vermişler daha sonra yatırım amaçlı gayrimenkuller, Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına göre muhasebeleştirilmesi örneklerle ele alınmıştır. (Gönen ve Güryel, 2016)

Doğan (2017) çalışmasında, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları ile TMS/TFRS karşılaştırması yapmıştır. Çalışmada, BOBİ FRS yayımlanma gerekçeleri ile genel özellikleri incelenmiş ve TMS/TFRS'ye benzerlik gösteren noktaların olmasının yanı sıra, genel olarak TMS/TFRS'nin basitleştirilmiş hükümler içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. (Doğan, 2017)

Çetinkaya (2017) çalışmasında, yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerlendirilmesinde gerçeğe uygun değer tespiti ve Türkiye'deki uygulamaların değerlendirilmesini ele almıştır. Bu bağlamda çalışmada, yatırım amaçlı gayrimenkuller kaleminin değerlemesinde kullanılan yöntemler ve önceki dönemler etkisi ile gerçeğe uygun değer yönteminin uygulanmasıyla dönemler arasında değerleme farklarının gelir tablosuna etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, gayrimenkuller yatırım ortaklıklarının gerçeğe uygun değer ile yatırım amaçlı gayrimenkullerini değerlemelerinin finansal tablolarına olumlu etkisinin farkında olduğu tespit edilmiştir. (Çetinkaya, 2017)

Demirbaş (2018) çalışmasında, TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Standardına göre, yatırım amaçlı gayrimenkuller kavramı, muhasebeleştirilme süreci, sınıflandırılması, amortisman ayırma ve kayda alınması, gerçeğe uygun değerinin hesaplaması, değerinin artması veya düşmesi, bilanço ve kapsamlı gelir tablosu dipnotlarında yer alması, nakit giriş ve çıkışlarının bugünkü değerinin hesaplanma işlemleri, intifa hakkı kavramı ile seçimlik hakların önemi örneklendirilmiş vaka çalışması ile ele alınmıştır. Çalışma sonucunda hesap planın yetersiz kaldığının tespitinin yanı sıra hesap planının güncellenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. (Demirbaş, 2018)

3. BOBİ FRS BÖLÜM 13'E GÖRE YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERİN DEĞERLEMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Yatırım amaçlı gayrimenkuller BOBİ FRS Bölüm 13'te yer almakta olup, muhasebeleştirme, ölçüm ve açıklama ilkeleri düzenlenmiştir. İlgili standartta, işletmelerin bazı gayrimenkullerini kira geliri veya değer artışı kazancı ya da her ikisini birden elde etmek amacıyla yatırım amacıyla elde tutulan varlıklar olarak tanımlanmıştır. Bu varlıklar, işletmenin sahip olduğu diğer varlıklardan büyük ölçüde bağımsız nakit akışı yaratmasından dolayı, yatırım amaçlı gayrimenkul olarak nitelendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOBİ FRS md. 13.2).

Standartta hangi varlıkların yatırım amaçlı gayrimenkuller olduğu, yatırım amaçlı gayrimenkuller kapsamında olduğu ifade edilmiştir (BOBİ FRS md. 13.3). Buna göre, işletmenin mülkiyetinde olan varlıklar olabileceği gibi, kiracı tarafından finansal kiralama yoluyla elde tutulan varlıklar da olabilir. Bunun dışında, yatırım amaçlı olarak kullanılmak üzere inşa edilmekte veya geliştirilmekte olan gayrimenkuller de bu kapsamda değerlendirileceği belirtilmektedir.

Buna göre, yatırım amaçlı gayrimenkullerin edinimi, finansal kiralama yoluyla edinimi ve maddi duran varlık olarak kullanılırken kira geliri elde etmek amacıyla kullanılması halinde yani sınıf değişikliği halinde, yatırım amaçlı gayrimenkullerin muhasebeleştirme süreci aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Edinimi

Yatırım amaçlı gayrimenkulün ilk ediniminde "Bölüm 12 Maddi Duran Varlıklar"da belirtilen hükümlere göre maliyet bedeli ölçüleceği, bununla birlikte BOBİ FRS madde 13.5'de maliyet bedeli üzerinden muhasebeleştirileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda Maddi duran varlıklar bölümünde ifade edilen hükümler de ise; "*ticari* ıskontolar *ve indirimler çıkarıldıktan sonraki satın alma fiyatından, satın alma işlemine bağlı olarak yapılan giderlerden ve varlığın yönetim tarafından amaçlanan koşullarda kullanılabilmesini sağlayacak konuma ve duruma getirilmesiyle doğrudan ilişkilendirilebilen maliyetlerden oluş*"tuğu (BOBİ FRS md. 12.) ifade edilmiştir.

Maliyet bedeli; satın alma fiyatı ve satın alma işlemi ile ilişkili avukatlık ücreti, komisyon ücreti, gayrimenkul alım vergisi ve diğer işlem maliyetleri gibi maliyet unsurlarından oluşmaktadır. Yatırım amaçlı gayrimenkul işletmenin kendisi tarafından inşa edilmiş ise, söz konusu varlığın maliyeti olarak, inşa maliyeti esas alınır (Demirbaş, 2018; 14).

Örnek:

ADL A.Ş., gelecekte değer kazanacağını beklediği bir binayı, hem değer kazancı elde etmek hem de kira kazancı elde etmek amacıyla 2018 yılı başında 3.000.000 TL'ye satın almıştır.

246 MALİYETLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HS.[1]		3.000.000	
191 İND. KDV. HS.		30.000	
	102 BANKALAR HS.		3.030.000

Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Sınıf Değişikliği

Standarta, yatırım amaçlı gayrimenkullerin elde tutulma amacının farklılaşması durumunda yeni elde tutulma amacına uygun olarak, bu varlıklar ya maddi duran varlıklara ya da stoklara aktarılması gerektiği ifade edilmektedir (BOBİ FRS md. 13.16).

Ayrıca standartta, yatırım amaçlı gayrimenkuller sınıfına alınan varlıkların sınıf değişikliğinin gerçekleştiği tarihte değer tespit yapılarak, tespit edilen değeriyle de ilgili varlık grubuna aktarılacağı ifade edilmiştir. Standartta, bir maddi duran varlığın ya da stokun yatırım amaçlı olarak elde tutulmaya başlanması halinde, sınıf değişikliğinin gerçekleştiği tarihte gerçeğe uygun değeri veya defter değeri üzerinden yatırım amaçlı gayrimenkullere kayıt edilmesi gerektiği belirtilmektedir (BOBİ FRS md. 13.18).

Diğer taraftan, bir maddi duran varlığın yatırım amaçlı gayrimenkullere aktarılması durumunda, varlığın sınıf değişikliği tarihindeki gerçeğe uygun değeriyle defter değeri arasındaki fark "*Maddi Duran Varlıklar*" bölümüne göre yeniden değerleme artışı ya da yeniden değerleme azalışı olarak dikkate alınır.

Örnek:

HSR A.Ş., daha önce işletme faaliyetlerinde kullanmak amacıyla satın aldığı binanın kayıtlı değeri 4.000.000 TL ve birikmiş amortismanı 200.000 TL'dir. İşletme dönem sonunda bu binayı kiralama amacıyla kullanmaya karar vermiştir. Binanın dönem sonu itibariyle gerçeğe uygun değerinin 4.850.000 TL olduğu belirlenmiştir.

245 GERÇEĞE UYGUN DEĞERLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HS.[2]		4.850.000	
258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS.		30.000	
	252 BİNALAR HS.		4.000.000
	551 MADDİ DURAN VARLIKLAR YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI HS.		880.000

Standartta, bir maddi duran varlığın yatırım amaçlı gayrimenkullere aktarılması halinde, varlığın sınıf değişikliği tarihindeki gerçeğe uygun değeriyle defter değeri arasındaki fark "Maddi Duran Varlıklar" bölümüne göre yeniden değerleme artışı ya da yeniden değerleme azalışı olarak dikkate alınacağı belirtilmektedir (BOBİ FRS md. 13.19). Bu sebeple yukarıdaki örnekte ortaya çıkan değer artışı *551 MADDİ DURAN VARLIKLAR YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI HS.*'na kaydedilmiştir. Hesabın kodu ise, 13.12.2018 tarihinde yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağında 551 hesap kodu ile yer almaktadır. Bundan dolayı yukarıda yer alan örnekte değerleme artışı, taslak hesap planına uygun olarak kayıt yapılmıştır.

Yukarıdaki örnek, bina olarak kullanılan varlığın yatırım amaçlı gayrimenkule sınıfına alınması ile ilgiliyken, aşağıdaki örnek ise, yatırım amaçlı gayrimenkul olarak kullanılan

varlığın maddi duran varlık sınıfına alınması ile ilgilidir.

Örnek:

MHA A.Ş., daha önce değer artış kazanacağını tahmin ederek 3.000.000 TL'ye satın aldığı binayı, dönem sonu itibariyle işletmenin işlerinde kullanmaya karar vermiştir. Dönem sonunda bilirkişi raporuna göre binanın gerçeğe uygun değerinin 3.750.000 TL olduğu belirlenmiştir.

252 BİNALAR HS.		3.750.000	
	245 GERÇEĞE UYGUN DEĞERLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HS.		3.000.000
	647 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN ELDE EDİLEN GELİR VE KAZANÇLAR HS.		750.000

Yukarıdaki örnekte, yatırım amaçlı olarak kullanılan varlığın işletme faaliyetlerinde kullanılmaya başlanmasından dolayı ilgili maddi duran varlık hesabına alınmıştır.

Standartta, varlığın gerçeğe uygun değerinde meydana gelen değişimin, kâr veya zarara yansıtılacağı ve yeni tespit edilen gerçeğe uygun değeriyle ilgili maddi duran varlığa aktarılması gerektiği ifade edilmektedir (BOBİ FRS md. 13.17).

Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Sunumu

Gayrimenkullerin sınıf değiştirdiği durumlar haricinde, yatırım amaçlı gayrimenkullerin ilk kayda almada Bölüm 12 Maddi Duran Varlıklar bölümünün ilk kayıt hükümleri uygulanarak maliyet bedeli ile ölçülmektedir. Ayrıca, finansal kiralama yoluyla elde tutulan yatırım amaçlı gayrimenkullerin ilk kayda alma sırasındaki değeri, kiracı tarafından finansal kiralamaların ilk ölçümü Bölüm 15 Kiralamalar bölümündeki hükümler uygulanacağı ilgili standartta ifade edilmiştir (BOBİ FRS md. 13.5). Ayrıca yine standardın 13.13 maddesinde, yatırım amaçlı gayrimenkuller, Finansal Durum Tablosunda *Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller* kaleminde ayrı olarak sunulması gerektiği belirtilmiştir.

Gerçeğe uygun değeriyle ölçülen yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin değer artış kazançları ya da değer azalış zararları Kâr veya Zarar Tablosunda; "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Artış ve Satış Kazançları*" ya da "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Azalış ve Satış Zararları*" kaleminde ayrı olarak sunulması gerektiği ifade edilmiştir (BOBİ FRS md. 13.14).

Örnek:

MRT A.Ş., daha önce değer artış kazanacağını tahmin ederek 4.000.000 TL'ye satın aldığı arazinin, dönem sonunda uzman/bilirkişi raporuna göre arazinin gerçeğe uygun değerinin 4.300.000 TL olduğu belirlenmiştir.

245 GERÇEĞE UYGUN DEĞERLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HS.		300.000	
	647 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN ELDE EDİLEN GELİR VE KAZANÇLAR HS.		300.000

Yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin değer artış kazançları ya da değer azalış zararları Kar veya Zarar Tablosunda hangi kalemde gösterilmesi gerektiği yukarıda ifade edilmiştir. Ancak, standartta her ne kadar uygun hesap/hesaplar belirtilmiş olmasına karşın, taslak hesap planında yer alan uygun hesap olarak "*647 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN ELDE EDİLEN GELİR VE KAZANÇLAR HS.*" yer almasından dolayı, yukarıdaki örnekte değer artış kazancı 647 Kodlu hesap ile gösterilmiştir.

Aşağıda yer alan örnek, yatırım amaçlı gayrimenkullerde değer azalışları ile ilgilidir. Standardın 13.14 maddesinde, değer azalışının Kar veya Zarar Tablosunda "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Azalış ve Satış Zararları*" kaleminde gösterilmesi gerektiği ifade edilmiş olsa da, taslak hesap planında "*657 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN KAYNAKLANAN GİDER VE ZARARLAR HS.*" yer almasından dolayı, değer azalışı bu hesapta muhasebeleştirilmiştir.

Örnek:

MRT A.Ş., daha önce değer artış kazanacağını tahmin ederek 4.000.000 TL'ye satın aldığı arazinin, dönem sonunda uzman/bilirkişi raporuna göre arazinin gerçeğe uygun değerinin 3.700.000 TL olduğu belirlenmiştir.

657 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN KAYNAKLANAN GİDER VE ZARARLAR HS		300.000	
	245 GERÇEĞE UYGUN DEĞERLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HS.		300.000

Standardın 13.15 maddesinde, maliyet bedeliyle ölçülen yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin amortisman giderleri ve değer düşüklüğü zararları Kâr veya Zarar Tablosunda Diğer Faaliyetlerden Giderler altında "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Değer Azalış ve Satış*

Zararları" kaleminde gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOBİ FRS md. 13.15).

Örnek:

ASR A.Ş., daha önce değer artış kazanacağını tahmin ederek ve kiralaya vermek amacıyla 5.000.000 TL'ye satın aldığı ve kiraya verdiği binanın 40 yıl üzerinden amortisman ayrılmasına karar vermiştir. İşletme maliyet yöntemini kullanmayı tercih etmiştir.

657 YATIRIM AMAÇLI GAYRİ-MENKULLERDEN KAYNAKLANAN GİDER VE ZARARLAR HS		125.000	
	248 BİRİKMİŞ AMORTİS-MANLAR HS..		125.000

Yukarıdaki örnekte, yatırım amaçlı gayrimenkul olarak elde tutulan binanın raporlanması sürecinde amortisman ayırma işleminin muhasebeleştirilmesi yer almaktadır. Yatırım amaçlı gayrimenkullerin finansal durum tablosunda ayrı olarak gösterilmesi gerektiği prensibi de dikkate alındığında, amortisman işleminde maddi duran varlıklar ile ilgili amortisman hesabında kaydedilmemesi gerektiği de anlaşılmaktadır.

Yatırım amaçlı gayrimenkullerin amortisman işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde, taslak hesap planında, *248 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS.*'nın maliyet yöntemi kullanılarak ölçülen yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin birikmiş amortisman tutarlarının izlenmesinde kullanılması gerektiği ifade dilmiştir. Bu hesaba alacak kaydedilirken, "*657 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLERDEN KAYNAKLANAN GİDER VE ZARARLAR HS.*" hesabının borcuna kaydedilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı, s.53)

Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Raporlama Dışı Bırakılması

Bir yatırım amaçlı gayrimenkul kalemi, elden çıkarıldığında veya varlıktan gelecekte herhangi bir ekonomik fayda beklenmediği durumda finansal tablo dışı bırakılır. Gayrimenkulün finansal tablo dışı bırakılmasından doğan kazanç ya da kayıp, kâr veya zarara yansıtılması gerektiği standardın madde 13.22'de belirtilmiştir (BOBİ FRS md. 13.22).

SONUÇ

Muhasebe ve finansal raporlama standartları, işletmelerin finansal raporlarının gerçeğe uygun, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir olmasını sağlarken diğer taraftan işletmelerin finansal raporlarının şeffaflığının ve hesap verebilirliğinin artırılmasını da sağlamaktadır. Bağımsız denetime tabi olma kriterine sahip olmakla birlikte Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğine (MSGUT) tabi işletmeler için 2018 yılında BOBİ FRS (Büyük ve Orta Boy İşletmeleri için Finansal Raporlama Standartları) yürürlüğe girmiştir.

Yatırım amaçlı gayrimenkuller kavramı TMS/TFRS ile uygulamaya geçmiştir. Buna göre, yatırım amaçlı gayrimenkuller, işletmelerin gelecek herhangi bir ekonomik fayda beklenerek (değer artış kazancı, kiraya verme vb.) edinilmiş olan varlıklar olarak maddi duran varlıklardan ayrı olarak muhasebeleştirilmesi ve raporlanması gerekmektedir.

Yatırım amaçlı gayrimenkuller, ilk muhasebeleştirilme sürecinde maliyet bedeli üzerinden değerlemeye tabi tutularak muhasebeleştirilebilirken, daha sonraki aşamalarda ise işletmenin tercihine bağlı olarak ya maliyet bedeli üzerinden ya da gerçeğe uygun değer üzerinden muhasebeleştirilmesi ve raporlanması gerekmektedir.

Yatırım amaçlı gayrimenkullerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Bölüm 13'te ele alınmıştır. İlgili standartta muhasebeleştirilme süreci için mevcut Tek Düzen Hesap Planı yetersiz kalmaktadır. Diğer taraftan 13.12.2018 tarihinde KGK tarafından yayımlanan "*Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı*" yayımlanmıştır. Taslak hesap planı incelendiğinde, söz konusu yetersizliğin giderildiği ifade edilebilir. Bu nedenle çalışmanın uygulamalarında taslak hesap planında mevcut olan hesaplar kullanılarak muhasebeleştirilmesi yapılmıştır.

Çalışmada, Büyük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları'na uygun şekilde yatırım amaçlı gayrimenkullerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması süreci örneklerle ele alınmıştır. Muhasebeleştirilme ve raporlama sürecinde yer alan örneklerde ise KGK tarafından yayımlanan finansal raporlama standartlarına uygun hesap planı taslağındaki hesapları kullanmıştır. Çalışmanın sonraki akademik çalışmalara katkı sağlayacağı ve uygulayıcılara ışık tutacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

1. ATAMAN, B., Cavlak, H., (2017), "*Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ile Tam Set Türkiye Muhasebe ve Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının (TMS/TFRS) Karşılaştırılması*", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cil:2, Sayı:3, s.153-168
2. ÇETİNKAYA, N., (2017), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Değerlemesinde Gerçeğe Uygun Değer Tespiti ve Türkiye'deki Uygulamaların Değerlendirilmesi*", İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, s.69-83
3. DEMİRBAŞ, M., (2018), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Örnek Vakalarla İncelenmesi*", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:79, s.13-46
4. DOĞAN, A., (2017), "*Büyük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları ile TMS/TFRS Karşılaştırılması*", Journal of Business Research Turk, Cilt:9, Sayı:4, s.770-786
5. ERCAN, G., ve Kılıç, E., (2014), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin TMS 40 ve KOBİ TFRS Bölüm 16 Açısından Değerlendirilmesi*", ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi, Sayı:1, s.66-78
6. ERER, M., ve Hazır, Ç. A., (2014), "*TFRS'ye* Göre Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Muhasebeleştirilmesi ve Ölçülmesi", Mali Çözüm Dergisi, Sayı:126, s.15-28
7. GÖKÇEN, G., Öztürk, E., Güleç, Ö.F., "*BOBİ FRS ve TFRS'nin Finansal Raporlara Etkileri Açısından Karşılaştırılması*", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, s.437-457
8. GÖKGÖZ, A., (2015), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Muhasebeleştirilmesi*", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:29, Sayı:3, s.459-477
9. GÖNEN, S., ve Güryel, A., (2016), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin TMS 40 Kapsamında Muhasebeleştirilmesi*", Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, Vol:2, Issue:3, s.133-157
10. KGK, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS), http://kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/1350/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1, 01.12.2018
11. KGK, Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı, http://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/2531/Finansal-Raporlama-Standartlar%C4%B1na-Uygun-Hesap-Plan%C4%B1-Taslag%CC%86%C4%B1, 25.12.2018

12. KILIÇ, Y., (2013), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) ile Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağı Açısından Karşılaştırılmalı İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:9, Sayı:43, s.1935-1946
13. KÜÇÜK, S., (2012), "*Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller (TMS 40) (Vergi Uygulaması – Muhasebe Standardı Karşılaştırılması*", Vergi Dünyası Dergisi, Yıl:32, Sayı:374, s.79-84
14. Resmi Gazete, Büyük Ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ (Sıra No:56), http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170729M1-1.htm, 02.12.2018
15. YILMAZ, E., (2013), "*Gayrimenkullerin Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Sınıflandırılması ve Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin TMS-40 Standardı Kapsamında Muhasebeleştirilmesi*", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:4, s.273-289

(Footnotes)

1. KGK tarafından 13.12.2018 tarihinde Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Çalışmaları sonucunda oluşturulan taslak hesap planı yayımlanmıştır. Hesap Planı her ne kadar taslak metin de olsa, Taslak Hesap Planında 24 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HESAP GRUBU'nda yer alan taslak hesap olarak 246 MALİYETLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HESABI'nın kullanılmasının uygun olduğu düşünülmüştür.
2. KGK tarafından 13.12.2018 tarihinde yayımlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı taslağında, 24 YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HESAP GRUBU'nda yer alan taslak hesap olarak 245 GERÇEĞE UYGUN DEĞERLE ÖLÇÜLEN YATIRIM AMAÇLI GAYRİMENKULLER HESABI'nın kullanılmasının uygun olduğu düşünülmüştür.

Diğer taraftan, söz konusu hesap planı taslağında, 25 MADDİ DURAN VARLIKLAR HESAP GRUBU'nda BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HESABI; 258 kodlu hesap olarak yer almakta olup, örnekte geçen 551 kodlu hesap da yine taslaktan alınmıştır.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk

İpek OKKAY[1]

CHAPTER
54

[1] Dr. Öğrt. Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İİSF, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık

GİRİŞ

Sanayi devriminden sonra işletmelerin konumunda büyük değişimler olmakla birlikte, bu dönemde teknolojideki gelişmeler müşteri odaklı üretim anlayışının ortaya çıkması ve yerleşmesine neden olmaktadır.

Gelişen rekabet ortamı işletmelerin kar amacına giden yolda öncelikle iç ve dış çevresi ile iyi bir ilişki içinde olmasını ve onların ihtiyaçlarını karşılamasını, bir başka deyişle kurumların sosyal sorumluluklarını yerine getirmesini gerektirmektedir. Buna göre işletmenin, genel amaçlarını kar elde etmek, sürekliliği sağlamak ve sosyal fayda sağlamak olarak belirtilmektedir.

Sanayileşme ile birlikte ürünlerin işlevlerinin ve kalitelerinin birbirlerine benzemeye başlaması, ürün tercihinde sadece kişisel fayda sağlamanın etkili olmaması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, kurumsal sosyal vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmaktadır. Toplumlar artık işletmelerin de kendileri gibi, sosyal faydayı sağlayarak iyi bir vatandaş olmasını istemeye başlamaktadır. Tüketicinin bilinçlenmesiyle doğan bu beklentiler, şirketlerin çevreye doğaya, insana ve geleceğe saygılı olmaları vb. kurumsal sosyal sorumluklarıyla değerlendirilmesine neden olmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluklarını yerine getirmeyen şirketler dışlanmaya başlanmaktadır. Bilinçlenen tüketici, sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden kurumların markalarına daha farklı bakmaktadır. Bu nedenden dolayı, şirketler içinde bulundukları çevre ve hedef kitlelerine karşı kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmek zorunda kalmaktadırlar. Bundan dolayı, günümüzde işletmelerin ürün veya hizmet üretmeleri yeterli olmamakta gerek çalışanlarına, gerekse müşterilerine, bir başka deyişle tüm hedef kitlelerine karşı da bir takım sorumluluklar taşımaktadır.

Kuruluşlar faaliyetlerini yürütürken sosyal sorumluluklara uygun davranmaya çalışmakta ve iletişim stratejilerinde kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını öne çıkarmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk uzun vadede şirketlere karlılık olarak geri dönmektedir. Şirketler yapacakları uygulamalarda daha çok sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içinde sürdürülen kampanyalar yapmaktadır. Yapılan kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları araç değil, amaç olmalı, süreçler iyi yönetilmeli, kıyaslanmalı ve sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Artık, çevresel ve toplumsal sorunlar hükümetler kadar işletmeleri de ilgilendirmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını yerine getirmeyen işletmelerin başarılı olmaları mümkün görülmemektedir.

Kurumsal sosyal sorumluk konusuna önem veren ve projelerini gerçekleştiren firmaların kar elde etmek ve hayatlarını sürdürebilmek gibi amaçları olmakla beraber, bu amaçlarla kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip olmaları arasında büyük bir ilişki bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı da kurumlar sosyal sorumluluk bilinciyle kararlarını uygulamaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi kurumsal sosyal sorumluluklarını yerine getirmeyen firmalar toplum tarafından dışlanabilmektedir. Buradan yola çıktığımızda, kurumsal sosyal sorumluluklarını yerine getiren şirketlerin diğer amaçlarına daha kolay ulaşabileceği görülmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluğun olumlu etkileri sonucu olarak firmaların sağladıkları itibar; duygusal kazanımlar, bağlılık ve güven ile oluşursa markanın üzerindeki olumlu etkisi daha uzun vadede etkili olmaktadır. Bu amaçla şirketler kurumsal sosyal sorumluk konusuna önem vermektedir.

1. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN TARİHÇESİ

Kurumsal sosyal sorumluluk, belirli toplumlarda şirket ilişkilerini sağlamlaştırmak için baba erkil hareketler biçiminde Victoria döneminde ortaya çıkmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluğun geçmişi neredeyse Fransız Devrimi'ne kadar dayanmaktadır. Çikolata fabrikalarının olduğu bölgelerdeki yoksullara eğitim ve barınma imkanları sağlayan Joseph Rowntree'nin kurumsal felsefesine kadar uzandığı düşünülmektedir. Ancak Rowntree'nin yapmış olduğu faaliyetlerin hepsini sosyal sorumluluk felsefesi içinde değerlendirmek pek doğru olmayacaktır. Nitekim yaptığı bazı faaliyetlerin hayırseverlik amacını taşıdığını da söylememiz mümkün olmaktadır (Peter, 2001: 18).

2. Dünya Savaşı ve onu takip eden süre içerisinde çok hızlı bir büyüme dönemi yaşanmıştır. İşletmelerdeki bu hızlı büyüme sürecinde yeni işletmelerin oluşumu ve piyasaya yeni girişimcilerin katılımıyla, hem hükümetlerin hem de şirketlerin sosyal bilinç ve sorumluluk konusunda gelişmeler kaydettiği gözlenmektedir. Rekabete karşı kendilerini korumaya çalışan işletmeler, işletme faaliyetlerine yeni sosyal sorumluluk özellikleri eklemektedir. 1950'lerden sonrasına baktığımızda, geçmişten dersler alındığını ve şirketlerin sosyal sorumluluk konusunda hassasiyet gösterdikleri görülmektedir. Artık şirketlerin liderleri bu konuda eğitilmekte ve sosyal sorumluluk bilinciyle firmalarının aktivitelerini yürütmektedir. Yerel ve ulusal hükümetler sosyal sorumluluk anlayışını ve işletmelerin sosyal çalışmalarını içeren kanunlar koymaktadırlar (Aydede, 2007: 19-20).

İşletmelerde sosyal sorumluluk kavramının evrimi, 1950'li yılların başlangıcına kadar gitmektedir. 1960'lı yıllarda yeni tanımlar geliştirilmiş ve bu 1970'li yılların ortalarına kadar sürmüştür. 1980'lerde bilimsel araştırmalar sonucunda birkaç yeni tanım ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bu tanımlar; işletmelerin sosyal performansı, ortaklık teorisi, iş ahlakı teorisi gibi alternatif konular üzerine yoğunlaşmıştır. 1990'lı yıllarda ise işletmenin sosyal sorumluluğu kavramı üzerine yapılan araştırmalar, daha önceki tanımlamalar üzerine inşa edilmiş ve onlarla tutarlılık göstermiştir (Caroll, 1999: 268-296). Sosyal sorumluluk kavramı ilk olarak ABD'de gelişmesine rağmen bugün diğer gelişmiş ülkelerde de yaygın bir şekilde uygulanmaktadır (Black, 1989:9).

Günümüzde ancak değişen koşullara uyum sağlayan işletmeler yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Bu durum beraberinde kurumsal sosyal sorumluluk bilincini getirmekte ve bunun işletmenin davranışlarına yansıması sonucunu doğurmaktadır.

Bu arada güvenilir olmayan ürünlerin piyasaya çıkması, şirketlerin gizli bilgilerinin çalınması, kuruluşların kar elde etmek amacıyla toplum yararını arka plana atmaları gibi olaylar sonucunda meydana gelen skandallar kamuoyunu sarsmaktadır. Bu tür olaylar kurumsal sosyal sorumluluk kavramına daha da güncellik kazandırmaktadır. Öncelikle güçlü sivil toplum kuruluşları ve bilinçli tüketiciler, iş dünyasını kamuoyuna karşı sorumluluklarını yüklenmeye çağırmaktadır (Aydede, 2007: 24).

2. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

Kurumsal sosyal sorumluluk hakkında birçok çalışma yapılmasına rağmen tanımı konusunda henüz bir uzlaşma bulunmamaktadır. Buna karşın tüm araştırmacılar işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk konusunda önem vermeleri gerektiğini, kar elde etmek ve hayatlarını sürdürebilmek gibi amaçlarını gerçekleştirmeleri ile kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip olmaları arasında önemli bir ilişki olduğu konusunda fikir birliğine varmış bulunmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle kararlarını uygulayan işletmeler diğer amaçlarına daha kolay ulaşabilmektedir (Koyuncu,1999:4).

Kurumsal Sorumluluk, Sosyal Sorumluluk, Sosyal Muhasebe, Sosyal Pazarlama, İşletmelerin Sorumluluğu kavramları ve bunlardan başka ifadelerde; iş adamları, siyasetçiler, sendika temsilcileri ve diğer kimseler tarafından da büyük ölçüde kullanılmaktadır (Ayla ve Aydemir Okay, 2002:617).

Kurumların toplumsal yatırımları, kurumsal sosyal sorumluluğun uygulamadaki adı olmaktadır (Theaker, 2001). Bu yatırımlar, her organizasyon tipi için geçerli olan bir dizi pratik eylemsel noktaya dokunmaktadır. Bunlar; iş gücü yetiştirilmesi ve elde tutulması, fiziksel genişleme, eylemsel parametreler ve bölgesel konularda danışmanlıktır. Kurumların toplumsal yatırımları ciddi anlamda düşünülmeye başlandığında seçenekler neredeyse sınırsız olmaktadır. Organizasyonun önerilere açık olduğu bölgede biliniyorsa, tipik çalışmalardan bazıları; çevre düzenlemesine maddi destek, yaşlı insanların evlerini dekore etmek, çocuklara yüksek sesle kitap okumak, personelin bölgesel faaliyetlerde bulunması, sponsor olunan etkinlikler yoluyla yerel hayır kurumlarına fon sağlamak, ağırlama ve eğlence günleri düzenlemek, yerel etkinliklere sponsor olmak, yerel toplum çalışmalarına kaynak sağlamak, yerel organizasyonların düzenli buluşması için bir alan sağlamak, ağaç dikmek, gençlere iş deneyimi sunmak, okul ve öğrencilere burs ve kredi sunmak ve benzerleri olmaktadır (Davis, 2006: 226-227). Kurumların toplumsal yatırımları, şirketin toplumla ilişkisini düzenlemek için stratejik bir ticari silah olarak kullanılabilmektedir (Portway,1995).

Kurumsal sosyal sorumluluk, bir işletmenin toplumun tümünün refahı için çalışması olarak tanımlanmaktadır (William, McHugh & McHugh, 1999:101).

Kurumsal sosyal sorumluluk, bir işletmenin toplum üzerindeki pozitif etkilerini maksimize etme, negatif etkilerini ise minimize etme zorunluluğu olmaktadır (Cavaliere & Spradley, 1995: 86).

Kurumsal sosyal sorumluluk, kurumun hem dış hem de iç müşterisine (çalışan, tedarikçi, vb.) yönelik olarak da uygulanması gereken bir yöntem olmaktadır. Dolayısıyla amaç, bu iki çevreye de zarar vermemek ve katkıda bulunmaktır. Böylesine bir katkı, basit bir bağış promosyonundan çok daha öte ve anlamlı bir katkıyı, sorumluluğu ifade etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri, kurumlar açısından önemli birer başarı kriteri olmaktadır (Özgen, 2006: 27-28).

Kuruluşun, faaliyet gösterdiği çevreye ve çevre insanlarına kişisel çıkarı öğretmekten çok, yardımda bulunması bir fedakarlık değil, büyük ölçüde o yörenin fayda sağlayabileceği bir konu olmaktadır. Dostça ilişkilerin olduğu bir toplumda, faaliyet yapabilen bir şirketin bu durumdan faydalanabileceği bazı hususlar bulunmaktadır. Bir dizi sanatsal ve kültürel faaliyetlere yardım sağlayarak yöre insanlarıyla birliktelik sağlamak, yaşam standartlarını arttırmak amacıyla yapılan çabaları desteklemektedir (Black, 1989:9).

Kurumsal sosyal sorumluluğun kurumlar tarafından yapılmasının en temel nedenlerinden biri kurumsal itibara olan katkısı olmaktadır. Bu yüzden birtakım vasıflar sunulmaktadır. Bunlar; ortak ve çevresel sorumluluk, finansal görüntü, yönetimin, ürünün ve servisin kalitesi, yatırımın değeri, yaratıcılık, pazarlamanın başarılı olması ve cezbetmesi, geliştirme ve üstün yetenekleri tutma kabiliyeti olmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları, firmalara yatırımlar için fırsatlar oluşturarak doğrudan finansal kar imkanı sağlamaktadır (Özgen, 2006: 30).

Avrupa Birliği, şirketlerin sosyal sorumlulukları konusundaki stratejik hedefini: çalışanlar için daha çok ve daha iyi iş olanakları yaratacak, sosyal bütünleşmeyi sağlayarak sürdürülebilir büyümeye katkı sağlamak şeklinde koymuş olmaktadır. Bu hedefe bağlı olarak şirketlerin sağduyularına seslenerek onları sosyal konularda duyarlı ve sorumlu olmaya, çalışanların ve toplumun çıkarlarını gözetecek uzun vadeli stratejileri benimseyerek birliğin amaçlarına katkıda bulunmaya çağırmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma için uzun dönemde ekonomik büyüme, sosyal bütünleşme ve çevrenin korunması ile bir arada gidilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dünya Bankası ise, yoksulluğun önlenmesi hedefi çerçevesinde sivil toplum, iş dünyası ve hükümet bakanlıkları arasında geliştirilecek üçlü ortaklıkların hem özel sektör hem de kalkınma hedefleri için pozitif etkilerini ortaya çıkarmak, kanıtlamak, duyurmak ve bu ortaklıkların bütün dünyada milli ve bölgesel dü-

zeylerde çok daha geniş alanlarda uygulanabileceğini belirtmektedir. Kalkınma için özel sektör ile ortaklık ağı, çalışmalarını beş ana konuda yoğunlaştırmaktadır. Bunlar; gençliğin gelişimi, eğitim ve mesleki gelişme, su ve alt yapı hizmetleri, doğal kaynaklar konsorsiyumu ve karayolları trafiği güvenliği şeklinde olmaktadır (Aydede, 2007: 29-31).

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri çeşitli vergi kolaylıklarıyla, yardımcı finansmanlarla çoğu ülkede teşvik edilmektedir. İşletmelerin mal ve hizmetleri, çalışanlara ve çevreye nasıl davrandığı, insan hakları konusundaki geçmişi, borçlarını zamanında ödemesi, topluma sağladığı faydalar ve benzeri sorumlulukları olmaktadır. Bu kurumsal sosyal sorumluluklar itibarı yakından etkilemektedir (Davis, 2006:107-108).

Kurumsal sosyal sorumluluk birtakım ilkelere sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bu ilkeler: bencil olmama, onur, bütünlük, nesnellik, tutarlılık, süreklilik, 7x24 saat iletişim, hesap verme, açıklık, liderlik, olarak sıralanabilmektedir (Özgen, 2006: 29-30).

Toplumu oluşturan bireylerin nasıl içinde yaşadığı topluma karşı uyması gereken kurallar ve yerine getirmesi gereken sorumlukları varsa, kurumlarında kendi faaliyetlerini yerine getirirken içinde bulunduğu çevreye ve topluma karşı bazı sorumlulukları olduğu şüphe götürmez bir gerçek olmaktadır (Argüden, 2002).

Kurumsal vatandaşlık, kurumsal sosyal sorumluluğu kapsayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Kurumlarda o ülkenin mensupları gibi hakları ve ödevleri olan kurumsal vatandaşlar olarak düşünülebilmektedir. Gerçek bir vatandaş gibi davranarak; kanunlara uyması, toplumun değer yargılarına saygılı olması, çevre ve doğal hayatı koruması, insan hakları, adalet gibi konularda duyarlı olması anlamını taşımaktadır. Kurumların vatandaşlık performansı da bireysel vatandaşlık kriterleri gibi değerlendirilebilmektedir. Sonuç olarak iyi bir kurumsal vatandaşlık, kurumun ve toplumun yararı için kurumun ve faaliyetlerinin toplum üzerindeki geniş çapta etkilerini anlamak ve yönetmek olarak tanımlanabilmektedir. Kurumsal vatandaşlık, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışında kilit sözcük olmakla birlikte eksik olabilmektedir. Kurumun sorumluluğu sadece içinde yaşadığı topluma karşı bir görev olarak görülmemektedir. Gerçekten duyarlı olan kuruluşların, küreselleşen dünyanın getirdikleriyle de ilgilenmesi gerekmektedir. Küreselleşme ile artık sınırların yok olduğu dünyada, sorunlarda küreselleşmekte ve tüm insanlık aynı tehditler altında yaşamaktadır. Dolayısıyla kurumlar, sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket ederken hem kendi ülkelerinde hem de uluslararası örgütlerle ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalarda bulunmaktadırlar (Işık, 2003).

Kurumsal sosyal sorumlulukta kamuoyuna karşı açık ve şeffaf olmak son derece önem taşımaktadır. Bu sayede yapılan sorumluluklar belli bir süre sonunda karlılığa destek olabilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk projelerinde, gönüllü kuruluşlarla iş birliği toplumsal katkının etkinliğini arttırmaktadır. Buradaki en önemli etken gönüllü kuruluşların sorun hakkında uzman olması ve ulaşılması gereken hedef kitle hakkında elinde istatistiki veri bulundurmasıdır.

Kurumsal sosyal sorumluluk sahibi olarak nitelendirilen şirketler dört boyutta incelenebilmektedir (Caroll, 1991):

1. Ekonomik Sorumluluklar,
2. Hukuki(Yasal) Sorumluluklar,
3. Ahlaki(Etik) Sorumluluklar,
4. Gönüllü(Sosyal/ Toplumsal) Sorumluluklar şeklinde olmaktadır.

İşletmenin ekonomik sorumlulukları; borçlarını ve vergisini zamanında ödeme, paydaşlarına karşı ekonomik sorumluluklarını yerine getirme ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak ve benzeri şekillerde sıralanabilmektedir.

Toplum, işletmenin bulunduğu ülkenin yasalarına uygun faaliyetlerde bulunmasını

beklemekte, işletmenin işletme ile toplum arasındaki sosyal sözleşmeye uygun davranmasını talep etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluğun ekonomik ve yasal boyutları genellikle kabul görmesine rağmen, ahlaki ve yardımseverlik boyutları daha çok son zamanlarda dikkat çekmeye başlamıştır (Özgener, 2004:177-188).

Şirketlerin yasalara uymasının ötesinde, toplumsal norm ve beklentileri, uluslararası platformda kabul edilmiş etik değerlere uyumlu davranmaları gerekmektedir. Etik değerlere uymadığı bilinen, şirketlerle iş birliğinde bulunmak arzu edilmeyen bir durum olmaktadır. Tüketiciler ise bu şirketlerin ürünlerini almak yerine alternatif markalara yönelebilmektedir. Ahlaki sorumluluklarını yerine getirmeyen şirketler uzun vadede ekonomik açıdan sorun yaşayabilmektedir.

Şirketlerin içinde bulunduğu toplumdaki sorunların çözümü için gönüllü katkıda bulunmaları kurumsal sosyal sorumluluklarının gereği olmaktadır (Caroll, 1991). Gönüllü sorumluluklar, işletmenin tam olarak gönüllü olup kısa vadede herhangi bir beklentisi olmadan yaptığı doğrudan ve dolaylı sosyal destekler olmaktadır. İşletmenin gönüllü sorumlulukları, iyi bir vatandaş olarak toplumun refahını yükseltme, faaliyet gösterdiği yerel topluluğa katkıda bulunma, yaşam kalitesini arttırma ve bu konudaki toplumsal beklentilere cevap vermeyi kapsamaktadır (Özgener, 2004:190). Gönüllü sorumluluklar; sağlık, güvenlik, eğitim, çevre, diğer temel insani ihtiyaçlar, arzular ve benzerleri olabilmektedir (Kotler & Lee, 2006:3-4).

Kurumsal sosyal sorumluluk modelleri; kurumsal sosyal sorumluluk alanlarının sınırlandırılması modeli, üç aşamalı kurumsal sosyal sorumluluk modeli, sosyal performans modeli ve sosyal duyarlılık modeli olarak dörde ayrılmaktadır. Sosyal sorumluluğun uygulama alanlarının sınırlandırılması modeli; çevre kirliliğini azaltmaya yönelik çalışmalar, yanıltıcı reklam ve sağlıksız ürünlere maruz kalan tüketicinin korunması, engelli, suçlu ve azınlık grupların işletme içinde istihdam edilmesi, iş olanaklarının ve sosyal haklarının tanınması şeklinde sıralanmaktadır. Üç aşamalı kurumsal sosyal sorumluluk modeli ise tarihsel dönemlere ayrılmaktadır. İlki karı maksimize etme yönteminde yöneticiler kar elde etmek üzerine yoğunlaşmaktaydı. O dönemde, işletmelerde işçi hakları, kentsel sorunlar, azınlık hakları, kalitesiz üretim, etik anlayışına uymayan tanıtım ve reklam gibi konuların yol açtığı sorunları ve doğal kaynakların kullanmalarının çoğalması gibi toplumda yaşanan sorunları hiç yaşanmamış kabul etmekte idiler. İkinci aşama olan mütevelli yaklaşımı yönetiminde hissedarlarına, elemanlarına, kendisine destek sağlayanlara ve tüketicisi ile topluma karşı sorumlu olmakta idi. Son dönemde yaşam kalitesi/ kalite yönetimine yer verilmektedir. Burada amaç, öncelikle toplumda yaşayan bireylerin yaşam standartlarının yükseltilmesi olmaktadır. Toplumsal denge, bozuk kentleşme, kirliliğin önlenmesi, doğal çevrenin korunması, iş güvenliği, emeklilik ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, endüstrinin dengeli dağıtılması, mal ve hizmet üretiminde tüketicinin ve toplumun can güvenliğinin dikkate alınması, tüketicinin alım gücünün arttırılması ve kolaylıkların sağlanması gibi birçok sosyal sorunun çözüm beklediğini kabul eden bir yaklaşımda bulunmaktadır. Ayrıca, işletme yönetiminin ekonomik kaynaklarını, teknolojik ve yönetimsel becerilerini kullanarak sosyal sorunlara çözüm üretmesini vurgulayan bir yaklaşımda bulunmaktadır. Sosyal performans modeli, toplumun işletmelerden beklediği maddi, manevi tüm değerlerin bir toplamı, bir bütününü kapsamaktadır. Burada işletme yönetiminden ortaya koyacağı ürün ve hizmete yönelik karar aşamasında ekonomik, yasal ve ahlaki sorumluluklarını göz önüne alması beklenmektedir. Sosyal duyarlılık modelinde ise amaç; işletme yönetiminin çevreye verdiği tepkileri açığa çıkarmaktır. Buna göre, işletme yönetimi için kurumsal sosyal sorumluluk bir ödev değil yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk, bir yükümlülük olmaktadır. Tüketicilerin ve toplumun yasal, ekonomik ve ahlaki beklentileri dikkate alınarak karşılaşılan sorunların çözümü için işletme yönetiminin bir çaba harcaması mümkün olmamakta, bunun yerine getirilmesi için yapılan bir baskı olmaktadır. Bu anlamda sosyal duyarlılık, işletmenin bu baskılara cevap verme kapasitesi olarak kabul

edilmektedir. Burada yönetim toplumsal sorunların çözümü için, üzerine düşen görevi yerine getirmeye söz vermektedir (Gün, 1992: 49-55).

3. KURUMLARDA UYULMASI GEREKEN SORUMLULUKLAR

Günümüzde işletmelerin ve yöneticiler kime karşı sorumlu olacaklarını anlamak istemektedirler. Yöneticinin çevresindeki kaynakları ve olanakları kullanması için kurumsal sosyal sorumluluk alanlarını belirlemesi gerekli olmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk alanları, birbirinin rakibi değil, aksine birbirini tamamlayıcı olarak görülmektedir. İşletmelerin sosyal sorumluluk alanlarını kesin sınırlarını ortaya koymak güç olmaktadır. Çünkü işletmeler çeşitli çıkar gruplarına hizmet etmek için birçok yaratıcı yöntemler ortaya koymaktadırlar. İşletmelerin başlıca sosyal sorumluluk alanlarını aşağıdaki şekilde sıralamamız mümkün olmaktadır (Özgener, 2004:193).

3.1. Çalışanlara Karşı Sorumluluklar

İşletmelerin başarısı ve piyasadaki imajı ancak çalışanların o iş yerinden memnun olmaları ile mümkün olmaktadır. İşletmelerin çalışanlarına karşı sorumluluğu toplumsal sorumluluğun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle büyüyen, uzmanlaşan ve personel sayısı artan işletmelerde çalışanların kendileri, eşleri, çocukları, aileleri, yakınları, komşuları, arkadaşlarıyla olan ilişkileri gibi faktörlerden verimlilikte bundan etkilenmektedir (Taşkın, 1993: 29).

3.2. Tüketici ve Kullanıcılara Karşı Sorumluluklar

Mal veya hizmetin tüketicinin ihtiyaçlarını giderebilme özelliğine sahip olması gerekmektedir. Şikayet halinde ürün veya hizmetin bedeli iade edilebilmekte veya değiştirebilmektir. Tüketicinin psikolojik ve fiziki sağlığını güven altına almak işletmenin sorumluluklarındandır. İşletmelerin tüketiciye mal veya hizmet hakkında tam doğru ve yeterli bilgi vermesi, yanıltıcı reklam yapmaması(dürüstlük), kaliteli mal / hizmet üretmesi(garanti), sağlığa zararlı maddeler kullanmaması gibi sosyal sorumlulukları bulunmaktadır (Çarşılı, Toprak ve Ersun, 2000: 62).

3.3. Çevreye Karşı Sorumluluklar

Tüm dünyanın geleceğini tehdit eden çevre sorunları başlıca dört gruba ayrılabilmektedir. Bunlar; hava kirlenmesi, suların kirlenmesi, karaların kirlenmesi ve gürültü artışı olarak sayılabilmektedir (Tenekecioğlu, 1977: 56-57). İşletmelerin üretimleri sonucu ortaya çıkan ürünlerin kaynağı hammaddeler olmaktadır. Üretim kaynakları olarak da tanımlayabileceğimiz bu hammaddelerin bazıları yerine konulabilir nitelikte bazıları ise yerine yenileri konulamaz niteliktedir. Örneğin su ve hava gibi bazı üretim kaynakları, doğa tarafından yeniden temizlenerek yerine konulabilir bir niteliktedir. Petrol, kömür gibi enerji kaynaklarının ise yerine yenileri konulamamaktadır. Bunların bir gün tükeneceği açıktır. Koruma üretim kaynağı rezervlerinin akılcı kullanımı olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde toplumlar aşırı biçimde kullanılan kaynakların tükenmesi veya yetersiz kalması sorunu ile yüz yüze gelmiş bulunmaktadır (Şahin, 1999: 61). İnsanlığın geleceğini tehlikeye atan, yeryüzünü etkileyen sanayi ve çevre ile ilgili sorunlara karşı firmalar duyarlı olunmalıdır (Francis, 1992: 70). Etkili bir çevre yönetiminin temel hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Özgener, 2004:196):

- Ekonomik girişimlerin karar alma süreçlerinde çevresel etkileri temel faktörlerden biri olarak görmek,
- İnsan sağlığının korunmasına katkıda bulunmak,
- Doğal kaynakların akılcı kullanımını güvence altına almak,
- Çevresel zarar ve sorunları kaynağında önlemek,

- Çevresel kaliteyi yükseltmek,
- Çevre planlanması ve çevre konusundaki çalışmaların eş güdümüne öncelik vermektir.

Çevresel Etki Değerlemesi (ÇED) sistemi olarak bilinen yönetsel karar alma sürecinin ulusal ve yerel ölçekte kurumsallaşmasını sağlamaktır (Peltekoğlu, 2004:172).

3.4. Topluma Karşı Sorumluluklar

Toplumun işletmeden beklediği sosyal performans, işletmenin gerçekleştirdiği sosyal performanstan daha fazla ise o zaman sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır. İşletme ile toplum arasında çift yönlü bir iletişim bulunmaktadır. İşletme toplumun beklentilerini dikkate almadığında, sosyal sorunlar büyümekte ve işletme aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır (Özgener, 2004:198).

Kurumsal sosyal sorumluluk, bölgesel / ulusal ve uluslararası olarak iki toplumsal seviyede düşünülebilmektedir (Halıcı, 2001: 18).

Toplumsal beklentilerin içinde diğerlerine göre daha öncelikli olanlar eğitim, sağlık ve kültür olmaktadır. İşletmelerin sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapması ve yatırımlara gönüllü destek vermesi hem kendi gelecekleri, hem de toplumun geleceği açısından önem taşımaktadır (Sabuncuoğlu, 2006:123).

3.5. Hissedarlara ve Sermaye Sahiplerine Karşı Sorumluluklar

Sermaye sahipleri belli bir dönem sonunda işletmenin faaliyetlerinden doğal olarak bir kazanç elde etme beklentisi içinde olmaktadır. İster uzun vade isterse kısa vadede olsun işletme, hissedarlarına tatmin edici bir gelir sağlayamazsa hissedarlar hisselerini geri çektiklerinde işletme sermayeden yoksun kalabilmekte hatta işletmenin varlığı sona erebilmektedir (Özgener, 2004:200).

3.6. İşletmelerin Öteki İşletmelere Karşı Sorumlulukları

İşletmenin sorumlu olması gereken diğer işletmeler üç grupta toplanabilmektedir. Bunlar; mal veya hizmet alınan işletmeler, mal veya hizmet satılan işletmeler ve rakip işletmeler olmaktadır. Satıcı durumunda bulunan işletmelere karşı sorumlulukta siparişlerin düzenli verilmesi, ödemelerin zamanında yapılması gibi dürüst ticaret yapma sorumlulukları bulunmaktadır. Alıcı durumdaki işletmelere olan sorumluluk ise müşterilere karşı olan sorumlulukla aynı içerikte olmaktadır. Hileli yollara başvurmamak, dürüst rekabet koşullarına uymak rakip işletmelere karşı sorumlulukları oluşturmaktadır (Tenekecioğlu, 1977: 54).

3.7. İşletmelerin Yasal Sorumlulukları

Kurumsal sosyal sorumluluk yönünde yasaların ve düzenlenmelerin oluşturulması; çevrenin korunması, işçilerin sömürülmesinin ve çocuk işçi çalıştırılmasının önlenmesi, rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçilmesi gibi sosyal odaklı konuları kapsamaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk girişimleri işletmelere insan kaynakları, markalaşma ve yeni pazarlara girme yönünde fayda sağlamaktadır (Aktan ve Börü, 2007: 22).

3.8. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik

Etik açıdan kurum içinde bir takım standartların oluşturulması ve bu kurallara sadık kalınması gerekmektedir. Bu standartlar aşağıda belirtilmektedir (Özgen, 2006: 32-33):

- Temel sorumluluklar (mevzuatı çok iyi bilmek ve ona uygun davranışlarda bulunmak),
- Mesleğe karşı sorumluluklar (dürüstlük, güvenilirlik, yetkinlik),

- İşverene karşı sorumluluklar (işverene rekabet yaratıcı başka bir iş yapılmaması, başka işlerden elde edilen gelirlerin yönetime bildirilmesi),
- Müşterilere ve potansiyel müşterilere karşı sorumluluklar (müşteri çıkarlarının en üst seviyede korunması, müşteri gizliliğinin korunması, ürün ve hizmetlerle ilgili yanlış bilgi verilmemesi konusunda titiz davranmak),
- Yatırımcılara karşı sorumluluklar olmaktadır.

4. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE SPONSORLUK

Kurumsal sosyal sorumluluk ile sponsorluk karıştırılabilmektedir. Sosyal sorumlulukta işletmeler yapmış olduğu herhangi bir faaliyette, kendisini tanıtma veya yersiz yere kendisini gösterme imkanı aramamasına rağmen, sponsorlukta kuruluşun yapmış olduğu faaliyette kendisini tanıtması esas olmaktadır (Okay ve Okay, 2002:641).

Konuya hayırseverlik ve iyi niyet açısından bakıldığında da kuruluşların çok fazla sosyal sponsorluk konuları bulunmamaktadır. Çünkü toplumsal faydaya yönelik iyi niyet kapsamı genellikle, sağlık, eğitim gibi konularda yapılabilmektedir (Özgen, 2006: 37-38). Elbette sponsorluğun da topluma faydası bulunmaktadır. Sponsorluklar sayesinde, gerçekleşmesi olası olmayan pek çok etkinlik gerçekleştirmektedir. Sponsorluk söz konusu olmadığı durumda, kimi etkinlikler ya hiç gerçekleşmeyecek ya da düzeyi düşük kalacaktır. Ancak kurumsal sosyal sorumluluk, kurumların spor, kültür / sanat, eğitim ve benzeri alanlara maddi veya manevi destek vermesinden çok, bu etkinliklerde bizzat yer alması, organize etmesi olarak tanımlanabilmektedir (Aydede, 2007: 45).

4.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyaları

Kurumsal sosyal sorumluluk, bütünleşik pazarlama iletişimi faaliyetlerinde markanın imajını desteklemek için kullanılan yöntemlerden biri olabilmektedir. Yapılan sosyal sorumluluklardan direkt olarak kar beklenmese de markaya katacağı katma değer önem taşımaktadır. İşletmeler sosyal sorumluluk kampanyalarına bütçe ayırmadan önce bu unsuru göz önüne almaktadır.

Marka imajına ve itibarına değer katacağı düşünülen kurumsal sosyal sorumluluk kampanyasını, işletme tek olarak yapabileceği gibi gönüllü kuruluşlar (sivil toplum kuruluşları) ile ortaklık şeklinde de yapabilmektedir.

İşletmeler, sosyal sorumluluk kampanyalarını tek başlarına yapmaları durumunda, bunun getireceği faydadan tek başlarına yararlanmakta ve hedefe doğrudan ulaşmaktadır. Oysa gönüllü kuruluşlar ile birlikte yapılacak çalışmada hedefe gönüllü kuruluş aracılığıyla varılmaktadır. İşte bu noktada, yardımın hedefine doğrudan ulaşması ile sivil toplum kuruluşlarından destek almak arasında seçim yapılması gerekmektedir (Pringle & Thompson, 2002: 98).

Kurumsal sosyal sorumluluk uygulaması esasında alanın doğru tanımlanması sürecin doğru işleyebilmesi açısından önem arz etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarındaki en temel konu, topluma karşı olumlu mesaj vermek ve toplumun da verilen bu mesajı olumlu olarak algılamasını sağlamaktır. Temel hedefi toplumsal fayda olan bu projelerin beklentileri şu şekilde sıralanabilmektedir (Özgen, 2006: 40-43):

- Kurumsal itibar,
- Olumlu imaj,
- Farkındalık yaratmak,
- Bilinirliği arttırmak,
- Çalışanların kurumlarından gurur duymalarını ve çalışanların motivasyonunu arttırmak,

- Sosyal sorumluluk projesi yapıldığı dönemde satışları arttırmak,
- Kriz dönemlerini atlatmada, yapılan sosyal sorumluluk çalışmalarına referansta bulunmak,
- Marka sadakati sağlamaktır.

Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarının temel hedefi toplumsal katkı sağlamak olsa da işletmelerin, bunu sadece bu amaçla yaptıklarını söylemek çok da gerçekçi olmamaktadır. Bu nedenle genellikle işletmeler kendi faaliyet alanlarına uygun alanlarda kampanyalar düzenlemeyi tercih etmektedirler (Yaman, 2003).

Kurumsal sosyal sorumluluk sürecinde medyanın, hangi zaman aralıklarında, hangi mesajlar kullanılarak en etkin medyayla, zamanlamayı da hesaplayarak ne şekilde kullanılacağı planlanmalı ve buna ilişkin takvimin hazırlanması gerekmektedir. Eğer kampanya gönüllü kuruluşla birlikte yapılacaksa seçilecek sivil toplum kuruluşu saptandıktan sonra sürecin tüm aşamalarında, zamanlama ve bütçe konusunda anlaşmaya varılması gerekmektedir. Kampanyanın süresi kimi zaman uzatılabileceği gibi, kimi zamanda kısaltılabilmektedir. Değerlendirme aşamasında, sonuçların belli bir takım kriterler ile ortaya konulması gerekmektedir. Bunlar (Özgen, 2006: 41-46);

- Kampanyanın sebebi / amacı,
- Kampanyanın hangi iletişim araçları ile aktarılacağı,
- Firmaya getireceği avantajlar,
- Kampanya ekibinde kimlerin yer alacağının tespit edilmesi,
- Kampanyaya genel bakış, ön araştırma, planlama uygulama,
- Temel mesajları,
- Hedef kitlesi/kitleleri,
- İlan/ afiş tasarımları,
- Alınacak destekler/ sosyal paydaşlar,
- İç iletişimi,
- Medya iletişimi (kullanılacak kanallar, araçlar),
- Basın bültenleri,
- Yazılı basında özel haberleri,
- Görsel basında kurum sözcüsü ile özel röportajları,
- İnternet yansımaları,
- Kurumsal itibarın, bilinirliğin, çalışan memnuniyetinin, satışa olan etkisinin istatiksel olarak geri dönüş oranları önceden tasarlanarak kampanya sürecinin başlatılması şeklinde belirtilmektedir.

Bir kurumsal sosyal sorumluk programına yapılan yatırımın tam karşılığının alınabilmesi için, strateji uygulamaları açısından çok önemli olan dört anahtar nokta bulunmaktadır. Bunlar, hedef kitlenizi tanımanız, çalışanlarınızı tanımanız, misyonunuzu ve limitlerinizi bilmeniz olmaktır. Yapılan kurumsal sosyal sorumluluk projesinin kurumun kimliği, kültürü ve değerleri ile uyumlu olması gerekmektedir. Toplumsal yatırım projelerinin başarısı için; yaratıcılık, süreklilik ve kurum kimliğiyle uyum önem taşımakta ve kurumsal itibara katkı sağlamaktadır (Aydede, 2007: 46-49).

SONUÇ

21. yüzyılda iletişim teknolojilerinin ve bilgi akışının hızlı bir şekilde gelişmesi ve buna bağlı olarak insan ihtiyaçlarının değişmesi ile birlikte, işletme anlayışı farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bu anlayış içinde farklılaşmak isteyen kuruluşlar hem hedef kitlelerini duygusal olarak etkilemek, hem de güvenlerini kazanmak için kurumsal sosyal sorumluluk kavramına önem vermektedirler.

Günümüzde ancak değişen koşullara uyum sağlayan işletmeler yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Günümüz piyasa koşullarında ayakta kalmak isteyen bir işletmenin sosyal sorumluluklarını görmezden gelmesi mümkün olmamaktadır. Bu durum beraberinde işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk bilincini geliştirmektedir.

İşletmeler sadece ürünlerindeki yüksek kalite ve mali sermayelerinin büyüklüğü ile değil, yaşadıkları çevredeki hayat kalitesini arttırmak için; çevre, eğitim, sağlık gibi alanlarda topluma yaptıkları katkı payı ile değerlendirilmektedir.

Küreselleşen dünyada artık kurumlar, etik değerleri ve kurumsal sosyal sorumluluğa her geçen gün daha çok önem vererek ayakta kalabilmektedirler. Çünkü tüketicilerin çoğunluğu, etik kurallara uyan firmaların ürünlerini, fiyatı daha fazla olsa bile tercih etmektedirler. Yine buna bağlı olarak, artık insanların çoğu etik ve etiğin bir parçası olan kurumsal sosyal sorumluluğa önem veren kurumlarda çalışmayı tercih etmektedir.

Doğru yapılan kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin, iyi bir pazarlama stratejisi ile topluma duyurulduğu takdirde ilgi çekip takip edildiği, hatta bu projelerin ürünün alınmasına katkı sağladığı görülmektedir. Başarılı bir kurumsal sosyal sorumluluk projesinin, ürün satışlarını arttırdığı gerçeği ile işletmelere kar artışı sağladığı, dolayısıyla bu kar artışının proje maliyetlerini karşıladığı gibi işletmeye yalnızca reklamlarla sağlanamayacak bir imaj, kar ve sempati kazandırdığı görülmektedir.

Kuruluş amaçları olan kar elde etme ve devamlılığını sağlamaya ulaşmak isteyen işletmeler, faaliyetlerini kurumsal vatandaş vasfıyla kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle gerçekleştirmelidirler. Şirketlerin gerçek bir vatandaş gibi davranarak kanunlara uyması, toplumun değer yargılarına saygılı olması, çevre, doğal hayatın korunması, insan hakları, adalet gibi konularda duyarlı olması anlamındadır. İşletmeler iç ve dış çevrelerini görmezden gelerek, onlara karşı sorumluluklarının bilincinde olmadan varlıklarını sürdürmekte zorlanmaktadırlar.

Günümüzde tüketicilerin bir ürün alırken birden fazla alternatifleri olmaktadır. Tüketiciler interaktif teknolojiler ile birlikte bilgi asimetrisinde öne geçmiştir. Yeni medya ile birlikte tüketiciler artık uzman gücüne sahip olmakta ve bu sayede bir ürün veya hizmet satın alırken anında araştırabilmektedir. Gün geçtikçe tüketiciler daha bilinçli hale gelmektedir. Duyarlı tüketiciler kurumsal vatandaşlık görevini yerine getirmeyen markaları cezalandırmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluğunu yerine getirmeyen şirketler zamanla itibarına zarar verebilmekte, müşteri kaybı yaşayabilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk uzun vadede hem işletmeye, hem de topluma kazandırmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aktan, C.C. ve Börü, D. (2007). 'Kurumsal sosyal sorumluluk'. *Kurumsal sosyal sorumluluk*: İşletmeler ve sosyal sorumluluk. Ed. Coşkun Can Aktan. İstanbul: İGİAD Yayını.
2. Argüden, Y. (02.03.2002). *Kurumsal vatandaşlık*. Dünya Gazetesi.
3. Aydede, C. (2007). *Yükselen trend kurumsal sosyal sorumluluk*. İstanbul: MediaCat.
4. Black, S. (1989). *Introduction to public relations*. United Kingdom: Modina Press.
5. Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. *Business and Society*. 38 (3):268-295.

6. Caroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*. 34(4):39-48.
7. Cavaliere, F.J. & Spradley, L.W. (1995), Is teaching the social responsibility of business a responsible activity?, *Education*. 116(1).
8. Çarşılı, Ü.U., Toprak, M., Ersun, O. (2000*). Şirket kültürü ve iş prensipleri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
9. Davis, A. (2006). *Halkla ilişkilerin ABC'si*. İstanbul: MediaCat.
10. Gün, F. S.(1992). *Sosyal sorumluluk sahibi bir işletmede halkla ilişkiler*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
11. Halıcı, A. (2001). İşletmelerde sosyal sorumluluk stratejileri: Çanakkale ilinde bir araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(1):11-26.
12. Işık, C. (Kasım 2003). Kurumsal sosyal sorumluluk nedir', Marketing Türkiye Dergisi
13. Kotler, P. & Nancy, L. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk.* İstanbul: MediaCat.
14. Koyuncu, M. (1999). Sosyal sorumluluklar ve iş ahlakı. *Pazarlama Dünyası*. 13(73):4-6.
15. Okay, A. ve Okay, A.(2002). *Halkla ilişkiler kavram strateji ve uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.
16. Özgen, E. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri*. İstanbul: Maviağaç.
17. Özgener, Ş. (2004). İş *ahlakının temelleri: Yönetsel bir yaklaşım.* Ankara: Nobel Yayınevi.
18. Peltekoğlu, F. B. (2004). *Halkla ilişkiler nedir?*. İstanbul: Beta Yayınevi.
19. Portway, S. (1995*). Corporate social responsibility:the case for active stakeholder relationship management.* United Kingdom:
20. Palgrave Macmillan.
21. Pringle, H. & Thompson, M. (2000). *Marka ruhu sosyal sorumluluk kampanyaları ile marka yaratmak*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
22. Sabuncuoğlu, Z. (2006). İşletmel*erde halkla ilişkiler.* İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
23. Şahin, M. (1984). İşletme yönetimi ve sosyal sorumluluk kavramı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2(1).
24. Taşkın, E. (1993). *Yönetim, pazarlama ve satış.* İstanbul: Der Yayınları.
25. Tenekecioğlu, B. (1977). İşletmelerin sosyal sorumlulukları. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*. 13(2): 46-60.
26. Theaker, A.(2001). The public relations handbook. London: Routledge Publications.
27. William, G. N.,McHugh, J. M. & McHugh, S. M. (1999). *Understanding business*. Boston: Irwin McGraw-Hill.
28. Yaman, Y. (2003). Sosyal sorumluluk kampanyaları. *Sivil Toplum Dergisi*. 1(1).

II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Reklam Örnekleri Üzerine Bir İnceleme: Arz-ı Hâl, Cart Beyim, Cici, Davul, Dertli İle Garip, Hande, İncili Çavuş, Kâhya Kadın, Karikatür, Lak Lak, Latife, Mirat-ı Âlem[1]

Cihat TANIŞ[2]

CHAPTER 55

[1] *"Bu çalışma Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. Proje Numarası: FEF. A4.18.021."*

[2] *Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

GİRİŞ

Müslüman tebaa matbaayı, Yahudi, Rum ve Ermenilerden çok sonra İbrahim Müteferrika'nın gayretleri sonucunda kullanmaya başlamıştır.[1] Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde gazetecilik ancak 19. Yüzyılın başlarında gerçek manasıyla başlayabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı'da gazeteciliğin Avrupa'dan hayli geç başladığı söylenebilir.[2] Nitekim geç başlayan gazetecilik Tanzimat döneminde hızlı bir ivme kazanmıştır. İlk Türkçe gazete olan Vaka-yi Mısriye (1828) ardından ilk resmi gazete Takvim-i Vakayi (1831) yayın hayatına başlamıştır. Akabinde *Ceride-i Havadis* (1840) ve *Tercüman-ı Ahval* (1860) gibi özel gazetelerin çıkmasıyla beraber Osmanlı basın hayatında önemli hareketlilik yaşanmıştır.[3] Basın-yayın hayatındaki canlanma Osmanlı hükümetlerinin bu konu üzerine eğilmesine ve basını bir şekilde devletin oto-kontrol mekanizması içerisine sokmaya itmiştir. Bu amaçla bir dizi basın kanunu çıkarılmıştır.[4] Özellikle Sultan Abdülaziz ve ardından II. Abdülhamit dönemlerinde deyim yerindeyse Osmanlı gazeteciliği uygulanan sansür nedeniyle çalışamaz hale getirilmiştir. Varlığını sürdürmeyi başaran gazeteler ise ancak günlük hayata dair haberler ile adi vakalar üzerine bir yayın politikası takip edebilmişlerdir. Uygulanan ağır sansürün altında yayın yapamayan bazı gazeteciler yurt dışına kaçmayı tercih etmiş ve oradaki muhalefet (Jön Türkler) ile birlikte faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[5]

Meşrutiyet'in 1908 yılında yeniden uygulanmaya başlaması ile birlikte kısa süreliğine de olsa birçok alanda özgür bir ortam oluşmuştur. Bu durumdan doğal olarak basın da nasibini almıştır. 23 Temmuz hemen ardından sansür kaldırılmış ve basın-yayın hayatıyla ilgisi olsun veya olmasın birçok insan gazete çıkarmıştır. Keza o vakte kadar gazete çıkarmak için bin bir bürokratik işlemden geçilirken bu saatten sonra Matbuat Müdürlüğüne bir dilekçe yazmanın imtiyaz için yeterli olması bu artış da etkilidir. Ancak çıkarılan bu gazetelerin birçoğunun yayın hayatının çok fazla olduğu söylenemez. İmtiyaz alan gazetelerin bir kısmı ise hiç yayın hayatına başlayamamıştır.[6]

1. OSMANLI DEVLETİNDE MİZAH BASININININ SERÜVENİ

Her ne kadar Türkçede gülmece anlamına gelse de esasında mizahın temelinde eleştiri vardır.[7] Bu bakımdan özellikle döneminin siyasi atmosferini yermeyi/hicvetmeyi ihmal etmez. Onun bu özelliği elbette siyasetçiler ile arasının açık olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle demokrasinin olduğu veya özgür ortamlarda daha fazla görülür. Ayrıca mizahın eleştirisi bayağı olmanın ötesinde kıvrak bir zekânın ürünü olmak zorundadır.[8] Aksi takdirde insanları güldürmeyerek sıradan bir hâl alır.

---

1 *M. Nuri İnuğur, (2005), Basın ve Yayın Tarihi, Der Yay., İstanbul, s.149-150; Alpay, Kabacalı, (2000), Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın, Literatür Yay., İstanbul, s. 9-10.*

2 *Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, (2005) "Tazimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basının İlkleri", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 14, s. 253.*

3 *Hıfzı Topuz, (2018), II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 17-18; B. U. Nalcıoğlu, s. 257.*

4 *Neriman Ersoy, (2016). "Osmanlı Basınında Bir Mizah Gazetesi: Gayda", Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ, s. 767.*

5 *Salih Seyhan, (2013). "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler", Turkish Studies, 8/3, s. 495-496.*

6 *Ahmet Ali Gazel-Şaban Ortak, (2006), "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/1, s. 223.*

7 *İsmail Durmuş, (2005), "Mizah", DİA, C. 30, s. 205.*

8 *Fikret Uslucan, (2014), "Kısa Ömürlü Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 7/4, s. 14; Ebru Davulcu, (2013), II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar (Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 23.*

Osmanlı'da mizah basınının başlangıcı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürülebilir. *Boşboğaz Bir Âdem* ile başlayan mizah gazeteciliği *Letaif-i* Âsar ve *Diyojen* gibi gazetelerle devam ederek gelişmiştir.[9] Akabinde 1873'de Çıngıraklı Tatar, Hayal, Latife ve Kamer 1874'te Şafak ve Kahkaha 1875'te Geveze ve Meddah 1876 yılında ise Çaylak izler.[10] Basının diğer temsilcilerinin uğradığı akıbet mizah basınının da başına gelmiş ve özellikle II. Abdülhamit döneminde sıkı bir sansüre tabi tutulmuşlardır. Bu süreçte yayın hayatını sürdürülebilen mizah gazetesi çok az sayıda kalmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile de genel olarak basın üzerinden kalkan sansür mizah yayıncılığını da etkilemiş ve bu alanda bir gazete bolluğu yaşanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi yayın hayatına başlayan mizah gazetelerin birçoğu az sayıda çıkarak dar bir kitleye hitap edebilmişlerdir.[11] Hayatlarının bu kadar kısa süreli olması konusunda çok şey yazılabileceği gibi en temel sebebi elbette birçoğunun maddi sıkıntılar yaşamasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere dar bir çevreye hitap etmeleri bunu etkilemiş ve bu nedenle ciddi gelir getirebilecek reklam alamamışlardır. Alınan reklamlar ise küçük ve az sayıdadır.

1. REKLAMIN TANIMI VE TARİHSEL SÜRECİ

Dilimize Fransızca "Reclame" sözcüğünden geçen reklam; bir ürün veya kurum mesajının, topluma iletilebilmesi amacıyla, bir bedel karşılığında, değişik mecralarda yayımlanması şeklinde tanımlanabilir.[12] Başka bir ifadeyle bir ürün veya hizmetin satılmasını, satın alınmasını veya kiralanmasını sağlamaya yönelik ücret karşılığı tahsis edilen pazarlama duyurularıdır.[13]

İnsanlar arasında ticarî ilişiklilerin başlamasıyla birlikte reklam vurgusunun ön plana çıktığını ve bunun sonucunda da reklamcılığın başladığını söylenebilir. Reklam ilkçağ uygarlıkları kadar eski bir tarihsel süreç taşımaktadır. Çok eskilerden beri satıcılar mallarını satmak için insanlara tanıtım yapmak ve seslerini duyurmak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Kendi mallarını ön plâna çıkarıp diğerlerinden farklı gösterme çabası için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Gerek çığırtkanlık ile gerek kapı kapı dolaşarak mallarını satmaya çalışan bu insanlar reklam kavramını fiilî manada harekete geçirmişlerdir.[14] Ancak, bugünkü reklamcılığa kişilik kazandıracak süreç, Gutenberg'in matbaayı icat etmesiyle (1450) başlamıştır. Matbaanın icadından 30 yıl sonra İngiltere'de William Caxton adlı bir matbaacı bastığı kitapları pazarlama sorunuyla karşılaşınca, bu kitapları tanıtan ilanlar basmış ve bunları ayin günlerinde kiliselerde dağıtmıştır. Bu uygulama reklamcılık tarihinin ilk basılı reklam örneğidir.[15]

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan makineleşmeye bağlı olarak artan üretim ve dolayısıyla ortaya çıkan yüksek rekabet ortamında şirketler mallarını satabilmek için reklama her zamankinden daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde ise aynı yıllarda sanayinin yeterince gelişmemiş olmasına bağlı olarak yerli sanayi ürünleri değil de daha çok Avrupa mallarının reklamları gazetelerde göze çarp-

---

9 *M. Bülent Varlık, (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, s. 1093, 1905; Turgut, Çeviker, (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi, C. 4, s. 1101.*

10 *Azem Sevindik, (2017), "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Üzerinden Türk Mizahının Geçmişi ve Bugünü", ASOS Journal, S. 58, 374.*

11 *S. Seyhan, s. 497-498.*

12 *Hamza Çakır, (1996), Osmanlı Dönemi İlk Türkçe Gazetelerde Reklam (1828-1864), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 5.*

13 *Ayşe Hanife Kocakaya, (2016), "Osmanlı Devleti Döneminde Reklamcılık Anlayışı ve 1908-1909 Tanin Gazetesi Örneği", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15, s. 121.*

14 *A. H. Kocakaya, s. 122.*

15 *H. Çakır, s. 7.*

maktadır. Reklamın Osmanlı topraklarına girişinin temel nedenlerinden biri de budur. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ekonomik yapı onu Avrupa ülkelerinin pazarı haline getirmiştir. Bu sebeplerle ürettikleri mallar için pazar arayan Avrupalı ülkeler, kapitülasyonlar ile başladıkları süreci 19. yüzyılda zirveye ulaştırmışlar ve Osmanlı pazarını Avrupa malları ile doldurmuşlardır. Mobilyadan zücaciyeye, pamuklu ve yünlü dokumadan fes ve ayakkabıya kadar her türlü mamul mal Osmanlı pazarlarını işgal etmiş ve yerli esnaf iş yapamaz hale gelmiştir. Avrupa'da hızla gelişen sanayileşme sonucu tüm ülkeler sıkı gümrük korumalarına başvurmuş olmalarına karşın Osmanlı ekonomisi iaşe anlayışı ve siyasi zayıflığının da etkisi ile hiçbir koruma önlemi almamış ve Avrupa'nın açık pazarı durumuna gelmiştir.[16]

4. OSMANLI BASININDA REKLAM:

Reklamcılığın ivme kazanması tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da basınının gelişimiyle paralellik göstermiştir. Buna bağlı olarak Takvim-i Vakayi'de reklam görmek mümkündür. Mesela, 24 Temmuz 1836 tarihinde verilen bir fes reklamı, buna örnek gösterilebilir. Reklamda yerli ve yabancı fesler hakkında bilgi verilmiş, fes satışı konusunda tüketici uyarılmıştır.[17] Ceride-i Havadis'in mukaddime kısmında ise satılık/kiralık ev, dükkân gibi ilanlara yer verilmiştir. Ceride-i Havadis'teki reklamlar 4 sayfalık gazetenin aşağı yukarı bir buçuk sayfasını kaplamıştır. Gazetede en son haber olarak verilen bu ilan metinleri diğer metinlerle aynı puntoda yazılmıştır. Ayrıca genellikle uzun açıklamaların yer aldığı görülmüştür. Ancak ilgi çekmesi açısından bazen çerçeve içerisine bazen de başka bir şekilde ilan göze çarpacak halde sunulmuştur.[18] Diğer bir örnek ise Fransa'dan ithal bir duvar kâğıdına aittir. Bu reklamı; kumaş, kürk, tuhafiye, ayakkabı, bijuteri, Avrupa'dan getirilen çamaşır makinesi ile çalışan bir kuru temizleme dükkânı, saç boyası, temizlik malzemeleri, gıda ürünleri, lokantalar, içki, sağlık ve ilaç, kitap-kırtasiye, tiyatro ve opera, fotoğrafçılık, ressamlık gibi kültür sanat faaliyetleri, ulaşım araç gereçleri, seyahat, ev eşyaları, inşaat malzemeleri, ziraat ve ziraat için kullanılan aletler, piyango, sigorta, faizle para işletme ya da alma hakkında yayımlanan reklam ve ilanlar takip etmiştir. Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, İbret, Basiret gibi dönemin diğer gazetelerinde de benzer reklamları görmek mümkündür (Davulcu, 2018: 152).

II. Meşrutiyet ilanından sonra reklam alanında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Reklam başlıkları kısalmıştır. Başlıklar güzel yazı ustaları, hattatlar tarafından yazılmaya başlanmıştır. İlanlar çerçeveye alınıp kenar süsleri ya da şekiller yapılarak basılmıştır. Doktor ve ilaç reklamları oldukça fazladır.[19] 1909'da ise yabancı sermaye tarafından İlancılık *Kollektif Şirketi* kurulmuştur.[20] Avrupa ürünlere ilgi hala büyüktür. Ancak az da olsa bazı reklam metinlerinde "hakiki vatan malı", "yerli malı" gibi ifadeler yer almıştır. Bu vurgularda dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki Partisi'nin milli sermaye hedeflerinin etkisi olmuştur. Uzun reklam metinleri yine bu dönemden itibaren gittikçe kısalmaya başlamıştır. Başlık, resim ya da fotoğrafla okuyucunun ilgisi daha çok çekilmeye çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ekonomi giderek bozulmuş bu durum reklamcılık da durgunluk yaşanmasına sebep olmuştur.[21]

---

16 *Mehmet Emin Yardımcı-Sema Yılmaz Genç, vd., (2017), "Osmanlı Devleti'nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları", Sosyal Bilimler Metinleri, s. 87.*

17 *Ebru Davulcu, (2018), "Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü" Bilig, S. 85, s. 152.*

18 *H. Çakır, s. 82-83.*

19 *Aynı eser, s. 22*

20 *A. H. Kocakaya, s. 125.*

21 *H. Çakır, s. 23.*

Reklamlar, dönemin gazetelerinin en önemli finansal kaynakları arasında yer almaktadır. Bu nedenle ilk sayılardan itibaren reklam alma yoluna gitmişlerdir. En çok reklamı yapılan ürünler arasında kitap, sağlık hizmeti veya ürünleri, giyim-kuşam, yiyecek-içecek sektörü ile ilgili olanlar yer almıştır.

4. MİZAH BASININDAN REKLAM ÖRNEKLERİ

Arz-ı Hâl:

Haftada bir defa çıkmayı hedefleyen ancak yalnızca 5 sayı çıkabilen Arz-ı Hâl, iç ve dış haberleri vermeyi taahhüt etmiştir. İlk sayısı 14 Şubat 1910 tarihinde yayınlanmıştır. İmtiyaz sahibi Mehmet Rauf olup başyazarı ise Süreyya Sami Bey'dir. Toplam 4 sayfa yayınlanan gazete, Kader Matbaasında çıkarılmıştır.[22]

Gazetelerinin reklam aldıkları en önemli alanlardan birisi giyim sektörüdür. Avrupa'da tekstil sektörünün hızlı gelişimine bağlı olarak kumaş üretimindeki artış beraberinde rekabeti getirmiştir. Arz-ı Hal'de de bu minvalde giyim-kuşam ile ilgili ilanlar bulunmaktadır. Bu reklam İktisad *Terzihanesi* adlı bir işletmeye aittir. Dükkân İstanbul'da Vezneciler isimli semttedir. İçeriğinde; *"Kumaşlar nefis, makasdar sahib-i sanaat, fiyatlar mutedildir. Osmanlı sermayesinin Osmanlı memleketinde kalması taraftarlarına bu terzihaneyi tavsiye ederiz."*[23] İfadelerinin geçtiği ilanda işletmenin reklamı yapılmıştır. Reklamda millilik vurgusu da dikkat çekicidir.

Cart Beyim:

Müdürü ve sermuharriri Ahmet Reşat olan gazetenin ilk sayısı 1911 yılının Haziran ayında çıkmıştır. Perşembe günleri çıkarılacağı belirtilen gazetenin her bir nüshası 20 paraya satılmıştır. Dönemin siyasi atmosferini yakından takip etmiş ve muhalif çizgide durmuştur. Her sayısı sekiz sayfa olarak yayınlanmıştır.[24]

Osmanlı basının az rastlanan reklam örneklerinden birisi olan tercüme ilanlarından bir tanesine Cart Beyim de rastlanmıştır. Reklam, *Tercüme Tahrir İdarehanesi* başlığını taşımaktadır. Kütüphane sahiplerinin dikkatinin çekildiği ilanda "Ülkenin en iyi olduğunu iddia ettiği tercüme ve t*ahrir idarehanesinde edebi, fenni, sanayi her nevi Fransızca roman tercüme edildiği gibi arzu olunan bir mevzu üzerine fevkalade romanlarda ehven bir ücret tahririye mukabilinde tercüme ve tahrir olunur. Sipariş vermek isteyenler gazetemiz idarehanesine müracaat etmelidirler*."[25] Denilmiştir.

Cici:

İmtiyaz sahibi Arif Hikmet olan gazetenin sermuharrirliğini Ahmet Reşat yapmıştır. Kemalettin Bey ise müdürlük görevinde yer almaktadır. Senelik aboneliği 60 kuruş, nüshası ise 20 para olan Cici'nin idarehanesi Bâb-ı Âli Caddesindeki Manzume-i Efkâr Matbaasındadır. Perşembe günleri neşrolunmuştur.[26]

Cici'de birçok reklam örneğine rastlanmıştır. Bunlardan ilki bir romanın tanıtımıdır. Osmanlı'da okuryazar oranının artmasının ardından kitap sayısında da artış yaşanmıştır. Yeni basılan kitapların reklam süreci de gazetelere verilen ilanlar aracılığıyla olmuştur. Cici de bu ilanda Selahattin Bey isimli bir kişinin yazdığı romanı okuyucularına tavsiye etmiştir.[27] İkinci ilanda ise nadir rastlanan ilanlardan olan lokanta reklamına yer veril-

[22] *Arz-ı Hâl, 11 Mart 1910 (26 Şubat 1325), s. 1.*

[23] *Arz-ı Hâl, 13 Mart 1910 (28 Şubat 1325), s. 4.*

[24] *Cart Beyim, 15 Haziran 1911 (2 Haziran 1327), s. 1.*

[25] *Cart Beyim, 15 Haziran 1911 (2 Haziran 1327), s. 7.*

[26] *Cici, 25 Mayıs Temmuz 1911 (12 Mayıs 1327), s. 1.*

[27] *Cici, 25 Mayıs Temmuz 1911 (12 Mayıs 1327), s. 7.*

miştir. Üsküdar'daki bir lokanta ve birahanenin reklamı yapılmıştır. İçeriğinde bir gayr-i müslim tarafından İskele başında açılan bu yeni lokantada en nefis yemekler pişirildiği ayrıca gerek meşrubat ve gerekse mezelerin çok güzel olduğu ve Üsküdar ahalisinin bir defa uğramalarını tavsiye edilmiştir.[28]

Gazetede yer alan üçüncü ilan ise oldukça ilginç olup izdivaç ile ilgilidir. İlan-*ı* Mühim başlığı altında verilen ilanda Mısır'dan gelen Arap kökenli bir erkeğin kendi ifadesiyle *"genç ve güzel olmasa bile sevimli bir kadınla"* evlenme isteği yer almıştır. Bu kişiyle tanışıp evlenmek isteyen bayanların Cici idarehanesine veya dışarda görüşmek isteyenlerin de ellerine birer Cici gazetesi alarak Pazar ve Cumaları Kuş Dili semtinde bulunmaları gerektiği belirtilmiştir.[29]

Cici ara ara gazetenin reklam ücretlerini bildiren ücret tarifeleri yayınlamayı ihmal etmemiştir. 8 Haziran 1911 tarihindeki nüshasının son sayfasında İlan-ı Mühim başlığıyla reklam ücretlerini kamuoyuna ilan etmiştir. Buna göre;

1. Beş satırlık küçük ilan: On defa için 30 bir defa 20 kuruş.
2. On satırlık küçük ilan: On defa için 40 bir defa 30 kuruş.
3. Yirmi satırlık küçük ilan: On defa için 60 bir defa 40 kuruş.
4. 30 ve daha üstü büyük satırlı ilanlar: On defa için 100 bir defa için 50 kuruş.
5. Devamlı surette yayınlanacak küçük ilanlar için yalnız 250 kuruş.
6. 7- Devamlı surette yayınlanacak büyük ilanlar için yalnız 500 kuruş.
7. 8- Resimli olarak gerek küçük gerek büyük ilanların her birisi için 60 kuruş alınmıştır.[30]

Davul:

Haftalık edebi ve mizahi bir yayın olan Davul, 27 Ekim 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Müdürü Hasan Vasıf olup sermuharriri Hamdullah Suphi'dir. Salı günleri neşrolunup her nüshası 1 kuruştur.[31]

Davul'da yer alan reklamlardan ilki yukarıda da bahsedildiği üzere döneminde çok rastlanan giyim reklamıdır. Reklamın başlığı *Yusuf Ziya'nın Askeri ve Mülkiye Terzisi*'dir. İçeriğinde, *"Yerli kumaşlardan olmak üzere zarif elbiseler imal etmektedir. Okurlarımıza tavsiye ederiz. Fiyatlar gayet uygundur. İmalathanesi Mercan Yokuşunda No: 27'dir."*[32] şeklindedir. Reklamda yerli kumaşlara vurgu yapılması yine dönemin İttihat ve Terakki hükümetlerinin milli sermaye hassasiyetinin bir sonucudur. Başka nüshada yine bir giyim reklamına rastlanmıştır. Süleyman Faik isimli bir kişinin ayakkabı mağazasının reklamı yapılmıştır. İlanda kadın, erkek, çocuklar için zarif ve dayanıklı ayakkabılar olduğu belirtilmiştir.[33]

Davul'da giyim sektörünün dışında da reklamları görmek mümkündür. Mesela renkli fotoğraf basımı üzerine bir reklam verilmiştir.[34] Aynı nüshanın başka ilanında ise *Kiralık ve Satılık Hane* başlığıyla verilen emlak ilanıdır. İçeriği, *"Ayasofya'da Yerebatan Mahallesinde harem ve selamlık on beş odalı havi bir bab hane kiralık ve satılıktır. Gezmek ve pazarlık*

---

28 *Aynı yer.*

29 *Cici, 25 Mayıs Temmuz 1911 (12 Mayıs 1327), s. 7."*

30 *Aynı yer.*

31 *Davul, 17 Kasım 1908 (4 Teşrin-i Sani 1324), s. 1.*

32 *Davul, 30 Aralık 1908 (17 Kanun-ı Evvel 1324), s. 18.*

33 *Aynı yer.*

34 *Davul, 13 Ocak 1909 (31 Kanun-ı Evvel 1324), s. 20.*

etmek için idarehanemize müracaat edilmelidir."[35] şeklindedir. Başka bir ilanda ise bahçeli satılık bir köşkün reklamı yapılmıştır.

Davul'un yer verdiği bir diğer reklam satılık bir motor ilanıdır. Reklamda ufak fabrikalar ve matbaalarca kullanmaya elverişli altı beygir kuvvetinde petrol ile hareket eden bir motorun satılık olduğu belirtilmiştir.[36] Ayrıca Davul'da yayın hayatına yeni giren mecmuaların ilanları da verilmiştir.[37]

Davul da diğer gazeteler gibi kendi reklam ücretlerini sayfalarında belirtmeyi ihmal etmemiştir. Buna göre; İlanların santimetresi iki kuruş ve son sahifeye derç edilecek ilanların her santimetresi kırk paradır. Ayrıca beş defadan fazla derç edilecek büyük ve daimi resimli ve renkli ilanların ücretinde pazarlık olunduğu belirtilerek ilanın sonunda abone olmak isteyenlerin adreslerini bildirmeleri istenmiştir.[38]

Dertli İle Garib:

Mehmet Şevket'in çıkardığı gazetenin idare memuru Hacı Mehmet Ali isimli bir zattır. 19 Ağustos 1910 tarihinde yayın hayatına başlayan Dertli ile Garib diğer birçok gazete gibi Bâb-ı Âli Caddesinde çıkarılmıştır. Salı ve Cuma günleri çıkacağını vadetmiştir. Nüshası 10 para olan gazeteye reklam verebilmek için bizatihi idarehanesine başvurulması gerektiği belirtilmiştir.[39]

Dertli ile Garib'in ilk ilanında İstanbul'un Fatih semtindeki satılık bir bakkal mağazası yer almıştır. Aynı nüshanın ikinci ilanında Piyanist Madam Mari isminde bir sanatçı tarafından piyano kursu verildiği haber edilmiştir.[40] Gazete bir sonraki nüshasında ise *Galata'da Terzi Nesim* isminde bir terzihanenin reklamını yapmıştır. İlanda özellikle veresiye elbise dikilebileceği vurgulanmıştır. Dertli ile Garip döneminin birçok gazetesi gibi satılık/kiralık hane ilanlarına da yer vermiştir. Bu ilanlardan biri Beylerbeyinde bir köşkün satış ilanıdır.[41] 13 Eylül 1910 tarihli nüshasında ise İsmail Hakkı Kolonyası markası ile ilgili bir reklama yer vermiştir. İlanda müşterilerin kolonyaya nerede ulaşabilecekleri de ayrıca belirtilmiştir.[42] Gazete yayınlanan bu reklamları farklı nüshalarında da tekrar etmiştir. Birçoğu tek seferlik ilanlar değildirler.

Hande:

Hande, Hüseyin Nazmi'nin müdürlüğü ve Cevdet Maşuk'un sermuharrirliğinde Nisan 1910 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Bâb-ı Âli Caddesi adliye hanında çıkarılan gazetenin senelik aboneliği 40 kuruş olup her hafta pazartesi günleri neşrolunmuştur. Her bir sayısı 8 sayfadır. Reklam son sayfada yer almıştır.[43]

Hande de yer alan ilanlar iki adet bilmece ve akabinde bel soğukluğu ile mesane hastalıklarının tedavi edilebileceğine dair bir sağlık reklamı olmuştur.[44]

İncili Çavuş:

İmtiyaz sahibi İrfan Bey olan İncili Çavuş dönemin birçok gazetesi gibi Bâb-ı Âli

---

35 *Davul, 13 Ocak 1909 (31 Kanun-ı Evvel 1324), s. 20.*

36 *Aynı yer.*

37 *Davul, 21 Aralık 1908 (8 Kanun-ı Evvel 1324), s. 16.*

38 *Davul, 3 Mart 1909, (18 Şubat 1324), s. 15.*

39 *Dertli İle Garip, 19 Ağustos 1910 (6 Ağustos 1326), s. 1.*

40 *Dertli İle Garip, 26 Ağustos 1910 (13 Ağustos 1326), s. 4.*

41 *Dertli İle Garip, 30 Ağustos 1910 (17 Ağustos 1326), s. 4.*

42 *Dertli İle Garip, 13 Eylül 1910 (31 Ağustos 1326), s. 4.*

43 *Hande, 4 Nisan 1910 (22 Mart 1326), s. 1.*

44 *Hande, 11 Nisan 1910 (29 Mart 1326), s. 8*

Caddesinde çıkarılmıştır. 23 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete her pazar ve çarşamba günleri çıkarılmış ve gazetenin bir nüshası 20 paraya satılmıştır. İlk sayısında ilanların ücreti ile ilgili bir tarife yayınlanmamıştır.[45]

İncili Çavuş gazetesi de döneminin diğer basının reklam politikalarına uygun bir yol izlemiş ve giyim-kuşam üzerine reklamlara yer vermiştir. *Elbise Meraklılarına* başlığı ile verilen ilanda "*Beyoğlu'nda doğru yolda 411 numaralı Nevin Terzihanesi kumaşların zarafeti ve makastarın mahareti sayesinde müşterilerini son derece memnun etmekte olduğunu erbab-ı meraka ilan ederiz.*"[46] denilerek terzinin işçiliğine vurgu yapılmıştır.

Kâhya Kadın:

Ali Rıza Bey'in himayesinde çıkarılan Kâhya Kadın adlı gazete Cuma günleri nüshası 10 paradan satılmıştır. 17 Haziran 1910 tarihinde ilk nüshası çıkarılan gazetenin her nüshası dört sayfa olup ilanlar kısmı ise son sayfada yer almıştır.[47]

İlk ilan emlak sektörüne aittir Buna göre; *Satılık Hane* başlığı ile *"Eski Ali Paşa'da uzun yolda akar çeşmenin karşısında üç katlı kuyu, bahçeli ve güzel bir hane acele satılıyor. Talip olanlar idarehanemize müracaat etmeliler."* Denmiştir. Aynı nüshadaki diğer reklamda ise bir dişçi ilanına yer verilmiştir.[48]

Kâhya Kadın başka bir nüshasındaki reklamda ise bir çorap imalathanesinin reklamı yapılmıştır. Aynı nüshada verilen başka ilan da ise Bosnalı Çelebizade biraderlerin tuhafiye mağazasının reklamı yapılmıştır. İlanın en dikkat çekici yanı *"...Her nevi yerli çoraplar, tuhafiye ve manifatura..."* şeklinde milliliğe vurgu yapmasıdır. Reklam sütunun devamında ise doktor ilanına rastlanmıştır.[49]

Karikatür:

Hilmi Bey tarafından 26 Şubat 1914 tarihinde çıkarılmaya başlanan Karikatür isimli mizah gazetesinin her bir sayısı 20 paraya satılmıştır. 15 günde bir yayınlanan gazetede perşembe günleri neşrolunmuştur. İdarehanesi Bâb-ı Âli'de Ebu's-Suud Caddesindedir. Reklamlar son sayfada yer almıştır.[50]

Karikatür gazetesi sağlık alanında ilanlara ağırlık vermiştir. İlk ilanda *Diş Tabibi Mehmet Hüdaverdi*'nin muayenesinin reklamı yapılmıştır. İlanda hekimin her gün muayene yaptığı ve adresinin ise Cağaloğlu'nda Tekaüd Sandığı karşısında olduğu belirtilmiştir.[51] Aynı reklamlara yerleri dahi değiştirilmeden bir sonraki nüshada da yer verilmiştir.[52]

Karikatür, 30 Nisan 1914 tarihli nüshasında ise bir lokantanın reklamını yapmıştır. Reklamın başlığı günümüz reklamlarını aratmayacak ifadelere sahiptir. Buna göre; *"İşini bilen, kolaylık arayan, boğazını seven, ucuzluk isteyen Boğaziçi Aş Ocağına"* ifadeleri ile ilana güzel bir giriş yapılmıştır. İlandan anlaşıldığı üzere lokantada abonelik sistemi de vardır. Bunun için gazete ile irtibata geçilmesi istenmiştir. Gazete reklamın sonuna lokantanın fiyat listesini de eklemeyi ihmal etmemiştir. Buna göre, etli türlü yemeğinin porsiyonu bir buçuk lira iken sebzeli türlü yemeği bir liradan satılmıştır.[53]

---

45 *İncili Çavuş, 23 Ağustos 1908 (10 Ağustos 1324), s. 1.*

46 *İncili Çavuş, 30 Aralık 1908, (17 Kanun-ı Evvel 1324), s. 1.*

47 *Kâhya Kadın, 17 Haziran 1910 (4 Haziran 1326), s. 4.*

48 *Kâhya Kadın, 15 Temmuz 1910 (2 Temmuz 1326), s. 4.*

49 *Kâhya Kadın, 25 Haziran 1910 (10 Haziran 1326), s. 4.*

50 *Karikatür, 26 Şubat 1914 (13 Şubat 1329), s. 1.*

51 *Karikatür, 30 Nisan 1914, (17 Nisan 1330), s. 10.*

52 *Karikatür, 14 Mayıs 1914 (1 Mayıs 1330), s. 10.*

53 *Karikatür, 30 Nisan 1914, (17 Nisan 1330), s. 10.*

Lak Lak:

M. Fazlı Bey tarafından 15 Mayıs 1907 tarihinde Mısır'da çıkarılmaya başlanan Lak Lak haftalık yayınlanan bir gazetedir. 23 Temmuz 1909 tarihinden itibaren İstanbul'da çıkarılmaya başlanmıştır. Nüshası 10 paraya satılan gazetenin her sayısı dört sayfadan ibarettir. İdarehanesi İstanbul'da Yeni Postane karşısında olan gazetenin reklamları son sayfada yer almıştır.[54]

Lak Lak sağlık ile ilgili özellikle de II. Meşrutiyet döneminin gazetelerinde sıkça görülen dişçi ilanlarına sayfalarında yer vermiştir. Reklamda diş ağrısı ve ağız hastalıklarından muzdarip olanların Laleli Camisi karşısında Ahmet Şevki Beyin diş muayenesine müracaat etmeleri istenmiştir.[55]

Latife:

Sermuharriri Fuat Talat Bey olan Latife pazartesi ve Perşembe günleri neşrolunacağını beyan etmiştir. İstanbul'da Bâb-ı Âli Caddesinde neşrolunan gazetenin senelik abone ücreti 50 kuruştur. İlan müracaatlarının sermuharrire yapıldığı Latife'de reklamlar son sayfalara doğru yer almıştır.[56]

Latife, 8 Temmuz 1911 tarihinde yayınladığı ilanda kendi matbaalarında çalışacak eleman aramıştır. Müracaatların gazete idaresine yapıldığı ilanda görüşme saatleri 10-12 arası olarak belirtilmiştir. Başvuranlardan istenen en önemli özellik ticaret mektebi mezunu olmasıdır. Ayrıca maaşın yanı sıra tahsilattan yüzde beş oranında ikramiye verileceği ilan edilmiştir.[57]

Mirat-i Âlem:

Mehmet Tevfik Bey tarafından yayın hayatına sokulan Mirat-ı Âlem her hafta Perşembe günleri neşrolunmuştur. Bâb-ı Âli karşısında Saadet Matbaasında çıkarılan gazetenin her nüshası 20 paraya satılmıştır. Her sayısı dört sayfadan oluşan gazeteye ilan için Mehmet Tevfik Bey ile irtibata geçmek gerekmektedir. Reklamlar gazetenin son sayfasında yerini almıştır.[58]

Mirat-ı Âlem II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yayınladığı nüshasında bir romanın tanıtımını yapmıştır. İlanın içeriğinde, İkbal Kütüphanesi sahibi Hüseyin Efendi tarafından bir roman neşredildiğinden bahsedilmiştir.[59]

SONUÇ

II. Mahmut ile başlayan Osmanlı gazeteciliği halefi Sultan Abdülmecit döneminde hızlı bir ivme kazanmıştır. Osmanlı basın tarihin ilk örneklerinin görüldüğü bu dönemde gazete sayısı II. Abdülhamit dönemine kadar hızlı bir artış göstermiştir. Ancak bu dönemde uygulanan sansür nedeniyle gazete sayısında düşüş yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile basın-yayın hayatını yeniden ivme kazanmış ve bu süreç I. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürmüştür. Basının canlandığı bu dönemde birçok gazete ortaya çıkmış olup bunlardan bazıları da bu çalışmada yer alan gazetelerdir. Gazete sayısının artması beraberinde bu yayın organlarının nasıl ayakta kalacağı sorusunu akla getirmiştir. Bu bağlamda dönemin gazetelerinin karşılaştığı en önemli konu sermaye sorunudur. Maddi sorunları aşabilmelerinin tek seçenekleri ise reklam almaktan geçmektedir.

---

54 *Lak Lak, 23 Temmuz 1909 (10 Temmuz 1325), s. 1.*

55 *Lak Lak, 29 Temmuz 1909 (16 Temmuz 1325), s. 4.*

56 *Latife, 8 Temmuz 1911 (25 Haziran 1327), s. 1.*

57 *Latife, 8 Temmuz 1911 (25 Haziran 1327), s. 6.*

58 *Mirat-ı Âlem, 20 Ağustos 1908 (7 Ağustos 1324), s. 1.*

59 *Mirat-ı Âlem, 27 Ağustos 1908 (14 Ağustos 1324), s. 4.*

Çalışmada incelenen Arz-ı Hâl, Cart Beyim, Cici, Davul, Dertli İle Garib, Hande, İncili Çavuş, Kâhya Kadın, Karikatür, Lak Lak, Latife, Mirat-i Âlem adlı mizah gazetelerinde yer alan reklam veya ilanlar incelenmiştir. Bu gazetelerde ilk dikkat çeken reklamlardan birisi kitap ve tercüme ilanlarıdır. Okul sayısının ve buna bağlı olarak okuma oranının artışını gösteren bu reklamlarda romanların Osmanlı okuyucusuna önemle tavsiye edilmesi, dikkat çekmiştir. Bir diğeri ise giyim-kuşam üzerine yapılan ilanlar olmuştur. Bu ilanlarda daha çok terzi ilanlarının yer aldığı görülür. Ayrıca giyim ilanlarının en göze çarpan tarafı kumaşlarının yerliliğine özellikle vurgu yapılmış olmasıdır. Bu yönüyle dönemin siyasi atmosferi de anlaşılmaktadır. Diğer ilanlar ise sağlık ile ilgilidir. Daha çok hekim ilanlarının olduğu bu reklamlarda falanca hastalığınız için şu doktora veya diş sağlığınız için başka bir doktora gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Son olarak yiyecek-içecek sektörü ile ilgili ilanlar da incelenen gazetelerde sıkça rastlanan reklamlar arasındadır. Bu ilanlarda özellikle İstanbul'da hizmet veren lokantalarının reklamı yapılmıştır. Netice itibariyle bu çalışma vasıtasıyla dönemin ekonomik durumun ne olduğu ve bu bağlı olarak ne gibi bir tüketim kültürünün oluştuğu ortaya koyulmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Arz-ı Hâl

Cart Beyim

Cici

Davul

Dertli İle Garib

Hande

İncili Çavuş

Kâhya Kadın

Karikatür

Lak Lak

Latife

Mirat-i Âlem

Araştırma Eserleri

1. ÇAKIR, Hamza, (1996), *Osmanlı Dönemi İlk Türkçe Gazetelerde Reklam (1828-1864)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
2. DAVULCU, Ebru, (2013), *II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar (Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
3. _____, (2018), "Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü" *Bilig*, S. 85, s. 147-173.
4. DURMUŞ, İsmail, (2005), "Mizah", *DİA*, C. 30, s. 205-206.
5. ERSOY, Neriman, (2016). "Osmanlı Basınında Bir Mizah Gazetesi: Gayda", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016*, Elazığ, s. 761-785.
6. GAZEL, Ahmet Ali-Şaban Ortak, (2006), "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1, s. 223-256.

7. İNUĞUR, M. Nuri, (2005), *Basın ve Yayın Tarihi,* Der Yay., İstanbul.
8. KABACALI, Alpay, (2000), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yay., İstanbul.
9. KOCAKAYA, Ayşe Hanife, (2016), "Osmanlı Devleti Döneminde Reklamcılık Anlayışı ve 1908-1909 Tanin Gazetesi Örneği", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 15, s. 119-148.
10. NALCIOĞLU, Belkıs Ulusoy, (2005) "Tazimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basının İlkleri", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, s. 253-267.
11. SEVİNDİK, Azem, (2017), "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Üzerinden Türk Mizahının Geçmişi ve Bugünü", *ASOS Journal*, S. 58, 367-378.
12. SEYHAN, Salih, (2013), "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler", *Turkish Studies,* 8/3, 494-516.
13. TOPUZ, Hıfzı, (2018), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
14. USLUCAN, Fikret, (2014), "Kısa Ömürlü Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/4, 13-22.
15. VARLIK, M. Bülent, (1985), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, s. 1092-1100.
16. YARDIMCI, Mehmet Emin-Sema Yılmaz Genç, vd., (2017), "Osmanlı Devleti'nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları", *Sosyal Bilimler Metinleri,* s. 86-104.

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Fransa Örneği

Murat FİDAN[1]

CHAPTER 56

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İİBF, İktisat Tarihi

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin Batı'ya doğru yönelmesi ile birlikte Balkanlar'da kendisine zemin oluşturacak yapıyı sağlamaya çalışması (İnbaşı, 2002: 155), Avrupa'yı olduğu kadar Fransa'yı da endişelendirmiştir. Ancak kendi içinde birlikteliğini sağlama ve İngiliz varlığından kurtulma mücadelesi çerçevesinde yüzyıl savaşları olarak adlandırılan savaşlar, Fransa'nın Osmanlı'ya karşı fiili tepkisini önlemiştir. İstanbul'un fethi öncesinde Bizans'ın Katolik dünyasını Osmanlı'ya karşı Haçlı ruhuyla kışkırtma isteği, Fransa'da tam anlamıyla karşılık bulmamıştır (Süslü, 1983: 259).

Rumeli'deki hareket alanını genişleten Osmanlı Devleti, Macaristan sınırlarına dayanmıştır. Macaristan'ın yardım çağrısına karşılık veren devletler içinde Fransa'da vardır. Yardım çağrısı üzerine oluşturulan bu ordu, siyasî gelişmeler ışığında askerî bir birliktelik üzerine gelişiyor gibi görünse de aslında dinî bir anlayışa göre oluşmuştur. Haçlı birliklerinin Osmanlı karşısındaki göreceli başarısı kısa sürmüştür (Zinkeisen, 2011: 222-223).

Katolik mezhebinin merkezi olan Fransa ile Osmanlı Devleti arasında 1396 tarihinde Niğbolu savaşında(Finkel, 2007: 23) esir alınan Fransız asilzade askerlerin serbest bırakılması ile başlayan ilişkiler (Danişmend, 1971a: 107), Osmanlı tahtı için yaptığı iktidar mücadelesini kaybeden Cem Sultan'ın Fransa tarafından koruma altına alınması (Sander, 1993: 71-72) ile ihtiyatlı bir seyirde ilerlemiştir (İnan, 2002: 385). Almanya ile yaptıkları savaşta zor durumda kalan Hristiyanlığın hamiliğini isteyen Fransa, 1525 tarihinde Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin başlamasına neden olacak yardım talebinde bulunmuştur (Soysal, 1964: 6).

1. OSMANLI-FRANSA ARASINDA TİCARET VE TİCARETE DAİR ANTLAŞMALAR

İki devlet arasındaki ilişkiler 1536 tarihinde Kanuni döneminde İstanbul'da daimi elçi bulundurma ve Osmanlı topraklarında %5 gümrük vergisi ödemek kaydıyla serbestçe ticaret yapma imkânını da içeren siyasî, ticarî ve hukukî imtiyazlara dair bir ahitname (Uzunçarşılı, 1988a: 506-507) vermesiyle ticarî boyut kazanmıştır (Doğan, 1980: 128). Bu anlaşma ile Venedik ve Cenevizliler gibi Osmanlı limanlarında serbestçe ticaret yapma hakkına kavuşan Fransa, bu hakka sahip olmayan devletlerin kendi bayrağı altında ticaret yapması ile diğer Avrupalı devletlere karşı bir üstünlük kazanmıştır (İnalcık, 2000: 121; Afyoncu, 2005: 149). Siyasi yaklaşımları bağlamında Fransa'yı kendi yanında tutmaya yönelik (Beyazıt, 2002: 74-75) Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya 1553 tarihinde 1569 tarihinde ve 1581 tarihinde (Danişmend, 1971b: 577) peş peşe imtiyazlar verilmiştir. Artık Fransa İngiltere'den daha fazla ticarî anlamda ayrıcalık sahibi olmuştur (Emecen, 2012: 78).

XVII. yüzyılın başlarına kadar bu şekilde devam eden Osmanlı-Fransa ilişkileri, 1604 tarihinde yenilenen imtiyaz antlaşmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır (Kurdakul, 1981: 68-76). Bu çerçevede özellikle İtalyan ve İspanyol tüccarlarına ait gemilerin Fransız bayrağı altında Osmanlı ülkesinde ticaret yayabilme hakkını elde ederek Avrupalı devletler karşısında iktisadî anlamda itibarlı bir konuma gelmiştir. Ayrıca Fransa, Katolik dünyasının kutsal yerleri ve sonradan suiistimal edilecek olan Osmanlı Devletinde yaşayan Katolikler üzerinde himaye hakkı elde ederek dinî itibar da kazanmıştır (Koçu, 1934: 421-424; Bozkurt, 1989: 34). Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları Katolik mezhebinde birleştirmek için büyük çaba sarf eden Fransa bunu başaramamış (Bilici, 2001: 480) olsa da Osmanlıya karşı Hristiyan halkı kullanmaktan vazgeçmemiştir (Kılıç, 2000: 136). Ancak Osmanlı Devleti, Fransa'nın 1664 tarihinde Cezayir'e saldırması üzerine, 1609, 1618, 1624 ve 1640 tarihlerinde yenilediği (Uçarol, 2013: 56-57) 1604 tarihli ticarî imtiyazlar içeren antlaşmayı iptal etmiştir (Kocabaş, 1990: 70). 1673 tarihinde ise Fransa ile eski

ahidnâmelerce verilen hükümleri içeren yeni bir ahidnâme imzalanmıştır (Reşad, 1330: 130-131). Bu çerçevede %5'e çıkarılan gümrük resmi yeniden %3'e indirilerek imtiyaz tanınmıştır (Muahedat, 2008: 4-14). Ancak 1699 tarihli Karlofça Antlaşması sonrası ortaya çıkan siyasi gelişmeler çerçevesinde İngiltere, Felemenk (Hollanda) ve Rusya Osmanlı Devletinin dış ticaretinde daha fazla görülmeye başlarken, Fransa ise eski siyasi ve ticarî etkinliğini kaybetmeye başlamıştır (Çiçek, 2002: 758-759).

II. Viyana kuşatması sonrası Venedikli tüccarların Osmanlı Devletindeki ticarî faaliyetlerinin yasaklanması ile birlikte XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Fransa'nın doğu Akdeniz ve Osmanlı Devletindeki ticarî faaliyetlerdeki etkinliği artmaya başlamıştır (Özkan, 2009: 67-70). Bu yüzyıl başlarından itibaren Avusturya, Rusya ve İran ile savaşan Osmanlı Devleti, Avusturya ile 1739 Belgrad Antlaşmasının imzalanması öncesinde ve imzalanmasında Osmanlı lehine önemli rol üslenen Fransa'ya imtiyazlar verilecektir (Soysal 1996: 182). Bu çerçevede 1740 tarihinde imzalanan bu antlaşma, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde imzalanan ikinci önemli anlaşma konumundadır. Eski antlaşma hükümlerini de içeren ve sürekli kapitülasyon haklarının içeren bu antlaşma kapsamında Fransız tüccarlar % 5'den % 3'e düşürülen oranlarda gümrük vergilerini ödeyeceklerdir (Muahedat, 2008: 14-35; Uzunçarşılı, 1988b: 295-296).

Yedi yıl savaşları çerçevesinde Avrupa'daki pozisyonu ve İngiltere ile girdiği sömürge savaşları sonrasında ortaya çıkan iç karışıklık ve ihtilal sürecinde Fransa, Doğu Akdeniz'de kaybettiği pozisyonunu (Yılmaz, 2014: 2) tekrardan kazanma isteğine girmiştir. Bu arada Osmanlı Devletinde Ruslar karşısında 1774 Küçük Kaynarca yenilgisi sonrası ortaya çıkan siyasî, askerî ve iktisadî otorite boşluğu, Doğu Akdeniz'e yönelerek iktisadî kayıplarını telafi etmek isteyen Fransa tarafından da değerlendirilmek istenmiştir. Balkanlar üzerinden Doğu Akdeniz'e inmeye çalışan Fransa, başarılı olamayınca yönünü Mısır'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'de pozisyon almaya çevirmiştir. Doğu Akdeniz'de daha fazla iktisadî kazanımlar elde etme düşüncesinde olan Fransa, Mısır siyaseti sonucu Osmanlı Devletiyle karşı karşıya gelmiştir. Ancak Osmanlı Devletinin direnci, İngiltere'nin yoğun baskıları ve Rusya ile yapılan ittifak (Tukin, 1947: 68-88) ile ortaya konulan denge politikası (Armaoğlu, 1997: 36-37) sonucu Fransa, Mısır'ı 1802 tarihinde Paris Antlaşması kapsamında boşaltmak zorunda kalmıştır (Uçarol, 2013: 90).

Diğer taraftan Rusya'yı Küçük Kaynarca sonrası dizginlemeye çalışan Osmanlı Devleti, Ruslara 1783 ticaret anlaşması ile Doğu Akdeniz'de ticarî açıdan en ayrıcalıklı devlet hakkını vermiştir (Fidan, 2006: 65-122). Doğu Akdeniz artık siyasî ve askerî açıdan Osmanlı hakimiyetinde iken iktisadî açıdan ise Osmanlı ile birlikte sıcak denizlere inen Rusya hakimiyeti altındadır. Bu gelişmeler Fransızların pek işine gelmemiştir. Osmanlı Devleti ile yakınlaşma girişimleri hızlanacaktır.

1802 tarihli Paris Antlaşması kapsamında yer alan ticarî içerikli maddeler arasında imtiyazların yenileneceği, devlet-i sairenin sahip olduğu ayrıcalıkların Fransa devletine de tanınacağı, Karadeniz'e Fransız tüccar gemilerinin çıkabileceği, gümrük resminin taraflarca yenileninceye kadar eskisi üzerinden yani %3 üzerinden devamına karar verilmiştir (Muahedat, 2008: 35-39).

İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerinde artan nüfuz ve etkisi, Fransa'yı Mısır'ı işgale yönlendirmiştir. Mısır üzerinden Doğu Akdeniz'i kontrol etme stratejisinde başarısız olan Fransa, Cezayir'i işgal etmiş ve Yunan bağımsızlığını desteklemiştir. Ancak Fransa Doğu Akdeniz ve Afrika politikaları için Rus ve İngiliz siyasetine karşı denge oluşturmaya yönelik yeniden Mehmet Ali Paşa'yı desteklemiştir (Demir, 2013: 144). İzlediği politikalar ile iktisadî anlamda Doğu Akdeniz'den hızla uzaklaşan Fransa, İngiltere'nin 16 Ağustos 1838 tarihinde Osmanlı ile imzaladığı ticaret antlaşması üzerine (Kütükoğlu, 1992: 94) Osmanlı Devleti ile yakınlaşmaya başlayacaktır. İngiltere anlaşmasını esas alarak Osmanlı Devleti 25 Kasım 1838 tarihinde Fransa ile ticaret antlaşması imzalamıştır (Muahedat, 2008: 39-44).

Baltalimanı Antlaşması ile Avrupalı devletlerin yüksek gümrük vergileri ödedikleri kanaati, Osmanlı Devleti nezdinde vergi oranlarını indirtme arayışlarını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devletinin 1860-61 tarihlerinde yaşadığı mali bunalım ve Lübnan'daki siyasal çalkantıları fırsat olarak kullanan Avrupalı devletler, Osmanlı ile Kanlıca Ticaret Muahedelerini yapmışlardır. İlki Fransızlarla 29 Nisan 1861 tarihinde yapılmıştır (Kütükoğlu, 1976: 12). Antlaşma sonrası iki devlet arasında Gümrük Tarife defteri anlaşması da yenilenmiştir.

2. 1862 TARİHLİ OSMANLI DEVLETİ FRANSA ARASINDA İMZALAN GÜMRÜK TARİFE DEFTERİ

Osmanlı Devletine yabancı tüccarlar tarafından getirilen veya kendi devletlerine götürülen ürünler, şer'î ve örfî hukuka göre vergilendirilmiştir[1]. Osmanlı Devleti, Selçuklu döneminde uygulanan % 2 ila % 5 oranı (Tabakoğlu 1997: 259-260) yerine ithalat için % 2 ila % 9, ihracatta ise % 4 ila % 9 oranında uygulamıştır (Turan 1969: 80-81). Bu vergiler; ürünün ilk çıkış veya varış yeri olan limanlarda, şehir ve kasaba girişlerinde, geçitlerde çoğu kez düzensiz bir şekilde amediye, reftiye, mürûriye, bâc, ihtisâbiye, kalemiye, ruhsatiye, kantariye gibi çeşitli isimlerle bazı yerlerde yük ve denk, bazı yerlerde ise değer esası üzerinden alınmıştır (Toprak 1997: 227)[2]. İstanbul'a gelen tüm malların gümrüğü ise geliş noktası olan İstanbul'da alınmıştır (Şener, 1992: 259-275).

Avrupalı tüccarlar Osmanlı gümrüklerinde bürokratlar tarafından keyfi olarak fazla gümrük vergisi aldığı yönünde şikayetleri olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı, harici gümrüklerde devlet gelirinin azalması pahasına Ahidnamelerle gümrük vergisi oranı % 3'e düşürmüştür. Ardından da gümrüklerde birlikteliği ve uygulamalarda kolaylığı sağlamaya yönelik gümrük tarifeleri hazırlanmıştır[3]. Ancak şikayetlerin devamı üzerine (BOA. Rusya Ahkam Defteri, 84/2: 26/95, 36/126, 36/142, 36/143, 36/144) problem, ticaret yapılan devletler ile imzalan ve Osmanlı gümrüklerine gönderilen gümrük tarife defterleriyle çözme yoluna gitmiştir.

Fransa ile Osmanlı arasında 1862 tarihli ticaret antlaşması sonrası daha önce hazırlanan gümrük tarife defteri yenilenmiştir. Tarife defterinin hazırlanma gerekçesi olarak Osmanlı Devleti *"her nev'i emti'a ve eşya üzerine edâsı lazım gelen gümrük rüsümâtıçün ... ol vaktin rayicine göre tanzim olunmuş olan"* ve "*mu'âhede-i tecdîd-i ta'rifeye tarafeyn tâlib"* olmasını göstermiştir. Diğer bir ifade ile tarifenin iki devletin istemesi sonrasında *" taraf-ı devlet-i 'aliyyeden ve Fransa sefâreti canibinden"* görevlilerce kurulan komisyon yeni tarife defterini hazırlamışlardır (BOA, A.DVN.MKL., 3/13, s. 11-12).

29 Şa'ban 1278 / 1 Şubat 1862 tarihinde yenilenen bu tarife defteri, Osmanlı Devletinin himayeci gümrük anlayışına geçme çabasını yansıtmıştır (Kıray 1995: 75-80). Zira

---

[1] Osmanlı Devleti şer'i hukuk gereği Müslüman veya ecnebi tüccarların pazara getirdiği üründen % 10 oranındaki zekat-ı 'âşir uygulamasını % 5 gümrük resmi olarak uygulamıştır. Bu uygulama ile verginin örfî olduğu şeklinde yorumlanmıştır. (Vefik, 1330: 53-54; Tabakoğlu, 1997: 258)

[2] XVI. yüzyılda ithalat ve ihracatta Osmanlı Devletinin aldığı vergiler için (Turan, 1969: 166-169)

[3] Başlangıçta ithal ürünler için yabancı tüccardan %3 amediye ve bu ürün iskeleden başka bir yere nakledilirse %2 artı gümrük resmi ki toplam %5 oranında alınmaktaydı. (Turan, 1969: 81); Mübahat Kütükoğlu gümrük resmi oranının % 3'e düşürülmesinin ilk defa İngilizlere verilen ahidname ile gerçekleştiğini, 1740 Fransız ahitnamesinden sonra ise bütün yabancı devlet tüccarlarının ayna hakka kavuştuğunu belirtmektedir. (Kütükoğlu, 1974: 335); Tanzimat öncesi %3 olarak uygulanan ithalat ve ihracat gümrüğü, Balta Limanı ile beraber ihraç mallarında %9, ithalatta %2 ki, birinci de satıcı, ikinci de alıcı Osmanlı teb'ası olduğu takdirde yine Osmanlı teb'ası tarafından ödeneceğinden yabancıların gümrük payı yine %3 olarak kalmıştır (Şener, 1990: 151).

tarife defterinde yer alan 460 adet Osmanlı mahsulü üründen 65 adedinin, Fransa Devleti mahsulü 85 adet ürünün 36 adedinin rayice bırakılmıştır. Böylelikle ürünlerin gümrük vergisine esas olacak kıymetinin hesaplanmasındaki ihtilaflar giderilmiştir. Ayrıca ürün fiyatında değişik etkilere bağlı oluşabilecek iniş ve çıkışlardan hazinenin zararı azaltılmaya çalışılmıştır. Bu iki sebepten dolayı ürünler rayice bırakılarak güncel değerleri üzerinden gümrük vergisi alınıştır (Önsoy 1982: 36; Fidan, 2017:270).

3. 1862 TARİHLİ GÜMRÜK TARİFE DEFTERİNİN MUHTEVASI

Tarife defteri "*Fransa devleti fehimesi*" ifadesi ile başlamaktadır. Bu defterin hazırlanma gerekçesi olarak "*mu'âhede-i tecdîd-i ta'rifeye tarafeyn tâlib bulunduğına binâ'en*" denilerek iki devletin gümrük tarife defterini yenilemek isteği belirtilmiştir. Daha sonra üç ayrı ürün listesi hazırlanmıştır.

Birinci listede Fransa tüccarının satın alacağı "*Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı*" olarak ifadesi ile Osmanlı Devleti mahsulü olan ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. "*Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı*" ifadesi ile geniş bir coğrafyada bulunan Osmanlı şehirlerindeki ürünlerinin ifade edildiği düşünülmektedir. Bu listede 383 adet ürün yer almıştır. Osmanlı Devleti mahsulü olan 61 adet ürün rayice bırakılmıştır.

İkinci listede "Asitâne Mahsûlâtı" olarak ifade edilen İstanbul mahsulü ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. "Asitâne Mahsûlâtı" ifadesi ile İstanbul'da üretilen veya İstanbul'a getirilerek burada satılan ürünlerin ifade edildiği düşünülmektedir. Asitâne Mahsûlâtı olan 77 ürün listede yer almıştır. Bu ürünlerden 4 adeti rayice bırakılmıştır.

Üçüncü listede ise "*Fransa devleti ve İsviçre cumhurı ve ona tabi' yerlerin mahsûlâtı*" olarak ifade edilen Fransa ve İsviçre mahsulü ürünler, kıymetleri ve gümrük vergisi miktarları liste halinde verilmiştir. Bu listede 227 adet ürün listelenmiştir. Bu ürünlerin 97 adedi Fransa mahsulü, 38 adedi ürün İsviçre mahsulü olarak belirtilmiştir. 92 ürün için ise her hangi bir devletin ismi zikredilmeden yazılmıştır. Devlet ismi yazılmayan ürünlerin bu iki devlet dışındaki devletlere ait olması mümkün gözükmektedir. Bu ürünlerden 99 adedi rayice bırakılmıştır.

Tarife defterinde yukarıda ifade edilen üç başlık altında toplam 687 adet ürün liste halinde verilmiştir. Yine bu listelerde yer alan 164 adet ürün ise rayice bırakılmıştır.

Tarifede yer alan Fransa'ya ihraç edilen ürünler arasında Anadolu ve Rumeli'den çeşitli kalitelerde boya hammaddesi olarak kullanılan cehre (Kırmızı renk veren dağ eriği), Ege bölgesi ve adalara ait çekirdekli ve çekirdeksiz üzüm, pamuk (penbe), pamuklu ve ipekli dokumalar (alaca, bağasi, balya, hariri, çorab), iplik (rişte), keten ipliği ve keten türevleri, tiktik, yün (yapağı) ve yünlü ürünler ve dokumalar (futa, peştamal, gömlek, don, meles, basma, yastık yüzü, sofra, aba, bayağı şalvar, kirpas,), keçe, halı, kilim, meşe palamudu (deri tabaklamada), kurutulmuş gıdalar, yağlı tohumlar, hububat, farklı türden hayvan derisi (tilki, vaşak, kurt, kunduz, tavşan, sığır, kedi) ve boya hammaddeleri (sahtiyan, meşe palamudu-deri tabaklamada-), bal mumu (şem'-i asel), mazı (ilaç yapımında), ketre (sakız, kitre ve zamk yapımında), gül yağı, asfur, anason, kimyon, sinemaki, kök boya, koku (nafe), işlenmiş demir (üzengi-rikâb, başlık, dizgin, gem, tüfek namlusu, mıh, bıçak, çakı, makas, tüfenk), işlenmiş bakır işleri, işlenmiş ağaç işleri (kaşık, tarak, varil tahtası), çakmak taşı, sabun, zeytin yağı, mahleb dikkat çekmektedir.

Fransa'dan ithal edilen ürünler arasında ise boya malzemeleri (bakkam, kırmız, zencil), pamuklu, kadife, keten, harir ve yünlü dokumalar, biber, zift, sabun, şeker, ispirto, rakı (arak), rom, şampanya, mum, bal mumu, pamuk, un (dakik) işlenmiş demir ürünleri (tüfenk, silah, çivi), tuğla, işlenmiş ağaç işleri (sandalye, tabure, kereste, mobilya), erkek

kadın kundurası, neft, mercan, hasır ürünleri, çatal-bıçak, boş şişe, tabak-kase, baharat çeşitleri, müzük ve duvar kağıtları yer almaktadır. (bkz. Ek 1)

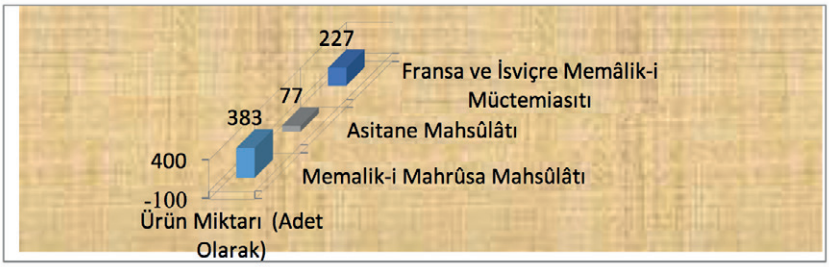

Tablo - Osmanlı ve Fransa Ürünleri

Anlaşma gereği Fransa tüccarının kendi memleketine ait *"Fransa devlet-i fehimesi memâlik-i mahsûlât-ı arziyye ve harsiyye ve sanâ'iyyesinden"* olan hububat gibi topraktan elde edilecek ürünleri, yöresel ürünleri ve sanayi ürünlerini Osmanlı devletine getirebilecekleri; Osmanlı Devletinin *"ğayr-ı ez memnû'ât"* ilan etmediği yasaklanmamış *"memâlik-i mahrûsa-i şâhâne mahsûlât-ı arziyye ve hırsiyye ve sanâ'iyyesinden"* olan emtia ve eşyayı satınalarak ister kendi memleketlerine isterse de "diyâr-ı âhara" yani başka memleketlere yenilenen ticaret anlaşması gereğince % 8 gümrük vergisi ödeyerek götürebilecekleri ifade edilmiştir.

Tüccarların aldıkları ve sattıkları ürünler *"mu'ahede-i cedide iktizasınca"* iskele kıymetinden olması *"meşrût bulunmuş oldığından"* yani şarta bağlanmıştır. Osmanlı Devletinde kullanılan yüzlük mecidiye altını yüz guruş olarak kabul edilerek ürün *"kıymetlerini iskele kıymetlerine indirmek"* ve ürünün kıymetinden *"yüzde onu tenzil olunduktan sonra"* ürünün *"sâfi kıymetleri üzerinden resm gümrükleri ta'yin ve ta'rif"* olması sağlanacak ve gümrük vergisi hesaplanarak alınmış olacaktır.

Osmanlı Devleti gümrük tarife defterinde *"ihrâcat için"* % 8 sekiz olarak belirlediği gümrük vergisi oranının bu tarife defterinin *"yalnız birinci senesi"* için geçerli olduğuna; *"ikinci sene ibtidâsında"* yani ikinci sene başında % 8 oranından % 1 lik bir indirimle % 7'ye *"kezâlik"* bir sene sonra % 6'ya indirilerek *"sekizinci senede"* % 1'e *"ininceye değin her sene"* % 1'i *"tenzîl idilerek"* yani indirilerek sekizinci sene ve ondan sonraki seneler % 1 oranı ile gümrük vergileri hesaplanarak *"gümrüklerde bu vechle icrâ kılınacaktır"* yani gümrük vergisi alınacaktır.

İhracat ürünlerinden olup tarifede ismi olmayan olsa bile *"behâsı ta'yin olunmayarak râyice bırağılmış"* o vaktin fiyatı olan *"emti'a ve eşya râyic ve kıymetine"* göre *"ihrâcatdan ise ... râyic vakt üzere"* kıymetinden % 10'u indirildikten *"tenzîl olunduktan"* sonra geriye kalacak *"behâsından"* yukarıda belirlendiği gibi her sene % 1 indirimi ve sekizinci ve sonrasında ise % 1 oranında gümrük vergisi alınacaktır. *"Fransa ve İsviçre memâliki mahsûlâtından"* yani Fransa ve İsviçre mahsulü olup Osmanlı Devletine ithal edilen ürünlerden daima % 8 gümrük vergisi alınacaktır. İsmi tarife defterinde yazılmayan yazılsa bile kıymeti rayice bırakılan Fransa ve İsviçre *"emti'a ve eşyasından"* ise *"kıymetinden yüzde on tenzil"* olunduktan sonra % 8 oranında gümrük vergisi alınacaktır.

Fransa ve İsviçre tüccarlarının ödemesi gereken gümrük vergisi miktarı, ürünün kuruş değeri üzerinden hesaplanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, Fransa ve İsviçre tüccarlarından ödemelerini mecidiye altını ile yapmalarını istemiştir. Buna göre tüccarlardan *"işbu idhâlat ve ihrâcatdan alınacak"* gümrük vergisi altın ve gümüş para olarak *"tahsîl"* olunacaktır. Osmanlı Devleti bu çerçevede Fransa ve İsviçre tüccarlarına bir takım kolaylıklar getirmiştir;

"Yüzlük mecidiye altunı" ve onun kısmı olan *"altun ve gümüş"* para 100 kuruş; *"Beş aded gümüş mecidiye"* ise *"bir altun mecidiyeye bedelle"* yine 100 kuruş; Tüccar 1 altın mecidiye 100 kuruş olarak *"bir altun mecidiyeye bedelle yüz guruş hesabıyla"* mecidiye altını *"darb-hâne fiyatı"* esas alınarak gümrük vergisi *"peşinen"* alınması; Farnsız tüccar 1 altın mecidiye 100 kuruş olmak şartıyla *"borsada"* parasının *"en ziyâde yüksek"* fiyatı üzerinden gümrük vergisini ödeyebilmesi. Bu son durum yalnızca İstanbul gümrüklerinde geçerli olacak diğer gümrüklerde ise *"işbu kaimenin suret-i te'diyesi me'elesi şimdilik mevkuf"* yani sonraya bırakılacaktır. Gerekli görülür ise *"Bâb-ı 'âlî ile devlet-i meşâr-ı ileyhâ"* sefirleri aralarında müzakere yaparak karara bağlayacaklardı.

Taşra gümrüklerinde Fransa ve İsviçre tüccarları yukarıda belirtilen şartlara göre gümrük vergisini ödeyecektir.

Bu tarifenin süresi *"bin ikiyüz seksenbeş sene-i hicriyyesinde vâki' Martın birinci ve bin sekizyüz altmış iki sene-i miladiyesi alafıranga Martın onüçüncü* günün*den"* kadar yani 13 Mart 1862 senesinden *"bin ikiyüz seksenbeş senesinde vaki' olacak Martın birinci ve bin sekizyüz altmış dokuz senesi alafıranga Martının onüçüncü gününe"* kadar yani 13 Mart 1869 tarihine kadar geçerli olacaktır. Bu sürenin sona ereceği sene gerek Osmanlı Devleti gerekse Fransa, tarifeyi yenileme talabinde bulunmaz ise süresi *"yedi sene dahâ"* devam edecektir.

Tarifenin hazırlanması iki devlet adına kurulan komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonda Fransa adına David Glavany, Osmanlı Devleti adına ise İsmail Paşa başkanlık etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinden itibaren Fransa ile ilişkiler başlamıştır. Bu ilişkilerde Osmanlıların Avrupa üzerinde uygulamaya çalıştığı denge siyasetinin etkileri görülmüştür. Zaman zaman Avrupalı devletleri birlerine karşı kullanan Osmanlı, Fransa ile olan ilişkilerinde de bu siyasetine göre politikalar geliştirmiştir.

Avrupalı devletler için ticaret özellikle de Doğu Akdeniz ticareti tarih boyunca her zaman çok önemli ve kıymetli olmuştur. XIX. Yüzyılın son çeyreğine kadar Fransa bu bölgede gerçekleşen ticaretin içinde olmak için yoğun gayret göstermiştir. İngiliz hakimiyetinden kurtulduktan sonra onunla girdiği rekabet, özellikle de ticarî rekabet Dünya tarihini etkileyen gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere kendi kontrolünde olan bu bölgelerde ayrıcalıklı ticaret hakkı vererek, Avrupalı devletlerin oluşturabilecekleri tehditler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Katolik Fransa'nın Hristiyan âlemini kendi idaresinde birleştirme düşünceleri, onun Osmanlı Devleti ile olan siyasi ve iktisadî ilişkilerine de yansımıştır. Hristiyan dünyası için kutsal kabul edilen mekanların Osmanlı kontrolünde olması ve geri alınması isteği, iki devletin yaptığı siyasî ve ticarî anlaşmalarda kendini göstermiştir. 1862 ticaret antlaşmasında da bunu görmemiz mümkündür. Bu tarihte yenilenmesi için müzakereleri yapılan ve ardından imzalanan Gümrük Tarife Defteri alışılagelmişin ötesinde İsviçre devleti için de geçerli olacağı ifade edilmiştir.

Bu defterde Fransa mahsulü ürünler arasında çok miktarda pamuklu, ipekli, keten ve yünlü dokumalarının olması dikkat çekicidir. Anlaşıldığına göre bu tarihlerde Fransa dokuma sektörünün bir hayli gelişmişliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. AFYONCU, Erhan (2005), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, C.V, İstanbul.
2. ARMAOĞLU, Fahir (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara.

3. BEYAZIT, Yasemin (2002), "Yeniçağ'da Osmanlı Fransız İlişkileri", *Türkoloji ve TTAD*, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 65-83.
4. BİLİCİ, Faruk (2001), "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk Fransız İlişkileri, Gizli Harpten Objektif İttifaka", *Türkler*, C. I, Ankara, s. 480-492.
5. BOA, *A.DVN.MKL*, Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 1-20.
6. BOA. *Rusya Ahkam Defteri*, 84/2, s. 26/95, 36/126, 36/142, 36/143, 36/144.
7. BOZKURT, Gülnihal (1989), *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara.
8. ÇİÇEK, Kemal (2002) "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler*, C. 9, Ankara, s. 758-759.
9. DANİŞMEND, İ. Hami (1971a), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, İstanbul.
10. DANİŞMEND, İ. Hami (1971b), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, İstanbul.
11. DEMİR, Yaşar (2013), "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 3 Sayı 5 Yaz 2013, s. 130-146.
12. DOĞAN, Cahit (1980), "Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri", *Türk Dünyası*, İstanbul, s.127-166.
13. EMECEN, Feridun M. (2012), 16. Asır Sonlarında Batı Akdeniz'de Siyaset Sahnesi: Osmanlılar-Fransızlar-İspanyollar", *Kanuni'den Günümüze Türk Fransız Münasebetleri Uluslararası Kolokyum*, İstanbul.
14. FİDAN, Murat (2006), "Osmanlı-Rusya Ticari Rekabetinin İki Devlet Arasında Yapılan Antlaşmalara Yansıması", İÜEF Tarih Dergisi, Sayı 44, İstanbul, s. 65-122.
15. FİDAN, Murat (2017), Osmanlı İmparatorluğu İle Almanya Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862), Cilt 10, Sayı 20 (2017): Gazi Akademik Bakış Dergisi 20.Sayısı, Ankara, s. 265-298.
16. FİNKEL, Caroline (2007), *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, İstanbul.
17. İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Çev. Halil Berktay, İstanbul.
18. İNAN, Kenan (2002), "II. Bayezid Dönemi", *Türkler*, C. 9, Ankara, s.383-392.
19. İNBAŞI, Mehmet (2002), "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti", *Türkler*, C. IX, Ankara, s. 154-164.
20. KILIÇ, Davut (2000), "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", *FÜİFD*, S. 5, Elazığ, s. 135-147.
21. KIRAY, Emine (1995), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul.
22. KOCABAŞ, Süleyman (1990), *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul.
23. KOÇU, Reşat Ekrem (1934), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920*, İstanbul.
24. KURDAKUL, Necdet (1981), *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul.
25. KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1974), "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul, s. 335-393.
26. KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1992), "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", *150. Yılında Tanzimat*, TTK, Ankara, s. 94.

27. KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1976), *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)*, Cilt:2, İstanbul.
28. MUAHEDAT Mecmuası (2008), *TTK*, C. I, Ankara.
29. ÖZKAN, Selim Hilmi (2009), XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri, *SDÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, S. 19, s. 61-72.
30. REŞAD, Ali (1330), *Kapitülasyonlar (Tarihi-Menşei-Asılları)*, İstanbul.
31. SANDER, Oral (1993), *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara.
32. SOYSAL, İsmail (1964), *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münâsebetleri (1789-1802)*, Ankara.
33. SOYSAL, İsmail (1996), "Türk-Fransız İlişkileri", *TDVİA*, C. 13, İstanbul, s. 181-184.
34. SÜSLÜ, Azmi (1983), "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri", *Belleten*, XLVII/185, Ankara, s.259-279.
35. ŞENER, Abdüllatif (1990), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yay., İstanbul.
36. ŞENER, Abdüllatif (1992), "*Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları"*, *150. Yılında Tanzimat*, TTK, Ankara, s. 259-275.
37. TABAKOĞLU, Ahmet (1997), *Türk İktisat Tarihi,* İstanbul.
38. TOPRAK, Zafer (1997), *Türkiye Tarihi*, c. 3, İstanbul.
39. TUKİN, Cemal (1947), *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul.
40. TURAN, Şerafettin (1969), "Osmanlı İmparatorluğu İle İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", *TTK Belgeler Dergisi*, c. IV, S. 2-8, Ankara, s. 79-167.
41. UÇAROL, Rıfat (2013), *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul.
42. UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988a), *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara.
43. UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988b), *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV/ I, Ankara.
44. VEFİK, Abdurahman (1330), *Tekalif Kavaidi*, c. I, İstanbul.
45. YILMAZ, Özgür (2014), "Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)", *Cahiers Balkaniques*, 42/2014, s. 1-41.
46. ZİNKEİSEN, Johan Wilhem (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, C. I, Yeditepe Yay, İstanbul.

EK 1 - Osmanlı Devleti ile Fransa Devleti Arasında İmzalanan 1862 Gümrük Tarife Defteri[4]

Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne Mahsûlâtı

Ürün Cinsi		Ürün Cinsi		Ürün Cinsi		Ürün Cinsi	
Kıymeti	Güm. Miktarı	Kıymeti	Güm. Miktarı	Kıymeti	Güm. Miktarı	Kıymeti	Güm. Miktarı
Ala Cehre[1] Ankara ve Kaysariya ve Tokad ve İskilib A'lâ		Ala Cehre İskilib ve Kaysariya ve Tâğ Cehrisi Anadolu ednâ		Ala Cehr Rum İli bi'l-cümle		Afyonkarahisar ve Geyve ve Amasya ve Ankara bi'l-cümle	
Kıyye 1 G 4 P 20[2]	G 0 P 33	Kıyye 1 G 2 P 90	G 0 P 23	Kıyye 1 G 1 P 30	G 0 P 10	Kıyye 1 G 200 P 0	G 16 P 0
Üzüm Kara Bürde Çekirdeksiz		Urla ve Çeşme ve Aydın ve Menteşa ve Kara Oğlak ve Tire Üzüm Rezzâki		Urla ve Çeşme ve Yerlü mahsuli Çekirdeksiz Üzüm		Karabirun ve Söğüt Üzüm Rezzâki	
Kantar 1 G 231 P 40	G 18 P 51	Kantar 1 G 160 P 70	G 12 P 85	Kantar 1 G 186 P 40	G 14 P 91	Kantar 1G 193 P 0	G 15 P 44
Üzüm Beğlerce		Üzüm Kuş		Siyah Üzüm Aydın ve Tire		Üzüm İstanköy Rezzâkisi	
Kantar 1 G 70 P 70	G 5 P 65	Kantar 1 G 160 P 70	G 12 P 85	Kantar 1 G 45 P 0	G 3 P 60	Kantar 1 G 168 P 50	G 10 P 28
Üzüm Mândâlyân ve Sisam		Alaca-i Manisa Denk 1 Top 100		Alaca-i Haleb		Alaca-i Tire ve Burd	
Kantar 1 G 64 P 30	G 5 P 14	G 385 P 70	G 30 P 85	Top 1 G 38 P 50	G 3 P 8	Top 1 G 5 P 20	G 0 P 41
Alaca-i Şam ve küttâbî ve Çetâri		İbrahimiye		Penbe-i hâm Anadolı Kıbrıs ve Boğaz		Penbe-i hâm Rumili	
Top 1 G 70 P 70	G 5 P 65	Top 1 G 57 P 90	G 4 P 63	Kantar 1 G 270 P 0	G 21 P 60	Kantar 1 G 257 P 20	G 20 P 57
Palamut Ayvacık ve Ezine ve Midillü ve Kemer ve kal'a-i Sultaniye		Palamut Aydın ve Uşâk ve Gördes vesâ'ir İzmir iskelesine tenzil olunan		Boğasi-i Hamid ve Denizli elvan ve alacası		Balyan Bilecik	
Kantar 1 G 51 P 40	G 4 P 11	Kantar 1 G 45 P 0	G 3 P 60	Kıyye 1 G 14 P 20	G 1 P 13	Çift 1 G 38 P 50	G 3 P 8
Döşeme balyan Bilecik		Döşeme balyan Üsküdar		Telli balyan Bilecik		Tutkal	
Çift 1 G 57 P 90	G 4 P 63	Rayicinden		Çift 1 G 209 P 0	G 16 P 72	Kıyye 1 G 2 P 50	G 0 P 20
Tiftik ve fenk-i Ankara ve Konya ve Kastamonı ve Gerede ve Beğbazârı		Balaton ta'bir olunur bi'l-cümle dehrem		Sa'leb Anadolı		Sa'leb Rumili	
Kıyye 1 G 20 P 50	G 1 P 64	Rayicinden		Kıyye 1 G 19 P 30	G 1 P 54	Kıyye 1 G 12 P 90	G 1 P 3
Cild-i tavşan Anadolı		Cild-i tavşan Rumili		Bi'l-cümle çemşir Anadolı ve Rumili		Cild-i koyun ve keçi	
Aded 100 G 157 P 30	G 12 P 58	Aded 100 G 94 P 40	G 7 P 55	Kantar 1 G 12 P 60	G 1 P 0	Aded 1 G 6 P 30	G 0 P 50
Cild-i kuzu ve sağir keçi		Çit Kastamonı ve yorgan yüzi		Çit yorgan yüzi Tokad ve elvân boğasi		Çorab Yörük kaba	
Aded 1 G 3 P 10	G 0 P 24	Denk 1 Tob 60 G 566 P 50	G 45 P 32	Tob 1 G 6 P 30	G 0 P 50	Kıyye 1 G 18 P 90	G 1 P 51
Çorab Derâme ve Selanik		Çorab Edirne ve Zağra		Çorab Filibe ve Pazarcık		Çorab ve Kalçete-i ğalos	
Kıyye 1 G 62 P 90	G 5 P 3	Kıyye 1 G 37 P 80	G 3 P 2	Kıyye 1 G 94 P 40	G 7 P 55	Kıyye 1 G 88 P 10	G 7 P 4
Elvan Çorab ve Kalçete-i ğalos		Hamlat Tire ta'bir olunur ketân ipliği		Halı-yı Uşak		Zırnıh	

[4] A.DVN.MKL. Dosya No: 3, Gömlek No: 13, s. 1-20

Rayicinden		Kıyye 1 G 31 P 50	G 2 P 52	Kıyye 1 G 25 P 20	G 2 P 1	Kıyye 1 G 3 P 20	G 0 P 25
Zamh-ı arabi		Rişte-i Ankara tiftik bi'l-cümle		Rişte-i penbe-i İzmir beyaz ve elvan		Rişte-i penbe Erğac ve Boğasi	
Kıyye 1 G 5 P 20	G 0 P 41	Kıyye 1 G 25 P 90	G 2 P 7	Kıyye 1 G 13 P 0	G 1 P 4	Kıyye 1 G 9 P 70	G 0 P 77
Rişte-i ketan Anadolı		Rişte-i ketan tura		Rişte-i ketan markule		Rişte-i geleb ve sürmene	
Kıyye 1 G 13 P 0	G 1 P 4	Kıyye 1 G 16 P 20	G 1 P 29	Kıyye 1 G 8 P 40	G 0 P 67	Kıyye 1 G 16 P 20	G 1 P 29
Rişte-i karacalar		Rişte-i Beğbazarı		Rişte-i Kastamonu ve Geyve ve Alaiyye		Şem-i asel külçe	
Kıyye 1 G 19 P 40	G 1 P 55	Kıyye 1 G 16 P 20	G 1 P 29	Kıyye 1 G 9 P 70	G 0 P 77	Kıyye 1 G 18 P 40	G 1 P 47
Keçe-i zeyli Uşak		Sahtiyân-ı Kayseriye ve Eğin		Sahtiyân-ı kırmızı Uşak ve Tosya		Rişte-i Manastır	
Kıyye 1 G 19 P 40	G 1 P 55	Tob 1 Aded 5 G 86 P 50	G 6 P 92	Tob 1 Aded 6 G 83 P 10	G 6 P 64	Rayicinden	
Sahtiyân-ı İslimiye ve Çerpak ve Karlova ve mahâl-ı saire siyah ve sarı		Al Sahtiyân-ı Rumili		Sahtiyân-ı Erkeli ve Balıkesiri		Siyah Sahtiyân-ı Isparta ve Konya ve İzmir ve Uşak ve Şemet	
Aded 1 G 6 P 90	G 0 P 55	Aded 1 G 13 P 90	G 1 P 11	Aded 1 G 12 P 50	G 1 P 0	Aded 1 G 11 P 10	G 0 P 88
Kök boya-i Kıbrıs ve beriyye-tü'ş-şam ve tarblus ğarb		mahrûse-i şâhânede hâsıl olan işlenmiş a'lâ yaprak ta'bir olunur beyaz ketre		Memâlik-i mahrûse-i şâhânede hâsıl olan kayre ta'bir olunur evsat ketre		Memâlik-i mahrûse-i şâhânede hâsıl olan ednâ mahluta ta'bir olunur ketre	
Kantar 1 G 133 P 30	G 10 P 66	Kantar 1 G 23 P 0	G 1 P 84	Kantar 1 G 9 P 10	G 0 P 72	Kantar 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Mahmuze		Karn-ı camus		Karn-ı bakar		Geyik boynuzu	
Kantar 1 G 138 P 0	G 11 P 4	Çift 100 G 262 P 80	G 21 P 2	Çift 100 G 230 P 0	G 18 P 40	Kantar 1 G 4 P 0	G 0 P 32
Dana mastaki		Gül yağı		Harir Trablus kuşağı		Asfur Anadolı	
Kantar 1 G 98 P 50	G 7 P 88	Menkal 1 G 11 P 80	G 0 P 94	Kıyye 1 G 262 P 80	G 21 P 2	Kıyye 1 G 10 P 50	G 0 P 84
Mastaki		Fes Tunus kebir a'lâ ve ednâ		Fes Tunus sağir		Fes Tunus mecidiyye ta'bir olunur	
Varil 1 Kıyye 70 G 3500 P 0	G 280 P 0	Kaıd 1 Aded 4 G 113 P 30	G 9 P 6	Deste 1 Aded 12 G 113 P 30	G 9 P 6	Kaıd 1 Aded 4 G 66 P 70	G 5 P 33
Kök Boya-i Anadolı		Kemik		Fındık		Sade-i futa-i hama	
Kantar 1 G 197 P 0	G 15 P 76	Kantar 1 G 10 P 0	G 0 P 80	Kantar 1 G 65 P 70	G 5 P 65	Çift 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Peştamal Bursa		Kuşak Tunus		Kıbrıs oda takımı			
Çift 1 G 16 P 70	G 1 P 33	Aded 1 G 46 P 70	G 3 P 73	Rayicinden			
Kıbrıs yorgan yüzü ve sofra		Kıbrıs döşek ve şilte		Kıbrıs fassale ve yasdık ve boğça		Kıbrıs silecik	
Aded 1 G 10 P 0	G 0 P 80	Aded 1 G 13 P 30	G 1 P 6	Aded 1 G 13 P 30	G 1 P 6	Aded 1 G 13 P 30	G 1 P 6
Fotani-i Şam		Fotani-i Haleb		Mazı bi'l-cümle a'lâ ve ednâ		Ketre-i Basra ednâ	
Tob 1 G 66 P 70	G 5 P 33	Tob 1 G 53 P 30	G 4 P 26	Kantar 1 G 296 P 0	G 23 P 68	Kıyye 1 G 1 P 40	G 0 P 11
Ketre-i Ba'dad ednâ		Tiftik Van		Sisam		Bi'l-cümle kereste	
Kıyye 1 G 3 P 40	G 0 P 27	Kıyye 1 G 10 P 0	G 0 P 80	Kıyye 1 G 1 P 50	G 0 P 16	Rayicinden	

Bi'l-cümle peksimed ve kalita		Bamya ve böğrülce ve fasulye ve mercimek ve nohud ve bezelye		Basdırma ve sucuk ve pena'ir ve sığır dili		Onbeş kat yün kaytan ile dikilmiş aba-i İslimiye ve zağre a'la	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Aded 1 G 40 P 0	G 3 P 20
Yedi katlı kazak 'abası		Harceli enli şalvarı		Bayağı şalvar ve pator		Bir ve üç katlı timur koparan ednâ 'aba	
Aded 1 G 26 P 70	G 2 P 13	Aded 1 G 86 P 70	G 6 P 93	Aded 1 G 40 P 0	G 3 P 20	Aded 1 G 23 P 30	G 1 P 86
'Aba yağmurluk Filibe ve zağre		Asker içün Balıkesir ve Pazarcık ve Filibe 'abası		Suyuri kaba ve kurdi yavuz ta'bir olunur elvan 'aba-i Filibe		Beyaz ve siyah 'aba-i Selanik	
Kıyye 1 G 73 P 30	G 5 P 86	Tob 1 Zira' 11 G 22 P 0	G 1 P 76	Tob 1 Zira' 17 den 19 kadar G 43 P 30	G 3 P 46	Tob 1 Zira' 12 kadar 17 G 20 P 0	G 2 P 40
Tiftik 'aba-i İslimiye		'Aba terlik kebir		'Aba terlik sağir		Tiftik 'abadan evsat timur koparan	
Tob 1 Zira' 11 G 53 P 30	G 4 P 26	Deste 1 Çift 10 G 26 P 70	G 2 P 13	Deste 1 Çift 10 G 13 P 30	G 1 P 6	Kıyye 1 G 33 P 30	G 2 P 66
'Aba kalçin		'Aba üsküfe		Kalçınlık 'aba-i İslimiye		Tiftik 'abadan pator	
Deste 1 Çift 10 G 66 P 70	G 5 P 33	Deste 1 Kıye 10 G 10 P 0	G 0 P 80	Parça 1 Zira' 3 G 23 P 30	G 1 P 86	Kıyye 1 G 46 P 70	G 3 P 73
Siyah 'aba-i İslimiye Tob 1 Zira' 9		Nafe ve cılkafa-i Erzurum		Nafe ve cılkafa-i Anadolı		Kaskalı göğüs Anadolı	
Kadar 11 G 36 P 70	G 2 P 93	Tulum 1 G 150 P 0	G 12 P 0	Tulum 1 G 83 P 30	G 6 P 66	Çift 1 G 21 P 30	G 1 P 70
Vaşak Erzurum		Zerdevâ-i Anadolı ve Rumili		Dilku-yi Anadolı		Kunduz	
Aded 1 G 150 P 0	G 12 P 0	Rayicinden		Kıyye 1 G 8 P 0	G 0 P 64	Kıyye 1 G 30 P 0	G 2 P 40
Kurd Anadolı		Çakal Anadolı		Gücen hurdası		Gücen	
Tulum 1 G 83 P 30	G 6 P 66	Aded 1 G 8 P 0	G 0 P 64	Kıyye 1 G 20 P 0	G 1 P 60	Rayicinden	
Çakal Anadolı		Kedi-i Anadolı		Kedi pacası Anadolı		Kurd Anadolı	
Tulum 1 G 60 P 0	G 4 P 80	Tulum 1 G 33 P 30	G 2 P 66	Tulum 1 G 36 P 70	G 2 P 93	Kıyye 1 G 14 P 70	G 1 P 17
Sansar Anadolı		Saran Anadolı		Kuzı-yı Rumili		Cılkafa-i Bosna	
Kıyye 1 G 33 P 30	G 2 P 66	Tulum 1 G 106 P 70	G 8 P 53	Tulum 1 G 46 P 70	G 3 P 73	Tulum 1 G 266 P 70	G 21 P 33
Nafe-i Bosna		Nafe-i Rumili		Kedi-i Rumili		Cılkafa-i Rumili	
Tulum 1 G 240 P 0	G 19 P 20	Tulum 1 G 166 P 70	G 13 P 33	Tulum 1 G 6 P 70	G 0 P 53	Tulum 1 G 233 P 30	G 18 P 66
Cılkafa-i Ohri		Nafe-i Üsküb		Nafe-i Ohri		Nafe-i Kaluris	
Tulum 1 G 400 P 0	G 32 P 0	Tulum 1 G 166 P 70	G 13 P 33	Tulum 1 G 300 P 0	G 24 P 0	Tulum 1 G 100 P 0	G 8 P 0
Cılkafa-i Bosna Kalorus		Nafe-i Rumili Kalorus		Sırın zağre-i Bosna ve Rumili Kaluris		Cılkafa-i Zağre	
Tulum 1 G 166 P 70	G 13 P 33	Tulum 1 G 90 P 0	G 7 P 20	Deste 1 Ad 20 G 46 P 70	G 3 P 73	Deste 1 Ad 20 G 100 P0	G 8 P 0
Dilgü kafası Bosna ve Rumili		Dilgü paçası		Saz kedisi		Dilgü kafası Rumili evsat	
Tulum 1 G 266 P 70	G 21 P 33	Tulum 1 G 46 P 70	G 3 P 73	Tulum 1 G 46 P 70	G 3 P 73	Tulum 1 G 116 P 70	G 9 P 33
Dilgü-yi Rumili		Dilgü-yi Bosna		Boğaz zağre		Zerdeva nafesi	
Kıyye 1 G 18 P 0	G 1 P 44	Kıyye 1 G 36 P 70	G 2 P 93	Çift 1 G 80 P 0	G 6 P 40	Rayicinden	

Zerdeva paçası		Zerdeva hurdası		Sansar kafas Rumili		Sansar paçası Rumili	
Rayicinden		Rayicinden		Tulum 1 G 233 P 30	G 18 P 66	Tulum 1 G 266 P 70	G 21 P 33
Sansar Rumili		A'la Sansar paçası		Sansar hurdası		Tüysüz Sansar	
Rayicinden		Rayicinden		Kıyye 1 G 150 P 0	G 12 P 0	Kıyye 1 G 6 P 70	G 0P 53
Gucen paçası		Keçi		Kurd Rumili		Siyah kedi-i Rumili	
Rayicinden		Tulum 1 G 14 P 70	G 1 P 17	Tulum 1 G 76 P 70	G 6 P 13	Tulum 1 G 183 P 30	G 14 P 66
Siyah kedi paçası		Vaşak Rumili		Fare		Ağır sevâbi-i Haleb	
Tulum 1 G 80 P 0	G 6 P 40	Rayicinden		Rayicinden		Tob 1 G 295 P 60	G 23 P 64
Evsat sevâbi-i Haleb		Ednâ sevâbi-i Haleb		İpekli küttabi-yi Haleb ve Hama		Ahen rikâb	
Tob 1 G 197 P 10	G 15 P 76	Tob 1 G 65 P 70	G 5 P 65	Tob 1 G 29 P 50	G 2 P 36	Çift 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Başlık ve dizgin ve gem ve kuskun ve zahme ve kulan		Ağaç kaltak		Kaba gömlek Konya		Kilim sayishâne kebir	
Deste 1 Ad 10 G 52 P 50	G 4 P 20	Aded 1 G 4 P 0	G 0 P 32	Aded 1 G 6 P 50	G 0 P 52	Aded 1 G 49 P 30	G 3 P 94
Kilim sayishâne sağir		Asker batâklığı için kilim		Nuhâs evâni-yi Tokad		Nuhâsi evâni-yi Trabzon	
Aded 1 G 26 P 30	G 2 P 10	Aded 1 G 13 P 10	G 1 P 4	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 58	Kıyye 1 G 23 P 0	G 1 P 84
Al döşemelik ahram ve yasdık		Kaba kebe-i zağre		Keçe-i Selanik		Haviye-i karafere	
Kıyye 1 G 39 P 40	G 3 P 15	Kıyye 1 G 9 P 90	G 0 P 79	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 57	Kıyye 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Peştamal Geyve		Hasır süpürgesi Arbe 1 Aded 2000		Meles Bursa		Akbaş peştamal Geyve	
Çift 1 G 9 P 90	G 0 P 79	G 1314 P 0	G 105 P 12	Top 1 Zira' 22 G 72 P 30	G 5 P 78	Çift 1 G 7 P 90	G 0 P 63
Sade Kolan		Basma silecek Bursa		Hekir Bursa		Meles Gömlek Bursa	
Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10	Çift 1 G 9 P 90	G 0 P 79	Top 1 G 65 P 70	G 5 P 65	Aded 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Eğirme		Sepetçi çubuğu ta'bir olunur kârlık ve çocuk sepeti i'mâl olunur cubuk		Nuhâs evâni-yi Kastamonu ve Kahve ıbrığı		Cimşir kaşık beyaz ve siyah	
Kıyye 1 G 78 P 90	G 6 P 31	Arabe 1 G 361 P 30	G 28 P 90	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10	Kıyye 1 G 4 P 90	G 0 P 39
Harfeli ve mercanlı kaşık		Çakmak taşı Rumili		Cimşir tarak		Ağaç tarak	
Deste 1 Ad 10 G 9 P 80	G 0 P 78	Tulum 2 Kıyye 120 Adet 30000 G 492 P 80	G 39 P 42	Kaysara 1 Aded 5500 G 246 P 30	G 19 P 70	Kaysara 1 Kıyye 5500 G 131 P 40	G 10 P 51
Fincan Kütahya		Küllab		Ağaç Kavi		Mantar Kavi	
Küfe 1 G 98 P 50	G 7 P 88	Kıyye 1 G 2 P 0	G 0 P 16	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10	Kıyye 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Tesbih kadesi		Küllah Bursa		Ağaç kaşık bi'l-cümle		Kırmızı büber	
Kıyye 1 G 9 P 80	G 0 P 78	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26	Kıyye 1 G 2 P 60	G 0 P 20	Kıyye 1 G 4 P 0	G 0 P 36
Hâre ve sarma tüfenk namlusu		Peştu pezren ve kalkan delen		At mıhı		Mismar İzmir	
Aded 1 G 46 P 0	G 3 P 68	Çift 1 G 29 P 50	G 2 P 36	Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 57	Kıyye 1 G 5 P 30	G 0 P 42

Na'l Deynek 1 Kim 40		Çâk		Ahen na'lça		Akbaş peştamal Bursa	
Aded 160 G 131 P 40	G 10 P 51	Kıyye 1 G 13 P 20	G 1 P 5	Kıyye 1 G 6 P 50	G 0 P 52	Çift 1 G 9 P 80	G 0 P 78
Kebe-i Zağre ince		Kebe-i İslimiye		Tiftik Kebe		Kebe-i Bosna	
Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10	Aded 1 G 65 P 70	G 5 P 25	Aded 1 G 230 P 0	G 18 P 40	Aded 1 G 26 P 30	G 2 P 10
Dağ Kebesi		Esyab kahve		Halhal		Humus kuşağı	
Aded 1 G 29 P 50	G 2 P 36	Aded 1 G 16 P 40	G 1 P 31	Aded 1000 G 49 P 30	G 3 P 94	Aded 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Rişte-i sarh		Rişte-i sakız		Aba ğaytanı Rumili		Aba ğaytanı ğalos	
Kıyye 1 G 19 P 70	G 1 P 57	Kıyye 1 G 13 P 10	G 1 P 4	Kıyye 1 G 26 P 30	G 2 P 10	Kıyye 1 G 39 P 40	G 3 P 15
Şayak		Harir ğaytan ğalos		Kirpas penbe-i Merzifon		Ketan İzmir	
Zira' 1 G 3 P 30	G 0 P 26	Kıyye 1 G 262 P 80	G 21 P 2	Tob 1 G 16 P 40	G 1 P 31	Kıyye 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Keçe-i İzmir		Keçe-i Kayseriye		Baraşul kebesi		Egte-i Mudurnı	
Aded 1 G 13 P 10	G 1 P 4	Aded 1 G 16 P 40	G 1 P 31	Aded 1 G 98 P 50	G 7 P 88	Kıyye 1 G 6 P 50	G 0 P 52
Battaniye, ihram Tunus beyaz ve elvan		Anison (anason) Kaysariye		Anison (anason) Rumili		Istar Taşköpri	
Rayicinden		Kıyye 1 G 2 P 60	G 0 P 20	Kıyye 1 G 2 P 30	G 0 P 18	Kıyye 1 G 3 P 90	G 0 P 31
Güzi-i Isparta ve Bursa		Istar Kastamonı		Istar Hamid		Ceviz	
Tob 1 Zira' 26 G 118 P 30	G 9 P 46	Denk 1 Beher topu zira' 18-19 Tob 60 G 450 P 0	G 36 P 0	Denk 1 Tob 60 G 443 P 50	G 35 P 48	Keyl 1 Kıyye 100 G 163 P 0	G 13 P 4
Bi'l-cümle penâ'ir, pekmez, helva ve bulama ve asel ve şem'-i revgan		Maytab ta'bir olunur tehi ğarâr ve kızıl Rum ili ve Anadolı		Post Ankara beyaz ve elvan		Bıçak ve çakı ve makras ve keser ğaberde Kutu 2	
Rayicinden		Kıyye 1 G 7 P 80	G 0 P 62	Rayicinden		Kıyye 120 G 473 P 0	G 37 P 84
Beledi-i Bursa		Beledi-i Merzifon		Peştamal Selanik		Bi'l-cümle incir	
Çift 1 G 19 P 60	G 1 P 56	Çift 1 G 26 P 10	G 2 P 8	Çift 1 G 16 P 30	G 1 P 30	Rayicinden	
Ceriş		Çöğen		Sülük		Sünger	
Kıyye 1 G 3 P 90	G 0 P 31	Kıyye 1 G 1 P 90	G 0 P 15	Kıyye 1 G 195 P 60	G 15 P 64	Rayicinden	
Halâli şal Tunus		Donluk şal Tunus		Beyaz şal Tunus		Elvan şal Tunus	
Aded 1 G 97 P 80	G 7 P 82	Aded 1 G 52 P 20	G 4 P 17	Aded 1 G 26 P 10	G 2 P 8	Aded 1 G 32 P 60	G 2 P 60
Şal karacalar		Harirli şerbab kuşak		Balık yumurtası		Bi'l-cümle zımpara	
Aded 1 G 13 P 0	G 1 P 4	Aded 1 G 97 P 80	G 7 P 82	Rayicinden		Rayicinden	
Şali-i Ankara ve sof enli ve ensiz		Beyaz ve elvan ihram Rumili		Bamri kuşak		İplik şerbab kuşak	
Tob 1 Zira' 32 G 424 P 0	G 33 P 92	Kıyye 1 G 22 P 50	G 1 P 80	Aded 1 G 77 P 20	G 6 P 17	Aded 1 G 28 P 90	G 2 P 31
Zagzaran Anadolı ve Rumili		Ruğan don ve çerviş ve sade		Memâlik-i marûse-i şâhâne-de kain bi'l-cümle maşinler-de hâsıl olan harir		Şali-yi Tosya ve tallen kuşak	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Sofra ve peşkir Hama telli ve sade		Fota-i Bursa		Telli fota-i Hama		Bi'l-cümle tuzlu balık	
Aded 1 G 257 P 20	G 20 P 57	Çift 1 G 32 P 20	G 2 P 57	Çift 1 G 128 P 60	G 10 P 28	Rayicinden	

Sandarfe		Kilim Türkman		Kimyon		Gülbahar	
Rayicinden		Aded 1 G 128 P 60	G 10 P 28	Kıyye 1 G 2 P 0	G 0 P 16	Kıyye 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Kirpas ketan Anadolı		A'lâ kirpas ketan Rize		Ednâ kirpas ketan Rize		Kavsele-i Aydın	
Kıyye 1 G 12 P 80	G 1 P 2	Kıyye 1 G 64 P 30	G 5 P 14	Kıyye 1 G 25 P 70	G 2 P 5	Aded 1 G 25 P 70	G 2 P 5
Kavsele-i Gerede		Ağabâni-yi Bağdad		Çam sakızı sarı		Çam sakızı beyaz	
Aded 1 G 32 P 20	G 2 P 57	Aded 1 G 64 P 30	G 5 P 14	Kantar 1 G 32 P 20	G 2 P 57	Kantar 1 G 57 P 80	G 4 P 62
Kasni		Sinameki		Kanarya yemi		Asma kilid Filibe	
Kıyye 1 G 7 P 70	G 0 P 61	Rayicinden		Keyl-i Asitane 1 Kıyye 20 G 19 P 30	G 1 P 54	Deste 1 Aded 10 G 12 P 80	G 1 P 2
Bişmiş kavsele-i manda ve kara sığır		Köfter		Gühercile ve lotarden Mısır		Erz Mısır ve Filibe ve Trabzon	
Kıyye 1 G 48 P 20	G 3 P 85	Kantar 1 G 160 P 70	G 12 P 85	Rayicinden		Rayicinden	
Kurı ve tuzlu gön manda ve cild-i bakar sağir ve kebir		Seccade-i Kudüs ve kaliçe-i Gördes ve izladi seccade ve seccade-i kula ve seccade-i saire		Memâlik-i marûse-i şâhânede kain bi'l-cümle mancilik-lerde hâsıl olan harir		Kıbrıs ve Aydın ve Menteşe ve Sakız ve Girid ve Safele ve Haleb ve Beyrut ve Sayda ve Şam hariri	
Rayicinden		Kıyye 1 G 217 P 30	G 17 P 38	Kıyye 1 G 155 P 0	G 12 P 40	Kıyye 1 G 108 P 50	G 8 P 68
Kamçı başı		Revgan-ı zeyd		Sabun		Asfur Mısır	
Rayicinden		Kantar 1 G 140 P 0	G 11 P 20	Kantar 1 G 136 P 50	G 10 P 92	Rayicinden	
Nuhas köhne		Kendir Kastamonı		Kendir İzmir		Varil tahtası	
Kıyye 1 G 9 P 30	G 0 P 74	Kıyye 1 G 1 P 80	G 0 P 14	Kıyye 1 G 2 P 40	G 0 P 19	Rayicinden	
Hekir ve ibrahimiye ve küttâbi-i dürzi dağı Tob 1 Zira' 9-10		Kemerlik ta'bir olunur kirpas Kastamonı		Kirpas Gördes enli ve ensiz Denk 1 Tob 50-55		Elvan çarşab Manisa	
G 41 P 20	G 3 P 29	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46	G 411 P 80	G 32 P 94	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Pirinc devat		Esvablık kirpas Gördes		Bartın yemenisi		Fes boyası	
Rayicinden		Tob 1 G 7 P 0	G 0 P 56	Çift 1 G 14 P 70	G 1 P 17	Rayicinden	
Mor toprak		Kebkeb ta'bir olunur kafesçi çiviti		Kudret helvası		Ceviz ve tahin helvası	
Kıyye 1 G 4 P 70	G 0 P 37	Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Nardenk ve pekmez ve ceviz sucuğı		Mahleb		Al meşin Anadolı ve Rumili		Meşin Anadolı ve Rumili	
Rayicinden		Kıyye 1 G 4 P 10	G 0 P 32	Aded 1 G 5 P 30	G 0 P 42	Kıyye 1 G 3 P 20	G 0 P 25
A'lâ peştu pezren		Mehir Tosya ve Payas		Mursafi		Kirpas Ala'iyye enli	
Rayicinden		Tob 1 G 29 P 40	G 2 P 35	Kıyye 1 G 4 P 70	G 0 P 37	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Kirpas Ala'iyye ensiz		Kirpas Merzifon		Istar Kayseriye ve Sivas ve Gelibolu		Arak mustaki	
Tob 1 G 4 P 70	G 0 P 37	Tob 1 G 5 P 80	G 0 P 46	Rayicinden		Kıyye 1 G 5 P 80	G 0 P 46
Arak Soma ta'bir olunur cebreden hasıl olan		Telli fulan enli ve ensiz		Kıbrıs âdi şarabı dâhil olduğı halde bi'l-cümle memalik-i mahrûse şarabı		Kıbrısda hasıl olan Komanderiye ta'bir olunur şarab	

Kıyye 1 Kırat 16-18 G 2 P 90	G 0 P 23	Deste 1 Aded 10 G 58 P 50	G 4 P 68	Kıyye 1 G 1 P 80	G 0 P 14	Rayicinden	
Hama kuşağı		Fotoni-i Bursa		Beyaz ve elvan karacalar kuşağı		Elvan harir	
Aded 1 G 15 P 40	G 1 P 23	Tob 1 G 83 P 20	G 6 P 65	Kıyye 1 G 10 P 50	G 0 P 84	Kıyye 1 G 246 P 60	G 19 P 72
Havi-yi Geyve		Zerdeva kafes		Kurşom-ı hâm		Kirpas Menemen	
Kıyye 1 G 24 P 60	G 1 P 96	Rayicinden		Rayicinden		Tob 1 G 9 P 20	G 0 P 73
Silecek ve havi-yi Bursa kebir ve sağir		Amasyadan mâ'ada bi'l-cümle kuru koza		Keçe-i Karahisar beyaz ve elvan		Lüle-i estefe	
Kıyye 1 G 33 P 90	G 2 P 71	Kıyye 1 G 74 P 50	G 5 P 96	Aded 1 G 12 P 30	G 0 P 98	Sandık 1 G 616 P 40	G 49 P 31
Mısırdan hasıl olan eşyanın kafesi		Kenevir tohumu		Harnub		Istar Geyve	
Rayicinden		Kıyye 1 G 0 P 80	G 0 P 6	Rayicinden		Rayicinden	
Balık ağı		Hınta		Şa'ir		Kokoroz	
Rayicinden		Keyl Asitane 1 G 15 P 30	G 1 P 22	Keyl 1 Asitane G 5 P 40	G 0 P 43	Keyl Asitane G 7 P 20	G 0 P 57
Çavdar		Alaf		Darı tavuk ve gögercin içün		Ketan tohumu	
Keyl 1 Asitane G 6 P 30	G 0 P 50	Keyl 1 Asitane G 4 P 10	G 0 P 32	Keyl Asitane 1 G 4 P 50	G 0 P 36	Keyl 1Asitane G 18 P 0	G 1 P 44
Amasyanın koza		Delikli koza		Çifte koza		Bi'l-cümle harir tohumu	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Kıyye 1 G 450 P 0	G 36 P 0
Devboyun ve ferizon ta'bir olunur lika		Yapağı Anadolı, Rumili, Dersa'a-detin yıkanmış gürceli ve kirli yapağı		Yapağı Anadolı ve Rumili ve Desa'adetin yıkanmış yapağı		Günlük	
Rayicinden		Kantar 1 G 192 P 0	G 15 P 36	Kantar 1 G 234 P 0	G 18 P 72	Rayicinden	
Meyan balı		Nuhas külçe		Beriyyetü'ş-şam ve Trablusğarb ve Bağdad ve ol havaliler-de hasıla gelen yapağı			
Rayicinden		Rayicinden		Yıkanmamış gürceli		Yıkanmış gürceli	
				Kantar 1 G 134 P 50	G 10 P 76	Kantar 1 G 164 P 0	G 13 P 12

Asitane Mahsûlâtı

Ürün Cinsi		Ürün Cinsi		Ürün Cinsi		Ürün Cinsi	
Kıymeti	Güm. Miktarı	Kıymeti	Güm. Miktarı	Kıymeti	Güm. Miktarı	Kıymeti	Güm. Miktarı
Şali-i Asitane		Alaca-i Vefa a'lâ		Alaca-i Vefa ednâ		Cetari-i Asitane ve fotani ve hekir	
Tob 1 Zira' 27 G 178 P 70	G 14 P 29	Tob 1 Zira' 9-10 G 33 P 10	G 2 P 64	Tob 1 Zira' 9-10 G 16 P 50	G 1 P 32	Tob 1 G 66 P 20	G 5 P 29
Bindallı		Tamğahâne		Halta marka 'âdi		Sağir halta marka	
Tob 1 G 99 P 30	G 7 P 94	Tob 1 G 52 P 90	G 4 P 23	Aded 1 G 19 P 80	G 1 P 58	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Meles ve bermecik Asitane		Çit Asitane		Cehre bermecik		Beten	
Tob 1 G 66 P 20	G 5 P 29	Tob 1 G 16 P 50	G 1 P 32	Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12	Tob 1 G 198 P 50	G 15 P 88
Altun baş taklidi kazib teryan		Ednâ kazib teryan		Nuhas leğen ıbrık		Nuhas evâni-i Asitane	
Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12	Kıyye 1 G 13 P 30	G 1 P 6	Aded 1 G 82 P 70	G 6 P 61	Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12
Tunç evâni		Kazib işleme hâvi		İpekli peştamal 'âdi		Ğayraz kundura haffâf	
Kıyye 1 G 23 P 20	G 1 P 85	Aded 1 G 6 P 60	G 0 P 52	Çift 1 G 19 P 80	G 1 P 58	Çift 1 G 7 P 90	G 0 P 63
İşleme haffâf		Terlik		Piric terazü dirhemi		Tunç terazü dirhemi	
Rayicinden		Çift 1 G 4 P 0	G 0 P 32	Kıyye 1 G 19 P 80	G 1 P 58	Kıyye 1 G 16 P 50	G 1 P 32
Harci mürekkeb		Kurı mürekkeb		Akbaş peştamal ve hâvi-yi Asitane		Çizme siyah ve kırmızı	
Kıyye 1 G 2 P 70	G 0 P 21	Kıyye 1 G 9 P 90	G 0 P 79	Çift 1 G 10 P 60	G 0 P 84	Rayicinden	
Tombak zarf		Sarı çizme		Üstlük		Küllah Asitane	
Deste 1 Ad 10 G 19 P 80	G 1 P 58	Çift 1 G 23 P 20	G 1 P 85	Aded 1 G 2 P 0	G 0 P 16	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Tire-i ğazaziye		Kiriş		Reçel ve şirin şekeri ma'mul		Meşin Asitane	
Kıyye 1 G 52 P 90	G 4 P 23	Deste 1 G 15 P 20	G 1 P 21	Kıyye 1 G 6 P 60	G 0 P 52	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26
Ağabâni-i Asitane		Espavlı		Elkelik bermecik		Rişte-i Tire elvan	
Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79	Kıyye 1 G 9 P 90	G 0 P 79	Tob 1 G 52 P 90	G 4 P 23	Kıyye 1 G 19 P 80	G 1 P 58
Tire saçak		Oya başı bermecik		Tirşe		Gülmez	
Kıyye 1 G 33 P 10	G 2 P 64	Aded 1 G 7 P 90	G 0 P 63	Aded 1 G 3 P 30	G 0 P 26	Tob 1 G 82 P 70	G 6 P 61
Hayni harc		Sarma gön bükmesi sicimli harc		Destar		Fenar meşmu'ası	
Kıyye 1 G 165 P 40	G 13 P 23	Kıyye 1 G 99 P 30	G 7 P 94	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79	Aded 1 G 2 P 0	G 0 P 16
Karavan dizlik		Boyama kaşık		Kirpas idâre		Kirpas Penbe gömlek	
Kıyye 1 G 26 P 50	G 2 P 12	Deste 1 Ad 10 G 6 P 60	G 0 P 52	Tob 1 Zira' 12 G 49 P 60	G 3 P 96	Aded 1 G 9 P 90	G 0 P 79
Kirpas Penbe		Kirpas Penbe don		Kazib hatem		Meles gömlek	
Tob 1 Zira' 12 G 13 P 30	G 1 P 6	Aded 1 G 6 P 60	G 0 P 52	Aded 1000 G 66 P 20	G 5 P 29	Aded 1 G 29 P 80	G 2 P 38
Meles don		Marpiç		Müsta'mel nuhas		Harci na'lın	
Aded 1 G 23 P 20	G 1 P 85	Deste 1 G 59 P 60	G 4 P 76	Kıyye 1 G 16 P 50	G 1 P 32	Çift 1 G 2 P 70	G 0 P 21

Yorgan yüzi ve basma silecek		Yün harc		Yular		Kalbedan Asitane	
Aded 1 G 6 P 60	G 0 P 52	Kıyye 1 G 49 P 60	G 3 P 96	Deste 1 G 16 P 50	G 1 P 32	Miskâl 1 G 4 P 30	G 0 P 34
Altun varak Asitane		Davlun kavsele-i Asitane		Kazali etek Asitane		Şerrit Asitane	
Tefe 1 G 92 P 50	G 7 P 40	Aded 1 G 30 P 80	G 2 P 46	Aded 1 G 24 P 70	G 1 P 97	Rayicinden	
Kebir a'lâ kalemkâr yemeni Asitane		Vasat kalemkâr yemeni		Sağir ve ednâ kalemkâr yemeni		Fildişi tarak Asitane	
Aded 1 G 6 P 20	G 0 P 49	Aded 1 G 4 P 60	G 0 P 36	Aded 1 G 1 P 50	G 0 P 12	Kıyye 1 G 123 P 30	G 9 P 86
Sarma ve sim tel Asitane		Harir Ğazaziyye-i Asitane		Üsküdar yemenisi		Basma Hassa Tob 1 Degirmi 20	
Rayicinden		Kıyye 1 G 308 P 20	G 24 P 65	Tob 1 G 27 P 80	G 2 P 22	G 12 P 30	G 0 P 98
Kırık kalem ta'bir olunur ipekli peştamal Asitane							
Çift 1 G 49 P 60	G 3 P 96						

Fransa Devleti ve İsviçre cumhûrı ve ona tabi' yerlerin mahsûlâtı

Ürün Cinsi		Ürün Cinsi		Ürün Cinsi		Ürün Cinsi	
Kıymeti	**Güm. Miktarı**	**Kıymeti**	**Güm. Miktarı**	**Kıymeti**	**Güm. Miktarı**	**Kıymeti**	**Güm. Miktarı**
Franca mahsûli olarak sedan ve lövye ve elika ve sair misüllü a'lâ çuka		Çuka-i Franca elika ve peska ve İngiliz ve sâye ve çifte balık taklidleri		Franca mahsûli olarak çuka-i mashad ve sair ve taklidi		Franca mahsûli olarak ikinci lunerviyen çukası	
Rayicinden		zira' 1 G 32 P 40	G 2 P 59	zira' 1 G 17 P 75	G 1 P 42	Rayicinden	
Eni bir endaze iki rub'dan bir endaze altı rub'a kadar Franca ve İsviçrenin dökme çiçekli ve çıbıklı ve armalı has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ esvablık dülbend		Eni bir endaze iki rub'dan bir endaze üç rub'a kadar Franca ve İsviçrenin bir ve iki renkli beyaz ve elvan has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ esvablık çit		Eni bir endaze iki rub'dan bir endaze üç rub'a kadar Franca ve İsviçrenin üç renkden her kaç renk ziyade olur ise olsun has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ esvablık çit		Eni yedi rub'dan bir endazeye kadar Franca ve İsviçrenin esvablık ve döşemelik has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ çit	
Top 1 evne 6-8 G 27 P 0	G 2 P 16	Evne 1 G 2 P 85	G 0 P 22	Evne 1 G 3 P 35	G 0 P 26	Rayicinden	
Beyaz kebe-i Franca		Ağaç marka ta'bir olunur fes		Püsküllü ve püskülsüz her nev' ve ölçüde kebir elinoz fes		Mecidiye ve hars ta'bir olunur sakız ve orta sakız fes	
Rayicinden		Deste 1 Ad 12 G 24 P 10	G 1 P 92	Deste 1 Ad 12 G 200 P 0	G 16 P 0	Deste 1 Ad 12 G 86 P 65	G 6 P 93
Francanın düz çıbıklı ve çiçekli pantolonlık ve saire için bi'l-cümle a'lâ ve evsat ve ednâ enli ve ensiz çuka-i hazmir		Eni bir endaze iki rub'dan bir endaze üç rub'a kadar Franca ve İsviçrenin has ve kalb evsat ve ednâ döşemelik çit		Eni bir endaze bir rub'dan bir endaze üç rub'a kadar Franca ve İsviçrenin Edirne alı ta'bir olunan has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ al çit		Franca ve İsviçrenin taraklı ve çiçekli ve çıbıklı ve saire has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ şitan bezi Eni beş rub'dan bir endaze kadar	
Rayicinden		Evne 1 G 3 P 35	G 0 P 26	Evne 1 G 4 P 10	G 0 P 32	Evne 1 G 1 P 50	G 0 P 12
Franca mahsûli çuka-i zefir kurineli kurinesiz vedra dokur ve karpuzi ve sultan ve mashad ve saksonya taklidi		Franca ve İsviçrenin dülbend basma esvablık has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ enli ve ensiz		Eni bir endaze iki rub'dan bir endaze üç rub'a kadar Franca ve İsviçrenin döşemelik has ve kalb a'lâ çit		Franca ve İsviçrenin has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ al çit Eni yedi rub'dan bir endazeye kadar	
zira' 1 G 24 P 65	G 1 P 97	Evne 1 G 3 P 55	G 0 P 28	Evne 1 G 5 P 75	G 0 P 46	Evne 1 G 3 P 15	G 0 P 25

Franca ve İsviçrenin enli ve ensiz kasırlı ve kasırsız çit bezi ve hassa Beher denkde on kıyye tarh ihraç oluna		Eni bir endaze bir rub'dan bir endaze üç rub'a kadar Franca ve İsviçrenin a'lâ ve evsat ve ednâ penbeden sofuk bez		Eni bir endaze bir rub'dan bir endaze altı rub'a kadar Franca ve İsviçrenin sentaranceli ve sair has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ şitan bezi		Eni 2,5 endazeden 4 endazeye kadar 14 kartodan 24 kartoya kadar virmektir Franca ve İsviçre a'lâ ve evsat ve ednâ kameri	
kıyye 1 G 16 P 85	G 1 P 34	Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Eni 1 endazeden 1 endaze 6 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin sağir kalemkar yemeni		Eni 1 endaze 6,5 rub'dan 2 endazeye kadar Franca ve İsviçrenin a'lâ ve evsat ve kebir kalemkar yemeni		Franca ve İsviçrenin köşeleri işlemeli a'lâ ve evsat ve ednâ sağir ve kebir Tire kenarlı dülbend kameri mendil		Eni 24 den 26 inceye kadar ya'ni 6 rub'dan 1 endazeye kadar basma pamuk kadife	
Aded 1 G 2 P 20	G 0 P 17	Rayicinden		Rayicinden		Barde 1 G 5 P 40	G 0 P 43
Franca ve İsviçrenin tuli 8 evnelik olan sintarenceli ve dallı has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ buruç dölenbed Eni 1,5 endazeden 1 endaze 6 rub'a kadar ya'ni 9 dan 10 kartoya kadar		Eni 6,5 rub'dan 7 rub'a kadar endeza hesabıyladır Franca ve İsviçrenin çifli ve tarklı ve dallı ve çiçekli ve santaranceli ve sair has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ dime koton		Eni beş rub'dan altı rub'a kadar endeza hesabıyladır Franca ve İsviçrenin çıbıklı ve dallı ve sair has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ çiçekli ve taraklı dime koton		10 kartodan 12 kartoya kadar yani 1 endaze 6 rub'dan 2 endazeye kadar eni olan Franca ve İsviçrenin beher topı 16 evnelik a'lâ ve evsat ve ednâ kameri	
Rayicinden		Barde 1 G 1 P 80	G 0 P 14	Barde 1 G 1 P 5	G 0 P 8	Rayicinden	
Eni 5 rub'dan 7 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin penbeden santaranceli elvan has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ mendil		Eni 1 endazeden 1 endaze 1 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin penbeden elvan santaranceli has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ mendil		Franca ve İsviçrenin penbeden işlemeli beyaz ve elvan kalbdanlı ve telli enli ve ensiz bi'l-cümle dülbend ve yün işlemeli dülbend		Franca ve İsviçrenin penbeden lacor ve mendil sağir a'lâ ve evsat Eni 22 inceden 30 inceye kadar ya'ni 7 rub'dan 1 endaze 2,5 rub'a kadar	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Deste 1 Ad 12 G 16 P 20	G 1 P 29
Eni 29 inceden 32 inceye kadar 1 endaze 1 rub'dan 1 endaze 2,5 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin kenarlı kameri mendil		Eni 32 den 43 inceye kadar 1 endaze 2,5 rub'dan 1,5 endazeye kadar tancib ta'bir olunur savaşbur dülbend Top 1 Barde 20		Eni 1 endazeden 2 rub'dan 1 endaze 5 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin santaranceli penbeden has ve kalb a'lâ ve evsat ve edni mendil		Eni 1,5 endazeden aşağı ve 1 endazeden yukarı olan Franca ve İsviçrenin sade ve saçaksız canfes ve atlas ve levantiye ve serçi	
Deste 1 Ad 12 G 18 P 0	G 1 P 44	G 22 P 80	G 1 P 82	Rayicinden		zira' 1 G 15 P 80	G 1 P 26
Eni 1 endaze 1,5 rub'dan 2 endazeye kadar 48 den 50 inceye tancib ta'bir olunur savaşbur dülbend		Eni 2 endazeden 2 endaze 1 rub'a kadar ya'ni 12 karto Franca ve İsviçrenin penbeden basma nevzuhur has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ saçaklı ve saçaksız baze boğça		Eni 1,5 endazeden 1 endaze 6 rub'a kadar ya'ni 9 ve 10 karto Franca ve İsviçrenin penbeden basma nevzuhur has ve kalb a'lâ ve evsat ve ednâ saçaklı ve saçaksız baze boğça		Eni 6 rub'dan 1 endazeye kadar Franca ve İsviçre mahsulü olarak düz canfes ve atlas ve levantiye ve serçi	
Top 1 Barde 20 G 28 P 50	G 2 P 28	Rayicinden		Rayicinden		Erşon 1 G 10 P 70	G 0 P 85
Eni 6 rub'dan 1 endazeye kadar Franca ve İsviçrenin ak koraza ta'bir olunur çiçekli canfes		Eni 2 endazeden 2 endaze 2 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin penbeden al basma boğça		Eni 1,5 endazeden 1 endaze 6 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin penbeden al basma mendil		Eni 1 endaze 1 rub'dan 1 endaze 3 rub'a kadar Franca ve İsviçrenin penbeden al basma mendil	
Erşon 1 G 11 P 85	G 0 P 94	Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Eni 34 inceden 45 inceye kadar Franca ve İsviçrenin kameri		Eni 24 inceden 44 inceye kadar elvan baze Top 1 Barde 24-28		Eni 40 dan 48 inceye kadar beyaz baze Top 1 Barde 24		Eni 30 dan 42 inceye kadar dülbend çapalı Top 1 Barde 24	
Top 1 Barde 12 G 27 P 0	G 2 P 16	G 46 P 80	G 3 P 74	G 41 P 90	G 3 P 35	G 26 P 40	G 2 P 11
Eni 32 den 44 inceye kadar 5 ve 6 numra sol ta'bir olunur dülbend		Eni 31 ince 1 endaze 2 rub' dimek Tacib ta'bir olunur sürahi dülbend		Eni 36 dan 44 inceye kadar mermer ta'bir olunur dülbend		Eni 2,5 endaze Franca ve İsviçrenin penbeden al basma boğça	
Top 1 Barde 20 G 42 P 0	G 3 P 36	Top 1 Barde 17 G 15 P 0	G 1 P 20	Top 1 Barde 26 G 15 P 95	G 2 P 15	Rayicinden	

Harirden boyunbağı ve espalta ve kurder		Eni 40 dan 42 inceye kadar Penbeden çiçekli tül		Eni 43 ve 44 inceye kadar Sakankor ta'bir olunur dülbend		Üç belü ta'bir olunan ve Franca mahsuli a'l' harir kadife	
Rayicinden		Top 1 Barde 1 G 7 P 60	G 0 P 60	Top 1 Barde 10 G 24 P 0	G 1 P 92	zira' 1 G 47 P 35	G 3 P 78
Perdelik banbuf dülbend		Bi'l-cümle penbeden ma'mul dok		Esvablık pike		Bi'l-cümle harir kurdaliye	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Harir şabka-i Franca		Harir enli ve ensiz bürmecik		Harir kalçete		Harir çorab	
Deste 1 ad 12 G 592 P 0	G 47 P 36	Nime 2 top 1 G 63 P 20	G 5 P 5	Rayicinden		Rayicinden	
Eni 1,5 dan 2 endazeye kadar Franca ve İsviçrenin sade canfes ve atlas ve levantiye ve serçi		Eni 24 den 26 inceye kadar ya'ni 6 rub'dan 1 endazeye kadar pamuk kadife		Franca mahsuli 1,5 ve 2 belü ta'bir olunur sade harir ve penbe ile mahlut kadife		Frnaçanın ğaruder napalı ta'bir olunur bi'l-cümle harirden dış dokuması	
zira' 1 G 21 P 30	G 1 P 70	Barde 1 G 3 P 95	G 0 P 31	zira' 1 G 26 P 5	G 2 P 8	Rayicinden	
Francanın sade harir ğaz		Francanın dokuma çiçekli harir ğaz		Harirden enli ve ensiz çiçekli ğaz		Harirden enli ve ensiz tül	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Tül ve bürmecik ve ğaz telli ve kalbdanlı ve harirli has kalb boğça		Francanın harirden tül mendil ve boğça ve ğaz ve bürmecik çiçekli ve telli ve sade has kalb simli		Bi'l-cümle beyaz ve elvan ebru ve ince ve kaba ve sair kağıtlarıyla müzika kağıtları		Bi'l-cümle a'lâ ve ednâ ve yaldızlı ve kadifeli ve sade vesair duvar kağıtları	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Francanın telli müle		Francanın telli atlas		Bi'l-cümle ketan bezi		Francanın bi'l-cümle ketan dük	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Francanın telli kemha ve eskaki ve üstüfe		Kalebdan saçak ve şerit çiçekli ve kadifeli şerit		Ednası olub ufak ve yuvarlak beyaz şişeler içinde bulunan levande		Anberiye ve şurub ve hasame şişe ve bokal ile gelen	
Rayicinden		Rayicinden		Şişe 100 G 127 P 90	G 0 P 64	Rayicinden	
Hamr Franca beyaz ve siyah		Arak Franca		Francanın hamr bordo		Yuvarlak ufak bukal içinde levande	
keyl 1 G 3 P 15	G 0 P 25	keyl 1 G 4 P 75	G 0 P 38	Bokal 1 G 8 P 0	G 10 P 23	Rayicinden	
Tizab suyu		Revgan-ı neft Franca		Revgan-ı zac Franca		Hamr şampanya ve taklidi	
Rayicinden		kıyye 1 G 5 P 55	G 0 P 44	kıyye 1 G 3 P 50	G 0 P 28	Bokal 1 G 13 P 40	G 1 P 7
Sirke-i frengi		Sirke-i frengi beyaz şişe ile gelen		Francanın arpa suyu		Kolnya suyu	
kantar 1 G 93 P 10	G 7 P 44	Rayicinden		Deste 1 Ad 12 G 31 P 5	G 2 P 48	Kutu 1 şişe 6 G 33 P 0	G 2 P 64
Tabak ve kase çini bi'l-cümle		Billur evâni		Saat camı Francanın		Hasırlı şişe mancana tehi	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Aded 1 G 15 P 70	G 1 P 25
Francanın cam 20 likden 200 e kadar Ayaklardan noksan ve ziyadesi zuhur ider ise gümrüğü ona göre alına		Piriç ve fasulye ve dakik ve peksimed ve mercimek ve bunun emsali Avrupa mahsuli olan erzak		Francanın tehi bokal beheri 1000 dirhemlik		Francanın tehi bokal beheri 4 kıyyelik ve enfiye için	
Sandık 1 G 118 P 40	G 9 P 39	Rayicinden		Aded 100 G 187 P 80	G 15 P 2	Aded 100 G 375 P 60	G 30 P 4
Francanın tehi bokal beheri 200 dirhemden 400 dirhemliğe kadar		Bi'l-cümle penâir		Petat ta'bir olur yer elması		Kurı balık bakalavi estunfiş	

Aded 1 G 93 P 90	G 7 P 51	Rayicinden		Kantar 1 G 47 P 0	G 3 P 76	Rayicinden	
Sardalya balığı 3 kıyyeden 4 kıyyeye kadar varilce ile		Francanın encube ve kebre ve zeytun ve revgan-ı zeyt vesair bu misullü		Badem içi		Kurşum külçe	
Rayicinden		Rayicinden		Kıyye 1 G 10 P 20	G 0 P 81	Kantar 1 G 129 P 15	G 10 P 33
Kurşum saçma		Kurşum tahta ve kernek		Kazib varak		Francanın sim evâni	
Kantar 1 G 148 P 70	G 11 P 89	Kantar 1 G 160 P 45	G 12 P 83	Rayicinden		Rayicinden	
Nühas tahta ve mismar ve tepsilik ile tavalık vesair için nühas		Sim pul ve tartıl ve tel elvan ve beyaz		2 ve 3 yaldızlı sarı ve beyaz ve elvan a'lâ ve evsat yalancı pul ve tartıl ve tel		Kahve-i Yemeni Mısırdan gelenden başka firengistan tarafından gelen	
Kıyye 1 G 18 P 80	G 1 P 50	Miskal 1 G 6 P 60	G 0 P 52	Kıyye 1 G 211 P 30	G 16 P 90	Kıyye 100 G 948 P 35	G 75 P 78
Adi yalancı pul ve tatıl ve tel		Kabara		Tüteb		Kahve-i frengi	
Kıyye 1 G 62 P 60	G 5 P 0	Rayicinden		Kıyye 1 G 3 P 75	G 0 P 30	Kıyye 100 G 766 P 0	G 61 P 28
Şeker kelle		Şeker ğabar birime ve dökme ve esmer		Şeker hamve siyah ve sarı müskaved ta'bir olunur		Bakam al ve portakal fernambuk ta'bir olunur	
Kantar 1 G 260 P 50	G 20 P 84	Kıyye 1 G 209 P 25	G 16 P 74	Kantar 1 G 165 P 80	G 13 P 26	Kantar 1 G 421 P 90	G 33 P 75
Behar cedid		Darçın bayağı		Darçın silanî		Karanfil	
Kıyye 1 G 5 P 65	G 0 P 45	Kıyye 1 G 12 P 45	G 0 P 99	Kıyye 1 G 15 P 50	G 1 P 24	Kıyye 1 G 5 P 95	G 0 P 47
Zencil beyaz ve siyah		Ceviz Hindistandan		Cenkar külçe		Kalem çengar	
Kantar 1 G 154 P 0	G 12 P 32	Kıyye 1 G 45 P 10	G 0 P 99	Kıyye 1 G 27 P 65	G 2 P 21	Kıyye 1 G 35 P 50	G 2 P 84
Sandal ağacı		Fes boyası		Bakam kampaço mür dimekden		Bakam santamarka	
Rayicinden		Rayicinden		Kantar 1 G 34 P 80	G 2 P 78	Kantar 1 G 130 P 45	G 10 P 43
Büber		Kırmız		Tenkar		Kafur	
Kıyye 1 G 5 P 65	G 0 P 45	Kıyye 1 G 59 P 45	G 4 P 75	Rayicinden		Kıyye 1 G 26 P 85	G 2 P 14
Çevir hindi sandık ile gelen bankal ta'bir olunur		Çevir hindi sandık ile gelen madras ta'bir olunur		Kal olunmuş gühercile		Kal olunmamış gühercile	
Kıyye 1 G 109 P 15	G 8 P 73	Kıyye 1 G 49 P 40	G 3 P 95	Kantar 1 G 268 P 45	G 21 P 47	Rayicinden	
Göz taşı		Tartık hamr		Papas otu		İpe bakvane	
Kıyye 1 G 6 P 30	G 0 P 50	Kantar 1 G 300 P 0	G 24 P 0	Rayicinden		Kıyye 1 G 26 P 85	G 2 P 14
Temir bozan		Karımtar tar		Çelape-i Franca		Zac Kıbrıs	
Kantar 1 G 252 P 65	G 20 P 21	Kıyye 1 G 16 P 60	G 1 P 32	Kıyye 1 G 43 P 40	G 3 P 47	Kantar 1 G 41 P 85	G 3 P 34
Kula ta'bir olunur nişasta		Aslanbed		Abanos ağacı		Ma'un ağacı	
Kıyye 1 G 4 P 35	G 0 P 34	Kıyye 1 G 29 P 25	G 2 P 34	Kantar 1 G 100 P 90	G 8 P 7	Kantar 1 G 126 P 75	G 10 P 14
Lengö Santo ta'bir olunur Peygamber ağacı		Bi'l-cümle vidal sahtiyan tana derisinden beyaz ve siyah		Francanın tana derisinden revganlı sahtiyan		Envâ' zenne ve çocuk kundurası	
Kantar 1 G 52 P 75	G 4 P 22	Deste 1 Ad 12 G 521 P 50	G 41 P 72	Deste 1 Ad 12 G 441 P 60	G 35 P 32	Rayicinden	
Francanın çizme		Francanın kavsele		Francanın kundura-i erkek		Francanın çizme koncı	

Rayicinden		Kıyye 1 G 21 P 0	G 41 P 72	Rayicinden		Çift 1 G 25 P 25	G 2 P 2
Francanın elvan sahtiyan		Çiçekli sahtiyan		Avanbot ta'bir olunur çizme öni		Francanın tüylü gön	
Deste 1 Ad 12 G 138 P 80	G 35 P 32	Deste 1 Ad 12 G 159 P 80	G 12 P 78	Çift 1 G 13 P 50	G 1 P 8	Rayicinden	
Francanın toplı iğne		Enva' hurdavaye efrenci ve oyuncak		Boynuz tarak		Fildişi tarak	
Kağıt 1 ad 1000 G 6 P 0	G 0 P 48	Rayicinden		Deste 5 ad 60 G 38 P 20	G 3 P 5	Kıyye 1 G 344 P 90	G 27 P 59
Francanın enva' kopça ve düğme		Francanın kundura kopçası		Bokal mantarı		Francanın kuyuncı furçası sarı telden	
Rayicinden		Deste 1 ad 12 G 12 P 60	G 1 P 0	Aded 1000 kıyye 2,5 G 56 P 35	G 4 P 50	Kantar 1 paket 10 ad 30 G 50 P 50	G 4 P 4
Francanın kağıt lob		Çatal ve bıçak bayağı		Çatal ve bıçak a'lâ ve ednâ		Francanın temir maden kulaklı gözlek	
Deste 1 takım 12 G 16 P 85	G 1 P 34	Deste 1 ad 24 G 20 P 10	G 1 P 60	Rayicinden		Rayicinden	
Francanın ednâ gözlek kulaksız		Mineli tolu igne		Yapağı maryonoz		Kayun sa'ati ve asma sa'at vesaire	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Harir ve penbeden ve meşmu'alı sağir ve kebir bi'l-cümle şemsiye		Sandalye ve konsol ve tirebze ve ayna ve konsollu sa'at çiçek vesair a'lâ ve evsat ve ednâ zuhûrunda		Francanın eltaval esterik ta'bir olunur süzülmüş şem'-i revgan		Harir ve tire ve bayağı ve penbe saçak	
Rayicinden		Rayicinden		Kıyye 1 G 16 P 0	G 1 P 28	Rayicinden	
Francanın kokulu sabun		Francanın mehremus		Francanın şem'-i asel ma'mul		Francanın 'âdi kokusuz sabun	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Francanın saç kılı		Francanın çikolata		Mantar tahta		Mancana içün mantar tapa	
Rayicinden		Kıyye 1 G 25 P 25	G 2 P 2	Kantar 1 G 92 P 50	G 7 P 40	Ad 1000 G 117 P 80	G 9 P 42
Revgan-ı pesenk		Francanın bi'l-cümle esvâb baş furçası		Cam gebi saf mine		Bulanık mine	
Kıyye 1 G 36 P 20	G 2 P 89	Deste 1 ad 12 G 75 P 75	G 6 P 6	Rayicinden		Rayicinden	
Mismar karkiçe 1 den 11 numraya		Mismar karkiçe 12 den 60 numraya		Berber bilgi taşı		Francanın hasırdan a'lâ şapka	
Kıyye 1 G 5 P 10	G 0 P 40	Kıyye 1 G 2 P 55	G 0 P 20	Rayicinden		Rayicinden	
Hasırdan evsat şapka		Francanın hasırdan çuçok şapkası		Hasırdan kaba marnel şapkası		Francanın tuğla ve kiremit	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
Tesbihlik a'lâ dizi mercan		Evsat dizi mercan		Ednâ mercan		Mercan ham	
Kıyye 1 G 1380 P 0	G 110 P 40	Kıyye 1 G 480 P 0	G 38 P 40	Kıyye 1 G 480 P 0	G 38 P 40	Kıyye 1 G 781 P 20	G 62 P 49
Francanın bi'l-cümle penbe ve keten ve tire ve yün kaliça ve çorabları		Beyaz ve elvan penbeden üsküfe		Bi'l-cümle eldiven		Tepsilik sarı teneke	
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden	
İspirto		Sır tüfengi ve peştu ve zifet islahası		Enva' dakik Franca			
Rayicinden		Rayicinden		Rayicinden			

(Footnotes)

1 Kırmız renk vermek için kullanılan bir kök

2 G = Guruş, P = Para, Güm. = Gümrük şeklinde kısaltılarak verilmiştir.

OECD'ye Üye Olan Ülkelerin Topsis ve Waspas Yöntemleri ile İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi

Vesile Sinem ARIKAN KARGI[1]

CHAPTER
57

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü

1. GİRİŞ

İnsani Gelişmişlik endeksi (İGE), Birleşmiş milletler kalkınma programı çerçevesinde her yıl yayımlanan insani gelişme raporu içerisinde yer alan endekslerden bir tanesidir. İGE, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin analizi amacıyla kullanılmaktadır. Bu değerin hesaplanmasında; yaşam beklentisi endeksi, eğitim endeksi ve refah endeksi olmak üzere üç alt endeks kullanılmaktadır. Yaşam beklentisi endeksinde; doğuşta yaşam beklentisi, eğitim endeksinde; yetişkin okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı, refah endeksinde ise kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla (GSMH) değerleri veri olarak kullanılmaktadır (Karabulut,vd.,2009:1).

İGE hesaplamasında kullanılan değerlerden doğumda beklenen yaşam süresi; bir bebeğin doğduğu dönemdeki ölüm oranları dağılımının bebeğin yaşadığı süre zarfında sabit kalacağı varsayılır, ortalama okullaşma yılı göstergesi değeri; 25 yaş üstü bireylerin ortalama eğitim alma süresini, beklenen okullaşma yılı değeri; çocuğun okula başladığı zamandaki yaşa bağlı okula kayıt oranı dağılımının çocuğun yaşadığı süre boyunca sabit kalacağı varsayılır, kişi başı GSMH değeri; üretim faktörleri tarafından elde edilen yurt içi ve yurt dışı gelirlerden, dünyanın geri kalanı tarafından üretilen ürün ve hizmetlere ödenen miktar çıkarıldıktan sonra kalan tutarın satın alma paritesi ile dönüştürülüp, yıl ortasındaki nüfusa bölünmesi ile elde edilir (Orakçı ve Özdemir,2017:62).

0 ila 1 arasında değerler alabilen insani gelişmişlik endeksine göre ülkeler gelişmişlik düzeyleri bakımından dört kategoriye ayrılmaktadır. İGE değeri 0 ila 0.522 arasındaki ülkeler düşük, 0.522 ila 0.698 arasında ise o ülkelerin orta, 0.698-0.793 arasındaki ülkeler yüksek ve 0,793-1 değerleri arasında yer alan ülkelerin ise çok yüksek insani gelişme düzeyi çerçevesinde değerlendirilmektedir (Nartgün, vd.,2013:83).

Çalışmada, OECD ülkelerinin insani gelişmişlik düzeyi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, belirli kriterler altında çok sayıda alternatifi ele alarak değerlendirebilmek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde konuya ilişkin bir giriş yapılmış, ikinci ve üçüncü bölümlerinde sırasıyla TOPSIS ve WASPAS yöntemleri açıklanmıştır. Dördüncü bölümde uygulamaya yer verilmiş, TOPSIS ve WASPAS yöntemleri kullanılarak OECD' ye üye olan 36 ülkenin insani gelişmişlik düzeyine göre sıralanmıştır. Beşinci bölümde ise elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Literatürde çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak İGE'ye ilişkin çok fazla çalışma olmamakla birlikte yapılan çalışmalar kısaca özetlenmiştir. Grimm vd. (2008) yaptıkları çalışmada, İGE'nin düşük gelir gruplarını derecelendirmede yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle; İGE göstergeleri ile beraber, hane halkı anketi ve yaşam standartlarını ölçme anketlerini kullanmıştır. Engineer vd. (2010)'da İGE göstergelerine, ölüm göstergesi olan beklenen sağlıklı yaşam kriterini de ekleyerek hesaplamıştır. Elde edilen sıralamalar İGE ile elde edilen sıralamalarla büyük oranda benzerlik göstermiştir. Safari ve Ebrahimi (2014) yaptıkları çalışmada; 2011 yılı İGE'ye göre ilk 10 sırada olan ülkeler, Safari vd. (2013) tarafından geliştirilen, TOPSIS yönteminde kullanılan ideal çözüme yakınlık ve ideal çözüme uzaklık değerlerinin açısal olarak hesaplandığı "Modified Similarity Method" yöntemi ile sıralanmışlardır. Kullanılan yöntem ile elde edilen sıralamalar ve 2011 İGE sıralamaları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda, çalışmada ele alınan 4 ülkenin sıralaması değişmemiş, diğer 6 ülke sıralamaları ise çok az değişmiştir. Orakçı ve Özdemir (2017) Gri ilişkisel analiz ve Moora yöntemleri ile Türkiye ve AB ülkelerin insani gelişmişlik endeksi ile Avrupa yaşam kalitesi anketinden faydalanarak ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini belirlemiş ve sonuçlarını karşılaştırmışlardır. Dağ ve Eren(2018) Entropi temelli aras ve waspas yöntemleri ile OECD ülkelerini insani gelişmişlik düzeyi açısından değerlendirmişlerdir.

2. TOPSIS YÖNTEMİ

Topsis yöntemi, 1980 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir. (Cheng, Chan ve Huang, 2003: 550). ÇKKV yöntemlerinden biri olan Topsis yönteminde, seçilen alternatifin, pozitif ideal çözüme en yakın uzaklıkta ve negatif ideal çözüme en uzak mesafede olması esasına dayanır. Bu yöntemde belirli kriterlerle alternatif seçeneklerin ideal çözüme uzaklıkları değerlendirilerek sıralama yapılır. Burada ideal çözüm için gerekli olan yakınlık hesaplanırken, hem pozitif ideal çözüme hem de negatif ideal çözüme uzaklık dikkate alınmaktadır. Tüm alternatiflerin pozitif ideal ve negatif ideal çözüme olan uzaklıkları öklid uzaklığı yardımıyla bulunur. Topsis yöntemi, pozitif ideal çözüme en kısa olan alternatifi en iyi alternatif olarak kabul ettiğinden, görece uzaklıkların karşılaştırılmasıyla tüm alternatifler sıralanabilmektedir.

Topsis yöntemi rasyonelliği ve kolay kavranabilirliği, hesaplamadaki basitliği ve değerlendirme kriterlerinin ağırlıklandırılmasına imkân vermesi gibi avantajları nedeniyle literatürde en çok kullanılan tekniklerden biridir

TOPSIS yöntemi 6 adımdan oluşan bir çözüm sürecini içermektedir. Söz konusu adımlar aşağıda yer almaktadır (Mahmoodzadeh vd., 2007: 336-337, Chang vd., 2005: 66- 67; Özden, 2011: 220-221).

1. Adım: Karar matrisinin oluşturulması

Kriter ve alternatifler belirlendikten sonra karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinin sütunlarında karar vermede kullanılacak değerlendirme kriterleri, satırlarında ise üstünlükleri sıralanmak istenen alternatifler yer alır. Karar vericiler tarafından oluşturulan A_{ij} matrisi başlangıç matrisi olarak tanımlanmakta ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_1 & \dots & a_{1n} \\ . & \dots & . \\ a_{m1} & \dots & a_m \end{bmatrix}$$

A_{ij} matrisinde m alternatif sayısını, n kriter sayısını belirtmektedir.

2. Adım: Karar matrisinin normalize edilmesi

TOPSIS yönteminde, normalize edilmiş karar matrisi Eşitlik (1) ile A matrisinin elemanlarından yararlanarak elde edilir ve R ile gösterilir. Burada, i. alternatifin j. kriter için normalize edilmiş değeri olarak ifade edilir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_j}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} x_j^2}} \qquad i=1,2.....m \; j=1,2...n \tag{1}$$

$$R = \begin{bmatrix} x_{11}^* & \dots & x_{1n}^* \\ . & \dots & . \\ x_{m1}^* & \dots & x_m^* \end{bmatrix} \tag{2}$$

3. Adım: Ağırlıklı normalize karar matrisinin elde edilmesi

Ağırlıklı normalize karar matrisi (V_{ij}), normalize karar matrisindeki her bir değerin (x^*ij), belirlenen ilgili sütundaki kriterlere ait ağırlıklar(w_i) ile çarpılarak oluşturulur. V matrisi gösterimi aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} v_{1j} & \dots & v_{1n} \\ . & \dots & . \\ v_{m1} & \dots & v_{m} \end{bmatrix} \tag{3}$$

4. Adım: Pozitif ve negatif ideal çözümlerin bulunması Pozitif ideal çözüm A^+, negatif ideal çözüm ise A^- sembolleri ile gösterilir. Pozitif ideal çözüm olarak ifade edilen en iyi çözüm, fayda kriterini maksimize eden maliyet kriterini ise minimize eden çözümdür. Negatif ideal çözüm ise fayda kriterini minimize eden maliyet kriterini ise maksimize eden çözümdür.

Pozitif İdeal çözümün bulunması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$A^+ = \left\{ (\max_i v_j \,\middle|\, j \in J), (\min_i v_j \,\middle|\, j \in J' \right\} \tag{4}$$

Bu formül ile hesaplanan $A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$ şeklinde gösterilebilir.

Negatif ideal çözümün bulunması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} \,\middle|\, j \in J), (\max_i v_{ij} \,\middle|\, j \in J' \right\} \tag{5}$$

Bu formül ile hesaplanan $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilebilir.

Her iki formülde de J fayda kriterleri kümesini, J' ise maliyet kriterleri kümesini göstermektedir.

5. Adım: Ayırma ölçümlerinin hesaplanması

Ayırma ölçüsü, pozitif ideal çözüme ya da negatif ideal çözüme olan uzaklığı ifade eder. Tüm alternatiflerin pozitif ideal çözümden öklid anlayışına göre uzaklığı Si^+ ile negatif ideal çözümden uzaklığı ise Si^- ile gösterilir ve Eşitlik (6) ile Eşitlik (7) yardımıyla hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (v_j - v_j^+)^2} \qquad i=1,2....m \tag{6}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (v_j - v_j^-)^2} \qquad i=1,2....m \tag{7}$$

Adım 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerinden yararlanılır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. İdeal çözüme göreli yakınlık değeri Eşitlik (8) ile hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \tag{8}$$

Burada C_i^* değeri $0 \le C_i^* \le 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir.

3. WASPAS YÖNTEMİ

Chakraborty ve Zavadskas tarafından 2014 yılında geliştirilmiş olan Waspas yöntemi, Ağırlıklı Toplam Model ve Ağırlıklı Çarpım Model olmak üzere iki farklı modelin sonuçlarını birleştiren çok kriterli karar verme yaklaşımıdır. Bu iki model sonuçlarına göre hesaplanan birleşik optimallik kriterinin değerine göre alternatiflerin sıralaması yapılır. (Chakraborty ve Zavadskas, 2014: 2).

Waspas yönteminin adımları aşağıdaki gibi özetlenebilir(Chakraborty ve Zavadskas, 2014: 2-3):

1. Adım: Öncelikle kriterler ve alternatifler belirlenir.

2.Adım: Daha sonra ÇKKV yöntemlerinden biri kullanılarak kriter ağırlıkları belirlenir.

3. Adım: Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra başlangıç karar matrisi oluşturularak normalize edilir. Karar sürecinde ele alınan kriterler, problemin yapısına göre fayda ya da maliyet yapılı olabilir. Fayda yapılı kriterler, karar verici tarafından değerleri maksimize edilmek istenen kriterleri, maliyet yapılı kriterler ise değerleri minimize edilmek istenen kriterleri ifade eder. Başlangıç karar matrisinin normalize edilmesinde Eşitlik (9) ve (10) kullanılır

Fayda yapılı kriterler için; $$\overline{x_{ij}} = \frac{x_j}{\max_i x_j} \tag{9}$$

Maliyet yapılı kriterler için; $$\overline{x_{ij}} = \frac{\min_i x_j}{x_j} \tag{10}$$

4. Adım: Her bir alternatif için toplam göreceli önem değeri öncelikle Ağırlıklı Toplam Modeli'ne göre hesaplanır. Buna göre i. alternatifin toplam göreli önemi $Q_i^{(1)}$, Eşitlik (11) kullanılarak hesaplanır.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^{n} \overline{x_{ij}} * w_j \tag{11}$$

5. Adım: Daha sonra, her bir alternatif için toplam göreceli önem değeri Ağırlıklı Çarpım Modeli'ne göre hesaplanır. Buna göre i. alternatifin ikinci toplam göreli önemi $Q_i^{(2)}$, Eşitlik (12) kullanılarak hesaplanır.

$$Q_i^{(2)} = \prod_j^n \left(\overline{x_{ij}}\right)^{w_j} \tag{12}$$

6. Adım: Her bir alternatif için birleşik optimallik değeri Eşitlik (13) kullanılarak hesaplanır.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1-\lambda) Q_i^{(2)} \tag{13}$$

Formülde yer alan λ, birleşik optimallik katsayısını ifade eder. λ değeri 0 ile 1 arasında değer alır.

4. UYGULAMA

OECD ülkelerinin insani gelişmişlik düzeyi açısından değerlendirilmesi amaçlanan çalışmada veriler, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2018 yılında yayınlanan raporlardan faydalanılarak elde edilmiştir. İnsani gelişmişlik düzeyini belirlemek için ele alınan kriterler: Doğumda beklenen yaşam süresi(K1), beklenen eğitim yılı(K2), ortalama eğitim yılı(K3) ve kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla(K4) dır. Alternatifler ise OECD'ye üye olan 36 ülkeyi içermektedir. Çalışmaya ilişkin kriterlerin ağırlıkları eşit olarak alınmış ve daha sonra sırasıyla TOPSIS ve WASPAS yöntemleri kullanılarak ülkelerin insani gelişmişlik düzeyine göre sıralaması yapılmıştır.

4.1. TOPSIS Yöntemi İle Çözüm

Alternatiflerin ve kriterlerin belirlenmesinin ardından karar matrisi oluşturulmuş ve oluşturulan bu matris Tablo 1'de verilmiştir.

Alternatifler	**Kriterler**			
	K1	**K2**	**K3**	**K4**
Almanya	81,2000	17,0000	14,1000	46,1360
Avustralya	83,1000	22,9000	12,9000	43,5600
Avusturya	81,8000	16,1000	12,1000	45,4150
Belçika	81,3000	19,8000	11,8000	42,1560
Kanada	82,5000	16,4000	13,3000	43,4330
Danimarka	80,9000	19,1000	12,6000	47,9180
Fransa	82,7000	16,4000	11,5000	39,2540
Yunanistan	81,4000	17,3000	10,8000	24,6480
İzlanda	82,9000	19,3000	12,4000	45,8100
İrlanda	81,6000	19,6000	12,5000	53,7540
Lüksemburg	82,0000	14,0000	12,1000	65,0160
Hollanda	82,0000	18,0000	12,2000	47,9000
Norveç	82,3000	17,9000	12,6000	68,0120
Portekiz	81,4000	16,3000	9,2000	27,3150
İspanya	83,3000	17,9000	9,8000	34,2580
İsveç	82,6000	17,6000	12,4000	47,7660
İsviçre	83,5000	16,2000	13,4000	57,6250
Türkiye	76,0000	15,2000	8,0000	24,8040
Birleşik Krallık	81,7000	17,4000	12,9000	39,1160

ABD	79,5000	16,5000	13,4000	54,9410
Çekya	78,9000	16,9000	12,7000	30,5880
Finlandiya	81,5000	17,6000	12,4000	41,0020
Macaristan	76,1000	15,1000	11,9000	25,3930
Japonya	83,9000	15,2000	12,8000	38,9860
Meksika	77,3000	14,1000	8,6000	16,9440
Yeni Zelanda	82,0000	18,9000	12,5000	33,9700
Polonya	77,8000	16,4000	12,3000	26,1500
Slovakya	77,0000	15,0000	12,5000	29,4670
Güney Kore	82,4000	16,5000	12,1000	35,9450
Şili	79,7000	16,4000	10,3000	21,9100
Estonya	77,7000	16,1000	12,7000	28,9930
Slovenya	81,1000	17,2000	12,2000	30,5940
İsrail	82,7000	15,9000	13,0000	32,7110
İtalya	83,2000	16,3000	10,2000	35,2990
Letonya	74,7000	15,8000	12,8000	25,0020
Litvanya	74,8000	16,1000	13,0000	28,3140
TOPLAM	2904,5000	610,4000	432,0000	1380,1050

Tablo 1. Karar Matrisi

Karar matrisinin oluşturulmasının ardından Eşitlik(1) ile matris normalize edilerek Eşitlik(3) ile ağırlıklı normalize karar matrisi elde edilmiş ve Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu çalışmada kriterler arasında ağırlıklar eşit önem düzeyinde düşünülerek ağırlıklar, (1/ kriter sayısı) şeklinde elde edilmiştir.

Alternatifler	**Kriterler**			
	K1	**K2**	**K3**	**K4**
Almanya	3,4034	0,7066	0,6859	2,2080
Avustralya	3,5645	1,2821	0,5742	1,9683
Avusturya	3,4539	0,6337	0,5052	2,1395
Belçika	3,4118	0,9585	0,4804	1,8435
Kanada	3,5133	0,6576	0,6103	1,9568
Danimarka	3,3783	0,8919	0,5478	2,3818
Fransa	3,5303	0,6576	0,4563	1,5984
Yunanistan	3,4202	0,7317	0,4024	0,6302
İzlanda	3,5474	0,9107	0,5305	2,1769
İrlanda	3,4370	0,9392	0,5391	2,9973
Lüksemburg	3,4708	0,4792	0,5052	4,3848

Hollanda	3,4708	0,7921	0,5135	2,3800
Norveç	3,4962	0,7834	0,5478	4,7983
Portekiz	3,4202	0,6496	0,2920	0,7740
İspanya	3,5817	0,7834	0,3314	1,2174
İsveç	3,5218	0,7573	0,5305	2,3667
İsviçre	3,5989	0,6416	0,6195	3,4446
Türkiye	2,9815	0,5649	0,2208	0,6382
Birleşik Krallık	3,4455	0,7402	0,5742	1,5872
ABD	3,2624	0,6656	0,6195	3,1312
Çekya	3,2133	0,6983	0,5565	0,9705
Finlandiya	3,4286	0,7573	0,5305	1,7439
Macaristan	2,9893	0,5575	0,4886	0,6689
Japonya	3,6335	0,5649	0,5653	1,5766
Meksika	3,0843	0,4861	0,2552	0,2978
Yeni Zelanda	3,4708	0,8733	0,5391	1,1970
Polonya	3,1244	0,6576	0,5220	0,7093
Slovakya	3,0604	0,5501	0,5391	0,9007
Güney Kore	3,5047	0,6656	0,5052	1,3403
Şili	3,2788	0,6576	0,3660	0,4980
Estonya	3,1163	0,6337	0,5565	0,8720
Slovenya	3,3950	0,7233	0,5135	0,9709
İsrail	3,5303	0,6181	0,5831	1,1099
İtalya	3,5731	0,6496	0,3590	1,2925
Letonya	2,8803	0,6103	0,5653	0,6484
Litvanya	2,8881	0,6337	0,5831	0,8316

Tablo 2. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Ağırlıklı normalize karar matrisinin oluşturulmasının ardından pozitif ideal (A^+) ve negatif ideal (A^-) çözüm kümeleri belirlenmiştir. Pozitif ve negatif ideal çözümlerin belirlenmesinin ardından, her alternatifin pozitif ve negatif ideal çözüme olan uzaklıkları Eşitlik (6) ve Eşitlik (7) formülleriyle hesaplanmış ve Tablo 3'de hesaplama sonuçları verilmiştir. Alternatiflerin pozitif ve negatif ideal çözüme olan uzaklıklarının hesaplanmasından sonra ideal çözüme göreli yakınlıklar Eşitlik (8) formülü ile bulunarak yine Tablo 3'de elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Alternatifler	S*	S-	C*	Sıralama
Almanya	2,6634	2,0470	0,4346	10
Avustralya	2,8330	2,0070	0,4147	11
Avusturya	2,7485	1,9559	0,4158	12
Belçika	2,9878	1,7229	0,3657	14
Kanada	2,9127	1,8266	0,3854	13
Danimarka	2,4649	2,2064	0,4723	6
Fransa	3,2700	1,4836	0,3121	17
Yunanistan	4,2192	0,7062	0,1434	29
İzlanda	2,6535	2,0635	0,4375	9
İrlanda	1,8496	2,8125	0,6033	5
Lüksemburg	0,9353	4,1392	0,8157	2
Hollanda	2,4787	2,2063	0,4709	7
Norveç	0,5354	4,5643	0,8950	1
Portekiz	4,0983	0,7431	0,1535	26
İspanya	3,6331	1,2010	0,2484	21
İsveç	2,4949	2,2057	0,4692	8
İsviçre	1,4994	3,2563	0,6847	3
Türkiye	4,2968	0,3653	0,0784	35
Birleşik Krallık	3,2638	1,4747	0,3112	18
ABD	1,8170	2,8927	0,6142	4
Çekya	3,8969	0,8510	0,1792	25
Finlandiya	3,1098	1,6016	0,3399	15
Macaristan	4,2463	0,4769	0,1010	34
Japonya	3,3027	1,5260	0,3160	16
Meksika	4,6233	0,2070	0,0429	36
Yeni Zelanda	3,6310	1,1891	0,2467	22
Polonya	4,1708	0,5928	0,1244	31
Slovakya	4,0096	0,7087	0,1502	28
Güney Kore	3,5195	1,2618	0,2639	19
Şili	4,3716	0,5018	0,1030	33
Estonya	4,0150	0,7224	0,1525	27
Slovenya	3,8791	0,9291	0,1932	24
İsrail	3,7504	1,1102	0,2284	23
İtalya	3,5778	1,2319	0,2561	20
Letonya	4,2725	0,5087	0,1064	32
Litvanya	4,0891	0,6634	0,1396	30

Tablo 3. Alternatiflerin Pozitif, Negatif İdeal Çözüme Olan Uzaklıkları ve İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Değerleri

4.2. WASPAS Yöntemi İle Çözüm

WASPAS Yönteminde yer alan karar matrisi Tablo 1' de yer alan karar matrisi ile aynı olduğundan bu kısımda tekrar karar matrisi yer almamıştır. Başlangıç karar matrisinin oluşturulmasının ardından normalize karar matrisi, çalışmada yer alan fayda yapılı kriterler (K1, K2, K3, K4) için Eşitlik (9) kullanılarak oluşturulmuştur. Her bir alternatif için toplam göreceli önem değeri öncelikle Ağırlıklı Toplam Modeli'ne göre Eşitlik (11) kullanılarak hesaplamış ve daha sonra, toplam göreceli önem değeri Ağırlıklı Çarpım Modeli'ne göre Eşitlik (12) kullanılarak hesaplanmıştır. Her bir alternatif için de birleşik optimallik değeri Eşitlik (13) kullanılarak elde edilmiştir. Burada *Qi* değerlerinin hesaplanmasında λ=0,50 kabul edilmiştir. *Qi* değerlerinin elde edilmesi için izlenen adımlar Tablo 4'te verilmiştir.

	K1	K2	K3	K4	Qi2	Qi	Sıralama
Almanya	0,9678	0,7424	1,0000	0,6784	0,8355	0,8413	9
Avustralya	0,9905	1,0000	0,9149	0,6405	0,8728	0,8796	2
Avusturya	0,9750	0,7031	0,8582	0,6677	0,7917	0,7963	16
Belçika	0,9690	0,8646	0,8369	0,6198	0,8119	0,8173	12
Kanada	0,9833	0,7162	0,9433	0,6386	0,8070	0,8137	13
Danimarka	0,9642	0,8341	0,8936	0,7046	0,8436	0,8463	6
Fransa	0,9857	0,7162	0,8156	0,5772	0,7592	0,7665	19
Yunanistan	0,9702	0,7555	0,7660	0,3624	0,6716	0,6926	31
İzlanda	0,9881	0,8428	0,8794	0,6736	0,8381	0,8420	8
İrlanda	0,9726	0,8559	0,8865	0,7904	0,8739	0,8751	3
Lüksemburg	0,9774	0,6114	0,8582	0,9559	0,8367	0,8437	7
Hollanda	0,9774	0,7860	0,8652	0,7043	0,8272	0,8302	11
Norveç	0,9809	0,7817	0,8936	1,0000	0,9098	0,9119	1
Portekiz	0,9702	0,7118	0,6525	0,4016	0,6522	0,6681	33
İspanya	0,9928	0,7817	0,6950	0,5037	0,7220	0,7326	24
İsveç	0,9845	0,7686	0,8794	0,7023	0,8268	0,8303	10
İsviçre	0,9952	0,7074	0,9504	0,8473	0,8677	0,8714	4
Türkiye	0,9058	0,6638	0,5674	0,3647	0,5939	0,6097	35
Birleşik Krallık	0,9738	0,7598	0,9149	0,5751	0,7899	0,7979	15
ABD	0,9476	0,7205	0,9504	0,8078	0,8509	0,8537	5
Çekya	0,9404	0,7380	0,9007	0,4497	0,7282	0,7427	23
Finlandiya	0,9714	0,7686	0,8794	0,6029	0,7932	0,7994	14
Macaristan	0,9070	0,6594	0,8440	0,3734	0,6589	0,6774	32
Japonya	1,0000	0,6638	0,9078	0,5732	0,7666	0,7764	18
Meksika	0,9213	0,6157	0,6099	0,2491	0,5418	0,5704	36
Yeni Zelanda	0,9774	0,8253	0,8865	0,4995	0,7731	0,7851	17
Polonya	0,9273	0,7162	0,8723	0,3845	0,6870	0,7060	29
Slovakya	0,9178	0,6550	0,8865	0,4333	0,6932	0,7082	28

Güney Kore	0,9821	0,7205	0,8582	0,5285	0,7527	0,7625	20
Şili	0,9499	0,7162	0,7305	0,3221	0,6326	0,6561	34
Estonya	0,9261	0,7031	0,9007	0,4263	0,7071	0,7231	26
Slovenya	0,9666	0,7511	0,8652	0,4498	0,7291	0,7436	22
İsrail	0,9857	0,6943	0,9220	0,4810	0,7422	0,7565	21
İtalya	0,9917	0,7118	0,7234	0,5190	0,7175	0,7270	25
Letonya	0,8903	0,6900	0,9078	0,3676	0,6729	0,6934	30
Litvanya	0,8915	0,7031	0,9220	0,4163	0,7004	0,7168	27

Tablo 4. Qi Değerlerinin Hesaplanması

5. SONUÇ

Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Topsis yöntemine göre insani gelişmişlik düzeyi en yüksek ilk beş ülke içerisinde Norveç (0.895), Lüksemburg (0.8157), İsviçre (0.6897), ABD (0.6142) ve İrlanda (0.6033) yer alırken; en düşük son beş ülkenin Letonya(0.1064), Şili(0.1030), Macaristan(0.1010), Türkiye(0.0784) ve Meksika'nın (0.0429) yer aldığı görülmüştür. Waspas yöntemine göre ise insani gelişmişlik düzeyi en yüksek ilk beş ülke sıralamasında Norveç (0.9119), Avustralya (0.8796), İrlanda (0.8751), İsviçre (0.8714) ve ABD (0.8537) iken, en düşük son beş ülkenin Macaristan (0.6774), Portekiz (0.6681), Şili (0.6561), Türkiye (0.6097) ve Meksika (0.5704) yer almıştır. Buna göre her iki yöntem ile elde edilen sıralamalar birebir aynı olmamakla birlikte sıralamalar benzer olarak bulunmuştur. Ülkelerin sıralama sonuçlarını incelediğimizde ilk sırada yer alan Norveç'te doğumda beklenen yaşam beklentisi (82.3), beklenen eğitim yılı (17.9), ortalama eğitim yılı (12.6) ve kişi başına düşen GSMH (68.012) iken; son sırada yer alan Meksika'da doğumda beklenen yaşam beklentisi (77.3), beklenen eğitim yılı (14.1), ortalama eğitim yılı (8.6) ve kişi başına düşen GSMH (16.944) dır. Buradan da anlaşıldığı gibi, insani gelişmişlik düzeyi yüksek seviyede olan ülkelerin karar matrisinde; doğumda beklenen yaşam beklentisi, beklenen eğitim yılı, ortalama eğitim yılı ve kişi başına düşen GSMH yüksek olması nedeniyle OECD ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almışlardır. Bunun aksine insani gelişmişlik düzeyi düşük seviyede olan ülkelerin karar matrisinde; doğumda beklenen yaşam beklentisi, beklenen eğitim yılı, ortalama eğitim yılı ve kişi başına düşen GSMH düşük olması sebebiyle OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer almışlardır.

KAYNAKLAR

1. Chang J. R., Chen D. H., Hung C. T. (2005). Selecting Preventive Maintenance Treatments in Texas Using theTechnique for Order Preference by Similarity to the Ideal Solution for Specific Pavement Study3 Sites, *Journal of the Transportation Research Board*, 1933, 62-71.
2. Chakraborty, S. and Zavadskas, E. (2014). Applications of WASPAS Method In Manufacturing Decision Making. *Informatica, 23* (1), 1-25.
3. Cheng, S., Chan, C., W. ve Huang, G., H. (2003). An Integrated Multi-Criteria Decision Analysis and Inexact Mıxed Integer Linear Programming Approach for Solid Waste Management, *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 16 (5-6), 543-554.
4. Dağ,O.ve Eren,H.(2018). Entropi Temelli Aras ve Waspas Yöntemleri İle OECD Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Açısından Değerlendirilmesi, *II. Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ekonometri Sempozyumu* (ISEFE), 6-7 Aralık, Bandırma.

5. Engineer, M.H.; Roy, N. ve Fink, S. 2010. Healthy" Human Development Indices, *Social Indicators Research*, 99(1), 61-80.
6. Grimm, M.; Harttgen, K.; Klasen, S. ve Misselhorn, M. 2008. A Human Development Index By Income Groups. *World Development,* 36(12), 2527-2546.
7. Karabulut, T., Kaya, N. ve Gürsoy, Z. (2009). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütüne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2* (2), 1-18.
8. Mahmoodzadeh S., J. Shahrabi, M. Pariazar ve M. S. Zaeri (2007), Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique, World Academy of Science, *Engineering and Technology*, 30, 333-338.
9. Nartgün,Ş.S., Meltem Akın Köstereliogğlu,M.A. ve Sipahioğlu, M.(2013). İnsani Gelişim İndeksi Göstergeleri Açısından AB Üyesi ve AB Üyeliğine Aday Ülkelerin Karşılaştırılması, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 3(1),80-89.
10. Orakçı,E ve Özdemir,A.(2017). Telafi Edici Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Türkiye Ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 19(1),61-74.
11. Özden Ü. H. (2011). TOPSIS Yöntemi İle Avrupa Birliğine Üye ve Aday Ülkelerin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 215-236
12. Safari, H. ve Ebrahimi, E. 2014. Using Modified Similarity Multiple Criteria Decision Making Technique to Rank Countries in Terms of Human Development Index*, Journal of Industrial Engineering and Management,* 7(1), 254-275.
13. http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2018.

Lojistik Performans Endeksindeki Başarılı Ülkeler Arasında Bir Karşılaştırma: Danimarka-Avusturya Örneği

Ramazan ERTURGUT[1]

Hasan Emin GÜRLER[2]

CHAPTER 58

[1] Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Ulus. Tic. ve Lojistik Bölümü

[2] Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Ulus. Tic. ve Lojistik Bölümü

1. GİRİŞ

Lojistik sektörü, son yıllarda Dünya genelinde gelişen ve ülkeler için büyük önem arz eden önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Söz konusu sektörün ülkelerin GSYİH'larındaki payı % 10 ila % 20 arasında değişmektedir. Lojistik faaliyetlerin dış kaynak kullanımı (Üçüncü Parti Lojistik-3PL) ile birlikte giderek artması, lojistik firmaların önemini artırmıştır. Sektörde yaşanan değişimler, 3PL'nin sektör üzerindeki etkisi ve benzeri yeni eğilimler rekabeti daha da arttırmıştır. Rekabetin giderek yoğunlaştığı bu sektörde performansı ölçmek büyük önem arz etmektedir. Başarının bir ölçüsü olarak performans sonuçları, dünya ekonomisinde ülkeler arasındaki rekabetin ayrıştırıcı bir gücü olmaktadır. Bu noktada; ülkelerin lojistik performans açısından mevcut durumlarını ve dünya çapında diğer ülkelerin durumlarını görmelerini sağlayan uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlar büyük önem arz etmektedir (Yapraklı ve Ünalan, 2017: 590-591). Bu raporlardan birisi Lojistik Performans Endeksi'dir.

Lojistik Performans Endeksi (LPI), uluslararası ticaretin gelişmesine paralel olarak Dünya Bankası tarafından ülkelerin lojistik performanslarının istatistiksel verilerle değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmaya başlanmıştır (Erturgut, 2016: 159). LPI, ülkelerin ticari lojistik faaliyetlerine ilişkin performanslarında karşılaştıkları zorlukları ve fırsatları ve performanslarını iyileştirmek için neler yapabileceklerini belirlemelerine yardımcı olmak için oluşturulan etkileşimli bir kıyaslama aracıdır. Bu endeks hem niteliksel hem de niceliksel ölçümlerden oluşmaktadır (https://lpi.worldbank.org, Erişim Tarihi: 22.11.2018). Bu çalışmada; Lojistik Performans Endeksinde genellikle üst sıralarda yer alan ve son yayınlanan LPI'de dördüncü sırada yer alan Avusturya ile sekizinci sırada yer alan Danimarka dış ticaret verileri, lojistik sektörünün eğitim ve insan kaynakları profili, ulaştırma sistemleri, lojistik altyapı ve benzeri birçok konuda karşılaştırılmıştır. Çalışma ile her iki ülkenin lojistik performansına ilişkin başarısının tetikleyicileri olan (altında yatan) faktörleri belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda; birinci bölümde giriş yapılmış, ikinci bölümde ülke künyeleri, coğrafi ve demografik verileri, üçüncü bölümde ülke ekonomileri, dördüncü bölümde ülkelerin lojistik sektörü, beşinci bölümde ülkelerin dış ticaret verileri, altıncı bölümde ülkelerin lojistik altyapıları, yedinci bölümde ülkelerin lojistik sektörünün ihracat potansiyeli ve rekabet gücü, sekizinci bölümde ülkelerin lojistik sektöründe eğitim ve insan kaynakları profili anlatılarak ve dokuzuncu bölümde lojistik sektörü bakımından ülkelerin SWOT analizi yapılarak çalışma sonuca bağlanmıştır.

2. ÜLKE KÜNYESİ

2.1. Danimarka

Danimarka, Kuzey Avrupa'da yer alan, başkenti Kopenhag olan bir İskandinav ülkesidir. Danimarka'nın büyük bir bölümü Almanya'nın kuzeyindeki Jutland yarımadası üzerindedir ve ülke 406 adadan oluşmaktadır. Başkent Kopenhag, ülkenin doğusunda yer alan Zealand adası üzerindedir. Danimarka'nın sadece Almanya ile ortak kara sınırı bulunmaktadır ve kuzeyinde ve doğusunda yer alan Baltık Denizi ile Norveç ve İsveç'ten ayrılmaktadır (https://tr.wikipedia.org; https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 23.10.2018). Tablo 2.1'de ülke künyesi verilmiştir (https://tr.wikipedia.org.; http://www.mfa.gov.tr; https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 23.10.2018).

Resmi Adı	Danimarka Krallığı
Başkent	Kopenhag
Nüfus	5 699 220
Yüzölçümü	43 094 km^2
Yönetim Şekli	Anayasal Monarşi
Konuşulan Diller	**Resmi Dil**: Danca **Diğer**: Almanca, İngilizce
Para Birimi	Danimarka Kronu

Tablo 2.1 Ülke Künyesi-Danimarka

2.2. Avusturya

Avusturya; Orta Avrupa'da yer alan, denize kıyısı olmayan, dokuz eyaletten oluşan, başkenti Viyana olan ülkedir (https://tr.wikipedia.org, Erişim Tarihi: 04.12.2018). Avusturya'nın kuzeyinde Almanya ve Çek Cumhuriyeti, doğusunda Slovakya ve Macaristan, güneyinde Slovenya ve İtalya, batısında İsviçre ve Lihtenştayn yer almaktadır (https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.12.2018). Tablo 2.2'de ülke künyesi verilmiştir (https://tr.wikipedia.org.; https://www.ticaret.gov.tr; http://www.mfa.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.12.2018).

Resmi Adı	Avusturya Cumhuriyeti
Başkent	Viyana
Nüfus	8 815 000
Yüzölçümü	83 871 km^2
Yönetim Şekli	Parlamenter Cumhuriyet
Resmi Diller	Avusturya Almancası
Para Birimi	Euro (€)

Tablo 2.2 Ülke Künyesi-Avusturya

3. ÜLKE EKONOMİSİ

3.1. Danimarka

Danimarka ekonomisindeki sekiz yıllık durgunluk sona ermiştir (https://dors.dk., Erişim Tarihi: 25.10.2018). Danimarka ekonomisi, Dünya Bankası tarafından 2016 yılında açıklanan verilere göre Dünya'nın 34., Avrupa'nın ise 14. büyük ekonomisidir (http://www.uib.org.tr, Erişim Tarihi: 01.11.2018). Danimarka ekonomisi istikrarlı bir büyüme aşamasına girmiş ve istihdam artmıştır (https://m.fm.dk, Erişim Tarihi: 25.10.2018). 2013 yılından bu yana yaklaşık olarak 180.000 kişi istihdam olanağı bulmuştur ve mevcut durum önümüzdeki yıllarda da istihdamın artacağını göstermektedir. İstihdamdaki artış,

özellikle emeklilik yaşlarındaki artışların bir sonucu olarak yapısal işgücünün genişlemesi ile desteklenmektedir (https://dors.dk., Erişim Tarihi: 25.10.2018). 2016 yılında, işsizlik 2007 ve 2008 yıllarının haricinde son 40 yıldaki en düşük seviyeye ulaşmıştır (https://m.fm.dk, Erişim Tarihi: 25.10.2018). Tablo 3.1'de Danimarka ekonominse ilişkin temel ekonomik göstergeler verilmiştir (https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Ekonomik Gösterge	2015	2016	2017	2018 (Tahmini)
GSYİH (milyar dolar, cari fiyatlarla)	302	307	325	358
Reel Büyüme Oranı (%)	1.6	2.0	2.2	1.9
Kişi Başına GSYİH ($, PPP)	48.630	49.168	50.858	52.772
İşsizlik Oranı (%, ort.)	4.5	4.1	4.2	4.1
Enflasyon Oranı (%, ortalama)	0.4	0.3	1.1	0.9
İhracat (fob, milyar dolar)	103	104	114	126
İthalat (fob, milyar dolar)	88	87	95	107

Tablo 3.1 Temel Ekonomik Göstergeler-Danimarka

3.2. Avusturya

Avusturya, 2017 yılında 416.8 milyar dolar GSYİH ile dünyada 28.sıradadır. 2017 yılında % 2,9 büyüyen Avusturya ekonomisinin, 2018 yılında % 2,6 oranında büyüme göstermesi öngörülmektedir. Avusturya'nın ekonomisi yüksek oranda çeşitlenmiş olmakla birlikte hizmetler sektörü katma değerin ve istihdamın üçte ikisini yaratmaktadır. Diğer gelişmiş ülkelerin aksine Avusturya'da sanayi sektörü toplam hasıladaki payını korumuş ve GSYİH'nın yaklaşık 1/3'ini oluşturmuştur. Tarım sektörü ise tüm ekonomik faaliyetlerden elde edilen hasılanın % 2'sini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Avusturya, dünyada gelir dağılımı eşitsizliği en düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır. 2017 yılında % 5.5 olarak gerçekleşen işsizlik oranının 2018 yılında % 4,9 olması beklenmektedir. Tablo 3,2'de Avusturya ekonominse ilişkin temel ekonomik göstergeler verilmiştir (https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.12.2018).

Ekonomik Gösterge	2015	2016	2017	2018 (Tahmini)
GSYİH (milyar dolar, cari fiyatlarla)	382	391	418	470
Reel Büyüme Oranı (%)	1.1	1.5	3.1	2.7
Kişi Başına GSYİH ($, PPP)	50.404	51.481	53.887	56.399
İşsizlik Oranı (%, ort.)	5.7	6.0	5.5	4.9
Enflasyon Oranı (%, ortalama)	0.8	1.0	2.2	2.0
İhracat (fob, milyar dolar)	143	143	157	180
İthalat (fob, milyar dolar)	141	142	158	180

Tablo 3.2 Temel Ekonomik Göstergeler-Avusturya

4. LOJİSTİK SEKTÖRÜ

4.1. Danimarka

2000'li yılların başında iki dev altyapı projesi Danimarka'nın lojistik verimliliği konusundaki itibarını arttırmıştır. Bunlardan ilki, Zealand'ı Funen ve Danimarka'nın geri kalanına bağlayan Great Belt Köprüsü'dür. İkincisi ise, Kopenhag ve Malmö'yü birbirine bağlayan Oresund Köprüsü'dür. Her iki proje de demiryolu ve karayolu ulaşım sürelerini önemli ölçüde azaltmıştır. Brüt katma değer olarak sektör, 1988-1998 yılları arasında % 42 büyümüştür. Aynı dönemde tüm diğer sektörlerde toplam % 26'lık bir büyüme olmuştur. Danimarka Dağıtım Konseyi'ne göre, Danimarka dünyanın en etkin dağıtım sistemine sahiptir. Bu etkinlik, Danimarka'nın çok modlu ulaşım sisteminden, gelişmiş dağıtım merkezi konseptinden, yüksek nitelikli işgücüne ve iş dostu atmosfere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Larson ve GammelGaard, 2001: 191-192).

4.2. Avusturya

Avrupa ulaşım yolları açısından merkezi bir konuma sahip olan Avusturya, bu coğrafi konumu sebebiyle lojistik alanında da önemli bir rol oynamaktadır. Sektör, üretim sanayisinden ve turizm sektöründen sonra ekonomide en üst sıralarda yer almaktadır. Sektörde yaklaşık 11.000 şirket, doğrudan 160.000 insanı istihdam ederek, 34 milyar Avro ciro elde etmektedir. Ulaşım ağının planlanması ve bu planların uygulanması, teknik-hukuki şartlarının standartlaştırılması için oluşturulan güçlü uluslararası iş birlikleri hem nihai kullanıcılar hem de yabancı yatırımcılar için siyasi güvenilirlik sağlayıp, Avusturya lojistik sektörünün iyi imajına katkıda bulunmaktadır (https://www.advantageaustria.org, Erişim Tarihi: 04.12.2018).

5. DIŞ TİCARET VERİLERİ (İSTATİSTİKLERİ)

5.1. Danimarka

2017 yılı itibariyle Dünya ihracatında Avrupa kıtasının payı % 36,7'dir. Danimarka'nın Avrupa kıtası ihracatındaki payı % 1,6 iken Dünya ihracatındaki payı % 0,6'dır. Bununla birlikte 2017 yılı itibariyle Dünya ithalatında Avrupa kıtasının payı % 36,2'dir. Danimarka'nın Avrupa kıtası ithalatındaki payı % 1,4 iken Dünya ithalatındaki payı % 0,5'dir (https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Tablo 5.2'de Danimarka'nın en çok ihraç ettiği ilk 5 ürün yer almaktadır (http://www.uib.org.tr, Erişim Tarihi: 01.11.2018). 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ilişkin veriler incelendiğinde, "Domuz eti (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)" ve "Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)" ihracatının ise yıllar itibariyle sürekli olarak azaldığı görülmektedir.

Ürün	2013	2014	2015
Başka yerde belirtilmeyen mallar	10.612	10.104	9.801
Elektrojen grupları, rotatif elektrik konvertisörleri	2.921	3.787	3.349
Tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	3.210	3.221	2.592
Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	4.053	3.803	2.546
Domuz eti (taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)	3.407	3.228	2.517

Tablo 5.2 En Çok İhraç Edilen 5 Ürün (Milyon $)

Tablo 5.3'de Danimarka'nın en çok ithal ettiği 5 ürün yer almaktadır (http://www.uib.org.tr, Erişim Tarihi: 01.11.2018). 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ilişkin veriler incelendiğinde, en çok ithal edilen ürünün 2015 yılı itibariyle "Otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları" olduğu görülmektedir. Ayrıca yıllar itibariyle "Otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları" ithalatinin sürekli olarak arttığı görülmektedir. "Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar" ithalatının yıllar itibariyle sürekli olarak azaldığı görülmektedir.

Ürün	2013	2014	2015
Otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları	3.113	3.491	3.654
Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	5.408	4.905	3.260
Tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	2.808	3.047	2.432
Başka yerde belirtilmeyen mallar	2.496	2.365	1.944
Telefon setleri	1.890	2.068	1.878

Tablo 5.3 En Çok İthal Edilen 5 Ürün (Milyon $)

5.2. Avusturya

2017 yılı itibariyle Dünya ihracatında Avrupa kıtasının payı % 36,7'dir. Avusturya'nın Avrupa kıtası ihracatındaki payı % 2,6 iken Dünya ihracatındaki payı % 0,9'dur. Bununla birlikte 2017 yılı itibariyle Dünya ithalatında Avrupa kıtasının payı % 36,2'dir. Avusturya'nın Avrupa kıtası ithalatındaki payı % 2,7 iken Dünya ithalatındaki payı % 1'dir (https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.12.2018).

Tablo 5.7'de Avusturya'nın en çok ihraç ettiği ilk 5 ürün yer almaktadır (https://www.ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.12.2018). 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ilişkin veriler incelendiğinde, "Motorlu taşıtlar yedek parçaları", "İlaçlar", "Otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları" ihracatının sürekli arttığı görülmektedir.

Ürün	2013	2014	2015
Başka yerde belirtilmeyen mallar	7.810	6.167	6.708
Telefon setleri	5.080	4.797	5.750
İlaçlar	4.871	5.240	5.275
Motorlu taşıtlar yedek parçaları	4.443	4.632	5.124
Otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları	4.104	4.409	4.902

Tablo 5.7 En Çok İhraç Edilen 5 Ürün (Milyon $)

Tablo 5.8'de Avusturya'nın en çok ithal ettiği 5 ürün yer almaktadır (http://www.uib.org.tr, Erişim Tarihi: 01.11.2018). 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ilişkin veriler incelendiğinde, en çok ithal edilen ürünün 2015 yılı itibariyle "Binek otomobilleri" olduğu görülmektedir. Ayrıca yıllar itibariyle "Binek otomobilleri", "Motorlu taşıtlar yedek parçaları" ithalatının sürekli olarak arttığı görülmektedir.

Ürün	2013	2014	2015
Binek otomobilleri	7.999	9.199	10.133
Telefon setleri	5.573	5.485	6.338
Motorlu taşıtlar yedek parçaları	4.025	4.352	5.176
Başka yerde belirtilmeyen mallar	4.481	4.079	4.923
Hormonlar, vb. öncelikle hormon olarak kullanılan türevleri	3.227	3.126	3.760

Tablo 5.8 En Çok İthal Edilen 5 Ürün (Milyon $)

6. ÜLKENİN LOJİSTİK ALTYAPISI

6.1. Danimarka

2009 yılında yeni yeşil ulaşım politikasına ilişkin anlaşmanın bir parçası olarak, büyük bir Altyapı Fonu kurulmuştur. Bu fon sayesinde 2020 yılına kadar siyasi anlaşmaların bir parçası olarak belirlenen somut projeler ve diğer altyapı faaliyetleri yerine getirilecektir. Altyapı Fonu, kısmen vergi gelirleri ve kısmen de kamu varlıklarının satışından elde edilen getiriler ile Oresund ve Great Belt bağlantısı dahil olmak üzere yol ücretlerinden ve vergi finansmanı araçları gibi diğer kaynaklarla finanse edilmektedir (https://www.trm.dk, Erişim Tarihi: 30.11.2018).

Danimarka ve Almanya'nın Jutland ve Schleswig-Holstein'ı doğu-batı yönünde bölen ortak bir sınırı vardır. Ülkeler, Jutland Koridoru olarak adlandırılan kuzey-güney yönünde uzanan bir yol ve demiryolu hattı ağı ile birbirine bağlanmıştır. Koridordaki ulaşım altyapısı sadece Danimarka ve Almanya'nın ilgilendirmemektedir. Söz konusu bu altyapı, diğer Avrupa ülkeleri, özellikle İskandinav ülkeleri için de önemlidir. Aslında koridor, küresel bir perspektifte önemlidir, çünkü Almanya'daki kargoların birçok küresel destinasyona gönderildiği büyük limanlar için önemli bir ulaşım rotası olarak kullanılmaktadır. Norveç ve İsveç, Kuzey Jutland'daki limanlardan büyük miktarda mal ihraç etmektedir. Mallar, Danimarka-Almanya sınırı boyunca Jutland Koridoru üzerinden ve birçok küresel destinasyona kargo treyleri veya kamyonlarla taşınmaktadır. Benzer şekilde, Jutland Koridorundan büyük miktarda Avrupa malları İskandinav destinasyonlarına taşınmaktadır (https://www.trm.dk, Erişim Tarihi: 30.11.2018).

6.2. Avusturya

Avusturya, mükemmel bir ulaşım sistemi ve intermodal terminallerin karayollarını, demiryollarını ve su yollarını bağladığı aktarma ağına sahiptir. Kuzey Denizi ve Karadeniz'e bağlanan Tuna Nehri üzerindeki iç limanlar, büyük Adriyatik limanlarına demiryolu bağlantıları, özellikle Güney Doğu ve Doğu Avrupa'ya hava taşımacılığı Viyana için önemli altyapı özellikleridir. Ayrıca Avusturya; karayolu, demiryolu ve su yolu trafiğinin en uygun kombinasyonunu sağlayan 26 adet intermodal terminale sahiptir. Bununla birlikte Wolfurt, Wörgl, Wels ve Viyana'da bulunan dört adet büyük demiryolu terminali 2017 yılında 390 milyon Euro maliyetle genişletilmiştir (https://investinaustria.at, Erişim Tarihi: 30.11.2018).

Avusturya, ulaşım modlarının karışımını optimize etme noktasında sürdürülebilirliğe odaklanmaktadır. Malların % 59'u karayollarında,% 37'si demiryollarında ve % 4'ü de suyolunda taşınmaktadır. Ortalama olarak, tüm malların sadece % 18'i AB ülkelerine trenle taşınmaktadır. Avusturya, demiryolu altyapı yatırımları dikkate alındığında Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden birisi konumundadır (https://investinaustria.at, Erişim Tarihi: 30.11.2018).

7. ÜLKEDEKİ LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN İHRACAT POTANSİYELİ VE REKABET GÜCÜ

Performans göstergeleri genel olarak tüketici ihtiyaçlarının maliyet etkin karşılanma seviyesini ölçmektedir. Lojistik ve tedarik zincirinde de performans göstergeleri çoğunlukla girdi ve çıktının etkinlik düzeyini ifade etmektedir. Lojistik performansı ölçmek için kullanılan göstergeler ise yalnızca maliyetler ile ilgili ölçütlerden oluşmamaktadır. Dolayısıyla hem işletmelere hem de sektöre ilişkin dikkate alınan birçok gösterge türü bulunmaktadır. Örneğin; Ulaşım sektöründe performans göstergeleri: Maliyet, hız ve bilgi teknolojilerinin etkin kullanımı iken Turizm ve Otelcilik sektöründe lojistik performansın göstergeleri: Tüketici tatmini, kalite ve verimliliktir. Bununla birlikte uluslararası ticaretin gelişmesine paralel olarak Dünya Bankası gibi küresel normlu organizasyonlar tarafından da ülkelerin lojistik performanslarının istatistiksel verilerle değerlendirilmesi amacıyla Lojistik Performans Endeksi (LPI) oluşturulmaya başlanmıştır (Erturgut, 2016: 159).

Lojistik Performans Endeksi, ülkelerin ticari lojistik faaliyetlerine ilişkin performanslarında karşılaştıkları zorlukları ve fırsatları ve performanslarını iyileştirmek için neler yapabileceklerini belirlemelerine yardımcı olmak için oluşturulan etkileşimli bir kıyaslama aracıdır. Bu endeks hem niteliksel hem de niceliksel ölçümlerden oluşmaktadır (https://lpi.worldbank.org, Erişim Tarihi: 22.11.2018). İlk endeks 2007 yılında sonraki endeksler ise sırasıyla 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında yayınlanmıştır. 2007 yılında yayınlanan endekste ülkelere ilişkin lojistik performans puanları 7 bileşen (bkz. Tablo 10.1) dikkate alınarak hesaplanmıştır. Sonraki yıllarda yayınlanan endekslerde ise 6 bileşen (bkz. Tablo 10.2) dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır (Yapraklı ve Ünalan, 2017: 594).

7.1. Danimarka

Dünya Bankası tarafından 2007, 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında oluşturulan Lojistik Performans Endekslerinde alt boyutlar bakımından ve genel olarak Danimarka'ya ait bilgiler Tablo 7.1'de ve 7.2'de gösterilmiştir. Ayrıca Tablo 7.3'te Danimarka'nın komşusu olan ülkelerin LPI puan ve sıralaması da verilmiştir (https://lpi.worldbank.org, Erişim Tarihi: 06.12.2018).

Bileşenler	2007 LPI	
	Puan	Sıra
Gümrükler	3,97	2
Altyapı	3,82	14
Taşıma Kolaylığı	3,67	15
Lojistik Hizmetler	3,83	15
Takip Kolaylığı	3,76	17
Yerel Lojistik Maliyetler	2,52	128
Zamanında Teslim	4,11	19
Genel	3,86	13

Tablo 7.1 2007 Yılı LPI-Danimarka

Tablo 7.1 incelendiğinde Danimarka'nın "Zamanında Teslim" bileşenine ait puanının en yüksek olduğu görülmektedir. Genel LPI sıralamasında ise 3,8 puan ile 2007 yılı itibariyle 13.sırada yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bileşenler	2010 LPI		2012 LPI		2014 LPI		2016 LPI		2018 LPI	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Gümrükler	3,5	19	3,9	4	3,7	13	3,8	14	3,9	4
Altyapı	3,9	15	4,0	10	3,8	17	3,7	24	3,9	17
Ulus. Taşımacılık	3,4	16	3,7	8	3,6	9	3,6	15	3,5	19
Loj. Kalite ve Yeter.	3,8	15	4,1	2	3,7	18	4,0	9	4,0	9
Takip ve İzleme	3,9	18	4,1	4	3,3	36	3,7	25	4,	3
Zamanında Teslim	4,3	7	4,2	7	4,3	3	3,9	30	4,4	2
Genel	3,8	16	4,0	6	3,7	17	3,8	17	3,9	8

Tablo 7.2 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 Yılı LPI-Danimarka

Tablo 7.2 incelendiğinde 2007 yılından sonra yayınlanan diğer beş LPI'de Danimarka'nın en iyi derecesinin 2012 yılındaki altıncılık olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu tüm LPI'ler dikkate alındığında Danimarka'nın 2012 ve 2018 yıllarında olmak üzere sadece iki kez ilk onda yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ülkenin çekirdek bileşeninin Zamanında Teslim olduğu belirlenmiştir.

Ülke	2007 LPI		2010 LPI		2012 LPI		2014 LPI		2016 LPI		2018 LPI	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Danimarka	3,8	13	3,8	16	4,0	6	3,7	17	3,8	17	3,9	8
Norveç	3,8	16	3,9	10	3,6	22	3,9	7	3,7	22	3,7	21
İsveç	4,0	4	4,0	3	3,8	13	3,9	6	4,2	3	4,0	2
Almanya	4,1	3	4,1	1	4,0	4	4,1	1	4,2	1	4,2	1
Hollanda	4,1	2	4,0	4	4,0	5	4,0	2	4,1	4	4,0	6

Tablo 7.3 Danimarka ve Komşu Ülkelerin LPI Puan ve Sıralamaları (2007-2018)

Tablo 7.3 incelendiğinde Danimarka'nın tek kara sınırı komşusu olan Almanya ve Hollanda'nın sürekli gerisinde kaldığı görülmektedir. Diğer komşu ülke İsveç'i sadece 2012 yılında geride bıraktığı anlaşılmaktadır. Norveç'e ise yayınlanan 6 LPI'nin dördünde (2007, 2012, 2016 ve 2018) üstünlük sağladığı görülürken yayınlanan 2 LPI (2010 ve 2014) açısından Norveç'in daha üstün olduğu görülmektedir.

7.2. Avusturya

Dünya Bankası tarafından 2007, 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında oluşturulan Lojistik Performans Endekslerinde alt boyutlar bakımından ve genel olarak Avusturya'ya ait bilgiler Tablo 7.4'te ve 7.5'te gösterilmiştir. Ayrıca Tablo 7.6'da Avusturya'nın komşusu olan ülkelerin LPI puan ve sıralaması da verilmiştir (https://lpi.worldbank.org, Erişim Tarihi: 06.12.2018).

Bileşenler	2007 LPI	
	Puan	Sıra
Gümrükler	3,83	8
Altyapı	4,06	8
Taşıma Kolaylığı	3,97	3
Lojistik Hizmetler	4,13	4
Takip Kolaylığı	3,97	13
Yerel Lojistik Maliyetler	2,24	141
Zamanında Teslim	4,44	3
Genel	4,06	5

Tablo 7.4 2007 Yılı LPI-Avusturya

Tablo 7.4 incelendiğinde Avusturya'nın "Zamanında Teslim" bileşenine ait puanının en yüksek olduğu görülmektedir. Genel LPI sıralamasında ise 4,0 puan ile 2007 yılı itibariyle 5.sırada yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bileşenler	2010 LPI		2012 LPI		2014 LPI		2016 LPI		2018 LPI	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Gümrükler	3,4	20	3,7	9	3,5	23	3,7	15	3,7	12
Altyapı	3,6	21	4,0	11	3,6	25	4,0	12	4,1	5
Ulus. Taşı-macılık	3,7	4	3,7	7	3,2	40	3,8	9	3,8	3
Loj. Kalite ve Yeter.	3,7	20	4,1	3	3,5	26	4,1	4	4,0	6
Takip ve İzleme	3,8	22	3,9	11	3,9	10	4,3	2	4,0	7
Zamanında Teslim	4,0	23	3,7	31	4,0	23	4,3	7	4,2	12
Genel	3,7	19	3,8	11	3,6	22	4,1	7	4,0	4

Tablo 7.5 2010, 2012, 2014, 2016 ve 2018 Yılı LPI-Avusturya

Tablo 7.5 incelendiğinde 2007 yılından sonra yayınlanan diğer beş LPI'de Avusturya'nın en iyi derecesinin 2018 yılındaki dördüncülük olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu tüm LPI'ler dikkate alındığında Avusturya'nın 2007, 2016 ve 2018 yıllarında olmak üzere üç kez ilk onda yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ülkenin çekirdek bileşeninin Lojistik Kalite ve Yeterlilik olduğu belirlenmiştir.

Ülke	2007 LPI		2010 LPI		2012 LPI		2014 LPI		2016 LPI		2018 LPI	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Avusturya	4,0	5	3,7	19	3,8	11	3,6	22	4,1	7	4,0	4
Almanya	4,1	3	4,1	1	4,0	4	4,1	1	4,2	1	4,2	1
Çek Cumh.	3,1	38	3,5	26	3,1	44	3,4	32	3,6	26	3,6	22
İsviçre	4,0	7	3,9	6	3,8	16	3,8	14	3,9	11	3,9	13
İtalya	3,5	22	3,6	22	3,6	24	3,6	20	3,7	21	3,7	19
Slovenya	3,1	37	2,8	57	3,2	34	3,3	38	3,1	50	3,3	35
Macaristan	3,1	35	2,9	52	3,1	40	3,4	33	3,4	31	3,4	31
Slovakya	2,9	50	3,2	38	3,0	51	3,2	43	3,3	41	3,0	53

Tablo 7.6 Avusturya ve Komşu Ülkelerin LPI Puan ve Sıralamaları (2007-2018)

Tablo 7.6 incelendiğinde Avusturya'nın komşusu Almanya'nın sürekli gerisinde kaldığı görülmektedir. Diğer komşu ülkelere ise 2014 yılı hariç diğer tüm LPI'lerde üstünlük sağladığı görülmektedir. Avusturya, 2014 yılında sırasıyla İsviçre ve İtalya'nın gerisinde kalmıştır.

8. ÜLKENİN LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE EĞİTİM VE İNSAN KAYNAKLARI PROFİLİ

8.1. Danimarka

U. S. News, başta "Küresel Araştırma Şöhreti" ve "Bölgesel Araştırma Şöhreti" olmak üzere 13 kritere göre dünya genelinde en iyi üniversiteleri sıralayan bir oluşumdur. U. S. News tarafından yayınlanan son yani 15. rapora göre Danimarka'da faaliyet gösteren en iyi üniversiteler ve bu üniversitelerin dünya sıralamasındaki yeri Tablo 8.1'de verilmiştir (https://www.usnews.com, Erişim Tarihi: 26.11.2018).

Üniversite	Sıra	Puan
University of Copenhagen	34	75.7
Aarhus University	106	67.6
Technical University of Denmark	122	65.3
Aalborg University	260	57.1
University of Southern Denmark	294	55.1
Copenhagen Business School	582	43.1

Tablo 8.1 Danimarka En İyi Üniversiteler

Danimarka'da lojistik eğitimi veren üniversiteler, lojistik eğitiminin verildiği program türü ve ismi Tablo 8.4'te verilmiştir (http://kandidat.au.dk, https://www.dtu.dk, https://www.sdu.dk, https://www.cbs.dk, Erişim Tarihi: 26.11.2018).

Üniversite	Program Türü	Program İsmi
Aarhus University	Yüksek Lisans	Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi
University of Southern Denmark	Yüksek Lisans	Küresel Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi
Copenhagen Business School	Lisans	Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret
	Yüksek Lisans	Tedarik Zinciri Yönetimi
Technical University of Denmark	Yüksek Lisans	Ulaşım ve Lojistik

Tablo 8.4 Danimarka'da Lojistik Eğitimi Veren Üniversiteler

8.2. Avusturya

U. S. News tarafından yayınlanan son yani 15. rapora göre Avusturya'da faaliyet gösteren en iyi üniversiteler ve bu üniversitelerin dünya sıralamasındaki yeri Tablo 8.5'te verilmiştir (https://www.usnews.com, Erişim Tarihi: 06.12.2018).

Üniversite	Sıra	Puan
University of Vienna	189	60,6
Medical University of Vienna	196	60
University of Innsbruck	294	55,1
Vienna University of Technology	327	53,8
Medical University of Innsbruck	388	50,8
Medical University of Graz	403	49,9
University of Graz	523	45,7
University of Bodenkultur Wien	533	45,3
Graz University of Technology	648	41
Johannes Kepler University of Linz	708	39,2
Salzburg University	783	36,5
University of Veterinary Medicine Vienna	834	34,8
Paracelsus Private Medical University	1084	25,9

Tablo 8.5 Avusturya En İyi Üniversiteler

Avusturya'da lojistik eğitimi veren üniversiteler, lojistik eğitiminin verildiği program türü ve ismi Tablo 8.8'de verilmiştir (http://unileoben.ac.at; https://www.wu.ac.at; Erişim Tarihi: 06.12.2018).

Üniversite	Program Türü	Program İsmi
University of Leoben	Lisans	Endüstriyel Lojistik
	Yüksek Lisans	Endüstriyel Lojistik
Vienna University of Economics	Yüksek Lisans	Tedarik Zinciri Yönetimi

Tablo 8.8 Avusturya'da Lojistik Eğitimi Veren Üniversiteler

9. SWOT ANALİZİ

9.1. Danimarka

Danimarka'nın başta lojistik sektörü olmak üzere incelenen konu başlıkları kapsamında lojistik sektörü odaklı yapılan SWOT analizi Tablo 9.1'de verilmiştir.

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
Ülkenin genel ekonomik durumunun iyi olması (işsizlik ve enflasyon oranlarının düşük olması)	Yaşlı nüfusun oranının yüksek olması
Ulaştırma altyapısının iyi olması (Great Belt, Oresund bağlantıları, altyapı fonu)	Avrupa ihracatı (%1,6) ve ithalatındaki (%1,4) payının düşük olması
Toplam ihracatın üçte ikisinin ülkenin limanları üzerinden yapılması	U. S. News sıralamasında ilk 100'de sadece 1 üniversitesinin olması
Rüzgar enerjisi ve rüzgar türbini üretiminde lider ülkelerden birisi olması	KDV oranının yüksek olması (% 25)
Konteynır taşımacılığı alanında faaliyet gösteren Maersk Group firmasının Fortune Global 500'de yer alması	Turizme elverişli bir coğrafyada olmasına rağmen turizm sektörünün gelişmemiş olması
İsveç ve Almanya ile demiryolu bağlantısının olması	
LPI bakımından Zamanında Teslim gibi çekirdek bir bileşeninin olması	Domates, salatalık, kabak, narenciye vb. ürünlerde mevsimsel değişen giriş fiyatı uygulamasının olması
Tek Pencere Sistemi'nin kullanılması	
Tarım sektörü dışında tüm sektörlerde serbest mal ticaretinin benimsenmesi	Et (sığır, koyun, hindi, tavuk) ve süt ürünleri ve bazı tarım ürünlerinde (patates, pirinç vb.) tarife kotasının uygulanması
U. S. News sıralamasında yer alan 6 üniversitenin 4'ünde lojistik eğitiminin olması	
Toplumsal uzlaşmanın sağlanmış olması ve terör, çatışma riskinin olmaması	
Fırsatlar	**Tehditler**
Fehmarn Belt köprüsünün 2020 yılında faaliyete geçmesiyle Almanya ile ticaretin daha da gelişebilecek olması	Fransa'da ortaya çıkan sarı yelekler olayının diğer ülkeler üzerindeki olası etkileri
En çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkenin 6 LPI'nin 4'ünde ilk sırada yer alan Almanya olması	İstanbul Havalimanı'nın faaliyete geçmesi

Tablo 9.1 Danimarka SWOT Analizi

9.2. Avusturya

Avusturya'nın başta lojistik sektörü olmak üzere incelenen konu başlıkları kapsamında lojistik sektörü odaklı yapılan SWOT analizi Tablo 9.2'de verilmiştir.

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
Ülkenin genel ekonomik durumunun iyi olması (işsizlik ve enflasyon oranlarının düşük olması)	Yaşlı nüfusun oranının yüksek olması
Avrupa ulaşım yolları açısından merkezi bir konumda olması	Avrupa ihracatı (%2,6) ve ithalatındaki (%2,7) payının düşük olması
Ulaştırma altyapısının özellikle demiryolu altyapısının iyi olması	Fortune Global 500 sıralamasına giren firmasının olmaması
Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İtalya, Slovakya, Slovenya ve İsviçre ile demiryolu bağlantısının olması	U. S. News sıralamasında ilk 100'de üniversitesinin olmaması
Tuna Nehri üzerinde yer alan 4 limanın da Ren-Main-Tuna kanalı aracılığıyla Rotterdam Limanı'na bağlantısının olması	
LPI bakımından Uluslararası Taşımacılık gibi çekirdek bir bileşeninin olması	
Cargo Center Graz gibi Avrupa'nın en iyi lojistik köyleri arasında yer alan bir lojistik köye sahip olması	U. S. News sıralamasında yer alan üniversitelerin hiçbirinde lojistik eğitiminin olmaması
Tek Pencere Sistemi'nin kullanılması	
Gıda maddeleri, özel meskenler (Konut), taksi ve toplu taşıma sektörlerinde KDV oranının düşük olması (% 10)	
Toplumsal uzlaşmanın sağlanmış olması ve terör, çatışma riskinin olmaması	
Fırsatlar	**Tehditler**
En çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkenin 6 LPI'nin 4'ünde ilk sırada yer alan Almanya olması	Fransa'da ortaya çıkan sarı yelekler olayının diğer ülkeler üzerindeki olası etkileri
	İstanbul Havalimanı'nın faaliyete geçmesi

Tablo 9.2 Avusturya SWOT Analizi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada 2018 yılının ağustos ayında yayınlanan son Lojistik Performans Endeksi'nde dördüncü sırada yer alan Avusturya ile sekizinci sırada yer alan Danimarka'nın lojistik performansına ilişkin başarısının altında yatan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Her iki ülkenin de başta lojistik sektörü, lojistik altyapısı, lojistik sektöründe eğitim ve insan kaynakları profili olmak üzere ulaştırma sistemleri, lojistik alanda yeni yatırım ve projeleri, lojistik sektöründeki STK faaliyetleri, tersine lojistik ve yeşil lojistik uygulamaları ve benzeri konular incelenmiştir. Yapılan incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda; her iki ülkenin de genel ekonomik durumunun iyi olduğu (işsizlik ve enflasyon oranlarının düşük olduğu), ulaştırma altyapısının iyi olduğu, her iki ülkede de Tek Pencere Sistemi'nin kullanıldığı, iki ülkenin de komşularıyla demiryolu bağlantılarının olduğu, iki ülkenin de en

çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkenin 6 LPI'nin 4'ünde ilk sırada yer alan Almanya olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte iki ülkenin de yaşlı nüfusunun oranının yüksek olduğu, her iki ülkenin de Avrupa ihracatındaki ve ithalatındaki payının düşük olduğu, U. S. News sıralamasında ilk 100'de her iki ülkenin de üniversitesinin olmadığı belirlenmiştir.

Ülkelerin farklılaştığı özellikler dikkate alındığında; Danimarka'nın Fortune Global 500'de yer alan bir firmasının olduğu, U. S. News sıralamasında yer alan 6 üniversitesinin 4'ünde lojistik eğitiminin olduğu, rüzgar enerjisi ve rüzgar türbini üretiminde lider ülkelerden birisi olduğu, LPI bakımından Zamanında Teslim gibi çekirdek bir bileşeninin olduğu, KDV oranının yüksek olduğu, bazı ürünlerde giriş fiyatı uygulaması bazı ürünlerde ise tarife kotası uygulaması olduğu anlaşılmıştır. Avusturya özelinde bir değerlendirme yapmak gerekirse; Avusturya'nın Cargo Center Graz gibi Avrupa'nın önemli lojistik köylerinden birine sahip olduğu, Avrupa ulaşım yolları açısından merkezi bir konumda olduğu, LPI bakımından Uluslararası Taşımacılık gibi çekirdek bir bileşeninin olduğu, Fortune Global 500 sıralamasına giren firmasının olmadığı, U. S. News sıralamasında yer alan üniversitelerin hiçbirinde lojistik eğitiminin olmadığı tespit edilmiştir.

Danimarka açısından Lojistik Performans Endeksi alt bileşenleri dikkate alındığında;

Gümrükler: LPI sıralaması ve puanı bakımından dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak son yayınlanan LPI'de dördüncü sırada yer almıştır. Bu ilerleme Doing Business raporu ile de doğrulanmıştır. Doing Business 2018 raporuna göre Danimarka 3.sırada yer almıştır. Bu ilerleme de şüphesiz Tek Pencere Sistemi'nin ve Ortak Gümrük Tarifesi'nin uygulanmasının etkisi de göz ardı edilemez.

Altyapı: Danimarka, LPI altyapı sıralamasında hiçbir zaman ilk ona girememiştir. 2000 yılında faaliyete geçen Great Belt ve Oresund köprülerine rağmen LPI sıralaması dikkate alındığında altyapı bakımından ülkede önemli bir ilerleme olmamıştır. Ülkede 2020 yılıma kadar somut projeler ve diğer altyapı faaliyetlerinde kullanılmak üzere bir altyapı fonu oluşturulmuştur. Ayrıca 2020 yılında faaliyete geçecek olan Fehmarn Belt bağlantı ve altyapı fonu sayesinde yapılacak olan yatırımlarla ülkenin altyapı bakımından daha iyi bir konuma geleceği düşünülmektedir.

Uluslararası Taşımacılık: Danimarka, uluslararası taşımacılık bakımından istikrarsız bir grafik sergilemiştir. Almanya ve İsveç ile demiryolu bağlantısının olmasına, Aarhus ve Frederica gibi önemli limanlara sahip olmasına, iki önemli uluslararası ulaştırma koridoru içerisinde yer almasına rağmen LPI sıralaması bakımından söz konusu bileşene ilişkin önemli bir başarı elde edilememiştir.

Lojistik Kalite ve Yeterlilik: Danimarka'nın LPI puanı bakımından bazı raporlarda 4 puan ve üzerinde puan aldığı bir bileşendir. Ancak ülkenin bazı raporlarda 4 puan ve üzerinde bir puan almasından hareketle lojistik rekabet edebilirliğinin yüksek olduğunu ifade etmek yanıltıcı olacaktır. Ülkenin Fortune Global 500'de yer alan sadece bir firmasının olması bu durumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte U. S. News sıralamasında yer alan altı üniversitenin dördünde lojistik eğitimi olmasına rağmen lojistik kalite ve yeterlilik ile doğrudan bir etkisinin olduğu kodlanmasa bile lojistik eğitiminin önemli bir etkisinin olduğu göz ardı edilemez.

Takip ve İzleme: Danimarka'nın LPI sıralaması bakımından 2012 ve 2018 raporunda ilk ona girdiği bileşendir. Lojistik faaliyetlerde kullanılan teknolojilerin modernliği ve uygulanabilirliği ile doğrudan bağlantılı olan bu bileşene göre yüklerin veya taşımacılık faaliyetlerinin takibi ve izlenmesi noktasında Danimarka'nın iyi bir konumda olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar ülkede akıllı ulaştırma sistemleri ve dijital göstergeler kullanılsa da lojistik bilgi sistemlerinin eksikliği LPI sıralamasına ve puanına da yansımaktadır.

Zamanında Teslim: Yayınlanan tüm LPI sıralamaları dikkate alındığında Danimarka'nın çekirdek bileşeninin Zamanında Teslim bileşeni olduğu belirlenmiştir. Söz konusu

bileşen, Danimarka'nın 2016 yılı raporu hariç diğer tüm raporlarda en yüksek puan aldığı bileşendir. Bu bileşenin çekirdek bileşen olmasında Almanya gibi LPI'ne damgasını vurmuş olan bir ülke ile hem kara hem de demiryolu bağlantısının olması, yine İsveç ile demiryolu bağlantısının olması, tüm ulaştırma türleri ve karma taşımacılık için elverişli bir yapıya ve sisteme sahip olması, ulaşım altyapısının ve uluslararası ulaşım bağlantılarının iyi olması gibi faktörler etkili olmuştur.

Avusturya açısından Lojistik Performans Endeksi alt bileşenleri dikkate alındığında;

Gümrükler: Avusturya, tıpkı Danimarka gibi LPI sıralaması ve puanı bakımından dalgalı bir seyir izlemiştir. Sadece iki kez, 2007 ve 2012 yıllarında yayınlanan LPI'de ilk onda yer almıştır. Tek Pencere Sistemi'ni ve Ortak Gümrük Tarifesi'ni uygulamasına rağmen gümrükler konusunda iyi bir derce elde edememiştir. Bu durum Doing Business raporu ile de doğrulanmıştır. Doing Business 2018 raporuna göre Avusturya 22.sırada yer almıştır.

Altyapı: Avusturya, altyapı bileşeni bakımından 2007 ve 2018 yılında yayınlanan raporlarda ilk ona girmiştir. Yayınlanan son raporda puan bakımından en yüksek puan alınan ikinci bileşendir. Ülkede büyük Adriyatik limanlarına demiryolu bağlantıları, özellikle Güney Doğu ve Doğu Avrupa›ya hava taşımacılığı bakımından Viyana önemli bir altyapıya sahiptir. Özellikle demiryolu altyapısı bakımından ülkede önemli yatırımlar olmaktadır. 2017 yılında ülkede bulunan dört adet demiryolu terminali için toplamda 390 milyon euro'luk yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların bir karşılığı olarak 2010, 2012, 2014 ve 2016 yıllarında yayınlanan raporlarda ilk ona giremeyen Avusturya'nın son raporda 5.sırada yer aldığı görülmektedir.

Uluslararası Taşımacılık: Yayınlanan bütün LPI sıralamaları dikkate alındığında Avusturya'nın çekirdek bileşeninin Uluslararası Taşımacılık bileşeni olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bileşen, Avusturya'nın 2014 yılı raporu hariç diğer tüm raporlarda en iyi sıralamaya sahip olduğu bileşendir. Bu bileşenin çekirdek bileşen olmasında Almanya gibi LPI'ne damgasını vurmuş olan bir ülke ile komşu olması, Pan-Avrupa ulaştırma koridorlarından koridor 4, koridor 7 ve koridor 10'da yer alması, deniz bağlantısının olmamasına rağmen Tuna Nehri üzerinde yer alan ve Rotterdam limanı ile bağlantısı olan dört limanının olması gibi faktörler etkili olmuştur.

Lojistik Kalite ve Yeterlilik: Avusturya'nın LPI puanı bakımından dört raporda 4 puan ve üzerinde puan aldığı bir bileşendir. Ülke son iki raporda sırasıyla 4. ve 6. Sırada yer almıştır. Bu başarının altında Cargo Center Graz gibi Avrupa'nın en iyi lojistik köyleri arasında yer alan bir lojistik köye sahip olmasının yattığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak, ülkenin Fortune Global 500'de yer alan bir firması bulunmamaktadır. Aynı zamanda U. S. News sıralamasında yer alan üniversitelerinin hiçbirinde lojistik eğitimi yoktur. Doğrudan lojistik kalite ve yeterlilik ile ilgili olduğu düşünülmese bile hem Fortune Global 500'de hem de U. S. News sıralamasında yer alan üniversitelerinin hiçbirinde lojistik eğitiminin olmamasına rağmen ülkenin Danimarka'ya kıyasla söz konusu bileşen bakımından daha iyi durumda olduğu yorumu yapılabilir.

Takip ve İzleme: Avusturya'nın LPI sıralaması bakımından yayınlanan son iki raporda ilk ona girdiği bileşendir. Lojistik faaliyetlerde kullanılan teknolojilerin modernliği ve uygulanabilirliği ile doğrudan bağlantılı olan bu bileşene göre yüklerin veya taşımacılık faaliyetlerinin takibi ve izlenmesi noktasında Avusturya, tüm raporlarda Danimarka'nın gerisinde kalmıştır. Ülkede toplum ve devlet tarafından kullanılan ulaştırma uygulamaları olmasına rağmen ülkenin sevkiyatların izlenmesi ve takip edilmesi konularında genel olarak başarılı olduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır.

Zamanında Teslim: Avusturya, söz konusu bileşen bakımından sadece 2007 ve 2016 yıllarında yayınlanan raporlarda ilk ona girmiştir. Bu bileşen, 2010 yılı raporu hariç diğer tüm raporlarda Avusturya'nın en yüksek puan aldığı bileşen olmasına rağmen Avusturya

sıralama olarak iyi bir konumda yer alamamıştır. Almanya gibi LPI'ne damgasını vurmuş olan bir ülke ile komşu olmasına, uluslararası ulaştırma koridorları içerisinde yer almasına, Avrupa ulaşım yolları açısından merkezi bir konumda olmasına, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İtalya, Slovakya, Slovenya ve İsviçre ile demiryolu bağlantısının olmasına rağmen ülke söz konusu bileşen bakımından iyi bir sıralamaya sahip değildir.

KAYNAKÇA

1. Erturgut, R. (2016). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
2. Larson, P. D. ve Gammelgaard, B. (2001). "Logistics in Denmark: A Survey of the Industry", *International Journal of Logistics*, 4(2): 191-206.
3. Yapraklı, T. Ş. ve Ünalan, M. (2017). "Küresel Lojistik Performans Endeksi Ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi", *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 31(3): 589-606.
4. https://tr.wikipedia.org/wiki/Danimarka, (Erişim Tarihi: 23.10.2018).
5. http://www.mfa.gov.tr/danimarka-kunyesi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 23.10.2018).
6. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/danimarka/ulke-profili/genel-bilgiler, (Erişim Tarihi: 23.10.2018).
7. https://dors.dk/files/media/rapporter/2018/F18/english_summary/f18_summary_and_recommendations.pdf, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).
8. Danimarka Ulusal Reform Programı 2018, https://m.fm.dk/ministryoffinance/home/publications/2018/denmarks-national-reform-programme-2018, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).
9. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/danimarka/ulke-profili/genel-ekonomik-durum, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
10. https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/docs/refmaps.html, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
11. https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/da.html, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
12. https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/docs/summary/DA_general_one_pager.pdf, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
13. https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).
14. http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/danimarka-ulke-raporu, (Erişim Tarihi: 01.11.2018).
15. https://lpi.worldbank.org/about, (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
16. https://www.usnews.com/education/best-global-universities/articles/methodology, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).
17. https://www.usnews.com/education/best-global-universities/search?region=&country=denmark&subject=&name=, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).
18. http://kandidat.au.dk/en/logisticsandsupplychainmanagement/, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).
19. https://www.dtu.dk/english/education/msc/programmes/transport_and_logistics, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).
20. https://www.sdu.dk/en/uddannelse/kandidat/candmercglscmod, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).

21. https://www.cbs.dk/en/study/bachelor/bsc-in-international-shipping-and-trade, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).
22. https://www.cbs.dk/en/study/graduate/msc-in-economics-and-business-administration/global-business/supply-chain-management, (Erişim Tarihi: 26.11.2018).
23. https://www.trm.dk/en/publications/2015/transport-infrastructure-in-the-jutland-corridor, (Erişim Tarihi: 30.11.2018).
24. https://www.trm.dk/en/publications/2011/danish-infrastructure-investments, (Erişim Tarihi: 30.11.2018).
25. https://investinaustria.at/en/sectors/logistics/infrastracture.php, (Erişim Tarihi: 30.11.2018).
26. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/avusturya/ulke-profili/genel-bilgiler, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
27. https://tr.wikipedia.org/wiki/Avusturya, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
28. http://www.mfa.gov.tr/avusturya-kunyesi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
29. https://www.advantageaustria.org/international/zentral/business-guide-oesterreich/importieren-aus-oesterreich/logistik/Ueberblick.tr.html, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
30. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/avusturya/ulke-profili/dis-ticaret, (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
31. https://www.usnews.com/education/best-global-universities/search?country=austria&name=, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
32. http://unileoben.ac.at/en/2883/, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
33. https://www.wu.ac.at/en/programs/masters-programs/, (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
34. https://lpi.worldbank.org/international/scorecard/radar/254/C/AUT/2007#chartarea, (Erişim Tarihi: 06.12.2018)

Etnografya Müzelerine Bir Örnek: Kuruluşunun 25. Yılında Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi

Zerrin AYDIN TAVUKÇU[1]

CHAPTER 59

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütünü anlamına gelen kültür[1], toplumun kimliğini oluşturan bireylerin geçmişi, bugünü ve yarını arasında ilişki kurmasını sağlayarak onu diğer toplumlardan farklı kılar. Ayırt edici bir nitelik taşımakla birlikte, aynı toplum içinde, fertleri birbiri ile kaynaştıran ve uyumlu kılan bir niteliğe de sahiptir. Kısaca bir ulusun, bir halk ya da topluluğun yaşam tarzı ve birikimi olarak tanımlayabileceğimiz kültür[2], toplumun sosyal yapısına yön veren, kişilik kazandıran aynı zamanda milletten millete değişen değerler bütünüdür.

Uygarlıklar beşiği Anadolu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştıkları yerde bulunması, önemli ticari yolların kavşak noktasında yer alması, verimli toprakları, elverişli iklimi ve su kaynaklarının zenginliği ile son derece renkli ve zengin çeşitliliğe sahip uygarlıkların ve kültürlerin doğmasına, büyüyüp gelişmesine imkan tanımıştır.

Çok kültürlü bir geçmişe sahip olan ülkemizde gelenek ve görenekler, Anadolu insanının yaşamında etkili olan çevre faktörleri ve bunun getirdiği yaşam biçimleri ile giderek yok olmaktadır[3]. Bu nedenle zaman içerisinde kaybolan maddi kültür ürünlerini derleyip-toplamak, korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla Etnografya Müzeleri kurulmuştur[4]. Ülkemizde kurulan bu tür müzelere ilk örnek, Selçuklu Dönemi'nden günümüze kadar gelen Türk sanatının en güzel örneklerinin sergilendiği Ankara Etnografya Müzesi'dir[5]. Zamanımıza en yakın geçmişe ait olan ve endüstri öncesi kültür ürünleri ile ilgilenen bu müzeler, sergilemeleri ve canlandırmalarıyla halk kültürünü yansıtan, kuşaktan kuşağa aktarılmasında etkin rol oynayan müzelerdir[6]. Etnografyanın konusunu oluşturan malzemeler giyim, süs eşyası, ev aletleri, tarım aletleri ve halk sanatına ait aletler gibi başlıklar altında toplanmaktadır[7]. 19. yy.'ın ikinci yarısından sonra gelişme kaydeden ve günümüzde arkeoloji antropoloji, jeoloji, zooloji ve botanik gibi bilim dallarıyla ortak bir çalışma içinde olan bu müzeler arkeoloji müzeleri bünyesinde olabildiği gibi, Erzurum örneğindeki gibi bağımsız da olabilirler (Resim 1).

Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesine ev sahipliği yapan ve Selçuklu Dönemi geleneksel mimari tarzını en güzel yansıtan eserlerden biri olan Yakutiye Medresesi, dört eyvanlı kapalı avlulu medreseler grubunda yer alır (Plan 1). Yapı tek katlı plan şemasında inşa edilmesine rağmen, giriş bölümü iki katlı düzenlenmiştir. Taç kapısında bulunan kitabeye göre, İlhanlı Hükümdarı Sultan Olcayto zamanında Gazan Han ve Bolugan Hatun adına, Cemaleddin Hoca Yakut Gazani tarafından H. 710 / M. 1310 yılında yaptırılmıştır[8].

---

1 Cevizci 2010, s. 989 vd.

2 Cevizci 2010, s. 989 vd.

3 Atasoy 2001, s. 58.

4 Bu konuda dünyadaki ilk örnek 19. yy.'ın ortalarında Kopenhag'da açılan Danimarka Milli Müzesi'dir. Bkz. Tapan 1984, s. 547. Dünya çapında ünlü etnografya müzelerine New York Metropolitan, Londra British Museum, Paris Louvre Müzesi, Washington DC Smithsonian Enstitüsü ve St. Petersburg'daki Rusya Etnografya Müzesi örnek olarak verilebilir. Ülkemizde ise etnografik koleksiyonlara sahip müzelerin örneklerini Adana, Amasya, Ankara, Çanakkale, Denizli, İzmir ve daha pek çok ilimizde bulmak mümkündür. Bkz. Dural Tasouji 2013, 138.

5 Atatürk'ün girişimleriyle, Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından tasarlanarak 1927 yılında hizmete açılmıştır. Bkz. Gerçek 1999, s. 398; Türkiye Müzeleri 2002, s. 23; Kumandaş 2009, s. 25-31; Dural Tasouji 2013, s. 139.

6 Atasoy 2001, s. 58; Demirel Gökalp 2013, s. 78.

7 Tapan 1984, s. 555-556.

8 Konyalı 1960, s. 302-335; Akçay 1965, s. 146-152; Kuran 1969, s. 124-127; Sözen 1970, s. 1-7; Karpuz 1976, s. 10; Gündoğdu 1979, s. 333-335; 1989, s. 170-171; 1995, s. 23; 2007, s. 22; 2010, s. 33; Tuncer 1986, s. 33-34; Çam 1988, s. 289-310; Aslanapa 1990, s. 184; Ünal 1992, s. 54-56; Arslan 2007, s. 20-23; Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 119-124; Yılmaz-Özer-Aktürk-Bayrak 2012, s. 100.

Yapının en gösterişli kısmı, taç kapı ve minaresinin bulunduğu batı cephesidir[9] (Resim 1). Öne ve yukarı taşıntılı, mukarnas kavsaralı taç kapının üç yüzü de bezeme programına dahil edilmiş, geometrik, bitkisel, figür ve yazı kompozisyonlarıyla süslenmiştir[10]. Bu anıtsal taç kapıdan girilerek üzeri sivri beşik tonozla örtülü giriş mekanına ulaşılır. Giriş mekanının kuzey ve güneyinde üzeri sivri beşik tonozla örtülü iki medrese hücresi bulunmaktadır. Güneydeki hücreden hem giriş üzerindeki ikinci kata, hem de güneybatı köşede yükselen minareye ulaşılmaktadır[11]. Kuzey ve güneyde yer alan yan eyvanların doğu ve batısında da sivri beşik tonoz ile örtülü sekiz adet hücre yer alır. Bu hücrelerin düz atkı taşlı girişlerinin alınlık kısımlarını rumi ve palmet desenli rozetler süslemektedir[12]. Girişin hemen karşısında ana eyvanın kuzey ve güneyinde diğerlerine göre daha büyük boyutlarda yapılan iki hücreye yer verilmiştir. Medresenin askeri depo olarak kullanıldığı dönemlerde bu hücrelerden kuzeydoğu köşedekine bir kapı açılmıştır. Yine bu hücrenin doğu eyvana bitişik olan türbe ile bağlantısı bulunmaktadır[13]. Kare kaide üzerinde yükselen, dıştan onikigen içten silindirik planlı gövdeye sahip türbe iki katlı yapılmıştır[14]. İkiz sütuncelerle taşınan sivri kemerlerle hareketlendirilen türbe içten kubbe dıştan konik bir külah ile sonlandırılmıştır.

Avlu dört yandan üzeri beşik tonozlu revaklar ile çevrili, dört ayak üzerinde taşınan mukarnas süslü bir tonoz örtü ile kaplıdır (Resim 2). Tonozun ortası açık bırakılarak buraya tonoz feneri yerleştirilmiştir[15].

Eyvanlar revaklı avluya yüksek sivri kemerle açılmakta, üzerleri de sivri beşik tonozlarla kapatılmıştır. Güney eyvanın kıble duvarında mihrap nişi bulunduğundan burasının mescit olarak kullanıldığı bilinmektedir[16] (Resim 7). Mescidin doğu ve batı duvarlarında iki satır halinde mermer üzerine yazılmış Anadolu'da başka hiçbir yapıda görmediğimiz vakfiye kitabesi bulunmaktadır[17].

Medresenin ön yüzünde dikkati çeken köşelerde yer alan minarelerden kuzey batıdaki kaideye kadar ya yıkılmış ya da hiç yapılmadığından üzeri konik bir külahla kapatılmış durumdadır[18]. Kübik kaideli ve silindirik gövdeli güney batıdaki minarenin ise şerefeden sonrası yıkılmıştır[19]. Tuğla ve sırlı tuğla kullanılan geometrik desenli minarelerde patlıcan moru ve firuze renkli çini süslemeler ise eşsiz niteliktedir[20]. Çini süslemelere sadece bu minarede değil aynı zamanda yapının ana eyvanı ve mescidi gibi iç kısımlarında da

---

[9] Çam 1988, s. 289; Ünal 1992, s. 2; Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 121; Gündoğdu-Bayhan-Arslan 2010, s. 229; Yılmaz 2011, s. 118; Yılmaz- Aktürk-Bayrak-Özer 2012, s. 101.

[10] Ünal 1978, s. 422, 426-427; 1992, s. 4, 29-32; Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 121, 123; Gündoğdu 2010, s. 35; Gündoğdu-Bayhan-Arslan 2010, s. 229.

[11] Çam 1988, s. 289, 291-292; Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 119; Yılmaz 2011, s. 119.

[12] Ünal 1992, s. 26; Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 120, 123.

[13] Çam 1988, s. 292; Ünal 1992, s. 2; Konyalı 2011, s. 372; Yılmaz 2011, s. 120; Gündoğdu 2010, s. 34; Yılmaz- Aktürk-Bayrak-Özer 2012, s. 100, 107.

[14] Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 121, 147-149; Yılmaz- Aktürk-Bayrak-Özer 2012, s. 107.

[15] Akçay 1965, Res. 23; Gündoğdu-Bayhan-Arslan 2010, s. 229; Yılmaz 2011, s. 119.

[16] Akçay 1965, s. 148; Konyalı 2011, s. 373; Yılmaz 2011, s. 120; Yılmaz- Aktürk-Bayrak-Özer 2012, s. 101.

[17] Akçay 1965, Res. 25; Ünal 1992, s. 56-59; Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 120; Gündoğdu-Bayhan-Arslan 2010, s. 229; Konyalı 2011, s. 373.

[18] Yılmaz- Aktürk-Bayrak -Özer 2012, s. 101.

[19] Konyalı 2011, s. 370; Yılmaz- Aktürk-Bayrak-Özer 2012, s. 101.

[20] Ünal 1978, s. 419.

rastlanmış ancak bunlardan hiçbir iz günümüze gelmemiştir[21]. Düzgün kesme taşlarla inşa edilen yapının genelinde İlhanlı ihtişamını ve gücünü gösteren kaliteli bir işçilik göze çarpmaktadır[22].

Yapı, Osmanlı Dönemi'nde uzun bir süre dökümhane olarak kullanılmıştır[23]. Medresenin güneybatı kısmına, Yeniçeri Kışlası inşa edilince buraya Yakutiye Kışlası denilmiştir[24]. Yakutiye Medresesinin, 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet dönemine kadar kışlanın askeri deposu olarak kullanıldığı da bilinmektedir[25]. Medrese, Müzeler Müdürlüğü'nün girişimiyle 1944-1947 yıllarında Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmıştır[26]. Yapı, 1964 ve 1973 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1991 yılında ise Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından küçük çaplı onarımlar geçirmiştir[27]. Günümüzde Erzurum'un simgelerinden biri haline gelmiş olan Yakutiye Medresesi, Erzurum Müze Müdürlüğüne bağlı birim olarak 29 Ekim 1994 yılından beri Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi olarak hizmet vermektedir[28] (Resim 3). Şehrin merkezinde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Lala Paşa Camisi'nin yanında yer alan yapı kentte en çok ziyaret edilen kültür varlıklarımızdan biridir.

Etnografya Müzesi'nin girişinin kuzey ve güneyinde bulunan üzeri sivri beşik tonozla örtülü iki medrese hücresi, bugün müzenin idari bölümleri olarak kullanılmaktadır. Bu kısımdan müzede sergilenen eserlerle ilgili bilgileri içeren bir broşür de alınabilir. Müzede medresenin doğudaki ana eyvanı (Resim 2) Müzeler Haftasında konferans ve panellerin, kentin ileri gelenlerinin katıldığı küçük çaplı ilim sohbetlerinin ve sergilerin yapıldığı bu bölümün kuzeyinde yer alan büyük hücre ise hediyelik eşyaların satıldığı bir mekan olarak düzenlenmiştir. Müzede bölge kültürü ve sanatı ile ilgili etnografik nitelikli eserlerin sergilendiği bölümler, giriş eyvanının sağından devam edildiğinde sırasıyla şunlardır:

1. **Bayan Takı ve Giysi Bölümü:** 18. ve 20. yüzyıl Osmanlı Dönemi el sanatlarını yansıtan geleneksel takı ve giysilerinin sergilendiği bu bölümde bordo renkli kadife bindallı ve üç etek giysi dönemin kadın giysilerine örnek teşkil etmektedir. Giysileri tamamlayıcı nitelikte genellikle gümüşten telkâri tekniğiyle yapılmış kemerler, tepelikler, göğüslük, gerdanlık, küpe, kolye, savatlı, telkâri ve mıhlamalı bilezikler yer alır. Ahşaptan yapılmış nalın, ayak bileklerine takılan halhal, cüzdan, kese, bohça ve örtüler, hamam tası, kildenlik ve sandık ise Osmanlı Dönemi el sanatlarının zenginliğine işaret eden diğer örneklerdir (Resim 4).
2. **Silah Bölümü:** Müzede 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman dilimine tarihlenen son derece zengin bir İslami Dönem silah koleksiyonu bulunmaktadır. Kesici Silahlar, Ateşli Silahlar ve Savunma Silahları olarak üçe ayrılan bölümde Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kullanılan bıçak, kama, hançer, kılıç, gürz, kalkan, süvari kılıcı, yatağan, barutluk, çakmaklı tüfekler ve tabancalar gibi savaş aletleri sergilenmektedir (Resim 5).

---

[21] Konyalı 2011, s. 372; Yılmaz 2011, s. 120.

[22] Yurttaş-Özkan-Köşklü-Tali-Okuyucu-Geyik-Kındığılı 2008, s. 124; Gündoğdu-Bayhan-Arslan 2010, s. 231; Konyalı 2011, s. 370; Yılmaz 2011, s. 120.

[23] Akçay 1965, s. 146; Çam 1988, s. 289, 294, 297; Eskici-Akyol-Kadıoğlu 2006, s. 167.

[24] Akçay 1965, s. 151. Daha sonra Ruslar; Erzurum'u işgal ettiği yıllarda bu kışlaya yerleşmişler ve başlarındaki General Morkof'un adına izafeten Morkof Kışlası olarak da anılmıştır. Bkz. Konyalı 2011, s. 348; Yılmaz 2011, s. 118; Gezgin-Atik 2017, s. 90-93.

[25] Eskici-Akyol-Kadıoğlu 2006, s. 167; Kocaman-Kazaz-Okuyucu 2018, s. 37.

[26] Yılmaz 2011, s. 118.

[27] Eskici-Akyol-Kadıoğlu 2006, s. 167; Kocaman-Kazaz-Okuyucu 2018, s. 38.

[28] Türkiye Müzeleri, 2002, s. 67. Üniversitedeki eğitim hayatımın başında görevlendirilmem dolayısıyla 1994 tarihindeki açılışa tanıklık etmem, anılarda kalan bu olayın çeyrek asır sonra yeniden farklı bir boyut kazanmasını sağlamıştır.

3. **Erkek Takı ve Aksesuarları Bölümü:** Erzurum'un geleneksel erkek kıyafetlerini (gömlek, yelek, kazeki ceket, zıvga, pantolon, kuşak, kaytan, cıstık, düzleme, çorap ve pabuç) tamamlayıcı nitelikte, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait erkek takı ve aksesuarlarından fes, yüzükler, mühür yüzükler, kemer ve tokaları, göğüslük, köstek zincirleri, pazubentler, saat kesesi, tütün tabakaları ve ağızlıklar bu bölümde teşhir edilmektedir (Resim 6).
4. **Medresenin Güney Eyvanı:** Mescit olarak düzenlenmiş bu bölümün duvarlarında mermer üzerine yazılmış, medresenin gelirlerinin nerelerden ve nasıl karşılanacağını belirten vakfiye kitabesi bulunmaktadır. Bu bölümde de tıpkı medresenin kuzey eyvanındaki gibi cansız mankenler ve halı, kilim gibi öğeler yardımıyla bir sergileme yapılmıştır (Resim 7). Sergilemeye yardımcı olarak kullanılan halı ve kilim gibi dokuma örneklerinin hangi döneme ait olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır.
5. **Madeni Eşyalar Bölümü:** 18.-20. yüzyıla ait içine gül suyu konulan gülabdanlar, yakıldığında güzel koku çıkaran buhurun konulduğu buhurdanlıklar, kahve değirmeni, kahve kutusu, dibek ve tokmağı, fincanlar, fincan zarfları ve tabakları, gümüş ve camdan yapılmış şekerlikler, kaşıklar, tombak ibrik ve leğen, şifa tasları, semaver ve ibrik gibi eserleri bu bölümde görmek mümkündür. Osmanlı Dönemi'nde daha çok mutfak eşyası olarak kullanılan madeni eşyalar bölümünde Kaçar Hanedanlığı'na ait 18.-20. yüzyıla tarihlenen vazo, ibrik ve küllük gibi nadir örnekler de sergilenmektedir (Resim 8).
6. **Dokumacılık:** Yörede geleneksel el sanatlarından biri olan ve giderek yok olan dokumacılığın yaygınlaşmasını sağlamak ve bu sanatın unutulmasını önlemek amacıyla ahşap tezgahlarda dokunan halı veya yöresel bir giysi olan, kadınların örtünme amacıyla halen kullandıkları 'ehram' gibi dokumalar tanıtılmaktadır (Resim 9).
7. **Medrese Eğitimi:** Orta ve yükseköğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü medreseler, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nin eğitim öğretim kurumlarıdır. Müzede medresenin doğusundaki ana eyvanın güneyinde yer alan büyük hücre, dönemin medrese eğitimini yansıtacak şekilde halı, kilim gibi dokuma örnekleri yardımıyla ders işlenişini ve müderris ile talebelerin oturma düzenini açıklayıcı nitelikte cansız mankenlerle donatılmıştır (Resim 10). Bu kısımda da tıpkı güney eyvanında olduğu gibi dokuma örneklerinin dönemi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.
8. **Yazı Takımı ve Mühür Bölümü:** Bu bölümde, Osmanlı Dönemi'nden kalma hat sanatında kullanılan divit, divit sapı, kalemtıraş, mürekkep ölçme kabı ve hokka takımı gibi malzemeler ile yazı takımları, astronomi aleti, rubu tahtası, kıblegâhlar, yüzük ve kolye mühürler ile makaslar sergilenmektedir (Resim 11).
9. **Tarikat ve Tartı Aletleri Bölümü:** Müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eserler arasında Rufai şişleri, def, teber, keşkül, mütteka, şifa tasları, hamayıllar, muskalar, tılsımlar, tartı aletleri, dirhemler, değişik tiplerde kantarlar ve teraziler gibi etnografik eserler bulunmaktadır (Resim 12).
10. **Erzurum Ev Yaşamı:** Eski Erzurum evlerinde en önemli bölüm olan Tandır Evi (Mutfak), sadece yemek pişirmek için değil aynı zamanda dinlenmek, oturmak ve yatmak için de kullanılmaktadır. Tandır Evi olarak kullanılan ve zemin katın en geniş mekanı olarak tasarlanan bu alan harem olarak belirlenmiştir. Kareye yakın bir plan tipinde olan Tandır Evi, yöreye özgü kırlangıç tavan ile örtülmüştür. Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi'nde medresenin kuzey eyvanı Erzurum'un eski evlerindeki en önemli bölümü oluşturan Tandır Evi olarak düzenlenmiştir. İçerisinde tandır adı verilen ocağın da bulunduğu bu bölüm cansız mankenler, mutfak eşyaları ve sofra takımları, mobilyalar ve kilimler yardımıyla Erzurum'un eski evlerindeki en önemli bölümü başarıyla yansıtmaktadır (Resim 13).
11. **Selçuklu Seramikleri Bölümü:** 12.-13. yüzyıl Selçuklu Dönemine ait olan ve günümüze gelebilen nadir örneklerin sergilendiği bu bölümde sıraltı ve sgrafitto tekniğinde yapılmış çanak, çömlekler, tabaklar, kandiller, rythonlar vb. seramikler bulunmak-

tadır. Dönemin seramik sanatını en güzel şekilde temsil eden turkuaz, mavi ve yeşil renkli bu nadide örnekler, bitki ve hayvan motiflerinin yanı sıra geometrik desenlerle de bezenmiştir (Resim 14).

12. **Sikke Bölümü:** Türk ve İslami Dönem sikkeleri, Saltukoğulları, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Eretna Beyliği ve Osmanlılara ait Erzurum Darphanesinde darbedilmiş sikkeler ile Osmanlı ve Cumhuriyetin son dönemlerine ait kağıt paralar, kronolojik bir sırayla sergilenmektedir (Resim 15).
13. **Bayan Giysi Bölümü:** Erzurum'un geleneksel kadın giysilerine baktığımızda, ev içi kıyafeti ve sokak giyimi olarak ikiye ayrıldığını görürüz. Müzenin bu bölümünde gelinlik gibi son derece özenle işlenmiş örneklerin yanı sıra bugün artık kullanılmayan cepken, üç etek, yelek gibi birçok örnek korunmaktadır. Çarşaf gibi sokak kıyafetlerinin yanında giysilerin tamamlayıcı aksesuarlarından olan yüzük, küpe, bilezik, saçlık, broş, kemer gibi yöreye ait küçük el sanatları örnekleri de Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi vitrinlerinde sergilenmektedir (Resim 16).

Sonuç olarak; etnografik ürünler, bilimsel olarak incelendiğinde, ait oldukları toplumun ulusal ve sosyal yapısını en iyi şekilde yansıtan, en değerli belgelerdir. Bu nedenle adeta ulusal bir servet olarak görülen etnografik eserlere büyük bir anlam yüklenmekte müze ve özel koleksiyonlarda bilimsel yöntemlerle muhafaza edilmektedir[29]. Geçmişte örneklerini gördüğümüz ve bugün dahi kullandığımız maddi kültür ürünlerinin işlevlerini, zaman içerisinde geçirdiği değişimleri, toplumdaki yeri ve önemini araştırıp, gelecek kuşaklara aktaran etnografya müzelerinin bir kültür merkezi olduğu düşüncesiyle hareket etmesi sonucunda, temsil ettiği kültürün ruhunu yaşatması mümkün olabilecektir[30]. Aksi halde ait oldukları günlük yaşam içerisinde bir anlamı ve kullanım değeri olan maddi kültürün izlerinin silinmesi kaçınılmazdır[31]. Alan taraması ve belgeleme sonucunda toplanan etnografik malzeme, müzelerde sergilenerek toplumu oluşturan bireylerin içinde yetiştiği kültüre yabancı kalmaması sağlanmış olur. Her ne kadar yöreye ait malzemenin müzelere kazandırılmasında zorluklar yaşansa da kültürel kimliğinin yansıtılması adına sergilenen eserlerin yöreye ait olmasına dikkat edilmelidir[32]. Etnografya müzeleri aynı zamanda kendi yöresi dışında, yakın çevre kültürlerinin malzemesini de değerlendirerek kültürel etkileşimi belgeler[33]. Kültürel değişimin takip edilmesi ve kültürümüzün geçmişi ile bugünü arasında bağ kurulmasında etnografya müzeleri son derece önemlidir[34]. Bu açıdan, geçmişte ve yakın dönemde ülke kültüründe önemli rol oynayan maddi ürünler müzelere kazandırılmalı ve doğal ortamına yakın, işlevlerini açıklayıcı nitelikte yardımcı öğelerle birlikte sergilenmelidir[35]. Hatta Mershen'e göre[36] etnografik eserler, arkeolojik buluntularla birlikte kronolojik olarak sergilenmelidir. Sessiz arkeolojik verilerin ve yaşayan etnografik belgelerin buluştuğu bir yer olan bu tür müzeler[37], dün ile bugün, geçmiş ile gelecek arasında adeta bir köprü oluşturur.

---

29 Tapan 1984, s. 547.

30 Atasoy 2001, s. 58.

31 Dural Tasouji 2013, s. 141-142.

32 Atasoy 2001, s. 58.

33 Tapan 1984, s. 547; Atasoy 2001, s. 59.

34 Öztürk 1997, s. 335.

35 Öztürk 1997, s. 334.

36 Mershen 1994, s. 79.

37 Atasoy 2001, s. 58.

KAYNAKLAR

1. Akçay İ. (1965). "Yakutiye Medresesi" Vakıflar Dergisi, Sayı: VI, s. 146-152, İstanbul.
2. Aslan M. (2007). "Anadolu'da Dış Yan Yüzleri Tezyin Edilmiş Tek Taç Kapı Örneği: Yakutiye Medresesi Taç Kapısı" Serhat Kültür Dergisi, Yıl: 5 (Eylül-Ekim 2007), s. 20-23, İstanbul.
3. Aslanapa O. (1990). Türk Sanatı II. Ankara.
4. Atasoy S. (2001). "Etnografya Müzeleri" 5. Müzecilik Semineri Bildiriler 20-22 Eylül 2000, s. 58-59, İstanbul.
5. Cevizci A. (2010). Felsefe Sözlüğü, İstanbul.
6. Çam N. (1988). "Erzurum'da Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülahazalar" Vakıflar Dergisi, XX, s. 289-310, Ankara.
7. Demirel Gökalp Z. (2013). "Müze Türleri" Müzecilik ve Sergileme, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, s. 72-100, Eskişehir.
8. Dural Tasouji C. (2013). "Bir Hafıza Mekânı Olarak Müze: Ankara Etnografya Müzesi" Karadeniz Teknik Üniversitesi, İletişim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5-6, s. 129-143. Trabzon.
9. Eskici B.-Akyol A. A.-Kadıoğlu Y. K. (2006). "Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar Ve Koruma Problemleri" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt 46, Sayı 1, s. 165-188, Ankara.
10. Gerçek F. (1999). Türk Müzeciliği, Ankara.
11. Gezgin S.-Atik A. (2017). II. Abbdülhamid'in Yıldız Albümleri'nde Erzurum, Erzurum.
12. Gündoğdu H. (1979). Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik, İstanbul Üniversitesi Türk Sanatı Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
13. Gündoğdu H. (1989). "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar" Şehri Mübarek Erzurum, s.135-240, Ankara.
14. Gündoğdu H. (1995). "İslami Devir Erzurum Yapılarındaki Figürlü Kabartmalar Üzerine" IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994) s. 19-31, Konya.
15. Gündoğdu H. (2007). Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri, Ankara.
16. Gündoğdu H. (2010). Tarih ve Medeniyet, Erzurum.
17. Gündoğdu H.-Bayhan A. A.-Arslan M. (2010). Sanat Tarihi Açısından Erzurum, Erzurum.
18. Karpuz H. (1976). Erzurum'da Türk İslam Yapıları, İstanbul.
19. Kocaman İ.-Kazaz İ.-Okuyucu D. (2018) "Tarihi Erzurum Yakutiye Medresesinin Yapısal Davranışının İncelenmesi" Dokuz Eylül Üniversitesi-Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi, Cilt 20, Sayı 58, s. 36-51. İzmir.
20. Konyalı İ.H. (1960). Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul.
21. Konyalı İ. H. (2011). Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, Ankara.
22. Kumandaş M. Y. (2009). "Ankara'da Müze, Müzede Ankara: Etnografya Müzesi" Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Müzecilik III, Ankara'da Müze, Müzede Ankara Sempozyum, 21-22 Mayıs 2009, s. 25-31, Ankara.
23. Kuran A. (1969). Anadolu Medreseleri I, s. 124-127, Ankara.
24. Merschen B. (1994). "The Museum As a Reflection of Interdiscplinary Research" Berytus 41 (1993-1994) s. 77-98.

25. Öztürk İ. (1997). "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Kültürel Değişim ve Müzecilik Açısından Kültürün Maddi Ürünlerinin Önemi" V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri, s. 331-339, Ankara.
26. Sözen M. (1970). Anadolu Medreseleri I. İstanbul.
27. Tapan N. (1984). "Müzelerin Etnografik Çalışmaları ve Kurulacak Bir Etnografya Müzesi İçin Düşünceler" Folklor ve Etnografya Araştırmaları, s. 545-557, İstanbul.
28. Tuncer O. C. (1986). Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar, Ankara.
29. Türkiye Müzeleri (2002). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
30. Ünal R.H. (1978). "Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi›nin Tanıtılması" Çeşitli Konular, Atatürk Üniversitesi Kuruluşunun XX. Yılı Armağanı, s.409-431, Ankara.
31. Ünal R.H. (1992). Erzurum Yakutiye Medresesi, Ankara.
32. Yılmaz A. (2011). Bilinmeyen Erzurum, Erzurum.
33. Yilmaz Ö.-Aktürk E.-Bayrak M.-Özer H. (2012). "Erzurum'da Sosyal Gelişmenin Seyri ve Erzurum'un Ekonomik Yapısı" 81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum, İstanbul.
34. Yurttaş H.-Özkan H.-Köşklü Z.-Tali Ş.-Okuyucu D.-Geyik G.-Kındığılı M. (2008). Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir, Ankara.

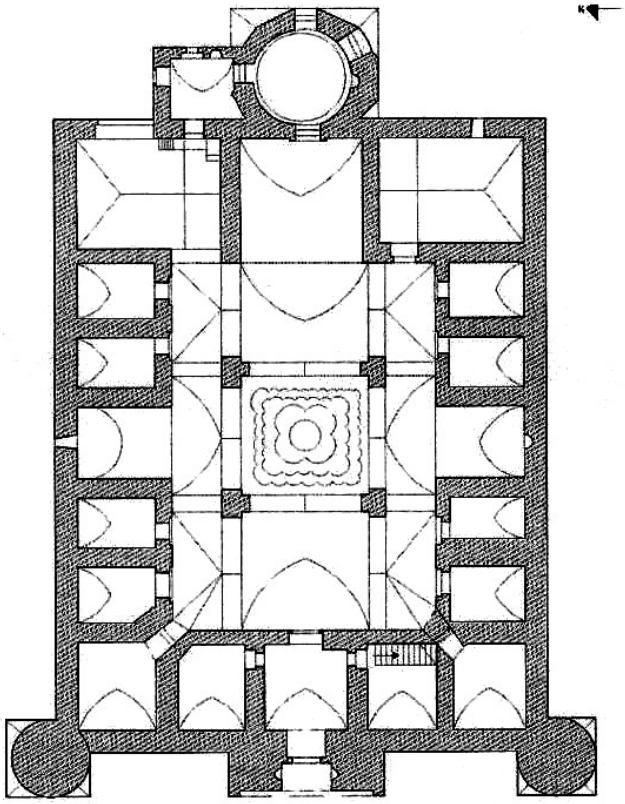

Plan 1: Yakutiye Medresesi

Resim 1. Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi Giriş Cephesi

Resim 2. Yakutiye Medresesi Avlu ve Ana Eyvan

Resim 3. Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi'nin Açılışı

Resim 4. Bayan Takı ve Giysi Bölümü

Resim 5. Silah Bölümü

Resim 6. Erkek Takı ve Aksesuarları Bölümü

Resim 7. Medresenin Güney Eyvanı

Resim 8. Madeni Eşyalar Bölümü

Resim 9. Dokumacılık Bölümü

Resim 10. Medrese Eğitimi Bölümü

Resim 11. Yazı Takımı ve Mühür Bölümü

Resim 12. Tarikat ve Tartı Aletleri Bölümü

Resim 13. Erzurum Ev Yaşamı

Resim 14: Selçuklu Seramikleri Bölümü

Resim 15. Sikke Bölümü

Resim 16. Bayan Giysi Bölümü

Antik Çağda Eşkıyalik Faaliyetleri ve Sosyal Eşkıyalık Üzerine Bir Değerlendirme

Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU[1]

CHAPTER
60

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

GİRİŞ

Antik dönem insanının geçim kaynakları arasında tarım, hayvancılık, madencilik ve dokumacılık gibi çeşitli el emeği isteyen zanaatlar yer almıştır. Yine antik dönem insanı ya üretim fazlasını depolamış ya da ürünlerini satarak başka ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sayede köyler ve kentler kurabilmiştir. Pazar ve ticari ağlar sayesinde ekonomik ilişkiler kurmuş bu da sosyal ve kültürel etkileşimi arttırmıştır. Şehir devletlerinden büyük imparatorluklara kadar her siyasi teşekkül bu ticari ilişkiyi yakın veya uzak çevreleriyle gerçekleştirmiştir. Bu ağın aktöreleri olan üreticilerin ve tüccarların baskına uğrama ve de yağmaya maruz kalma gibi endişeleri olmuştur. Silahlı eşkıya grupları gerek karada gerek ırmak ve denizlerde korku salmışlardır. Zaman ilerledikçe hem şehirlerarası hem de uluslararası ticaretin gelişmesiyle bu haydutluk ve eşkıyalık vakalarında da artış gözlemlenmiştir. Hırsızlık, haydutluk veya korsanlık antik çağın önemli sorunsalları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu üzerindeki çalışma amacı da eşkıyalık ve haydutluk gibi sosyal düzeni tehdit eden olayların hangi düzlemde tartışılması gerektiği ve antik dönem eşkıyalığının nasıl bir yapıya sahip olduğu konusunda bilgiler vermektir. Sosyal bir mesele olan eşkıyalık sadece organize hırsızlık ve örgütlü isyan hareketi değildir. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde kent yaşamı ve kırsal hayat birbirinden çok farklı yaşam biçimleridir. Sosyal eşkıyalık üzerine önemli çalışmaları bulunan Eric Hobsbawm'a göre kırsalda yaşamını sürdüren topluluklarla kent hayatını sürdüren toplumlar birbirlerine güvenmezler. Devlet otoritesi veya meşru idare nazarında suç işleyen eşkıya veya organize suç örgütü yasa dışına düşmüş kırsal kesim insanıdır (Hobsbawm, 1995:11).

Ciddi bir sosyal problem olan eşkıyalık meselesi ile ilgili Antik çağa yönelik fazla akademik çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar ise sosyal güvenlik bazında değerlendirilmiş ve organize suç örgütü faaliyeti olarak özellikle ulusal akademide ön planda tutulmamıştır. Uluslararası akademi dünyasında ise bu konuyla ilgili yeni doktora ve master tezleri dikkatleri çekmektedir. Bunlara örnek olarak Lawrence Ronald Lincoln'un yazdığı Prof. Dr. Johann Cook'un yönettiği ***"A Socio-Historical Analysis Of Jewish Banditry In First Century Palestine: 6 To 70 CE"*** adlı master tezi önemli bir çalışmadır. Burada eşkıya kimdir ve antik dönemde toplumsal eşkıyalık ne anlam ifade etmektedir sorularına cevap aranırken Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık görüşüne de atıfta bulunulmuştur. Diğer taraftan milattan sonra ilk asırda Yahudi eşkıyaları ve Roma ile olan ilişkiler değerlendirilmiştir. Bir diğer örnek ise Philip Charles de Souza'nın yazdığı ***"Piracy In The Ancient World: from Minos to Mohammed"*** adlı doktora tezidir. Bu tez korsanlık üzerine yazılmış bir doktora tezi olup antik dönemden İslam çağına kadar Akdeniz'indeki korsanlık faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Roma dönemiyle ilgili olarak Gail Reardon'un yazdığı ***"Ignoble Robbers: Bandits And Pirates İn The Roman World"*** adlı kitap Roma dönemindeki hırsızlık ve eşkıyalık olaylarına ışık tutmaktadır. Yine Roma dönemi eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili Thomas Grünewald'in ***"Bandits In Roman Empire"*** adlı eseri dikkat çekici bir kaynaktır. Ulusal akademik çalışmalarda ise Prof. Dr. Mustafa Adak'ın yazmış olduğu ***"Batı Toroslar'da Yerel Ayaklanmalar Ve Eşkıyalık"*** makalesi önemli bir çalışmadır. Makalede Toros Dağları'nın eşkıyalar için önemli bir sığınak teşkil ettiği vurgulanmıştır. Bu makalenin yanında Ercüment Yıldırım'ın yazdığı ***"Suriye Eyaleti'nin Kuruluşuna Kadar Roma'nın Doğu Akdeniz'de Korsanlıkla Mücadelesi"*** makale antik korsanlık konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bunların yanında antik Anadolu ve Mezopotamya'da yapılan ticaretten bahsederken hırsızlık ve eşkıyalık sorununa değinen makale ve çalışmalar da mevcuttur. Mesela Thomas Hertel'in ***"Old Assyrıan Law And Justic"*** adlı makalesinde Asurlu tüccarların uğradığı eşkıyalık zorbalıklarına karşı yerel otoritelerin hukuki uygulamaları hakkında bilgiler verilmektedir. Harry A. Hoffner'in ***"Hititler Anadolu'sunda Yasal Ve Sosyal Kurumlar"*** makalesi Hitit dönemindeki hırsızlık olaylarına verilen cezalar ile ilgili bilgiler vermektedir. Bunun yanında sosyal eşkıyalık kavramını ortaya çıkaran Eric Hobswamb'ın ***Sosyal İsyancılar*** adlı eserinden faydalanılmıştır.

Sosyal Eşkıyalık

Adi bir hırsızlık yapan veya zor kullanarak insanların mallarını gasp eden kişi veya kişiler resmi hükümet tarafından eşkıya olarak tanımlanır. Eric Hobswamb'a göre bu tanım tarihçiler için eksik bir tanımlamadır. Çünkü bu tanımda şehirli, köylü ve yoksullaşmış orta sınıftan bahsedilmez (Hobswamb, 1995: 11). Ona göre sınıflar arası rekabet sosyal eşkıyalığı doğurmuştur. Hobswamb'ın buradaki kaynağı devletlerin resmi tutanakları değil daha çok kültür ve edebiyata sirayet etmiş eşkıyaların hikâyeleri olmuştur (Slatta, 2004: 23). Çünkü halk ile devlet arasında her zaman paralel bir dünya görüşü oluşmaya bilir. Bu nedenle Köroğlu veya Dadaloğlu devlet için birer anarşistken halkın nazarında kahraman olmuş liderlerdir. Batıdaki Robin Hood yine aynı şekilde orta ve alt sınıf için adalet timsali bir kahramandır. Hobswamb eşkıyalık sorununa sosyolojik bir değerlendirmeyle yaklaşmaktadır. O, kentli, köylü ve dağlı insanlar arasında çıkan sosyolojik ilişkilerin neticesinde çıkan asayiş sorunlarına başka bir pencereden bakmamıza yarayan sosyal eşkıyalık teorisini ortaya atmıştır. Buradan bakıldığında neolitik devirde toprağa yerleşen ve üretim fazlası koyup bu değeri satan ve zengin olmaya başlayan insanların varlığı sosyal eşkıyalık meselesinin yakın dönemde değil daha eski devirlerde başladığı fikrini uyandırmaktadır. Antik çağda toplumların henüz sınıf bilincinin oluşmadığı düşünülebilir. Fakat zengin ve fakir, üreten ve tüketen insanların olduğu her devirde toplumlar arası rekabet olmuştur. Çünkü yerleşik medeniyete sahip olan ve zenginleşen toplumların öteki olarak görüp barbar diye nitelendirdiği topluluklar antik tarihin kaynaklarında yerini bulmaktadır. Barbar, haydut, eşkıya veya isyancı olarak birçok literatürde görülen bu insanlar antik çağın ilk sosyal eşkıyaları olabilir.

Asur Koloni Devri

Günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önce bugünkü Kayseri şehri sınırları içerisinde olan Kültepe ören yerinde Kaniş-Karum olarak kayıtlara geçmiş yerde muazzam bir ticari hareket vardı. Asur'dan gelen tüccarlar eşek kervanlarıyla zorlu bir yolculuğun ardından Kaniş'e gelir ve satacakları malları Kaniş Karum'unda kaydettirdikten sonra satışa çıkarırlardı. Bu ticaret hareketliliği M.Ö. 1975-1725 yılları arasında en parlak dönemini yaşadı. Bu döneme veya çağa ***Asur Ticaret Kolonileri Çağı*** adı verilmiştir (Şahin, 2004: 13). Mezopotamya ve Anadolu arasındaki bu ticari ilişki yüksek bir ihtimalle daha erken bir dönemde Akkadlar zamanında başladığı düşünülmektedir (Himmetoğlu, 2018: 19). Antik çağın şartları göz önüne alındığında değerli eşyalar taşıyan ticaret kervanlarının ve de tüccarların güvenlik sorunu yaşamları gayet doğaldır. Bu bağlamda Akkad kralı Sargon ve torunu Naram-Sin'in Anadolu'ya yaptıkları seferler önemlidir. Şartamhari metinlerinde anlatılan bu seferlerin ana nedenleri arasında Sami kökenli tüccarların haklarını korumak ve güvenliklerini tesis etmek olduğu anlaşılmaktadır (Soysal, 2015: 254). Buradan hareketle Anadolu'daki Karum ve Wabartum modellerinin hemen Sargon döneminde tasarlandığı da söylenebilir (Günbattı, 1997: 148). Bu bağlamda Mezopotamyalı tüccarların güvenlik sorunları Asur ticaret koloni devrinde de önemini korumaktadır. Zira M. Ö 2. bine ait Mari kaynaklarında yol kesen eşkıyalara atıflar yapılmaktadır (Goulder, 2018: 226). Bu nedenle tüccarların ticaretlerini mağduriyet yaşamadan yapabilmeleri için oluşturulan Karum ve Wabartumlar, yapılan ticaretin güvenliğini hukuki esaslarla teminat altına almışlardır. Buna göre mal ziyanına uğrayan bir Asurlu tüccarın zararı hangi Anadolu kralının ülkesinde gerçekleşmişse o ülkenin karşılayacağı hükme bağlanmıştır. Buna göre krallar tüccarların güvenliğini sağlayacak zararlarını tazmin edecek ve bunun karşılığında da "kafa vergisi" alacaklardır (Atila, 2018: 163).

Asur'dan yola çıkan kervanlar, oldukça uzun ve meşakkatli bir yolculuk yapmak zorundaydılar. Özellikle Hahhum, Urşu, Mamma, Unapse, Şalahşuwa üzerinden Kaniş'e ulaşmak isteyen eşek kervanları tehlikeli vadilerden ve nehir yataklarından geçmek zorundaydı. Bu sebeple birkaç tüccar bir araya gelerek büyük kervanlar oluşturarak kalabalık bir şe-

kilde yolculuk yapılırdı (Klaas R. Veenhof, 2011: 58). Bu sayede kervanın güvenliği için daha fazla adama ve muhafıza ulaşılmaktaydı (Goulder, 2018: 239). Buna rağmen Asurlu tüccarların yolda hırsızlık ve eşkıyalık olaylarıyla karşılaştıkları tahmin edilmektedir. Zira Asur ile Kaniş arasında yapılan anlaşmalarda geçen maddeler bu fikri uyandırmaktadır:

"Anadolu ülkesinde bir Asurlu tüccar öldürülür ve malları çalınırsa, öldürülen Asurlu için yakınları kan parası alacak, kayıp mallarının bedeli ise yakınlarına ödenecektir."(Günbattı, 2011:71)

"Eğer Anadolu'da birisinin kumaşları kaybolursa kayıp aranacak bulunursa teslim edilecektir. Bulunamazsa kaybın sahibi yemin edecek ve kaybı ödenecektir" (Günbattı, 2012:158)***.***

Asur ve Hahhum arasında yapılan başka bir anlaşma metninde:

"Hain bir gemiciye bir Asurlu'nun gemisini batırması ve yükünü yağmalaması için emir verilmeyecektir. Eğer nehirde[1] ***bir gemi batırılırsa, geminin taşıdığı mal ve gemiye ait her şey tam olarak ödenecektir***(Günbattı, 2012: 160)***.***

Buradan anlaşıldığına göre Anadolu-Mezopotamya hattında eşek kervanlarıyla yapılan yolculuklar eşkıya baskınlarıyla karşı karşıya kalabilmektedir (Hertel, 2011: 135). Yaşanan can ve mal kayıplarının ciddi bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun yerel kralları kervan yollarını gözetleyen muhafızlar bulundurmak zorunda kalmışlardır (Veenhof, Jesper, 2008: 209). Yukarıdaki anlaşma maddelerinin kervanların her hangi bir baskına uğramaları durumuna karşı konulduğu açıktır. Bununla beraber Asur-Kaniş arasında eşkıyalık yapan grupların olduğu da yadsınamaz. Fakat Asur belgelerinde eşkıyalık olaylarıyla ilgili bilgi oldukça azdır. Elimizdeki Asur koloni çağına ait bir belgede Takmur şehri tüccarlarının tehlikeli yolculuk yapmak zorunda kaldıklarını, isyanlar sebebiyle dağlık bölgelerin sıkıntılı olduğu, kervanların "habbātum"[2] adı verilen eşkıyalar tarafından soyulduğu belirtilmektedir. Tüccarların kötü bir durumda oldukları ve Şap şehrinde bekledikleri aktarılmaktadır (Günbattı, 2012:108). Burada krallıklar arasındaki siyasi çekişmelerden kaynaklanan anarşi ortamlarında da kervanların sıkıntı çektiği anlaşılmaktadır. Örneğin Harsamna kralı Kaniş'e giden yolları kapatmış ve Asurlu tüccarlar kervanları için endişeye düşmüşlerdir (Günbattı, 2012: 36). Fakat kargaşa durumlarında bile yerel kralın Asur kervanlarının güvenliğini sağlama zorunda olduğuna dair görüşler de mevcuttur (Küçükbezci, 2011: 31).

Yukarıdaki bilgiler ışığında anlaşılıyor ki eşkıyalık ve organize yağmacılık Mezopotamya-Anadolu ticaret hattı için göz ardı edilemeyecek bir tehlikeydi. Bu tehlikeyi bertaraf etme görevi de Anadolu'daki yerel krallara düşmekteydi. Kral hâkim olduğu bölgedeki ticaret yolunun güvenliğini garanti etmek ve tüccarların malının sigortası olmak zorundaydı (Küçükbezci, 2011: 28). Fakat bu tazminatın yanında olası hırsızlık, baskın veya haydutluk olaylarında sorumluları bulup cezalandırmak da yerel kralın vazifesiydi (Veenhof, Jesper, 2008: 184). Bu bilgiler ışığında koloni devrindeki haydutluk ve yağma olaylarının E. Hobswam'ın "sosyal eşkıyalık" kuramına uygun olup olmadığı ile ilgili elimizde fazla ver bulunmamaktadır. Yapılacak arkeolojik çalışmalara ve çeviri faaliyetleri sayesinde bu konuda daha fazla veriye ulaşılacağı düşünülmektedir. Koloni devrinde şe-

[1] Buradaki Fırat nehridir. Buradan anlaşıldığına göre kara ticaretinin devamı için yer yer nehirleri geçmek için gemiler de kullanılmıştır.

[2] Habbātum: Mari kaynaklarında da karşımıza çıkan bu kelime alenen eşkıyalık kelimesini karşıladığı ile ilgili yeterli delil yoktur. Onların Dicle'nin doğusunda ortaya çıkan ve zamanla batıya doğru hareket eden hareketli ve silahlı bir topluluk olduğu düşünülmektedir. Bu topluluk ticaretle uğraşan kendi içinde organize bir topluluktur. Bazen çevredeki krallar tarafından kullanıldıkları ileri sürülmektedir. Bunların yanında silahlı olmaları onların bu tür eşkıyalık hareketlerinde bulunduğuyla ilgili elde belge olması kervan yolları üzerinde etkili olduklarını ortaya koymaktadır. **Bkz:** J.G. Dercksen, J. Eidem, K. Van Der Toorn, K.R. Veenhof, The Royal Archives From Tell Leilan, CXVII, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten Leiden, 2011

hirlerin sonraki zamanlar gibi kalabalık olmayışı gelir dağılımında ciddi farkların yaşanmadığını göstermektedir. Asurlu tüccarların zengin oldukları bir gerçektir. Halkı yüksek faizli borçlandırmayla da yerel halka sıkıntı vermektedir (Günbattı, 2012: 85). Fakat bu durum Kaniş'te sosyal eşkıyalık hareketine neden olmamıştır. Toplum içinden bu zengin tüccarlara karşı organize suç örgütleri doğmamıştır. Tüccarlara yolda yapılan baskınlar ise sosyal bir suç değil diplomatik bir vaka olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Bu dönemde dikkat çeken ve sosyal eşkıyalık türüne örnek oluşturacak en güçlü örnek yukarıda kısaca değinilen habbātumlardır. Onların adı Akkad'da çıkan bir isyanda geçmektedir. Akkad ülkesindeki bu isyan tüccarları oldukça zor duruma düşürdüğü anlaşılmaktadır. VS 26, 17 numaralı belgeden anlaşıldığına göre Asur'da Akad kumaşı almak isteyen bir tacir Kaniş'teki siparişçisine isyan yüzünden Akkadlı tüccarlar'ın Asur'a gelemediğini bildirmektedir. Kt 98/k 118 numaralı mektupta bu isyan sırasında habbātumların dağları tuttuğunu ve eşkıyalık ettikleri bildirilmektedir (Erol, 2017: 28).

"a-na ì-lí ú a-limki qí-bi***4-ma um-ma DAM.QARru-tum-ma*** ša Ták-murkimatí-de***8-a a-tù-nu ki-ma ha-ra-na-tum*** ša-áp-ša-qám ***im-ta-al-a-ni a***-šu-***mì sí-hi-tim*** ša ***ni-Kí-im ki-ma ha-ba-tù-ú"***

"Tanrılara ve Şehre deki: Takmurlu tüccarlar şöyle der: Bilirsiniz ki yollar zorluklarla dolu. Bölgedeki isyan yüzünden ha-***ba-tù (habbātus,) kervanları ve dağı kontrol ediyor."(***Dercksen, Donbaz, 2000: 103)

Habbātumların mobilize ve silahı bir hayat yaşadıkları bilinmektedir. Paralı askerlik yaparak da yaşayan bu habbātumların görüldükleri yerler Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Irak bölgelerinde Kargamış ve Yamhad şehirleri etrafıdır.(Dercksen, Donbaz, 2000: 107). Habbātumların bu yaşam tarzları ve yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri sosyal eşkıyalık statüsünde olma ihtimalleri vardır. Fakat onların bu faaliyetleri bölge halkı arasında hikâye edildi mi? Toplum tarafından bir kahraman ordusu olarak görüldü mü bilmiyoruz. Bu nedenle Habbātumlar'ın Eric Hobswamb'ın sosyal eşkıyalar içinde değerlendirilmesi henüz mümkün görülmemektedir.

Hititler ve Kaşkalar

Hititler tarihleri boyunca birçok dış saldırıya maruz kalmıştır. Fakat Kaşkalar'la olan husumetleri oldukça farklı bir temelin üzerinde durmaktadır. Kaşkalar birçok boydan oluştuğu tahmin edilen kalabalık ve göçebe bir topluluktur (Demirel, 2013: 197) Kuzey Hitit kentlerine yaptıkları yağma baskınları Hititleri hep meşgul etmiştir. Kaşkalar'ın bu yağma hareketi bir eşkıyalık faaliyeti olarak algılanabilir mi? Zira Hititlerin de çevrelerindeki kent ve köylere bu tür akınlar yaptıkları bilinmektedir. Hitit kralı I. Hantili zamanında (M.Ö. 1550-1525) sorun olmaya başlayan Kaşkalar kalabalık gruplar halinde yaşıyorlar ve saldırı anında da kalabalık bir şekilde yağma seferlerini yapıyorlardı (Memiş, 2010: 60)

Kaşkalar'ın Anadolu'nun kuzey dağlarında silahlı ve hareketli yaşayan bir toplum olduğu anlaşılmaktadır. Kendi içlerinde bir ticaret ve tarım kültürü olduğu şüphe götürmemektedir (Demirel, 2013: 200). Onların Hitit kentlerine saldırmaları ve Hititlerin panteonuna kadar yağmalayıp aralarında paylaşmaları meselesi sosyal eşkıyalıkla örtüşür gibi görünmektedir. Zira Kaşkalar başka bir ulus veya kavim olsalar da sosyal hayat noktasında Hititlerle özellikle kuzey Anadolu'da çok yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Mesela sığırlarını aynı otlaklarda otlatmış ve bazı şehirlerde (Nerik) birlikte yaşamışlardır[3] (Demirel, 2013:196). Meseleye buradan bakıldığında Kaşka sorunu bir iç sorun hatta sosyal bir sorun gibi görünmektedir. Buradaki önemli detay iki farklı ulusun yer yer aynı coğrafyayı

[3] Hitit yönetimindeki Tiliura şehrinde Kaşkalı gelebilir fakat gece kalamazdı. Şehir halkının Kaşkalarla ilişkisi olabildiğine yasaklanmıştı. Eğer Kaşkalı geceyi şehirde geçirdiği anlaşılırsa hapse atılırdı. Fakat Kaşkalı gündüz vakti şehirde iken sırf Kaşkalı olduğu için cezalandırılmazdı Bkz: Turgut Yiğit, Eski Anadolu'da Hapishane Ve Ceza, A.Ü.D.T.C. Tarih Bölümü Dergisi, s. 342)

paylaşmalarına rağmen farklı hayat tarzlarına sahip olmalarıdır. Anarşik bir yapıya sahip olan devlet veya krallık halinde bulunmayan Kaşkalar'ın yaptıkları bu yağma akınlarını önemli bir gelir kaynağı olarak gördükleri aşikârdır (Brandau, 2015: 132). Bazen istila ettikleri ülkede kalabilen Kaşka grupları da mevcuttur. Yine de Kaşkalar'ın hayat tarzında yağma ve talan doğal eylemlerdir. Bu açıdan bakıldığında dünya eşkıyalık tarihi için Kaşkalar önemli bir araştırma konusudur. İleride bu konu üzerine yapılacak çalışmalarda daha verimli bilgilere ulaşılacağı düşünülmektedir. Eşkıyalık ve haydutluk dünya tarihindeki çoğu siyasi teşekkülün oluşumundaki ilk eylemler arasındadır. Örneğin resmi otoritenin mal ve can güvenliği tehdit edilir başarıya ulaşılırsa devletleşme süreci başlar. Eğer bu hareket başarısız olursa meşru otorite tarafından çözülmüş bir asayiş sorunu olarak görülür. Diğer taraftan antik dünyada bir hadisenin veya olgunun eşkıyalık olarak tanımlanması için iki ana nedene ihtiyacı vardır. Birincisi bir grup insanın meşru siyasal iktidarla çatışma içinde olması ikincisi ise bu olayın oldukça rahatsız edici durumlara ulaşmasıdır (Brüggemann, 2013:1). Bu taraftan bakıldığında Kaşka meselesinin Hititler için bir eşkıyalık olgusu olduğu fikri ağır basmaktadır. Kaşkalar'ın Hititler karşısında diplomatik ilişki kurulabilecek meşru bir devlet kuramadıkları ortadadır. Kaşkalar'la olan bilgilerimizin çoğunu Hitit metinlerinden öğrenmekteyiz. Hititler'in Kaşkaları saldırgan, barbar, yağmacı, kundakçı ve hırsız olarak tanımlamaları Hitit-Kaşka münasebetini eşkıyalık çalışmasında yer vermemize sebebiyet vermiştir (Ünal, 2003: 48). Hititler'in düşman gördükleri kavme bu şekilde isnatlarda bulunmaları gayet doğaldır. Sadece buradan hareket ederek Kaşkaları sosyal eşkıya ilân etmek de aceleci bir değerlendirme olur. Fakat Kaşkalar'ın arkalarında siyasi bir otorite, medeni ve kültürel bir miras bırakmamış olmaları ve de hayat tarzları içinde yerleşik toplumları ve şehirleri yağma etme gibi fiiller olması eşkıyalık ve haydutluk noktasında mahir oldukları fikrini uyandırmaktadır. E. Hobsbawm'ın bahsettiği kırsal ile kent arasındaki sosyal mücadeleye iyi bir örnek olarak Kaşka ve Hitit arasındaki mücadele gösterilebilir. Ama hala Kaşkalar'ın bu faaliyetlerinin Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık tanımına dâhil olurlar mı bu ayrı bir çalışmanın konusudur. Zira Kaşkalar Nerik şehrini ele geçirdikten sonra burada yaşamışlar ve kent hayatını tecrübe etmişlerdir. Bununla beraber Kaşka meselesi Hititler için Hitit Devleti yıkılana kadar çözülememiş bir sosyal asayiş sorunu olarak tarihte yerini almıştır. Ayrıca Hitit toplumunun Kaşkalara nasıl bir gözle baktığını hala bilmiyoruz. Zira elimizdeki veriler Hitit Devletine ait verilerdir.

Hititler'in ele geçirdiği topraklarda kendisine isyan eden ve huzursuzluk çıkaran tek toplum Kaşkalar değildi. Hititler'in batı Anadolu'ya doğru açılmaları da benzer sorunlarla karşılaşmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayı Ahhiyawa ile Hitit arasındaki ticaret yolu da pek güvenli değildi. Arzawa halklarının isyanları ve yollar üzerinde bekleyen eşkıyalar merkezi Anadolu ile batı Anadolu arasındaki bağlantıyı uzun bir süre tehdit etmişti (McMillan, 2016: 48).

Hititlerde hırsızlık ve gasp gibi olayların suç sayıldığı bilinmektedir. Bu hadiselerin nitelikleri ve kime karşı işlendiği önemlidir. Örneğin bir tüccarın malına ve canına tasallut etmek oldukça ciddi bir suçtu. Buradan anlaşıldığına göre Hititler can ve mal güvenliğini tehdit eden eşkıyalara karşı önemli hukuki tedbirler almışlardır. (Hoffner, 2010: 225)

Demirçağı ve Sonrası Anadolu ve Ön Asya'da Eşkıyalık:

M.Ö. 1200lerde başlayan ***Ege Göçleri*** Doğu Avrupa'dan Anadolu, Suriye ve de Mısır'a kadar uzanan bir kitle hareketi olarak tarihe geçmiştir. Kıtlık ve toprak yetmezliği nedeniyle cereyan ettiği düşünülen bu hadise adı geçen coğrafyaların siyasi, ekonomik ve demografik yapısında köklü değişikliklere sebebiyet vermiştir (Himmetoğlu, 2018:59). Hitit devletinin yıkılmasıyla oluşan otorite boşluğu 3 asır kadar sürmüş ve Anadolu'da küçük devletçikler ve konfederasyonlar kurulmuştur. Kurulan bu devletler toprağı işlemeye ve üretim fazlalarını satmaya başlamışlardır. Önceki kervan yolları tekrar hareketli hale gelmiş ve bu kervan yolu üzerindeki vadi ve dağlar tekrar kanunsuzlara ev sahipliği yap-

maya başlamıştır. Özellikle Anadolu'nun güneyindeki Toroslar Mezopotamya-Kilikya-Tabal hattının önemli bir kavşağı konumunda olmuştur. Bu hat kervan yolları için oldukça stratejiktir. Ceyhan nehrinin açtığı yollar ve Toroslar'daki Gülek güzergâhı eşkıyalar için oldukça verimli alanlardır. Yine bu coğrafyadan Gülek Boğazına ulaşmak isteyen kervanlar güney-batı Anyitoros ve Amanoslar Dağlarında bulunan birçok geçit ve bellerden geçmek zorundadırlar (Alkım, 1960: 349). Bu yolların üzerinde antik Kilikya'da kurulan Que Devleti'nin krallarından Azatiwatas çift dilli kitabesinde bu yolları haydutlara karşı koruyup güvenlik altına aldığından bahsetmektedir.

"w-bn 'nk hmyt 'zt b-kl qş yt 'l glbm b-mqmm b-'š kn r'm b'l 'gddm"

"Ve bütün sınırlarımın uç noktalarında güçlü duvarlar inşa ettim Haydutların, kötü adamların olduğu yere kadar"(Hawkins, 2000: 51)

Kaşkalar'ın Karadeniz dağlarını mesken tutması nasıl Hititler için sıkıntı doğurmaktaysa, Akdeniz kıyıları ile Toroslar üzerine kurulan Geç Hitit krallığı Que için de dağlar tehlikeli bir ortam oluşturmaktaydı. M. Ö. 7 asırda yaşadığı düşünülen Azatiwatas'ın bu ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, Asur koloni devrinde kullanılan bu ticari hat bin yıl sonrasında dahi kullanılmakta ve yine tehlike barındırmaktadır. Azatiwatas'ın Kadirli Karatepe'deki kalesi Ceyhan ırmağının açtığı yol üzerinde konumlanmaktadır. Bu yol günümüze kadar ulaşan ve Ağyol/Akyol adı verilen oldukça eski kervan yoludur(Çambel, 1949: 21) Ağyol cumhuriyet döneminde dahi eşkıyaların baskın alanı dâhilindedir.

Anadolu'da Geç Hititler'den sonra Pers hâkimiyeti söz konusudur. Persler ülkeyi satraplıklar altında yönetmişlerdir. Bununla beraber Susa'dan Efes'e kadar uzanan ve adına ***Kral Yolu*** adı verilen bir ticaret hattı tesis etmişlerdir. Kral Kiros bu hat üzerinde birçok karakol kurulmasını istemiştir. Çünkü bu yol üzerindeki dağlar ve vadiler sadece geçmesi zor olan yollar değil aynı zamanda eşkıyalara barınak olabilecek yerlerdi (Seyyed, Akvan, Tooski, , 2015: 32). Persler eşkıyaları oldukça şiddetli cezalar uygulamıştır (Hyland, 2015: 318). Çünkü merkezden uzaklaştıkça İyon ülkesine olan sınırlarda eşkıyalık ve haydutluk dikkat çekicidir. Diğer taraftan İyon kıyıları ve kentleri zaten Pers hâkimiyetine karşı ciddi bir muhalefet içerisindedir. Bu siyasi hasımlık ve isyan duygusu eşkıyalık faaliyetleri ile kendisini göstermektedir (Briant, 2002: 494).

Antik Grek dünyasında eşkıya anlamında ***leistés*** ve ***peiratés*** kelimeleri kullanılmıştır. İkinci kelime bugün korsanlığı ifade etmektedir (De Souza, 1992: 27). Grek dünyasında korsanla eşkıya arasındaki fark temelde birinin suçları karada diğerinin denizde gemilerle yapmasıdır. Roma dilinde ise eşkıyalık ***latrocinium*** olarak geçmektedir. (De Souza, 1992: 51). Thucydides'e göre antik Grek dünyasında eşkıyalık saygın bir meslektir. Grek toplumu hem eşkıyalığa hem de korsanlığa onurlu bir iş gözüyle bakmaktadır (Brüggemann, 2013: 2). Anlaşıldığı kadarıyla M.Ö 3. Asırdan başlayan süreçte Anadolu'nun güney batı sahilleri ekonomik bir refah ortamına sahipliği yapıyordu. Bu refahın temelinde Ptolemaioslar ve Selevkoslar'ın rekabeti yatıyordu. Ayrıca buradaki sedir ormanlarının varlığı uluslararası ticaret için de önem arz ediyordu. Daha sonra bu iki hanedanın çöküşüyle ortaya siyasi otorite boşluğunu çıkardı. Bu durum eşkıyalık faaliyetlerinin patlamasına sebebiyet verdi. (Adak, 2006:119). Batı Toroslar'dan, Kilikya'ya kadar uzanan sahiller korsanların, dağ ve vadiler de eşkıyaların yatağı haline geldi. Que Kralı Azatiwatas ile başlayıp Selevkoslar'a kadar süren bu güven ortamı yerini coğrafyanın da el vermesiyle tam bir anarşiye bırakmıştı. M. Ö. 47' de Kilikya bölgesi ve doğu Toroslar Romalılar tarafından bir uydu devleti haline getirilen Kapadokya Krallığına verildi (Rollin, 1839: 328). Fakat buradaki anarşi ortamı ve eşkıyalık faaliyetlerinin önü hala alınmış değildi. Roma Kilikya havalisinin sükûnu için buraya doğrudan vali atamak durumundaydı. Bu doğrultuda meşhur Roma siyasetçisi Cicero Adana Ovası'nın ve Amanos Dağları'nın bu eşkıyalardan kurtulması için görevlendirildi. M.Ö. 51'de Cicero dağ kavimleriyle ciddi bir mücadeleye girdi. Oldukça sık ağaçlarla örtülü Amanoslar'da kontrolün sağlanması hayli zordu (Shaw,

1990: 224). Eşkıya toplulukları Roma'ya isyanlarını devam ettirerek doğu Akdeniz bölgesinde yağma ve baskınlarını sürdürüyorlardı. Dağda yaşıyorlar, Roma'ya itaat etmiyorlar ve ciddi sorun teşkil ediyorlardı. Hobsbawm'ın bahsettiği sosyal eşkıyalığın antik dönemdeki tipik bir örneği Kilikya'da görülüyordu.

Dağda yaşayan eşkıyalar hasat zamanında köylere baskın yaparlar, baskına uğrayan köylüler de kışı geçirebilmek adına onlar da eşkıyalık yapması olağandır. Bu durumda anarşi çözülemez bir sarmal hale gelir. Siyasi otorite buna çözüm bulmazsa isyan ve talan devam edecektir. Siyasi otorite vergi noktasında kendine ortak kabul etmez. Fakat devletin talep ettiği vergi köylü ve tacirin verebileceğinden fazla olursa eşkıyalar halkın gözünde meşru kahramanlara dönüşebilmektedir. Çünkü eşkıya gurupları devletin talebinden daha az haraç talep edip devlete karşı halkı koruyacaklarına söz verebilmektedir. Bu durum artık doğal bir hırsızlık eylemi değil açık bir isyandır. Bu tip sosyal olaylar Roma İmparatorluğunda açıkça gözlenebilmektedir. Roma devlet gücünün düştüğü yerlerde, sivil savaşlar ve sosyal kargaşalar artış göstermektedir. Özellikle orta ve batı Torosların kesiştiği yer olan Isauria[4]'daki eşkıyalık ve isyan vakaları dikkat çekicidir. Zira buradaki eşkıyalık faaliyeti Hobsbawm'ın tezine uygun olarak siyasi bir isyana dönüşmüştür. (Lincoln, 2005: 59)

Bu coğrafyanın dışında eşkıyalık ve isyan hareketlerinin yoğun olduğu diğer bir bölge Filistin ve çevresidir. Burada yaşayan Yahudiler M. Ö. 141'de Selevkoslar'dan bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bu bağımsızlık 80 yıl kadar sürmüş ve bölge zaman için de parça parça Roma hâkimiyetine girmiştir. M. S. 6'da Filistin Judaea adı altında müstakil bir Roma eyaleti haline getirilmiştir (Akşit, 1976: 49). Bu kısa bağımsızlık döneminde I. Herod zamanında Yahudiler Roma ile olan iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bunun yanında Yemen'den Akdeniz ve Anadolu'ya kadar uzanan buhur ticaretinin geliştirdiği ticaret yolu sayesinde bölgedeki Yahudiler oldukça müreffeh bir hayat standardına ulamışlardır. Bu ticaret yolu üzerinde çok ciddi eşkıyalık faaliyetleri yaşanmıştır. Özellikle Arabistan çöllerindeki siyasi otorite boşluğu silahlı çöl bedevilerinin işini kolaylaştırmıştır. Filistin coğrafyasında ise durum farklı değildir. Yahudilerin bir devleti olsa da ticaret yollarının üzerinde yol kesen eşkıyalardan söz edilmektedir. Bu eşkıyalardan biri Hezekiah'tır. Bir eşkıya lideri olan Hezekiah Suriye ve Celile arasında faaliyet göstermiştir. M.Ö. 40'ta Herod onu yakalatmış ve beraberindekilerle birlikte infaz etmiştir (Lincoln, 2005: 103). Hezekiah'ın ölümüyle bu eşkıyalık faaliyetleri durmamıştır. Herod'un ölmesinden sonra Yahudi krallığı Herod'un oğulları arasında paylaştırılmıştır[5]. Herod'un Roma'ya olan yakınlığı Yahudilerin pek de hoşuna gitmediği anlaşılmaktadır. Halkın Herod'a ve Roma'ya olan karşıtlığı dönemin eşkıyalarına kahraman gözüyle bakıldığı fikrini uyandırmaktadır. Çünkü Hezekiah'in ölümünden sonra onun oğlu Judas'ta babası gibi bir eşkıya lideri olmuştur. Umutsuz çaresiz birçok Yahudi silahlı olarak onun emrine girmiştir. Ondan başka olarak Simon ve Athronges adında çete liderlerinin de adı geçmektedir. Bu kişiler Roma ile olan münasebet arttıkça sadece eşkıya değil aynı zamanda bir siyasi isyancı lideri olarak görüldüğü ortadadır.(Lincoln, 2005: 108, 109, 110). Anlaşıldığı kadarıyla bu eşkıyalara Yahudi köylüler de destek vermiş olmalıdır. Çünkü Judaea eyaleti Roma için uzun yıllar kaosun ve kargaşanın adı olacaktır. Yahudiler gerek şehir merkezinde gerekse kırsal alanda en ufak bir fırsatta Roma hâkimiyetine karşı isyan girişimi içinde bulunacaklarıdır. Roma ülkesinde görülen bu tür isyanlar başta basit bir organize hırsızlık vakası gibi başlayıp daha sonra keskin isyanlara dönüşebilmektedir. Özellikle ikinci tapınak dönemi sonrasındaki bu eş-

[4] Isauria: Zengibar Kalesi'ne konumlandırılan yer antik kaynaklarda Isauria Nova olarak geçmektedir. Hem eşkıyaların hem de korsanların sığınma yeri olduğu düşünülmektedir. Akdeniz ticareti için oldukça stratejik bir yerdedir. Bkz: Hasan Bahar, Isauria Bölgesi Tarihi, Doktora Tezi, Konya 1991, s. 7

[5] Herod'un oğulları, Philippos, Antipas ve Archelos'tur. Kudüs Archelos'a kalmıştır. Bkz: Oktay Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2052, İstanbul 1976, s. 49

kıyalık olayları büyük Yahudi köylü isyanlarının öncüsü olmuş olabili. Fakat yine de sonraki Yahudi isyanlarıyla önceki eşkıyalık olaylarını ayırmak gerekir. Biri diğerinin nedeni olmuştur. Fakat eşkıyalığın niteliği gelişmiştir. Buradan bakıldığında Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık tezi için ikinci tapınak sonrası eşkıyalık olayları antik dönem sosyal eşkıyalığına örnek teşkil etmektedir(Grünewald, 2004: 92).

Roma tarihi boyunca yozlaşmanın ve gelir dağılımın bozulması eşkıyalık faaliyetlerine neden olmuştur. Roma kaynaklarına bakıldığı zaman eşkıyalıkla hayatını sürdüren gruplar ya sosyal statüsü düşük ya da marjinal kalmış gruplardır. Adaletsizliğin ve imparatorluğun getirdiği gündelik hayatın rekabetçi tutumu Roma'daki eşkıyalık ve isyan hareketlerinin ana nedeni olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Roma'daki çoğu eşkıyalık tipolojisi E. Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık kuramına uymaktadır. Roma kendi çağına göre ileri bir medeniyeti temsil ettiği düşünülse de sorunu çözecek yapısal reformlar yapmamış ve geleneksel usulleri kullanma yoluna gitmiştir (Grünewald, 2004: 7). Roma yönetimi bu eşkıyalarla mücadele etmek adına oldukça sert tedbir ve cezalara başvurmuştur. Yakalanan eşkıyalar çok ağır işkencelere maruz kalmış ve infaz edilmişlerdir. Mesela Varus adında bir haydut suçunu itiraf etse de eşkıya arkadaşlarının yerini söylemediği için ağır işkence altında kalmıştır. (Pölönen, 2004: 222).

Roma'da kölelik hukuku da oldukça katıdır. Köle hakkı diye bir mefhumdan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle Roma yer yer köle ayaklanmalarıyla da meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu ayaklanmalar Roma tarihi ve edebiyatınca köle ayaklanmaları olarak değil ***"latrocinia"*** eşkıya ayaklanmaları olarak geçmiştir (Grünewald, 2004: 59). Fakat buradan bakıldığında Roma'nın kullandığı eşkıya terimi her köle ayaklanmasının sosyal eşkıyalık olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşündürmektedir. Roma bu asilerin liderleri için eşkıya kelimesini kullanmıştır. Bunun nedeni düzeni bozmaları ve anarşi çıkarmalarıdır. Köle ayaklanmalarının liderleri asıl olarak köledir. Bağımsız bir iş yaparak eşkıyalığa geçmemişledir. Buradan eşkıyaların eylem nedenleri ve amaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle Roma'daki eşkıyalık eylemlerini asil eşkıyalar ve adi eşkıyalar olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Asil eşkıyalık örneğinde karşımıza Spartacus çıkmaktadır (Grünewald, 2004: 65). O, hareketini büyüttükten sonra yağma ve talan eylemlerini arttırmıştır. Emri altındaki diğer isyancıların giderlerini bu şekilde karşılamıştır. Spartacus başta basit bir köle ayaklanması olarak görülse de hareketi büyüdükçe sosyal eşkıyalığın tipik bir örneği haline gelmiştir. Bu gün bile onun adı bir çok edebi eser ve kültürel masalda kahraman olarak geçmektedir.

E. Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalık teorisinin içinde efsaneleşmiş olayların yorumlanmasıyla oluşmuş maddeler vardır. Gerçek denilen şey o dönemin yasalarında ve mahkeme tutanaklarında bulunmaktadır. Fakat bu gerçek de o siyasal gücün kendi gerçeğidir. Burada tarihçiler belge temelli çalışma yaptıkları için siyasal iktidarın tuttuğu kayıtları esas alarak gerçek arayışına yön vermektedirler. Greko-Romen çağ Mısır'ındaki bir papirüse yazılmış davada bir olay karşımıza çıkmaktadır. M. S. 171'de Aşağı Mısır'da bir haydut grubun huzursuzluk ve anarşi çıkardığı kayıtlara geçmiştir (Mcging, 2019: 181). Dio adında birinin Isidorus adında bir Mısırlı rahip ve Boukoloi adında bir asinin birleşerek ciddi eşkıyalık faaliyetleri yürüttüklerini yazmaktadır. Onlara birçok asi ve Mısırlı katılmıştır. Fakat Roma kuvvetleri bu isyanı bastırmış ve elebaşlarını öldürmüştür. Dio'ya göre bu şahıslar kahraman karakterlerdir. Fakat olayın derinliğinde bu şahısların ve örgütlerinin sosyal eşkıyalar olarak tanımlanmasına yetecek yeterli delil bulunmamaktadır (Mcging, 2019: 183). Olayın siyasi boyutu olsa da ekonomik bir hak gaspının olduğu konusunda kesin bilgiler yoktur.

SONUÇ

Eşkıyalık sorunu sadece yakın dönemin değil antik dönemin de düzen anlayışını tehdit eden bir meseledir. Bu sorun basit hırsızlık olayları ile açıklanamaz. Sosyolojik, ekonomik, siyasi ve kültürel sebeplerin yol açtığı eşkıyalık vakaları devlet gücünün zayıfladığı gelir eşitsizliğinin yaşandığı farklı hayat tarzına sahip olan toplumların bir vesile ile karşılaştığı hemen hemen her ortamda karşımıza çıkabilen olaylardır. Eric Hobsbawm'ın ortaya attığı sosyal eşkıyalar sadece yakın zamanlarda değil antik çağda da karşımıza çıkan bir sorunsaldır. Bu çalışmada antik dönemde İtalya'da, Anadolu'da Filistin'de kendini gösteren eşkıyalık faaliyetlerinin bir kısmının sosyal eşkıyalık sınıflamasına girebileceği görülmüştür. Tarihte geriye gittikçe yazılı belgelerin azalması ve eşkıyalık olaylarını anlatan sözlü hikâyelerin kaybolması daha fazla örnek bulmamıza engel teşkil etmiştir. Fakat araştırmaların bu konu üzerinde yoğunlaşmasıyla daha fazla bilgi edinilebileceği fikri ağır basmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Adak, Mustafa, Batı Toroslar'da Yerel Ayaklanmalar Ve Eşkıyalık, OLBA XIV, 2006, s. 115-128
2. Alkım, Bahadır, Sam'al ve Asitawandawa Arasındaki Yol: Amanus Bölgesinin Tarihi Coğrafyasina Dair Araştırmalar, Belleten, C. XXIV, S. 95, TTK, 1960 s. 349- 401
3. Akşit, Oktay, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2052, İstanbul 1976
4. Atila, Nermin, Hitit Devleti'nde Güvenlik Algısı TAD, C. 37/ S. 64, 2018, 161-190
5. Bahar, Hasan, Isauria Bölgesi Tarihi, Doktora Tezi, Konya 1991
6. Briant, Pierre, From Cyrus to Alexander: A History, of the Persian Empire, Winona Lake, Indiana Eisenbrauns 2002
7. Brandau, Birgit, Harmut Schickert, Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu Hititler, Arkadaş Yayınları, Ankara 2015
8. Brüggemann, Thomas, Banditry, Brigandage, The Encyclopedia Of Ancient History, First Edition. Edited By Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine, And Sabine R. Huebner, , Blackwell Publishing 2013 s. 1-3
9. Çambel, Halet, Karatepe Heykeltıraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar, Belleten, CXIII, S. 49, TTK, Ankara 1949, s. 21-36
10. De Souza, Philip Charles, Piracy in the Ancient World: from Minos to Mohammed, University College Thesis submitted for the degree of Ph.D. in History, 1992
11. Demirel, Serkan, Hitit-Kaška İlişkilerinde Yanıtı Aranan Bazı Sorular, Gazi Akademik Bakış, C. 6, S: 12, 2013 s. 193-203
12. Dercksen, J. G, Donbaz, Veysel, Merchants In Distress An Old Assyrian Text Mentioning ***habbatu***, Jaarbericht "Ex Oriente Lux" 35-36 1997-2000, s. 103-110
13. Dercksen, J. G., J. Eidem, K. Van Der Toorn, K.R. Veenhof, The Royal Archives From Tell Leilan, CXVII, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten Leiden, 2011
14. Erol, Hakan, Kültepe'den Bir Metne Göre Asur Bölgesinde Yaşanan Bir İsyan Ve Anadolu'daki Diğer İsyanlarla İlgili Kayıtlar, Archivium Anatolicum, 11/2, s. 23-38
15. Goulder, Jill Rosamund, Modern Development Studies As A Resource For Understanding Working Animal Use İn Later Human Prehistory: The Example Of 4th-3rd Millennium BC Mesopotamia, Vol I, Thesis Submitted İn Fulfilment Of The Degree Of Doctor Of Philosophy (Phd), UCL Institute Of Archaeology, 2018

16. Günbattı, Cahit, Eski Anadolu'da Yapılan İlk Antlaşmalar, Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş Karum, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 70-72
17. Günbattı, Cahit, Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet, 1997 Anadolu Arşivleri 131-155
18. Grünewald, Thomas, Bandits In The Roman Empire-Myth And Reality, Routledge, Taylor&Francis Group, London And New York, 2004
19. Hawkins, J. David, Corpus Hieroglyphhic Luwian Inscriptions Vol: I, Inscriptions Of The Iron Age, Part 1: Text, Walter de Gruyter, Berlin And New York 2000
20. Hertel, Thomas, Old Assyrian Law And Justic, Anatolia's Prologue Kultepe Kanesh Karum, Kayseri Metropolitan Municipality Cultural Publication, İstanbul 2011, s. (134-141)
21. Himmetoğlu, M. Fazıl, Kadim Şehrin Hikâyesi (Antik Dönemde Kayseri Ve Çevresinin Siyasi Tarihi), Gece Kitaplığı, Ankara 2018
22. Hobsbawm, Eric, Sosyal İsyancılar, Çev.: Necati Doğru, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995
23. Hoffner, Harry A. Hititler Anadolu'sunda Yasal Ve Sosyal Kurumlar, Çev.: Sevgül Çilingir, Tarih Okulu, S. VI, 2010, s. 223-244
24. Hyland, John O., The Prince and the Pancratiast: Persian-Thessalian Relationsin the Late Fifth Century B.C., Greek, Roman, and Byzantine Studies 55, 2015, s. 315–328
25. Küçükbezci, Hatice Gül, Asur Ticaret Kolonileri Çağında Asurlu Tüccarlar İle Anadolu Halkı Arasına İlişkiler, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Yıl/ Year: 2011, Sayı/Number: 26, s.31 25-58
26. Lincoln, Lawrence Ronald, A Socio-Historical Analysis Of Jewish Banditry In First Century Palestine: 6 To 70 CE ., Thesis Submitted In Partial Fulfiment Of The Requirements For The Degree Of MPhil (Ancient Cultures) At The University Of Stellenbosch 2005
27. Mcging, B. C., Bandits, Real And Imagined, In Greco-Romen Egypt, The Bulletin of the American Society of Papyrologists, Vol. 35, No. 3/4, American Society of Papyrologists, 1998, s .159-183
28. McMillan, Gregory, Trade Relations Between The Mycenaean Greeks And The Civilizations Of The Eastern Mediterranean İn The Late Bronze Age, A Thesis Submitted To The Graduate Program In Classics, İn Conformity With The Requirements For The Degree Of Master Of Arts, Queen's University, Canada 2016
29. Memiş, Ekrem, Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2010
30. Pölönen, Janne, Plebeians and Repression of Crime in the Roman Empire: From Torture of Convicts to Torture of Suspects, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Revue Internationale des droits de l'Antiquité LI, Paris 2004 s. 217-257
31. Rollin, Charles, Ancient History Of The Egyptians, Carthaginians, Assyrians, Babylonias, Medes And Persians, Grecians And Macedonians, New York 1839, s. 328
32. Seyyed, Mahmood, Akvan, Mohammad, Tooski, Mahnaz Babaı, Road Networks In The Achaemenid Empire, Proceedings Of The IRES 21 International Conference, Amsterdam, Netherland, 2015, s. 31-37
33. Shaw, Brent D., Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 33, No. 2 (1990), s. 199-233

34. Slatta, Richard W., Eric J. Hobsbawm's Social Bandit: A Critique and Revision, A Journal On Social And Literature In Latin America, North Carolina State University, 2004, s. 22-30
35. Soysal, Oğuz, Akkad Kralları Sargon ve Naram-Sin'in Anadolu Seferleri Konusunda Bazı Ayrıntılar, Cahit Günbattı'ya Armağan, Ankara 2015, 253-262
36. Şahin, H. Ali, Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725), Kayseri Ve Yöresi Araştırmaları Merkezi Yayın No: 7, Kayseri 2004
37. Ünal, Ahmet, Hititler Devrinde Anadolu (Kitap:2), Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003
38. Veenhof, Klaas R., Eski Asur Kara Ticaretinin Yapısı, Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş Karum, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 56- 62
39. Veenhof, Klaas R.; Eidem, Jesper, Mesopotamia: The Old Assyrian Period, Zurich Open Repository and Archive Main Library Strickhofstrasse 39, CH-8057 Zurich 2008
40. Yiğit, Turgut, Eski Anadolu'da Hapishane Ve Ceza, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, Ankara 1991, s. 341-342

Öğrencilerin Muhasebe Derslerine Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler: Kars, Ardahan, Iğdır Üniversiteleri Örneği

Seyhan ÖZTÜRK[1]

CHAPTER
61

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

GİRİŞ

Çeşitli iş kolları için geleceğin kalifiye çalışanlarını yetiştirmenin temelinde kaliteli ve sağlam bir eğitim yatmaktadır. Eğitim bir toplumun ulusal ve uluslar arası arenada yerini belirlemektedir. Bireylerin yaşantılarında değişme ve gelişme göstermelerine ışık tutan eğitim, toplumsal hayatın ihtiyaç duyduğu alanlar için nitelikli teknik elemanlar yetiştirilmesi söz konusu olduğunda mesleki eğitim adıyla anılmaktadır. Mesleki eğitim de amaç, toplumda var olan iş kolları için ihtiyaç duyulan ve istihdam edilebilecek şekilde bireyler yetiştirmektir. Mesleki eğitimin bir alt boyutu olan muhasebe eğitimi ise; muhasebe alanında gereken bilgi, beceri ve birikimlerin insanlara kazandırılmasını sağlamakta; profesyonel muhasebeciler yetişmesine katkıda bulunmaktadır.

Muhasebe alanında çalışanlar kamu hizmeti verdikleri için; toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilme, kendi çıkarlarını toplumsal çıkarların gerisinde tutabilme, geleceğe dair öngörülerde bulunabilme, çevresel değişikliklere duyarlı olabilme konularında üstünlük sahibi olmak durumundadırlar. Bunu sağlayacak olan da muhasebe eğitiminin kalitesi ve niteliği olmaktadır.

Muhasebe eğiminin başarılı olmasını etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Dersin müfredat içindeki sayısı (kredisi), derste kullanılan materyal, eğiticinin yeterliliği, eğitim kurumlarının fiziksel ortamı, modern eğitim araç ve gereçlerinin kullanımı gibi sayılabilen ve daha arttırılan birçok faktör muhasebe eğitiminin kalitesini beraberinde başarısını etkileyen faktörlerin başında gelmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; üniversitelerin lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe derslerine ve derslerin işlenişine karşı tutumlarını ölçmektir. Bu temel amacın yanında; muhasebe derslerini sevme, geleceğe katkı sağlama ve sevmeme şeklinde üç faktör açısından; derslerin işlenişi ise; klasik yöntem, sunu kullanma, uygulama yapma ve klasik yöntemin olumsuz etkileri olarak sıralanan dört faktör açısından değerlendirmek hedeflenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin muhasebe derslerine karşı genel tutumlarının olumlu olduğu; derslerin işlenişinde klasik yöntemleri daha çok tercih etmekle birlikte modern yöntemlerinde destek anlamında kullanılmasına olumlu baktıkları tespit edilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir kamu hizmeti olarak sunulan eğitim; bireylerde öğrenme yetisi aracılığıyla istenen davranış değişikliklerini geliştirme süreci tanımlanmaktadır (Fındık, 2016: 5). Geniş bir ifadeyle eğitim; bireylerin daha önceden belirlenmiş bir takım amaçlar doğrultusunda yetiştirilmesini sağlayan bilgi, birikim ve beceri kazanma sürecidir. Bu süreçten geçen her bireyin kişilik yapısı olgunlaşmakta ve birey bir bütün olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma eğitim süreci boyunca kazanılan bilgi, beceri, tutum ve değerler aracılığıyla gerçekleşmektedir (Fidan, 2012: 4).

Bir başka tanıma göre eğitim "davranış ve tutumlarda bireylerin kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak değişim oluşturma süreci" dir. Eğitim sayesinde mensubu olunan toplumun arzu ettiği davranışları bireylerde yerleştirmek amaçlanmaktadır (Seferoğlu, 2006: 2). Dolayısıyla eğitim bireylerde; kişilik gelişmesine katkıda bulunmanın yanında, ilgi ve yeteneklere göre meslek edinimine yardımcı olan, topluma, çevreye ve yeniliklere karşı hassasiyet yaratan bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca diğer ahlaki ve kültürel davranışların yerleşmesine de zemin hazırlamaktadır (Erol & Erkan, 2008: 3).

Amaçlarından dolayı oldukça büyük öneme sahip eğitimin daha başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli olan kriterler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Karasioğlu & Duman, 2011: 168):

- Anlatılan konunun öneminin anlaşılabilmesi için işlevsel (uygulamaya) iş problemlerine dönüştürülmesi,
- Her iş probleminin "tek doğru cevabı" var sendromundan kaçınılması,
- Öğrenmeyi daha etkili hale getirmek için öğrenme üzerinde odaklaşma,
- İletişim ve kişisel becerilerin geliştirilmesi,
- Pasif öğrenmeye karşı aktif öğrenme,
- Teknolojinin eğitimde aktif olarak kullanılması.

Eğitimin alt boyutlarından biri olan mesleki eğitim ise; toplumsal hayatın her alanında ihtiyaç duyulan nitelikli ve teknik elemanlar yetiştirilen eğitim türünü ifade etmektedir. Mesleki eğitimin temel amacı, toplumsal hedefler ve iş çevrelerinin talepleri doğrultusunda bireylere; herhangi bir mesleğin gereksinim duyduğu bilgi, beceri ve uygulama yetilerinin kazandırılmasını sağlamaktır (Demir, 2012: 113).

Muhasebe eğitimi bir mesleki eğitim olup, bu eğitimden kişilere muhasebe mesleğinin gerektirdiği bilgi ve becerileri kazandırması beklenmektedir. Hem bu niteliklerin kazandırılması, hem de muhasebe mesleğine ilişkin bilimsel yeterliliğin ulusal ve uluslararası standartlarda düzenlenmesi ders programları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ders programlarının bu bilimsel yeterlilik kriterlerini karşılıyor olması muhasebe eğitiminin kalitesini ölçmede bir kriter olarak ele alınmaktadır (Zaif & Ayanoğlu, 2007: 117).

Eğitimin her türü için geçerli olmakla birlikte muhasebe eğitiminde de sürekliliği sağlamak ve kaliteyi arttırmak adına aşağıdaki koşullara dikkat etmek gerekmektedir (Karasioğlu & Duman, 2011: 168):

- Sadece eğitim sürecinde değil, eğitim sınırlarının sorgulanmasında da heyecan oluşturmak,
- Bütün seslerin değerli olduğu ve kabul gördüğü demokratik ve etkileşimli sınıflar kurmak,
- Öğrencinin güçlendirilmesi için bireysel aktivite projeleri üzerinde yoğunlaşmak ve eğitimi kolaylaştırmak,
- Deneyimli öğrenmede öğrencinin rolünün daha fazla olmasına dikkat etmek gerekmektedir.

Türkiye'de muhasebe eğitimi üniversitelerde; fakülteler bazında (4 yıllık) ve meslek yüksek okullarında ilgili programlar kapsamında (2 yıllık) verilmektedir. Ayrıca bazı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora düzeyinde de muhasebe-finansman eğitimi yürütülmektedir (Çelenk, Atmaca & Horasan, 2010: 159). Özellikle; üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinin (İİBF) işletme ve iktisat bölümlerinde yoğun olarak muhasebe dersleri bulunmaktadır. Bununla birlikte İİBF' lerin diğer bölümlerinde ve diğer fakültelerde de az da olsa muhasebe dersleri yer almaktadır (Dızman, 2015: 18). Kaliteli bir muhasebe eğitimi; öğretim elemanı, öğrenci ve ders programlarının eş anlı olarak bu amaca hizmet etmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Yine muhasebe eğitiminin başarılı olması; teorik derslerin verilmesinin yanı sıra uygulama yapılabilmesine olanak sağlanması ile gerçekleşmektedir (Atalay, 2016: 62).

Bu noktada muhasebe eğitimi kapsamında verilen teorik bilgileri uygulama ile birbirinden ayrı tutmamak gerekmektedir. Eğitimin her aşamasında önceden verilen temel teorik bilgilerin yeni verilecek bilgiler ile bütünleşmesi sağlanarak; bu bilgilerin yapılacak uygulamalarla pekiştirilmesi uygun görülmektedir. Bunun için de muhasebe eğitiminde "sürekli eğitim" veya "yaşam boyu öğrenme" anlayışının benimsenmesi hedeflenmekte; bu anlayışın oluşumunda da en önemli paya üniversiteler sahip olmaktadır (Terzi, Şen & Solak, 2013: 85).

Muhasebe derslerinin kendine özgü bir mantığı olması, zorluğu ve karmaşıklığı karşısında öğrenciler eğitim sürecinde zorluk yaşamaktadırlar. Bu zorluk karşısında başarılı bir mesleki kariyerin ilk adımı olan asgari eğitim alma konusunda öğrenciler bazen gerekli çabayı göstermekten vazgeçmektedir. Bu durum öğrencinin eğitim boyunca ve sonrası çalışma hayatında başarısız ve mutsuz olmasına yol açabilmektedir. Bu noktada muhasebe öğretim elamanlarına büyük görevler düşmektedir. Bu tür durumları azaltmak adına; kısa ve kolay konuların tümdengelim, uzun ve karmaşık konuların tümevarım yoluyla öğretilmesi öğrenme de kolaylık sağlamaktadır (Karasioğlu & Duman, 2011: 168). Muhasebe mesleğinin gelecekte saygın bir meslek olarak faaliyetlerine devam etmesi; başarılı bir muhasebe eğitimi ile mümkün olacaktır. Küreselleşmeyle birlikte işletmelerin de değişim içine girmesi; muhasebe eğitiminde kullanılan geleneksel tekniklerin terk edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda değişen çevreye uyum sağlamak adına daha çok uygulamaya dönük yöntemler tercih edilmekte; gerçek işletmelerle uygulama yapma, vaka analizleri, teknoloji kullanma, grup çalışmaları ve geri bildirim alıştırmaları gibi yöntemler öne çıkmaktadır (Dursun, 2006: 20).

2. ARAŞTIRMA

Bu kısımda; araştırmanın amacı, önemi, hedef kitlesi, yöntemi, bulguları ve elde edilen verilerin değerlendirmeleri yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile Iğdır, Ardahan ve Kafkas üniversitelerinin İİBF' de çeşitli bölümlerde eğitim gören ve özellikle muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe derslerine ve derslerin işlenişine karşı tutumlarını ölçmek amaçlanmaktadır. Bu temel amacın yanında; muhasebe derslerini sevme ve ilgi duyma, derslerin geleceğe katkı sağlaması ve derse ilgi duymama şeklinde sıralanan üç faktör açısından; derslerin işlenişi ise; klasik yöntem, sunu kullanma, uygulama yapma ve klasik yöntemin olumsuz etkileri olarak sıralanan dört faktör açısından değerlendirmek hedeflenmiştir.

Bu bağlamda araştırmada kullanılan anket Büyükarıkan ve Büyükarıkan'ın 2014 yılında yaptıkları çalışmadan faydalanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu anketin ilk kısmı beş soruluk demografik özelliklerden oluşmaktadır. İkinci kısım; muhasebe derslerine karşı tutumları ölçen 10 yargıdan ve üçüncü kısımda muhasebe derslerinin işlenişine karşı tutumları ölçen 16 yargıdan oluşmaktadır. Bu yargılar 5'li likert ölçeği şeklinde öğrencilere yöneltilmiştir.

2.2. Araştırmanın Hedef Kitlesi

Araştırmanın hedef kitlesini 2017-2018 **Eğitim – Öğretim güz yarıyılı itibariyle** Iğdır, Ardahan ve Kafkas Üniversitelerinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte'lerinde İşletme, İktisat, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ile Uluslararası İlişkiler bölümlerinde eğitim gören ve özellikle muhasebe dersi almış **öğrenciler** oluşturmaktadır.

Bu kapsamda anket formları toplamda 500 adet dağıtılmakla birlikte; gönüllü olarak cevaplayan 247 adet öğrenci olmuştur. İhtiyaç olan örneklem büyüklüğü ise; %95 güven aralığında; 217 çıkmaktadır (http://etikarastirma.com/tr/icerik/bilgi-merkezi/10, Erişim Tarihi: 12.02.2019). Bu durumda anket örneklem büyüklüğü yeterli sayılmaktadır.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma için veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısına bakılmış ve katsayının 0,88 olduğu tespit edilmiştir.

2.4. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Çalışmada yapılan anket sonucu elde edilen verilerin analizi için; SPSS 20 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Sonuçların analizinde "Sıklık (Frekans) Dağılımı" ve Faktör Analizi kullanılmıştır.

2.5. Araştırmada Elde Edilen Bulguların Analizi ve Değerlendirilmesi

Bulguların analiz edildiği bu kısımda; ilk olarak ankete katılan öğrencilerin demografik özellikleri aşağıda yer alan Tablo 1 ile sunulmuştur.

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Yaş	Frekans	Yüzde
Kadın	112	45,3	17-21 yaş arası	73	29,6
Erkek	135	54,7	22-26 yaş arası	159	64,4
Üniversite			27-31 yaş arası	12	4,9
Ardahan Üniversitesi	130	52,6	32 yaş ve üzeri	3	1,2
Kafkas Üniversitesi	66	26,7	**Bölüm**		
Iğdır Üniversitesi	51	20,6	İşletme	79	32,0
Sınıf			İktisat	95	38,5
1.sınıf	10	4,0	SBKY	43	17,4
2.sınıf	65	26,3	Uluslar arası İlişkiler	30	12,1
3.sınıf	86	34,8	Toplam	247	100
4.sınıf	86	34,8			
Mezun Olunan Lise					
Fen Lisesi	7	2,8			
Anadolu Lisesi	131	53,0			
Ticaret Lisesi	66	26,7			
Meslek Lisesi	43	17,4			
Toplam	247	100			

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Tablo 1'e göre araştırmaya katılanların; daha çok erkeklerden, Ardahan üniversitesinde lisans eğitimini sürdüren, daha çok 3. ve 4. Sınıf öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Bunun yanında daha çok Anadolu lisesinden mezun olmuş, iktisat bölümünde okuyan ve 22-26 yaş grubunda olan katılımcılardan meydana geldiği görülmektedir.

Araştırmada faktör analizi uygulanmıştır. Herhangi bir maddenin bir faktöre boyutlanabilmesi için ilgili faktör ile en az 0,500 yüke sahip olması yoğunluklu olarak tercih edilen bir durumdur. Bununla birlikte; 0,500 civarındaki ağırlıkların oldukça iyi kabul edildiği, 0,700'ün üzerindeki ağırlıkların ise çok iyi tanımlanmış olduğu ifade edilmektedir (Hair ve diğ., 2010: 117). Ayrıca, bir faktörün en az 3 maddeden oluşmasına (Şencan, 2005: 362), binişik madde durumunda iki faktör arasındaki yük farkının en az 0,100 düzeyinde olmasına (Çokluk ve diğ., 2012: 233) ve Varimax dönüşümü uygulanmıştır.

Faktör Adı	Yargı	Faktör Yükleri	Varyansın Açıklama Oranı (%)	Güvenilirlik
Faktör 1	1. Muhasebe ile uğraşmaktan asla sıkılmam.	0,817	33,5	0,919
	2. Muhasebeyi diğer derslere göre daha çok severim.	0,911		
	3. Muhasebe ile uğraşmak keyif verir.	0,833		
Faktör 2	4. Muhasebe günlük hayatta çok gereklidir.	0,706	19,7	0,831
	5. Muhasebe öğrenerek gelecekte iyi bir kariyer yapmak mümkündür.	0,811		
	6. Muhasebe öğrenmek ileride iyi bir gelir elde etmeme önemli katkıda bulunur.	0,744		
Faktör 3	7. Muhasebeden bir şey anlamıyorum.	0,563	11,3	0,791
	8. Muhasebenin gerekli olduğunu düşünmüyorum.	0,644		
	9. Muhasebenin gerçek hayatta ne işe yarayacağını anlayamadım.	0,799		
	10. Muhasebenin günlük hayatımızda bir önemi yoktur.	0,818		
Toplam		64,5		
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Ölçek Geçerliliği		0,798		
Barlett Küresellik Testi Ki Kare		1273,103		
P Değeri		0,000		

Tablo 2. Öğrencilerin Muhasebe Derslerine Karşı Tutumları

Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumlarını etkileyen 3 Faktör belirlenmiştir. Bu üç faktör toplam varyansın % 64,5'ini açıklamaktadır. KMO ölçek geçerliliği ise; 0.798'dir.

KMO testi için 0.50 değerinin alt sınır olması gerektiğini ve KMO≤0.50 için veri kümesinin faktörlenemeyeceğini bilinmektedir (Kaya, 2013: 180). Söz konusu çalışmanın KMO değeri istenen düzeydedir.

Birinci faktör, muhasebe derslerini sevme ve derslere karşı istekli olma faktörü olarak adlandırılmış olup; 0.919 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın % 33,5'ini açıklamaktadır. Kapsamında 3 yargı cümlesi ile ifade edilen etkeni barındırmaktadır. İkinci faktör, muhasebe derslerinin geleceğe katkısı faktörü olarak adlandırılmış olup; 0.831 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın %19,7'sini açıklamakta olup, 3 etkeni bünyesinde barındırmaktadır. Üçüncü faktör, muhasebe derslerinin sıkıcı ve gereksiz olması faktörü olarak adlandırılmış olup; 0.791 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın %11.3' ünü açıklamakta olup, 4 etkeni bünyesinde barındırmaktadır. Analiz sonucunda faktörler olumluya yakın çıkmıştır.

Öğrencilerin muhasebe dersini işleyiş yöntemlerine karşı tutumları Tablo 3 de incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre 4 Faktör belirlenmiştir. Bu dört faktör toplam varyansın yaklaşık % 72,3'ünü açıklamaktadır. KMO ölçek geçerliliği 0.851'dir.

Faktör Adı	Yargı	Faktör Yükleri	Varyansın Açıklama Oranı (%)	Güvenilirlik
Faktör 1	11. Klasik yöntemlerle anlatılan dersler daha öğreticidir.	0,826	32,8	0,927
	12. Klasik yöntemlerle anlatılan derslere daha fazla aktif katılım olmaktadır.	0,865		
	13. Klasik yöntemlerle anlatılan dersler daha akılda kalıcıdır.	0,920		
	14. Klasik yöntemlerle anlatılan dersleri takip etmek daha kolaydır.	0,819		
	15. Klasik yöntemlerle anlatılan derslerde not tutmak daha kolaydır	0,730		
Faktör 2	16. Slâyttan anlatılan dersler daha anlaşılır olmaktadır.	0,867	19,3	0,927
	17. Slâyttan anlatılan dersleri takip etmek daha kolaydır.	0,823		
	18. Slâyttan anlatılan dersler daha akılda kalıcı olmaktadır.	0,899		
	19. Slâyttan anlatılan derslere aktif katılım daha fazla olmaktadır.	0,823		
Faktör 3	20. İyi bir muhasebe eğitimi için mesleki staj uygulamaları gereklidir.	0,812	12,3	0,916
	21. İyi bir muhasebe eğitimi için mesleki seminer, konferans gibi eğitimler düzenlenmeli ve katılım sağlanmalıdır.	0,828		
	22. İyi bir muhasebe eğitiminde örnek olaylara yer verilmelidir.	0,843		
	23. İyi bir muhasebe eğitimi analize dayalı uygulamalarla desteklenmelidir.	0805		

Faktör 4	24. Klasik yöntemlerle anlatılan dersler gürültülü geçmektedir.	0,789	7,9	0,834
	25. Klasik yöntemlerle anlatılan dersler dalgınlık yaratmaktadır.	0,763		
	26. Klasik yöntemlerle anlatılan derslerde genelde eğitimci ile sorun yaşanmaktadır.	0,742		
Toplam		72,3		
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Ölçek Geçerliliği		0,851		
Barlett Küresellik Testi Ki Kare		2963,614		
P Değeri		0,000		

Tablo 3. Öğrencilerin Muhasebe Dersleri İşlenişine Karşı Tutumları

Birinci faktör, klasik yöntemlerle muhasebe derslerinin öğrenilebildiği faktörüdür; 0,927 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın % 32,8'ini açıklamakta olup, 5 etkeni bünyesinde barındırmaktadır. İkinci faktör, sunu kullanmanın öğrenmeyi arttırma faktörü olarak adlandırılmış olup; 0.927 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın %19,3'ünü açıklamakta ve 4 etkeni bünyesinde barındırmaktadır. Üçüncü faktör, uygulamalı ders vermenin öğrenmeye etkisi faktörü olarak adlandırılmış olup; 0.916 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın % 12,3'ünü açıklamakta ve 5 etkeni bünyesinde barındırmaktadır. Dördüncü faktör, klasik yöntemlerin öğrenmedeki olumsuz etkileri faktörü olup; 0.834 güvenirlik seviyesinde toplam varyansın % 7,9'unu açıklamakta ve 3 etkeni bünyesinde barındırmaktadır.

3. SONUÇ

Muhasebe derslerinin müfredatlarda yoğun olarak yer aldığı İİBF' nin çeşitli bölümlerinden öğrencileri kapsayan çalışmada; katılımcıların muhasebe derslerinin kendisine ve derslerin işleniş yöntemlerine karşı tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumlarını etkileyen; derse ilgi duyma, sevme; dersin gelecekteki kariyere katkısı ve dersi sevmeyip ilgi duymama şeklinde üç faktör belirlenmiştir. Bu faktörler içinde öğrencilerin muhasebe derslerine karşı genel tutumu sevme ve ilgi duyma faktöründe yoğunlaşmıştır.

Muhasebe derslerinin işlenişine karşı tutumları etkileyen klasik yöntemle dersi işleme, sunu kullanma, uygulama yaptırma ve klasik yöntemin olumsuzlukları şeklinde dört faktör belirlenmiştir. Bu faktörler içinde ise; muhasebe derslerinin klasik yöntemlerle işlenmesi faktörü ağırlık kazanmıştır. Ancak katılımcıların modern yöntemlerle dersin işlenişinin desteklenmesine olumlu yaklaştıkları da yapılan tespitler arasındadır.

Bu sonuçlardan hareketle yapılan çalışma kapsamında; katılımcılar nezdinde muhasebe derslerine genel tutumun olumlu olduğu belirlenmekle birlikte; derslerin işlenişi açısından teorik bilgileri klasik yöntem ve sunu tekniği ile birlikte harmanlayıp kullanmanın, öğrencilerin derse olan ilgilerini arttırabilmek için uygulama veya stajın yapılmasına olanak sağlamanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak bu şekilde geleceğin meslek mensubu adaylarının meslek hayatlarında karşılaşabilecekleri sorunlara kolaylıkla çözüm önerileri getirebilmelerine; aynı zamanda çevreye ve toplumsal hayatın gereklerine uyum gösterebilecek nitelikte, kalifiye bireyler yetiştirilmesine zemin hazırlanacaktır.

KAYNAKLAR

1. Büyükarıkan, B. & U. Büyükarıkan (2014), "Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Analizi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 65-79.
2. Çelenk, H., M. Atmaca & E. Horasan (2010). "Marmara Üniversitesi'nde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Alanına Bakış Açılarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", Öneri *Dergisi,* C.9.S.33, Ocak, 159-171.
3. Çokluk, Ö., G. Şekercioğlu ve Ş.Büyüköztürk (2012). Sosyal Bilimler Için Çok Değişkenli Istatistik Spss ve Lisrel Uygulamaları, Ankara: Pegem Akademi.
4. Demir, B. (2012), "Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler ve Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1/4 (2015) 1-22 21, Kasım, Cilt 1, Sayı 4, Makale 13: 109-120.
5. Dızman, Ş. (2015), Türkiye'de Örgün Eğitim Sisteminin Verimlilik Esasına Göre Dönüşümü ve Muhasebe Eğitiminin Bu Dönüşüm Çerçevesinde Yeniden Yapılandırılması, Ekin Basım ve Yayım, Eylül.
6. Dursun, A. (2006), Muhasebe Eğitiminde Kalite Arayışı, Seçkin Kitabevi, Ankara.
7. Erol, M. & G. Erkan (2008), "Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Bir Araştırma", *KMU İİBF Dergisi*, Yıl:10 Sayı:14 Haziran.
8. Fındık, H, B. Atalay, M. Zeytin, A. Tarakçıoğlu Altınay & S. Ülkü (2016), Türkiye'de Muhasebe Eğitimi, Ekin Kitabevi, Editör; Ahmet Gökgöz, Mart.
9. Fidan, N. (2012). Okulda Öğrenme ve Öğretme. 3. Baskı, Şubat, Pegem Yayıncılık
10. Hair, J. F. Jr., W. C., Black, B. J. Babin, ve R. E. Anderson, (2010). Multivariate Data Analysis (7th Ed.). Upper Saddle River: Prentice Hall.
11. Karasioğlu, F. & H. Duman (2011). "Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Ve Kalitesi Üzerine Bir Not", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(1), 165-180.
12. Kaya, M. F. (2013). "Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", *Marmara Coğrafya Dergisi* Sayı: 28, Temmuz, ss:175-193.
13. Örneklem Hesaplama; http://etikarastirma.com/tr/icerik/bilgi-merkezi/10, Erişim Tarihi: 12.02.2019.
14. Seferoğlu, S. S. (2006). Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı. 3. Baskı, Aralık, Pegem Yayıncılık.
15. Şencan, H. (2005). Sosyal Ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik Ve Geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
16. Terzi, S., Şen, İ. K., & Solak, B. (2013), "Bologna Sürecinin Muhasebe Eğitimine Etkisi: Üniversitelerin İşletme Bölümlerinin Ders Programları Üzerine Bir İnceleme", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (59), 83-100.
17. Zaif, F. & Y. Ayanoğlu (2007), "Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye'de Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 115-136.

Sivil Toplum ve Yerel Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri: 30 Büyükşehir Belediyesi Örneği[1]

Aziz BELLİ[2]

CHAPTER 63

[1] 2016 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD'da hazırlanan "Türkiye'de Kent Konseylerinin İşlevselliği Önündeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Büyükşehir Belediyeleri Örneği" adlı doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir. Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi BAP Birimi tarafından 2014/3-26 D Proje Numarası ile desteklenmiştir.

[2] Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

1. GİRİŞ

Katılım olgusu temsili demokrasinin krize girmesi sonucunda doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi arasında bir yerde duran katılımcı demokrasinin bir gereği olarak gelişmiştir. 1970 sonrasında küreselleşmenin de etkisi ile yerelleşme ve yönetişim olguları temsili demokrasinin ve refah devleti anlayışının ortaya çıkardığı krizi gidermek için bir ilaç olarak kullanılmıştır. Ülkemizde de 1980 sonrası liberalleşme ve yerelleşmenin öncelendiği bir kamu yönetimi anlayışına geçiş isteği doğmuştur. Özellikle 2004 ve 2005 yıllarında yerel yönetim yasalarında meydana gelen değişimlerde bu etki görülmektedir. Bu dönemde Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve İl Özel İdaresi Kanunu değişmiştir. Nitekim 5393 sayılı Belediye Kanunu yerel halk katılımına ilişkin birçok hüküm barındırmaktadır. Bu hükümlerden biri olan ve sivil toplum, özel sektör, yerel halk ve kamunun bir araya geldiği çok aktörlü bir yapı oluşturan kent konseyleri 5393 sayılı Kanunun 76. Maddesine dayanmaktadır.

Kent konseylerinde karar alma sürecine dahil olması gereken iki yapı sivil toplum ve yerel halkın yeterince temsil edilmediği bazı çevrelerce dile getirilmektedir. Böyle bir sorun olup olmadığını kanıtlamak üzere geliştirilen bu araştırma ile sivil toplum ve yerel halkın kent konseylerine katılım noktasında sorun yaşayıp yaşamadığı tespit edilmiştir. Özellikle kent konseyi üyeleri ve belediye meclis üyelerinin bu konudaki görüşleri tespit edilerek kent konseylerinin daha sistematik bir yapıya kavuşması için öneriler geliştirilebilir. Bu kapsamda öncelikle sivil toplum, katılım ve kent konseyleri konuları hazırlanırken yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır. Alan araştırması kısmında ise 30 büyükşehirde kent konseyi ve belediye meclisi üyelerine uygulanan anketin sonuçları analiz edilmiştir. Daha sonra faktör analizi sonucunda elde edilen yeni değişkenler ile t-testi ve ANOVA testi yapılmıştır.

2. SİVİL TOPLUM

Sivil toplum, toplumun sivil unsurlarını ön plana almaya çalışan sosyolojik bir kavramdır. Kavram hem toplumun sivilliğini hem de sivil olmayan öğelerini ayrıştırarak ortaya koymaktadır. Bu haliyle sivil toplum bir zıtlığı ifade etmektedir. Karşıtlık Fransızca bir sözcük olan "civil=sivil" kelimesinin anlam gücünden doğar (Doğan, 1999: 133). "Civil" kelimesinin anlamı görgü kurallarını iyi bilen anlamına gelmekle birlikte medeni, nazik ve kibar anlamlarına da gelmekte ve Türkçede "sivil" şeklinde telaffuz edilmektedir. Dilimizde kullanışına bakıldığında, sivil kelimesi terim olarak "şehir adabı", medenilik-bedevi (köylü) olmamak", halk arasında kullanılışı ise "asker olmayan, asker sınıfında olmayan, üniforma giymemiş" gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Abay, 17.11.2016, www.siyasaliletisim.org).

Sivil toplum kavramının tarihsel süreç içerisinde gelişimine bakıldığında farklı şekillerde tanımlandığı görülür. Nitekim 18. yüzyıla kadar "devlet" ve "siyasal toplum" ile eşanlamlı olduğu kabul edilen "sivil toplum", Aristo tarafından siyasal toplumu tasvir etmek amacıyla kullanılan "politikekoinoia"nın (veya koinoniapolitike) Çiçeron tarafından Latince'ye "societascivilis" olarak aktarılmış biçiminin çevirisidir. Aristo'ya göre "politikekoinonia", yasalarla ortaya konulmuş kurallar bütünü içindeki özgür ve eşit kabul edilen, yurttaşların siyasal toplumu, ahlaki bir kamu olarak tanımlanır. Bu anlamda tüm siteyi ifade eden siyasal toplum olarak nitelendirilen sivil toplum, devletten farklı ve/veya ona zıt bir alanı ifade etmekten uzaktır (Erdoğan Tosun, 2001: 30-31). Roma uygarlığı döneminde Yunan kavramları ve düşüncesinden yararlanan Çiçero ise, sivil toplum ya da siyasal toplum ile aynı anlamda kullanılan devleti hem vatandaşların oluşturduğu kolektif bir bütün (societashumana) hem de sahip olduğu manevi bir kişilik olarak tanımlar (Doğan, 2002: 12).

Sivil toplum tartışmalarının yoğunlaştığı on yedinci yüzyıl sonrasında siyasal yapı

üzerindeki tartışmalara bakarak "devlet eksenli" ve "birey eksenli" olmak üzere iki farklı siyasal düşünce geleneğinin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu geleneklerden birincisinde N. Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes, J.J. Rousseau ve G.W.F. Hegel gibi düşünürler bulunurken; ikincisinde J. Locke, A. Smith, J.S. Mill, I. Berlin, C.L. Montesquieu ve F.A. Hayek gibi düşünürler bulunmaktadır (Akgül, 2005: 170).

18. yüzyılda Adam Ferguson, David Hume ve Adam Smith gibi düşünürler, sivil toplumu devletten ayrı olan ve kendine ait form ve ilkeleri bulunan bir alan olarak düşünmeye başladı. Adam Ferguson'un 1767 yılında yayımlanan "Sivil Toplumun Tarihi Üstüne Deneme" adlı eserinde, sadece ticaret ve imalat sanayinin değil, aynı zamanda merkezi anayasal devletin ortaya çıkmasının da toplumun dayanışmasını tehdit ettiğini yazıyordu. Nitekim 18 yüzyıl filozofları sivil toplumu devletin karşısında bir alan olmaktan ziyade despotik ve mutlakıyetçi devleti dengeleyecek bir alan olarak düşünmekteydi (Erdoğan, 1998: 218). Bu dönemde özellikle Ferguson, Paine, Hegel ve Tocqueville gibi sivil toplum kavramı üzerine çalışmış düşünürüler; özel ticaret ve imalat topluluklarını ataerkil aileleri, belediye yönetimlerini, hayırsever derneklerini ve edebiyat topluluklarını sivil toplum kavramı içerisinde sınıflandırıyordu. Böylece sivil toplum, siyasal toplumun dışında kalan toplumsal dünyanın çoğulcu iletişimsel alanını meydana getiriyordu. Habermas bu alanı "kamusal alan" olarak adlandırmıştır. Ona göre bu alan, on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında devleti değiştirme çabası içinde olmaktan ziyade toplumsal değişimin aktörleri olan kültürel, sanatsal, dinsel faaliyetlere yönelmiş toplulukların oluşturduğu bir alandır (Yıldırım, 2005: 61).

Sivil toplum kavramı, 18. yüzyıldan sonraki dönemde özellikle Hegel ve İskoç Aydınlanmasının öncülerinin etkisiyle Yunan ve Roma dönemlerindeki anlamından farklı bir anlam kazanmaya doğru evirilmeye başlamıştır (Erdoğan Tosun, 2001: 36). Bu dönemde düşünürler sivil toplumu mutlakıyetçi devletin iddialarını dengeleyecek bir alan olarak düşünmekteydi (Doğan, 2002: 41).

Hegel sivil toplumu; kazanç, bireysel mutluluk ve birey statüsünün muhafazası gibi hayat kesitlerinin bütün olarak yaşanmış biçiminin bir dışa vurumu olarak ifade etmektedir (Mardin, 2010: 14). Hegel, seküler bir Tanrı Devleti yaklaşımından yola çıkarak sivil toplumu her biçimiyle denetleme ve düzenleme hakkını siyasi iktidara verir (Yıldırım, 2005: 62) Bununla birlikte Hegel ekonomiyi sivil toplum kavramının içinde değerlendirmiştir. Marx ise Hegel'in bu konuda yanılmış olduğunu belirterek ekonomiyi kavramın dışında ele almaktadır (Keane, 1993: 102). Görüldüğü üzere ne Aristo ne de Hegel devlet ve sivil toplum arasında sert ve hızlı bir ayrım yapmamıştır (Onuf, 2005: 49). Nitekim devlet ve sivil toplum kavramlarının açıkça farklı kavramlar olduğu ancak 19. yüzyılda tartışılmış ve kabul edilmiştir (Doğan, 2002: 41).

Günümüzde önemli bir erk olarak değerlendirilen ve önemi her geçen gün artan sivil toplum anlayışı Gramsci'ye göre, kapitalist ve sosyalist dünyayı da etkileyen ikili yönü olan bir alandır. (Kuzu, 1992: 360). Sivil toplum ve demokrasi arasında birbirini destekleyen paralel bir ilişki vardır. Katılım yol ve yöntemlerindeki artış demokrasinin de daha etkin bir şekilde işlemesine imkan vermektedir. Bu nedenle katılım için vazgeçilmez olan sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları demokrasi açısından da vazgeçilmez olmuştur. Özellikle temsili demokrasinin aksayan ve eksik yönlerini tamamlayabilmesi ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi açısından sivil topluma olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır (Tamer Gözübüyük, 2010: 91).

Bu tartışmalar ışığında gelişen sivil toplum kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı'da önemli ilgi gördü. 1950'lerde bireysel özgürlük argümanları ile yapısal rol oynayan ve liberal değerlerin savunucuları olan Isaiah Berlin'in, JacobTalmon, Karl Popper, gibi liberal siyasi teorisyenler siyasal iktidarın sınırlarının ve özel olarak alanının belirlenmesi gerektiğini düşünmektedirler (Khilnani, 2001: 15). Görüldüğü üzere kavramın geçirdiği

dönüşümler ve edindiği anlamlar zaman içerisinde farklı şekilde tanımlanmış hatta bazen birbirinin karşıtı olarak nitelenmiştir (Tamer Gözübüyük, 2010: 91). Devlet ile karşıt olarak, sivil toplum; sosyal hayatın bir alanı anlamına geliyordu. Bu anlamda sivil toplum bölgesel devlet kurumlarından ayrılmış piyasa borsaları, hayırsever dernek ve vakıflar, kulüpler ve gönüllü dernekler, bağımsız kiliseler (ibadethaneler) ve yayınevlerini kapsamaktadır (Keane, 2009: 461).

Sivil toplumun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü inceledikten sonra günümüzde ne anlama geldiğini açıklamak gerekirse; sivil toplum çok çeşitli kesimler tarafından kullanılan muğlak bir kavram olmasına rağmen (Aslan, 2010: 357) bu kavram etrafında oluşmuş olan literatür liberal anlayış kapsamında gelişmiştir. Bu yaklaşıma göre sivil toplum, devlet aygıtının denetimi dışına bulunan ve iktisadi ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan örgüt ve faaliyetler alanını tanımlar (Duman, 2006: 357). Bu tanımlamaya benzer bir tanımlama yapan Larry Diamond'un sivil toplum tanımı şöyledir: "Sivil toplum örgütlü sosyal yaşamın gönüllü, kendi kendini üreten kendi kendini destekleyen, devletten özerk olup bir yasal düzen ya da ortak kurallarla bağlı olan alanıdır. Sivil toplum devlet ve özel alan arasında duran aracı bir varlıktır." (Odabaşı, 2005: 45-46). Yabancı dilde yazılmış olan literatürün yanında Türkiye'deki sivil toplum literatürüne yer vermek çalışmanın gelişimi açısından önemli görülmektedir. Özellikle bu alanda önemli çalışmaları olan Mardin ve Küçükömer'in görüşleri önemsenmektedir.

Sivil toplum kavramının Türkiye literatürüne kazandırılmasında öncü sayılabilecek kişilerden olan Şerif Mardin, sivil toplumu en genel anlamda; batı mutlak monarşilerinin güç ve çabalarına karşın kontrollerinden kaçan özerk bir sürecin şekillenmesini sağlayan güçtür diye tanımlarken, kentlilerin kolektif bir bilinç oluşturmasına dikkati çekmektedir (Mardin, 2000'den akt. Özüerman, 2005: 509).1965'lerle birlikte "sivil toplum" kavramını Türkiye literatüründe tartışılmasını sağlayan ve bu kavramı ilk kullanan aydınlardan biri olan İdris Küçükömer, sivil toplum kavramını Batı'daki oluşumu ve gelişiminden farklı olarak Türk toplumunun kültürel ve tarihsel bağlamı çerçevesinde incelemeye çalışmıştır. Küçükömer, sivil kavramını ontolojik birey kavramıyla açıklamaya çalışır. Bireyi de modern toplumun olmazsa olmaz bir koşulu olarak görmektedir (Duman, 2004: 47).

İdris Küçükömer, sivil toplumu batılı değerler sonucu oluşmuş olan bir kavram olarak görürken, Mardin sivil toplumu "medenilik anlayışıyla Batı Avrupa toplumsal tarihinde önemli bir sosyal aşama, tarih felsefesi alanında bir tartışma alanı ve devleti protesto etme geleneği" şeklinde ifade etmektedir(Mardin, 1995: 278'den akt. AB Sivil Toplum Diyalogu, 25.07.2018, www.baltalimani.com).

Batı düşünce geleneğinde "sivil"; kavramının bir diğer değerlendirmesi de Mete Tuncay tarafından yapılmaktadır: Sivil, devlet ya da kamu karşısında, özel kişileri ve toplumu da niteler. Etimolojik olarak sivil, uygar anlamındadır. Toplum sözleşmesi kuramcılarına göre insanlar doğal yaşam halindeyken bir sözleşme ile toplu halde yaşamaya başlamıştır. Bu sözleşme ile bireyler kimi haklarını devlet olarak nitelendirilen bir otoriteye devretmişlerdir. Kimi yazarlar insanların haklarının tamamını devrettiğini savunurken kimisi bazı hakların toplum üyelerinde kaldığını, yani bir takım temel hakların devredilmez olduğunu ileri sürmüşlerdir. İlk gruptaki yazarlara göre kamusal otorite mutlaktır, ona karşı çıkılması halinde, sözleşme sonlanacak ve doğal duruma dönülecektir. Devlet yetkililerinin halka karşı zorbaca davranmaları durumunda onu devirmek ancak barbarlığa geri dönüş sağlamamak için kimi kuramcılar iki katlı bir sözleşme tasarlamışlardır (Tuncay, 1998'den akt. Yıldırım, 2004: 49).

Sonuç olarak sivil toplum kavramının tarihsel gelişiminin Eski Yunan'a dayandığı görülmekte olup Eski Yunan'dan bu yana sivil toplum kavramının farklı şekilde algılandığı ve belirli bir tanımlamaya gidilmediği görülür. Ancak liberal değerlerin gelişme gösterdi-

ği günümüzde küreselleşmenin de etkisi ile sivil toplumun önemi her geçen gün artmış ve devletle olan ilişki düzeyi değişmiştir. Bu kapsamda sivil toplumun öneminin tekrar sorgulanmasına ve gelişmesine sebep olan küreselleşme ve yönetişim kavramlarının sivil toplum ile olan ilişkisine yer verilmesi kavramın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

3. KATILIM

Toplumsal gelişmeye koşut olarak doğrudan demokrasinin içeriği ve işleyişi farklı uygulamalara dönüşmüştür. Siyasal iktidarın kaynağı olarak kabul edilen halkın, siyasal gücü temsilcilere teslim ettiği bu yöntemde, tüm toplumsal kesimlerin beklentilerinin karşılanması ve yönetim sürecinin her aşamasında halkın görüşüne başvurulması ve halkın talep ve beklentilerinin karşılanması *büyük önem taşımaktadır. Halkın görüşlerinin alınması çeşitli* araçlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Akdeniz, 2007: 13; Belli ve Aydın, 2013: 138). Nitekim bu noktada siyaset bilimi literatürüne katılma kavramı girmektedir.

Katılım, bir katılma olay ve olgusudur. Yapılan veya d*üşünülen şeylere* dahil olmayı, olanı paylaşmayı ifade eder. Katılım kavramı günlük dilde, "bir şeyden pay almak, bir şeyin içine girmek bir şeye ortak olmak, iştirak etmek, bir şeyin aktörleri arasında yer almak" olarak ifade edilmektedir (Kaypak, 2011: 136). Katılma kavramı açıklanırken "etki " ve "güç" kavramlarına atıf yapılır. Katılmanın niteliği de gerçekleşen sürecin bu iki kavramdan hangisine daha yakın olduğuna bakılarak saptanır. Katılma kavramı, kararları etkileme süreci olarak ifade edildiğinde katılanların sonucu belirlemek yerine verilen kararlara katılımları vurgulanmaktadır. Güç ise sonuç olarak ortaya çıkan kararı doğrudan veren taraf için kullanılmaktadır. Bu kavramlar katılmanın neyi ifade ettiğini ortaya koymak açısından belirleyici role sahiptirler. Sonucu etkilemekten ziyade kararlara etkide bulunma durumu kısmi katılma, sonucun katılımcılar tarafından belirlendiği durumlarda da tam katılma söz konusudur (Açıkgöz, 1987: 21).

Katılımın kavram olarak ne olduğunu ifade ettikten sonra siyaset bilimi literatüründe katılımı kavramlaştırmak gerekirse; katılım, sosyal ve siyasal bir olgu olarak kamu yönetimi ve siyaset kurumunun eylem ve işlemleri sırasında alınacak kararlarda halkın görüşlerine başvurması olarak ifade edilebilir. Katılım olgusunun temel amacı, demokrasiyi geliştirmenin yanında, halkı yönetim konusunda halkı doğrudan ilgilendiren alanlarda verilecek kararları emir olmaktan çıkartmak ve bu kararları halka mal ederek kararların uygulanmasında oluşabilecek tepkileri önlemektir(Yatkın'dan akt. Çevikbaş, 2008: 74). Literatürde katılma kavramı incelendiğinde katılmanın siyasal ve yönetsel katılma olarak iki farklı şekli oluştuğu görülmektedir.

Yönetsel katılım kamu yönetiminin hizmet sunumu sırasında ve öncesinde alınacak karar ve politikalarda halkın talep ve beklentilerinin karşılanması ve bu süreçlerde doğrudan kendilerini ifade etme imkanına kavuşmasıdır. Bu siyasal katılmadan daha geniş ve çok yönlü bir süreci ifade etmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere yönetsel katılma, karar alınmadan önce karar alma sürecine katılma, karar alındıktan sonra uygulama sürecine katılma ve son olarak uygulamanın sağlıklı yürüyüp yürümediğinin denetlenmesi olarak üç farklı boyutta yer alan ve birbirini takip eden bir döngüyü ifade etmektedir. Bu kavram günümüzde yönetişim süreci olarak ifade edilen ve tüm paydaşların karar alma sürecinde dahil olduğu bir mekanizmaya ihtiyaç duymaktadır (Kurthan, 1977: 36). Yönetime katılma, bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda doğrudan söz sahibi olmalarına ve ortaya çıkabilecek sorunlarda çözüm arayışları bulmaya ve halk ile yöneticiler arasında karşılıklı bir etkileşimin oluşmasına imkân sağlamaktadır (Eroğlu, 2006: 192).

3.1. Yerel Katılım

Yerel, bireylerin en fazla karşılıklı etkileşim içinde oldukları yerdir yani sivilliğin asıl olarak bulunduğu yerdir. Bu düzeyde bireylerin yönetimlere duyarlı olması merkezi dü-

zeye göre daha kolaydır. Ancak bu durum ancak demokrasinin daha çok kabul görmesiyle mümkün olmuştur (Aydın ve Belli, 2018: 340-341): Demokrasi kavramının gelişmesi ile birlikte katılım kavramının temel unsurları merkezi boyutta bir gereklilik olduğu gibi yerelde de vazgeçilmemesi gereken unsurlardır. Nitekim katılım öncelikle yerel boyutta uygulanması gereken bir kavramdır (Görün, 2006: 164-165). Günümüzde hemen hemen bütün ülkelerde yerel yönetimlere demokratik kurumların önde gelenlerinden biri gözüyle bakılır. Bunun en önemli sebebi, yerel idarelerin halkın doğrudan yönetim sürecine dahil olmasına imkan sağlamasıdır. Halk katılım sürecini doğrudan kendisi tarafından seçilen kişiler aracılığıyla gerçekleştirir (Belli ve Aydın, 2017: 404). Ancak bu kurumların organlarının doğrudan halk tarafından seçilerek oluşturulması demokratik nitelik kazanmaları için yeterli değildir. Seçimlerin dışında da karar alma ve uygulama süreçlerine halk katılımının sağlanması bir gerekliliktir. Bunun sağlanmasının yolu da seçimlerin yanında halkın dahil olabileceği çeşitli katılım yol ve yöntemlerinin kullanılması ile olur (Keleş, 2012: 82). Dolayısıyla merkezi yönetim ve yerel yönetimler tüm eylem ve işlemlerini katılımcı bir felsefe belirleyerek öncelikle yerel demokrasiyi bunun sağlanması ile de ulusal demokrasinin gelişmesine imkan verebilir (Görün, 2006: 164-165).

Yerel katılımın anlamı halkın sadece yerel yönetimlerin karar ve yürütme organlarını salt seçimlerle belirlemesi değil; yerelleşmenin gerçekleştirilmesi yolu ile yönetimde doğrudan bulunması ve kendini ifade etmesidir. Ancak yerel katılımın uygulanabilmesi ülkelerin gelişmişlik durumu ile yakından ilgilidir. Nitekim gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelere kıyasla katılımın daha aktif gerçekleştiği ülkelerdir (Çevikbaş, 2008: 72). Gelişme ile katılım arasında bir ilişki olmakla birlikte demokrasi ile yerel demokrasi arasında da paralel bir ilişki söz konusudur. Demokratik ülkelerin yerelleşme anlayışının temelinde yerel demokrasinin temel değerleri vardır. Bu değerlerin temelinde halkın toplumsal olay ve olgularda kendilerini doğrudan ilgilendiren kararların alımında bizzat yer almaları ve çeşitli katılım yol ve yöntemlerini kullanmaları yatar. Halkın yerel karar alma süreçlerine katılımı ne kadar etkinse yerel demokrasinin de aynı oranda etkin olduğu ve geliştiği söylenebilir (Okur ve Çakıcı, 2011: 4-6).

Hill'e *göre de yerel yönetimler, demokrasinin temel eğitim kurumlarıdır*. İlkokullar okuma yazmanın ve okulla tanışmanın ilk basamağı olduğu gibi yerel yönetimlerde demokrasinin ilk basamağının uygulama bulduğu alanlardır (Yaylı ve Pustu, 2008: 135). Ancak yerel yönetimlerde bu bağlamda bir nitelendirme yapılabilmesi için, bu kuruluşların halk katılım yol ve yöntemlerinin açık bulunması ve katılım sürecinin işlerlik kazanması gerekmektedir (Tortop vd. 2008: 24). Katılım olgusu aktif ve pasif olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkabilir. Katılım doğrudan halk tarafından kendiliğinden başlayan bir süreç ile oluşuyorsa aktif, bu sürecin yerel yönetim kurumları tarafından başlatılması sağlanıyorsa pasif katılım söz konusudur (Zeren ve Özmen, 2010: 166). Katılım, alınacak kararların uygulanmasında kolaylık sağladığı gibi katılımın sağlandığı kurumlarda personelin verimliliğini de artırmaktadır. Böylece yerel yönetim kuruluşları hem halkla hem de çalışanları ile bütünleşeceklerdir (Henden, 2005: 6).

Yerel katılım kavramının önemi çeşitli uluslararası kuruluşların ortaya koyduğu temel belgelerle ifade edilmiştir. Bu belgelerden biri olan "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı" yerel demokrasinin gelişimi ve evrensel ilkelerinin belirlenmesi açısından önemlidir (Önder, 2013: 315). Sonuç olarak araştırma kapsamında bir tanım yapmak gerekirse, yerel katılım; toplumun tüm kesimlerinin yerel karar alma süreçlerine katılması ve kente ilişkin tüm sorunlar ve bu sorunlara bulunan çözüm önerileri ve politikalara katılma olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda yerel katılım sadece yerel seçimlerde oy vermekle sınırlandırılamaz. Bireyler oy vermenin ötesinde karar ve politika belirleme süreçlerine paydaş olmalıdır. Kent konseyleri bu açığı kapatabilecek önemli yapılar olarak görülmektedir.

3.2. Katılım ve Kent Konseyleri

Demokrasinin bir yönetim biçimi olarak yaygınlaşmasından itibaren göze çarpan sorunların başında temsili demokrasinin halkın karar alma sürecine katılmasını sağlayamadığı ve halkın karar alma sürecine dâhil olamadığıdır. Siyasal anlamda bir demokrasiden söz ederken yönetsel demokrasinin eksikliği farklı demokrasi modellerini gerekli kılmıştır. Demokrasinin çoğulcu ve katılımcı bir anlayış benimsemesinin en kolay yolu yerel uygulamaların demokratik yol ve yöntemlerin merkezine alınması ile olur (Üzan, 1999: 99).

Yönetim gücünün halkta toplanması ve halkın yönetimi kontrol etmesi demokratik bir toplumun olmazsa olmazıdır. Demokrasinin olduğu gibi yerel demokrasinin de temel koşullarından biri karar organlarının seçimle göreve gelmesi ve seçimle oluşmasıdır. Karar organlarının seçimle göreve gelmesi, yerel demokrasi için gerekli ancak yeterli bir şart olmayıp, seçimle gelen organların bağımsız karar alabilme yetkisine sahip olması gerekmektedir. Bu süreçte halk katılımının sağlanması, mümkün olduğu sürece katılım araçlarının hem yasal hem de psikolojik yollardan açılması da önemlidir. Çünkü son dönemlerde demokrasi özellikle de yerel demokrasinin temsili olmaktan çıkarak katılımcı bir hâl alması gerekmektedir (Görmez, 1997: 72). Dünyanın birçok yerinde, yerel yönetimler hem demokrasinin etkin uygulandığı hem de hizmetin etkin ve verimli sunulduğu alanlar olarak kabul edilmektedir (Ökmen ve Parlak, 2015: 55).

Belediyelerin kent yönetimindeki temel amacı kent halkının kent sınırları içerisinde refah seviyesini artırabileceği asgari bir yaşam seviyesinde bulunabilmeleri için gerekli olan tüm tedbirlerin alınmasıdır. Böylece yerel halk da karar alma sürecine dâhil olarak kendisini ilgilendiren konularda doğrudan söz sahibi olmak adına istek ve beklentilerini dile getirmektedir (Yavaş ve Demir, 2014: 902). Yerel halkın istek ve beklentilerinin yönetimin deneyimleri ile paylaşılması sonucunda katılımcı yönetim ve katılımcılığın neticesi ile oluşan yerel yönetişim sağlanmış olacaktır (Çetinkaya ve Korlu, 2012: 98). Yönetişim ve yerel demokrasinin geliştirilmesinde en önemli ölçüt, yerel halkın karar alma sürecinde etkin bir şekilde bulunmasıdır. Türkiye'de halkın yerel yönetimlere katılımını gerçekleştirmek için uygulanan çalışmaların en önemli yöntemlerden birisi kent konseyleridir (Batal, 2011: 77). Nitekim yerel yönetimlerin hizmet sunumunu gerçekleştirirken halkın katılımı noktasında yetersiz kalabilmektedir. Bundan dolayı kent konseyi gibi tüm yerel paydaşların ortak olduğu bir yapılanmaya başvurulması gerekmektedir. Kent Konseyi Yönetmeliği'nin 8. maddesi ile kent konseylerine merkezi yönetimi, yerel yönetimi, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını ve sivil toplumu ortak yerel aklın oluşturulması amacı ile bir araya gelme görevi verilmiştir. Bu görevin gerçekleştirilmesi için kent konseylerinin geniş katılımlı bir platform çerçevesinde kentteki birçok kurum ve kuruluşların katılımı ile oluşması hususu düzenlenmiştir (Kuluçlu, 2011: 185). Buna göre kent konseyleri katılımcı demokrasinin uygulama araçlarından birisi olarak yerel düzeyde ortak aklın gerçekleştirilmesi ve yönetişim ilkesi kapsamında örgütlenmiş kurumlar olarak ifade edilebilir (Tosun ve Kızıltan, 15.11.2016, www.cukurovakentkonseyi.org).

Kentlerin yapı ve büyüklükleriyle ilgili olarak, bazı yerlerde yüzlerce kurum ve kuruluşun temsil edildiği konseyler, kendi tüzüklerini hazırlamakta ve bunlara göre faaliyet göstermektedir. Konseyler meclis ve çalışma grupları, ofisler, muhtar evleri, kent gönüllüleri evleri kentin yerel demokrasi ve kalkınma önceliklerinin ve acil sorunlarının tanımlandığı, tartışıldığı ve çözüm arandığı demokratik yapılar olarak işlev görmektedir (Özgökçeler, 2014: 73). Nitekim kent konseyinin temel amacının, yerel düzeyde katılım ve demokrasinin hayata geçirilerek geliştirilmesini, sivil toplumun yerel karar alma süreçlerinde aktif katılım sağlamasını ve yerel faaliyetlerin belirleyicilerinden olmasını sağlayarak çok aktörlü yönetişimi etkin hale getirmek olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kent konseyleri yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde merkezî yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve yerel halk arasında kurulacak işbirliği ağı çerçevesinde çok aktörlü bir yö-

netişime dayalı bir sürdürülebilir kalkınma politikası oluşturmayı hedeflemektedir. Kent konseyinin genel işlevinin ise katılım sürecini geliştirecek şekilde kentteki tüm toplum kesimlerini bir araya getirerek, sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı içinde, çevreye duyarlı bir bakış açısı ile ve katılım anlayışı ile tüm kenti ve kentlileri kucaklayarak, birlikten güç almak olduğu söylenebilir (Özdemir, 2011: 38).

Kent konseyleri ile oluşturulan çok aktörlülükten kasıt, yerel halkın gerçek anlamda yerel karar alma süreçlerine katılması ve eylemsel olarak da bütün süreçlerde yer almasıdır. Ayrıca uygulamalara bakıldığında, halk katılımı ile alınan kararlarda halkın bu kararları daha kolay ve içtenlikle benimseyebildiği ve alınan kararları hayata geçirmekte daha başarılı olduğu görülmektedir. Böylece, kent konseylerine, yerel yönetimlerin meşruiyetini sağlamak ve güçlendirmek gibi önemli görevler de yüklenmektedir. Kent konseyinin genel işlevinin ise, kentteki tüm toplum kesimlerini bir araya getirerek, sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı içinde, çevreye duyarlı bir bakış açısı ile ve katılım ruhu içinde tüm kenti ve kentlileri kucaklayarak, birlikten güç almak olduğu söylenebilir (Özdemir, 2011: 35-36; Aydın ve Belli, 2015: 88).

Halkın yönetime ve karar alma sürecine katılması ile talep ve beklentilerinin öğrenilmesi kadar bu talep ve beklentilerinin maliyetlerinin ne olduğunun ortaya konulması da önemlidir. Yerel demokrasinin gerçekleştirilmesi açısından karar alma süreçlerine katılımın yanında mali konularda alınacak kararlara katılımda önemlidir (Belli ve Aydın 2016: 1700). Mali konulara katılım hakkı maliye literatüründe bütçe hakkı olarak ifade edilmektedir. Yönetişim ve bütçe hakkı bir arada değerlendirildiğinde kent konseylerinin sivil toplum, özel sektör ve kamuyu bir araya getiren önemli örgütlenmeler olduğu görülür (Çetinkaya ve Korlu, 2012: 98).

Kent konseylerinin paydaşları sadece yerel ölçek ile sınırlı değildir. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası kapsamda katılımcı yönetişim ve sürdürülebilir kalkınma alanında faaliyet yürüten bütün kurum ve kuruluşlar da kent konseylerinin doğal paydaşlarıdır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Komisyonu, Kalkınma Programı olmak üzere; Kalkınma Bakanlığı, Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü; Türkiye Belediyeler Birliği ve UCLG-MEWA (Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı) bu paydaşlardan bir kaçıdır (Soygüzel, 2012: 3).

Kent konseylerinin katılıma ilişkin önemli işlevlerinden birisi dezavantajlı gruplarının da katılımına imkân sağlamasıdır. Nitekim kadınların yerel karar alma süreçlerine katılımına ilişkin açığın doldurulmasında önemli bir misyonu olan kadın meclislerinin, kadınlarla ilgili öncelikli alanların tüm kentin ortak gündeminde değerlendirilmesinin yolunu açma işlevi göreceği de söylenebilir. Kadın meclisleri, kadınların karar alma süreçlerine ve kentsel yaşamın bütün alanlarına aktif olarak katılımının sağlanmasına odaklanmanın yanında bu yapılar, örgütlü ve örgütsüz kadınlar arasındaki iletişim ve işbirliğini sağlayacak ortak bir dayanışma ağı oluşturmayı amaçlamaktadır (Usta, 2011: 210). Nitekim kent konseyleri bünyesinde oluşturulan Gençlik, Çocuk ve Engelli Meclisleri de yerel karar alma sürecinde katılımına imkân bulunmayan ya da bu konuda zorlanan grupların katılımına imkân vermektedir.

YG 21 uygulamaları içerisinde, kent konseyi ile diğer katılımcı platformlar arasında güçlü ve yatay bağlar oluşturulması; diğer platformların nasıl "disiplin altına" alınabileceği (dikey bağlar) gibi, bu katılımcı yapının temel amaçlarına ters düşen bir anlayış yerine, nasıl en verimli ve karşılıklı uyum içerisinde çalışabileceği arayışlarının ön plana çıkması gerekmektedir. Nitekim YG 21 anlayışının geliştiği örnek kentlerde kent konseyinin en büyük güvencesi, bu katılımcı yapıya sahip çıkan, gönüllü emeğini ve katkısını koyan, yaptıklarının önemine inanan ve yerel demokrasiye tutkuyla sarılan kişilerin varlığıdır. Böyle bir şekilde oluşturulan kent konseylerinde, yerel karar alma süreçleri bazı kesimlerin özel çıkarlarının etkisi altında kalmak yerine, ortak bir aklın süzgecinden geçirilmekte

ve uygulama aşamasında güçlü bir meşruiyet ve toplumsal dayanak sağlanmaktadır (Emrealp, 2005: 56-58). Nitekim Kent Konseyi Yönetmeliği'nde halkın katılımını engelleyen değişikliklerin iptali için açılan dava ile ilgili olarak Danıştay 8. dairesi 22.05.2008 tarihli 2007/1280 Esas, 2008/3744 Karar ile Yönetmelikteki bazı düzenlemeleri iptal etmiştir. İptal edilen maddeler arasında belediyenin içinde bulunduğu seçim bölgesindeki milletvekillerini, teşkilatını kurmuş siyasi partilerden TBMM'de üyesi bulunanların katılımı da yer almaktadır. Danıştay'ın iptal kararı, halkın bir organı olarak kurgulandığı ileri sürülen kent konseyinin ağırlıklı olarak dikey ilişkilerin egemen olduğu siyasi parti temsilcileri, milletvekilleri, belediye ve il genel meclisi üyelerinden oluşan ve halkın kendisini temsil imkânı bulamadığı bir yapıya dönüştürüldüğü ortaya konmaktadır (Batal, 2011: 88). Görüldüğü üzere Danıştay'ın almış olduğu karar ile halkın kent konseylerine katılımı artmış ve egemen grupların oluşmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2008'de Danıştay aracılığıyla 2009'da da yönetmelik değişikliği ile katılımcı yapılar güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak katılım ve yönetişimin gelişimi için önemli görevler üstlenen kent konseyleri bu görevleri yerine getirebilecek kapasiteye sahip midir? Yoksa yeni düzenlemeler ile birlikte yerelde katılım açısından yeni bir vesayet ilişkisi mi doğacaktır? Bu iki soruya verilen akademik cevaplar üç başlık altında toplanabilir (Güneş ve Beyazıt, 2012: 145):

Sürecin kent konseyleri eliyle yerelde yönetişim olgusuna dönüşeceğini düşünen "iyimserler". Bu konu ile ilgili çalışanların çoğunluğu bu grupta yer almaktadır.

Kent konseylerinin ciddi sorunlarla karşı karşıya olduklarını düşünen; ancak bu sorunlara yasal ve uygulamada çözümler getirilmesi halinde sürecin yönetişim olgusuna dönüşeceğini düşünen "gerçekçi iyimserler". Burada da hatırı sayılır bir çoğunluk yer almaktadır.

Yerelde katılım açısından yeni bir "vesayet" ilişkisinin gelişeceğini, doğal olarak yeni yeni gelişmeye çalışan yerel katılım dinamiklerinin bundan büyük zarar göreceğini düşünen "eleştirel-kötümserler".

4. ALAN ARAŞTIRMASI VE ANALİZ SONUÇLARI

Kent konseylerinde yerel halk ve sivil toplum katılımına ilişkin görüşleri tespit etmek üzere büyükşehir sınırlarındaki kent konseyi üyeleri ve büyükşehir belediye meclis üyelerine konu ile ilgili bir anket uygulanmıştır. Bu anketin sonuçlarının iyi anlaşılabilmesi için öncelikle araştırmanın yöntemi ve örneklemi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise demografik değişkenlere ilişkin anlamlı farklılık hipotezleri test edilmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Alan araştırması üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda anket uygulanan katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. İkinci kısımda ise anket uygulama sonucunda belirlenen ölçek ve faktör analizi sonucunda grup varyanslarının farklılık gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Değişken sayısı iki olduğu zaman bağımsız gruplar t-testi uygulanmıştır. Değişken sayısının 2'den fazla olması durumunda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA testinin uygulanmasının ön şartlarından birisi grup varyanslarının homojen olmasıdır. Yapılan analizler sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık bulunduğunda anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak üzere Duncan testi kullanılmıştır (Durmuş vd., 2013: 118-133).

4.2. Araştırmanın Örneklemi

Alan araştırması iki farklı grup olan kent konseyi üyeleri ve belediye meclis üyelerine ayrı ayrı uygulanmıştır. Çalışmanın konu açısından sınırlandırılabilmesi için anketler büyükşehir sınırlarındaki üyelere ulaştırılmıştır. Bu kapsamda 30 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçim sonuçlarına göre belirlenen belediye meclis üye sayısı ve bu

büyükşehirlerdeki kent konseyi üyeleri araştırmanın evrenin oluşturmuştur. Buna göre belediye meclis üye sayısı 6118 ve kent konseyi üye sayısı 2672'dir. Her iki grup için %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile hesaplanan örneklem sayısı sırasıyla 362 ve 341'dir. Toplamda 698 kişiye ulaşmak gerekirken araştırmanın niteliğini artırabilmek için bu sayı 910 olarak belirlenmiştir. Örneklem belirlenirken tabakalı örnekleme yöntemi belirlenmiştir. Tabakalı örneklemin kullanılmasının sebebi her ildeki üye sayısının farklılık göstermesi ve böylece üye sayısı ile orantılı sayıda anket uygulanması sağlanmıştır. Nitekim tabakalı örnekleme, sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakaların var olduğu zamanlarda uygulanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 105). Büyükşehir belediye sınırlarının tamamına kapsayacak şekilde bir kent konseyi bulunmayan illerde ilçe kent konseyi üyelerine anket uygulanmıştır.

4.3. Veri Toplama Aracı ve Faktör Analizi

Sivil toplum ve yerel halk katılımı bağlamında kent konseylerinin durumunu öğrenmek üzere katılım sorunu başlığı ile belirlenen ve 9 sorudan oluşan 5'li Likert tipi sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır.

Katılım Sorunu ölçeği: Kent konseylerinden katılım sorununu ölçmeye yönelik 9 soru sorulmuştur. Veri seti faktör analizi yeterliliklerine (KMO= 0,759, Bartlett test (36)=4650,461, p=0,000) sahip olduğu için faktör analizi yapılmıştır.Faktör analizi sonucunda toplan açıklanan varyans oranı %41,845 ve güvenirlilik düzeyi 8,802 olduğu için faktör analizi sonucu elde edilen katılım sorunu değişkeni analiz sürecinde kullanılmıştır. Her sorunun faktör yükü 0,30'dan fazla olduğu için hiçbir soru testten çıkartılmamıştır.

Faktör Adı: Katılım Sorunu (Faktörün açıklayıcılığı % 41,845 ve güvenilirlik 0,802)

Önermeler	Faktör Ağırlığı
Kent konseyleri yerel yönetim aktörlerinin müdahalelerine açık olduğundan, hemşehrilerin katılım isteği azalmaktadır.	,800
Kent konseyleri belirli bir siyasi görüşün egemenliğindedir.	,766
Kent konseyleri merkezi yönetim aktörlerinin müdahalelerine açık olduğundan, hemşehrilerin katılım isteği azalmaktadır.	,764
Kent konseyi içerisinde siyasi çekişmeler yaşanmaktadır.	,761
Sivil toplum örgütlerinin kent konseyi kararlarında etkisi zayıftır.	,750
Sivil toplum örgütleri kendini temsil etmeyen kent konseyine itibar etmemektedir.	,679
Kent konseylerinin yapısında bürokratların olması, toplumun kendi temsilcileri eliyle doğrudan temsiline engel olmaktadır.	,351
Kent konseyi başkanı seçilenler, yerel halka değil de, seçilmelerinde etkili olan kesimlere karşı kendilerini sorumlu hissetmektedirler.	,348
Yerel halk/hemşehriler kent konseyine karşı ilgisiz davranmaktadır.	,333

4.4. Kent Konseylerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların demografik özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için veriler tablo halinde sunulmuştur.

N		Kent Konseyi Üyesi		Belediye Meclis Üyesi	
		%	N	%	
Cinsiyet	Kadın	355	62,8	51	14,8
	Erkek	210	37,2	294	85,2
Yaş	25-30	22	3,9	29	8,4
	31-36	143	25,3	52	15,1
	37-42	149	26,4	103	29,9
	43-48	98	17,3	107	31,0
	49-54	86	15,2	30	8,7
	54 ve üzeri	67	11,9	24	7,0
Eğitim Durumu	İlkokul	56	9,9	20	5,8
	Ortaokul	145	25,7	30	8,7
	Lise	272	48,1	86	24,9
	Önlisans	81	14,3	97	28,1
	Lisans	11	1,9	112	32,5

Tablo 1. Kent Konseyi ve Belediye Meclis Üyeleri Betimleyici İstatistik Sonuçları

Tablo 1'e göre kent konseylerinde kadın üye sayısı fazla iken belediye meclis üyelerinde tersi söz konusudur. Bu anlamda kent konseylerinin kadın katılımı açısından önemli işlevleri olduğu söylenebilir. Katılımcıların yaş durumu açısından kent konseylerinin genç katılımı daha fazla olmakla birlikte genel kurul üyeleri arasında yeterli sayıda oldukları söylenemez. Ancak yaş grafiği açısından değerlendirme yapılırsa kent konseyi üyeleri 30-42 yaş arasında daha yoğunlukta yer almaktadır. Belediye meclis üyeleri ise 37-48 yaş aralığında daha çoğunluktadır. Görüldüğü üzere genel olarak belediye meclis üyelerinin eğitim durumu kent konseyi üyelerinin eğitim durumundan yüksektir. Ancak İlçe veya belde belediye meclislerinde eğitim durumu açısından farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu da ayrı bir çalışma ile ortaya konulabilir.

4.5. Demografik Özelliklere Göre Hipotezler Ve Analiz Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde faktör analizi sonucunda elde edilen katılım sorunu değişkenin katılımcıların cinsiyet, eğitim, yaş ve üye olunan kuruluş gibi özellikleri bakımından farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

H_1: Katılımcıların katılım sorunu konusundaki görüşleri cinsiyet açısından farklılık göstermektedir.

F	*Sig.*	*t*	*df*	*Sig. (2-tailed)*	*Hipotez*
4,560	,033	6,944	908	,000	Kabul

Tablo 2. Katılım Sorunu Değerinin Cinsiyet Açısından Anlamlı Farklılığı

Kadın ve erkek katılımcıların katılım sorununa ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması için yapılan t-testi sonrasında katılım sorununa ilişkin görüşlerin birbirinden farklı olduğu (p=0,000<0,05) tespit edilmiştir. Katılımcıların görüşlerinin ortalamalarına bakıldığında kadın katılımcıların (3,552) erkek katılımcılardan (3,252) daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda kadınların erkeklerden daha fazla oranda katılım sorunu yaşadığı söylenebilir.

H_2: Katılımcıların katılım sorunu konusundaki görüşleri eğitim durumu faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Sum of Squares	*Df*	*MeanSquare*	*F*	*Sig.*	*Hipotez*
20,021	4	5,005	11,877	,000	Kabul

Tablo 3. Katılım Sorunu Değerinin Eğitim Durumu Açısından Anlamlı Farklılığı

Katılım sorununun katılımcıların eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere ANOVA testi[1] uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda eğitim durumu açısından katılım sorunu değişkenlik (p=0,000<0,05) göstermiştir. Bu farkın hangi eğitim seviyesindeki katılımcılardan kaynaklandığını tespit etmek için Duncan testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre lisans (3,078) mezunları, önlisans (3,293), lise (3,442), ortaokul (3,564) ve ilkokul (3,426) mezunlarından anlamlı derecede farklı düşündüğü görülmüştür. Önlisans mezunları ise ortaokul ve lisans mezunlarından anlamlı derecede farklı düşündüğü görülmüştür. Diğer gruplar arasında bir farklılık tespit edilmemiştir.

H_3: Katılımcıların katılım sorunu konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

Sum of Squares	*Df*	*Mean Square*	*F*	*Sig.*	*Hipotez*
4,759	5	,952	2,169	,055	Ret

Tablo 4. Katılım Sorunu Değerinin Yaş Faktörü Açısından Anlamlı Farklılığı

Katılım sorununun katılımcıların yaşları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere uygulanan ANOVA testi[2] sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmamış olup H_3 hipotezi reddedilmiştir.'Katılımcıların katılım sorunu konusundaki görüşleri yaş faktörü açısından farklılık göstermektedir' hipotezini kanıtlamak için yapılan ANOVA testi sonucuna göre (p=0,055>0,05) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamış olup, H_3 hipotezi ret edilmiştir.

H_4: Katılımcıların katılım sorunu konusundaki görüşleri üye olunan kuruluş faktörü açısından farklılık göstermektedir.

F	*Sig.*	*t*	*df*	*Sig. (2-tailed)*	*Hipotez*
,199	,656	15,911	735,586	,000	Kabul

Tablo 5. Katılım Sorunu Değerinin Üye Olunan Kuruluş Açısından Anlamlı Farklılığı

Katılım sorunu değişkeninin katılımcıların kent konseyi üyesi ve belediye meclis üyesi olup olmadıklarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere uygulanan t-testi sonuçlarına göre (p=0,000<0,05) değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş olup, H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre ortalamalara bakıldığında, katılım sorunu olduğunu düşünen kent konseyi üyelerinin ortalaması (3,628),belediye meclis üyeleri ortalamasından (2,990) anlamlı derecede daha fazladır.

[1] Grup varyansları homojenlik testi sonuçlarına göre iki değişkende (p=,348) p değer>0,05 olduğundan ANOVA testinin ön şartı sağlanmıştır.

[2] Grup varyansları homojenlik testi sonuçlarına göre iki değişkende (p=,632) p değer>0,05 olduğundan ANOVA testinin ön şartı sağlanmıştır.

5. SONUÇ

Yönetişim ve yeni kamu yönetimi anlayışlarının küreselleşmenin de etkisi ile yaygın bir nitelik kazanması ile birlikte bu anlayışın temelini oluşturan halkın karar alma sürecine katılımı için yeni yol ve yöntemler aranmaya başlanmıştır. Bu yol ve yöntemlerden biri olan kent konseylerinin oluşum süreci 1992 yılında Rio Konferansı çıktılarından olan Gündem 21 ile başlamıştır. Gündem 21'in uygulama sürecinde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan Yerel Gündem 21'lerin önemli katkıları bulunmaktadır. 2005 yılına kadar Türkiye'de bazı illerde yoğun bir şekilde kullanılan ve bu illere büyük katkıları olan ancak bir yasal dayanağı olmayan Yerel Gündem 21'ler bir dönüşüm sürecinden geçerek 2005 yılında yayımlanan 5393 sayılı Belediye Yasası ile kent konseyleri adı altında yasal nitelik kazanmıştır. Yasal bir zorunluluk haline gelen kent konseyleri kentsel ortak aklın harekete geçirilmesi için önemli görevler üstlenmiştir. Ancak sivil toplum örgütleri ve yerel halk kent konseylerine katılım konusunda sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu kapsamda halkın ve STK'ların temsil imkânı bulabildikleri ve görüşlerini karar süreçlerine dâhil edebildikleri yapılanmalar oluşturulmalıdır. Uygulanan alan araştırmasından elde edilen sonuçlara göre kent konseylerinde temsil imkânı bulamayan yerel halk ve STK'lar kent konseyi kararlarına itibar etmemekte ve kent konseyi ile ilgili süreçlere katılımdan uzak kalmaktadır. Nitekim kent konseyi gündeminin belirlenmesinde yerel halkın ve STK'ların belirleyici konumda olmadıkları görülmektedir. STK ve halkın olmadığı bir yönetişim modelinde sağlıklı bir ortak aklın oluşturulması mümkün değildir. Mevcut durumda ortaya çıkan yönetişim modeli aksak yönetişim olarak isimlendirilebilir. Bunun bir diğer nedeni ise kent konseyi kararlarının herhangi bir bağlayıcılığının bulunmamasıdır. Kent konseyleri yönetişim anlayışı kapsamında tüm kurum ve kuruluşların stratejik plan hazırlama sürecinde paydaş olmalı ve bu kurumlar yerel karar alma süreçlerinde kent konseyi kararlarını dikkate almalıdır. Kentte oluşturulacak kurullarda (İl İdare Kurulu gibi) kent konseyi başkanının da bulunması sağlanmalıdır. Bu kapsamda kent konseyince oluşturulmuş görüşler tüm kamu kurum ve kuruluşlarınca dikkate alınmalıdır. Nitekim analiz sonuçlarına göre, kent konseyi üyelerinin çalışmalardan sonuç alınamayacağı yönündeki önyargıları kent konseylerinin karşılaştıkları önemli sorunlardan biridir.

STK'lar ve yerel halkın kent konseylerine itibar etmemeleri ve ilgisiz davranmalarının bir diğer nedeni kent konseyini oluşturan organların oluşumunda bu yapıların yeterince temsil edilmemesidir. Bu kapsamda kent konseylerinde oluşturulacak yürütme kurulu ve genel kurulun yapısı, oluşumu ve işleyişinin tekrar düzenlenmesi gerekmektedir. Toplumun tüm kesimlerinin dâhil olduğu bir kent konseyi genel kurulu oluşturulması gerekmektedir. Çünkü sağlıklı bir şekilde oluşan kent konseyi genel kurulu sonucunda genel kurul içerisinde çıkan diğer organ ve yapılar da sağlıklı olacaktır. Ancak daha başlangıçta genel kurulun oluşumu bazı vesayet odaklarınca sınırlandırılırsa bu durum bazı kesimlerin kent konseyinden uzaklaşmasına neden olur ve bunun sonucunda kent konseyinin organları yine bu vesayet odaklarının isteği doğrultusunda oluşur. Bununla birlikte kent konseyinden beklenen; yönetişim anlayışı ile tüm halkın karar alma sürecine dâhil olduğu ve kentin sorunları için çaba gösterdiği yapılar oluşturmaktır.

Kent konseyleri ile ilgili bir diğer sorun herhangi bir idari binalarının bulunmaması yönündedir. Kent konseyleri herkesin ulaşabildiği ve görüş beyan edebildiği bir merkez olmalıdır. Ancak idare binasının olmadığı bir kent konseyine halkın ve STK'ların ulaşımı mümkün görünmemektedir. Kent konseylerine ayrılacak bütçe ile idari bina yapımı sağlanabilir. Bununla birlikte idari binalar içinde dezavantajlı grupların tamamının vakit geçirebildiği ortak kullanım alanları oluşturulabilir. Bu alanlarda aynı zamanda meclis ve çalışma grupları kendilerine tevdi edilen görevleri daha etkin bir şekilde yerine getirebilirler. Kent konseyleri ile halk arasında iletişimi sağlayacak önemli araçlardan biri olan internetin etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Ancak mevcut kent konseylerinin

birçoğunun web sayfasının olmadığı ve bir kısmının bu konuda belediye web sayfasını kullandığı görülmüştür. Hemşehrilerin sık sık kullandığı akıllı telefonlarda ve internette kent konseyine ilişkin yapılanmalar oluşturulmalı ve halk ile kent konseyi arasındaki iletişim artırılmalıdır. Kent konseyinin etkinlik ve kararları bu alanlarda yayınlanarak halkın haberdar olması sağlanmalı ve karar alma sürecine katılımda başarı elde edilmelidir.

Sonuç olarak kent konseylerinde sivil toplum örgütleri ve yerel halk açısından bir katılım sorunu bulunmaktadır. Cinsiyet açısından yapılan analize göre kadın üyeler katılım sorununun daha fazla olduğunu düşünmektedir. Eğitim seviyesi ve gelir seviyesi yükseldikçe katılım sorununun azaldığı görülmektedir. Üye olunan kuruluş açısından ise kent konseyi üyeleri belediye meclis üyelerinden daha fazla bir oranda katılım sorunu olduğunu düşünmektedir. Anket çalışmasında dikkatten kaçmayan bir diğer noktada Belediye meclis üyeleri ile kent konseyi üyeleri arasında demografik farklılıkların bulunmasıdır. Bu kapsamda kent konseyi üyelerinin katılım sorununu çözmeye yönelik yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır. Özellikle eğitim ve gelir durumuna ilişkin düzenlemeler kent konseyinde katılım sorununu çözmeye yönelik önemli bir adım olabilir. Bununla birlikte hem belediye meclislerinde hem de kent konseylerinde cinsiyet açısından ortaya çıkan farklılığında ortadan kaldırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. 5393 Sayılı Belediye Kanunu, RG., 13.7.2005/25874.
2. AB Sivil Toplum Diyaloğu, http://www.baltalimani.com/pdf/ABsivilToplumDiyalogu.pdf, (25.07.2018).
3. Abay, A. R. "Sivil Toplum Ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma Ve Sivil Toplum Örgütleri", http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf, (17.11.2016).
4. Açıkgöz, K.(1987), "Katılımın Kuramsal Temelleri ve Katılma Araştırmaları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:1, s.21-28.
5. Akdeniz, H.(2007), "Yerel Yönetimlerde Demokratikleşme ve Halk Katılımına Etkisi Bağlamında İnternet ve Toplumsal Katmanlaşma", A. Mengi (Ed.), *Yerellik ve Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 13-38.
6. Akgül, M.(2005), "Politik Toplum-Sivil Toplum Teori Ve Pratiği Bağlamında Din-Dini Farklılıklar Ve Dini Gruplar Sosyolojisi", Üçüncü 1000›e Girerken İslam, Kutlu Doğum Sempozyumu, Türk Diyanet Yayınları Vakfı, s.169-190.
7. Aslan, M. & Kaya, G.(2004), "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5,Sayı: 1, s. 213-223.
8. Aslan, S. (2010), "Sivil Toplum ve Demokrasi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 15, s.357-374.
9. Ataay F.(2006), "Türkiye'de Yönetişim ve "Sivil Toplum" Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Memleket Siyaset Yönetim,* Sayı: 1, s. 121-141.
10. Aydın A. & Belli A., (2018), "Modern Çağda Müslüman Kent: Medine'den Metropole", Modernleşme Sürecinde Müslümanlar, (Ed. Necmettin Çalışkan), Nobel Yayınevi, Ankara s. 339-357.
11. Aydın A. & Belli A., (2015), "Cumhurbaşkanlığı ve Meşruiyet Tartışmaları", Türkiye'de Seçim Sistemindeki Değişim Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Medya İletişim ve Siyaset Odaklı İncelemeler, (Ed.: Faruk Temel ve Onur Ö nürmen), Nobel Yayınevi, Ankara, s. 87-102).

12. Batal S.(2011), "Avrupa Birliği Yönetime Katılım İlkesinin Türkiye Uygulaması Örneği: Kent Konseyleri", E.B. Keskin (Ed.),*I. Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bursa, s.74-94.
13. Belli, A. & Aydın A. (2013), "Yerel Demokrasi Ve Katılım: Kahramanmaraş ve Hatay İllerinin Karşılaştırılması", II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 01-02 Ekim 2012, Kahramanmaraş
14. Belli, A. & Aydın A. (2017), "6360 Sayılı Kanun ve Yerelde Merkezileşme", *International Journal of Social Science*, Sayı: 55, ss. 401-413, 2017.
15. Belli, Aziz & Aydın, Abdullah (2016), " *6360 Sayılı Yasa ile Kapatılan Belde Belediyelerinin Hizmette Etkinlik ve Verimlilik Temsil Sorunsalı Üzerine Bir Alan Araştırması: Önsen Belediyesi Örneği*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (43): 1698-1713.
16. Çam, E. (1998), *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul.
17. Çetinkaya, Ö. & KORLU, R.K.(2012), "Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcılık Süreci ve Kent Konseylerinin Rolü", *Maliye Dergisi*, Sayı: 163, s.95-117.
18. Çevikbaş, R. (2008), "Yerel Yönetimlerde Siyasal Katılım", *Türk İdare Dergisi*, s.71-95.
19. Doğan, İ.(1999), "Sivil Toplumun Kültürel Temelleri", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:4, s.133-146.
20. Doğan, İ.(2002), Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum, Alfa Yayınları, İstanbul, 307s.
21. Duman, F.(2006), "Sivil Toplum", M. Türköne (Ed.), *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, s. 348-377.
22. Duman, Z. M.(2004), "İdris Küçükömer'in Sivil Toplum Anlayışı", *Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergis*i, Cilt: 2, Sayı: 1, s.47-52.
23. Duran, H.http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/13/131-152.pdf, (22.11.2016).
24. Durmuş, B.Yurtkoru, S.E. & Çinko, M.,(2013), *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 215s.
25. Dursun, D.(1996), "Cumhuriyet Dönemimde Yerel Yönetimler Anlayışı" , İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2, İlke Yayınları, İstanbul.
26. Emrealp, S. (2005), *Yerel Gündem 21 El Kitabı*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 142s.
27. Erdoğan, M.(1998), *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 410s.
28. Erdoğan Tosun, G.(2001), *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 448s.
29. Eroğlu, H.T.(2006), "Yönetime Katılma Biçimleri Ve Yerel Yönetimlerde Demokratik Mekanizmalar", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 12, s. 190-206.
30. Görmez, K. 1997,*Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Vadi Yayınları, Ankara.
31. Görün, M.(2006), "Yerel Demokrasi ve Katılım: İzmir, Konya ve Ağrı İl Genel Meclis Üyeleri Üzerinde Bir Araştırma", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 159-184.
32. Göymen, K.(2004), *Yerel Kalkınma Önderi Ve Paydaşı Olarak Belediyeler*, Pendik Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul.
33. Gültekin, N. & KAYA G. (2004), "Türk Siyasal Katılımında Bir Parametre: 12 Eylül 1980", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s.105-111.
34. Güneş, M. & Beyazıt, E., 2012. *Yerel Gündem 21'den Kent Konseylerine*, Detay Yayıncılık, İkinci Baskı, Ankara, 170s.

35. Henden, B.H. (2005), " Katılımcı Yerel Yönetim Anlayışında E-Belediyeciliğin Yeri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*,s.1-13.
36. Kalfa, C. & Ataay, F.(2008), "Yönetişim: Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 3, s.229-240.
37. Kapani, M.(1997), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 227s.
38. Kaypak, Ş.(2011), "Katılımcı Yönetim Mekanizması Olarak Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 6-7 Mayıs, Bursa, s. 133-157.
39. Keane, J. (1993), "Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850", J. Keane (Ed.), *Sivil Toplum ve Devlet*, (Çev. L. Köker), Ayrıntı Yayını, İstanbul.
40. Keane, J.(2009), "CivilSociety, DefinitionsandApproaches",H. K. Anheier ve S.Toepler, Springer (Ed.),*International Encyclopedia of CivilSociety*, US, s. 461-464.
41. Keleş, R.(2012), *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 605s.
42. Kent Konseyi Yönetmeliği, RG., 08.10.2006/26313.
43. Khılnanı, S.(2001), "The Development of CivilSociety", S. Kaviraj ve S. Khilnani (Ed.), *CivilSociety*, Cambridge UniversityPress, s.11-32.
44. Kışlalı, A.T.(1993), *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, s.361.
45. Kuluçlu, E.(2011), "5393 Sayılı Kanun Çerçevesinde Kent Konseyleri", Dış Denetim, s.182-188.
46. Kurthan, F.(1977), *Yönetime Katılma*, TODAİE Yayınları, No: 158, Ankara.
47. Kuzu, B. (1992), "Başlık: Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, s.335-369.
48. Mardin, Ş.(2010), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 317s.
49. Odabaşı, F.(2005), *Sivil Toplum*, L.M Yayincilik, 140s.
50. Okur, F. & ÇAKICI, B. A.(2011), "Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme ve Yerel Demokrasi", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 11, s.1-12.
51. Onuf, N.(2005), "Late Modern CivilSociety", R. D. Germain ve M. Kenny (Ed.),*TheIdea of Global CivilSociety*, Routledge, Londra ve New York, s.48-65.
52. Ökmen, M. & Parlak, B.(2015), *Yerel Yönetimlerde Yeni Vizyonlar*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 552s.
53. Önder, Ö.(2013), "Yerelleşme Ve Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesi Bağlamında Yerel Katılım", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, s. 311-326.
54. Özdemir, A.T.(2011), "Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 83, s. 31-56.
55. Özgökçeler, S.(2014), "Yerel Kalkınmada Etkin Bir Kavram: *"Yerel Yönetişim"* Bursa Kent Konseyi Örneği", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, s.67-82.
56. Öztekin, A. (2010), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
57. Özüerman, T. (2005), "Türkiye'de Sivil Toplumun Engelleri", *II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi*, 15–16 Ekim Çanakkale, s. 507-516.
58. Soygüzel, H.,(2012), *Kent Konseyleri Ulusal Raporu*, III. Türkiye Kent Konseyleri Buluşması, Çanakkale, 27s.
59. Tamer Gözübüyük,M.(2010), "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, s.89-105.

60. Tortop, N.; Aykaç, B.; Yayman, H. & Özer, A. (2008), *Mahalli İdareler*, Nobel Yayın, Ankara, 670s.

61. Tosun, G.E. & Kızıltan, G., "Katılımcı Demokrasi Perspektifinden İzmir Kent Konseyi Deneyimi", http://www.cukurovakentkonseyi.org/?page_id=44, (15.11.2016).

62. Usta, S.(2011), "Katılımcı Demokrasi Perspektifinden Kent Konseyleri ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi: Sakarya Örneği", E.B. Keskin (Ed.), *I. Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bursa, s.201-219.

63. Üzan, N.(1999), "Belediyeler ve Yerel Gündem 21", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 8, Sayı: 2, s.96-101.

64. Yavaş, H. & Demir, K.,(2014), "Kent Yönetimlerinde Siyasal Katılım ve Temsiliyet Sorunu: Belediye Meclislerinin EtkililiğiÜzerine Kuramsal Bir Tartışma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 34, s.890-904.

65. Yaylı, H. & Pustu, Y.,(2008), "Yerel Demokrasinin İlkeleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 16, s.133-153.

66. Yıldırım, A. & Şimşek, H.,(2005), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* Seçkin Yayıncılık Ankara.

67. Yıldırım, E.(2005), "Apolitik Politikaların İnşacısı Olarak Sivil Toplum", *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, s.61-72.

68. Yıldırım, İ.(2004), *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 328s.

69. Zeren, E. H. & Özmen, A.(2010), "Halkın Belediye Faaliyetlerine Katılma Duyarlılığı ve Hizmet Memnuniyeti: Karaman Belediyesi Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 19, s. 165-173.

Etkin Kamu Yönetiminin Türk Kamu Kamu Yönetimine Yansımaları[1]

Ahmet TUNÇ[2]

CHAPTER 63

[1] Bu Çalışma Araştırmacının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tarafından Kabul Edilen "Türk Kamu Yönetiminde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Etkinliği: TRB1 Bölgesinde Bir Araştırma" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ünv. İİBF

GİRİŞ

Etkinlik kavramı çağımızın en çok tartışılan ve uygulanan kavramlarından birisidir. ayrıca özellikle yönetimde yeni yaklaşımların gündeme gelmesiyle birlikte sürekli tartışıla gelen ve üzerinde yoğun bir ilginin olduğu bir kavramdır. 20. Yüzyılın sonunda başlayan ve 21. yüzyılda varlığını iyice hissettiren yeni yönetim yaklaşımları temelde işletme yönetimde uygulanmaya başlamış oradan kamu yönetimine sirayet etmiş ve kamu yönetiminde yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Weberyen modelle ağır ve hantal işleyen kamu yönetiminde yeni yönetim yaklaşımları büyük yankılar uyandırmış ve bu yeni yönetim yaklaşımlarının birçoğu kamu politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Artık birçok kamu kurum ve kuruluşu yeni yönetim yaklaşımlarını temel prensip halinde getirmişledir. Bu noktada etkin yönetim anlayışı da yeni kamu yönetimi ile birlikte gündeme gelmiş ve kamu yönetiminde diğer yeni yaklaşımlar gibi faal olmuştur. Dünyada yaşanan bu süreç Türk kamu yönetimini de önemli oranda etkilemiştir. Bu çalışmada etkinlik kavramı, yeni kamu yönetimi, yönetsel etkinlik, etkinliğin Türk kamu yönetime sirayeti gibi konular ele alınmıştır.

1. ETKİNLİK KAVRAMI

Etkinlik, son yılların ve özellikle kamu yönetiminde sık kullanılan bir kavramdır. Kamu yönetimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin verimliliğinin tespit edilebilmesi konusunda karşılaşılan zorluklar sebebiyle, verimlilikten ziyade perspektifi ve kapsamı geniş olan etkinlik kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Diğer kavram ve tanımlamalarda olduğu gibi bu kavramında Türkçeye çevrilip kullanılmasında bir fikir birliği ve netlik söz konusu değildir. İngilizcede "Effectiveness" kelimesinin manası "Etkinlik" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazıları ise "Etkinlik"den ziyade "Etkililik" kavramını kullanmaktadırlar. Etkinlik temelde faaliyet veya aktivite kelimelerinin karşılığıdır. Türkiye'de etkinlik kelimesini eski dilde "müesseriyet"e denk gelebilir. Çalışmada etkinlik kavramı, effectiveness'in karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu açıdan etkinlik, yapılan etkinliklerin sonucu ile birlikte etkinliklerin hedefleri arasında bağlantı kurarak, örgütün/örgütlerin hedeflerinin yerine getirilmesine katkıda bulunan bir araç olmaktadır. Bu sebeple; hedeflenen amaçları yerine getirme seviyesi, çıktıların azamileştirilmesi gibi farklı noktalardan hareket edildiğinde etkinlik ''belirli amaçlara veya yönelinen çıktılara en az maliyetle varmak'' ve kamusal amaçlar ve mal ve hizmetler temel alınarak, bunların maksimizasyonun en düşük maliyetle gerçekleştirilmesi demektir (Sayıştay, 1997: 87).

En az çaba veya maliyet ile daha fazla sonuçlar elde etme seviyesi bir girdi çıktı mekanizması vasıtasıyla işlerin en rasyonel yapılması (Kök ve Deliktaş, 2003: 43) olarak tanımlanan etkinlik kavramı, hem özel sektörde, hem de kamuda verimliliğin saptanmasında karşılaşılan zorluklar, kamu faaliyetlerinin değerlendirilmesi amacıyla verimlilikten ziyade etkinliğin ortaya atılmasına yol açmıştır (Dicle, 1975: 27). Etkinlik kavramı, bir kurum veya kuruluşun hedeflenen amaç ile elde ettiklerinin karşılaştırılmasıdır. Bu, kurum veya kuruluşun yerine getirdiği sonuç ile yerine getirmek zorunda olduğu arasındaki uygunluğun tespitidir. Haliyle etkinlik kavramı daha çok sayısal verilerle ifade edilemeyen girdiler ile çıktıları temel alan hizmetlerin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır (Aydın, 1999: 242; Eren, 2001: 4).

Etkinlik, istenen sonuçları elde etme kapasitesi, bir genel ve/veya özel amacın gerçekleştirme ölçüsü olarak ifade edilebilmektedir (Nadaroğlu, 1987: 3). Etkinlik doğrudan sonuçla ilgili olup (Al, 2007: 258), etkinlik ile kurumsal amaçlar arasında bir ilişki vardır. Çoklukla kullanılan tanımı, örgütsel etkinliktir; bir örgütün amaçlara ulaşma seviyesi olan (Prokopenko, 1995: 6) örgütsel etkinliğe ilişkin başka tanımlar da bulunmaktadır. Etkinlik kavramına, pragmatik amaçlarla farklı anlamlar yüklenmiştir. Kimilerine göre, etkinlik, yatırımların geri dönüş oranıdır, kimilerine göre bir örgütün üyelerini (personel,

paydaşlar ve diğer) doyum sağlama becerisidir, bazıları ise bir örgütün hedeflerine ulaşma seviyesi olarak ifade etmişlerdir (Chung ve Magginson, 1981: 506). Belirlenen örgütsel hedeflere ulaşma ve onları elde etme seviyesidir. Buna göre; bir örgüt önceden belirlediği hedeflere elde edebilme seviyesi ne kadar yüksekse, o kadar etkindir (Aldemir, 1985: 201-202).

1.1. Etkinlik ve Diğer Yakın Kavramlar, Ayrılıkları ve İlişkileri

Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramları birbirine yakın durmakla birlikte temelde ayrılmaktadırlar, bu çerçevede verimlilik, en az girdi ile en fazla çıktı elde etmek (Hellriegel ve Slocum, 1988: 700), eldeki kaynaklarla en yüksek ürün/hizmetin sağlanması ya da belirli bir ürün/hizmetin mümkün olan en az kaynakla elde edilmesidir (Aydın, 1999: 242).

Verimlilik, bir örgütün ekonomik ve teknik yönleri ile ilgili böylece üretim odaklı bir kavram olarak girdi ve çıktı oranlarıyla tanımlanmaktadır. Başka bir anlatımla verimlilik çıktının/çıktıların girdiye göre oranı olup, kaynakların hangi ölçüde etkin ve etkili olarak kullanıldığına ilişkin bir değerlendirmedir (Katz ve Kaln, 1977: 179). Etkinlik, halihazırdaki kaynak ve olanakların en rasyonel kullanımı ve değerlendirilmesi ile bağlantılı bir kavramdır. Bu kaynak ve imkânlar ele alınırken, etkinlik ''doğru olan iş ve işlemi yapmak'', verimlilik ise ''iş veya işlemleri doğru yapmak'' manasındadır.. Verimliliğin gerçekleşme seviyesi ise etkinliği ortaya koyar (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 53-55).

Etkinlik ve verimlilik kavramları şu şekilde ilişkilendirilebilir: (1) Etkinlik, kavram olarak verimlilikten daha geniş bir anlam ve içeriği kapsamaktadır, (2) verimlilik sadece niceliksel birimler cinsinden işletmelerde ölçülebildiği alanlarda faydalı olurken, buna binaen etkinlik tüm işletmeler için söz konusu olmaktadır (3) etkinlik bir işletmenin çıktılarını imkân dâhilinde ekonomik ve siyasal tüm yollardan azamileştirmeye çalışırken, verimlilik etkinliğin temel unsurlarından yalnızca birisi olarak çıktıların maksimizasyonunu etkinlikle beraber sağlamayı hedeflemektedir (Arslan, 2002: 5).

Verimlilik ölçütleri gibi etkinlik ölçütleri de girdiler ile çıktılar arasındaki bağlantıyı adlandırmak amacıyla kullanılır. Fakat bu ölçütlerde çıktıların miktarı, bu çıktıları elde etme amacıyla kullanılan bütün girdilerin parasal değeriyle oranlanmaktadır. Etkinlik ölçütlerine örnek olarak düzenlenen bir eğitim programının maliyeti verilebilir (Poister, 2003: 51).

Yirminci yüzyıla kadar kamu yönetiminde verimlilik ve etkinlik kavramları arasında ayırım yapmanın oldukça güç olduğu ve bu nedenle etkinliğin verimliliği kapsayacak bir biçimde ya da verimlilik yerine kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunun da nedeni olarak, hizmetlerin sonuçları hakkında verilerin bulunmayışı gösterilmektedir. Kar amaçlı örgütler, satışlarla ilgili verilere göre müşteri tatminini ne ölçüde sağladıklarını tam olmasa da yine belli ölçüde kestirebilirler. Buna karşın kamu yönetimi alanındaki hizmet birimlerinin hizmetten yararlananların kişisel yargılamasına dayanmak zorunluluğu söz konusudur. Ancak bu alanda nesnel ölçütlerin yokluğu ve gerekli bilgilere ulaşmanın güç ve pahalı olması nedeniyle kamu hizmeti veren kuruluşlar için verimlilikten bahsetmenin ve bunun da belirlemenin oldukça güç ve bu durumda hizmetin yeterliliği ve verimliliğini aramak yerine hizmetin etkinliğini araştırmanın daha yararlı olacağı ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda insanlar ya da vatandaşlar verilen hizmetlerin ihtiyaçlarını giderdiklerini düşünüyorlarsa, o zaman bu durumda etkinliğin sağlanmış olacağı sonucu çıkartılmaktadır (Bilgin,1995: 179).

1.2. Yönetsel Etkinlik Kavramı

Yirminci yüzyıla kadar etkinlik kavramı, verimlilik kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Bir örgütün verimliliği temel alınarak etkinliğinin belirlenmesinde yatan esas

fikir, o örgütün mal veya hizmet üretme dışında başka bir hedefinin olmamasıdır. Halbuki örgütler açık sistemler olarak çevreleriyle sürekli etkileşim hali içerisinde oldukları için uygulamacılar zamanla ilk dönemin bu sınırlı bakış açısını bırakmış ve etkinliği sistem düzeyindeki kriterlere göre ve verimlilikten farklı olarak yeniden tanımlama yoluna gitmişlerdir (Tosun, 1981: 2). Etkinliğin tanımı üzerinde bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bir görüşe göre etkinlik, örgütün hedeflerini gerçekleştirme derecesi olarak tanımlanmıştır. Başka bir görüşe göre ise etkinlik, örgütün çıktılarının ekonomik, teknolojik ve siyasi güç gibi tüm yolların kullanılarak en üst seviyeye çıkarılması olarak tanımlanmaktadır (Soygun ve Pazarcık, 1985: 52). Yönetsel etkinlik ise girdilerle değil, çıktılar ve (veya) etkileriyle bağlantılı olup sonuçlara varılması ve hizmetin alıcılar üzerindeki etkisiyle alakalıdır (Henry vd., 1993:62).

Etkin yönetim ise, modern yönetim anlayışlarının ortaya çıkmasıyla birlikte gündeme gelen bir ifade olmuştur. Kavramın her ne kadar tam bir tanımı yapılmış olmasa da, etkin yönetim kavramından, yönetsel noksanlıkların giderilmesi ve vatandaş memnuniyetinin en üst düzeye çıkarılması hedeflenmektedir. Etkin yönetimin çerçevesini belirleyen genel olarak kabul edilmiş ilkeler; etkinlik/etkililik, saydamlık, hesap sorulabilirlik, açıklık, tutarlılık ve katılımcılıktır (AREM, 2002: 3). Bu açıdan bakıldığında etkin devletin kamu yönetimi aracı iyi (mümkün mertebe kusursuz) çalışan, vatandaşlarının devletin tebaiyetinden memnun olduğu ve yetkisi altındaki kişilere adil davranan devlet olduğu söylenebilir. Etkin devlet kavramını bu şekilde ele aldığımızda olaya oldukça geniş bir perspektiften bakmış oluruz. Bu geniş bakış açısı devletin her bir alanına dair (yasama, yürütme ve yargı) kapsamlı bir değerlendirme sunar (Coşkun, v.d, 2003: 3).

"Etkin devlet", dünyada birçok ülkede giderek önem kazanmaya başlayan bir kavram haline gelmiştir. Kavram devletin zorunlu işlevlerini en az maliyetle ve maksimum hizmet çıktısını sağlayacak biçimde ifa etmesini, etkin olmadığı yerlerden çekilmesini (yani özelleştirmeyi), kamu harcamalarının ölçülebilir sonuçlarının saptanmasını, kamu yönetiminin yönetim kapasitesinin yükseltilmesini ve yönetim sisteminde bunların hepsini sağlayacak yapısal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesini anlatmaktadır (Arslan, 2002: 7).

Etkin bir yönetim için yönetenlerin de rolü büyüktür. Bu açıdan bakıldığında; Karatepe' ye göre (2005: 307) yöneticilerin kendilerini geliştirmesinde, örgütlerin gelişmesinde ve nihai olarak; günümüz modern toplumun gerçekleştirilmesinde hayati bir önem arz etmektedir. Yönetimde etkili olma yöneticilerin temel görevidir. Fakat, yöneticinin etkili olması sadece bilgi açısından yeterli düzeyde olmasına bağlı değil; aynı zamanda kendi bilgisini astlarıyla paylaşacak bir iletişim becerisine sahip olmasına, astların çalışmalarını yönlendirebilmesine ve elde edilen çıktıyı (verimliliği) takdir edebilmesine bağlıdır. Deniz v.d. göre (2008: 191): Yöneticiler; örgütleri örgüt yapan, kaynakları toplayan, hedefleri saptayan ve bu hedeflere ulaşabilmek için karar alan ve uygulamaya koyan kişilerdir. Örgütlerin genel performanslarını belirleyen temel unsur yöneticilerin performanslarıdır. Bu unsur, yönetsel süreçlerin başarıyla devam etmesini ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.

Drucker'a (1994: 33-34) göre, etkin bir yöneticinin temel özellikleri şunlardır: (1) Etkin yöneticiler zamanlarının nereye harcandığını bilirler, (2) etkin yöneticiler kendilerine somut hedefler koyarlar, (3) Etkin yöneticiler sahip oldukları güçlere göre çalışırlar, (4) Etkin yöneticiler, dikkatlerini daha yüksek bir performansın olağandışı sonuçlar vereceği birkaç büyük alan üzerine verirler.

2. KAMU YÖNETİMİ KAVRAMI

Kamu yönetimi çağdaş kapitalist devlet ile kurumsallaşmaya başlamış olup devletin merkezi, yerel yönetim parçalarını ifade etmektedir (Güler, 2005: 13). Devletin hedeflerine ulaşmasını sağlayacak biçimde insanların ve malzemelerin örgütlenmesi ve yönetilmesi işidir (Waldo, 1955: 2). İdare ve bürokrasi, kavram olarak olgunun tarihsel konumu ve kuramsal alanı açısından kamu yönetimi ile benzer şekilde kullanılmaktadır (Güler, 2005: 13). Kamu yönetimi, yönetimin belirli sınırları dahilinde spesifik bir alan olarak tanımlanabilir (Tortop, v.d, 2007: 315).

Kamu yönetimi, bir toplumda iç içe geçmiş birçok kez birbiriyle çelişen sorunlar arasında faaliyet gösteren, kamu hizmetlerinin yürütüldüğü idari bir mekanizmadır. Bir toplum hacim ve ilişkilerdeki yoğunluk açısından genişledikçe devlet te yapısı ve fonksiyonları itibariyle büyümekte, kurumları uzmanlaşmakta ve farklılaşmaktadır. Yönetim işlevlerini üstlenen kamu kurumları buna bağlı olarak yapısal görünümleri ve işleyişleri açısından daha fazla karmaşık ve teknik bir hale gelmektedir (Eryılmaz, 2011: 8-9).

Kamu yönetimi, devletin yürütme fonksiyonunun yani yürütme organının yönlendirdiği kamusal çalışmaları gerçekleştiren aygıt anlamına gelmektedir (TÜSİAD, 2002: 159).

Türkçede "kamu" kelimesi hep, bütün; bir ülkedeki halkın bütünü; halk amme gibi manalara karşılık gelmektedir (Eryılmaz, 2011: 9). Yönetim ise belli bir amaca ulaşılabilmesi için personel, maddi kaynaklar, zaman ve mekan faktörlerinin en etkin şekilde kullanılması anlamını taşır (Aydın, 2008: 25). Yönetim, ortak amaçları gerçekleştirmek üzere işbirliğiden grupların faaliyetleri (Simon v.d.,1966: 1) için toplanan insanların hedefe varabilmek için yapmış oldukları işlemleri, eylem ve sonuçları araştırıp deney ve gözlem yaparak imceleyen bilim dalına yönetim bilimi denir (Öztekin, 2005: 20).

Yönetim bilimi, siyaset biliminin bir kolu olup idarenin kuruluş ve işleyişini inceler. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, yöneticilerin faaliyetlerini inceleyen politika biliminin bir koludur. Yönetim biliminin konuları ile idare hukukunun konuları benzerlik teşkil etmektedir, ancak yönetim bilimi konuyu başka bir açıdan ve değişik şekilde inceler. İdarenin hukuksal statüsünü incelemekle yetinmez, fiilen nasıl işlediğini de inceler (Duverger, 1984: 6).

Yönetim, örgütlenmeye ek olarak, örgütün eş güdümünü sağlayacak bütün yönetsel faaliyetleri; kaynakların bir araya getirilmesi, yöntemlerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi fonksiyonlarını kapsamaktadır (Karatepe, 2005: 308).

2.1. Kamu Yönetiminin Özellikleri

Kamu yönetimi (public administration) yönetim biliminin bir alt kolunu teşkil etmekte olup 1950'lerden itibaren ayrı bir bilim dalı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Teşkilatları bir bilim dalı olarak sosyal, psikolojik ve teknik açılardan değerlendirmektedir (Aydın, 2008: 27). Bir ülkede kamu yönetiminin işlevi; planlama yapmak, sosyal güvenlik, dinlenme, aileye ilişkin politikaları geliştirmek gibi görevlerdir (Tortop, 1994: 14). Kamu yönetimi, kamusal hizmetlerin belli bir sistematik halinde yapılmasını ve denetlenmesini sağlamaktadır.

Kamunun yönetimi, belli bir toplumda ekonomik ve toplumsal yapıyı örgütlendirme işi demektir. Bu iş, çağımızda bir bütün olarak devlet adını verdiğimiz aygıt tarafından yapılır. Devletin kendisi bir toplumsal olgudur; ama kendisine ait tüm unsurlar yönetsel olgu niteliğine sahiptir (Güler, 2005: 15). Kamuya ait politikaların sevk ve idaresi için gerekli tüm çabaların ortaklaştırılması olarak algılanabilir (Ergun, 1997: 5).

Kamu yönetimi kavramının temelde dört yönünden ya da tanımından söz etmek mümkündür. Bunlar 'işlev/faaliyet', 'yapı/örgüt', 'akademik disiplin' ve 'meslek' yönüdür (Eryılmaz, 2011: 9). Kamu yönetimi, işlevsel bir kavram olarak genel yasaların ve kamu

politikası kararlarının uygulanması sürecidir. Yapısal bir kavram olarak ise devletin örgütsel görüntüsünü aksettir (Parlak, 2001: 7-8; Eryılmaz, 2007: 6). Kamu yönetimi disiplinler arası köprü işlevini görür. Böylelikle birçok disiplinden gerekli olan kısımları alıp bunları kamusal meselelerin çözümüne yönelik değerlendirip analiz eder. Kamu yönetimi bir meslektir (Eryılmaz, 2011: 10-12).

Bir bilim dalı olarak değerlendirilmesinden dolayı, 'kamu yönetimi' kavramını kamu yönetimi bilimi şeklinde ifade etmek te mümkündür ve bu anlamı ile yönetim bilimi kavramı ile eş anlamlılık kazanır. Çünkü yönetim bilimi de zaman zaman kamu yönetimi anlamında kullanılır (Aydın, 2008: 28).

Temelde kamu yönetiminin varlık nedeni olarak kamu hizmeti ve kamu yararı ön plana çıkmaktadır (Öztekin, 2005: 225). Kamu yönetimi temelde bir ülkede yaşayan tüm bireyler olan halktan, kamu kurumlarından oluşan örgütten, toplumsal meseleleri tanımlama ve bu meselelerin çözümlerini saptama olan kamu politikalarından, bir ülkede anayasa, kanunlardan tüzük, yargı kararları gibi norm düzeninden ve kamu yönetiminin yapacağı işlerin belirleyici konumunda bulunan mali kaynaktan oluşmaktadır (Eryılmaz, 2011: 13-14).

Kamu yönetimi dediğimiz devletin yürütme ile ilgili tüm örgütsel yapısı, hükümetle çok uyumlu bir işleyiş içinde olmalı, devletin yasama ve yargılama gücünü kullanan diğer kamu kuruluşları ile de uyum içinde, gerektiğinde tüm toplumun, dahası insanlığın iyiliği, güvenliği, sağlığı ve mutluluğu için birbirlerini frenleyerek ve dengeleyerek kamu yararı için çalışmalıdır (Öztekin, 2005: 224). Devletin iş ve işlemlerinin yürütülmesini sağlayan yapısıdır.

2.2. Kamu Yönetiminde Yeni Anlayış

Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının 19. yüzyıl sonları ile 20. y*üzyıl başlarına denk düşen belli başlı birkaç teorik kaynağı vardır. Amerika›da Wilson (1887) kamu yönetimini*n siyaset biliminden ayrı özerk bir disiplin haline gelebilmesi amacıyla 'siyaset-yönetim ikililiğini' ortaya çıkarmıştır. Almanya'da ise Weber (1946) "bürokrasi teorisini" geliştirerek kamu bürokrasisinin kendine has yapısını açıklamaya çalışmıştır (*Ömürgönülşen*, 2003: 5).

Geleneksel yönetim anlayışında yönetimin hukuksallık ve rasyonellik boyutu ön plana *çıkar. Bu nedenle* Max Weber geleneksel yönetim anlayışını ''hukuki-rasyonel yönetim'' şeklinde adlandırılmıştır. Yönetimin rasyonel boyutu, hiyerarşik şekilde örgütlenmiş yönetim birimlerinin aralarındaki ilişkileri düzenlemektedir. Hukukilik ise yönetimin belirli norm ve kurallara göre kurulup, işlemesidir. Geleneksel yönetim anlayışında hukuki boyut, rasyonellik boyutuna göre ön plandadır. Rasyonellik boyutu, kamu yönetimi disiplininin ortaya çıkışından bu yana merkezde yer almıştır (Heper, 1977: 58).

Modern devletin sorgulanması ve yeni bir yapısal şekle kavuşturulması açısından 20. y*üzyılın son çeyreğinde meydana gelen gelişmeler oldukça önemlidir.* Bu yapısal değişim iki ana eksen temel alınarak incelenmelidir. Bunlardan ilki devletin işlev ve görev alanı ile ilgili olup daha ziyade siyasi bir içeriğe sahiptir. Diğeri ise devletin kamu hizmetlerini yapma aracı olan kamu yönetiminin yapı ve işleyişine ilişkin olandır. İkincisi birincinin ışığı doğrultusunda şekillenmekte olup daha ziyade teknik bir özellik taşımaktadır. Devletin toplumsal alandaki rolünün nasıl olması gerektiği ideolojik ve siyasi bir tercih olup toplumun devletten istek ve beklentileri etrafında şekillenir (Al, 2007: 108-110, Tortop, v.d, 2007: 516-518).

Liberal değerler ve piyasa ekonomisi "yeni sağ" akımının etkisi doğrultusunda belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Bu belirleyiciliğe paralel olarak devletin iktisadi alana eylemde bulunan bir oyuncu olmaktan çıkması ve bunun yerine piyasalara yönelik taraf-sız ve düzenleyici bir işlevinin olması istenmiştir. Bu gelişmeler devletin önceden kamu

hizmeti olarak görülen birçok iktisadi alandan çekilmesine neden olmuştur (Coşkun, v.d, 2003: 2).

Bu dönemde yeni sağ tarafından başlatılan devletin rolü konusunda yaşanan tartışmaları, basit bir şekilde devlet aktivitelerinin nasıl sınırlanıp kontrol edilebileceği tartışmasına indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Söz konusu olan asıl durum devletin kurumsal yapısının nasıl olacağına ilişkin husustur. Başka bir ifade ile belirtmek gerekirse devletin sadece daha küçük olması yetmez, aynı zamanda farklılık arz etmesi gereklidir. Bu farklılık ise devletin, girişim ruhunu artırdığı piyasa odaklı bir kurumsal yapıya kavuşmasına tekabül eder (Walsh, 1995: 3). 1980'li yıllarda Avrupa'da ve SSCB'de meydana gelen gelişmeler, bilgi-bilişim dallarında yaşanan değişimlerle beraber, geleceğe yönelik pek çok kavramın oldukça hızlı bir biçimde değişim geçirerek dönüşmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu hızlı dönüşüme neoliberal süreç denilmiş ve yaygınlığı dünya çapında devam etmiştir. Her alanda yeni akımlar ortaya çıkmıştır. Post-modern, post-marksist, post-kapitalist, post-fordist gibi kavramlar büyük yankılar uyandırmış ve paradigma değişimlerine sebep olmuştur.

Yeni liberalizm akımı, devlete sınırlı ve hususi bir rol biçmektedir (Al, 2007: 108). Buna göre devlet, piyasaya müdahale etmeden piyasadaki oyunun kuralarını belirleyerek bunları hukuksal olarak koruma altına almalıdır. Devletin piyasaya müdahalesi, ekonomik kaynakların adaletsiz bir şekilde bazı zümrelerin lehine yeniden dağılımına neden olur. Yeniden dağılım her zaman yoksul kesimler lehine olmayabilir. Devlet üzerinde etkili olan baskı grupları, örgütlenen sermayede devletin elinde bulundurduğu ekonomik kaynakların adil olmayan bir şekilde ve uzun süreçte özgürlüğü zedeleyici dağılımına sebep olabilir (Erdoğan, 1993: 277).

Geleneksel kamu yönetiminin sorunların üstesinden gelme konusunda yetersiz kalması, ''Yeni Kamu Yönetimi'' yaklaşımını bu açıdan geleneksel kamu yönetiminin karşı adeta bir tepki niteliği taşımasına yol açmıştır. Bu açıdan yeni kamu yönetimi anlamanın belki de en iyi yöntemi, geleneksel kamu yönetiminin sahip olduğu ilke ve düşüncelerin tam olarak ortaya konulmasıyla doğru orantılı olduğu söylenebilir (Önen, 2012: 877). Yeni kamu yönetimi anlayışı tüm bileşenleriyle uygulama alanı bulmuştur.

Kavramlardan ikincisi ise etkililiktir: Etkililikte söz konumu olan, amaçların gerçekleştirilmesi ve amaçların ulaşma sürecinin ne kadar etkili olduğudur (Halis, 1999: 73). Amaçlara ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutu olarak da ifade edilebilen etkinlik, literatürde bazen "Etkililik" (Effectiveness) olarak da kullanılmaktadır. Ancak etkililik; yapılması istenilen şeylerin kesin olarak belirlenmesi ve potansiyel dâhilinde tüm kaynakların bunun için kullanılmasıdır (Yalçındağ, 1997: 3).

2.3. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Gelişimi ve Yaygınlaşması

Refah devletinin gelişmesiyle beraber kamu kurumları büyümüş ve çeşitlenmiştir. Devlet artık daha etkin bir konumda olup kendini her alanda hissettirmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda büyük bir yapılanmayı da beraberinde getirmiş olup bu husus devletin oldukça büyümesine yol açmış ve "kırtasiyecilik", "verimsizlik" gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eryılmaz, 2011: 38). Bu durum toplum huzurunda yönetime olan güven duygusunun tahribine sebebiyet vermiştir (Okçu, 2012: 112). Sosyal devlet ve Keynesyen ekonomi arasındaki ilişki, toplum nezdinde devlete karşı artan taleplerin sıklıkla mali sorunlara neden olması, buna çare olarak da bu katı, hantal bürokratik yapıyı değiştirme çabaları olmuştur (Ömürgönülşen, 1997: 517).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünya hızlı bir değişim süreci içine girmiştir. 1970'li yıllarla patlak veren petrol kriziyle başlayan sarsıntı, kimi zaman Güney Amerika'da, kimi zaman Uzak Asya'da, kimi zaman Rusya ve Türkiye'de ortaya çıkan krizlerle sürmüştür. Ekonomide Keynezyen yaklaşım yerini liberal anlayışa bırakmış; devletin eko-

nomideki rolü sorgulanmaya başlanmış; özel sektörün dinamizmi ve kaynak tahsisindeki rasyonellikten bahisle devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması hâkim söylem haline gelmiştir (Başbakanlık, 2003: 23). Bu süreçte genel olarak devletin ekonomideki rolü azalmakta, buna bağlı olarak devletin yapısı ve işlevi de değişmektedir. Devletin doğrudan üretmesi yerine, üretme fırsatları yaratmasını, rekabeti sağlamasını, piyasaları düzenlemesi ve denetlemesini öngören bir devlet anlayışı egemen olmaktadır. Bu bağlamda kamu kurumları, özel sektörün daha verimli olduğu sektörleri bırakmakta, önceden tartışmasız kamusal alanda düşünülen hizmetler dahi özel kesime açılmaktadır (Al, 2007: 146).

1980'li yıllarda meydana gelen birçok gelişme kamusal alanda temelde bir tartışma yaratmış ve değişime sebebiyet vermiştir (Özer, 2007: 515). Yeni kamu yönetimi anlayışı neoliberal sürecin gelişmesiyle beraber yönetim anlayışında yaşanan değişimin kamu yönetimine de sirayet etmesi sürecidir. Uzun tartışmalar sonunda Eylül 1968'de I. Minnowbrook Konferansı'nda toplanan kamu yönetimi akademisyenleri sosyal adalet ve eşitlik ilkelerini savunan Yeni Kamu Yönetimi Hareketini (YKYH) ortaya çıkarmışlardır (Özgür, 2003: 183).

1980'lerin ortasından itibaren "Geleneksel Kamu Yönetimi" (GKY) daha esnek ve piyasa zeminli "Yeni Kamu Yönetimi" (YKY) modeline dönüşmeye başlamıştır. Yeni kamu yönetimi paradigması, teori ve uygulama pratiklerinde eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Yeni kamu yönetimi paradigması yönetim anlayışlarındaki önemsiz bir değişim ya da reform değil, devletin toplumsal rolünde ve devletle yurttaşlar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlendiği bir alan olmuştur. Kamu kesimi ilişkilerinde geleneksel kamu idaresi anlayışı bu süreçte düşüşe geçmiş, bu sektör kendisini yeni kamu yönetimi anlayışının ortaya koyduğu yeni ilişkilerle uyumlaştırmaya başlamıştır (Kumru ve Oral, 2012: 1, Tortop, v.d, 2007: 515). Yönetimin tüm alanında yaşanan hızlı değişim süreci, tüm dünya çapında olduğu gibi ülkemizde de kamu yönetim sisteminin yeniden yapılandırılmasının önünü açmıştır (Önen, 2011: 92).

Kamu yönetim sistemlerindeki değişim aynı süreçte Türk kamu yönetim sistemine de sirayet etmiştir. Kamu sektörünün idaresine hâkim olan yaklaşım ile sektördeki yapı ve uygulamalar oldukça etkilenmiştir.

Devlet örgütlenmesinin başlangıcından beri kamu yönetiminde reform ve yenilik çabalarına çok ta uzak durmayan Türk kamu yönetimi sistemi bu ortamda, öncelikle serbest ve rekabetçi piyasa şartlarının egemen kılınması ve özelleştirmenin çeşitli türleri olmak üzere YKY yönelimli reform programlarının içerdiği birçok kurum, mekanizma ve yöntemle yüz yüze kalmıştır (Al, 2007:121). Doğal olarak, geleneksel kamu yönetimi modelinin genel özelliklerini barındıran Türk kamu yönetimi sisteminde ister reform politikası kaynaklı ister uygulama kaynaklı olsun birtakım belirsizlik ve problemler ortaya çıkmıştır. Bazı zamanlar bu YKY reform stratejileri içerikleri pek sorgulanmadan özümsenmiş ve uygulanmaya çalışılmış, bazı zamanlarda ise mevcut yapıdan çıkarları olan kesimler tarafından aynı şekilde sorgulanmadan engellenmeye çalışılmıştır (Kumru ve Oral, 2012: 1-2). Piyasa sisteminin önemine, performansa, verimliliğe, vatandaşa, hizmetlerdeki niteliğe ve sivil topluma vurgu yapan yeni kamu yönetimi yaklaşımları dünyadaki birçok ülkede farklı ölçülerde uygulamaya geçirilmektedir (Eryılmaz, 2004: 58). YKY gelinen aşamada kaçınılmaz bir seviyede olup tüm alanlarda uygulamalarına rastlanılmaktadır (Aydın, 2004: 94). Kamu yönetimi; daha etkili, hızlı, kaynakları verimli kullanan ve yerinden yönetim anlayışını önemseyen YKY yaklaşımı uygulamalarını harekete geçirmektedir (Önen, 2012: 879).

2.4. Yeni Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri

Yeni kamu yönetimi (YKY) anlayışı işletme biliminin temel tezlerinin kamu yönetiminde uygulanma sürecidir (Ergun, 2001: 78). Yeni yönetim modeli, devletin bütün top-

lumsal alanlarda yeniden şekillenmesidir (Eryılmaz, 2011: 39). Klasik, hiyerarşik, katı kamu yönetimi yerini piyasa tabanlı kamu yönetimine bırakmıştır. Bu husus yönetim tarzında radikal bir değişikliğe sebep olmuştur ve bir paradigma değişimine yol açmıştır (Ömürgönülşen, 1997: 517).

Yeni Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri: Bütçe Azaltılması, Yetkilendirme, Özelleştirme, Müşteri Konsepti (Durum Yönetimi), Edinim ve Üretimin Ayrılması, Rekabet, Dış Sözleşme, Kullanıcı Ücretlendirme, Performans İçin Hesap verebilirlik, Ademi Merkeziyet, Performans Ölçümü, Düzeltilmiş Muhasebe, Düzeltilmiş Finansal Yönetim, Yönetme Özgürlüğü (Esneklik), Politika ve Yönetimin Ayrılması, Performans Denetimi, Stratejik Planlama/ Yönetim, Değişen Yönetim Tarzı, Personel Yönetimi ve Bilgi Teknolojilerinin Daha Fazla Kullanımı (Gruening, akt. Meşe, 2010: 67; Tortop, v.d, 2007: 532).

Temel ilkeler yeni kamu yönetiminin hizmet uygulamalarında baz alınmaktadır. Hesap veren, saydam, strateji geliştiren, performansa dayalı, kalite arayan bir kamu yönetimi anlayışı gelişmiştir. Kamu kurumlarının bunlara uygunluğunu sağlamaya yönelik hukuki düzenlemeler de gerçekleştirilmektedir. Böylelikle vatandaşa daha yakın, hizmet standartlarını artıran bir kamusal faaliyet alanı gelişmektedir. Yeni kamu yönetiminde özellikle de bilgi teknolojilerinin kullanımının öne çıktığı görülmektedir. Otomasyona dayalı hizmet, e-devlet, e-uygulamalar gibi hizmetlerin olması hizmet alıp vermeyi kolaylaştırmaktadır.

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı, refah devleti uygulamalarına tepki olarak doğmuştur. Bu yaklaşımla kuruluşların, verimsiz ve hantal yapılarından kurtarılması ile kamu kurumlarında verimliliğin sağlanması hedeflenmektedir (Karcı, 2008: 41). Çünkü yeni kamu yönetimi yaklaşımı, klasik kamu yönetimi ile özel sektör yönetim anlayışı arasında çok özel bir konumda yer almaktadır. Değerleri, normları, teknikleri ve kamu sektörü yönetimine yönelik yönetim pratiklerini içermektedir. Yeni kamu yönetimi ile insanların yönetimine öncelik tanınmakta, kaynaklar ve programlar, yönetim faaliyeti, süreci ve düzenlemelerine göre belirlenmektedir (Ömürgönülşen,1997: 520).

Bu modelin uygulamaya geçebilmesi için gerekli olan güçlü bir demokratik altyapıya ve kurumsal yapılara sahip olmayan ülkelere, bu kavramlardan kaynaklanan reformların dayatılması veya bu ülkeler tarafından uygulanmaya çalışılmasından kaynaklanan sorunlardır. Bu perspektiften değerlendirildiğinde, temel olarak kurumsal kapasiteleri güçlü ve demokrasi kültürleri gelişmiş ülkelerdeki geliştirilen uygulamaların, özellikle kurumsal yapıların zayıf olduğu ülkelerde uygulanması, daha önce öngörülmeyen sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu kategoriye giren ülkelerde en çok görülen sorun, geleneksel yönetim anlayışından kurtulmaya çalışılırken zaten zayıf olan kurumsal kapasitelerin daha da güçsüzleşmesi ve eşitlik, hukukilik, sorumluluk ve hizmete adanmışlık gibi kamusal değerlerin de erozyona uğramasıdır (Pollitt ve Bouckaert, 2000: 6, Tortop, v.d, 2007: 532-538). Bu çerçevede düşünüldüğünde temel amaçlardan birinin sunulan hizmetin etkin ve verimli bir şekilde yapılabilirliğini ön plana çıkarmakta, sunulan kamusal hizmetin kalitesi temel dayanak noktası haline gelmiştir.

2.5. Kamu Yönetiminde Etkinlik ve Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı

Günümüzde etkinlik kavramı hem özel sektörde hem de kamu sektöründe yoğun bir şekilde tartışılmakta olup bu amaçla teorik ve uygulamaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Artık kamu hizmetlerinin görülmesinde nihai hedef olarak görülmekte olan etkinlik, kamu yönetiminin tekrardan yapılanmasında kaliteli hizmet sunumunun önemli şartları arasında görülmeye başlamıştır (Tortop, v.d, 2007: 479). ''Etkin Kamu Yönetimi'' kavramı günümüzde birçok gelişmelere paralel olarak modern devletin vazgeçilmez bir ögesi olmaya başlamıştır (DPT, 2006: 7). Bu değişim sürecinde devletin rolünün ne olacağı, devlet faaliyetlerinin sınırının nasıl belirleneceği, kamusal mal ve hizmetlerin nasıl daha etkin sunulabileceği gibi çeşitli hususlar sorgulanmaya başlanmıştır (Aktan, 2003: XIII).

Kamunun adalet, güvenlik, eğitim ve sağlık gibi zorunlu işlevlerine ek olarak, ekonomik kalkınmayı sağlama ve çevreyi koruma gibi başka görevleri de vardır. Bunları yapmanın temel araçları ise, kamu tarafından uygulanan politika, plan, program ve projelerdir. Kamunun üstlendiği görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesi ile kaynakların bu araçlar çerçevesinde etkin ve verimli kullanılması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Vatandaşların kamu hizmetlerine olan taleplerinin artması, buna karşın hükümetlerin bu hizmetleri finanse etmek için kamu gelirlerini artırma kapasitelerinin sınırlı olması, etkinlik arayışlarına önem katmaktadır (Lonti ve Woods, 2008: 15). Artık etkinlik kamu yönetimi için temel performans kriterlerinden birisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Tortop, v.d, 2007: 480).

Yeni kamu hizmeti anlayışı anayasal düzenlemelerle uyumlu ve tutarlı olmalıdır. Merkezi yönetim, yerel yönetim ya da diğer kamu kurumları çalışmalarını gerçekleştirirken, adalet, şeffaflık, dürüstlük ve fayda-maliyet ilkelerine saygı göstermelidirler. İyi yönetişim açısından Türk Kamu Yönetiminin şu ilkeleri yapması gerekmektedir: (1) Yüksek standartlı bir meslek ahlakı geliştirilmeli ve sürekli kılınmalıdır, (2) kamu yönetimi gelişme eğilimli olmalıdır, (3) kamu hizmetleri herkese tarafsız, eşit, adil ve hilesiz verilmelidir, (4) yurttaşların istekleri/şikayetleri minimum sürede karşılanmalı ve halk politika yapımı sürecine katılım için cesaretlendirilmelidir, (5) kamu yönetiminin sorumluluğu gerçekleştirilmelidir, (6) devletin şeffaflığı, halka zamanında, doğru ve ulaşılabilir bilgi verme olanaklarının yaratılması gerekir, (7) iyi bir insan kaynakları yönetimi ve kariyer geliştirme uygulamalarıyla personelin potansiyeli artırılıp geliştirilmelidir, (8) kamu yönetiminin demokratik niteliği yükseltilmelidir. Bunu gerçekleştirebilmek için seçimle işbaşına gelinen kamusal birimlerin sayısı artırılabilir (Öztürk, 2002: 33-34).

Kamu yönetiminde etkinliğin sağlanması ve hizmetlerin kaliteli bir şekilde yapılabilirliğinin sağlanabilmesi için etkin bir kamu yönetimi gerekmektedir, bu ise hedeflenen amaçların yerine getirilebilmesinden geçmektedir. Bu çerçevede çizim-1'e bakıldığında kamu hizmetlerinde ve kamu yönetiminde etkinliği sağlayacak ana unsurlar görülmektedir. Buna göre etkin kamu yönetimi, vatandaş ve verimlilik odaklı yaklaşım olarak ikiye ayrılmakta, her iki yaklaşımda da etkin ve rasyonel hizmet anlayışının benimsendiği görülmektedir.

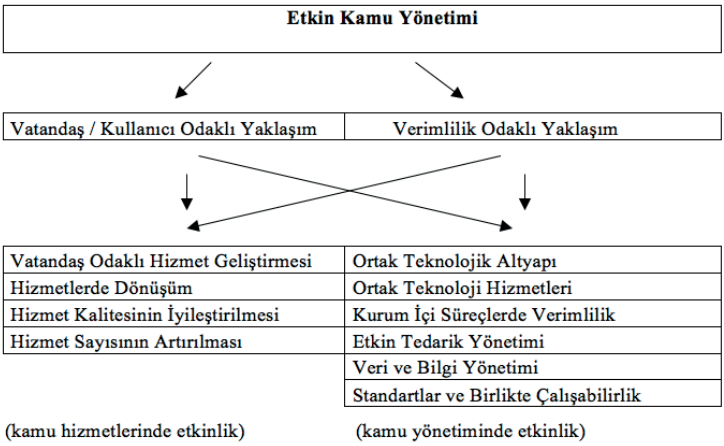

Çizim 1. Etkin Kamu Yönetimi Hedeflerine Ulaşmayı Sağlayacak Ana Unsurlar

Kaynak: (DPT, 2006: 12).

3. TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE ETKİNLİK

Etkin kamu yönetimi vatandaşlara hizmette kamu kurumlarının iç operasyonlarında verimlilik artışı sağlamaya ek olarak ekonomik büyümeye de katkı bulunmaktadır (DPT, 2006: 8) Kamu yönetiminin amacı, hükümetin toplumla olan ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak olduğu kadar toplumsal ihtiyaçlara daha hassas ve duyarlı kamusal siyasaların oluşturulmasını teşvik etmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için kamu yönetimi etkinliğe, verimliliğe ve yurttaşların insan olarak ihtiyaçlarını gidermeye dönük yönetsel uygulamalara başvurmak durumundadır (Ergun, 1997: 5).

Kamu yönetiminde meydana gelen yeni arayışlarda yönetimde verimliliği ve etkinliği sağlamak temel belirleyici faktördür. Yönetimde sonuca yönelme ve performans değerlendirmesinin başka bir nedeni ise, etkin ve verimli bir yönetim yapısı oluşturmaktır (Al, 2007: 253). Kamu yönetimi ve kamu hizmetinin verimli ve etkin olabilmesinde yönetimin, kamu hizmetlerini gerçekleştirmekte yetkili çalışanın ve bilhassa hizmet sunulan toplumun önceliklerine önem verip beklentilerini göz önünde bulundurması ve bunun için kaynak ayırması oranında, personelin ve toplumun güven duyacağı, katkıda bulunacağı, işbirliği yapacağı ve böylelikle daha verimli ve etkin bir yönetim sergilenebileceği görüşü savunulmaktadır (Aydın, 1999: 241).

Türkiye'nin ulaşmış olduğu gelişmişlik düzeyinde idari yapıyı ve işleyişi düzenlerken üç önemli ilkenin göz önünde tutulması gereklidir. "Bunlardan birincisi, demokratikleşme hedefine uygun olarak tüm yönetim sistemi içinde halkın ve çalışanların katılımını sağlayacak yeni kurumsallaşmaların oluşturulması; ikincisi bu katılımın kazandıracağı ivmeyle kamu hizmetlerinin etkin, verimli ve hızlı bir biçimde üretilmesi, üçüncüsü de planlı kalkınmanın gerçekleştirdiği ekonomik yönetimin geleneksel kamu yönetimi ile uyumunun sağlanmasıdır" (Özsen, 1999: 86-88).

3.1. Türk Kamu Yönetiminde Etkinliğin Arttırılmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar

"İdari Islahat" Tanzimat'tan günümüze Türk kamu yönetiminde üzerinde en fazla durulan konulardan birisi olmuştur. Özellikle I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yönetimi düzenleme çalışmalarının yoğun olduğu bilinmektedir. Esas itibariyle Türk kamu yönetiminin örgütsel yapısı, Osmanlı Devleti'nden devralınan sistemin yeni koşullara entegre edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Fakat bu değişiklik ve uyarlamalar, belirli kriterler baz alınmadan yapıldığından iş bölümü ve koordinasyon bağlamında yetersiz ve güçlükle çalışan bir yönetsel yapıyı meydana getirmiştir (DPT, 1963: 80).

Türkiye'nin durumu, ilk olarak 1933'te ABD'li uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından incelenmiş ve inceleme sonuçları 'Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Bir Tetkiki' başlığıyla 1934 yılında bir rapor olarak hükümete sunulmuştur. Türkiye'nin yönetsel sorunlarına da yer ayıran rapor, üç kitap olarak yayınlanmıştır (Tortop ve İspir, 1986: 205).

1960'lı yıllara kadar yapılan reform çalışmalarıyla idarenin etkinliği arttırılmaya çalışılmıştır, kronolojik olarak bakılırsa: Neumark Raporu (1949), Martin ve Cush Raporu (1951), Barker Raporu (1951), Leimgruber Raporu (1952), TODAİE'nin kurulması (1952) (TODAİE, 2012; DPT, 2012; Kalkınma Bakanlığı, 2012; Tortop, v.d, 2007: 461-465; Kalağan, 2010: 65-69).

1960'lı yıllarla birlikte planlı döneme geçilmiş ve gerek kalkınma planlarında, gerekse yapılan diğer çalışmalarda idarenin etkinliği arttırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda yapılan çalışmalara bakılırsa; İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor (1961), Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) (1963), İdareyi ve İdari Metodları Yeniden Düzenleme Komisyonu Çalışmaları (1964), İdari Reform Danışma Kurulu Raporu (1971), - Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) (1991) bunların başlıcalarıdır (TODAİE,

2012; Kalkınma Bakanlığı, 2012; Tortop, v.d, 2007: 465-468; Kalağan, 2010: 70-80).

1963 yılında başlanan ve şuna ana kadar dokuz adet olan kalkınma programlarının hepsinde idari reform ve yönetimde etkinliğin arttırılması için düzenlemeler mevcuttur. Bu planlar: 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), 6. Beş Yılllık Kalkınma Planı (1990-1994), 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 9. Kalkınma Planı (2007-2013) (DPT- Kalkınma Planları, 2012; Kalağan, 2010: 70-80).

2000'li yıllardan sonra ise idari reformlar ve kamu yönetimin etkinliğinin arttırılması için birçok çalışma yapılmıştır. Bunların bazıları uygulama şansı bulmasalar da süreç devam etmekte ve çalışmalar nitelik değiştirilerek yönetimin etkinleştirilmesi devam etmektedir. Bu çalışmaların bazıları; 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003), 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (2004), 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005), 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006), 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, 'On üç İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' (13.11.2012) ve 2011 yılında yeniden yapılandırılan bakanlıklara yönelik çalışmalar (TBMM, 2012; Adalet Bakanlığı, 2012).

3.2. Kamu Yönetiminde Etkinliğinin Sağlanması ve Ölçümü

Topluluğun üretim biçimi, çevresiyle olan etkileşim gücüne bağlı olarak farklılık arz etmekle birlikte, ekonomik ve dolayısıyla sosyal hayatı biçimlendirmektedir. Topluluğun ortak kültürü olan gelenekler ve dini inançlar toplumun ihtiyaç duyduğu idari yapıları da beraberinde şekillendirmektedir. Tarih öncesi dönemlerden başlayarak, günümüze kadar farklı coğrafyalarda devlet organlarında ve beraberindeki idari yapılarda kültürel dönüşümün izlerini görmek mümkündür. Bizim için yakın tarih olarak addedilebilecek son yüzyıllık zaman zarfı içerisinde sanayinin, teknolojinin, iletişimin ve bilginin, ilerleme hızıyla birbirlerine ivme kazandırarak farklı toplum kesimlerinde ortak bir düşünce biçimi yarattığı söylenebilir. Günümüzde, dünyanın bir bölgesinden yükselen yeni düşünceler ve hareketler farklı coğrafyalarda değişim yönünde etkiler gösterebilmektedir (Kumru ve Oral, 2012: 1).

Tarihin ilk çağlarından itibaren daha verimli bir kamu yönetimi toplumların ulaşmaya çalıştıkları bir hedef olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde verimlilik yarısının, yalnızca son yıllara özgü bir konu olmadığı görülecektir. Hamburabi yasasında, "*her kim devlet islerini hızlandırırsa ona...* ırmak kıyılarında toprak verilmesi... *ve o yılın vergisinin kendisinden alınmaması...*"uygun görülmüştür. Bu yasa ile etkili ve verimli çalışanların ödüllendirildiğini görüyoruz (Uzel, 1976: 8).

Tarihsel süreç içerisinde yönetimde verimliliğe ilişkin daha pek çok örnek verebilecektir. Bu örnekler, kamu yönetiminde verimliliği artırma çabası içinde olan toplumların yükselip geliştikleri sonucunu göstermektedir. Günümüzde kamu yönetimleri, bir sanayi ve bilgi toplumunu yönetmek durumundadır. Böyle bir toplumun ''verimlilik'' ilkelerine uymak ve onları benimsemek zorunluluğu vardır. Bir bin yıla girdiğimiz bu günlerde değişime ayak uydurabilen verimlilik ve etkenlik unsurları üzerinde kendilerini geliştirebilen kamu yönetimleri 21. yüzyılın önde gelen toplumları olacaktır (Al, 2007: 257-259). Kamu yönetimlerinin geliştirilmesi, etkinleştirilmesi söz konusu olduğunda ise, bir kavram birliğinden söz etmek mümkün değildir. "Kamu yönetiminin iyileştirilmesi", "kamu yönetimi reformu", "kamu yönetiminin modernleştirilmesi", "devletin yeniden yapılandırılması", "reform", "reorganizasyon" gibi kavramlar literatürde birbirinin yerine sıkça kullanılmaktadır. Nitekim, Türk kamu yönetiminde konuyu ifade etmek için, Osmanlı döneminde "ıslahat" kavramı kullanılırken, Cumhuriyet dönemimde "reform", "idari reform", "idareyi geliştirme" ve "yeniden yapılanma" gibi kavramlar kullanılmıştır (Tutum, 1994: 3-5).

Kamu yönetiminde etkenliğin sağlanmasını ve yönetiminin geliştirilmesinin zorunlu ya da gerekli kılan nedenler ülkeden ülkeye, dönemden döneme değişim göstermektedir. Bu arayışlar her dönemde çeşitli güçlükler ve ülkelerin içinde bulundukları özel koşulların sürüklemesiyle gündeme gelmektedir. Daha iyi, doğru, verimli ve etken olanı bulma arayışı tarihin her periyodunda tartışılmış olup çeşitli reform uygulamalarına başvurulmuştur. Günümüze kadar Türkiye'de de yeniden yapılanma ya da reform yapma çabası içerisinde olunmuştur.

Sayıştay (1997: 95-96) ve Orhan (2006: 31) etkinlik ölçüm kaynaklarını şöyle sıralamaktadırlar: (1) Kamuoyu Yoklamaları: Genellikle sosyal hizmetler alanında kullanırlar. Güvenilir sonuçlar bakımından anket formuna hazırlanmaya ve örnekle büyüklüğünü belirlemeye oldukça özen gösterilmelidir. (2) Yetişmiş Gözlemci Görüşleri: Yetişmiş gözlemciler daha önceden saptamış bir takdir ölçütünü kullanarak belirli bir alandaki şartları değerlendirirler. (3) İç Kayıtlar: Yerleşim özel yerlerinin kullanım oranı, kullanıcıların şikâyetleri gibi iç kayıtların incelenmesi bazen etkenliğin ölçülmesi açısından önem arz eder. Etkenliğin ölçümü açısından, kurumun kendi etkenliğini ölçecek güvenilir bir mekanizmaya sahip olması önemlidir. (4) Kurumun Etkilenmiş Olduğu Unsurlar: Şu soruya bir cevap olarak ortaya çıkacaklardır. Kurum görevini varmak istediği hedeflere elverişli bir şekilde gerçekleştiriyor mu? (5) Kurumun Etkilenmemiş Olamayacağı Unsurlar: Hükümet politikaları, uygulama kuralları, sosyo-politik çevre, fon tahsisleri ve yetişmiş insan gücünün varlığı gibi.

SONUÇ

Etkinlik kavramı günümüzde kamu yönetiminde sıklıkla kullanılan kavramlardan birisi olmuştur. Perspektifi ve kapsamı açısından verimlilik kavramından daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Verimlilik kaynakların hangi oranda etkin kullanıldığına dair bir değerlendirme iken etkinlik, kaynak ve imkânların en rasyonel şekilde kullanılmasına ilişkindir. Mal ve hizmetlerin verimliliğinin tespit edilmesi konusunda karşılaşılan zorluklar neticesinde verimlilik kavramının yerine etkinlik kavramı tercih edilmeye başlamıştır. Kavram temelde faaliyet/aktivite anlamlarına tekabül etmekte olup önceden belirlenen hedeflere en düşük maliyetlerle ulaşılmasını ifade etmektedir. Etkinlik, bir kuruluşun önceden koyduğu hedefler ile elde ettiği sonuçlarının karşılaştırılması, iki durum arasındaki uygunluğun tespit edilmesidir. Bu açıdan bir kurum ya da kuruluşun önceden belirlemiş olduğu hedefler ile elde ettiği neticeler ne kadar yakınsa o kurum o kadar etkindir.

Modern yönetim anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte etkin yönetim kavramı gündeme gelmeye başlamıştır. Kavramın şu ana kadar tam bir tanımı yapılmamış olmakla birlikte yönetsel kusurların giderilmesi ve vatandaşın memnuniyetinin en üst seviyeye çıkarılması amaçlanmaktadır. Etkinlik, açıklık, tutarlılık, hesap verilebilirlik, saydamlık ve katılımcılık gibi ilkeler etkin yönetimin genel kabul görmüş prensipleridir. Etkin bir yönetimde yöneticilere de büyük rol düşmektedir. Yöneticilerin performansları kurumların performansını belirleyen temel unsurlardandır.

Kamu yönetimi, kamu hizmetlerinin gerçekleştirildiği idari bir mekanizma olup devletin koymuş olduğu hedeflere ulaşılabilmesi için insan ve malzemenin örgütlenip yönetilmesi işidir. Bir toplum hacim olarak büyüyüp genişledikçe devlette büyümekte ve buna bağlı olarak kurumları farklılaşıp uzmanlaşmaktadır. Kamu yönetimi yönetim biliminin bir alt dalı olup 1950'li yıllardan sonra ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Modern devletin sorgulanmaya başlaması ile 20.yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen gelişmeler oldukça önemlidir. Yeni sağ akımının etkisiyle liberal değerler ve piyasa ekonomisi belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Buna istinaden devletin iktisadi alana müdahalede bulunan bir aktör olmaktan çıkması bunun yerine piyasaları düzenleyici bir

rolünün olması istenmiştir. Bu gelişmeler devletin eskiden kamu hizmeti olarak görülen birçok alandan tasfiyesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmelere neoliberal süreç denilmiş ve dünya çapında hızlı bir şekilde yayılmıştır. 1970'li yıllarda petrol kriz ile başlayan sarsıntı dünyanın birçok yerinde meydana gelen krizlerle devam etmiştir. 1980'li yıllarda "Geleneksel Kamu Yönetimi" yerini "Yeni Kamu Yönetimi" anlayışına bırakmıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışı geleneksel kamu yönetimi anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde devletin ekonomideki rolü sorgulanmaya başlamış ve Keynesyen ekonomi yerini liberal ekonomiye bırakmıştır. Devletin ekonomideki rolü azalmış, yapı ve işleyişi değişmiştir.

Günümüzde yaşanan birçok gelişmelere paralel olarak etkin kamu yönetimi modern devletin vazgeçilmez bir unsuru olmaya başlamıştır. Kamu yönetiminde hizmetlerin kaliteli bir şekilde sunulabilmesi için etkin bir kamu yönetimi gerekli olup bu da hedeflerin gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Tanzimat'tan günümüze kadar idari ıslahat Türk kamu yönetiminde başı çeken konulardan birisi olmuştur. Yapılan birtakım reform çalışmalarıyla 1960'lı yıllara kadar idarenin etkinliği artırılmaya çalışılmış 1960'lı yıllardan sonra ise planlı döneme geçilmiştir. 1963 yılından şu ana kadar toplamda dokuz adet kalkınma programı yapılmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise birçok idari reform yapılarak yönetimin etkinliğinin artırılması amaçlanmakta olup çalışmalar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adalet Bakanlığı ve TBMM (2012), ''5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003), Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun (iptal edildi), 2004), 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (2004), 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005), 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006), 6223 sayılı Yetki Yasası (2011), Erişim Tarihi: 14.06.2012, http://www.tbmm.gov.tr, http://www.mevzuat.adalet.gov.tr.
2. AKTAN, Coşkun C. (2003), Değişim Çağında Yönetim, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
3. AL, Hamza (2007), Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
4. ALDEMİR, M. Ceyhan (1985), Örgütler ve Yönetim: Makro Bir Yaklaşım, İzmir: Bilgehan Basımevi.
5. ARSLAN Ahmet (2002), "Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim", Maliye Dergisi, S.140.
6. Araştırma ve Etütler Merkezi Merkezi (AREM), (2002), ''Türkiye'de Saydamlığın Artırılması ve Kamuda Etkin Yönetimin Geliştirilmesi'', Erişim Tarihi: 17.07.2011, http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/saydamlik/etkinyonetim.
7. AYDIN, Ahmet Hamdi (1999), ''Kamu Yönetimi ve Hizmetinin Verimliliği ve Etkinliğinde Hizmeti Sunan Personel ve Hizmeti Alan Toplumun Rolü'', Kamu Yönetiminde Kalite, 1. Ulusal Kongresi, Ankara :TODAİE Yayınları, N.289, C.1.
8. AYDIN, Ahmet Hamdi (2004), ''Türk Kamu Yönetimi Sisteminde Temel Sorunlar ve Çağdaş Yaklaşımlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
9. AYDIN, Ahmet Hamdi (2008), Yönetim Bilimi, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
10. BAŞBAKANLIK (2003), ''Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma", 1 Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim, Ankara: T.C. Başbakanlık Yayını, S.23.
11. BİLGİN, Kamil Ufuk (1995), ''Kamu Yönetiminde Kaliteli Hizmet Anlayışı'', Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri, C.I, Ankara: TODAİE Yayını.
12. CHUNG, Kae H., Leon C. Megginson (1981), Organizational Behaviour Developing Managing Skills, Newyork: Harper and Row.

13. COŞKUN, Bayram, Ahmet Nohutçu, Asım Balcı, Tuncer Asunakutlu (2003), Etkin Devlet: Yeni Araçlar ve Değerlendirmeler, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayını.
14. DENİZ, Mehmet, Erkan T. Demirel, Fikret Ramazanoğlu (2008), ''Yönetici Performansını Değerlendirmede İki Önemli Değişken: Planlama Tutumu ve Denetim Zamanı (Gençlik Ve Spor Genel Müdürlüğü Örneği)'', Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S.1, s.175-194.
15. DİCLE, Atilla (1975), ''Örgütsel Verimlilik ve Etkinlik'', ODTÜ Geliştirme Dergisi, S.9.
16. DRUCKER, Peter F. (1994), Etkin Yöneticilik, İstanbul: Eti Kitapları.
17. DPT (2012), ''Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu'' Erişim Tarihi: 14.07.2012, http://ekutup.dpt.gov.tr/kamuyone/oik527.pdf.
18. DPT (2006), ''Etkin Kamu Yönetimi'', Erişim Tarihi: 14.01.2012, http://akgul.bilkent.edu.tr/btstrateji/BTS%20-%20CD%20Etkin%20Kamu
19. %20Yonetimi%20-%20Nihai.pdf.
20. DPT (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: DPT Yayın.
21. DUVERGER, Maurice (1984), Politikaya Giriş (Introduction A La Politique (çev. S. Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık.
22. EREN, Erol (2001), Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, İstanbul: Beta Basım Yayın.
23. ERDOĞAN, Mustafa (1993), "Özgürlük, Adalet, Refah'' , Atilla Yayla (der.) Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar, Ankara: Siyasal Kitabevi.
24. ERYILMAZ, Bilal (2007), Kamu Yönetimi, İstanbul: Erkam Matbaası.
25. ERYILMAZ, Bilal (2011), Kamu Yönetimi, Ankara: Okutman Yayıncılık.
26. ERGUN, Turgay (1997), ''Post-Modernizm ve Kamu Yönetimi'', Amme İdaresi Dergisi, C.30, S.4.
27. ERYILMAZ, Bilal (2004), "Kamu Yönetiminde Değişim", II. Kamu Yönetimi Forumu, 7-8 Ekim, Hacettepe Üniversitesi İİBF Yayınları.
28. ERGUN, Turgay; (2001), Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Gereği, II. Kamu Kalite Sempozyumu, KALDER-ODTÜ, Ankara.
29. GÜLER, Birgül Ayman (2005), Kamu Personeli, Ankara: İmge Kitabevi.
30. HALİS, Muhsin (1999), "Toplam Kalite Yönetiminin Türk Kamu Yönetiminde Uygulanabilirliği'', Kamu Yönetiminde Kalite I. Ulusal Kongresi Bildirileri-2, Ankara: TODAİE Yayını.
31. HEPER, Metin (1977), Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
32. HELLRİEGEL, Don, John W. Slocum (1988), Management, Massachussetts: Addison-Wesley Publushing Co.
33. HENRY, Kester Isaac, Chris Painter, Chris Barnes (1993), Management in The Public Sector (Challenge and Change), London: Chapman and Hall.
34. KATZ, Daniel, Robert L. Kaln (1977), Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi, (çev. C. H. Bayar), Ankara: TODAİE Yayını.
35. KARATEPE, Selma (2005), "Yönetsel Etkilik: Okul Yönetiminde Yönetsel Etkililiği Astlarla İlişkiler Boyutu'', Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, C.10, S.2, s.307-326.

36. KARCI, Şükrü Mert (2008), ''Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımının Temel Değerleri Üzerine Bir İnceleme'', Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, S.16.
37. Kalkınma Bakanlığı (KB), (2012), ''Reform Çalışmaları'' Erişim Tarihi: 14.07.2012, www.kalkinma.gov.tr
38. KALAĞAN, Gökhan (2010), ''Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Bürokrasisi'nde Yeniden Yapılanma ve Yönetsel Reform Çalışmaları'', Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi,C.2, S.1. s.65-84.
39. KÖK, R. ve E. DELİKTAŞ, (2003), Endüstri İktisadında Verimlilik Ölçme ve Strateji Geliştirme Teknikleri, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayını, İzmir.
40. KUMRU, Cemil, Nilay Oral (2012), ''Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma'' TODAİE, Erişim Tarihi:09.02.2012, http://todaie2011.blogspot.com/2012, /01/kamu-yonetiminde-yeniden- yaplanma.html.
41. LONTİ, Zsuzsanna, Matt Woods (2008), Towards Government At A Glance: Identification Of Core Data And Issues Related To Public SectorEfficiency'', OECD Working Papers On Public Governance: OECD Publishing.
42. MEŞE, Osman (2010), ''Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda Sayıştay Denetimi'', Erişim Tarihi: 01.01.2013, http://www.sayder.org.tr/e-dergi-yeni-kamu-yonetimi-anlayisi.
43. NADAROĞLU, Halil (1987), "Vergi Sistemimizin Etkinliği", Türkiye II. Maliye Eğitimi Sempozyumu, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, S.3.
44. OKÇU, Murat (2002), ''Public Administration And Ethics: Perennial Questions'', Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
45. ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Uğur (2003), ''Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım:Yeni Kamu İşletmeciliği'', (ed: Muhittin Acar - Hüseyin Özgür), Çağdaş Kamu Yönetimi I, s.3-43 , Ankara, Nobel Yayın Dağıtım
46. ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Uğur (1997). The Emergence Of A New Approach To The Public Sector: The New Public Management, Aankara Ünv SBF Dergisi, S.52, Erişim Tarihi: 14.02.2012, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5590.pdf.
47. ÖNEN, Mustafa, Bedrettin Özmen (2011), "Kamu Mali Yönetiminde Kontrol ve Sorumluluk'', Sayıştay Dergisi, S. 81, s.91-110.
48. ÖNEN, Mustafa (2012), '' Kamu Yönetiminde Değişim: Yönetimden Yönetişime Dönüşüm'' , İnönü Üniversitesi Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, Erişim Tarihi: 12.01.2013 http://iys.inonu.edu.tr/? web=ozal.congress&mw=9089&dil=tr.
49. ÖZTEKİN, Ali (2005), Yönetim Bilimi, Ankara. Siyasal Kitabevi.
50. ÖZGÜR, Hüseyin (2003), "Yeni Kamu Yönetimi Hareketi," M. Acar ve H. Özgür (der.), Çağdaş Kamu Yönetimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
51. ÖZSEN, Tayfur (1999), "Önce Toplam Yönetim Kalitesi", Kamu Yönetiminde Kalite, 1. Ulusal Kongresi, C. 2, N. 289, TODAİE Yayınları, Ankara, S.86-87.
52. ÖZTÜRK, Namık Kemal (2002), Bürokratik Devletten Etkin Yönetime Geçiş: İyi Yönetişim, Türk İdare Dergisi, S. 437.
53. SAYIŞTAY (1997), ''Kamu Kesiminde Performans Denetimi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi'', Erişim Tarihi: 14.01.2013, http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/135.k4kamper.pdf.
54. SAYGILIOGLU, Nevzat, Selçuk Arı (2003), Etkin Devlet, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

55. SİMON A.H., D.W. Smitburg, V.A. Thompson (1966), Kamu Yönetimi, Ankara: TODAİE Yayınları.
56. SOYGUN, Gültekin, Orhan Pazarcık (1985), Kamu Bürokrasisinde Organizasyon Sorunları, Verimlilik ve Etkenlik, Verimlilik Dergisi, S.49. Ankara: MPM Yayınları.
57. PARLAK, Bekir (2001), Yönetim Bilimi, İstanbul: Melisa Matbaası.
58. POİSTER, Theodore H. (2003), Measuring Performance In Public and Nonprofit Organizations, San Francisco, CA: Jossey- Bass.
59. PROKOPENKO, Joseph (1995), Verimlilik Yönetimi, (çev. O. Baykal, N. Atalay ve E. Fidan), Ankara: MPM Yayını, S.6.
60. POLLİTT, Christopher, Geert Bouckaert (2000), Public Management Reform, Oxford: Oxford University Pres.
61. TBMM-1.Özal Hükümeti Programı, (2012), Erişim Tarihi: 17.03.2012, http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm.
62. TORTOP, Nuri, Eyüp G. İsbir (1986), Yönetim Bilimi, Ankara: Bilim Yayınları
63. TORTOP, Nuri, Eyüp G. İspir, Burhan Aykaç, M.Akif Özer (2007), Yönetim Bilimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
64. TORTOP, Nuri (1994), Personel Yönetimi, Ankara: İlk-San Matbaası.
65. TOSUN, Mustafa (1981), Örgütsel Etkililik, Ankara: TODAİE Yayını.
66. Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), (2012), 'Reform Çalışmaları', Erişim Tarihi: 14.06.2012, http://www.todaie.gov.tr/arastirma.php?Baslik.
67. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), (2002), Kamu Reformu Araştırması, İstanbul: Lebib Yalkın Yayımları.
68. TUTUM, Cahit (1994), Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma, TESAV Yayını, Nural Matbaası.
69. UZEL, Haluk (1976), "Kamu Yönetimi ve Verimliliği Konusunda Birkaç Düsünce", Ankara: MPM Yayınları, S.8.
70. WALSH, Kieron (1995), Public Policy And Politics,London: Macmillian Press Inc.
71. YALÇINDAĞ, Selçuk (1997), ''Yerel Yönetimlerde Etkinlik'', Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.6, S.1.

Türkiye Muhasebe Eğitimi Literatürünün 2013-2018 Dönemi İncelemesi

Murat GENÇ[1]

CHAPTER
64

[1] Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı

GİRİŞ

Her geçen gün artan teknolojik değişim ve globalleşme ile birlikte muhasebe mesleği, sürekli değişen ve hızlı biçimde gelişen muhasebe bilgisini kullanan çevrenin yeni ve güncel bilgi ihtiyacına zamanında karşılık verebilmelidir. Muhasebe alanında yapılmış ve yapılmakta olan akademik çalışmalarla, var olan bilgilere yeni bilgiler eklenmekte ve böylelikle muhasebe mesleği mensuplarının söz konusu yeni bilgilerden yararlanması sağlanmaktadır. Türkiye'de muhasebe ile ilgili olarak yapılmış akademik çalışmaları; finansal muhasebe, yönetim ve maliyet muhasebesi, denetim, muhasebe standartları, muhasebe bilgi sistemi, muhasebe eğitimi, muhasebe mesleği ve meslek mensupları, sosyal muhasebe ve raporlama, uzmanlık muhasebesi, ve diğer konular biçiminde katagorize etmek olasıdır (Önce ve Başar, 2010:58). Muhasebe eğitimi konusu ise sözü edilen akademik çalışma katagorilerinin temelini oluşturmaktadır. Zira muhasebe alanında bilgi üretmek, bilgiyi kullanmak ve söz konusu bilgiyi ilgililere sunmak, eğitim konusu ile temelden birbirlerine bağlıdır. Muhasebe eğitimi alanında üretilen bilginin geçerli ve güncel olması, muhasebe bilgisi kullanıcılarına olumlu katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla muhasebe eğitiminin değişen küresel faktörlerden (teknoloji, ekonomi vb.) etkilenmemesi olası değildir (Yereli vd., 2010:887).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki akademik dergilerde muhasebe eğitimi konusu hakkında yayımlanmış araştırmaların türleri, konuları, araştırmalarda kullanılan veri toplama yöntemleri ve yazar sayılarına ilişkin bilgilerin sunulması ile ilgili içerik analizi yapmaktır. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı; son yıllarda yapılmış muhasebe eğitimine yönelik çalışmaların kapsamınını ortaya koyarak, muhasebe bilgisi kullanıcılarına yol göstermektir. Çalışma, bir literatür taramasını içerdiğinden, muhasebe eğitimiyle ilgili yapılan çalışmaların daha çok hangi alanlarda yapıldığını belirlemeye yöneliktir. Böylelikle daha az çalışma yapılan alanların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, öncelikle söz konusu yıllara ait tam metin olarak ulaşılan çalışmalar özetlenmiş, ardından makaleler konularına, yıllarına, veri toplama yöntemlerine ve yazar sayılarına göre sınıflandırılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise elde edilen bulgular çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılmış ve geleceğe yönelik beklentiler sunulmuştur.

Muhasebe eğitiminde kalite ihtiyacının ve muhasebe eğitiminden beklentilerin yıllar itibariyle önemli bir gelişim ve değişim gösterdiği, bu çalışmanın konusunu oluşturan akademik makalelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Ezberci eğitim sisteminin terkedilerek, öğrencilere vizyon kazandırmayı amaçlayan yaratıcı eğitim sistemlerinin uygulanması gerektiği, ders içerik ve müfredatlarının gelişen ve değişen ekonomik ve teknolojik çevreye göre uyumlaştırılması, muhasebe eğitiminin sadece sınıfta ve sadece ders kitabıyla değil bunun yanında özellikle uygulamaya dönük derslerin ve iş yerinde eğitim gibi uygulamaların geniş katılımlar ile sağlanması gerektiği ilgili muhasebe eğitimi çalışmalarında bahsedilen konular arasındadır.

1. MUHASEBE EĞİTİMİ KONUSUNDAKİ İLGİLİ LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Muhasebe eğitimi ile ilgili literatür çalışmalarına özellikle uluslararası düzeyde sıklıkla rastlanmaktadır. Rebele ve Tiller (1986), muhasebe eğitimi literatürünü 1970-1984 arasındaki dönemler için araştırmıştır. Rebele vd., benzer şekilde, 1985-1991 dönemine ilişkin literatürünü Muhasebe Eğitimi Dergisi, Muhasebe Eğitimi Konuları, Muhasebe Eğitimcileri Dergisi, Muhasebe İnceleme ve Gelişmeleri dergilerinde incelemişlerdir. Bu makalelerin tümü ampirik çalışmalar olup mevcut araştırma hatlarını özetlemekte ve muhasebe eğitiminde gelecekteki araştırmalar için öneriler sunmaktadır. Rebel vd., söz konusu çalışmalardan sonra 1991-1997 yıllarına ilişkin hem ampirik hem de teorik formülleri içeren muhasebe eğitimi konusunda daha ileri çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar

kapsamında muhasebe müfredatı ve muhasebe eğitimindeki öğretimsel yaklaşımlar hakkındaki literatürü incelenmiştir (Rebele vd., 1998a). Bunun yanında, 1991-1997 yılları arasındaki dönem için öğrenci, eğitim teknolojisi, değerlendirme ve öğretim konularıyla ilgili makaleleri incelemişlerdir (Rebele vd., 1998b). Benzer bir biçimde, Paisey ve Paisey (2004) 1992-2001 dönemine ilişkin Muhasebe Eğitimi: Uluslararası Bir Dergi'de yayımlanmış makaleleri incelemişler ve makaleleri muhasebe programlarının içerikleri, eğitim yöntemleri, muhasebe öğrencilerinin özellikleri, muhasebe öğretim üyeleri, mesleki konular ve öğrencilerin meslek seçimiyle ilgili konular altında sınıflandırmışlardır (Yereli vd., 2010:887).

Apostolou vd. (2014), Apostolou ve diğer çalışma arkadaşlarının sırasıyla; 2001, 2010, 2013 yıllarında muhasebe eğitimi ve literatürü konusunda yaptıkları çalışmaları daha da geliştirerek muhasebe eğitimiyle ilgili gelecekteki araştırmalara yön verecek kapsamlı bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada, muhasebe eğitimi literatürünü müfredat, öğrenme güvencesi, eğitim, eğitim teknolojisi, fakülte sorunları ve öğrenciler bağlamında sınıflayıp gözden geçirmişlerdir. Bunun yanında her bölümü veri toplama ve bu makalelerde kullanılan araştırma yöntemlerine göre ayırmışlardır. Apostolou vd.'nin çalışmalarındaki zaman aralıkları sırasıyla; 1997-1999, 2006-2009, 2010-2012 ve 2013-2014'dür. Bunun yanında Watson vd. 2003 ve 2007 yıllarında yaptıkları çalışmalarda, sırasıyla 2000-2002 ve 2003-2005 yıllarına ait muhasebe eğitimi ile ilgili makaleleri incelemişlerdir. Watson vd. (2003) çalışmalarında; Muhasebe Eğitimi Dergisi, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Eğitiminde Gelişmeler, Muhasebe Eğitimi Konuları dergilerindeki makaleleri araştırmışlardır. Araştırdıkları 206 makalede teorik çalışmaların amprik çalışmalardan daha fazla olduğunu gözlemlemişlerdir. Watson vd. (2007) yaptıkları çalışmada 223 makaleyi inceleyerek, önceki yaptıkları çalışmaya benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

Türkiye'deki muhasebe eğitimi üzerine literatür taramalarına ilişkin çalışmalar ise istenilen düzeyde değildir. Genellikle yapılan literatür çalışmanın muhasebe bilimi ile ilgili olduğu söylenebilir. Literatür çalışmalarının büyük kısmında muhasebe eğitimi konusunun ayrı bir başlık altında ele alınmadığı, konunun dolaylı olarak incelendiği görülmektedir.

Sakin (2008), İşletme Fakültesi Dergisi'nde 1972-2007 yılları arasında yayınlanmış muhasebe ve finansman makalelerini incelemiştir. Finans ve muhasebe makalelerinin nitel ve nicel özelliklerine ilişkin değerlendirme yapmıştır. Uysal (2008) ise Muhasebe ve Bilim Dünyası dergisinde 2004-2006 yılları arasında çıkan muhasebe araştırmalarına yönelik atıf analizi yapmıştır.

Dinç vd. (2009) yılında yaptıkları çalışmada, Türkiye'de yayınlanmakta olan 52 akademik derginin 1998-2008 yılları arasında yayımlanmış 987 sayısını incelemişler ve muhasebe eğitimi ile ilgili 74 makalenin tam metnine ulaşmışlardır. Çalışmada incelenen makaleler; konu, nitelik esas alınan kitle gibi kriterlere göre sınıflandırılmış ve SPSS aracılığıyla frekans analizi ve çapraz karşılaştırma analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada, incelenen makalelerin çoğunun eğitim yeterliliği ile ilgili olduğu, bunun yanında etik, değişime uyum, üniversite-sanayi işbirliği, öğretim yöntemi gibi konuların nispeten daha az işlendiği tespit edilmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunlukla öğrenciler üzerinde gerçekleştirildiği, akademisyen ve uygulayıcıların değerlendirmelerine çok fazla yer verilmediği saptanmıştır.

Yereli vd. (2010) 1997-2008 yıllarında uluslararası akademik dergilerde muhasebe eğitimi ile ilgili olan araştırmaları inceleyerek literatür taraması yapmışlardır. Çalışmada uluslararası muhasebe eğitimi konusuyla ilgili; Journal of Accounting, Issues in Accounting Education, Accounting Education, Advances in Accounting Education ve Global Perspectives of Accounting Education dergilerinde yer alan toplam 789 makaleyi incelemişlerdir. Araştırma kapsamında incelenen makaleler; türlerine, konularına, araştıma modelle-

rine, veri toplama yöntemlerine, yazar sayılarına ve yazarların bulunduğu ülkelere göre, içerik analizi yöntemi aracılığıyla kategorize edilmiştir. Çalışmada, 1997-2008 döneminde yapılan ampirik araştırmaların teorik araştırmalara nazaran fazla olduğu belirlenmiştir. Araştırma konuları bakımından çalışmaların dağılımda ise müfredat ve ders içerikleri konusundaki çalışmaların sayısının diğerlerine göre fazla olduğu göze çarpmaktadır. Araştırmalardaki veri toplama yöntemlerinin büyük kısmının anket yöntemi olduğu saptanmıştır. İncelenen makalelerdeki yazar sayısı ağırlık olarak iki yazarlıdır. Makale yazarlarının bulundukları ülke bakımından dağılımı incelendiğinde ise Avustralya'da yaşayan yazarların daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Önce ve Başar (2010) Türkiye'de 2000-2008 yılları arasında akademik araştırma dergilerinde basılmış muhasebe ile ilgili olan makaleleri analiz ederek, makale konuları bakımında eğilimi belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada elde edilen veriler; Finansal Muhasebe, Yönetim ve Maliyet Muhasebesi, Denetim, Muhasebe Standartları, Muhasebe Bilgi Sistemi, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Mesleği ve Meslek Mensupları, Sosyal Muhasebe ve Raporlama, Uzmanlık Muhasebesi, Diğer şeklinde sınıflandırılmıştır. En fazla makalenin Finansal Muhasebe, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi ve Muhasebe Standartları kategorilerinde yazıldığı belirlenmiştir. En fazla makale yayımlayan akademik dergilerin, sırasıyla, Mali Çözüm, MODAV, MUFAD, Muhasebe ve Denetime Bakış dergileri olduğu belirlenmiştir.

Hotamışlı ve Erem (2014), Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde 2005-2013 yılları arasında basılmış makaleleri bibliyometrik özelliklerini dikkate alarak incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre; finansal performans, kamu ekonomisi ve finansal piyasalar konularına ağırlık verildiği belirlenmiştir. En fazla yayın yapan kurumlar arasında Marmara, Trakya ve İstanbul Üniversitelerinin olduğu saptanmıştır.

Yücel vd. (2015), Türkiye'de 2007-2014 yılları arasında, muhasebe ve finansal raporlama standartları konularında yayınlanan makale ve tezlerde, muhasebe ve finansal raporlama standartlarının hangilerinin ne ölçüde incelendiğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda en çok makalenin standartların bütününü ele alan genel incelemeler şeklinde yapıldığı belirlenmiştir. Çalışmaya göre söz konusu konuda en çok makalenin Mali Çözüm, Vergi Dünyası Dergisi ile Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayınlandığı tespit edilmiştir.

Demirel Arıcı vd. (2016), 2011-2015 yılları arasında ülkemizde önde gelen beş muhasebe dergisinde yayınlanan makaleleri, içerik analizi yöntemiyle yıl, dergi, kullanılan araştırma yöntemleri, veri toplama yöntemleri, analiz teknikleri, ele alınan örneklem, tercih edilen paket programlar ve dil açısından incelemiş ve tasnif etmişlerdir.

Şen vd. (2017) muhasebe araştırmalarında muhasebe eğitiminin yeri ve öneminin tespit edilmek amacıyla MÖDAV, MUFAD, BAKIŞ ve MUVU akademik dergilerinde 2009-2015 yılları arasında yayınlanan makaleleri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda muhasebe alanında en fazla yayının MÖDAV'da yer aldığı, 2013 yılında en az yayının yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, muhasebe eğitiminin toplam çalışmalar içindeki payının %6 olduğu, daha çok yardımcı doçent unvanına sahip olan yazarların çalışma yaptığı ve çalışmalarda büyük oranda makaleler ve bildirilerden yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Gündüz (2018) yaptığı çalışmada, 2014-2016 yıllarında akademik dergilerde yayınlanan muhasebe alanındaki makaleleri araştırmıştır. Çalışmada, muhasebe alanında yayınlanan makalelerin çoğunluğunun vakıf, dernek ve diğer kuruluşlara ait dergilerde yayınlandığı belirlenmiştir. Muhasebe alanında en çok makalenin 2014 yılında Mali Çözüm ve Muhasebe Finansman dergilerinde, 2015 ve 2016 yıllarında ise Muhasebe Bilim Dünyası dergisinde yayınlandığı, 2014-2016 yılları arasında toplamda en çok makalenin Muhasebe Bilim Dünyası dergisinde yayınlandığı tespit edilmiştir. 2014-2016 yılları arasında genel olarak sırasıyla Muhasebe Denetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları ve Finansal Muhasebe alanlarında en çok yayının yapıldığı ortaya konmuştur.

Acar ve Aktaş (2018) dünya genelinde ve Türkiye'de yayımlanan dokuz muhasebe dergisinde 2009-2016 yıllarına ilişkin olarak muhasebe eğitimi konusunda içerik analizine dayanan bir araştırma yapmışlardır. Çalışmada toplam 516 makale incelenmiştir. Çalışmada muhasebe eğitimi ile ilgili konular; geleneksel araştırma türlerine (müfredat konuları, öğrenme ve değerlendirme, eğitim teknolojisi, fakülte ve öğrencilerle ilgili konular) karşılık gelecek şekilde beş bölümde ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre "öğrenme ve değerlendirme" ve "müfredat konuları" makalelerde en çok üzerinde durulan konular olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda, denetim, etik ve hile ilgili çalışmaların daha fazla önem kazandığı tespit edilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Çalışmada 2013-2018 yıllarındaki toplam 138 adet makale araştırılmıştır. Çalışmaların yayımlandığı dergiler; Türkiye'deki üniversitelerin sosyal bilimler enstitüsü dergileri, iktisadi ve idari bilimler fakülteleri tarafından yayımlanan dergiler ile vakıf, dernek ve kuruluşların çıkarmış oldukları akademik dergilerdir. Dergilerin hepsi hakem incelemesine tabidir. Dergilerde hakemsiz olarak yazılan çalışmalar, araştırma konusuna dahil edilmemiştir. Çalışmalar; yıllar bazında konu, yıllar bazında dergi isimleri ve makale sayıları, yıllar bazında veri toplama yöntemileri ile yıllar bazında yazar sayıları açısından bakımından ele alınmıştır.

Çalışmada, 2013-2018 dönemine ait ve toplam 54 akademik dergide yer almış 138 adet makale, içerik analizi aracılığıyla literatür taramasına tabi tutulmuştur. Muhasebe eğitimi konusuyla ilgili söz konusu yıllarda hiç yayını olmayan dergiler ise kapsam dışı bırakılmıştır.

İçerik analizinin amacı, araştıma sonucu elde edilmiş olan verileri açıklayan kavramları ve ilişkileri ortaya çıkarmaktır. İçerik analizine göre daha yüzeysel olan betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutumakta ve betimsel yaklaşım sonucu fark edilemeyen kavram ve temalar içerik analizi ile tespit edilebilmektedir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Selçuk ve Palancı, 2014:433)

3. MUHASEBE EĞİTİMİ İLE İLGİLİ LİTERATÜR ÇALIŞMASININ BULGULARI

Çalışmada incelenen makaleler sırasıyla dergi yıl ve sayılarına göre ele alınmış, elde edilen veriler araştırmada kullanılan modele göre derlenmiştir. Verilerin derlenmesi işleminden sonra makalelerdeki konular, yazarlar, ve bu makalelerin veri toplama yöntemlerine ilişkin analizler oluşturulan tablolar aracılığı ile özetlenmiş ve elde edilen sonuçlara göre değerlendirilmiştir.

3.1. Araştırma Çalışmalarının Konular Bazında Sınıflandırılması

Çalışma kapsamında incelenen makaleler; Rebele vd. (1998a, 1998b), Apostolou vd. (2001), Watson vd. (2003, 2007), Acar ve Aktaş (2018); muhasebe eğitimi ile ilgili literatür çalışmaları baz alınarak, konularına göre beş ana başlık olarak sınıflandırılmıştır. Söz konusu ana başlıklar; öğrenme ve değerlendirme, müfredat ve ders içerikleri, eğitim teknolojileri, muhasebe öğretim elemanları ve öğrencilerdir.

Öğrenme ve Değerlendirme (Learning and Assessment) alt başlığı, genel olarak öğrencilerin sınıf içindeki performanslarının ölçümüne yönelik değerlendirmeyi içeren çalışmaların olduğu bölümdür. Bu değerlendirme yöntemlerinden bazıları vaka çalışmaları, ev ödevleri, çevrimiçi ev ödevleri, quizler, sınavlar, özellikle geri bildirimleri içeren performans değerlendirmeleridir. Bu alt başlıkta, muhasebe eğitimini genel olarak değerlendiren teorik çalışmalar da bulunmaktadır.

Müfredat ve Ders içerikleri (Curriculum and Instruction) alt başlığında, öğrencilerin muhasebe eğitimi ile ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora programları ile söz konusu eğitim düzeyleri ile ilgili müfredat değişiklikleri hakkında araştırmalar incelenmektedir. Acar ve Aktaş (2018) ise müfredat konusunu farklı bir biçimde ele alarak, yapılan akademik çalışmalarda kullanılan teknik kelimelerin tekrar edilmesine bakarak, müfredatın yönünün ne şekilde değiştiğini ortaya koymuştur.

Eğitim Teknolojileri (Educational Technology) alt başlığında altında ise, teknolojik gelişmeler neticesinde eğitim ve öğretim olanaklarında meydana gelen değişimlerin muhasebe eğitimine etkisine yönelik çalışmaları içermektedir.

Muhasebe Öğretim Elemanları (Faculty Members) alt başlığı ile ilgili olarak üniversitelerin muhasebe bölümlerinde çalışan öğretim elemanlarının; başarımları, ders kitapları, kullandıkları öğretim teknikleri gibi üzerinde çalışılmış konular ele alınmaktadır. Muhasebe öğretim elemanlarının genel olarak yaptıkları araştırmalar, performansları, akreditasyonları bu bölümde ele alınan konular arasında yer almaktadır.

Öğrenciler (Students) alt konu başlığında ise genel olarak öğrencilerin motivasyonlarını, becerilerini, kariyer ilgilerini anlamaya yönelik çalışmalar yer almaktadır. Bu konu başlığında, öğrencilerin yetiştirilmesiyle ilgili olarak onların branş ve kariyer tercihleri, muhasebe konularına ilgileri ve bu konudaki becerileri, ders konularını öğrenme şekilleri ile ilgili akademik çalışmalar bulunmaktadır.

2013-2018 dönemine ilişkin araştıma yapılan akademik dergilerde yayımlanmış çalışmaların konuları bakımından sınıflandırılması Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1.'de 2013-2018 yılları arasında en çok makalenin yayımlandığı alan 48 çalışma ile öğrenciler konusudur. Bu dönemde üzerine en fazla çalışma yapılan ikinci konu ise 42 çalışma ile öğrenme ve değerlendirme konusudur. 2013 yılında en fazla çalışma öğrenciler konusu üzerine yapılmıştır. 2013 yılı muhasebe eğitimi çalışmaları açısından verimsiz bir yıl olarak değerlendirilebilir. 2016 yılında muhasebe eğitimi konusunda 30 çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu konuda en fazla çalışma ise 2018 yılında yapılmıştır. Muhasebe öğretim elemanları ile eğitim teknolojileri konularında yapılmış olan çalışmalar diğer alt başlıklara nazaran çok daha azdır. 2013 yılından itibaren muhasebe eğitimi konusunda yapılan akademik çalışmalarda gözle görülür bir artış söz konusudur. Belirlenen dönemde yapılan sempozyum ve kongrelerde muhasebe eğitimi konusunda yapılan akademik çalışmaların olması ve bu çalışmaların dergilerin çıkardıkları özel sayılarda yayımlanması, bu konudaki araştırma makalelerinin fazla olmasının önemli nedenlerinden biridir.

Konular	2013	2014	2015	2016	2017	2018	TOPLAM
Öğrenme ve Değerlendirme	4	3	5	9	8	13	**42**
Müfredat ve Ders İçerikleri	2	2	6	5	4	7	**26**
Eğitim Teknolojileri	-	4	1	-	3	3	**11**
Muhasebe Öğretim Elemanları	-	2	1	4	2	2	**11**
Öğrenciler	5	4	7	12	10	10	**48**
TOPLAM	**11**	**15**	**20**	**30**	**27**	**35**	**138**

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Konularına Göre Makaleler

Öğrenme ve Değerlendirme alt başlığındaki akademik çalışmaların yıllar itibariyle düzenli bir artış içerisinde olduğu söylenebilir. Bu konuda Yanık (2013), muhasebe lisans eğitiminin eğitim sürecinde fakültelerde ve eğitim süreci sonrasında KPSS A kurslarında verilmesini karşılıklı değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, kıyaslama faktörleri olarak, başarı ve verimlilik etkenleri ile öğretim elemanları nitelikleri kullanılmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin üç ayrı bölgesinde belirlenen KPSS A kursu öğrencilerine, tam sayım yöntemiyle anket uygulamış ve fakülte eğitiminin daha iyi düzeyde olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Akpınar ve Yıldız (2018) muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe kavramına yönelik algılarını renk, hayvan, besin türü, mevsim, oyun, çiçek ve eşya metaforları aracılığıyla değerlendirmek istemişlerdir. Bu amaçla, 2015-2016 öğretim yılında Sakarya Üniversitesi İşletme ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde İşletme, Sağlık Yönetimi, Finansal Ekonometri ve Yönetim Bilişim Sistemleri bölümlerinde öğrenim gören ve genel muhasebe dersini alan toplam 271 öğrenciden muhasebeyle ilgili ifadeleri tamamlamaları istenmiştir. Elde edilen verilerin nitel analizi sonucu muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe kavramına ilişkin algıları arasında "zor, sıkıcı ve karmaşık bir ders olarak muhasebe", "gerekli, faydalı, önemli bir ders olarak muhasebe" ve "heyecan verici bir ders olarak muhasebe" algılarının ön plana çıktığı görülmüştür.

Biçer ve Ilıman (2018) Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümünde lisans eğitimini sürdürmekte olan öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarılarını etkileyen faktörler hakkındaki görüşlerini belirlemek istemişlerdir. Bu amaçla, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünde aktif olarak lisans eğitimi alan 222 öğrenciye elektronik anket yapılmıştır. Araştırma sonucunda; anketi cevaplayan öğrencilerin başarısında etkili olan en önemli faktörlerin başında öğretim elemanın bilgisi, deneyimi, öğrencilere karşı tutumunun geldiği; sorasında öğrencilerin derse karşı olumlu düşünmelerinin, dersi sevmelerinin ve gelecek için dersin önemli olduğunu düşünmelerinin geldiği sonucuna varılmıştır.

Müfredat ve Ders İçerikleri alt başlığında incelenen makalelerin de yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. Bu alt başlığa örnek olarak Demirci vd.'nin (2015) çalışması verilebilir. Çalışmada, Türkiye'de devlet üniversitelerinde ilgili bölümlerde verilen eğitimin, yasal olarak muhasebe mesleğinin yapılması için gerekli olan staja başlama sınavına katkısı araştırılmıştır. Araştırmaya göre devlet üniversitelerinde verilen zorunlu derslerin, staja başlama sınavı müfredatına uygunluğunu inceleyebilmek adına, derslerin üniversitelerdeki kredileri ile sınav içerisindeki oranları üzerinden ağırlıklı ortalama katkı puanı geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında yabancı dil ile eğitim veren üniversitelerde ilgili sınava uygun eğitim müfredatının bulunmadığı tespit edilmiş olup, ayrıca bölümlerde verilen derslerin sayısı mali müşavirlik sınavı için yeterli olsa da verilecek dersin sayısının yanı sıra kredilerinin öneminin de göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Terzi vd. (2013) Bologna sürecinin muhasebe eğitiminin kalitesine olan etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, Bologna sürecinin muhasebe eğitiminin kalitesine etkisinin ölçümünde niceliksel veriler olarak ders müfredatları esas almış ve Türkiye'de YÖK'e bağlı devlet ve vakıf üniversitelerinin Türkçe İşletme Bölümlerinde bir araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda devlet üniversitelerinde muhasebe eğitiminin zorunlu ve seçmeli dersler açısından kredi ve AKTS'lerinin vakıf üniversitelerine göre fazla olması nedeniyle daha iyi bir eğitimin verildiğini gözlemlemiştir. Fakat kesin bir yargıya ulaşmada öğretim elemanının sayısı, tecrübesi, pedagojik formasyonu, fiziki mekan gibi diğer faktörlerin de birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Öztürk ve Erdoğan (2017) Antalya, Isparta ve Burdur illerinde yer alan üniversitelerde verilen muhasebe eğitiminin içeriğini ve müfredatını analiz etmişlerdir. Çalışma kapsamında belirtilen illerdeki üniversitelerin muhasebe dersleri ele alınarak, dersler-

in müfredatları, içerikleri, çeşitliliği ve AKTS'leri üzerinde araştırma yapmışlardır. Yıldız ve Akyel (2018) ise Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin işletme bölümlerinde verilen muhasebe derslerinin yeni muhasebe uzmanlık alanlarını içerip içermediği araştırmışlardır. Araştırmaya göre, hem devlet hem de vakıf üniversitelerinde işletme bölüm programlarında yeni uzmanlık alanları içinde en fazla sayıda yer alan uzmanlık alanı "denetim" dir. Buna karşılık her bir uzmanlık alanı için verilen toplam ders sayıları açısından yapılan incelemede, en fazla dersin verildiği alanın "değerleme" alanındaki dersler olduğu görülmüştür.

Eğitim Teknolojileri ile ilgili olan akademik çalışmalar tıpkı muhasebe öğretim elemanları ile ilgili akademik çalışmalar gibi diğer alt başlıklara göre daha azdır. Bu konuda yapılan çalışmalara örnek olarak; Koşan (2014), Karaca ve Çakır (2014), Kızıl vd. (2014), Öztürk ve Kutlu (2017) ve Özdoğan vd. (2018) verilebilir.

Koşan (2014) çalışmasında muhasebe eğitiminde artırılmış gerçeklik uygulamalarının nasıl kullanabileceğini tartışmıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan inovatif uygulamalar tanımlanarak, bunların muhasebe eğitimde nasıl uygulanabileceğini ve ne katkı sağlayabileceği ile ilgili öneri ve değerlendirmeler sunmuştur. Karaca ve Çakır (2014) ise Türkiye'de mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesine yönelik olarak Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi'nin (MEGEP) eğitim modüllerinin etkinliğinin tespitine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın amacı ticaret meslek liselerinde MEGEP modülleri kapsamında verilen muhasebe eğitiminin etkinliğinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesidir. Bu amaçla bir anket hazırlanarak İstanbul'da bulunan ticaret meslek liselerinin arasından basit rassal örnekleme yöntemiyle seçilen 10 okulda toplam 500 öğrenciye uygulanmış ve anket sonuçları SPSS istatistik paket programından faydalanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin muhasebe eğitimine yönelik olarak hazırlanan modüllerden orta düzeyde memnun oldukları tespit edilmiştir.

Kızıl vd. (2014) bilgi teknolojileri ve bilgisayar kullanımının öğrencilerin muhasebe dersindeki başarısına etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın amacı, muhasebe eğitiminin önemini araştırmak, muhasebe eğitimini etkileyen faktörleri belirlemek ve gelişen teknolojik koşullara bağlı olarak bilgi teknolojilerinin ve bilgisayar kullanımının öğrencilerin muhasebe dersindeki başarısına etkisinin değerlendirilmesidir. Öztürk ve Kutlu (2017) da Kızıl vd.'nin (2014) çalışmasına benzer bir akademik çalışma yapmışlardır. Çalışmanın amacı, ön lisans ve lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin bu derslerde teknolojik ürünlerin kullanımına bakışlarını değerlendirmektir. Bu amaçla, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Kafkas Üniversitesi'ne bağlı Meslek Yüksek Okullarında öğrenim gören; muhasebe dersleri almış öğrencilere anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; öğrencilerin görüşleri ağırlıklı olarak muhasebe derslerinin bilgisayar, projeksiyon cihazı ve akıllı tahta gibi donanım araçları kullanılarak işlenmesinde yoğunlaşmıştır. Yazılım aracı olarak ise en fazla "İnternet Tabanlı Muhasebe Yazılım Programları", "Paket Muhasebe Yazılım Programları" ve "Ofis Uygulamaları" nın kullanılması gerektiği sonucunu elde edilmiştir.

Özdoğan vd. (2018) çalışmalarında muhasebe eğitiminde oyunlaştırma (gamification) yönteminin etkinliğini araştırmışlardır. Oyunlaştırma yöntemi, hem işletmeler tarafından hem de eğitim kurumları tarafından kullanılan, teknoloji ile birlikte sürekli gelişen, dijital olarak gerçekleştirilen ve çeşitlenen bir yöntemi ifade etmektedir. Çalışmada, oyunlaştırma uygulamalarının muhasebe eğitiminde ders faaliyetlerini destekleyici unsur olarak kullanımı irdelenerek "Temel Muhasebe Kavramları" konusu ile ilgili bir oyunlaştırma projesi hazırlanmış ve çevrim içi hale getirilmiştir.

Muhasebe Öğretim Elemanları alt başlığındaki çalışmalar yıllar itibariyle ağırlığını artırmasına karşın; değerlendirme, müfredat ve öğrenciler alt başlıkları kadar bir ağır-

lığa sahip değildir. Bu konuda, Erol Fidan ve Subaşı (2014) Türkiye'deki muhasebe öğretim elemanlarının teknoloji kullanımına ilişkin durumlarını araştırmışlardır. Bu amaçla, muhasebe derslerini veren öğretim elemanlarına yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. Ankete katılan öğretim elemanları, muhasebe derslerinde teknolojik donanım materyali olarak en fazla bilgisayar ve yansıtım cihazlarının, yazılım olarak da muhasebe paket programlarının kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Yazılım kullanımında paket muhasebe programlarının kullanımı web tabanlı muhasebe programları kullanımından daha fazla çıkmıştır. Ayrıca öğretim elemanlarının, yeni teknolojik donanım ve yazılımlarının kullanımının oldukça kısıtlığı olduğu belirlenmiştir.

Aslan vd. (2018) muhasebe eğitiminde uluslararası akreditasyon çeşitleri, kriterleri ve faydaları üzerine bir inceleme yapmışlardır. Konu, muhasebe öğretim elemanlarının değerlendirmelerini içermektedir. Bu amaçla; akreditasyon teriminin anlamına değinilmiş, daha sonra akreditasyon süreci ve muhasebe programlarına özgü akreditasyonun tarihi üzerinde durulmuştur. Akreditasyon veren kuruluşlar ve işletme-muhasebe alanındaki akreditasyon kurumları incelenerek, muhasebe eğitiminde akreditasyonun önemi ve faydalarından bahsedilmiştir.

Sarı Özgün ve Sarıtaş (2018) akademisyenlerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) / Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) kullanımı etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bu amaçla, ADIM Üniversiteleri'nde muhasebe derslerinde, TMS ve TFRS ders kapsamı üzerinde etkili faktörler analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, akademisyenlerin Türkiye'de standartların uygulanabileceğine dair inançları ile TMS/TFRS eğitimi almaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Muhasebe eğitimi konusunun en önemli alt başlıklarından biri olan Öğrenciler ile ilgili akademik çalışmaların yıllar itibariyle önemi artmıştır. Günümüzde en fazla çalışılan muhasebe eğitimi alanı olarak dikkat çekmektedir. Yıldız ve Ülkü (2015) lisans düzeyinde öğrenim gören işletme bölümü öğrencilerinin temel muhasebe dersleri öğrenim kazanımları hakkındaki görüşleri ile kazanımların, demografik özellikler ve muhasebe mesleğine ilgi gibi bazı değişkenler arasındaki ilişkisini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu amaçla, Sakarya Üniversitesi işletme bölümü son sınıf öğrencilerine yaptıkları anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak frekans değerleri, t-Testi ve One-Way Anova Testi yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin öğrenim kazanımları açısından kendilerini en yeterli gördükleri dersin maliyet muhasebesi olduğu, yönetim muhasebesi dersi öğrenim kazanımlarına ilişkin ise genelde olumsuz cevap verdikleri gözlemlenmiştir.

Öztürk (2017) yaptığı çalışmasında Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde Genel Muhasebe dersini alan 13.772 öğrencinin yaşları, cinsiyetleri, üniversiteye kayıt şekilleri, kayıtlı oldukları program ve ağırlık genel not ortalamaları ile Genel Muhasebe dersi notları arasında ilişki olup olmadığını ortaya koymak istemiştir. Böylelikle Genel Muhasebe dersinin performansına etki eden faktörleri tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin %32,5'inin dersi geçtiği, daha önce herhangi bir yükseköğretim kurumundan mezun olan öğrencilerin en başarılı öğrenciler olduğu, yaş grupları içinde en yüksek oranda AA ile dersi geçen öğrencilerin 50 yaşın üstünde olan öğrenciler olduğu, ağırlıklı genel not ortalaması 3,00'ün üzerinde olan öğrencilerin %42'sinin AA, %21,6'sının BA alarak dersi geçtiği, dersten AA alan öğrencilerin %52,9'unun ağırlıklı genel not ortalamasının 3,00'ün üzerinde olduğu saptanmıştır.

Güner ve Çarıkçı (2018) çalışmalarında muhasebe kavramını inceleyerek, muhasebe eğitimi hakkında bilgi vermiş ve Batı Akdeniz bölgesindeki mali müşavir olabilme hakkına sahip olan öğrencilere anket yaparak, onların demografik özelliklerine göre mali müşavirlik mesleğini tercih etme durumlarını ve mesleki algılarını araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre; mali müşavirlik mesleğini yapma hakkına sahip olan öğrencilerin çoğun-

luğunun meslek hakkında bilgisi olduğu ve öğrencilerin çoğunluğunun mali müşavirlik mesleğini yapmak istemedikleri ortaya çıkmıştır.

3.2. Araştırmaların Akademik Dergilere Göre Yıl Bazında Sınıflandırılması

Muhasebe eğitimi konusunda 2013-2018 yılları arasında yayımlanmış araştırmaların yayımlayan dergilere göre, yıl bazında sınıflandırılmaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

DERGİ ADI	2013	2014	2015	2016	2017	2018	TOPLAM
Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Dergisi				1			**1**
Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi				1	1		**2**
Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi			1		5		**6**
Akademik Yaklaşımlar Dergisi						1	**1**
Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi						1	**1**
Alphanumeric Journal		1					**1**
Anadolu Üniversitesi SB Dergisi				1			**1**
Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi				1			**1**
Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi				1			**1**
Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi		1					**1**
Beykent Üniversitesi SB Dergisi						1	**1**
Business and Economics Research Journal		1	1				**2**
Business and Management Studies: An International Journal	1					1	**2**
Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi		1				1	**2**
Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi			1				**1**
Celal Bayar Üniversitesi SB Dergisi			1				**1**
Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi		1					**1**
Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi	1					1	**2**
Dumlupınar Üniversitesi SB Dergisi	1						**1**
Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi			1			1	**2**

Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi	1	1					**2**
Global Journal of Economics and Business Studies						1	**1**
Gümüşhane Üniversitesi SBE Elektronik Dergisi			1	1			**2**
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi						1	**1**
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi				2			**2**
İşletme Araştırmaları Dergisi	1						**1**
İşletme Bilimi Dergisi			1		1		**2**
Journal of Research in Business						1	**1**
Journal of Yaşar University		1					**1**
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi					1		**1**
Mali Çözüm	1						**1**
Maliye Finans Yazıları Dergisi				1			**1**
Marmara Üniversitesi SBE Dergisi			3	2	1	3	**9**
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi						1	**1**
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi				1	2		**3**
Muhasebe Enstitüsü Dergisi						1	**1**
Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi		2	4	3	3	7	**19**
Muhasebe ve Denetime Bakış	1	1	1		3		**6**
Muhasebe ve Finansman Dergisi	2	2		2	4	4	**14**
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi		1	1	1		5	**8**
Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi						1	**1**
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi						1	**1**
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi				1			**1**
Selçuk Üniversitesi SB MYO Dergisi					1		**1**

Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi	1		1				**2**
Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi	1						**1**
TISK Akademi Dergisi				1			**1**
Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi			1	3			**4**
Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi			1		1	1	**3**
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi				1			**1**
Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi		1		6	4		**11**
Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi		1					**1**
Yalova Sosyal Bilimler Dergisi						1	**1**
Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi			1				**1**
TOPLAM	**11**	**15**	**20**	**30**	**27**	**35**	**138**

Tablo 2. Yayımlanan Makalelerin Yıllara ve Dergilere Göre Dağılımı

Tablo 2.'ye göre verilen dönemde en çok çalışmanın 35 çalışma ile 2018 yılında olduğu ve onu 30 makale ile 2016 yılının takip ettiği görülmüştür. En az makale yayımlanan yıl ise 11 makale ile 2013 yılı olup, onu 15 çalışma ile 2014 yılı takip etmektedir.

Yayımlanan çalışmaların 73'ü araştırılan dergilerin 7'sinde yayımlanmıştır. Bu dergiler sırasıyla; Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Marmara Üniversitesi SBE Dergisi, Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi, Muhasebe ve Denetime Bakış, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi ve Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi'dir. Söz konusu dergilerden muhasebe eğitimi ile ilgili en fazla çalışma yayımlayan Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi olup, onu Muhasebe ve Finansman Dergisi ve Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi takip etmektedir. Diğer 65 ise makale toplam 37 enstitü, üniversite, dernek ve vakıf dergisi tarafından yayımlanmıştır.

3.3. Araştırmaların Veri Toplama Yöntemleri Bakımından Yıl Bazında Sınıflandırılması

İncelenen araştırmalardaki veri toplama yöntemleri dört ana başlık altında toplanmıştır. Söz konusu ana başlıklar; anket, deney, ikincil veri kullanımı ve görüşmedir. Aşağıdaki tabloda, incelenen akademik dergilerde yayımlanmış araştırmaların yıl bazında veri toplama yöntemleri verilmiştir.

VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	TOPLAM
ANKET	9	10	14	21	20	25	**99**
DENEY	-	1	-	-	-	-	**1**
İKİNCİL VERİ KULLANIMI	2	3	4	6	5	9	**29**
GÖRÜŞME	-	1	2	3	2	1	**9**
TOPLAM	**11**	**15**	**20**	**30**	**27**	**35**	**138**

Tablo 3. Yıl Bazında Makalelerdeki Veri Toplama Yöntemleri

Tablo 3.'de akademik çalışmaların söz konusu dönemde en sık veri toplama yöntemi olarak anketi tercih ettikleri görülmektedir. Anket yöntemi tüm yıllarda en çok kullanılan veri toplama yöntemi olmuştur. Anket yönteminin en fazla kullanıldığı yıl 25 çalışma ile 2018 yılı olmuştur, onu 21 çalışma ile 2016 yılı takip etmektedir. Yıl bazında anket yönteminden sonra en çok kullanılan veri toplama yönteminin ikincil veri kullanımı yöntemi olduğu görülmüştür.

Anket yöntemine örnek olarak, Akın ve Onat'ın (2015) çalışması verilebilir. Araştırmanın temel amacı muhasebe mesleğinin seçiminde demografik özelliklerin etkilerini belirlemektir. Çalışmada, lisans ve ön lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan bireylerin meslek seçimlerini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Araştırmada Likert ölçeğine dayalı anketlerle elde edilen veriler SPSS paket programıyla analiz edilmiş ve bireylerin muhasebeciliği seçmelerinde öne çıkan başlıca unsurların iş olanaklarının fazlalığı ve ihtiyaç duyulan bir meslek olması şeklinde değerlendirmesi olarak belirlenmiştir. Mesleği tercihte en az etken olan neden ise mesleğin aile mesleği olmasıdır.

Deney yöntemine örnek olarak ise Balsarı vd.'nin (2014) çalışması verilebilir. Çalışmada muhasebede etik eğitiminin verilme yöntemini tartışarak, etik farkındalığı üst düzeye çıkarabilmek için farklı uygulamaların sonuçları değerlendirmişlerdir. Çalışmaya göre belirli oyunlar, vaka çalışmaları ve vinyetler yardımıyla etik farkındalığı yaratılarak ve etik karar verme yetisinin kazandırılabileceği düşünülmektedir. Oyun temelli uygulamaların son dönemde söz konusu yöntemler içinde önem kazandığı belirtilmiştir. Bu amaçla, finansal muhasebe dersini alan aynı seviyedeki iki farklı sınıfa bir deney yapılmıştır. Deney grubuna muhasebe etik eğitimi ile ilgili oyun temelli yöntemler uygulanmıştır. Çalışma sonucunda kontrol grubu ile ortak bir test geliştirilerek, iki sınıfın etik farkındalık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, oyun tekniklerinin muhasebe etik eğitiminde kullanılması gerektiği kanısına ulaşılmıştır.

Karcıoğlu vd. (2016) ise ikincil veri toplama yöntemi kullanarak yaptıkları çalışmalarında Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi ön lisans ve lisans öğrencilerinin Genel Muhasebe dersi başarılarına ve Genel Not Ortalamalarına etki eden faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada açık öğretim fakültesine kuruluşundan bu yana kayıt yaptıran 158.927 öğrenciden genel muhasebe dersi alan 15.424 öğrenciye ait veriler nitel iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koyan Ki-Kare testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre cinsiyet ve kuşak faktörlerinin etkili oldukları gözlemlenmiştir.

Görüşme başlığı altında Özkan'ın (2014) çalışması incelenebilir. Çalışmada akademisyenlerin muhasebe etik eğitimine bakış açıları Türkiye ve Amerika'da bulunan akademisyenler açısından karşılaştırmıştır. Bu amaçla, ana bilim dalı muhasebe olan 10'u Amerika Birleşik Devletleri ve 15'i Türkiye içerisindeki üniversitelerde çalışan toplam 25 akademisyen ile yüzyüze görüşerek bir anket uygulamıştır. Yapılan anket sonucunda Türk akademisyenlerin, Amerikan akademisyenler kadar muhasebe etiği konusuna önem vermediğini ortaya koymuştur. Bu durumu, ülkelerdeki eğitim yapısı ve akademisyenlerin bakış açılarıyla ilişkilendirmiştir.

3.4. Araştırmaların Yıl Bazında Yazar Sayısına Göre Sınıflandırılması

Araştırma kapsamında dergilerde makalelerin kaç yazar ile yayımlandığı yıllar itibariyle incelenmiştir. Tablo 4.'de makalelerin yıl bazında yazar sayısına göre dağılımı sunulmuştur.

Yazar Sayısı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	TOPLAM
Tek Yazarlı	2	5	4	6	8	10	**35**
İki Yazarlı	5	7	10	13	11	15	**61**
Üç Yazarlı	1	2	3	11	5	8	**30**
Dört Yazarlı	3	1	3	-	3	2	**12**
TOPLAM	**11**	**15**	**20**	**30**	**27**	**35**	**138**

Tablo 4. Yıllar Bazında Makalelerin Yazar Sayısına Göre Sınıflandırılması

Tablo 4.'de yer alan yazar sayıları incelendiğinde, söz konusu dönemde yayımlanan araştırmaların büyük bir kısmının iki yazarlı olduğu görülmektedir. İki yazarlı akademik çalışmalar yıllar itibariyle artış sergilemektedir. Üç yazarlı akademik çalışmaların da söz konusu dönemde önemli ölçüde arttığı söylenebilir. Tek yazarlı akademik çalışmalar ise iki yazarlı çalışmalardan sonra gelmektedir. Söz konusu dönemde dört yazarlı akademik çalışmalar en az sayıda bulunmaktadır.

SONUÇ

Muhasebe eğitiminin yeni teknolojik gelişmelere ve bulunulan zamanın şartlarına göre kendini yenileyebilmesi için muhasebe eğitimi konusunda yapılmış olan akademik araştırmaların izlenmesi gerekmektedir. Muhasebe eğitimi literatürünün belirli dönemler itibariyle takip edilmesi, bu konuda çalışan akademisyenler için oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye'deki önemli akademik dergiler tarafından 2013-2018 yılları arasında yayımlanan muhasebe eğitimi konulu akademik araştırmalar incelenmiştir. Çalışmada, söz konusu dönem için, toplam 54 dergide yayımlanan 138 makale incelenmiştir. Makaleler içerik analizi yöntemine göre ele alınmıştır. Ele alınan makaleler, yazar sayılarına, kullanılan veri toplama yöntemlerine, makalelerin yayımlandıkları dergilere ve konularına göre kategorize edilmiş ve bu dönemde yapılan çalışmaların içeriği ve elde edilen bulgular irdelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak ulaşılan sonuç yayımlanan makalelerin 73'nün araştırılan dergilerin 7'sinde, diğer 65 makalenin ise diğer enstitü, üniversite, dernek ve vakıf dergilerinde yayımlanmış olmasıdır. Bu durumun özellikle dergilerin sempozyum ve kongrelere özel çıkardıkları sayıları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu özel sayılarda muhasebe eğitimi konusu da içinde barındıran muhasebe ile ilgili birçok makalenin yayımlandığı belirlenmiştir. Bunun yanında en çok akademik araştırmanın 35 çalışma ile 2016 yılında, en az araştırmanın ise 11 makale ile 2013 yılında yayımlandığı görülmüştür.

Kaynak olarak kullanılan makaleler konularına göre alt konu başlıklarına ayrılmış ve en fazla çalışmanın öğrenciler, öğrenme ve değerlendirme ile müfredat ve ders içerikleri konularında olduğu görülmüştür. Muhasebe öğretim elemanları ile eğitim teknolojileri konularında yapılmış olan akademik araştırmalar diğer alt başlık konularına göre çok daha azdır. 2013 yılından itibaren muhasebe eğitimi konusunda yapılan akademik çalışmalar gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir.

Akademik çalışmalar veri toplama yöntemlerine göre kategorize edilmiş ve sayıları Tablo 3.'e de yer almıştır. Bu tablodan çıkan sonuca göre; muhasebe eğitimi konusunda yazılan makalelerin çoğunluğunda veriler anket yöntemiyle elde edilmiştir. Öyle ki 138

makalenin 99'unda veriler anket yöntemiyle 29'unda ise ikincil veri kullanımı yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırmacıların deney ve görüşme yöntemlerini ise gerek yöntemlerin diğerlerine göre zorluğu gerekse daha fazla zaman gerektirebilmesi nedeniyle fazla tercih etmedikleri söylenebilir. Özellikle deney yöntemi ile veri toplanması, muhasebe eğitiminde geliştilen yeni öğretim tekniklerinin sınanması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Makaleler yazar sayısı açısından da incelenmiş ve iki yazarlı çalışmaların söz konusu dönemde çoğunlukta olduğu saptanmıştır. Üç yazarlı çalışmaların da son dönemlerde artması, muhasebe alanında çalışan akademisyenlerin yaptıkları araştırmalarda işbirliğine giderek önem verdiğini göstermektedir. Akademisyenler arasında ortaya çıkan sinerji, içerik açısından daha kapsamlı çalışmaların sunulmasına olanak yaratabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Acar, M, Aktaş, R. (2018). Research and Trends in Accounting Education From 2009 to 2016: A Content Analysis of Publication in Selected Journals. International Journal of Social Sciences and Education Research, 4(2), 289-308.
2. Akın, O, Onat, O. K. (2015). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler: Demografik Farklılaşmalar Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (15), 297-312.
3. Akpınar, S, Yıldız, Ş. (2018). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Algılarına Yönelik Metaforlar. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (77), 91-114.
4. Apostolou, B., Dorminey, J. W., Hassell, J. M., & Rebele, J. E. (2014). A Summary and Analysis of Education Research in Accounting Information Systems (AIS). Journal of Accounting Education, 32(2), 99-112.
5. Aslan, T, Yılmaz, E, Kızıl, C. (2018). Muhasebe Eğitiminde Uluslararası Akreditasyon: Çeşitleri, Kriterleri, Süreci ve Faydaları Üzerine Bir İnceleme. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 1-18.
6. Balsarı, Ç K, Dalkılıç, F, Öz, İ & Cagle, M. N. (2014). Muhasebede Etik Eğitiminde Çağdaş Bir Model: Bütünleşik Öğretim Uygulaması. Muhasebe ve Denetime Bakış, (41), 69-80.
7. Biçer, E, Ilıman, E. (2018). Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Derslerindeki Başarılarını Etkileyen Faktörler Hakkında Görüşleri (Cumhuriyet Üniversitesi Örneği). Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20 (4), 995-1020.
8. Demirci, Ş D, Kıymaz, M. ve Ağsakal A. (2015). Yükseköğretimde Verilen Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Mesleğine Giriş Sınavlarına Katkısı: Devlet Üniversiteleri İşletme ve Muhasebe Bölümleri Üzerine Bir Araştırma. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 13, 264-280.
9. Demirel Arıcı, N. Aktaş, R. ve Kargın, S. (2016). "Muhasebe Alanında Yapılan Çalışmaların Araştırma Yöntemleri Açısından Analizi: Türkiye Örneği (2011-2015). Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi. 18(4), 919-943.
10. Dinç, E, Çankaya, F. ve Kaya, U. (2009). Türkiye'de Muhasebe Eğitimi Literatürünün İncelenmesi (1998-2008). İzmir: 28. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 20-24 Mayıs, Alaçatı-Çeşme, 201-229.
11. Erol Fidan, M, Subaşı, Ş. (2015). Türkiye'deki Muhasebe Öğretim Elemanlarının Sayısal Çağda Teknoloji Kullanımına İlişkin Durum Tespiti. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (1), 85-112.
12. Gündüz, M. (2018). Türkiye'de 2014-2016 Yılları Arasında Akademik Dergilerde Muhasebe Alanında Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20 (1), 236-257.

13. Güner, O, Çarıkçı, O. (2018). Mali Müşavir Olabilme Hakkına Sahip Olan Öğrencilerin Muhasebe Meslek Algısı Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 17. UİK Özel Sayısı, 627-640.
14. Hotamışlı, M, Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. Muhasebe Finansman Dergisi, (63), 1-20.
15. Karaca, N, Çakır, S. (2014). Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP) Muhasebe-Finansman Alanı Modüllerinin Etkinliğinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute, 17(31), 213-231.
16. Karcıoğlu, R, Ağırman, E, Özcan, M. (2016). Ön Lisans ve Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarına Etki Eden Faktörler: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (4), 1535-1548.
17. Kızıl, C, Şeker, S, Bozan, D. (2014). Bilgi Teknolojileri ve Bilgisayar Kullanımının Öğrencilerin Muhasebe Dersindeki Başarısına Etkisi. Alphanumeric Journal, 2(2), 77-97.
18. Koşan, L. (2015). Muhasebe Eğitiminde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2), 37-47.
19. Önce, S, Başar, B. (2010). Türkiye'deki Akademik Araştırma Dergilerinde Muhasebe Alanında Yazılmış Makalelerin Analizi: 2000-2008. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (45), 55-68.
20. Özdoğan, B, Güleç, T, Aktaş, R. (2018). Oyunlaştırmanın Muhasebe Eğitiminde Kullanımı, Pilot Proje: "Hesap Günü". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20 (1), 179-201.
21. Özgün, H, Sarıtaş, H. (2018). Akademisyen Gözüyle Türkiye Muhasebe Standartları/ Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının Kullanımı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (80), 65-90.
22. Özkan, A. (2014). Akademisyenlerin Etik Eğitime Bakışı: Türkiye ve ABD Örneği. Journal of Yaşar University, 9 (34), 5787-5795.
23. Öztürk, M, Erdoğan, M. (2017). Batı Akdeniz Bölgesinde Yer Alan Üniversitelerdeki Muhasebe Eğitimine Yönelik Bir Araştırma - An Analysis on Accounting Education of West Mediterranean Region Universities. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(21), 162-174.
24. Öztürk, M. (2017). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde Genel Muhasebe Dersini Alan Öğrencilerin Performansını Etkileyen Faktörler. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (76), 201-220.
25. Öztürk, S, Kutlu, H. (2017). Muhasebe Eğitiminde Teknoloji Kullanılmasına Öğrencilerin Bakışı: Kafkas Üniversitesi'nde Bir Araştırma. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19 (3), 781-799.
26. Rebele, J.E., Apostolou, B.A., Buckless, F.A., Hassell, J.M., Paquette, L.R. and Stout, D.E. (1998a). Accounting Education Literature Review (1991–1997), Part 1: Curriculum and Instructional approaches. Journal of Accounting Education, 16(1): 1–51.
27. Rebele, J.E., Apostolou, B.A., Buckless, F.A., Hassell, J.M., Paquette, L.R. and Stout, D.E. (1998b). Accounting Education Literature Review (1991–1997), Part 2: Students, Educational Technology, Assessment and Faculty Issues. Journal of Accounting Education, 16(2): 179–245.
28. Sakin, T. (2008). A Content Analysis of Papers Published in the Journal of School of Business Administration: Accounting and Finance (1972-2007). İstanbul Üniversitesi İşleme Fakültesi Dergisi, 31(1), 13-21.

29. Selçuk, Z, Palancı, M. (2014). Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi. Eğitim ve Bilim Dergisi, 39(173), 430-453.
30. Şen, İ K, Hatunoğlu, Z ve Terzi, S. (2017). Muhasebe Araştırmalarında Muhasebe Eğitiminin Yeri ve Önemi: Muhasebe Dergileri Üzerinde Bibliyometrik Bir Araştırma, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(1), 247-291.
31. Terzi, S, Şen, İ, Solak, B. (2013). Bologna Sürecinin Muhasebe Eğitimine Etkisi: Üniversitelerin İşletme Bölümlerinin Ders Programları Üzerine Bir İnceleme. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (59), 83-100.
32. Uysal, Ö. (2009). Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi (2004-2006) Üzerinden Muhasebe Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi. İzmir: 28. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 20-24 Mayıs, Alaçatı-Çeşme, 181-200.
33. Watson, S. F., Apostolou, B., Hassell, J. M., & Webber, S. A. (2003). Accounting Education Literature Review (2000–2002). Journal of Accounting Education, 21(4), 267-325.
34. Watson, S. F., Apostolou, B., Hassell, J. M., & Webber, S. A. (2007). Accounting Education Literature Review (2003–2005). Journal of Accounting Education, 25(1), 1-58.
35. Yanık, R. (2013). Muhasebe Lisans Eğitiminin Eğitim Sürecinde ve Süreç Sonrasında Edinilmesinin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesine İlişkin Bir Uygulama Örneği. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14 (2), 199-213.
36. Yereli, A, Kayalı, C, Özdoğan, B , Gacar, A , Ata, F . (2010). International Accounting Education Literature Review: 1997-2008 Period. Ege Akademik Bakış Dergisi, 10 (3), 885-910.
37. Yıldız, Ş, Akyel, N. (2018). Yeni Muhasebe Uzmanlık Alanlarının Muhasebe Eğitimindeki Yeri Ve Türkiye Örneği. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (79), 47-66.
38. Yıldız, Ş, Ülkü, S. (2015). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Öğrenim Kazanımları Üzerine Bir Araştırma: Sakarya Üniversitesi Örneği. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 17(4), 893-920.
39. Yücel, S, Öncü, M. A. ve Kartal O. (2015). Türkiye'de Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Konularında Yayınlanmış Akademik Çalışmalar (2007-2014 Arası Literatür Taraması). Muhasebe ve Finansman Dergisi, (68), 39-66.

Y Kuşağının Elektronik Bankacılık ile İlgili Tutum ve Davranışları: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Turan KOCABIYIK[1]

Aram Shaban Fattah FATTAH[2]

CHAPTER 65

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü

[2] Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Bankacılık ve Finans Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağ teknoloji, yapay zekâ ve yenilikler çağıdır, öyle ki teknolojiye olan ihtiyacımız hayatımızın her kısmında vazgeçilmez bir gerçek haline gelmiştir. Hem reel sektörde faaliyet gösteren firmalar hem de finans sektöründe hizmetler sunan bankalar ve banka dışı işletmeler teknolojinin hayatımıza getirdiği inovasyonlara ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Çünkü bu teknolojik yenilikler, işletmelerin performansını artırarak, faaliyet maliyetlerini düşürerek kârlılıklarını artırmada büyük avantajlar sağlamaktadır. Teknolojinin getirdiği söz konusu yenilikler, tüketici açısından da, zaman tasarrufu ve maliyet gibi birçok avantaj sağlamaktadır.

İnternet tabanlı hizmetler de bu teknolojinin getirdiği en önemli yeniliklerdendir, internet kullanıcılarının sayısı dünya çapında her gün yükselmektedir. Bankalar da ekonomideki diğer sektörler gibi internetin sağladığı avantajlardan yararlanmak, yurtiçi ve yurtdışındaki potansiyel müşterileri kazanmak, faaliyet maliyetlerini düşürmek, daha iyi bir performans göstermek ve kârlılığını artırmak için bu yeniliğe ayak uydurmak zorunda kalmıştır. İnternet bankacılığı vasıtasıyla artık müşteriler, bankanın şubelerine gitmeksizin, ister evde, ister iş yerinde, ister yolculukta 7/24 bankasını online olarak ziyaret edip, istediği işlemleri gerçekleştirip bankacılık hizmetlerden yararlanabilmektedirler.

Bugün olduğu gibi gelecekte de bankaların elektronik bankacılıkla ile ilgili sunduğu hizmetler müşterilerin taleplerine ve beklentilerine cevap vermek zorundadır. Bu noktada tüketicilerin beklentilerini keşfedebilmek ve tüketicileri anlayabilmek bankaların altyapılarını dizayn etmesinde belirleyici faktördür. Dolayısıyla kuşakların elektronik bankacılığa bakışı araştırılmaya değer bir konudur. Bu çalışmada Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin internet bankacılığına ve mobil bankacılığa bakışı bir anket yardımı ile ele alınmıştır. 5'li Likert Ölçeği'ne göre hazırlanmış ankette verilerin güvenilirliği Cronbach Alfa testi ile ölçülmüştür. Ayrıca demografik özelliklere göre cevapları analiz edebilmek için Normallik Testi, Mann Whitney U ve Kruskal-Wallis testlerinden yararlanılmış, Cross-tabs Testi ile de alt grupların cevapları analiz edilmiştir.

İNTERNET BANKACILIĞI VE MOBİL BANKACILIK KAVRAMLARI

Bankacılık yoğun bilgiye dayanan bir iştir ve bankacılık işlemleri herhangi bir fiziksel yere gerek olmadan gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle bankaların hizmetlerini hızlı bir şekilde müşterilerine sunabilmeleri için internet mükemmel bir araçtır. Bununla beraber internet bankacılığı ilk ortaya çıktığında zorluklarla karşılaşılmış ve müşterilere pek de heyecan verici ve çekici gelmemiştir (Perumal ve Shanmugam, 2004: 6). Zaman içerisinde temel bankacılık faaliyetlerinin neredeyse tamamı internet bankacılığıyla gerçekleştirilebilir hale gelmiştir.

İnternet bankacılığı; müşterilerin bankanın web sitesi üzerinde elektronik ortamda çok çeşitli bankacılık işlemlerini yapmalarını sağlayan bir hizmettir (Tan ve Teo, 2000: 4). İnternet bankacılığının gelişmesinin ve yayılmasının iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlki; çok sayıda müşterili şubelerin çok fazla zamana ve emeğe ihtiyacı varken "self-servis" kanallara meydan hazırlayan bankalar, şube ağlarını azaltmakta ve hizmet sunan personellerinin sayısını düşürmektedir. İkinci neden ise; bankalar, internet bankacılığının avantajlarından yararlanarak söz konusu kanal aracığıyla maliyetlerini en düşük seviyeye düşürmek istemektedir. Dolayısıyla internet bankacılığının, bankacılık hizmet ve ürünlerini tanıtmak için, en ucuz kanal olduğu söylenebilir. Bu bağlamda internet bankacılığının kabul görmesinin ana nedenleri arasında zamandan ve maliyetten tasarruf en başta gelmektedir (Pikkarainen vd., 2004: 225).

Mobil bankacılık; müşterinin bir mobil cihaz veya cep bilgisayarı vasıtasıyla bir banka ile iletişim kurduğu kanaldır. Kablosuz teknolojideki gelişmeler mobil telefon kullanıcılarının sayısında artış ortaya çıkarmıştır. Bu durum da mobil cihazların kullanımı ile yapılabilen ticari işlemlerin hızla gelişmesini sağlamıştır. Kablosuz teknoloji ve mobil cihazların yaygın olarak kullanımı, iletişimde, işlemlerde, alışverişlerde ve ticarette çok büyük iş fırsatlarının ortaya çıkmasına yardım etmiştir. Yüksek veri aktarım hızı ve sürekli online olan teknoloji, mobil cihazların çok sayıda bilgi ve hizmete gerçek zamanlı olarak ulaşmasına olanak sağlamıştır (Singh vd., 2010: 55).

KUŞAK KAVRAMI VE Y KUŞAĞININ ÖZELLİKLERİ

Kuşak; aynı tarihsel zamanda ve aralıkta dünyaya gelen, sosyal ve iktisadi hareketlerden oluşmuş zaman aralıklarına veya belli bir sosyal gruba bağlı olanlar için yapılan bir tanımlamadır (Yüksekbilgili, 2015: 260). Bugünün işgücü beş kuşağın bireylerinden oluşmaktadır: Gelenekselciler, Bebek Patlaması (Baby Boomers), X Kuşağı, Y kuşağı (Gen Me, Gen Y, Milenyum, nGen ve iGen) ve Z Kuşağı (Twenge vd., 2010: 1117).

Söz konusu kuşaklar; 1925-1945 yılları arasında doğanlar için "Gelenekselci Kuşak", 1946-1964 yılları arasında doğanlar için "Bebek Patlaması Kuşağı", 1965-1979 yılları arasında doğanlar için "X Kuşağı", 1980-1999 yılları arasında doğanlar için "Y Kuşağı" ve 2000 yılından itibaren doğanlar için "Z Kuşağı" biçiminde adlandırılır (Çetin ve Karalar, 2016: 159).

Bu çalışmada araştırma konusu olan Y kuşağı 1980-1999 yılları arasında doğanlardan oluşmaktadır. Y Kuşağının özelliklerini şu şekilde sıralanabilir (Konayak vd., 2017: 205):

- 1980-1999 yılları arasında doğan bireylerdir. En yaşlısı 38, en genci 19 yaşındadır.
- İnternet ve çok kanallı televizyon ile büyümüşlerdir.
- Kendilerini ve tercihlerini rahatlıkla ortaya koyabilirler. Çekingen değiller, daha girişimcidirler.
- Yüz yüze görüşme haricinde sanal görüşmeyi de tercih edebilirler.
- Bu kuşağın yüzde 97'si cep telefonu kullanmaktadır, yüzde 20'si YouTube'u günde birkaç kere ziyaret etmektedir.
- İnterneti tanıyıp hemen adapte olmuşlardır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, ülkemizde 20-24 yaş arasında ortalama 9 milyon kişi vardır.
- Kendine güven duyguları yüksektir.
- Sadakat duyguları zayıftır.
- Kendi fikirlerine çok önem vermektedirler ve fikirlerinin mutlak sorulmasını isterler.
- Yokluk bilgileri yoktur, sabırsızdırlar.
- Bireysel yaklaşım ağırlıklı karar mekanizmasına sahiptirler.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde internet bankacılığı ile ilgili literatürde bulunan çalışmaların en güncel olanlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Chiemeke, Ewiekpaefe ve Chete Nijerya'nın en büyük 12 bankasında yaptıkları araştırmada, internet bankacılığı kullanımında güvenlik ve iletişim altyapı sorunlarının önemli daraltıcı etkenler olduğunu vurgulamışlardır (Chiemeke vd., 2006: 17).

Lichtenstein ve Williamson Avustralya'da banka müşterilerinin internet bankacılığı kullanımını etkileyen başlıca faktörlerin neler olduğunu ve bunların nasıl bir etkileşim

içerisinde olduğunu ele almışlardır. Bulgulara göre müşteriler, internet hizmetlerinin kullanımında risk altında olduklarını ve bu şekilde yapılan hizmet uygulamaları için derinlemesine destek sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir (Lichtenstein ve Williamson, 2006: 65). Padachi ve diğ. Mauritus Adası'nda internet bankacılığına uyum sürecini etkileyen faktörlerin incelenmesi üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. 200 katılımcının katıldığı anket çalışması sonucunda, kullanıcıların internet bankacılığını çoğunlukla havale, hesaplar arası para transferi, kredi kartı ödemesi amacıyla kullandıkları tespit edilmiştir. İnternet bankacılığı kullanan ve kullanmayanlar arasında önemli bir demografik farklılığın olmadığı (yaş, eğitim ve aylık ortalama gelir) görülmüştür. Mauritus'da internet bankacılığına uyum sürecini etkileyen en önemli unsurun tespitine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda, kullanım kolaylığının en önde geldiği ortaya konulmuştur (Padachi vd., 2007: 574). Sanmugam Malezya'da yaptığı çalışmada, internet bankacılığının tüketici tarafından benimsenmesini belirleyen faktörleri incelemeye çalışmıştır. Araştırmanın sonucunda, internet bankacılığının benimsenmesinde bir sosyal norm etkisinin baskın olduğunu vurgulamaktadır (Sanmugam, 2007).

Polasik ve Wisniewski çalışmalarında demografik değişkenlerin, güvenlik düzeyinin ve internet kullanım tecrübesinin internet bankacılığının kullanımını etkileyen faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır (Polasik ve Wisniewski, 2008: 32). Arunkumar, Malezya'daki müşterilerin internet bankacılığına yönelik tutum ve niyetlerini Davis'in geliştirdiği Teknoloji Kabul Modelini kullanarak ölçmüştür. Çalışmaya göre genç yaş grubunun yaşlı gruba göre internet bankacılığına yönelik daha fazla olumlu tutum içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Erkeklerin %71,6 oran ile kadınlara göre internet bankacılığına yönelik daha fazla olumlu tutum geliştirdikleri yönünde bir diğer sonuçtur (Arunkumar, 2008: 146).

Nijerya'da müşterilerin internet bankacılığını benimsemelerinde etkili olan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, internet bankacılığı farkındalığı, bilgisayar ve internete erişilebilirlik, uygunluk, gizlilik, maliyetler ve internet bankacılığı hakkındaki bilgi ve destek hizmetlerinin sağlanması unsurlarının etkisi tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Nijerya'da internet bankacılığının müşteriler tarafından daha kullanılır hale gelebilmesi amacıyla internet bankacılığının faydalarının ve detaylarının müşterilere aktarılması gerektiği önerisi getirilmiştir (Gao ve Owolabi'den aktaran,Oktay ve Orçanlı, 2014:90).

Türkiye'de internet bankacılığı ile ilgili farklı alanlarda çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz; Polatoğlu ve Ekin (2001), Garanti Bankası müşterilerinin internet bankacılığına karşı tutumlarını yaptıkları çalışmayla incelemişlerdir. İnternet bankacılığı kullanımında en önemli faktörü zaman tasarrufu ve maliyetlerin azaltılması olarak tespit etmişlerdir (Polatoglu ve Ekin, 2001: 165).

Yapraklı ve Yılmaz da 2008 yılında yapmış oldukları çalışmada, internet bankacılığı kullanıcılarının hizmet kalitesi algılarının, memnuniyet ve bağlılık seviyesi üzerindeki etkilerini araştırmaya çalışmışlardır. Araştırma Atatürk Üniversitesi'ndeki akademik personel üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda; müşterilerin banka tercihinde görülen en önemli etkenler web sitesinin güvenli olması ve bankanın güvenilirliğidir (Yapraklı ve Yılmaz, 2008: 161).

Şıker'in 2011 yılında yaptığı araştırmada, internet bankacılığının tüketiciler tarafından benimsenmesinde, algılanan risk ve sosyal etkinin bir etkisinin olmadığı, fakat algılanan kullanışlılığın önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır (Şıker, 2011: 83).

Yurttadur ve Süzen'in 2016 yılında internet bankacılığı hizmetini değerlendirdikleri çalışmaya göre, erişim ve kullanım kolaylığı, öğrenme kolaylığı, işlem çeşitliliği, internet sitesinin yetersizliği, güvenlik, ödeme ve finansal işlemler boyutlarının, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum ve ailenin toplam gelirine göre anlamlı farklılık gösterip gös-

termediği test edilmiştir. Katılımcıların internet bankacılığını değerlendirme ortalamalarının sadece yaşam tarzı boyutunda cinsiyete bağlı olarak anlamlı değişme gösterdiği, diğer boyutlarda değerlendirmelerin birbirinden istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Kadın katılımcıların internet bankacılığını yaşam tarzı olarak görme ortalamaları, erkek katılımcıların ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksektir (Yurttadur ve Ekrem, 2016: 120).

Kaya ve Arslan 2016 yılında internet bankacılığında müşterilerin banka tercihlerine etki eden faktörler konusunu araştırmıştır. Araştırmaya göre, Bolu ilinde kamu çalışanlarının internet bankacılığı kullanım tercihlerini etkileyen faktörlerin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin tespiti için, varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgular ışığında değerlendirme yapılırken kamu çalışanlarının internet bankacılığından yararlanma düzeylerinde 6 faktörün etkisi gözlenmiştir. Çalışmanın sonucunda; müşterilerin demografik özellikleri ile internet bankacılığı tercihleri arasında ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Kaya ve Arslan, 2016: 449).

ARAŞTIRMA

Veri Seti

Araştırmada kullanılan anket 2014 yılında Shiffu Abrol tarafından doktora çalışması sırasında geliştirilen ölçektir (Abrol, 2014). Araştırmada anket uygulaması katılımcılara yüz yüze veya elektronik ortamda yapılmıştır. Anket formunun objektif bir şekilde cevaplandırılması sağlamak için katılımcı Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerine formun doldurulması sırasında müdahale edilmemiştir. Araştırma kapsamında toplam 216 kişiye anket uygulanmıştır. Veriler 2017-2018 eğitim öğretim yılında 01.10.2018 ile 23.11.2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır.

Yöntem

Araştırmaya dâhil edilen anketler hem elektronik ortamda hem de yüz yüze iletişim yolu ile elde edilmiş ve katılımcılar tesadüfen seçilmiştir. İlk olarak güvenilirlik analizi yapılmış ardından katılımcıların sorulara verdiği cevapların frekans ve yüzde dağılımları bulunmuştur. Ardından anketle elde edilen verilerin ortalamaları alınarak veri seti oluşturulmuştur. Daha sonra, araştırma hipotezini analiz etmek için regresyon modeli benimsenmiştir. Demografik özelliklere göre cevapları analiz edebilmek için gruplar arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu aşamada ilk olarak verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri test edilmiş, normal dağılım göstermedikleri için de parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testi ile alt gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca Crosstabs testi ile de alt grupların cevapları analiz edilmiştir.

Hipotezler

Araştırmada birden çok hipotez test edilecektir ama temel hipotezimiz aşağıda gösterilmiştir;

H_0: *Müşteri memnuniyeti (MM) ile "Güven" (G), " Sadakat" (S), " Hizmet Kalitesi" (HK), " Kullanım Kolaylığı" (KK), " Algılanan Fayda" (AF) ve " Davranışsal Niyet" (DN) arasında bir ilişki vardır.*

H_1: *"Müşteri memnuniyeti" (MM) ile "Güven" (G), " Sadakat" (S), " Hizmet Kalitesi" (HK), " Kullanım Kolaylığı" (KK), " Algılanan Fayda" (AF) ve " Davranışsal Niyet" (DN) arasında bir ilişki yoktur.*

Ampirik Bulgular

Shiffu Abrol tarafından 2014 yılında geliştirilen ölçeğin güvenirliği Cronbach Alpha testi ile ölçülmüş ve %0.965 bulunmuştur. Bu araştırmada da ölçeğin güvenirliği Cronbach Alpha testi ile ölçülmüş ve bir bütün olarak %0.971 bulunmuştur. Ayrıca anketin bölümleri şeklinde bakıldığında; Güven %0.927, Sadakat %0,606, Hizmet Kalitesi %0.914, Kullanım Kolaylığı %0.825, Algılanan Fayda %0.913, Davranışsal Niyet %0.811 ve Müşteri Memnuniyeti ise %0.917 bulunmuştur. Sonuç olarak bu değerlerin oldukça yüksek olduğu ve ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Ölçekte yer alan maddeler 5'li derecelendirme ile 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere cevaplandırılmıştır. Anketin güvenirlik testi yapıldıktan sonra hem demografik özelliklere hem de tüm değişkenlere frekans ve yüzde dağılım testi uygulanmıştır. Daha sonra her değişkene verilen cevapların ortalamaları alınmıştır. Elde edilen veriler tablo şeklinde bulgular kısmında gösterilmiştir.

Güvenilirlik Testi		
Cronbach's Alpha	**Değişken Sayısı**	**Bölüm Adı**
,927	11	Güven
,606	4	Sadakat (Bağlılık)
,914	13	Hizmet Kalitesi
,825	5	Kullanım Kolaylığı
,913	6	Algılanan Fayda
,811	4	Davranışsal Niyet
,917	13	Müşteri Memnuniyeti
,971	56	Tüm Değişkenlerin Güvenilirlik Testi

Tablo 1. Güvenirlik Testi

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Aşağıda sunulan tablolarda araştırmaya katılan Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerinin frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Ayda bir	21	9,7	9,7	9,7
	Ayda birkaç kez	25	11,6	11,6	21,3
	Haftada bir	28	13,0	13,0	34,3
	Haftada birkaç kez	82	38,0	38,0	72,2
	Her gün	60	27,8	27,8	100,0
	Toplam	216	100,0	100,0	

Tablo 2. Online Bankacılığın Kullanım Sıklığı

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin %38'inin online bankacılığı haftada birkaç kez kullandığı görülmektedir. Online bankacılığı her gün kullananların oranı %28, haftada bir kullananların %13, ayda birkaç kez kullananların %12 ve ayda bir kullananların %9,7 olduğu tespit edilmiştir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Döviz işlemleri	6	2,8	2,8	2,8
	Altın işlemleri	2	,9	,9	3,7
	Kredi işlemleri (Başvuru, Borç Ödeme)	32	14,8	14,8	18,5
	Para Transferi (Havale, EFT)	96	44,4	44,4	63,0
	Kredi Kartı İşlemleri	61	28,2	28,2	91,2
	Kurum Ödemleri	18	8,3	8,3	99,5
	Yatırım İşlemleri (Hisse Alım Satımı, Mevduat, Fon, Repo Hesabı Açılış, Kapanışı)	1	,5	,5	100,0
	Toplam	216	100,0	100,0	

Tablo 3. Online Bankacılıkta En Çok Yapılan İşlem

Tablo 3 incelendiğinde, online bankacılıkta en çok yapılan işlemler sırayla para transferi %44,4, kredi kartı işlemleri %28,2, kredi işlemleri %14,8, kurum ödemeleri %8,3, döviz işlemleri %2,8, altın işlemleri %0,9 ve yatırım işlemleri %0,5 bulunmuştur.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Erkek	106	49,1	49,1	49,1
	Kadın	110	50,9	50,9	100,0
	Toplam	216	100,0	100,0	

Tablo 4. Cinsiyet

Tablo 4'te anketi cevaplayan öğrencilerin cinsiyet dağılımı görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi ankete katılanların %51'i kadın ve %49'u erkektir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	18-21	74	34,3	34,3	34,3
	22-25	117	54,2	54,2	88,4
	26-29	16	7,4	7,4	95,8
	30-38	9	4,2	4,2	100,0
	Toplam	216	100,0	100,0	

Tablo 5. Yaş

Araştırmaya katılanların yaş dağılımı incelendiğinde %34,3'lük kesimin 18-21 yaş grubunda, %54,2'lik kesimin 22-25 yaş gurubunda, %7,4'lük kesimin 26-29 yaş grubunda ve %4,2'lik kesimin ise 30-38 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Sosyal Bilimler (İİBF, Hukuk vb,)	121	56,0	56,0	56,0
	Fen Bilimleri (Mühendislik, Teknoloji vb,)	19	8,8	8,8	64,8
	Sağlık Bilimleri (Diş Hekimlililiği, Tıp vb,)	37	17,1	17,1	81,9
	Güzel Sanatlar (Müzik, Resim vb,)	24	11,1	11,1	93,1
	Eğitim Bilimleri (Öğretmenlikler)	15	6,9	6,9	100,0
	Toplam	216	100,0	100,0	

Tablo 6. Eğitim Alanı

Tablo 6'da katılımcıların eğitim alanı dağılımları gösterilmiştir, Görüldüğü üzere ankete en çok katılan %56 ile sosyal bilimler öğrencileridir. Sosyal bilimleri sırasıyla sağlık bilimler öğrencileri %17,1, güzel sanatlar öğrencileri %11,1, fen bilimleri öğrencileri %8,8 ve eğitim bilimleri öğrencileri %6,9 ile takip etmektedir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Hazırlık	10	4,6	4,6	4,6
	Birinci	22	10,2	10,2	14,8
	İkinci	42	19,4	19,4	34,3
	Üçüncü	53	24,5	24,5	58,8
	Dördüncü	49	22,7	22,7	81,5
	Beşinci	7	3,2	3,2	84,7
	Altıncı	4	1,9	1,9	86,6
	Lisans Üstü	29	13,4	13,4	100,0
	Toplam	216	100,0	100,0	

Tablo 7. Sınıf

Tablo 7 katılımcıların sınıf dağılımını göstermektedir. Ankete katılanların %4,6'sı hazırlık, %10,2'si birinci sınıf, %19,4'ü ikinci sınıf, %24,5'i üçüncü sınıf, %22,7'si dördüncü sınıf, %3,2'si beşinci sınıf, %1,9'u altıncı sınıf, %13,4'ü lisansüstü öğrencilerden oluşmaktadır.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	500 TL'den az	24	11,1	11,2	11,2
	500-1000 TL	99	45,8	46,0	57,2
	1001-1500 TL	57	26,4	26,5	83,7
	1501+	35	16,2	16,3	100,0
	Toplam	215	99,5	100,0	
Kayıp	Sistem	1	,5		
Toplam		216	100,0		

Tablo 8. Ayda Ortalama Harcama

Tablo 8'de katılımcıların aylık ortalama harcamaları gösterilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %45,8'inin "500-1000 TL", %26,4'ünün "1001-1500 TL", %16,2'sinin "1501'den fazla, %11,1' inin ise 500 TL'den az harcadıkları görülmektedir.

Tutum ve Davranışlara İlişkin Bulgular

Değişkenlere frekans ve yüzde dağılım testi uygulanıldıktan sonra her değişkenin alt gruplarındaki sorulara verilen cevapların ortalaması alınmıştır. Ortalamalar aşağıda, Tablo 9'da gösterilmiştir.

Güven	
Online bankanızın giriş işlemi güvenlidir.	4.120
Genel olarak online hizmetleri kullanırken bankanıza güvenirsiniz.	4.075
Paranıza erişmek için elektronik bankacılık yöntemlerini kullanırken kendinizi güvende hissedersiniz.	4.060
Bankanızla online işlem yaparken kendinizi güvende hissedersiniz.	4.032
Banka web siteniz üçüncü şahısların kişisel bilgilerinize erişmesine izin vermez.	3.949
Kişisel bilgilerinizi uygunsuz bir şekilde kullanamayacağı konusunda bankanıza güvenirsiniz.	3.917
Online bir banka kullanmak finansal olarak güvenlidir.	3.879
Bankanızın web sitesinde sunulan bilgilere inanırsınız.	3.843
Sizinle ilgili sırlar bankanızın web sitesinde koruma altındadır.	3.833
Bankanızın web sitesi, sizin yararınıza çalışır.	3.810
Online bankanız, kullanıcılara verdiği sözlerde gerçekten samimidir.	3.616
Ortalama	**3.921**

Tablo 9. Güven (5 Üzerinden)

Tablo 9'da görüldüğü üzere anketin güven başlıklı bölümündeki sorulara verilen yanıtlardan ortalaması en yüksek olanı 4.120 ortalamayla "Online bankanızın giriş işlemi güvenlidir" şeklindeki sorudur. Güven ile ilgili verilen yanıtların en düşük olanıysa 3.616 ortalamayla "Online bankanız, kullanıcılara verdiği sözlerde gerçekten samimidir" sorusudur.

Sadakat (Bağlılık)	
Bankanızın online hizmetlerini kullanmaya devam edeceksiniz.	4.250
Bankacılık hizmetlerine ihtiyacınız olursa bankanızın web sitesini ziyaret edeceksiniz.	4.139
Bankanızın web sitesini kullanmaya devam edeceksiniz çünkü bankanızın sitesinin anlaşılır bir dili vardır.	3.958
Bankanızın web sayfası ile duygusal bir bağınız vardır.	2.375
Ortalama	**3.681**

Tablo 10. Sadakat (Bağlılık)

Tablo 10'da görüldüğü gibi anketin sadakat başlıklı bölümüne verilen cevaplardan ortalaması en yüksek olanı 4.250 ortalamayla "Bankanızın online hizmetlerini kullanmaya devam edeceksiniz" sorusudur. Sadakat ile ilgili verilen yanıtlardan en düşük puanlısı 2.375 ortalamayla "Bankanızın web sayfası ile duygusal bir bağınız vardır" şeklindeki sorusudur.

Hizmet Kalitesi	
Online bankanız güncel teknolojiye sahiptir.	4.158
Bankanızın web sitesinin kullanımı kolaydır.	4.124
Bankanızın web sitesinde bilgileri kolayca bulabilirsiniz.	4.029
Online bankanız hizmetleri çok hızlı bir şekilde gerçekleştirir.	4.024
Internet bankacılığı hizmeti alırken kendinizi tam güvende hissedersiniz.	3.833
Bankanız online hizmet sunmada, sorun çözme yaklaşımı benimser.	3.775
Müşteri memnuniyeti çağrı merkezi çalışanları için temel hedeftir.	3.628
Online bankacılık uzmanları müşterilere tam güven verir.	3.598
Bankanızın çağrı merkezi, müşterilerinin kullanımına uygun çalışma saatlerine sahiptir.	3.572
Online bankacılığınızın yöneticileri, geciktirmeden her zaman sorularınızı yanıtlamak ve sorunlarınızı çözmek için hazırdır.	3.569
Online bankacılık uzmanları tüm sorularınızı cevaplamak için gerekli tüm bilgilere sahiptirler.	3.563
Çağrı merkezleri veya yardım masaları online işlem yaparken size özel ilgi gösterir.	3.412
Çağrı merkezi çalışanları sizin ihtiyaçlarınızı anlar.	3.366
Ortalama	3.742

Tablo 11. Hizmet Kalitesi

Tablo 11'den görüldüğü üzere anketin hizmet kalitesi başlıklı bölümüne verilen cevaplardan ortalaması en yüksek olanı 4.158 ortalamayla "Online bankanız güncel teknolojiye sahiptir" sorusudur. Hizmet Kalitesi ile ilgili verilen yanıtlardan en düşük olanı ise 3.366 ortalamayla "Çağrı merkezi çalışanları sizin ihtiyaçlarınızı anlar" şeklindeki sorusudur.

Kullanım Kolaylığı	
Genel olarak, online bankacılık kullanımı kolaydır.	4.139
Kullanıcı menüleri açıkça kategorilere ayrılmıştır ve ekranda iyi düzenlenmiştir.	4.067
Online bankanızın web sitesinde sunulan bilgiler açık ve anlaşılabilirdir.	3.971
Bilgisayar üzerinde bankacılık işlemlerini yapmak çok kolaydır.	3.923
Online bankanız hatasızdır.	3.230
Ortalama	3.866

Tablo 12. Kullanım Kolaylığı

Tablo 12'de görüldüğü üzere anketin kullanım kolaylığı başlıklı bölümüne verilen cevaplardan ortalaması en yüksek olanı 4.139 ortalamayla "Genel olarak, online bankacılık kullanımı kolaydır" sorusudur. Kullanım kolaylığı ile ilgili verilen yanıtlardan en düşük olanıysa 3.230 ortalamayla "Online bankanız hatasızdır" şeklindeki sorusudur.

Algılanan Fayda	
Online bankacılık zaman kazandırır.	4.440
Genel olarak, internet bankacılık hizmetleri sizin için yararlıdır.	4.392
İnternet bankacılığı sizin için avantajlıdır.	4.380
İnternet bankacılığını faydalı buluyorsunuz.	4.378
Bankanızın web sitesinde işlem yapmak hızlıdır.	4.317
İnternet bankacılığı verimliliğinizi artırır.	4.301
Ortalama	4.368

Tablo 13. Algılanan Fayda

Tablo 13'te görüldüğü üzere anketin algılanan fayda başlıklı bölümüne verilen yanıtlardan ortalaması en yüksek olanı 4.440 ortalamayla "Online bankacılık zaman kazandırır" sorusudur. Algılanan fayda ile ilgili verilen yanıtlardan en düşük olanı ise 4.301 ortalamayla "İnternet bankacılığı verimliliğinizi artırır" şeklindeki sorusudur.

Davranışsal Niyet	
Bankacılık ihtiyaçlarınız için online bankacılık kullanıyorsunuz.	4.325
Bankanızla internet bankacılığı faaliyetlerine devam etmek istiyorsunuz.	4.311
Bankacılık işlemleri için internet bankacılığı kullanımı, geleneksel bankacılıktan daha çok faydalıdır.	4.239
Başkalarının internet bankacılığı kullanmasını şiddetle tavsiye edersiniz.	4.082
Ortalama	4.239

Tablo 14. Davranışsal Niyet

Tablo 14'te görüldüğü üzere anketin davranışsal niyet başlıklı bölümüne verilen yanıtlardan ortalaması en yüksek olanı 4.325 ortalamayla "Bankacılık ihtiyaçlarınız için online bankacılık kullanıyorsunuz" sorusudur. Davranışsal Niyet ile ilgili verilen yanıtlardan en düşük olanı ise 4.082 ortalamayla "Başkalarının internet bankacılığı kullanmasını şiddetle tavsiye edersiniz" şeklindeki sorusudur.

Müşteri Memnuniyeti	
Online bankacılığı, bakiyeleri kontrol etmek ve diğer bankacılık işlemlerini yapmak için kullanıyorsunuz.	4.392
Bankanızın web sitesi paranızı kolayca transfer etmenizi sağlar.	4.248
Bankanızın web sitesinin kullanımı kolaydır.	4.131
Online hizmetler sağlayan bankanızdan çok memnunsunuz.	4.070
Bankanızın web sitesi, müşteri odaklı hizmetler sunmaktadır.	4.019
Bankanın web sitesinde sunulan ödeme sisteminden memnun kaldınız.	4.014
Online hizmetler sunan bankanızdan tamamen memnunuz.	3.967
Bankanızın web sitesi, ihtiyaçlarınızı tam olarak karşılayan bilgiler sağlar.	3.944
Bankanızın web sitesi, güvendiğiniz bilgileri sağlar.	3.935
Bankanızın web sitesi kullanıcı dostudur.	3.879
Online bankadaki deneyiminiz her zaman iyi olmuştur.	3.850
Bankanızın web sitesinde bankacılık hizmet bedelleri açıkça belirtilir.	3.771
Bankanızın web sitesinde sunulan çeşitli ödeme planları ve kredi prosedürlerinden memnunsunuz.	3.738
Ortalama	3.997

Tablo 15. Müşteri Memnuniyeti

Tablo 15'te gösterildiği üzere anketin müşteri memnuniyeti başlıklı bölümüne verilen yanıtlardan ortalaması en yüksek olanı 4.392 ortalamayla "Online bankacılığı, bakiyeleri kontrol etmek ve diğer bankacılık işlemlerini yapmak için kullanıyorsunuz" sorusudur. Müşteri Memnuniyeti ile ilgili verilen yanıtlardan en düşük olanı ise 3.738 ortalamayla "Bankanızın web sitesinde sunulan çeşitli ödeme planları ve kredi prosedürlerinden memnunsunuz" şeklindeki sorusudur.

Bağımlı Değişken İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkinin Keşfi

Hipotezimizi test etmek için aşağıdaki regresyon modeli kullanılmıştır:

MM = f (G, S, HK, KK, AF, DN)

Burada;

MM: Müşteri Memnuniyeti

G: Güven

S: Sadakat

HK: Hizmet Kalitesi

KK: Kullanım Kolaylığı

AF: Algılanan Fayda

DN: Davranışsal Niyet

Regresyon testine dâhil edilmiş bağımlı değişken, " müşteri memnuniyeti" (MM), "Güven" (G), " Sadakat" (S), " Hizmet Kalitesi" (HK), " Kullanım Kolaylığı" (KK), " Algılanan Fayda" (AF), " Davranışsal Niyet" (DN) ise bağımsız değişkenlerdir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki çoklu regresyon katsayısı "R" olup, söz konusu değer 0,830'dur. Bu değer bağımlı değişken ile bütün bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi verir.

Regresyon modeli özeti, düzeltilmiş R2'den değerlendirilebilir ve düzeltilmiş R2'nin değeri 0, 679'dur. Model özetine ilişkin veriler Tablo 16'da gösterilmiştir.

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Tahmini Standart Hata	Durbin-Watson
1	,830[a]	.689	.679	.36504	1.855
a. Tahminleyiciler: (Sabit), Davranışsal Niyet, Hizmet Kalitesi, Sadakat (Bağlılık), Güven, Kullanım Kolaylığı, Algılanan Fayda					
b. Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti					

Tablo 16. Model Özeti

Tablo 16'da yer alan "Düzeltilmiş R2" değeri regresyon modelinin tahmin gücünü göstermektedir. Bu modelin tahmin gücü %67.9'dur. Düzeltilmiş R2'nin değeri, altı bağımsız değişkenin bağımlı değişken MM'yi ne kadar açıkladığını temsil eder.

Bu değer, bağımsız değişken durumundaki güven (G), sadakat (S), hizmet kalitesi (HK), kullanım kolaylığı (KK), algılanan fayda (AF) ve davranışsal niyet (DN) değişkenlerinin bağımlı durumundaki müşteri memnuniyeti (MM) değişkenine ait varyansı %67.9 oranında açıklayabileceği anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle müşteri memnuniyetinin %67.9 oranında bağımsız değişkenlere göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Anova tablosu kullandığımız regresyon modelinin bağımlı değişkenimizi anlamlı açıklayıp açıklamadığına dair genel bir çerçeve sunmaya yarar. Buna ilişkin veriler Tablo 17'de gösterilmektedir.

Model		Karelerin Toplamı	df	Ortalama Kareler	F	Sig.
1	Regresyon	58.951	6	9.825	73.735	,000[b]
	Artık Değer	26.650	200	.133		
	Toplam	85.602	206			
a. Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti						
b. Tahminleyiciler: (Sabit), Davranışsal Niyet, Hizmet Kalitesi, Sadakat (Bağlılık), Güven, Kullanım Kolaylığı, Algılanan Fayda						

Tablo 17. Anova

%5 anlamlılık seviyesinde Anova tablosunda yer alan Sig. Değeri < 0,05 olduğu için oluşturulan modelin istatistik açısından anlamlı bir model olduğunu gösterir. Yani bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin istatistik olarak anlamlı olduğu ve tüm bağımsız değişkenlerin birlikte bağımlı değişkenin % 67.9'unu açıkladığı söylenebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere Anova tablosu sadece bir genel çerçeve sunar her bir değişkenin etkisinin ölçümü için katsayı tablosuna bakılmalıdır.

Aşağıda yer alan katsayı değerleri tablosu altı bağımsız değişkenin (G, S, HK, KK, AF, DN) MM üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durum Tablo 18'de açıklanmaktadır.

Model		Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar	t	Sig.
	B	Stan-dart Hata	Beta			
1	(Sabit)	.386	.189		2.038	.043
	Güven	.108	.052	.121	2.062	.040
	Sadakat (Bağlılık)	.025	.054	.026	0.470	.639
	Hizmet Kalitesi	.304	.055	.336	5.510	.000
	Kullanım Kolaylığı	.231	.053	.261	4.329	.000
	Algılanan Fayda	.110	.065	.111	1.692	.092
	Davranışsal Niyet	.138	.065	.139	2.133	.034
a. Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti						

Tablo 18. Katsayılar

Modelimizin tahmin sonucu aşağıdaki gibidir;

MM = 0.386 + 0.108 G + 0.025 S + 0.304 HK + 0.231 KK + 0.111 AF + 0.138 DN

Yukarıdaki tablodan modelin matematiksel hali oluşturulabilir ve katsayıların bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadıkları yorumu yapılabilir. Burada Sadakat (S) değişkenin "Significant" değeri "0.639"olduğu için bu değişkenin bağımlı değişken müşteri memnuniyet (MM) üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Güven (G), hizmet kalitesi (HK), kullanım kolaylığı (KK) ve davranışsal niyet (DN) değişkenlerin "Significant" değerleri sırasıyla "0.043", "0.000", "0.000", "0.034" olduğu için, bu değişkenlerin bağımlı değişken (MM) üzerinde %5 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır. Algılanan fayda (AF) bağımsız değişkeninin "Significant" değeri ise "0,092" olduğu için bu değişkenin bağımlı değişken (MM) üzerinde %10 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır. Analiz sonucunda, çalışmanın H_0 hipotezi reddedilememiştir[1]. Bağımsız değişkenlerden "Sadakat" (S) hariç, diğer beş değişkenin müşteri memnuniyeti üzerinde %5 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görülmüştür. Ayrıca tablodaki katsayılardan müşteri memnuniyeti üzerinde en fazla etkiye sahip faktörün HK ve KK olduğu, bunu sırasıyla DN, AF, G ve S'nin izlediği anlaşılmaktadır. Sonuçlar araştırmanın H_0 hipotezinin reddedilemediğini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklere göre elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışlarının farklılık gösterip göstermediğini anlamak için bu noktada ya parametrik testlere ya da parametrik olmayan testlere yönelmek gerekmektedir. Verilerin normal dağılım göstermemesi durumunda parametrik olmayan testlere yönelmek gerekir (Kalaycı, 2005). Bu aşamada veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Hipotezler aşağıda verilmiştir.

H_0:Veriler normal dağılmaktadır.

H_1:Veriler normal dağılmamaktadır.

[1] H_0: Müşteri memnuniyeti (MM) ile "Güven" (G), " Sadakat" (S), "Hizmet Kalitesi" (HK), " Kullanım Kolaylığı" (KK), " Algılanan Fayda" (AF) ve " Davranışsal Niyet" (DN) arasında bir ilişki vardır.

H_1: "Müşteri memnuniyeti" (MM) ile "Güven" (G), " Sadakat" (S), " Hizmet Kalitesi" (HK), " Kullanım Kolaylığı" (KK), "Algılanan Fayda" (AF) ve " Davranışsal Niyet" (DN) arasında bir ilişki yoktur.

Veri setinin significant değerleri incelendiğinde hem Kolmogorov-Smirnov hem de Shapiro-Wilk testine göre hiçbir değerin 0,05'in (%5 anlamlılık düzeyinde) üzerinde olmadığı görülmektedir. Bu da bize verilerin normal dağılmadığını göstermektedir. H_0 hipotezi reddedilmiş alternatif hipotez (H_1) reddedilememiştir. Bu bulgular bizi parametrik olmayan testlere yönlendirmektedir. Ankette yer alan demografik soruların yardımıyla veri seti üç alt grupta incelenecektir. Bunlardan birincisi cinsiyete göre ankete verilen cevaplarda istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığı, ikincisi öğrencilerin eğitim alanı (Sosyal Bilimler, Fen Bilimler, Sağlık Bilimler, Güzel Sanatlar ve Eğitim Bilimler) ve üçüncüsü ise online bankacılığın kullanım sıklığına göre anlamlı bir fark olup olmadığıdır. Bu aşamada SPSS programı aracılığıyla Mann Whitney U, Kruskal Wallis ve Crosstabs testleri yapılmıştır.

H_0: *Öğrencilerin, Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu cevaplar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.*

H_1: *Öğrencilerin, Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu cevaplar cinsiyete göre farklılık göstermektedir.*

=

Hipotez		Sig.	Karar
8	Online bankanız, kullanıcılara verdiği sözlerde gerçekten samimidir.	0,026	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
37	İnternet bankacılığı verimliliğinizi artırır.	0,029	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
55	Bankanızın web sitesi, müşteri odaklı hizmetler sunmaktadır.	0,022	H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 17. Cinsiyete göre Y kuşağın İnternet Bankacılığa Bakışların Sonuç Tablosu Mann-Whitney U Test Sonuçları

*%5 Anlamlılık düzeyinde incelenmiştir.

Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu 56 yanıttan sadece 3 tanesi cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Bu sonuç ışığında cinsiyet ile verilen cevaplar arasında çok küçük seviyede bir ilişki olduğu söylenebilir. 3 soruya verilen cevaplar cinsiyete göre incelediğinde, tüm sorularda kadınlar erkeklere göre daha yüksek oranla görüşlere katılmaktadırlar. "Online bankanız, kullanıcılara verdiği sözlerde gerçekten samimidir" sorusuna kadınların %34,3'ü, erkeklerin ise %25'i katılmaktayken, kadınların %3,2'si, erkeklerin ise %8,8'i katılmamaktadırlar. Bu verilere göre kadınlar bankalarının kendilerine online bankacılık ile ilgili verdiği sözlere erkeklerden daha fazla inanmaktadırlar. Bu değerlendirme yapılırken frekans dağılımı değil, kadınların kendi içindeki tutumları ve erkeklerin kendi grubu içindeki tutumları esas alınmıştır. Bu bölümde Crosstabs analiz sonuçları sayfa sınırlaması nedeniyle tablolar halinde verilememiş önemli saptamalar dile getirilmiştir.

Öğrenciler eğitim alanlarına göre incelendiğinde;

H_0: *Öğrencilerin, Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu cevaplar eğitim alanlarına göre farklılık göstermemektedir.*

H_1: *Öğrencilerin, Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu cevaplar eğitim alanlarına göre farklılık göstermektedir.*

Hipotez		Sig.	Karar
32	Online bankanız hatasızdır.	0,007	H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 18: Eğitim Alanına göre Y kuşağın İnternet Bankacılığa Bakışların Sonuç Tablosu Kruskal-Wallis Test Sonuçları

*%5 Anlamlılık düzeyinde incelenmiştir.

Öğrencilerin Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu 56 yanıttan sadece 1 tanesi öğrencilerin eğitim alanına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre öğrencilerin eğitim alanı ile verilen cevaplar arasında çok küçük düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerin %28,2'si, fen bilimleri öğrencilerinin %3,8'i, sağlık bilimleri öğrencilerinin %4,3'ü, güzel sanatlar öğrencilerinin %2,9 ve eğitim bilimleri öğrencilerinin %0,5'i online bankalarının hatasız olduğunu düşünmektedirler.

Araştırmaya katılan öğrenciler online bankacılığın kullanım sıklığına göre incelendiğinde;

H_0: *Öğrencilerin, Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu cevaplar kullanım sıklığına göre farklılık göstermemektedir.*

H_1: *Öğrencilerin, Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu cevaplar kullanım sıklığına göre farklılık göstermektedir.*

Hipotez		Sig.	Karar
1	Bankanızla online işlem yaparken kendinizi güvende hissedersiniz.	0,000	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
2	Bankanızın web sitesinde sunulan bilgilere inanırsınız.	0,029	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
3	Paranıza erişmek için elektronik bankacılık yöntemlerini kullanırken kendinizi güvende hissedersiniz.	0,000	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
4	Kişisel bilgilerinizi uygunsuz bir şekilde kullanamayacağı konusunda bankanıza güvenirsiniz.	0,012	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
10	Online bir banka kullanmak finansal olarak güvenlidir.	0,000	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
11	Genel olarak online hizmetleri kullanırken bankanıza güvenirsiniz.	0,002	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
12	Bankanızın online hizmetlerini kullanmaya devam edeceksiniz.	0,002	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
13	Bankacılık hizmetlerine ihtiyacınız olursa bankanızın web sitesini ziyaret edeceksiniz.	0,010	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
15	Bankanızın web sitesini kullanmaya devam edeceksiniz çünkü bankanızın sitesinin anlaşılır bir dili vardır.	0,039	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
17	Internet bankacılığı hizmeti alırken kendinizi tam güvende hissedersiniz.	0,001	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
18	Online bankacılık uzmanları tüm sorularınızı cevaplamak için gerekli tüm bilgilere sahiptirler.	0,010	H_0 hipotezi reddedilmiştir.

19	Online bankacılık uzmanları müşterilere tam güven verir.	0,022	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
26	Bankanızın web sitesinin kullanımı kolaydır.	0,028	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
27	Online bankanız hizmetleri çok hızlı bir şekilde gerçekleştirir.	0,005	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
33	Genel olarak, online bankacılık kullanımı kolaydır.	0,004	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
34	İnternet bankacılığını faydalı buluyorsunuz.	0,001	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
35	Online bankacılık zaman kazandırır.	0,018	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
36	Bankanızın web sitesinde işlem yapmak hızlıdır.	0,023	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
37	İnternet bankacılığı verimliliğinizi artırır.	0,028	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
38	İnternet bankacılığı sizin için avantajlıdır.	0,004	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
39	Genel olarak, internet bankacılık hizmetleri sizin için yararlıdır.	0,030	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
40	Bankacılık ihtiyaçlarınız için online bankacılık kullanıyorsunuz.	0,000	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
41	Bankanızla internet bankacılığı faaliyetlerine devam etmek istiyorsunuz.	0,001	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
42	Başkalarının internet bankacılığı kullanmasını şiddetle tavsiye edersiniz.	0,028	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
43	Bankacılık işlemleri için internet bankacılığı kullanımı, geleneksel bankacılıktan daha çok faydalıdır.	0,007	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
45	Online bankadaki deneyiminiz her zaman iyi olmuştur.	0,003	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
46	Online bankacılığı, bakiyeleri kontrol etmek ve diğer bankacılık işlemlerini yapmak için kullanıyorsunuz.	0,005	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
48	Bankanızın web sitesinin kullanımı kolaydır.	0,004	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
50	Bankanızın web sitesi, ihtiyaçlarınızı tam olarak karşılayan bilgiler sağlar.	0,001	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
52	Bankanızın web sitesi kullanıcı dostudur.	0,048	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
53	Bankanızın web sitesinde bankacılık hizmet bedelleri açıkça belirtilir.	0,007	H_0 hipotezi reddedilmiştir.
55	Bankanızın web sitesi, müşteri odaklı hizmetler sunmaktadır.	0,008	H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 19. Kullanım sıklığına göre Y kuşağın İnternet Bankacılığa Bakışların Sonuç Tablosu Kruskal-Wallis Test Sonuçları

*%5 Anlamlılık düzeyinde incelenmiştir.

Öğrencilerin Y kuşağının elektronik bankacılık ile ilgili tutum ve davranışları konulu ankete vermiş olduğu 56 cevaptan 32 tanesi kullanım sıklığına göre olarak farklılık göstermektedir. 32 soruya verilen yanıtların tümü kullanım sıklığına göre incelendiğinde; tüm sorularda "Haftada birkaç kez" online bankacılığı kullananlar çok yüksek düzeyde sorulara olumlu bakmaktadırlar, ondan sonra, "Her gün" online bankacılığı kullananlar sorulara olumlu cevap vermektedirler.

SONUÇ

Sürekli gelişen teknoloji ve teknolojinin kendisiyle getirdiği inovasyonlar, reel sektör, finans sektörü ve hayatımızın her köşesini kapsamaktadır. Teknolojinin getirdiği kolaylıklar sayesinde artık işletmeler daha hızlı, daha ucuz maliyetle ve daha verimli bir şekilde işlemlerini sürdürebilmektedirler. Finans sektörü de diğer sektörler gibi bu inovasyonlardan ilgisiz ve paysız kalmamıştır. Finansal kurumlar piyasadaki payını büyütmek için birbirleriyle rekabet etmektedirler. Bir kuruluş sürdürülebilirliğini sağlamak için sürekli sosyal ve teknolojik yeniliklere ayak uydurmak zorundadır. Bankalar da diğer finansal sektör kuruluşları gibi bu inovasyonlara ayak uydurmaktadır. Teknolojik inovasyonlardan biri de internettir. Bankalar maliyetlerini düşürmek, hizmetlerini daha uygun bir ücretle sunmak, daha fazla müşteri çekmek, piyasadaki payını ve kârlılığını artırmak için, interneti bir kanal olarak kullanmaktadır.

Bu çalışmada Süleyman Demirel Üniversitesi'nde öğrenim gören, Y kuşağı olarak tanımlanabilecek öğrencilerin, internet bankacılığı kullanımıyla ilgili olarak "güven", "sadakat", "hizmet kalitesi", "kullanım kolaylığı", "algılanan fayda", "davranışsal niyet" ve "müşteri memnuniyeti" konularındaki davranış, görüş ve algıları araştırılmıştır. Araştırmada katılımcıların araştırma alt başlıklarına verdikleri cevaplar analiz edildikten sonra demografik özelliklere göre cevapları analiz edebilmek için gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Burada katılımcıların cinsiyet, eğitim alanı ve kullanım sıklığına göre ankete verilen cevaplar arasındaki ilişki durumu analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda verilerin %5 anlamlılık değerinin altında olduğu böylece H_0 hipotezi reddedilerek verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Bu bulgular bizi parametrik olmayan testlere yönlendirmektedir. Ankette yer alan demografik soruların yardımıyla veri seti incelenip demografik özelliklerden cinsiyet, eğitim alanı ve kullanım sıklığına göre ankete verilen cevaplarda istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığı test edilmiştir. Bu aşamada veriler normal dağılım göstermedikleri için de parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U ve Kruskal-Wallis testleri ile alt gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca Crosstabs testi ile de alt grupların cevapları analiz edilmiştir.

Araştırmada analiz edilmiş veriler ve elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Öğrencilerin çoğunluğu haftada birkaç kez internet bankacılığı kullanmaktadırlar.

Online bankacılığın sunduğu hizmetler arasında, kredi kartı işlemleri, öğrenciler tarafından en çok yapılan işlemdir.

Araştırmaya katılanlar arasında 22-25 yaş aralığındaki öğrenciler, online bankacılığı en sık kullanan yaş grubudur.

Öğrencilerin çoğu online bankacılığı kullanırken kendilerini tam güvende hissetmektedirler. Y kuşağı online bankacılıkla ilgili bir güvenlik sorunu görmemektedir.

Y kuşağının, Türkiye'de kullanılan banka web siteleri ile duygusal bir bağı yoktur ve kullandıkları online bankacılık sistemine sadık kalmayı önemsememektedirler.

Bu çalışmada güven (G), sadakat (S), "hizmet kalitesi (HK), kullanım kolaylığı (KK), algılanan fayda (AF) ve davranışsal niyet (DN) bağımsız değişkenlerinin, müşteri mem-

nuniyeti (MM) bağımlı değişkeni üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağımsız değişkenlerden güven (G), hizmet kalitesi (HK), kullanım kolaylığı (KK), davranışsal niyet (DN) ve Algılanan fayda (AF) müşteri memnuniyeti (MM) üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sadakat (S) bağımsız değişkeninin, bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu bilgiler ışığında bankalar, müşterilerini tatmin etmek için ve daha çok müşteri çekebilmek için güven, hizmet kalitesi, kullanım kolaylığı, davranışsal niyet ve algılanan fayda faktörlerine çok dikkat etmelidir.

Son olarak, bu çalışmaya benzer çalışmaların farklı örneklem grupları ile farklı üniversite ve bölümlere ya da farklı kitlelere yapılması önerilmektedir. Ayrıca araştırmacılar ilerleyen dönemde Z kuşağı ile Y kuşağı karşılaştırması yapabilir.

KAYNAKÇA

1. Abrol, S. (2014). **Impact Of Internet Banking On Customer Satisfaction And Business Performance**. Thesis Submitted To The University Of Jammu For The Award Of The Degree Of Doctor Of Philosophy In Commerce.
2. Arunkumar, S. (2008). **A study on attitude and intention towards Internet banking with reference to Malaysian consumers in klang valley region**. The International Journal of Applied Management and Technology, 6(1), s.115-146.
3. Chiemeke, S. C., Evwiekpaefe, A. E., ve Chete, F. O. (2006). **The Adoption of Internet Banking in Nigeria: An Empirical Investigation**. Journal of Internet Banking and Commerce, 11(3), s.17.
4. Çetin, C., ve Karalar, S. (2016). **X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma.** Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28), s.157-197.
5. Kalaycı, Ş. (2005). **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
6. Pikkarainen, T., Pikkarainen, K., Karjaluoto, H. ve Pahnila, S. (2004, 03 13). **Consumer acceptance of online banking: An extension of the technology acceptance model**. Emerald Group Publishing Limited, 14(3), s.224–235.
7. Kaya, F., ve Arslan, T. R. (2016, Temmuz **). İnternet Bankacılığında Müşterilerin Banka Tercihlerine Etki Eden Faktörler: Bolu İlinde Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma.** Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 8(15), s.423-449.
8. Konayak, G., Demirkaya, H., Altaş, S. S., Morkoyunlu, A. Y., ve Özmen, A. (2017). **Y Kuşağının Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Değişkenler İle İncelenmesi.** Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi, 1(1), s.22-33.
9. Lichtenstein , S., ve Williamson , K. (2006). **Understanding Consumer Adoption of Internet Banking: An Interpretive Study In The Australian Banking Context.** Journal of Electronic Commerce Research, 7(2), s.50-66.
10. Oktay, E., ve Orçanlı, K. (2014). **Atatürk Üniversitesi'nde İnternet Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi**. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), s.57-91.
11. Padachi, K., Rojid, S., ve Seetanah, B. (2007). **Analyzing the Factors that Influence the Adoption of Internet Banking in Mauritius.** Computer Science and IT Education Conference , s.559-574.
12. Perumal , V., ve Shanmugam, B. (2004). **Internet banking: boon or bane.** Journal of Internet Banking and Commerce, 9(3), s.1-12.
13. Polasik, M., ve Wisniewski, T. P. (2008). **Empirical Analysis of Internet Banking Adoption in Poland**. International Journal of Bank Marketing, 27(1), s.32-52.

14. Polatoglu, V. N., ve Ekin, S. (2001). **An empirical investigation of the Turkish consumers' acceptance of Internet banking services.** International Journal of Bank Marketing, Vol. 19 Issue: 4, s.156 -165.

15. Sanmugam, A. (2007). ***Factors determining consumer adoption of Internet Banking***. http://ssrn.com/abstract=1021484, (18.03.2018).

16. Singh, S., Srivastava, R., ve Srivastava, V. (2010). **Customer acceptance of mobile banking: A conceptual framework**. SIES Journal of Management, 7(1), s.55-64.

17. Şıker, P. (2011). **Müşterilerin İnternet Bankacılığını Benimsemelerine Yönelik Keşifsel Bir Araştırma.** *İnternet Uygulamaları ve Yönetim Dergisi, 7*(2), s.83-100.

18. Tan, M., ve Teo, S. H. (2000). **Factors Influencing the Adoption of Internet Banking**. Journal of the Association for Information Systems, 1(5), s.1-42.

19. Twenge , J. M., Campbell , S. M., ve Hoffman , B. J. (2010). **Generational Differences in Work Values: Leisure and Extrinsic Values Increasing, Social and Intrinsic Values Decreasing.** Journal of Management, 36(5), s.1117-1142.

20. Yapraklı, Ş., ve Yılmaz, M. K. (2008). İnternet Bankacılığı Hizmeti Kullanıcılarının Hizmet Kalitesi Algılarının Tatmin Ve Bağlı**lık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi.** Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 24(1), s.137-161.

21. Yurttadur, M., ve Ekrem, S. (2016). **Türkiye'de Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığına Yaklaşımlarının İncelenmesi Üzerine Bir Uygulama.** Tüketici Ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 8(1), s.93-120.

22. Yüksekbilgili, Z. (2015). **Türkiye'de Y Kuşağının Yaş Aralığı**. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(53), s.259-267.

Hayat Ağacı Figürün Türk Mimari Süsleme Sanatına Yansıması

Şenay SAYIN ALSAN[1]

CHAPTER
66

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi Öğretim Üyesi, Grafik Tasarım Bölüm Başkanı, Grafik Tasarım Ana Sanat Dalı Başkanı

GİRİŞ

Eski Türkler tarafından ağaç her zaman önemli olmuş, yaşamlarının odak noktasına yerleştirmişlerdir. Ancak bu asla ağaca tapınma şeklinde olmamıştır, tam tersi ağacın yüklenmiş olduğu anlamlardan etkilenerek saygı duymuşlar ve yüceltmişlerdir.

Hayat ağacı motifi Anadolu beylikler ve Selçuklular döneminde çok sık kullanılmış, dini ve sivil mimaride süsleme unsuru olarak yer almıştır. Osmanlı sanatında ise çini süslemelerde, mezar taşlarında, halı ve kilimlerde, dokumalarda hayat ağacı tasviri en sevilen motifler arasındadır.

HAYAT AĞACI FİGÜRÜNÜN BEZEME UNSURU OLARAK KULLANILDIĞI ÖRNEKLER

Resim 1. Konya İnce Minareli Medrese Taç Kapı (Fotoğrafların Tamamı Dr. Öğr. Üyesi Şenay Sayın Alsan Tarafından Çekilmiştir).

Resim 2. Konya İnce Minareli Medrese Taç Kapı

Hayat ağacı figürü Konya İnce Minareli Medrese 'sinde portal nişinin iki yanında simetrik olarak, hilalden yükselen ay olarak kabartma şeklinde tasvir edilmiştir.

Erzurum Çifte Minareli Medresesinde de tıpkı Konya İnce Minareli Medrese 'sinde olduğu gibi hayat ağacı tek başına tasvir edilmiştir. Simetrik olarak yer alan hayat ağacı figürü vazonun içinden çıkan çiçek buketi olarak verilmiştir. Palmiye şeklindeki ağacın dalları arasında cennet sembolü olarak nar yerleştirilmiştir.

Resim 3-4. Kayseri Döner Kümbet

Resim 5-6. Kayseri Döner Kümbet

Kayseri Döner Kümbet 'in doğu duvarında, hayat ağacı üzerinde çift başlı kartal ve hemen altında iki arslan (bugün sadece sağdaki mevcuttur) kabartması bulunur. (Öney, G. 1972. s. 154).

Hayat ağacının palmiye benzeri iri dalları vardır ve üçayaklı bir kabın içine oturur. Kartallar ise açık kanatlı, tipik Selçuklu stili yelpaze kuyrukludur. Kartalların başının bulunduğu bölüm kırık olduğu için, baş ile ilgili ayrıntılar mevcut değildir. Portalin hemen solunda, hayat ağacının tepesinde çift başlı kartal, ağacın üzerinde sağ ve sol olmak üzere dışa dönük kuşlar, altında ise bugün soldakinin bir kısmı, sağdakinin ise tamamen kırık olduğu arslan kabartması bulunur. (Alsan, Ş. 2017. s. 207).

Resim 7. Kubadabad Sarayı Çinileri

Alaeddin Keykubad'ın Beyşehir Gölü yakınındaki Kubadabad Sarayı çinilerinde de hayat ağacı figürü kullanılmıştır. Sıraltı lüster tekniği ile yapılan yıldız şeklindeki çiniler üzerine stilize edilmiş hayat ağacı ve sırt sırta kuşlar yer alır.

Resim 8. İspanya Emevi Fildişi Tekniğinde Hayat Ağacı ve Çift Kuş(Öney, G. 1968. s. 40).

Resim 9. Fatimi Lüster Tabağında Hayat Ağacı ve Kuşlar (Öney, G. 1968. s. 41).

Resim 10. Palatio Reale Ahşap İşçiliğinde Hayat Ağacı ve Kuşlar. (Öney, G. 1968. s. 42).

Kubadabad çinilerinde, bize Divriği örneğini hatırlatan dal biçiminde hayat ağacı tasvirleri de görülür. Bu ağaçlar sıraltı veya lüster tekniği ile işlenmiş çinilerde, sırt sırta veya karşılıklı yerleştirilmiş kuşların arasında yer alır. İslam sanatında bu konunun ilk örneklerini İspanya Emevi devri fildişi işçiliğinde, Fatımi ahşap ve lüster seramik işçiliğinde, Mezopotamya'da Selçuklu seramiğinde buluruz. Sicilya'da bulunmuş 12. Asırdan bir Fatımi lüster tabağı üzerinde daha zengin şekilde muhtelif sırt sırta yerleştirilmiş simetrik kuşlar da görülür. Bu örnekte çok stilize ve dal şeklinde canlandırılan ağacın tepesinde oldukça büyük bir nar yer alır. Nar daha büyük tutulmuş ve Kubadabad örneklerini hatırlatan tarzda iki kuşla çevrelenmiştir. Sicilya'da Fatımi sanatını aksettiren Palatio Real'in ahşap işlemelerinde Selçuklu hayat ağacı kuş tasvirlerine çok yakın bir paralel buluruz. Burada palmet yapraklarından ibaret ağaç üzerinde simetrik çift kuş oturur, ağacın altında aynı şekilde iki tavus yer alır. Bir diğer paraleli 12,-13. asır Rakka tabaklarında görmekteyiz. Bu seramiklerde dallar ve sırt sırta yerleştirilmiş veya karşılıklı simetrik kıvrık kuyruklu stilize kuşlar Kubadabad örneklerine çok benzer. (Öney, G. 1968. s. 28-29).

Resim11-12. Kubadabad Sarayı Çinileri.

Resim 13. Kubadabad Sarayı Çinileri.

Bir diğer örnekte ise, stilize edilmiş palmiye şeklindeki hayat ağacının iki yanında kuş ve etrafında nar dalları ve büyüklü küçüklü rozetler yer alır. Rozet, güneş, ay ve gezegenleri sembolize eder.

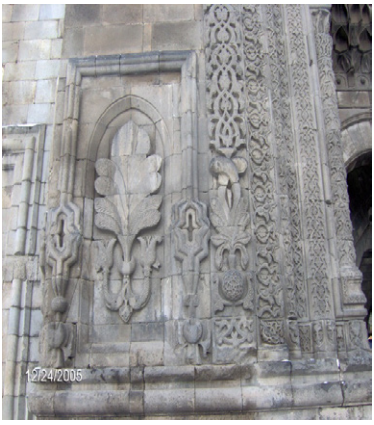

Resim 14-15. Erzurum Çifte Minareli Medrese.

Resim 16-17. Erzurum Çifte Minareli Medrese.

Resim 18-19. Erzurum Çifte Minareli Medrese.

Anadolu Selçuklu cami, medrese ve türbe gibi dini yapılarda hayat ağacı motifi, çift başlı kartal-ejder veya arslanla birleşme sahnesi plastik süsleme olarak kullanılmıştır. Erzurum Çifte Mimareli Medrese portalinde iki tarafında hayat ağacı hilal üzerinde yükselir, üzerinde çift başlı kartal, hilalin altında iki ejder başı ağaca bağlanır. Cephede kabartma olarak yer alan bu arabesk kompozisyon oldukça ayrıntılı ve realist bir şekilde işlenmiştir.

Resim 20. Erzurum Yakutiye Medresesi Hayat Ağacı, Aslanlar ve Çift Başlı Kartal.

Erzurum'da bir diğer örnek, Erzurum Yakutiye Medresesi portalinin iki yanında yer alır. Palmiye şeklindeki hayat ağacı üzerinde, bir başı kırılmış vaziyette çift başlı kartal yer alır. Kartalın üzerinde güneşi simgeleyen rozet tasviri bulunur. Çifte Minareli Medrese 'sinden farklı olarak, ağaç hilalden değil yuvarlak bir rozetten çıkar, ağacın altında ise ejder çifti yerine aslan çifti yer alır.

Resim 21-22. http://www.divrigiulucamii.com/tr/Cennet_Kapi_4.html Erişim Tarihi: 22.01.2019.

Divriği Ulucami'sinin kuzey portalinde küçük bir vazodan çıkan hayat ağacı kabartması görüyoruz. Vazo ebedi hayatı simgeler. Bir diğer hayat ağacı ise karın kısmı dilimli bir vazodan çıkar. Ağacın üzerinde ise ay çiçeğine benzer büyük bir rozet ve üzerinde geometrik kafes deseni yer alır. Ağacın gövdesi ise içleri palmet yaprakları ile doldurulmuş iki büyük yarım palmet ile birleşir.

Resim 23. Sivas Gökmedrese Hayat Ağacı http://hayatagacidergisi.com/guncel/ Erişim Tarihi: 23.01.2019

Sivas Gökmedrese'nin taç kapı sağ ve solunda sekiz köşeli yıldızın altında sivri kemerli panoların içerisine yerleştirilmiş iki hayat ağacı yer alır. Hayat ağacının dalında kuş ve nar, yaprak ve çiçeklerden bir kompozisyon oluşmuştur.

Resim 24. Ahlat Mezar Taşı http://www.mustafagurelli.com/ Erişim Tarihi: 23.01.2019

Ahlat mezar taşlarında da hayat ağacı motifine rastlanır. Osmanlı döneminde hayat ağacı motifi daha çok dekoratif özellik kazanarak bitkisel ve çiçeklerden oluşan kompozisyon içerisinde yer almıştır. Aksaray Murat Paşa Camisi avlusunda bir mezar taşında da barok bir vazodan yükselen hayat ağacı motifi görüyoruz.

İshak Paşa Sarayı'nda natüralist formdan soyutlamaya kadar pek çok hayat ağacı motifi uygulanmıştır.

Resim 25-26. Harem Taç Kapısı (Bingöl, Y. 1998. S.157). Taç Kapı Ana Çerçeve Kuşağı (Bingöl,Y.1998. s. 159).

Resim 27-28. Harem Taç Kapısı Ana Çerçeve Kuşağı (Bingöl, Y. 1998. s.209).

Harem taç kapısının sağında ve solunda çökertme niş içinde, kabarık rölyef tarzda haremin taç kapısını çevreleyen bordür içinde, türbenin gövdesinde, selamlık taç kapısının içinde, caminin kubbe içi resimlerinde hayat ağacı motifleri değişik kompozisyonlarda kullanılmıştır. Türk-İslam sanatlarında geleneksel hayat ağacı motifleri ile kıyaslandığında, İshak Paşa Sarayı'ndaki hayat ağacı motiflerinin çok farklı olduğu görülür. Buradaki hayat ağacı motifleri değişik bitkisel motiflerle kompoze edilmiştir. İshak Paşa Sarayı'nın yapıldığı 18. Yüzyılda Lale devrinden itibaren çiçek ve bitki motiflerinin dekorasyon amacı ile yaygın kullanıldığı bilinmektedir. Harem kapısında karşılıklı aslan figürleriyle tamamlanan bitkisel motiflerin oluşturduğu bordürü, Gönül Öney "Zemini arabesk motiflerin oluşturduğu çift figürlü (çift aslanlı) hayat ağacı olarak tanımlayarak bu gruba giren geç dönem ait bir örnek de İshak Paşa Sarayı'nın harem kapısında bulunmaktadır " demektedir. Harem taç kapısında bulunan hayat ağacı, taç kapıya karakterini veren ana çerçeve kuşağı üzerine kompoze edilmiştir. Harem taç kapısında, ön ayaklarından biri girişe doğru adım atar pozisyonda karşılıklı simetrik olarak kabartma rölyef tekniğinde tasarlanmış aslanlar yer almaktadır. Bir aslanın kuyruğundan çıkan kıvrım dal, düz ve ters C formlar çizerek taç kapının ana çerçeve kuşağını dolaşır ve karşı cephedeki aslan-kuyruğu ile bütünleşir. Bu kompozisyonun tümü bir hayat ağacı olarak tanımlansa da, asıl hayat ağaçları C kıvrımları oluşturan yarım daireler içine, cennet meyveleri ile birlikte kompoze edilmiştir. Ters ve doğru C kıvrımları içine şaşırtmalı olarak, birine akantus ve diğerine hayat ağacı motif yerleştirilmiştir. Bordür içinde tekrarlanan hayat ağacı, vazodan çıkan bir dal olarak uzar, sağlı sollu yapraklar ve cennet meyveleri bırakarak tomurcuklarla sonuçlanır. Hayat ağacını dıştan oval bir formda saran kıvrım dal, yanlarda birer tomurcuk bırakarak tepede birbirini keser. Çatallaşan kıvrım dal egzotik çiçeklerle sonuçlanır. Hayat ağacının kompoze edildiği zemin hasır örgü tekniğinde işlenmiştir. (Bingöl, Y. 1998. s. 208-209).

Resim 29-30-31. Haremin Doğu Cephesi Hayat Ağacı, Melek, Tomurcuk. (Bingöl, Y. 1998. s.160).

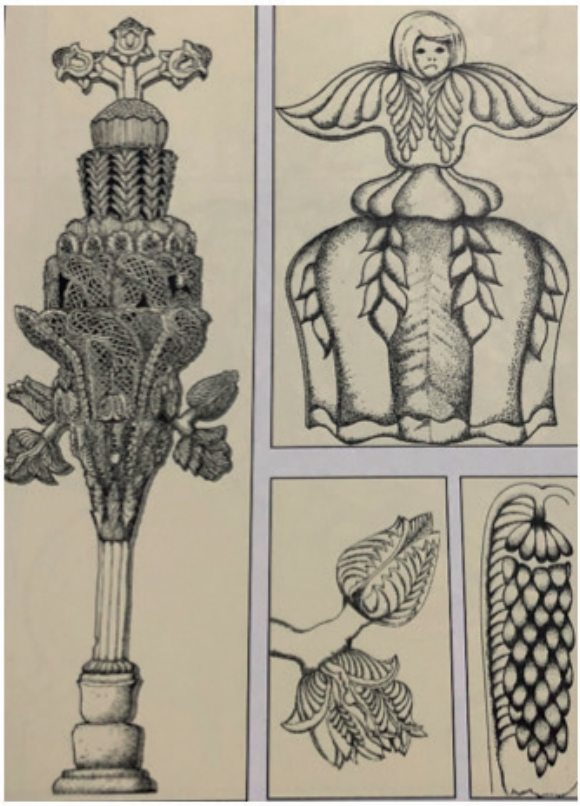

Resim 32. Hayat Ağacı Haremin Doğu Cephesi Melek (Bingöl, Y. 1998. s. 208).

Harem taç kapısının yanlarında dörtgen niş içerisinde yer alan hayat ağacı motifi ise rölyef şeklinde kompoze edilmiş, bolluk ve bereket olarak tasvir edilmiştir. Hayat ağacı silindirik gövdeli yuvarlak bir kaide üzerinde oturan vazodan yükselir. Gövdede ilk sırada akantus yaprakları, ikinci sırada üzüm salkımını andıran meyveler, üçüncü sırada palmete benzer yapraklar arasında meyveler, çiçekler, tomurcuklar dışa taşkın olarak yer alır. Üçüncü sıradaki üzüm salkımına benzer meyvenin üzerinde kanatlı bir melek figürü bulunur. Dördüncü sırada örgü dekorlu yapraklar, beşinci sırada palmet, altıncı sırada akantus, yedinci sırada palmeti andıran yaprakların sardığı ayçiçeği benzeri göbek ve saplarda yana açılan çiçeklerden oluşur. Bu bitkiler ve meyvelerin çoğu egzotik olup, bu bölgede yetişmemektedir. Prof. Dr. Gönül Öney, gelenekselden uzak bu kompozisyonu Barok etkili olarak değerlendirmiştir.

Resim 33. Hayat Ağacı. (Bingöl, Y. 1998. s. 210).

Resim 34. Türbe Kuzeybatı Cephe (Bingöl, Y. 1998. s. 141). **Resim 35.** Türbe Güney Cephe (Bingöl, Y. 1998. s. 139).

Resim 36-37. Türbenin Gövde Panosu Hayat Ağacı. (Bingöl, Y. 1998. s. 142-211).

Türbenin yan cephesi, hayat ağacı; ikinci avluda bulunan oktagon türbenin gövdesinde çökertme nişler içine rölyef şeklinde kompoze edilmiştir. Bir vazodan çıkan tek saplı çiçekli bir ağaç olarak tasvir edilen hayat ağacının gövdesinden sağa sola kıvrılarak çatallaşan dallar çiçek motifleri ile sonuçlanmaktadır. Hayat ağacının tepesi sağa kıvrılan büyük bir çiçekle taçlandırılmıştır. Bu hayat ağaç motifi türbenin yedi cephesinde tekrarlanmıştır. Selamlık taç kapısı hayat ağacı; sövelerinde karşılıklı simetrik olarak çökertilmiş dikdörtgen nişler içine kabartma rölyef tekniğinde kompoze edilmiştir. Vazodan bir demet olarak yükselen hayat ağacı, çatallaşan saplarıyla, geçme tekniğinde niş yüzeyine yayılır. Dalların uçları çileği andıran çiçek meyve karışımı motiflerle tamamlanır. Egzotik kökenli bu bitkisel hayat ağacı natüralist bir üslupla kompoze edilmiştir; geleneksel Türk İslam sanatına yabancıdır. Cami haraminde bulunan hayat ağacı; caminin hareminde kubbe kasnağı altında, simetrik olarak dört duvarda çerçeveli sağır nişlere içine kabartma rölyef tekniğinde kompoze edilmiştir. Çerçevenin kenarından çıkan ağaç gövdesi çatallaşarak stilize palmet yaprakları bırakır. Dalların uçlarında Japon Gülünü anımsatan çiçekler ve tomurcuklarla natüralist bir ağaç kompozisyonu oluşturulmuştur. Cami harimi cennet mekânı olarak düşünüldüğünden hayali bir cennet güllü hayat ağacı motifi dört duvara bezenmiştir. Benzeri bir motif türbenin gövdesinde vazodan çıkan bir hayat ağacı olarak tasvir edilmiştir. (Bingöl, Y. 1998. s. 210-11).

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar insanlar ağacı; hayatlarının odak noktasına koymuşlar, dini ve sembolik pek çok anlam yüklemişlerdir. Eski Türk inanışlarında da ağaç ve orman kültü çok önemli bir yer tutmuştur. Türkler hiçbir zaman ağaca tapmamışlar; sembolik anlamlar yükleyerek yüceltip, saygı duymuşlardır. Tanrının başta can verme gibi tüm özelliklerinin hayat ağacına yansıdığına inandıklarından, kutsal olarak kabul etmişlerdir.

Dünyanın pek çok yerinde farklı medeniyetlerde hayat ağacının; dünyanın merkezinde olduğuna ve evreni birleştirdiğine, Tanrıya ulaşmak için bir merdiven görevi gördüğüne

inanılmıştır. Birçok mitolojik hikâyede yer aldığı gibi, Anadolu'nun hemen her bölgesinde dini ve sivil mimaride süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Türkler tarih boyunca, inançlarını en güzel şekilde sanat eserlerine yansıtmışlardır. Sadece İslamiyet öncesi değil, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da geleneklerini ve eski inançlarını devam ettirmişlerdir. Bu nedenle de hayat ağacı figürü İslamiyet sonrası Türk Sanatında da çok sık karşımıza çıkmaktadır.

Hayat ağacı figürü; bazen tek başına, bazen natüralist ve fantastik hayvanlar ile birlikte kompoze edilmiştir. Tek başına kullanılan hayat ağacı figürü Divriği Ulucami örneğinde olduğu gibi sadece dini yapılarda karşımıza çıkar. Hayat ağacının Erzurum Çifte Minareli Medrese, Kubadabad Saray çinileri, Kayseri Döner Kümbet gibi kuş, ejderha, arslan gibi hayvanlar ile ya da nar, üzüm gibi meyveler ile birlikte kompozisyon halinde verildiği örnekler de mevcuttur.

Bazen stilize edilerek, bazen de natüralist olarak kullanılan hayat ağacı figürü, mimaride özellikle mihrap ve portallerde çok sık karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu çalışmanın sonunda, mevcut kaynaklarda yer alan örnekler yerinde incelendiğinde oldukça zarar gördüğü ve korunaksız olduğu tespit edilmiştir. Eğer koruma altına alınmaz ise mevcut durumları da muhafaza edilemeyecektir.

KAYNAKÇA

1. Ağaç, Saliha, Sakarya, Menekşe. (2015). Hayat Ağacı Sembolizmi. International Journal of Cultural and Social Studies. Volume 1.
2. Akurgal, Ekrem. (1998). Anadolu Kültür Tarihi. Ankara. Tübitak Popiler Bilim Kitapları.
3. Alsan, Sayın Şenay. (2017). Türk Mimari Süsleme Sanatlarında İkonografik Figürler. Ankara. Gece Kitaplığı.
4. Anohin, A.V. (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller. Konya. Kömen Yayınları.
5. Arel, Hilmi. (1962). Divriği Ulu Camii Kuzey Portalinin Mimari Kuruluşu. İstanbul. Vakıflar Dergisi.
6. Arslan, Seher. (2014). Türklerde Ağaç Kültü Ve Hayat Ağacı. International Journal of Social and Educational Sciences. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi Cilt: 1 Sayı: 1
7. Ateş, Mehmet. (2000). Mitolojiler ve Semboller Ana Tanrı ve Doğurganlık Sembolleri, İstanbul. Milenyum Yayınları.
8. Aydın, Mehmet. (1994). Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkisi. Ankara. TTK. Basımevi.
9. Bayat, Fuzuli. (2004). Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar). Ankara. Piramit Yayıncılık.
10. Beğenç, Cahit. (1967). Anadolu Mitolojisi. İstanbul. MEB Yayınları.
11. Beksaç, Engin. (2004). Demirçağı ve Büyük Göçler Devri Sanatında Dinsel ve Sosyal Sembolizm. Sanat ve İnanç Sempozyumu. İstanbul. Mimar Sinan Üniversitesi Din ve Sanat Sempozyumu.
12. Bingöl, Yüksel. (1998). İshak Paşa Sarayı. İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları.
13. Buffalo, Garry. Firedancer Sherry.(2007). Şamanların Erk Hayvanları. İstanbul. Okyanus Yayıncılık.
14. Campbell, Joseph. (1995). Şamanizm. Ankara. İmge Kitabevi.
15. Çoruhlu, Yaşar. (1995). Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi. İstanbul. Seyran Yayınevi.

16. Çoruhlu, Yaşar. (1998). Türk İslam Sanatının ABC'si. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
17. Çoruhlu, Yaşar. (2000). Erken Devir Türk Sanatının ABC'si. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
18. Durury, Nevill. (1989). Şamanizm Şamanlığın Ögeleri. Ankara. Okyanus Yayıncılık.
19. Eliade, Mircea. (1999). Şamanizm. Ankara. İmge Kitabevi.
20. Eliade, Mircea. (2002). Asya Simyası. İstanbul. İmge Kitabevi.
21. ERGİN, Muharrem. (1989). Dede Korkut Kitabı I, TOK Yay. Ankara.
22. Ergun, Pervin. (2011). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
23. Ergun, Pervin. (2010). Türk Kültüründe Ruhlar Ve Orman Kültü. Millî Folklor, 22, Sayı. 87
24. Esin, Emel. (1976). Kuşcı Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi Hakkında. Sanat Tarihi Yıllığı. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü. VI. Baskı.
25. Esin, Emel. (1978). İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş. İstanbul. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
26. Esin, Emel. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
27. Eskici, Bekir. (2006). Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar Ve Koruma Problemleri. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46
28. Gömeç, Sadettin. (1998). Şamanizm Ve Eski Türk Dini. PAÜ. Eğitim Fak.Derg. Sayı:4
29. Gültepe, Necati. (2015). Türk Mitolojisi Yeni Araştırmalar Işığında. İstanbul. Resse Kitabevi.
30. Güvenç, Bozkurt. (1991). İnsan ve Kültür. Remzi Kitabevi. İstanbul.
31. Harner, Michael (1999). Şamanın Yolu. İstanbul. Dharma Yayınları.
32. Harner, Michael (2014). Şamanik Şifa. İstanbul. Hünkâr Ofset.
33. Hoppal, Mihaly. (2012). Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
34. Işık, Ramazan. (2004). Türkler'de Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler. Elazığ. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 9/2.
35. İnan, Abdülkadir. (1952). Müslüman Türkler'de Şamanizm Kalıntıları. Ankara. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1/4.
36. İnan, Abdülkadir. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
37. İnayet, Alimcan. (2013). Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1/1.
38. Kafesoğlu, İbrahim. (1972). Eski Türk Dini. İstanbul.Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: 3.
39. Kafesoğlu, İbrahim. (1980). Eski Türk Dini. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
40. Kafesoğlu, İbrahim. (1982). Türk Bozkır Kültürü. Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
41. Kafesoğlu, İbrahim. (1983). İstanbul. Türk Milll Kültürü Yayınları.
42. Kalafat, Yaşar. (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
43. Kalafat, Yaşar. (2004). Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm. İstanbul. Yeditepe Yayınevi.

44. Kalafat, Yaşar. (2009). Halk İnançlarından Mitolojiye I, Ankara. Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları.
45. ÖGEL, Bahaeddin. (1984). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara. Nadir Kitap.
46. Öney, Gönül. (1968). Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Hayat Ağacı Motifi. Belleten, Cilt 32. Sayı. 125.
47. Sarıkçıoğlu E (2002). Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta. Fakülte Kitabevi.
48. SERİN, A. Yasar. (2002). Türk İnanç Geleneğinde Hayat Ağacı Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması. Sivas. Altıncı Şehir Dergisi. Sayı. 8.
49. Sııkala Anna Leena. (2008). Şamanik Bilgi Ve Mitsel İmgeler. Millî Folklor. l 20, Sayı 77
50. TANYU, Hikmet. (1975). Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar. Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı
51. Uraz, Murat. (1967). Türk Mitolojisi. İstanbul. Hüsnütabiat Basımevi.
52. Ünal, Rahmi Hüseyin. (1968). Anadolu Selçuklu Devri Mimarisinde Taç Kapılar. İstanbul. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Tez.
53. Yayın, Nerin. (2008). Efsanevi Hayat Ağacı: Munar. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Sayı 1.
54. Yörükan, Yusuf Ziya. (2005). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm. Ankara. Ötüken Yayınları.
55. Yücel, Erdem. (2000). İslam Öncesi Türk Sanatı. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hayat Ağacının Türk Mitolojisindeki Yeri ve Ağaç Kültü

Şenay SAYIN ALSAN[1]

CHAPTER
67

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi Öğretim Üyesi, Grafik Tasarım Bölüm Başkanı, Grafik Tasarım Ana Sanat Dalı Başkanı

GİRİŞ

Türklerde ağaç kutsal kabul edilmiştir. Atalar kültü, tabiat kültü, yer ve gök ile ilgili kültlerin Türk inanç sisteminde yeri oldukça önemli olup, özellikle ağaç kültü en mukaddeslerinden biridir. Ağaçlar için dualar tertiplemişlerdir.

Eski Türk hayatında ağaç ve orman insan hayatı üzerinde tesiri olan mukaddes varlıklardı. Onları, yani onların iyelerini memnun ettikçe saadetin artacağına, bolluk ve bereket olacağına ve huzurlu yaşayacaklarına inanırlardı. Türkler'in bu inancı Kök Türk çağı kitabelerine kazınmıştır. Bu kitabelerde, Türkler'in, Ötüken yış'dan uzaklaşmaları halinde başlarına türlü belaların geldiğine ve geleceğine; burada yaşarlarsa huzur içinde ömür süreceklerine, sıkıntıya düşmeyeceklerine işaret edilir. Ve şöyle denir, "Ötüken yir olurup arkış tirkiş ısa neng bungug yok. Ötüken yış olursar benggü ile tuta olurtaçı sen" Orman iyesinin varlığına ve gücüne inanan Türkler, bu iyeyi muhtelif adlarla çağırırlar. Kazan Türkleri, orman öyesi orman iyesi. Yakut Türkleri, tıa iççite der. Buryat ve Karagas Türkleri arasında da orman iyesi inancı mevcuttur. Sibirya Türkleri bu iyeyi aksakallı koca bir ihtiyar şeklinde tasavvur eder. (Kalafat, Y. 1995. s.56).

Türklerin dünya görüşünde, ev ile onun omurgası olan ağaç arasında derin, semantik bir bağ vardır. Gök kubbeye benzeyen çatısının ortasında bulunan ve dünyanın merkezi sütunu demir kazığa uzanan ağaç, evin kutlu objesidir. Onun üzerinde bulunan dokuz bazen yedi kertik göğün katlarını sembolize eder ve evin direği evin çatısında bulunan delikten yukarı çıkar. Her Türk ağaç sayesinde kutlanmış evinde, Tanrısı ile her zaman iletişim halindedir. Kutlu olduğu için de ev halkı hiçbir kötülük ile karşılaşmayacağını, bolluk bereket içinde, sıhhatli hayat sürdüreceğine inanmaktadır. (Ergun, P. 2011. s. 376).

Ağaç Kültü ve Ağaçtan Türeyiş Miti

Resim 1. Bezeklik Mağarası. https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/08/bezeklik-magarasi-uygur-turk-resimleri.html. Erişim Tarihi: 24.01.2017.

Ağaçtan türeme mitini ilk kaleme alan İran tarihçisi Cüveyni olmuştur. O, Tarih-i Cihan-güşa adlı eserinde muhtemelen Türklerden dinlediği menşe mitini yazıya almıştır. Emel Esin'e göre, Uygurların başkenti Koço'daki duvar resimleri içinde görmüştür. (Bayat, F. 2007. s. 179)

Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli yer tutmaktadır. Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Dede Korkut kitabında adı geçen bir kahraman (Basat) "atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan"diyor. Oğuz destanlarında Kıpçak boyunun menşei hakkındaki riva-

yette de ağaçtan türeme efsanesinin izi mevcuttur. Bu rivayete göre Oğuz Han bir seferden dönüşünde, savaşta ölen bir askerinin eşi ağaç kovuğunun içinde bir oğlan doğurmuştu. Oğuz Han bu çocuğu evlat edindi ve Kıpçak (yani ağaç kovuğu) adını verdi. (İnan, A. 2000. s. 65).

Uygur mitine göre Karakurum dağlarından çıkan Tuğla ve Selenga çaylarının birleştiği Kamlangu adlı bir yerde iki ağaç yetişmişti. Bunlardan biri fıstık diğeri kayın ağacı imiş. Ağaçlar dağ gibi büyük olup musikiye benzer sesler çıkartırlardı. Onların üzerine her gece ışık inerdi. Bir gün ağaçtan bir kapı açıldı. İçeride çadıra benzeyen beş ev göründü. Onların her birinin içerisinde bir çocuk vardı. Bu çocuklar sonradan Uygurların ataları olan ağaçtan doğan çocuklardı. Burada ağaç, çocukların hem anası hem de babası konumundadır. (Bayat, F. 2007. s. 179)

Yakut efsanelerinde de, ağacın içinde ilk insanın, bir kadın tarafından beslendiğine dair mitler yer almaktadır. Türk topluluklarında çok sık görülen ağaçtan türeme efsaneleri, tarih öncesi devirlerde yer alan orman kültüne bağlanmaktadır. Kozmik ağaç, hayat ağacı, dünya ağacı gibi kavramların temeli de orman kültünün varyantıdır.

Altay-Sayan Türkleri, mezarlıklarındaki kabirlerin etrafında yetişen ağaçlara bakıp ölen adamın mutlu olduğuna ve ağaçların insan kemiklerinden yetiştiğine inanırlarmış. Bunların dışında eski Türk Moğol geleneklerinde biri de ağaçların altında defnedilmedir. Bu adet her şeyden önce ağaçtan yaratılanların yeniden ağaca dönmesi gibi izah edilebilir. Şimdiki Telengitler arasında da böyle inançlar hüküm sürer ki, ağacın defin sırasındaki iştiraki (tabut gibi yahut ağaç altında defin) aileye huzur veren unsurlardandır. Eğer kabir üzerine ekilen ağaç kuruduysa yeni bir ölüm hadisesi beklenirdi. Tuvalılara göre, karaçam ağacı altına gömülen ebeveynlerin oğlanları mutlu olur. Eğer kadın ölürse, onu ağacın genç kolları arasına gömerler ki, kızları mutlu yaşayabilsin. (Bayat, F. 2007. s. 181-182).

Eski Türklere göre, ağacın yalnız gövdesi ve yapraklar değil kökleri de önemli idi. Çünkü Dede Korkut kitabında da dediği gibi, onun kökleri dipsiz, yani, yer altı âleminin en derin noktalarına kadar gidiyor ve oralardan da haber getiriyordu. Gerçi Türklerin bu kutsal ağacı ile, Önasya mitolojisindeki Tuba ağacı arasında, bir ilgi de yok değildi. Ama, aralarında fark çok büyüktü. Türk mitolojisindeki bu ağaç da, tıpkı İslamiyet'teki Tuba ağacı gibi, gökyüzünde ve cennette bulunuyordu. Sibirya'nın en kuzeylerinde yaşayan ve yüzyıllar boyunca, hiçbir yabancı görmeyen Yakut Türklerinin bu efsanesinde de, ağacın sesler çıkardığı ve içinde de, bir Ana Tanrı'nın bulunduğu, açık olarak görülmektedir. Bazı Türk efsanelerine göre ise, bu Ana Tanrı zaman zaman ağaçtan çıkıyor ve göklerde geziniyordu. (Ögel, B. 1993. s. 75).

Resim 2. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Pazarlı Kazısı Pişmiş Toprak Friz Levha.

Hayat Ağacı figürüne Anadolu'da da rastlıyoruz. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Pazarlı Kazısında çıkarılan pişmiş toprak friz levhada, hayat ağacı iki yanında keçi ile tasvir edilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Friz Levha. İki Teke Arasında Hayat Ağacı Figürü.

Hayat Ağacı figürü, Mezopotamya'da, Sümerler'de, Urartu ve Asurlar'da da karşımıza çıkmaktadır.

Resim 3. Hayat Ağacı. http://aktuelarkeoloji.com.tr/urartu-ritueller-krallik-eliyle-islenen-bir-koylu-dini. Erişim Tarihi: 24.01.2019.

Eski Türklerde yerin göbeğinden göğe kadar bir ağaç tasavvur edilir. Bu "Hayat Ağacı" Sümerlerde de vardır. Ağacın bir ucunda gök tanrısı durmaktadır. Türklerde güneş kutsal ama tanrı olarak kabul edilmemektedir. 22 Aralık'ta güneş yeniden fazla olarak dünyayı aydınlatmaya başladığında günler uzamaya başlar. Türklerin gök tanrısı gökyüzünde gün ile geceyi tanzim eder. Sözde gün ile gece sürekli münakaşa halindedir. 22 Aralık'ta günün geceyi yendiğine inanılmaktadır. Bu olayı "Yeniden doğuş bayramı" adı altında Türkler kutluyorlarmış. Türkistan'da başka yerde yetişmeyen akçam adında bir ağaç var-

mış. Akçam getirip eve konuluyor, akçamın altında oturanlara o sene Tanrı güzel şeyler verir, güzel bir yaşam verir diye tanrıya hediyeler koyuyorlardı. Dallarına da ertesi sene için Tanrı'dan diledikleri şeyleri sembolize etsin diye paçavra veya kurdeleyi asıyorlardı. (Kalafat, Y. 2009. s. 209).

Şaman inançlarında; hayat ağacı Şamanın gökyüzü ve yer arasındaki seyahatinde merdiven görevi görür ve dünyanın ekseni olarak kabul edilir. Yakut şamanlarının kendilerine ait ağaçları vardı, şamanlar ilk iş ağaçlarını dikmek olurdu, öldüğünde ise ağaçları da beraberlerinde yok edilirdi. Anadolu'da bugün bile yaygın olarak kullanılan "hayatta bir dikili ağacın olsun" deyiminin buradan geldiği sanılmaktadır. Şamanlar hastaları tedavi ederken yanlarında kayın ağacı bulundurur, Şaman davulunda da kayın ağacı resimleri yer alırdı. Şaman inançlarında kayın ağacının, Tanrı Ülgen tarafından Tanrıça Umay'a gökten indirildiğine inanılırdı.

Sibirya Türkleri arasında, arzın tam ortasından göğe doğru uzanan ulu bir ağaç vardı. Bu ulu çam ağacı, Tengri Ülgen'in bulunduğu yere kadar uzanır. Türk inancında, dünyanın merkezi Ötüken yış olduğuna göre, atalarımızın tasavvurunda da bu ağaç orada idi. Ulu ağaçların (çam, ardıç, kayın gibi) bu ağaca nispetle ıduk sayılıp hürmet görmesi, aynı zamanda Tengri'ye gösterilen hürmetinde bir işareti sayılsa gerek. Ulu ağaçlara karşı Anadolu'da duyulan hürmet devam etmektedir. . (Kalafat, Y. 1995. s.57).

Hayat ağacı bazen tek kullanıldığı gibi bazen de natüralist ve fantastik hayvanlar ile birlikte betimlenir. Hayat ağacı aslan, ejder, yılan ve bazı mitolojik yaratıklar tarafından beklenir. Aslan ve ejder motifi insanı kötü ruhlardan koruyan bekçi görevi görür. Tepesinde yer alan tek veya çift başlı kartal da şaman kültünden gelmektedir. Şaman ayin sırasında, transa geçtiğinde şaman davulu ve yardımcı ruhların yardımıyla göğe ve gezegenlere yükselir. Yine şamanik geleneklere göre hayat ağacı üzerinde yer alan kuş figürü doğmamış şaman ruhunu temsil eder. Kuş ve kartal figürleri öte dünyaya göç eden ruhları taşıyan araçlardır. Yakut mitlerinde de, şaman kapısının önüne bir ağaç diker. Dallarının arasında Tanrının çocukları barınır. Ruhlar ise kuş biçiminde dalların arasında uçarak, insana can verirdi. Hayat ağacının üzerinde yer alan kartal figürünün ise Şamanın ölümü sırasında ahrete göçerken yardımcı olduğuna inanılır. Orhun Kitabelerinde de ölü ruhlarının kuş olup uçtuğundan bahsedilir. Hatta günümüzde kuş olup uçtu gitti benzetmeleri bu inanıştan gelmektedir. Ağacın etrafında yer alan rozetler ise gezegenleri simgeler. Şamanik inanç sisteminde kozmik ağaç çok önemlidir. Şaman davulu bu ağaçtan yapılır. Şamanın davul aracılığıyla dünyanın merkezine yolculuk yaptığına inanılır.

Sibirya topluluklarından Teleütler ve Hakaslarda, her ailenin, insan ruhlarının kuş biçiminde yaşadığı bir ağacının olduğu düşünülmektedir. Bir kadının vücuduna bu kuşlar girdiğinde kadın hamile kalıyor ve çocuğu dünyaya getiriyordu. Çocuk bir yaşından önce ölürse ruhu ağaca geri dönüyor ve yeniden doğmayı bekliyordu. Bu yüzden ölen çocukların omuzlarına kanat dikilip tabuta konuluyor ve ağaca asılıyordu.(Gültepe, N. 2015. s.444).

Çin kaynaklarının bilgilerine göre, Kök Tengri dini, birtakım dini törenlerin muayyen bir düzen içerisinde ifa edildiği bir sistemdir. Hunlardan sonra Türk Devletinin başına geçen Tabgaç sülalesi zamanında da bu inançlar devam ettirilmiş, onlar da baharın ilk ayında kutsal Atalar Mezarlığında Kök Tengri'ye kurbanlar sunmuşlardı. Onlar kurbandan sonra kayın ağaçları dikerler, böylece kutlu ormanlar meydana getirirlerdi. (Gömeç, S. 1998. s. 39).

Gerek ağaç kültüyle ilgili inançlar gerekse hayat ağacı mefhumuna dayanan hususlar Türklerde İslamiyet'ten sonra da (özellikle İslamiyet'e ilk girilen yıllarda) devam etmiştir. Doğu Türkistan›ın Müslüman şamanları, hastayı büyüyle tedavi ederken çevrelerinde kayın ağacı bulunduruyorlardı. Müslümanların değer verdiği Tuba ve Sidre gibi ağaçların aslında Şamanist mitolojiyle ilgisi olmamasına rağmen, Türkler İslam dinine girdikleri

zaman, bu ağaç unsurlarına, Şamanist ağaç mefhumlarını da kattılar. Evliya Çelebi'nin Müslüman Nogaylar için söylenenler de oldukça ilgi çekicidir. Evliya Çelebi burada, Nogayların ağaca tapınaklarından bahsetmektedir. Bu topluluğa göre ibadet ettikleri ağaç, Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından gönderilen Tuba ağacının dalından bitmiş olup, Hızır eliyle dikilmiştir. Çeşitli Türk İslam metinlerinde yer alan bu anlayışın bir uzantısı gibi görünen bir ağaç da Vak Vak Ağacıdır. Türk-İslam dünyasında yaygın olarak görülen bu ağaçla ilgili efsaneler Avrupa'ya da ulaşmış ve orada da sanat eserlerine konu olmuştur. Vak Vak Ağacıyla ilgili anlatılanların birçok versiyonu vardır. Bir söylentiye göre bu ağacın dallarında Adem'in oğullarının başları bulunmaktadır. Gün doğarken ve akşamları "vak vak, diye bağırarak şarkı söylerlermiş. (Gültepe, N. 2015. s.444-445-446).

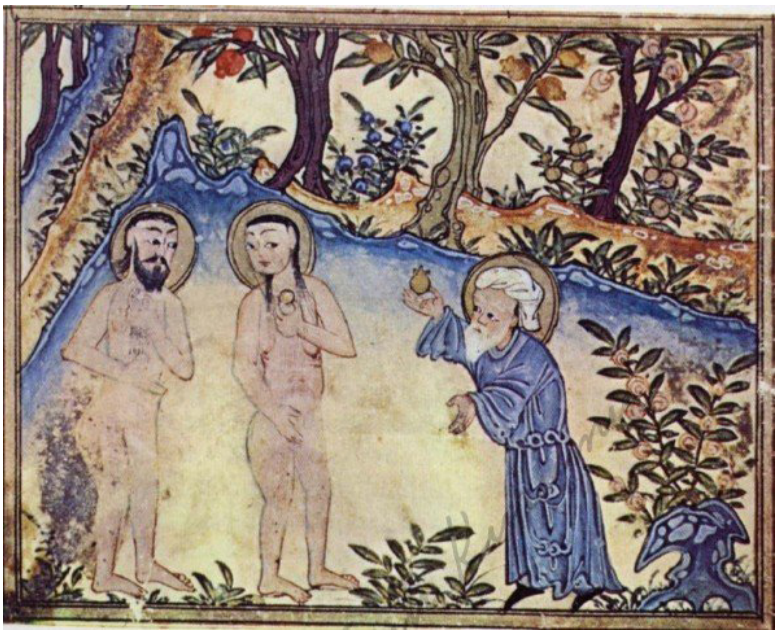

Resim 4. El-Asarü'l Bakıye an'il Kuruni'l Haliye (Geçen Asırlardan Kalan Eserler) adlı eserinin 1307-8 yıllarında Tebriz'de hazırlanan, bugün Edinburg Üniversite Kitaplığında bulunan resimli nüshasında (no.161).

https://ekstrembilgi.com/sanat/turk-minyatur-sanatinda-cennet/ Erişim Tarihi: 21.01.2019.

Kur'an-ı Kerim'de ilk insan Hz. Âdem ve Havva için cennete yerleştirilmiş ve yasaklanan ağaçtan Bakara, Al-i İmran ve Taha surelerinde bahsedilmiştir. Kur'an'ı Kerim'e göre Allah Teala Hz. Adem ve Havva'ya cennete yerleşmelerini, oradaki her şeyden bol bol yiyebileceklerini, sadece bir ağaca yaklaşmamaları gerektiğini emretmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre ilk insanın imtihanı hayat ağacı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Fakat ilk insan bu imtihanı kaybeder. Şeytana uyarak yasağı çiğner. Bunun yanında bu yasağın çiğnenmesi ilahi bir takdir olarak kabul edilmiştir (Sarıkçıoğlu, 2002: 38).

Yaşam Ağacı, Yahudi Kabala'sında esas konuyu oluşturur. Bu karmaşık simge, "Ain Sphon alt sefirot" ya da varlık küreleri arasındaki düzeyleri tanımlar. Bu alt sefirotlar yaratılan dünyanın bildirgesinde Tanrının kutsal doğasına alt görüşleri yansıtmaktadır. Kabalacılara göre şamanlar olduğu gibi temel gizemci amaç, özünde Tanrıyı anlamaktır. Her ne kadar şamanlığın canlıcı yapısı Yahudi gizemcinin sofuluk arayışından daha az dünya dışı ve daha çok uygulayıcı (pragmatic) ise de, kabalcı Yaşam Ağacı'nın çağdaş Batı büyüsü için

pratik bir odak haline gelmiş olması burada kayda değer. Öyle ki bir bakıma buna çağdaş şamanlık olarak bakılabilir. (Nevill, D. 1989. s. 55-56).

Michael Harner'e göre şamanik bir deneyim yaşamak için; ağacı ve bulunduğu yeri hatırladığınız sürece, onu Yukarı Dünya›ya yükselmek için güvenli olarak kullanabilirsiniz. Ağacı gözleriniz örtülü veya kapalı şekilde hayalinizde canlandırmaya çalışın. Eğer az bile olsa canlandıramazsanız cesaretiniz kırılmasın. Daha kinestetik olabilirsiniz, tırmandığınız görmekten ziyade ona tırmandığınızı hissetmeye ihtiyacınız olabilir. Uygulama yaptıkça ağacı görme şansınız da yükselecektir. Sonra ona tırmanmaya başlayın. Ağacın tepesinin nerede bittiğine dair ön yargılardan kaçının. Ağaç Yukarı Dünya›ya devam edebileceği gibi Orta Dünya›dan ayrılmadan zirvesine ulaşabilirsiniz de. Orta Dünya›da tepesine ulaştıysanız ağaçtan atlayın. Sıradan gerçeklikte olduğu gibi tırmanırken sadece ağacı görebileceğiniz gibi, kendinizi tırmanırken dışardan da görebilirsiniz. Bu deneyimlerin ikisi de kabul edilebilir. İkincisini «ruh dışı» deneyim olarak adlandırılmıyor; şa-manik açıdan, ruhunuzun bir kısmı ağacı tırmanırken diğer kısmı tırmanışınızı dışarıdan gözler. Bu, şaman literatüründe doppelgânger (ikiz) etkisi olarak bilinir; aynı anda iki yerde birden bulunabilme deneyimidir. Ancak çoğu kişi, yeterince uygulama yapmadan bu etkiyi yaşamayabiliyorlar. (Harner, M. 2014. s. 73).

Hayat Ağacı Sembolizmi

Hayat ağacı, tarih boyunca ağaç pek çok anlam yüklenmiştir, kozmik, cenneti, ölümsüzlüğü, sonsuzluğu, çoğalmayı, yağmuru, bereketi, ata soyunu simgeler. Ruhları kovma törenlerinde, rüzgâr estirme, ay tutulmasını engelleme ve güneşin batışı gibi törenlerde, Tanrı ile iletişim aracı olarak, bereket amaçlı törenlerde baş figür olarak yer alır. Hayat ağacı, ölümsüzlük sembolü olarak yorumlanması nedeniyle, mezarlara dikilmekte ve ölen kişinin ebedi canlılık kazanacağına inanılmaktaydı.

Hayat ağacı figürü pek çok uygarlıkta doğurganlığa ve dolayısıyla kadına bağlanmaktadır. Üst Paleolitik dönemde de hayat otu, hayat bitkisi ile bağdaştırılır. Çatalhöyük Ana Tanrıça figürünün de göbeğinde de bitki dalı tasvir edilmiştir.

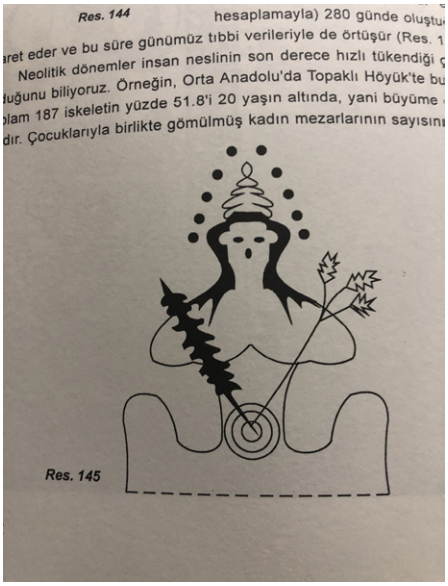

Resim 5. Ana Tanrıça (Ateş, M. 2001. s. 112.)

"Hayat Ağacı" kültü, bütün dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de en yaygın inançlardan biridir. Hayat ağacı, servi, kayın vb. olabilir. Şamanik inançlara göre kayın ağacı gökten inmiştir. Ağaç kültüyle ilgili bütün inançların kökeninde "Hayat Ağacı" düşünülmektedir. Bu ağaca mitolojik olarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir, ayrıca ağacın hayat bahşettiği, üç âlemi birbirine bağladığı düşünülmektedir. Ağaca, dünyanın düzeni üzerinde, insanların yaşayışlarını tertiplemede ve toplumla bir bağ kurma konusunda misyonlar yüklenmiştir. "Hayat Ağacı"nın bütün mitolojik sembollerin esasını teşkil ederken aynı zamanda tabiat kanunlarına da uyum sağlayarak insanların hayatlarının çeşitli safhalarında onlarla bağ kurmaktadır. Türk boylarında "Hayat Ağacı" çeşitli şekillerde adlandırılmıştır: Sibirya Tatarlarında " pay-yulang baypixta", Hakaslarda "payxazıng bay-a-kağaç", Altaylılar ve ġorlarda "pay-guzug bay-sedir" – "pay-torum baydirek", Karaçay-Markarlar da ise "Curtta jangız erek"Çeklindedir, bazen de bay/pay kelimesinin yerini temir (demir) alabilmektedir. Dünyanın üç tabakasını temsil eden "Hayat Ağacı"nın kökleri, gövdesi ve dal-budaklarıyla, kozmik düzeyler arasında kurduğu ilişkinin bir sembolüdür. Allah'ın "el-Hayat" sıfatını sembolize eden "Hayat Ağacı" yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağı düşünülmektedir. "Hayat Ağacı", sıradan insanlar tarafından görülememekte, ancak Tanrı öğretisini bilenler (Tanrı tarafından gönderiler Hakanlar ve Kamlar) tarafından görülebildiğine inanılmaktadır. "Hayat Ağacı" tektir, yalnız ağaçtır ve kâinatın bel kemiğidir. İnsanın kemikleri de "Hayat Ağacı"yla kişiselleştirilir. Soy ağacı, soy kütüğü vs. insan ile "Hayat Ağacı" arasındaki bağı gösterir. (Arslan, S. 2014. s.64).

Birçok arkaik gelenekte dünyanın kutsallığını doğurganlığını ve sürekliliğini ifade eden Evren Ağacı, yaradılış verimlilik, sırra-erme fikir ve kavramlarıyla ve son aşamada da mutlak gerçeklik ve ölümsüzlük fikriyle ilişki içinde bulunur. Böylece Evren Ağacı, Hayat ve Ölümsüzlük Ağacı olur. Osmanlı Türklerinin inanışına göre, Hayat Ağacının bir milyon yaprağı olup her birinin üzerine bir insanın yazgısı yazılmıştır; her insan öldüğünde ağaçtan bir yaprak düşer. Yedi dallı Kozmik Ağacın yedi gezegen gökküresi (feleği) ile özdeşlenmesi kesinlikle

Mezopotamya etkisinin sonucudur. Dünyanın Eksenine tırmanarak Göğe çıkmak fikri evrensel ve arkaik bir fikir olup yedi kat göğün (= yedi gezegen küresinin) aşılması kavramından önceye aittir. Üç Kozmik kuşağı simgeleyen 3 sayısının dinsel anlam ve değerinin 7 sayısınınkinden önce geldiği bilinen bir gerçektir. Ayrıca dokuz kat gökten (dokuz tanrıdan, Ağacın dokuz dalından, vb.) da söz edilir; bu mistik sayı olasılıkla 3 x 3" olarak açıklanabilir ve dolayısıyla Mezopotamya kökenli 7 sayısınınkinden daha eski bir simgeselliğin, 3 simgeselliğinin, içinde sayılmalıdır. (Eliade, M. 1999. s.306-307).

Hayat ağacının havuz ve fıskiye şeklinde kompozisyonu, cennet bahçelerinin, ruhun temizliğinin sembolüdür.

Resim 6. Üç Kozmik Düzey. https://uqusturk.wordpress.com/2011/05/17/turk-kulturunde-agac-kultu/. Erişim Tarihi: 21.01.2019.

Üç kozmik düzey yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünden oluşur. Sırasıyla ölüler âlemi, insanlar âlemi ve Tanrılar âlemidir. Ağaç köklerini en uzak derinliklerine kadar toprağa saldığı ve dallarıyla da gökyüzüne uzandığı için sınırsız olarak tasavvur edilir. Bu yönüyle her şeyden önce ağaç, sürekli olarak yeraltı dünyasıyla ve gökyüzüyle temasta olan, bu nedenle de yer ve gök arasında iletişim yolu olan bir varlıktır. Bu doğrultuda hayat ağacı üç kozmik âlem arasındaki bağdır. Bu iletişimi sağlayan "axis mundi" adı verilen kozmik bir direktir. Bu sütun hem gökyüzünü hem yeryüzünü taşımakta, hem de bunları birleştirmektedir. Kaidesi de cehennem adı verilen aşağı dünyaya saplanmıştır. Bu özellikleriyle bu sütun evrenin merkezindedir. Bu iletişimi sağlayan "evrensel sütun" bazen bir dağ, bir merdiven, bir sarmaşık, gökkuşağı çoğu zaman da bir ağaç olmuştur." şeklinde tasvir edilir. (Ağaç, S. Sakarya M. 2015. s. 11).

Pek çok uygarlıkta hayat ağacı Tanrı ile özdeşleştirilmektedir. İslamiyet'te de Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Roma'da ve Yunan'da da Tanrılar ağaç ile simgeleştiriliyordu. Defne Apollon'un simgesiydi.

Hayat ağacı doğurganlığın da sembolüdür. Meşe, köknar, asma, nar, sedir gibi ağaçların doğurganlık gücü olduğuna inanılmıştır. Kısır olan kadınlar bebek sahibi olabilmek için bu ağaçlardan doğurganlık dilerler.

Yakut Türkleri, güz avına çıkmadan önce, orman iyesine sundukları yağı ve eti ateşe atarlar. Onun için çeşitli hediyelerle memnun etmeye çalışırlar. Böyle yaparlarsa, avlarının bereketli geçeceğine inanırlardı. Bu yüzden, ağaçlara renkli çaputlar, bezler ve kıymetli kürkleri bağlayıp, ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizerlerdi. Avcıların koruyucu, diye anılan orman iyesine Yakut Türkleri, Boyanay adını vermişlerdir. Bu iye, ormanda avcılıkla yaşayan ve orada ölen dokuz erkek ve iki kız kardeşini ruhlarından oluşmuş bir iye diye anılır. Belirli ağaçlık bölgeleri Kırım Türklerinin "Balta Tıymez" kabul edip kutsal saymaları, ulu çınarlara yükünmeleri yağmur duasını buralarda yapmaları ağaç kültünün bu yörede yaşadığını göstermektedir. (Kalafat, Y. 1995. s. 56-57).

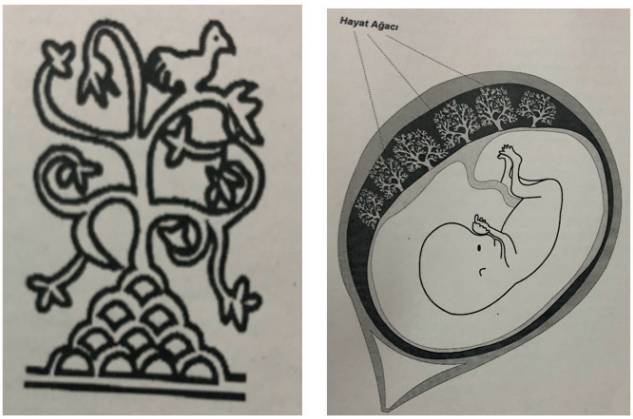

Resim 7. Ağaç Kuş Kompozisyonu, Hayat Ağacı. (Ateş, M. 2001. s. 140-143).

Altay mitolojisine göre, insanlar yeryüzüne gelmeden önce, ruhları gökte bir ağacın dalları arasındaydı. Kayın ağacı Umay anayla birlikte yere inmiş ve tüm insanlar bu ağaçtan doğmuştu. Bu bağlamda ağaç ve kuş kompozisyonları da (plasenta-yumurta) mantıklı bir bütün oluştururlar. Akdeniz'den Asya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada çok eski bir geleneğe göre, kısır kadınlar ağaçların altlarına giderek onlardan dilekte bulunurlar ve çocuk isterlerdi. Ağaç ve kadın arasındaki ilişkiler tüm mitolojilerde plasentadan doğum anlamında kurgulanmış olduklarını görüyoruz. Kibele de yerden bir ağaç koparıp mağarasına götürmüş ve böylece doğacak çocuğunu karnının içine gizlemişti. Doğurganlık gücünün içinde gizlendiği varsayılan bu kutsal ağaçlar; Keltler'de elma, Asurlular'da asma, nar, köknar, sedir ya da meşedir. Elmanın Afrodit'in sembolü olması gibi, şeftali de Ana tanrıçanın sembolüydü. (Ateş, M. 2001. s. 141).

Altay Türklerince kozmik âlemin yaradılışında Kara Han yarattığı bir adaya dokuz dallı bir çam ağacı dikmişti. Bu, dünya üzerinde ilk çamdı. Bu çam Tanrıyı temsil ederdi. Kırgızlar akçakavağı, Yakut ve Ostiyak'lar da kara çamı kutsal kabul ederlerdi. Ardıç dalları ile kadınlar ateşlerini yakar, kötü ruhları kovmak için odaları tütsülerdi. Çünkü kötü ruhlar bu ağacın yanık kokusundan hoşlanmazlardı. (Uraz, M. 1994. s. 195).

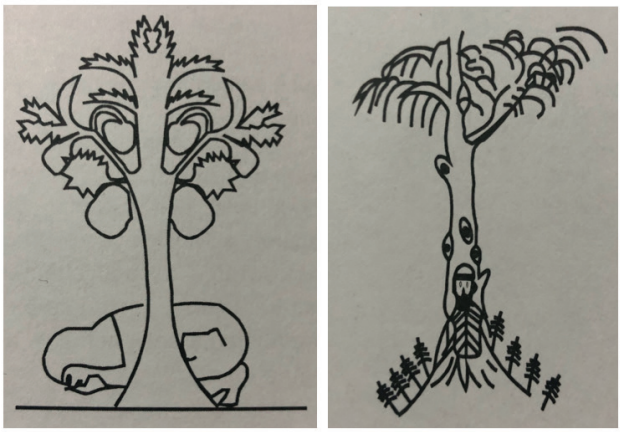

Resim 8-9. Kısır Kadınların Ağacın Altında Çocuk Dilemesi. (Ateş, M. 2001. s. 140-141).

Bu düşüncenin sonucu olarak kadınlar anılan ağaçlardan kısırlıkları engellemeleri, gidermeleri ve doğumlara yardımcı olmaları için bir takım dualarda bulunurlardı. Örneğin karısının çocuğu olmamasını elma ağaçları altında yatmamasına bağlayan bir Asya destanında olduğu gibi, kısır kadınların çocuk doğurabilmek için tek başlarına bir elma ağacının altında dua etmeleri veya yuvarlanmaları gerektiği inancı yaygındı. Orta Asya'da Goldesler'de çocuklarının olmasını dileyen yeni gelinler hayat ağacı işlemeli elbiseler giyerlerdi. Anadolu'nun bazı yörelerinde kısır kadınlar, gövdesinde delik olan bir ağacın içinden geçerler, böylelikle çocukları olacağına inanırlardı; şayet bir kişi bir ağaç keserse artık çocuğu olmayacağına inanırlardı. (Ateş, M. 2001. s. 141-142).

Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Şamanist Yakutlarda ve Altaylılarda tespit edilen ağaç kültüne de rastlanmaktadır. Evladı olmayan Yakut kadını bir nevi çam ağacına tapınarak dua ettiği gibi Beyşehir köylerinden birinde bir ihtiyar ağacın yanında dua ederek ve ağacın altından geçerek çocuk isteyen köylü kadınların bulunduğu görülmüştür. Bu tür durumlarla günümüzde de hala karşılaşılmaktadır. (İnan, A. 1952. s. 11).

Aynı zamanda hayatın, ölümsüzlüğün, gençliğin de sembolüdür. Hayat ağacı hep yeşildir ve canlıdır, bol meyvesi vardır. İnsanlar tarih boyunca hep ölümsüz bir hayat dilemişlerdir. Bu yüzden de sayısız büyü, simya ve tıp reçeteleri yapmışlardır. Tüm bu reçetelerin temelinde hayat ağacı yatar. Hayat ağacı herkesin aradığı, ulaşamadığı, dünyanın merkezinde ulaşılamaz noktada, sadece ayrıcalıklı kişilerin erişebildiği ve meyvesinden yiyip ölümsüz olabileceği bir semboldür.

Hayat ağacı; gücü, kuvveti, kudreti simgelediği için tüm hükümdarların, kralların da sembolü olarak kabul edilir.

SONUÇ

Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutlu mekânlarla ağaçlar arasında bir ilişki kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak, en eski devirlerden günümüze dek Türk toplulukları arasında mabetlerin çevrelerine ve mezarların yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsal kabul edildiğini söyleyebiliriz. Orta Asya ve Anadolu'da yaşamış olan farklı Türk toplulukları arasında görülen kutsal ağaç ile ilgili inanışlar ve bunlara bağlı kültlerce çeşitli benzerlikler arz etmektedir. Bu manada, Türk toplulukları arasında belli ağaçların her yerde kutsal kabul edildiği söylenebilir. (Işık, R. 2004. s.90).

Hayat ağacı figürü, mimari yapılardan, şaman eşyalarına, gündelik eşyalara kadar pek çok alanda, nazardan, kötülükten koruyan, doğurganlığın, sürekliliğin, kutsallığın, sırra erme, mutlak gerçeklik, şansın, ölümsüzlüğün, hastalıktan kurtulmanın, sağlığın, bereketin simgesi olarak kullanılmıştır. Yine hayat ağacına, yağmuru yağdırma, durdurma, güneşin batması, kadınların kolay doğurması gibi bazı fonksiyonlar da yüklenmiştir. Hayat ağacının Tanrının yeryüzündeki sembolü olarak, tam ortasında olduğu kabul edilir. Bu nedenle dilek dileyecek insanlar ağaca çaput bağlarlar. Semavi dinlerde ise cennette yer alan kutsal ağaç olduğuna inanılır. Tüm mitlerde hayat ağacı en kutsal noktalarında konumlandırılmıştır. Ancak her uygarlığın kutsal alanı kendine özeldir. Bu nedenle hayat ağacının tam olarak sabit bir yeri yoktur. Hayat ağacının kökleri cehennemi, gövdesi yeryüzünü, dalları ise cenneti simgeler. Dallarından Tanrı'nın evine ulaşılan, dünyanın en büyük ağacı olarak tasvir edilir.

Ağaçlar kent ekolojisini düzenleyen en önemli faktörlerdir. Yaşanabilir kent kavramı için ağaç vazgeçilmezdir. Sadece kentsel peyzaj olarak değil, iklimin , havadaki oksijen oranının düzenlenmesi, sosyal , ekolojik, rekreasyonel ve estetik açıdan önemlidir. Gezegenimizde yaşayabilmemiz için elzemdir. Atalarımız yüzlerce yıl öncesi ağacı kutsal

sayıp, hayatlarının odak noktasına yerleştirmişlerdir. Bizim de aynı kültürü devam ettirip yaşanabilir bir dünya için, ağacın ekolojik düzende ne derece önemli olduğunu yeniden hatırlamamız gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı eski Türk geleneklerinde ağacın önemi ve yeri vurgulanarak, Türk kültüründe ve mitlerde ağaç ve orman kültü üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Ağaç, Saliha, Sakarya, Menekşe. (2015). Hayat Ağacı Sembolizmi. International Journal of Cultural and Social Studies. Volume 1.
2. Alsan, Sayın Şenay. (2017). Türk Mimari Süsleme Sanatlarında İkonografik Figürler. Ankara. Gece Kitaplığı.
3. Anohin, A.V. (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller. Konya. Kömen Yayınları.
4. Arslan, Seher. (2014). Türklerde Ağaç Kültü Ve Hayat Ağacı. International Journal of Social and Educational Sciences. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi Cilt: 1 Sayı: 1
5. Ateş, Mehmet. (2000). Mitolojiler ve Semboller Ana Tanrı ve Doğurganlık Sembolleri, İstanbul. Milenyum Yayınları.
6. Bayat, Fuzuli. (2007). Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi). İstanbul. Ötüken Yayınları.
7. Bingöl, Yüksel. (1998). İshak Paşa Sarayı. İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları.
8. Buffalo, Garry. Firedancer Sherry.(2007). Şamanların Erk Hayvanları. İstanbul. Okyanus Yayıncılık.
9. Çoruhlu, Yaşar. (1998). Türk İslam Sanatının ABC'si. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
10. Çoruhlu, Yaşar. (2000). Erken Devir Türk Sanatının ABC'si. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
11. Durury, Nevill. (1989). Şamanizm Şamanlığın Ögeleri. Ankara. Okyanus Yayıncılık.
12. Eliade, Mircea. (1999). Şamanizm. Ankara. İmge Kitabevi.
13. ERGİN, Muharrem. (1989). Dede Korkut Kitabı I, TOK Yay. Ankara.
14. Ergun, Pervin. (2011). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
15. Ergun, Pervin. (2010). Türk Kültüründe Ruhlar Ve Orman Kültü. Millî Folklor, 22, Sayı. 87
16. Esin, Emel. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
17. Eskici, Bekir. (2006). Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar Ve Koruma Problemleri. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46
18. Gömeç, Sadettin. (1998). Şamanizm Ve Eski Türk Dini. PAÜ. Eğitim Fak.Derg. Sayı:4
19. Gültepe, Necati. (2015). Türk Mitolojisi Yeni Araştırmalar Işığında. İstanbul. Resse Kitabevi.
20. Güvenç, Bozkurt. (1991). İnsan ve Kültür. Remzi Kitabevi. İstanbul.
21. Harner, Michael (1999). Şamanın Yolu. İstanbul. Dharma Yayınları.
22. Harner, Michael (2014). Şamanik Şifa. İstanbul. Hünkâr Ofset.
23. Hoppal, Mihaly. (2012). Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
24. Işık, Ramazan. (2004). Türkler'de Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler. Elazığ. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 9/2.

25. İnan, Abdülkadir. (1952). Müslüman Türkler'de Şamanizm Kalıntıları. Ankara. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1/4.
26. İnan, Abdülkadir. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
27. İnayet, Alimcan. (2013). Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1/1.
28. Kafesoğlu, İbrahim. (1972). Eski Türk Dini. İstanbul.Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: 3.
29. Kafesoğlu, İbrahim. (1980). Eski Türk Dini. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
30. Kafesoğlu, İbrahim. (1982). Türk Bozkır Kültürü. Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
31. Kafesoğlu, İbrahim. (1983). İstanbul. Türk Milll Kültürü Yayınları.
32. Kalafat, Yaşar. (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
33. Kalafat, Yaşar. (2004). Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm. İstanbul. Yeditepe Yayınevi.
34. Kalafat, Yaşar. (2009). Halk İnançlarından Mitolojiye I, Ankara. Türk Kültürlü Halklarda Halk İnanışları.
35. ÖGEL, Bahaeddin. (1984). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara. Nadir Kitap.
36. Öney, Gönül. (1968). Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Hayat Ağacı Motifi. Belleten, Cilt 32. Sayı. 125.
37. Sarıkçıoğlu E (2002). Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta. Fakülte Kitabevi.
38. SERİN, A. Yasar. (2002). Türk İnanç Geleneğinde Hayat Ağacı Örgesinin Kullanım Şekli ve Günümüze Uyarlanması. Sivas. Altıncı Şehir Dergisi. Sayı. 8.
39. Sııkala Anna Leena. (2008). Şamanik Bilgi Ve Mitsel İmgeler. Millî Folklor. l 20, Sayı 77
40. TANYU, Hikmet. (1975). Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar. Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı
41. Yayın, Nerin. (2008). Efsanevi Hayat Ağacı: Munar. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Sayı 1.
42. Yörükan, Yusuf Ziya. (2005). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm. Ankara. Ötüken Yayınları.
43. Yücel, Erdem. (2000). İslam Öncesi Türk Sanatı. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
44. https://ekstrembilgi.com/sanat/turk-minyatur-sanatinda-cennet/ Erişim Tarihi: 21.01.2019.
45. https://uqusturk.wordpress.com/2011/05/17/turk-kulturunde-agac-kultu/. Erişim Tarihi: 21.01.2019.
46. http://www.divrigiulucamii.com/tr/Cennet_Kapi_4.html Erişim Tarihi: 22.01.2019.
47. http://www.mustafagurelli.com/ Erişim Tarihi: 23,01,2019
48. http://hayatagacidergisi.com/guncel/ Erişim Tarihi: 23.01.2019
49. http://hayatagacidergisi.com/guncel/ Erişim Tarihi: 23.01.2019
50. http://aktuelarkeoloji.com.tr/urartu-rituelleri-krallik-eliyle-islenen-bir-koylu-dini. Erişim Tarihi: 24.01.2019.
51. https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/08/bezeklik-magarasi-uygur-turk-resimleri.html

1954 Milletvekili Genel Seçimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı[1]

Ayşe AYDIN[2]

CHAPTER 68

[1] Bu çalışma Ayşe Aydın'ın "Celal Bayar Dönemi Genel Seçimleri ve TBMM(1950-1960), Ankara 2010"adlı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

GİRİŞ

Bir devlette ülkeyi yönetenlerin, yönetilenler tarafından belirlendiği ve yetki verildiği şeklinde tanımlanan seçimin, Türkiye'de tarihçesi oldukça eskiye dayanmaktadır. Buna rağmen millet iradesinin tam anlamıyla gerçekleştiğini iddia etmek oldukça zordur. Bunda ülkenin içinde bulunduğu şartların da bir hayli etkisi vardır. Türkiye 1945 yılından itibaren çok partili siyasi hayata geçme kararı aldı. İktidarı kaybetmek istemeyen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), çok partili siyasi hayatın ilk erken seçim kararını alarak 1946 yılında millet vekili genel seçimleri yapıldı.1946 milletvekili genel seçimleri, şaibeli seçimler olarak siyasi hayatımızda yerini aldı. Halbuki demokratik rejimlerde yönetim yetkisinin kaynağı, dolayısıyla meşruiyetin temeli sayılan seçimlerin tam anlamıyla millet iradesini yansıtması gerekir.

1946 milletvekili seçimleriyle meclise giren Demokrat Parti (DP) muhalefetiyle ve CHP İktidarı, dört yıllık bir dönemde çıkarılan kanunlar, sert ilişkilerle, seçim kanununda yapılan değişikliklerle 1950 milletvekili genel seçimlerine gidildi. Bu seçimle, 27 yıllık CHP iktidarının yerine DP geldi. DP İktidarının dört yıllık faaliyetlerinden sonra 1954 milletvekili genel seçimleri yapıldı. 1954 milletvekili genel seçimleri iktidar ve muhalefet için oldukça önemli oldu. İktidar ilk kez dört yıllık icraatlarının değerlendirmesini, ana muhalefet partisi başta olmak üzere diğer muhalefet partileri de iktidara yönelik eleştirilerinin halka ulaşıp ulaşmadığını görmek istedi.

1954 milletvekili genel seçimlerine yönelik hazırlıklar tamamlandıktan sonra 2 Mayıs'ta gerçekleştirilen seçime dört siyasi parti ve bağımsızların katılmasına rağmen iktidardaki DP, seçimlerden ezici bir çoğunluk kazanarak galip çıktı. X. Dönem milletvekilleri meclisteki görevlerine başladıklarında büyük bir çoğunluğunun oldukça genç ve üniversite mezunu olduğu görüldü. Ağırlıklı olarak da hukukçu ve doktor milletvekilleri çoğunluğu oluşturdu. Bu dönemin toplumsal yapısını seçilen milletvekillerinin profillerinde görmek mümkündür. Seçmen, kanunları iyi bildiğine inanmasından ve kendi hakkını da mecliste iyi savunacağını düşünmesinden dolayı ilk önce hukukçular, arkasından doktorlar daha sonra da iktidarın dört yıllık faaliyetlerinden dolayı mimar ve mühendisler üzerine yoğunlaşmıştı. Daha sonraki dönemlerde teknokrat olarak da adlandırılan bu milletvekillerinin de ilk yoğunlaştığı dönemdir. Ayrıca DP'nin iktidarları boyunca en fazla destek gördüğü kitle tarımda yaşanan gelişmelerden dolayı üretici kesim oldu.

1. 1954 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ ÖNCESİ SİYASİ PARTİLERİN DURUMU

1950-1954 yılları arasında DP iktidarı, ABD yardımlarının büyük bir çoğunluğunu tarım kesimine aktararak kırsal kesimin kendisine olan desteğini sürdürmeye çalıştı. Bu dönemde iklim şartlarının iyi gitmesinden dolayı üretimin artması, dış yardımların ve mevcut kaynakların yerinde kullanması sonucu önemli bir kalkınma hızına ulaşıldı. II. Dünya Savaşı nedeniyle oldukça düşmüş olan milli gelirde önemli bir artış oldu. Ayrıca yerli sermayeye tanınan geniş haklar, demokratik düzenlemeler sayesinde, iktidar büyük halk kitlesinin desteğini almayı başardı. Bütün bu gelişmelerden dolayı bu dönem DP'nin *"Altın Yılla*rı" ya da *"Altın Çağı"* olarak nitelendirildi[1]. İktidarın bu şanslı durumunu, başta CHP olmak üzere diğer muhalefet partileri için söylemek zordu.

DP iktidarı ile ana muhalefet CHP arasındaki mücadele, CHP'ye ait gayrimenkul başta olmak üzere bütün mallarını hazineye devredilmesiyle daha da sertleşti. CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi'ne de iktidar tarafından el konuldu. CHP, maddi bakımdan ve teşkilat anlamında oldukça zor duruma düşürüldü. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, ken-

[1] Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix Yayınları, 2004, s. 340-341.

dilerinin hırsız duruma düşürüldüğünü belirtti. İnönü, bu işin mahkemede değil mecliste halledilmesi gerektiğini belirterek iktidarın CHP'ye karşı yaptığı bu uygulamanın anayasanın ihlali olduğunu ifade etti[2]. İnönü'ye göre; DP, çok partili hayatı hazmedemeyen ve partizanca hareket eden bir parti olarak muhalefete hiçbir şekilde tahammül edemeyen bir konumdadır[3]. DP'nin bu uygulamaları 1954 milletvekili genel seçimlerine muhalefetsiz girmek için gerçekleştirdiği uygulamalar olarak değerlendirildi[4].

2. 1954 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ ÖNCESİ SİYASİ PARTİLERİN SEÇİMLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

İktidar partisi DP ve başta CHP olmak üzere muhalefette 1953 yılının son aylarından itibaren seçime yönelik söylemlerde bulunmaya başladı. Başbakan Menderes, 21 Kasım 1953'te Samsun'da halka hitaben yaptığı konuşmada seçimlerin 4-5 ay içerisinde yapılabileceğini belirtti[5]. CHP de 23 Kasım'da İstanbul'da Fatih semtinde eski başbakanlardan Şemseddin Günaltay tarafından düzenlenen mitingde benimsenen prensiplerin, 1954 seçim propagandalarının temelini oluşturacağı ifade etti. DP iktidarının, 8 Aralık'ta meclis grubunda yaptığı müzakereler sonucunda CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi kararı iktidar ile muhalefetin arasındaki gerginliği bir hayli artırdı. Kararı 10 Aralık'ta değerlendiren CHP bir bildiri yayınlayarak, bu kararın hukuk prensiplerine aykırı ve seçime yönelik bir düzenleme olduğunu iddia etti[6]. CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi TBMM'de 14 Aralık'ta görüşüldü ve oy çokluğu ile kabul edildi. Bu da mevcut durumu daha da gerginleştirdi ve CHP'liler meclisi terk etti[7]. 1954 milletvekili genel seçimleri öncesi dönem dönem iktidar, itidalli söylemlerde bulunsa da aldığı kararlar, çıkardığı kanunlar ve uygulamalar başta ana muhalefet olmak üzere muhalefetteki partiler tarafından oldukça sert eleştirilmesine sebep oldu. Muhalefetin bu konuda tamamen haksız olduğunu iddia etmek de biraz zordur. Çünkü DP, dört yıllık iktidarının sonlarına doğru muhalefette bulunduğu yıllardaki demokrasi söylemlerinden giderek uzaklaştı ve demokrasinin de sınırları olması gerektiğini savunmaya başladı.

2.1. DP'nin seçime yönelik çalışmaları

1954 milletvekili genel seçimlerine giderken DP İktidarı, muhalefetteki siyasi partilere nazaran daha rahat bir konumdadır. Bunda dört yıllık iktidarları döneminde seçmenin memnuniyetini kazanacak pek çok faaliyette bulunmaları etkili oldu. İktidar, iç politikada yerini sağlamlaştırmak ve seçmenin oylarını alabilmek için işçilere grev hakkı tanıdı ve haftalık ücretli tatili kanunlaştırdı. Memurlara seçim öncesinde fazladan üç maaş verme kararı aldı. Dört yıllık iktidarı döneminde çiftçiye traktör dağıtımına hız vererek tarımda makinalaşma konusunda ciddi bir yükselme yaşanmasına vesile oldu. Tarım ve hayvancılıkla ilgili alınan vergiler kaldırıldı. Çiftçiye kredi sağlandı. Özellikle şeker ve çimento sanayinde büyük gelişmeler meydana geldi. Ekonomik alandaki gelişmelerin yanında sağlık, eğitim, ulaştırma alanlarında da halka götürülen hizmetler büyük bir memnuni-

---

[2] Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)Tutanak Dergisi (TD), Dönem IX, Cilt, 26,s.16-17.
*Metin içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları,1920-1945 tarihleri arasında Zabıt Ceridesi, 1945-15 Şubat 1954 tarihleri arasında Tutanak Dergisi,1954-1960 yılları arasında da tekrar zabıt Ceridesi şeklinde kullanıldığı için aslına uygun yapıldı.

[3] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.01-43.253.5.

[4] Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.125-127;Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXIV/71, Temmuz 2008, s. 355.

[5] Tekin Erer, On Yılın Mücadelesi, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963,s.178-179.

[6] Erer, a.g.e. s.181-183.

[7] TBMM TD, Dönem IX, Cilt 26,s.160-166.

yet ortaya çıkardı[8].Ayrıca, DP'nin iktidarının ilk günlerinde ezanın tekrar Arapça okunmasına izin veren kanunu çıkarması, sosyal barışın sağlanması için muhalefetin oldukça sert eleştirisine rağmen genel af çıkarması, iktidara karşı duyulan memnuniyeti bir kat daha artırdı[9]. Hükümetin, basın üzerindeki denetimini hemen hemen bütünüyle kaldırır nitelikteki oldukça demokratik Basın Kanunu çıkarması bir başka memnuniyet konusu oldu.25 Temmuz 1951'de oy çokluğu ile kabul edilen Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılması ve Anıtkabir'in inşaatını hızlandırarak 10 Kasım 1953'te, Atatürk'ün naaşının oraya nakledilmesi halkın iktidara karşı memnuniyetini artıran bir başka gelişme oldu[10]. Dış politikada da Kore Savaşı'na asker göndermesi daha sonra da 1952'de Türkiye'nin NATO'ya dahil olması, iktidar partisinin seçmenler gözündeki prestijini bir kez daha yükselti[11]. Seçim öncesinde, DP İktidarı, geniş tabana dayalı ekonomik kalkınma politikasını daha da genişletti.

1954 milletvekili genel seçimleri öncesinde başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinin DP iktidarına karşı iş birliği yapmaya yönelik girişimlerinin yapıldığı dönemlerde, iktidarda bu iş birliği girişimlerini oldukça sert bir şekilde eleştirdi. Bu konuda tartışmalar sürerken, TBMM'de, Ceza Kanunu'nda yapılan bir değişiklik nedeniyle konuşma yapan Başbakan Adnan Menderes, *"Telaşları nedir? suya düşmüş gibi neden birbirlerine sarılıyorlar...niçin kitapsızlar gibi kitaplarını bir yana bırakarak ...bir taarruz cephesi meydana getirmek istiyorlar"* dedi[12]. Başbakan Menderes konuşmasını yaparken CMP'li Osman Bölükbaşı oturduğu yerden bağırarak "*Menderes, bu mevzuda dertlisin, bir kanun çıkar da iş birliğine mani ol, rahat et,"* diye tepki gösterdi[13].

Başbakan Adnan Menderes, 1954 milletvekili genel seçimi için ilk konuşmasını 19 Nisan'da, Erzurum'da yaparak seçim kampanyasını başlattı. Menderes, konuşmasında dört yıllık iktidarlarının faaliyetlerinden söz etti. Ayrıca gittiği yerlerde zaman zaman açılışlar da yaparak halkın DP'ye temayüllerini daha da artırmaya çalıştı. Başbakan ayrıca muhalefetin kendisine ve DP'ye yaptığı ağır eleştirilere de oldukça sert bir dille cevap verdi[14]. Başbakan daha sonra seçim kampanyasına Rize, Trabzon, Giresun, İzmir'de halka hitap ederek devam etti.1954 milletvekili genel seçimlerinin propaganda çalışmalarına o dönemin kanunlarının ve teamüllerinin izin vermesine bağlı olarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar da katıldı. Yurt gezilerine çıkan Bayar,19 Nisan'da Bandırma'da bir konuşma yaptı. Bayar konuşmasında; ordunun durumundan bahsederek DP iktidarının faaliyetlerinden dolayı orduda meydana gelen gelişmelerden ve Türk ordusunun bugün dünyanın en kuvvetli ordularından biri haline geldiğinden bahsetti. Bayar aynı günün öğleden sonrasında Susurluk'ta halka hitap etti ve onlara "1*950 öncesinde mi daha mutluydunuz şimdi mi daha mutlusunuz sorusunu sormuş ve halktan kıyas edilemez, şimdi daha mutluyuz,"* cevabını aldı. Daha sonra Mustafakemalpaşa'da seçmene hitap eden Bayar, herkesin elini vicdanına koyarak vicdanının sesini dinleyerek oylarını kullanmalarını istedi[15]. Bayar ana muhalefet partisinin liderinin yabancı sermaye kanununa yönelik sert eleştirilerini ve kanunun kapitülasyon niteliğini taşımadığını belirttikten sonra adı geçen kanunla ilgili sarf ettiği şu cümlelerin oldukça manidar olduğu kanaatindeyiz: "*eğer bu suçlamaların bir tanesinin gölgesini bile görmüş olsaydım değil iktidarda benim kurduğum partinin bulunması, ikti-*

---

8 Albayrak, a.g.e.,s.191;Eroğul,a.g.e.s.130,136-138.

9 Erer,a.g.e.s.47; Albayrak ,a.g.e.s, s.251;Eroğul,a.g.e.s.141-143;Zafer, 15 Temmuz 1950 ;Ulus,15 Temmuz 1950.

10 TBMM TD, Dönem IX,Cilt ,8,s.1-3,322-324.

11 Albayrak,a.g.e. s.410,417.

12 TBMM ZC, Dönem IX, CİLT 29 , s.427-428.

13 TBMM ZC, Dönem IX, CİLT 29, s.427-428.

14 Zafer, 21,22,23,24,25 Nisan 1954.

15 Erer, a.g.e,s.216-227.

darda öz oğlum olsaydı onu millete parlamentoya şikâyet *eder, yakasından tutup sandalyesinden indirirdim. Bizim Atatürk'ten aldığımız devlet terbiyesinin icabı budur."* Bayar seçim kampanyası sürecinde basında, Başbakan Menderes kadar hatta bazen Menderes'ten fazla yer aldı. Her ne kadar son dört yıldaki popülerliği Menderes'in bir hayli artmış olsa da Bayar'ın DP içinde hala en etkili siyasi aktör olduğunun göstergesiydi[16]. Ayrıca DP, seçime yönelik propaganda çalışmalarında *"milli irade"* kavramını sürekli ön planda tuttu.

DP iktidarı, 1954 milletvekili seçimi öncesi bir seçim beyannamesi yayınlamadı. DP, seçim stratejisini, kendilerine muhalefet partileri tarafından yöneltilen suçlamalara cevap vermek, yaptıkları icraatları halka anlatmak ve tamamlanan eserlerin açılışlarını yapmak üzere kurdu. DP, halkın aklında kalacak *"yaptıklarımız yapacaklarımızın teminatıdır"*, *Işık, okul, su, yolumuz köye doğru"* gibi sloganları da kullanmayı ihmal etmedi[17]. DP'nin seçim stratejilerinden biri de, CHP'ye yakın ve CHP'li görünen kamuoyu tarafından tanınan kimseleri parti bünyesine almak oldu. Bunlardan Hikmet Bayur, DP Manisa milletvekili adayı oldu. İkincisi operatör Doktor Kara Kemal, İstanbul'dan DP listesinde yer aldı. Bu isimler CHP tarafından şaşkınlıkla karşılanmış ancak asıl şok yaşadıkları isim ise ünlü İstanbul valisi, CHP'nin Manisa milletvekili ve CHP lideri İnönü'nün yakın dostu olan Dr. Lütfi Kırdar'ın DP listesinde yer alması oldu[18]. DP İktidarı, dış politikadaki başarılarını da seçim kampanyalarında ve propagandalarında kullanmayı ihmal etmedi. Özellikle Türkiye'nin NATO'ya girişini *"Yapayalnızdık şimdi cihan bizimledir"* cümlesiyle dile getirdiler[19]. DP iktidarı, milletvekili genel seçimleri öncesinde halkla daha içiçe olma politikasıyla daha çok halk kitlelerinin gönlünü kazandı.

29 Nisan'da seçim yasağı başlayacağından dolayı DP seçim propagandasının son günü diğer muhalefet partileri gibi yani 28 Nisan'da İstanbul'da Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar, Taksim'de halka hitaben konuşmalarını yaptı. Taksim'de Cumhuriyet Meydanı'nda iki saat konuşma yapan Başbakan Menderes, ağırlıklı olarak ana muhalefet partisi lideri İnönü'yü sert bir şekilde eleştirdi. Menderes seçime yönelik iyi temennilerle konuşmasını tamamladı[20].

2.2. CHP 'nin seçime yönelik çalışmaları

CHP'ye göre 1950 milletvekili genel seçimlerinde seçmen hata yaptı ve bu hatasını 1954 seçimlerinde düzeltecekti. Ayrıca CHP ilk kez muhalefet partisi olarak bir seçime katılacaktı. Dolayısıyla seçime yönelik nasıl bir strateji takip edeceği oldukça önemli oldu. Bu nedenle seçimden hemen önce 25-27 Şubat 1954'te Üçüncü Olağanüstü Kurultay düzenleyerek milletvekili adayları ve seçimle ilgili değerlendirmeler yaptı. Ayrıca diğer partilerle iş birliğine girebilecekleri kararını aldı[21]. 28 Mart'ta, milletvekili aday listesini açıklayan CHP, daha sonra da diğer siyasi partilerden önce seçim beyannamesini yayınladı. CHP Beyannamesinde önce birlik beraberlik mesajları verdi arkasından da DP iktidarının faaliyetlerini eleştirdi. Beyannamede hayat pahalılığına da vurgu yapılarak ürünlerin ucuzlatılmasının iktidar tarafından vaat edilmesine rağmen tam tersi pahalılaştığı ifade edildi. Ayrıca, iktidarın Kore'ye asker göndermesi de beyannamede eleştirilerek memleketin mukadderatını ilgilendiren hayati konularda iktidarın meclise danışmadan hareket ettiği belirtildi. Daha sonra da iktidara geldiklerinde anayasada değişiklik yapacaklarını,

---

16 Yılmaz, a.g.m.s.545.

17 Esra Keloğlu İşler, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 24,Kış-Bahar 2007,s.111-128.,s.117

18 Erer,a.g.e.s.230.

19 Keloğlu İşler, a.g.m.s.117.

20 Erer, a.g.e.s.226-228.; Yılmaz, a.g.m.s.545-547.

21 Erer,a.g.e.s.179-180; Hikmet Bila , Cumhuriyet Halk Partisi (1919-1999),İstanbul ,Doğan Kitapçılık,1999; Albayrak ,a.g.e,s.492.

anayasa mahkemesi kuracaklarını, ordu ve adaleti siyasetin dışında tutacaklarını, üretimi artıracaklarını, özel teşebbüsü destekleyeceklerini, işçilerin sosyal haklarıyla ilgileneceklerini, eğitime, özerk üniversite kuracaklarını vaat etti[22]. CHP seçim beyannamesinde, dış politikada da barışçı bir politika izleyeceklerini belirtti. Beyannamenin sonunda ise CHP, seçimin, millet ve memleket için hayırlı olması temennisinde bulunuldu.

DP iktidarının, TBMM'de 1954 milletvekili genel seçimlerinin 2 Mayıs'ta yapılmasını teklif etmesi ve muhalefet partilerinin de bunu tasdik etmesi üzerine seçim startı verildi[23]. 13 Mart'ta CHP bir tebliğ yayınlayarak CMP ve diğer siyasi partilerle iş birliği yapacağını, hukuk teminatının sağlanması ve rejimin selameti için bunun faydalı olacağını belirtti. Seçimlerde iş birliği yapacak olan CHP-CMP oluşturacakları ittifaka partilerinin isimlerine dayanarak Halkçı-Milletçi Mihveri adı verildi. CHP ilk etapta iş birliğine yönelik girişim faaliyetlerine CMP ile görüşerek başladı. Muhalefet partilerinin seçime iş birliği içerisinde girmeye yönelik faaliyetleri kendi partileri içinde, basında ve iktidar tarafından tepkiyle karşılandı. CHP ve CMP arasında yapılan görüşmeler 19 Mart'ta herhangi bir sonuca ulaşmadan sona erdi[24]. DP ve CHP, milletvekili adaylık yoklamalarını 28 Mart'ta yaptı.1954 milletvekili adaylığı içinde dönemin şartları içerisinde her iki partiye de toplam on dört bin gibi rekor bir müracaat oldu[25]3 Nisan 1954'te CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, İstanbul'da yaptığı basın toplantısında iktidara geldiklerinde kanunun her yerde egemen olacağından, iktidar partisinin partizanca davrandığından, radyoyu iktidarın politikalarının aleti yapmayacaklarından bahsetti. Gülek, 4 Nisan'da Bursa'da yaptığı konuşmada cumhurbaşkanı aleyhinde eleştirilerde bulundu. CHP Genel Sekreteri, parti genel başkanından önce seçim konuşmalarını yapmaya başlamıştı. CHP, seçim propagandasında iktidar partisinin ekonomik başarısızlığından da çok sık söz etti. *"ucuzluk vaad ettiler pahalılık getirdiler"* çok sık kullandıkları cümle oldu. Ayrıca CHP'nin ileri gelen isimlerinden Nihat Erim de Başbakan Menderes'i Arjantin Diktatörü Peron'a benzeterek demokrasi anlayışı açısından oldukça sert bir şekilde eleştirdi[26].

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 1954 milletvekili genel seçimleri için ilk konuşmasını 9 Nisan'da Malatya'da yaptı. Böylece CHP'nin seçim kampanyasını da başlatmış oldu. İnönü, Malatya'yı seçmesinin gerekçesini hem seçim bölgesi hem de dört yıllık DP iktidarından en fazla eziyet gören il olmasından kaynaklandığını belirtti. İnönü, DP iktidarının partizanca hareket ettiğini, anayasa mahkemesinin kurulması gerektiğini, ülkeye demokrasiyi kendilerinin getirdiğini ve kısa sürede de eksikliklerini tamamlayacaklarını ifade etti[27]. 11 Nisan'da Adapazarı'nda konuşma yapan İnönü, seçimleri CHP'nin kazanacağını, memleketin önemli görevlerinin kendilerini beklediğini belirttikten sonra herhangi bir ayrım gözetmeden bütün halkı kucakladığını ifade etti[28]. Adapazarı'ndan İstanbul'a geçen CHP Genel Başkanı İnönü, 13 Nisan'da Taksim'de halka hitap etti. Bu konuşmasında vergilerden bahseden İnönü, iktidara geldiklerinde bir defaya mahsus olmak üzere vergi cezalarının alınmayacağını söyledi. 15 Nisan'da Balıkesir'de açık hava toplantısında konuşan ve seçmenlerine hitap eden İnönü, son günlerde çıkarılan Yabancı Sermaye Kanunu ve Petrol Kanunu'ndan bahsetti. Ayrıca iktidar partisinin partizan uygulamalarından söz ederek, Balıkesir'den İzmir'e gitti ve burada seçmenlerine uzun bir konuşma yaptı. Hâkimler teminatından, radyo üzerindeki iktidar uygulamalarından, partizanlıktan, ikti-

---

22 1954 CHP Seçim Beyannamesi, Ankara 1954, s.3-6.

23 TBMM ZC, Devre IX,CİLT 29,s.427-428.

24 Cumhuriyet,13 Mart 1954,Erer, a.g.e.s.206-207.

25 Cumhuriyet, 28 Mart 1954

26 Albayrak ,a.g.e.s.,s.254-255.

27 BCA,030.01/43.253.5.

28 Erer, a.g.e.s.,210-211.

dara geldikleri takdirde grev meselesini kabul edip uygulayacaklarından söz etmiştir[29]. Bütün bunlara rağmen CHP, tek parti dönemindeki olumsuz imajını değiştirmek için en küçük bir çaba sarf etmedi. İktidarın karşısına alternatif bir politikayla çıkamadı.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakan Adnan Menderes'in 19 Nisan'daki konuşmasına 21 Nisan'da Niğde'de cevap verdi ve savaş meydanlarından geldiğini, kendisini kolay kolay hiçbir şeyin yıldıramayacağını DP'nin iktidarı kaybetme korkusunun oldukça büyük olduğunu başbakanın Erzurum konuşmasında kendisine hiç cevap verilmediğini oysa cevapların verilmesi gerektiğini halkın ancak böyle aydınlanmasının mümkün olduğunu oylarını da ona göre kullanacaklarını belirtti. 29 Nisan sabahından itibaren 2 Mayıs akşamına kadar her çeşit yazılı ve sözlü propaganda yapılması yasaklandığı için liderler Ankara'ya dönerek seçim gününü beklemeye başladılar[30].

2.3. CMP'nin seçime yönelik çalışmaları

DP'den ayrılanlar tarafından 20 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi (MP)'nin genel başkanlığına da Mareşal Fevzi Çakmak getirildi[31]. MP 14 Mayıs 1950 milletvekili genel seçimlerinde yaşadığı talihsizliklerden dolayı önemli bir başarı elde edemedi. MP, kurulduğu andan itibaren basının ve siyasi partilerin yoğun eleştirilerine maruz kaldı. DP İktidarı da, MP'yi dini siyasete alet etmekle itham etti[32].

MP dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle cumhuriyet savcılığı tarafından açılan dava sonucunda 27 Ocak 1954'te kapatıldı. 10 Şubat 1954 parti ileri gelenleri tarafından Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) kuruldu[33]. CMP Genel Başkanlığına Ahmet Tahtakılıç getirildi. Yeni kurulan CMP kurulur kurulmaz 1954 milletvekili genel seçimleriyle karşı karşıya kaldı. Tahtakılıç, partilerinin seçime katılmasının, seçim mücadelesine azami ciddiyet kazandıracağını belirtti[34]. CMP 12 Mart 1954'te bildiri yayınlayarak seçimlerde muhalefete iş birliği çağrısında bulundu. CMP'nin kurucularından ve eski milletvekillerinden General Sadık Aldoğan muhalefet partileri arasında iş birliği yapılmazsa *"ceberrut rejimin yıkılmasını temin edemeyiz,"* diyerek partilerarası iş birliğinin gerekliliğini dile getirdi[35]. CMP Genel başkanı Ahmet Tahtakılıç ile CHP lideri İnönü arasında iş birliğine yönelik görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde CMP, teşkilatlarının bulunduğu 43 ilde ortak liste çıkarılmasını, milletvekili adaylarının yarı yarıya gösterilmesini ve seçim masraflarının CHP tarafından karşılanmasını teklif etti ama CHP lideri bunu kabul etmeyerek CMP'ye %30'luk bir hak tanıdı. CHP'nin teklifi üzerine konuşan Osman Bölükbaşı; *"başka bir partinin listesine bir sığıntı gibi giremeyeceklerini belirterek,"* muhalif partilerin iş birliğinin daha ciddi esaslara bağlanması gerektiğini belirtti[36].

CMP Genel Başkanı Tahtakılıç, bir bildiri yayınlayarak seçimlerde iş birliğinin eşit şartlarda yapılmasını, eğer iş birliği cephesi seçimlerde kazanırsa yeni meclisin kurucu meclis tayin edilerek anayasada gerekli değişiklikler yaptıktan sonra kendini fesh ederek seçimleri yenilemesini iş birliğinin bir ön şartı olarak sunmuş iş birliğinin biran önce gerçekleşmesini istemişti[37]. İki parti arasında iş birliği görüşmeleri bir süre daha devam etti. Genel Başkan Tahtakılıç ve CMP ileri gelenlerinden eski Afyonkarahisar Milletvekili

[29] Erer, a.g.e.s.211-214.

[30] Yeni İstanbul, 28 Nisan 1954.

[31] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İstanbul: İletişim Yayınları 1998, 712-713.

[32] TBMM TD, Dönem X, Cilt 23,s.207-209.

[33] Cumhuriyet Millet Partisi: CMP Ana Nizamnamesi , Ankara, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik ,A.O,1954,S.4-8.

[34] Yeni Sabah, 21 Şubat 1954.

[35] Cumhuriyet, 1,6 Nisan 1954; Yeni Ulus, 13 Mart 1954.

[36] Yeni Sabah , 3 Mart 1954

[37] Cumhuriyet , 13 Mart 1954.

General Sadık Aldoğan, CHP ileri gelenleriyle görüşmeler yapmışlardı. Ancak bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamadı ve iş birliği gerçekleşmedi[38]. Bu gelişmeler üzerine CMP Genel Başkanı Tahtakılıç, seçimlere tek başlarına gireceklerine yönelik açıklama yaptı. CMP Nisan ayının başından itibaren milletvekili adaylarını belirlemek için yoğun bir çaba içerisine girdi [39].

1954 seçim kampanyalarının başlaması üzerine CMP, 1954 milletvekili genel seçimlerini bir rejim davası olarak gördüğünü belirtti. Seçim kampanyasında konuşma yapan Osman Bölükbaşı, *"ne tek parti zihniyetinden vaz geçtiler, ne tek parti zihniyetine mesnet olan kanunları kaldırdılar"* diyerek DP iktidarını eleştirdi. Bölükbaşı, seçime yönelik miting konuşmalarında, CHP Genel Başkanı İnönü'den övgüyle söz ederken, Başbakan Menderes'i ve hükümeti ağır bir dille eleştirdi. Bölükbaşı, ayrıca bir günde 36 kanun çıkardıklarını, İnönü'ye yapılan eleştirileri doğru bulmadığını da ifade etti. Bu durum resmiyette her ne kadar gerçekleşmemiş olmasına rağmen CHP-CMP ittifakının gizli bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Bölükbaşı yaklaşık dört saat konuşma yaptığı Konya Mitinginde İnönü'den *"kahraman"* olarak söz etti. CMP'nin Taksim mitinginde konuşan Fuat Arna da DP'nin uygulamalarını "*sahte demokrasi*" olarak nitelendirdi ve çıkardığı kanunlarla da yeni bir diktatörlüğün temellerinin atıldığını iddia etti. Aynı toplantıda konuşan Sadık Aldoğan 2 Mayıs'ta verilen oylarla ya diktatörlüğün yıkılacağını ya da yaşatılacağını dile getirerek vatandaşların siyasi haklarının anayasa ile teminat altına alınmadığından yakındı[40]. CMP seçim beyannamesini yayınladı[41]. *"Aziz Vatandaş"* hitabıyla başlayan beyannamede iktidarın baskısından, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin tahrip edildiğinden, anayasa mahkemesi ve yüksek hâkimler meclisi gibi kurumların oluşturulmasının gerekliliğinden ve mevcut seçim sisteminin değiştirilmesi gerektiğinden söz edildi. Ayrıca CMP seçim beyannamesinde ülkenin savaş ve ihtilal idaresi altında yönetildiğini iddia ederek hayat pahalılığından söz etmiş ve kendilerine oy verilmesini istemiştir[42]. CMP, seçim beyannamesini *"son sözümüz: bu memlekette söz, mutlaka milletin olacaktır,"* cümlesiyle bitirdi. CMP'ne ülke genelinde milletvekili adaylığı için 1273 müracaat oldu.11Nisan'da da milletvekili aday listesini Yüksek Seçim Kurulu'na verdi.

2.4. TKP'nin seçime yönelik faaliyetleri

Türkiye Köylü Partisi (TKP), kuruluşundan* itibaren iktidar partisinden çok muhalefet partilerini eleştirdi. DP iktidarının kendince doğru ve yararlı gördüğü icraatlarında hükümetin yanında yer almakta tereddüt etmedi. DP ile TKP arasında ilişkiler bu şekilde normal seyrinde devam ederken partinin 1953'teki Malatya il Kongresi'nde, TKP'lilerin, iktidar partisinin kurucularını ve başbakanı ağır bir dille eleştirmesi üzerine gerildi[43].

TKP, muhalefet partilerinin DP İktidarına karşı iş birliği yaparak milletvekili genel seçimlerine birlikte girme fikrine bir tebliğ yayınlayarak cevap verdi. TKP, iş birliği içerisine girmesinin tüzük ve programına aykırı olduğunu, CHP ve CMP ile iş birliğine girmesinin mümkün olmadığını belirterek başlangıçta kısmen de olsa katıldığı görüşmelerden çekil-

[38] Zafer, 14-16 Mart 1954; Erer,a.g.e.s.207;Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Hatıralar, Ankara,21.yy Yayınları ,2001,a.g.e.s.559-561.

[39] Cumhuriyet,6,13 Nisan 1954.

[40] Yeni Sabah,25 Nisan 1954.

[41] Cumhuriyetçi Millet Partisinin seçim Beyannamesi ,Ankara, yıldız Matbaası,1954.

[42] Yeni Sabah, 28 Nisan 1954; Cumhuriyet, 28 Nisan 1954; Yeni İstanbul, 21 Nisan 1954.

[43] *DP iktidarının ilk yılında Adana İl Kongresinde meydana gelen hadiselerden dolayı partiden istifalar yaşandı. Basında da istifa edenler tarafından yeni bir parti kurulacağına yönelik söylentiler dolaştı. Ancak yeni parti bir yıl sonra 19 Mayıs 1952'de Türkiye Köylü Partisi adıyla kuruldu. Partinin yayın organı olarak da Teşkilat Gazetesi çıkarılmaya başlandı. Erer, a.g.e. s.109; Tunaya, a.g.e. s.744, 746-748.
BCA,030.01/55.338.9-4

di[44]. TKP, bu konuda daha sonraları yaptığı açıklamalarda *"başka bir partinin listesine bir sığıntı gibi giremeyeceklerini"* ifade ederek muhalif partilerin iş birliğini daha ciddi esaslara bağlanması gerektiğini söyledi[45].

TKP, 1954 milletvekili genel seçimleri öncesinde DP ve CHP'nin büyük harcamalar yaptıklarını, partilerinin ise dava misyonu taşıdığından 19 ilde aday göstereceklerini ifade etti. Böylelikle TKP, Türkiye'nin tamamından ziyade belirli bölgelerde aday göstererek seçim stratejisini bunun üzerine kurdu. Seçim propagandalarında da daha çok köylü kesiminin sıkıntıları üzerinde durdu. Milletvekili aday listesinde ise daha çok emekli asker, doktor ve çiftçilerin bulunması dikkati çekti. Seçim öncesi bütün siyasi partilerin üzerinde yoğunlaştığı il İstanbul oldu. Hem nüfus oranının yüksek olmasından dolayı çıkarılacak milletvekili sayısının fazlalığı ve seçimin kaderinin belirlenmesinde önemli olduğu için partiler bu konu üzerinde hassasiyetle durdular.

1954 seçimlerine katılan bir başka parti de 1946'da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'dir. Genel merkezi İstanbul'da olan parti, seçime de sadece bu ilden katıldı ancak ciddi bir varlık gösteremedi.

3. MAYIS 1954 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİM SONUÇLARI

2 Mayıs milletvekili genel seçimleri ülke genelinde sakin bir ortamda yapıldı. Radyolar, seçim haberlerini ülke genelinde seçim yasağı kalkmadan saat 16:30'da bildirmeye başladı. Radyodan verilen bu haberler üzerine birçok CHP'li, Ankara Radyosunu arayarak radyonun seçim sandıkları kapanıncaya kadar seçimle ilgili haberler veremeyeceğini, yayınlanan haberlerin DP lehine propaganda niteliği taşıdığını belirterek radyoyu protesto etti. Bu tepkilerin sonucu olarak saat 17:00'de seçim sandıkları kapandığı halde radyo seçimle ilgili haberleri saat 17:45'te vermeye başladı[46].

1954 milletvekili genel seçimlerinde, 10.262.063 seçmenden, 9.095.617'si oy kullandı. Kadınlar diğer seçimlere kıyasla bu seçime daha fazla katıldı. İktidar partisi DP, bu seçimde oylarını 1.000.000 artırarak %55.22'den % 58.42'ye çıkardı. Bu oran Türk siyasi tarihinde hâlâ günümüzde de kırılamamış bir rekordur. Muhalefetteki CHP'nin ise oyları %39.59'dan % 31.11'e düştü. Seçimlerin resmî sonuçlarına göre; DP toplam oyların 5.313.659'unu alarak 541 milletvekilliğinin 503'ünü kazandı. CHP 3.193.471 oy alarak 31 milletvekilliği kazandı. CMP'nin ise oyların 480.249'unu alarak 5 milletvekilliği kazandığı görülmektedir. Bağımsızlar 56.393 oy alarak 2 milletvekilliği kazandı. Ayrıca TKP, 50.935 ve İP de 910 oy aldı fakat milletvekilliği kazanamadı.[47]. 2 Mayıs milletvekilliği genel seçimlerine herhangi kanuni bir zorunluluk söz konusu olmamasına rağmen katılım oranı % 88.63 gibi oldukça yüksek oldu[48].

Seçim sonuçları iktidar partisi DP tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Başbakan Menderes, 3 Mayıs'ta Vatan Gazetesi'ne verdiği demecinde 1950'ye göre daha büyük bir çoğunluk aldıklarını bir kez daha hatırlatarak; *"bunun manası bütün devlet faaliyetlerine şamil olmak* üzere, her *sahadaki icraatımızın Türk milletince tamamen tasvip edildiğidir,"* şeklinde bir yorum yaptı[49]. Seçim sonuçları özellikle de ana muhalefet konumundaki CHP başta olmak üzere bütün muhalefet partileri tarafından büyük bir şaşkınlık yarattı. CHP aldığı bu ağır yenilginin olumsuz havasını uzun bir süre üzerinden atamadı.1954 seçimleri, çok partili siyasi hayatın başlamasından itibaren var olan CHP'deki

---

44 Cumhuriyet,15 Mart 1954.

45 Yeni Sabah, 3 Mart 1954.

46 Erer, a.g.e.s.231;Eroğul,a.g.e.s.139-140.

47 Albayrak ,a.g.e,s.258-259; Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007 , Türkiye İstatistik Kurumu, s.1.

48 BCA, 30-1-0-0 51-309-7.

49 Vatan , 3 Mayıs 1954.

müfritlerin ve mutedillerin arasındaki mücadeleyi had safhaya ulaştırdı. 1954 milletvekili genel seçimlerini sağduyulu değerlendiren CHP'liler de oldu. Bunlardan biri CHP'nin önemli isimlerinden Nihat Erim'dir. Erim; "*1950 seçimlerini değerlendiremedik, halk aldandı sandık. Oysa 1954 seçimlerini de onlar kazandılar. O halde bilmemiz gerekir ki, halk onlarla (DP) beraberdir…İktidarlarını normal kabul etmeliyiz. Biz de normal muhalefet yapmalıyız. Dağa çıkacak değiliz ya* !!..."[50] diyerek iktidarın başarısını da taktir etmenin gerekli olduğunu vurguladı. Diğer taraftan CHP'nin yayın organı niteliğindeki Yeni Ulus Gazetesi, iktidarın seçimlerde 60 milyon harcadığını ve seçimi böylelikle kazandığını iddia etti.

DP İktidarı 6 Mayıs 1954'te bir bildiri yayınlayarak bu iddiaların hepsini reddetti ve iddiaların asılsızlığını ve tutarsızlığını açıkladıktan sonra seçimlerde sadece 1,5 milyon harcadıklarını belirtti. Ayrıca iktidar, bu iddialar ile "*Türk Milletinin vicdanını para ile satın alma manasını vermeye kalkışmak her şeyden önce Türk milletine hakaret etmektir,*" diyerek muhalefetin bu iddiasının siyasi ahlâka uygun olmadığını ifade etti [51].

DP iktidarının, bu seçimde daha büyük bir başarıyla çıkması ve oyunu artırmasının sebebi köylü oylarına dayandırıldı. Köylülerin, devlet dairelerinde işlerini kısa sürede halletmeleri, karakolların ve jandarmanın uygulamalarının CHP döneminden bir hayli farklı olması, ürünlerini daha rahat pazarlayabilmeleri, inşaatına başlanan büyük yollar, hammaddesinin tarım ürünü olan fabrikaların açılması ve limanların kurulması oylarının artmasında etkili oldu[52]. Muhalefet, seçim sonucunu değerlendirirken başarısızlıklarının en büyük faktörlerinden birinin de seçim sistemi olduğunu iddia etti. Bazı muhalifler de yine DP İktidarına oy verenleri "*kandırılmış ve iğfal edilmiş"* kimseler olarak nitelendirdi. Ancak halkın 1954 milletvekili genel seçiminde oldukça bilinçli olduğunu bilerek ve isteyerek DP'ye oy verdiği görülmektedir. Seçim sonuçları açıklandıktan ve kesinleştikten sonra Cumhurbaşkanı Bayar, kabineyi, DP Genel İdare Kurulu'nu ve parti ileri gelenlerini toplayarak seçimin tahlilini yaptı. Özellikle muhalefetin listesinden seçime katılan üst düzey devlet memurlarına tepkisini dile getirdi. Bu memurların büyük bir çoğunluğu seçimi kazanamadılar. Fakat kanunların kendilerine verdiği yetkiye dayanarak görevlerine yeniden dönme haklarına sahip olmaları Bayar'ı rahatsız etti. Çünkü Bayar'a göre; devletin kilit makamlarında "*renklerini belli etmiş kimselerin"* bulunmasının doğru olmadığını ifade etti. Bayar, seçim sonuçlarına dayanarak halkın CHP'ye verdiği oyla ne istediğini net bir şekilde belirttiğini ifade ettikten sonra "*Bundan sonra ince demokrasiye paydos"* diyerek daha sonraki politikaların da nasıl olacağının mesajını verdi[53].

CMP seçim sonucunda Türkiye genelinde sadece Kırşehir'de tam liste kazanmış ve beş milletvekili çıkarmıştı. Böylelikle mecliste grup kurma hakkını elde etti. Bu nedenle seçimin sonucundan memnun olan CMP'liler daha aktif bir muhalefet görevi yürüteceklerini belirttiler[54].

1954 milletvekili seçimlerini değerlendiren TKP, seçimde iktidarın seçmen üzerinde baskı kurduğunu, cumhurbaşkanının tarafsızlığından uzaklaşarak iktidara destek verdiğini, istibdat dönemine yeniden dönüldüğünü, DP milletvekillerinden Hasan Polatkan'ın seçimi kazanmak için her türlü yolsuzluğa karıştığını iddia etti[55].

---

50 Albayrak ,a.g.e,s.263.;Yılmaz,a.g.m.s.548.

51 Yeni Ulus,4,5 Mayıs 1954; Erer, a.g.e. s.233-235.

52 Yusuf Hikmet Bayur, "1954 Genel Seçimleri Üzerine Düşünceler", Akis 15 Mayıs 1954.

53 Yılmaz, a.g.m.s.548.

54 Albayrak,a.g.e.231; Eroğul, a.g.e.s.140; Erer,a.g.e.s.231.

55 BCA,030.01-46.274.9.

4. X. DÖNEM TBMM'NİN YAPISI

1954 milletvekili genel seçimi sonrasında iktidar partisinden çoğunlukta olarak TBMM 'ye dahil olan milletvekillerinin eğitim, meslek, yaş, cinsiyet ve bildikleri yabancı diller değerlendirildi. Böylece X. Dönem TBMM'nin yapısı ortaya konuldu.

	İlkokul		**Ortaokul**		**Lise**		**Üniversite**	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1954	14	2.6	27	5	61	11.2	439	81

Tablo 1. X. Dönem Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi 1954 Albümü'nden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturuldu.

1954 milletvekili genel seçimlerinden sonra TBMM'ye dahil olan milletvekillerinin eğitim durumuna bakıldığında lise ve üniversite mezunlarının daha yüksek bir sayıda olduğu görülmektedir.1954'lü yıllarda ülke genelinde okur yazar oranının bir hayli düşük olmasına rağmen meclisin eğitim düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir.

Eğitim Durumu	**Sayı**	**%**
Hukuk Fakültesi	175	32.3
Tıp Fakültesi	60	11.1
İktisadi Tic.İlimler Akademi.	37	6.8
Mimarlık-Mühendislik	42	7.7
Askeri Okul	26	4.8
Siyasal Bilgiler	35	6.5
Doktora	6	1.1
Diğer	28	5.2
Toplam	439	81

Tablo 2. X. Dönem Milletvekillerinin Üniversite Mezunlarının Kendi İçindeki Mesleki Dağılımları

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi 1954 Albümü'nden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturuldu.

X. Dönem milletvekillerinin üniversite mezunlarının kendi içindeki mesleki dağılımlarına bakıldığında ilk sırada hukuk fakültesi yer almaktadır. Bu tek parti iktidarından kalan bir alışkanlığın yani milletvekillerinin daha çok hukukçular ve bürokratlardan oluşmasıdır. Bir diğer sebep de toplumda avukatlığın prestijli bir meslek olarak görülmesindendir. Ayrıca halkın, mecliste hukukçu milletvekilinin kendi çıkarlarını koruyacağına duyduğu inanç ve güvendir. İkinci sırada ise tıp fakültesi mezunları yer almıştır. Bu da doktorluk mesleğinin halk nezdindeki popülerliğinden kaynaklanmıştır. Üçüncü sırada mimar ve mühendisler yer aldı. Teknokrat sınıfı olarak da adlandırabileceğimiz bu sınıfın ülkenin modernleşmesine katkı sağlayacağı ve ekonomik problemlere çözüm bulacakları anlayışıdır.

Meslek	Sayı	%
Hukukçu	118	21.8
Doktor	50	8.9
Mimar-Mühendis	8	1.2
Çiftçi	36	6.6
Tüccar	81	14.9
Asker	20	3.7
Öğretmen	23	4.2
Öğretim Elemanı	20	3.7
Bürokrat	107	19.7
Yerel Yönetici	32	5.9
Diğer	34	6.7

Tablo 3. X. Dönem Milletvekillerinin Mesleki Dağılımları

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi 1954 Albümü'nden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturuldu.

1954 genel seçimleriyle meclise giren milletvekillerinin yüzde olarak en yüksek oranını oluşturan hukukçuların bazıları serbest avukat diğerleri de hâkim ve savcıdır. Bu grubun kanunları, kurumları ve bürokrasiyi iyi tanımaları halkın seçiminde etkili oldu. Ticaretle uğraşan grubun sayısının artması ise büyüyen ekonomiden dolayı halkta meclise daha fazla tüccar milletvekili göndererek temsil gücünü artırdı. Tek parti alışkanlığı yine devam etti ve bürokratlar da mecliste klasikleşmiş yerini aldı. Mecliste dikkat çeken bir başka meslek grubu da ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunun tarımla uğraşmasına rağmen çiftçi milletvekilleridir. Bu da çiftçilerin DP iktidarının kırsal kesime yoğunlaşan faaliyetine yeterli düzeyde temsil edilme şansı olamamıştır. Doktorlar, yine mecliste önemli sayılmaya devam eden meslek grubudur.

X. dönemde mecliste milletvekili olarak ağırlığı olan bir başka meslek grubu da yerel yöneticilerdir. Yerel yöneticiler içinde belediye başkanları önemli bir yer tutmuştur. Belediye başkanlığı görevinde bulunan kimsenin halk tarafından da yakından tanınması ve yerel yönetimdeki başarılarının mecliste de devam edeceğine duyulan inanç etkili oldu.

Yaş Grubu	Sayı	%
30-34	40	7.3
35-39	95	17.5
40-44	149	27.5
45-49	89	16.4
50-54	62	11.4
55-59	38	7.0
60-64	45	8.3
65-69	17	3.1
70-74	7	1.3
74-79	_	_
Ortalama	46.2	

Tablo 4. X. Dönem Milletvekillerinin Yaş Dağılımları

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi 1954 Albümü'nden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturuldu

Türkiye'de 1954 milletvekili genel seçimlerine kadar meclisteki milletvekillerinin yaş ortalaması genel olarak yüksek olmuştur. DP'nin iktidara gelmesiyle bu oranda önemli bir düşüş oldu. Bu düşüşte çok uzun süredir milletvekilliği yapmış pek çok kişinin siyaset sahnesinden çekilmesine sebep oldu.

Cinsiyet	sayı	%
Erkek	538	99.4
Kadın	3	0.6
Toplam	541	100

Tablo 5. X. Dönem Milletvekillerinin Cinsiyet Dağılımları

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi 1954 Albümünden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturuldu.

Dünyada pek çok ülkeden önce ülkemizde kadınlara siyasi haklar tanınmış olmasına rağmen meclise katılımları konusunda yeterli düzeyde bir başarı sağlanamıştır.Bu önemde sadece siyasette değil eğitim, iş yaşamına katılma gibi konularda kadınlara yeterli düzeyde imkan tanınmadığı görülmektedir.

Yabancı Dil	Sayı	%
Fransızca	271	50.0
İngilizce	102	18.9
Almanca	80	14.8
Arapça	23	4.2
Farsça	8	1.5
İtalyanca	6	1.1
Diğer	7	1.5
En az bir yabancı dil bilenlerin sayısı	343	63.2

Tablo 6. X. Dönem Milletvekillerinin Bildikleri Yabancı Dillerin Dağılımları

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi 1954 Albümü'nden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturuldu.

Tabloda anlaşılacağı üzere milletvekillerinin yarısından fazlası orta derecede Fransızca bilmektedir. Milletvekillerinin bildikleri yabancı diller arasında Fransızcanın bu kadar yüksek olması 1950 'lili yıllarda Fransızca'nın en çok tercih edilen dil olmasıdır. İkinci sırada da İngilizce yer almıştır. Tek parti döneminden sonra DP 'nin iktidara gelmesi liberal eğilimin artması, Türk öğrencilerinin ve iş adamlarının daha çok İngiltere ve ABD 'ye gitmesi ayrıca ekonomik ilişkilerden dolayı da ülkede en çok konuşulan ve tercih edilen yabancı dilin İngilizce olması etkili oldu.

SONUÇ

1954 milletvekili genel seçimleri Türk Demokrasi Tarihi ve Türk Seçim Tarihi açısından önemli ilklerin yaşandığı bir seçim oldu. Bu seçim iktidarın ve muhalefetin kurumsallaşmasını, iktidarın ve muhalefetin seçim propaganda tarzları ve kampanyalarının kendilerinden sonraki seçimler için model teşkil etmesi açısından oldukça önemli oldu. Seçmen , dört yıllık bir süre içinde icraatını gördüğü DP 'yi değerlendirme şansına da bu seçimle sahip oldu. Bu seçimle de CHP tarihinde ilk kez ana muhalefet partisi olarak bu seçime

dahil oldu. Böylelikle seçmen ilk kez hem iktidar da hem de muhalefette faaliyetlerini gördüğü DP ve CHP gibi iki büyük siyasi parti arasında tercih yaptı. Bu nedenle de 1954 milletvekili genel seçimleri en demokratik seçimlerden biri olarak da nitelendirilebilir. Buna rağmen DP kadrosu, seçimde elde ettiği başarıya dayanarak her icraatının meşruluğunu iddia etmesi daha sonra yaşanan antidemokratik uygulamalarında başlangıcını oluşturdu.

1954 milletvekili genel seçimlerinin bir başka özelliği ise yine Türkiye'de, çok partili siyasi hayatın başlamasından ve 1950 seçimleriyle DP'nin iktidarı devralmasından sonra başta ana muhalefet partisi olan CHP başta olmak üzere muhalefet partilerinin iş birliğine yönelmesi de seçim tarihimizde bir ilktir. Muhalefet partileri arasında bir iş birliği söz konusu olmasa da muhalefet, iktidarı tek başına değiştirmesinin mümkün olmadığının farkına vardı. Bu da yine bir ilke sebep oldu. Siyaset, siyasi partilerde ve mecliste kalmayarak sokağa taştı. Bu da halkın arasındaki kutuplaşmayı çatışmayı daha da artırdı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. BCA, 30-1-0-0 51-309-7.
2. BCA,030.01-55.338.9-4
3. BCA, 030.01-43.253.5.

Resmi Yayınlar

1. 1954 TBMM Albümü
2. TBMM TD, Dönem IX, Cilt,8.
3. TBMM TD, Dönem IX, Cilt,23.
4. TBMM TD, Dönem IX, Cilt,26.
5. TBMM ZC, Dönem IX, Cilt 29.

Süreli Yayınlar

1. Vatan, 3 Mayıs 1954.
2. Ulus,15 Temmuz 1950
3. Cumhuriyet, 13 Mart 1954;15 Mart 1954;1,6 Nisan 1954;13 Nisan 1954;28 Nisan 1954.
4. Yeni Sabah, 3 Mart 1954; 25 Nisan 1954.;28 Nisan 1954.
5. Yeni İstanbul, 28 Nisan 1954.
6. Yeni Ulus, 13 Mart 1954;28Nisan 1954;4,5 Mayıs 1954.
7. Zafer,15 Temmuz 1950;14,16 Mart 1954

Araştırma Eserler

1. ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınları, Ankara 2004.
2. _____, "Hürriyet Partisi 'nin Türk Siyasi Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XXIV, Temmuz 2008, Sayı 71.
3. BAYUR, Yusuf Hikmet, "1954 Genel Seçimleri Üzerine Düşünceler "Akis ,15 Mayıs 1954.
4. BARUTÇU, Faik Ahmet, Siyasi Hatıralar, Ankara,21.yy Yayınları,2001.

5. BİLA, Hikmet Bila, Cumhuriyet Halk Partisi (1919-1999), İstanbul, Doğan Kitapçılık,1999.
6. 1954 CHP Seçim Beyannamesi, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası,1954.
7. Cumhuriyetçi Millet Partisinin seçim Beyannamesi, Ankara, yıldız Matbaası,1954.
8. ERER, Tekin, On Yılın Mücadelesi, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası,1963.
9. EROĞUL, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara İmge Kitabevi,2003.
10. Esra Keloğlu İşler, "Demokrat Parti'nin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme "İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, sayı 24, Kış-Bahar 2007, s.111-128.
11. Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu, s.1.
12. TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye 'de Siyasal Partiler, İstanbul, İletişim Yayınları 1998.
13. YILMAZ, Ensar, "1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları "e-Journal of New World Sciences Academy, 2010, Volume:5, Number :4, s.541-551.

Çok Partili Siyasî Hayata Geçişte Muhalif Bir İsim: Afyonkarahisar Milletvekili General Sadık ALDOĞAN[1]

Ayşe AYDIN[2]

CHAPTER 69

[1] Bu çalışma, Ocak 2018 'de Kayseri'de düzenlenmiş olan 1.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş metnidir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında batılı müttefikleriyle işbirliğini daha da artıran Türkiye'de, tek parti iktidarına karşı eleştiriler ve muhalefet güçlenmeye başlamıştı. Türkiye savaşa fiilen girmediği halde savaşın getirdiği ekonomik ve siyasî sıkıntılardan doğrudan etkilendi. Ülkeyi uzun yıllardır yöneten Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı, özgür ve demokratik bir havanın oluşturulması, siyasî yapının ve kadronun yenilenmesi ve gençleştirilmesi ile durumun düzeleceğine inandı. Bu amaçlar doğrultusunda bir taraftan CHP içerisinde düzenlemelere giderken diğer taraftan da çok partili siyasî hayata geçilebilmesi için çalışmalar yaptılar.

Demokrat Parti (DP), muhalefet partisi olarak kurulduğu ilk dönemlerde iktidar partisi tarafından hoşgörü ile karşılandı.CHP iktidarı,DP'nin ilk teşkilatlanma sürecinden fazla endişelenmedi[1]. Ancak zaman içerisinde tek parti ideolojisini sorgulayan, İnönü'nün şahsında uzun yıllardır devam eden CHP iktidarından rahatsız olan, yeni isimlerin DP'ye katılmaları ile birlikte iktidar-muhalefet ilişkileri her geçen gün sertleşmeye başladı. Bunlar arasında General Sadık Aldoğan'la birlikte Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli, Fuat Arna, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz gibi isimler yer aldı. DP kurulurken CHP'deki kanaat, kurulan muhalefet partisinin iktidar mücadelesine girmeyeceği, teşkilatlanma konusunda endişelenecek bir başarı elde etmesinin söz konusu olamayacağı şeklindeydi[2]. Ancak durum iktidarın beklentisinin tam ters istikametinde gelişmeye başlayınca CHP iktidarı, DP'nin kuruluşundaki toleranslı tavrından uzaklaştı. Hatta iktidarın sözcüsü niteliğindeki gazetelerde bile DP, intikamcıların ve yıkıcıların partisi şeklinde ağır eleştirilere maruz kaldı[3].

Bu arada CHP iktidarı bütün engellemelerine rağmen DP'nin kısa sürede geniş bir tabana yayılmaya başlaması ve teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışması üzerine harekete geçti. CHP, 1947 yılında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerini bir yıl öne alarak 9-11 Mayıs 1946 tarihlerindeki kurultayında tek dereceli seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılmasını kararlaştırdı[4]. 1946 milletvekili genel seçimleri yaklaşırken DP, İnönü'nün tarihî şahsiyetini dengeleyecek, Mareşal Fevzi Çakmak nezdinde çok önemli bir destek buldu. Mareşal Çakmak'ın geniş halk kitleleri tarafından sevilen bir isim olmasının yanında dindar ve muhafazakâr kişiliği de halkın DP'ye temayülünde oldukça etkili oldu[5].

7 Ocak 1946'da kurulan DP, ülke genelinde teşkilatlanma faaliyetine başladı. Parti programında alınan karar doğrultusunda il, ilçe, bucak ve ocak şeklinde bir yapı oluşturularak her teşkilat bölgesinde en az üç en fazla yedi kişiden oluşan müteşebbis heyetlerinin kurulmasına karar verildi[6].

DP ilk şubelerinden birini Şubat ayı başında Samsun'da açtı. DP'liler ilk şubenin Samsun'da açılmasını, Atatürk'ün Millî Mücadeleyi başlattığı il olmasından dolayı kendileri için uğurlu ve hayırlı bir işaret saydı. DP, müteşebbis heyetlerin başkanlığına da o bölgenin ileri gelenlerinden sözü geçen kimselerin olmasına da özen gösterildi. DP'nin bu konudaki hassasiyetini parti genel başkanı Celal Bayar şu şekilde ifade etti: "Türkiye'nin

---

1 Vatan, 23 Ocak 1946;15 Şubat 1946.

2 Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara ,İmge Kitapevi,2003,s.34.

3 Ulus, 4 Temmuz 1946.

4 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971, İstanbul ,Bilgi Yayınevi, 1976, s.20; Ahmet Yeşil, Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Ankara ,Kültür Bakanlığı Yayınları,1988,s.77.

5 Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Anılar (1939-1954), İstanbul ,21.Yüzyıl Yayınları, 1977, s.282; Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti (1946-1960), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.85.

6 Demokrat Parti'nin Tüzük ve Programı, Ankara 1946, s12.

dört bir tar*afından partimizin şubelerini açmak için müracaatlar yapılıyordu*. Ö*nümüzdeki seçimlere bir yıldan fazla bir zaman olduğu için teşkilatın kurulması işini aceleye getirmek istemiyor, partimize girmek isteyenlerin üzerinde titizlikle duruyorduk."* [7]Bayar'ın da ifadesinden anlaşılacağı üzere taşra teşkilatlanması konusunda partinin hassasiyetini ve titizliğini görmek mümkündür.

DP Genel Başkanı Bayar'ın bu ifadeleriyle birlikte ülke genelinde partinin teşkilatlanması sırasında ilk dönemlerde ciddi sıkıntılar da yaşandı. Partinin kuruluşu her ne kadar geniş halk kitleleri tarafından olumlu karşılansa da halk, yeni kurulan muhalefet partisinin teşkilatı içerisinde yer alma konusunda tereddütlü davrandı. Halkın öyle davranmasında, bir taraftan tek parti döneminin alışkanlığı diğer taraftan da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısızlığından dolayı yeni bir siyasî muhalefet partisinin kurulabileceği ve varlık gösterebileceğine dair duyulan güvensizlik etkili oldu. Halk ilk etapta DP bünyesinde yer alma konusunda cesaretli olamadı. Parti teşkilatlarının kurulması noktasında yaşanan sıkıntılar DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner tarafından da şu şekilde ifade edildi: *"Paramız yok, yerimiz yok, bizlerle çalışacak arkadaşımız yoktu. Tanıdığımız inandığımız herkese müracaat ederek hiç olmazsa ilçeler teşkilatını kurabilmek için bize insan tavsiye etmesini rica ediyorduk. Bazıları isim veriyor...bir kısmı buna cesaret bile edemiyordu. Çünkü halkın bir kısmı DP'yi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın devamı olarak değerlendiriyordu."*[8] Öner' in bu tespitinin Afyonkarahisar ili içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bunlara ilave olarak bir de ilin en büyük mülki amiri olan valinin ve il emniyet müdürlüğünün CHP genel merkezine ve içişleri bakanlığına gönderdiği raporlar da etkili oldu[9]. DP'nin, Samsun, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin dışında ilk teşkilatlandıkları yerler Batı Anadolu illeri oldu. Bunda parti genel başkanı Bayar'ın, 7 Şubat 1946'da İzmir'e yaptığı seyahat bir hayli etkilidir. Bayar'ın bu seyahati sonrasında Batı Anadolu illerinde DP'ye katılım arttı. DP, Afyonkarahisar'da il teşkilatını kurmadan önce 11 Şubat 1946'da Bolvadin ve Emirdağ ilçelerinde teşkilatlandı. 5 Mayıs 1946'da da, Afyonkarahisar il teşkilatı kuruldu. İl Müteşebbis Heyet Başkanlığına da Halil Hilmi Bozca getirildi. DP, Afyonkarahisar'ın, Dinar, Sandıklı ve Şuhut İlçelerinde 11 Şubat 1947'de teşkilatlandı[10].

1. GENERAL SADIK ALDOĞAN'IN HAYATI

Sadık Aldoğan, 23 Şubat 1888 tarihinde İstanbul'un Eyüp semtinde doğmuştur. Babası Ali Rıza annesi Hediye Saadet Hanım'dır. İlköğreniminden sonra sırasıyla Askeri Rüştiye, Topçu İdadisi ve Topçu Harp Okulu'nu bitirdi. Balkan Savaşı'na üsteğmen olarak katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde Seddülbahir batarya komutanlığında görev yaptı. 1916 yılında Kafkas cephesinde bulunan Aldoğan, aynı yılın sonlarına doğru yüzbaşılığa terfi etti. 1919'da Harp Akademisi'ne girerek, 1922 yılında kurmay binbaşı ve VI. Tümen Kurmay Başkanı oldu. Kurtuluş Savaşı'nda Eskişehir, Sakarya ve Afyon-Dumlupınar savaşlarına katıldı. 1927'de yarbaylığa terfi eden Aldoğan, genelkurmay istihbarat şefi olarak iki yıl görev yaptı. 1929-1931 yılları arasında da Paris Ataşemiliterliği görevinde bulundu. 1932'de albaylığa terfi etti ve Harp Akademisi'nde tabiat bilgisi hocalığı yaptı. 1933'te Mersin XXIII. Alay Komutanı, 1934'te VII. Kolordu Kurmay Başkanı, 1935'te Elazığ XXV. Alay Komutanı, 1936 yılında da Çanakkale Jandarma Tugay Komutanlığı görevini yürüttü. 1937 yılında Erzurum müstahkem Mevki Tugay komutanı olan Aldoğan, 1939'da tuğge-

[7] Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Derleyen: İsmet Bozdağ, İstanbul, Baha Matbaası, 1986, s.49.

[8] Kenan Öner, Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1948, s.18;Taner Timur, Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.9; Cemil Kılıç, Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul ,1995.

[9] Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, İstanbul, Rey Yayınları ,1970,s.52

[10] BCA CHP K,Fon Kodu :490.1.0.0.,Yer No:847.351.2.

neralliğe terfi etti. III. Tümen Komutanı olan Aldoğan, 1941'de tümgeneral olarak XIX. Tümen Komutanı oldu. 1944'te Afyon mıntıka komutanı olan Aldoğan, 25 Haziran 1946'da emekliye ayrılarak siyasî hayata atıldı. Evli ve bir kızı olan Aldoğan, Fransızca ve Almanca bilmektedir. Ayrıca Savaşta Piyade, Taktik, Emir Usulleri (1932) Harp Akademisi Tabiiye Notları (1934) gibi eserlere sahiptir[11].

21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçimlerinde Afyon'dan DP'den milletvekili adayı olan Aldoğan, 103.983 seçmenin 57.711'inin oyunu aldı[12]. 3 Ağustos 1946'da DP'den seçilen milletvekilleri Ankara'da parti merkezinde bir araya geldi. DP kurucusu ve genel başkanı olan Celal Bayar, toplantıya başkanlık etti. Toplantı gündeminde milletvekillerinin birbirleriyle tanıştırılması ve seçimde yapılan yolsuzluk ve kanunsuzlukla ilgili mecliste partinin takip edeceği yolun tartışılması yer aldı. Toplantının ikinci gündem maddesi ile ilgili çok sayıda milletvekili söz aldı ve görüşlerini bildirdi. Bu milletvekillerinden birisi de General Sadık Aldoğan oldu. Aldoğan, CHP iktidarını oldukça sert eleştirdi.

5 Ağustos'ta TBMM'de yemin ederek göreve başlayan Aldoğan Millî Savunma Komisyonunda yer aldı. General Sadık Aldoğan mizacı gereği, siyaset meydanlarında ve mecliste sert konuşmalar yapmış ve bu yönüyle üne ulaşmıştır. Herkesi ve her şeyi eleştirirdi, hatta mensubu bulunduğu DP ile de ters düşerek 5 Mart 1948'de partiden ihraç edildi. Millet Partisi (MP) hareketine katıldı ve bu partinin kurucuları arasında yer aldı. Aldoğan, 24 Mart 1950'de yasama dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklandı. Bu nedenle 14 Mayıs 1950'deki milletvekili seçimlerine katılamadı[13]. Daha sonra serbest bırakılan Aldoğan, milletvekili ara seçimlerinde İstanbul'dan aday oldu. Önemli oranda oy almasına rağmen seçilem edi. 8 Temmuz 1953'te MP'nin siyasî faaliyetlerinden dolayı kapatılmasına karar verildi, partililerin bazı üyeleri hakkında kamu davası açıldı ve bazı üyeleri hakkında da adlî takip kararı verildi; bunlardan biri de Sadık Aldoğan'dır[14]. 27 Ocak 1954'te MP'nin feshedilmesinin üzerine 9 Şubat 1954'te Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) kuruldu. Aldoğan CMP'nin kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca parti genel idare kurulu üyesi ve genel başkan vekili görevini üstlendi[15].

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra oluşturulan Temsilciler Meclisine, 27 Aralık 1960'ta Aldoğan 45 oyla seçildi. 6 Ocak 1961'de de Temsilciler Meclisi'ndeki görevine başladı. 1962'de rahatsızlanan Aldoğan, 1965 yılında vefat etti[16].

2. GENERAL SADIK ALDOĞAN'IN SİYASÎ FAALİYETLERİ

DP'nin, Samsun, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin dışında ilk teşkilatlandıkları yerler Batı Anadolu illeri oldu. Bunda parti Genel Başkanı Bayar'ın, 7 Şubat 1946'da İzmir'e yaptığı seyahat bir hayli etkili oldu. Bayar'ın bu seyahati sonrasında Batı Anadolu illerinde DP'ye katılım artmış, halkta yeni partiye katılma konusunda bir coşku meydana gelmişti. DP, Afyonkarahisar'da il teşkilatını kurmadan önce 11 Şubat 1946'da Bolvadin ve Emirdağ ilçelerinde teşkilatlandı. 5 Mayıs 1946'da da Afyonkarahisar il teşkilatı kuruldu. İl Müteşebbis Heyet Başkanlığına da Halil Hilmi Bozca getirildi. DP,

---

11 TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği, Sicil No.1333;TBMM Arşivi, Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No.16.

12 TBMM Arşivi, Milletvekili Seçim Mazbatası.

13 Ercan Haytaoğlu, Millet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1948-1960, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2004,81.

14 Haytaoğlu, 149-155.

15 Haytaoğlu, 161.

16 TBMM Arşivi, Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No.16; Son Havadis, 22 Ekim 1965.

Afyonkarahisar'ın, Dinar, Sandıklı ve Şuhut İlçelerinde 11Şubat 1947'de teşkilatlandı[17].

Afyonkarahisar'da 26 Mayıs 1946'daki belediye seçimlerini, seçime katılmadığı halde DP'nin kazanması, milletvekili genel seçimini de DP'nin kazanma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermekteydi. CHP iktidarının, Afyonkarahisar'daki güçlü isimlerinden Ali Çetinkaya'nın karşısına DP, General Sadık Aldoğan'ı milletvekili adayı gösterdi. Aldoğan'ın seçim faaliyetleri, iktidar tarafından yakından takip edildi. Vali Şefik Bicioğlu'nun, 17 Haziran 1946'da şifreli olarak CHP Genel Merkezine gönderdiği yazıda; Afyonkarahisar Askerî Mıntıka Komutanı General Sadık Aldoğan'ın, milletvekilliğine adaylığını koyabilmek için emekli olmak istediği belirtildi. Komutanın hükümetin faaliyetlerini sürekli ve ağır bir şekilde eleştirdiği, devir ve teftiş gibi çeşitli görevlerle gittiği ilçelerin kaymakam ve belediye başkanları ile siyasî tartışmalar yaptığı ifade edildi. Ayrıca son günlerde eleştirilerinin amacını aşarak idareyi azarlama şeklini alan birtakım açıklamalarla, şahsi propagandaya giriştiği belirtildi. CHP açısından, komutanın devir ve teftiş adında askerî hizmete mahsus otomobille, üniformalı olarak yaptığı bu faaliyetlerin toplum düzenini bozucu açıklamaları kanuna aykırı olduğu söylendi. Bütün bu nedenlerden dolayı Vali Bicioğlu, gerekli tedbirlerin alınması ve ilgili makamların dikkatinin çekilmesini talep etti[18].

CHP iktidarı, Afyonkarahisar'daki milletvekili seçim çalışmaları hakkında bilgi toplaması amacıyla Eskişehir Bölge Müfettişi olan Konya milletvekili Muhsin Adil Binal'ı görevlendirdi. Binal, Afyonkarahisar'a gelerek seçim çalışmalarını inceledi ve milletvekili Ali Taşkapılı ile görüşmelerde bulunarak bir rapor hazırladı. Binal, raporunda; DP'nin Afyonkarahisar'daki seçim çalışmalarından ve General Sadık Aldoğan'dan bahsetti. General Aldoğan'ın ilçe ve köylere giderek halkı CHP aleyhine tahrik ettiğini hatta İnaz Köyü'nde yaptığı bir konuşmada: *"Köylüler ahırlarda yatarken CHP'liler, köşklerde konaklarda oturuyor, siz hükümete tonlarca buğday verdiğiniz halde bugün açsınız, sizinle kimse ilgilenmiyor*," şeklinde sarf ettiği sözlerden dolayı, general, derhal oradan tasfiye edilmeliydi. Aldoğan, Afyonkarahisar'dan hemen uzaklaştırılıp yerine başka bir general gönderilmezse siyasete karışan askerî otoritenin etkisi altında, şehir halkının seçimlerde oylarını serbestçe kullanması mümkün olmayacaktı. Ayrıca Aldoğan başta eşi ve kızı olmak üzere bütün subay ailelerinin oylarını, belediye seçiminde DP listesine attırdı. Bunun dışında Aldoğan'ın yaveri olan Üsteğmen Muzaffer Bey'in de DP belediye başkan adayı Hüseyin Tiryakioğlu'nun damadı olmasından dolayı onun da buradaki görevine son verilmeliydi[19].

CHP parti bölge müfettişi Binal'e göre; DP'nin halkı olumsuz etkilemesine engel olabilmek için Afyonkarahisar Emniyet Teşkilatının desteklenmesi ve buraya sivil emniyet memurlarının gönderilmesi gerekliydi. Halkı, CHP lehine aydınlatmak amacıyla, ihtiyaç duyulan aracın temini için gerekli olan para da Milletvekili Ali Taşkapılı adına gönderilmeliydi. Bütün bunların yanı sıra belediye seçimleri sırasında CHP merkezine isimleri verilen memurların dışında, Afyonkarahisar Bayındırlık Müdürü ile Ziraat Bankası Müdürünün de buradan uzaklaştırılmalarının, görevleri dolayısıyla köylü üzerindeki etkileri düşünülerek çok yerinde bir karar olacaktı[20]. Parti müfettişinin zikrettiği isimlerin DP'li olması ve halk üzerindeki etkisinden dolayı CHP açısından Afyonkarahisar'dan uzaklaştırılmaları oldukça önemliydi.

Milletvekili genel seçimi öncesi DP Genel İdare Kurulu üyelerinden, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Afyonkarahisar'a geldi[21].Afyonkarahisar Valisi Şefik Bicioğlu tarafından

---

17 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu CHP K), Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 847.351.2.

18 BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu (BÖKM K), Fon Kodu:30.1.0.0., Yer No:65.401.13.

19 BCA, CHP K, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 360.1508.1.

20 BCA, CHP K, Fon Kodu:490.1.0.0, Yer No:360.1508.1.

21 Haber, 4 Temmuz 1946.

İçişleri Bakanlığına gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre; Adnan Menderes ve Fuad Köprülü 2 Temmuz 1946 gecesinde, Afyonkarahisar'a geldi. Adnan Menderes rahatsızlığından dolayı otelde kalırken, Köprülü, belediye ve DP binasında partililerle görüştü. Ayrıca Köprülü, 3 Temmuz'da, General Sadık Aldoğan ve Hazım Bozca ile Bolvadin ilçesine giderek konuşma yapmış 4 Temmuz'da da Aldoğan'la birlikte Ankara'ya gitmek için şehirden ayrıldığı belirtilmiştir[22].

Afyonkarahisar'da seçimin yapılmasına yönelik hazırlıklar tamamlanmaya çalışılırken partiler de tüzük ve programlarındaki esaslara uygun olarak milletvekili adaylarını belirleme çalışmalarına başladılar. Bu arada ulusal basında da Afyonkarahisar'ın VII. dönem milletvekillerinin tekrar aday olmaları halinde seçimde durumlarının nasıl olacağına yönelik değerlendirmeler yapıldı. Buna göre eski milletvekillerinden Ali Çetinkaya, Ali Taşkapılı, Berç Türker'in yeniden kazanabilme ihtimalleri olduğundan bahsedildi. Ayrıca yine eski milletvekillerinden Haydar Çerçel, Mebrure Gönenç, Suad Yurdkoru, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Ahmet Hamdi Selgil'in bu seçimlerde çok fazla şanslarının olmadığı ifade edildi. Bu nedenle Afyonkarahisar CHP il teşkilatının, genel merkeze yerli halktan aday göstermeyi teklif edeceği bildirildi. Ayrıca Vakıflar Eski Müdürü Fahrettin Kiper, İstanbul Eski Bayındırlık Müdürü İsmail Devletkuşu ve Avukat Necip Ethemoğlu da CHP'nin milletvekili adayları arasında yer aldı. İstanbul Merkez Komutanlığından istifa eden Binbaşı İhsan Kocaman'ın da Afyonkarahisar CHP İl Teşkilatına milletvekilliği adaylığı ile ilgili müracaatını yaptığı ifade edildi[23].

Afyonkarahisar'da, CHP İl Teşkilatına, 1946 milletvekili genel seçimi öncesi, CHP Genel Sekreterliği'nden, ildeki milletvekili adaylarının, Genel Başkanlık Divanı tarafından belirlendiğini ve genel başkan İsmet İnönü tarafından açıklanacağı bildirildi. CHP Genel Merkezinin ilan ettiği milletvekili adayları, Afyonkarahisar parti teşkilatı tarafından da desteklendi[24]. CHP'nin, Afyonkarahisar milletvekili adayları ve meslekleri şu şekildedir; Ali Çetinkaya-Milletvekili, Ahmet Hamit Selgil-Doktor, Ali Taşkapılı–Avukat, Mahir Erkmen-Gazeteci ve Hukukçu, Kemal Aşkar-Eski Belediye Başkanı, İsmail Devletkuşu-İstanbul Eski Bayındırlık Müdürü-Yüksek Mühendis, Necip Ethemoğlu-Avukat, Fahrettin Kiper-Afyon Eski Valisi[25].

CHP Eskişehir Bölge Müfettişi ve Konya milletvekili Muhsin Adil Binal, CHP Genel Sekreterliğine 16 Haziran 1946'da gönderdiği raporunda Afyonkarahisar'da, DP'nin milletvekili adaylarının kimler olabileceğine yönelik tahminlerden bahsetti. Buna göre adaylar; Hazım Bozca-yeni yargıçlıktan ayrılmış avukat (DP il başkanı Halil Hilmi Bozca'nın oğlu),- Hasan Dinçer- yeni yargıçlıktan ayrılmış avukat, Kemal Özçoban-Avukat, İstanbul Savcı Yardımcısı, Salih Torfilli -çiftlik sahibi, Y. Mazhar Aren-Ziraat Bankası Eski Müdürü, General Sadık Aldoğan, Mehmet Aşkar-Bolvadin tüccarlarından ve Adnan Menderes veya Fuat Köprülü olacaktı[26]. Binal, raporunda adaylardan Hazım Bozca ve Hasan Dinçer'in yargıçlıktan yeni ayrılmalarına rağmen, askere alınmadıklarını bu durumun da Sadık Aldoğan tarafından ayarlandığını iddia etti[27]. Aslında bu tarihlerde DP henüz milletvekilleri adaylarını açıklamamıştı. Buna rağmen CHP, DP'nin muhtemel milletvekili adayları hakkında bilgi topladı ve bu bilgileri genel merkeze iletti.

DP'nin, Afyonkarahisar'daki milletvekili adaylarına gelince Müteşebbis Heyet Başkanı Halil Hilmi Bozca, milletvekilliğine adaylığını koyması noktasında kendisine yapılan bütün ısrarlara rağmen kabul etmedi. İl İdare Heyeti üyelerinden Hasan Dinçer, İl İdare Ku-

[22] BCA, BÖKM K, Fon Kodu: 30.1.0.0.,Yer No:65.402.2.

[23] Tevfik Sadullah, "Afyon da seçim neticesi ne olacak? "Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1946.

[24] BCA, CHP K, FK:1.490.1.00-YN:6.30.17.

[25] Haber, 4, 11 Temmuz 1946.

[26] Vatan, 12 Temmuz 1946

[27] BCA, CHP K, Fon Kodu:490.1.0.0, Yer No:360.1508.1.

rulu Başkanı Avukat Kemal Özçoban ve Halil Hilmi Bozca'nın oğlu Hazım Bozca'nın seçimi kazanması muhtemel adaylar arasında yer aldığı belirtildi. Milletvekili adaylığını koymak için 17 Haziran'da görevinden istifa eden General Sadık Aldoğan da DP tarafından desteklenmesine rağmen Afyonkarahisarlı olmamasından dolayı seçimde şansının az olabileceği düşünüldüğü ifade edildi[28]. DP'nin Ali Çetinkaya'ya da adaylık için teklifte bulunduğu iddia edildi. Çetinkaya bu teklifi kabul etmeyerek CHP'den aday gösterildiği takdirde bütün Afyonkarahisarlıların desteğini beklediğini söyledi[29]. DP'nin müteşebbis heyetlerini oluştururken veya milletvekili adaylarını belirlerken CHP'ye benzer bir yapı oluşturmaya özen gösterdiği kanaatindeyiz.

DP Genel Merkezi, 12 Temmuz 1946'da adaylarını açıkladı: Hasan Dinçer–Avukat, Kemal Özçoban-Avukat, Hazım Bozca-Eski Hâkim, Şahin Laçin-İş Bankası Müdürü, Ahmet Veziroğlu-Dinar'da tüccar, Mehmet Aşkar-Bolvadin'de tüccar, Sadık Aldoğan-Emekli General, Cemal Tunca–Antalya eski milletvekili–Doktor. DP Genel Merkezi'nin, illerin kendi milletvekillerini kendi memleketlerinden seçmek arzusuna rağmen Sadık Aldoğan ve Cemal Tunca listede yer aldı. Bu durumun DP'yi Afyonkarahisar'da zor duruma düşüreceği iddia edildi. Bu iddiaya rağmen Aldoğan'ın uzun süredir Afyonkarahisar da bulunmasından dolayı şansının olabileceği ancak Cemal Tunca'nın şansının oldukça düşük olduğu söylendi.[30].

Afyonkarahisar'da, CHP ve DP'nin milletvekili adaylarının yanında, Ömer Fevzi Atabek-Lise Matematik Öğretmeni, Şükrü Çelikalay-çiftçi, Fehmi Elçin-Sandıklı Ziraat Lisesi Öğretmeni, Avni Tan-Doktor, Faik Ali Tercan, Selahaddin Büge-Bayındırlık Bakanı Eski Müsteşarı, Serbanlı Kazım Özer, Nephan Özçandarlı-Sandıklı'da orman mühendisi gibi bağımsız milletvekili adayları da yer aldı[31].

2.1. General Sadık Aldoğan'ın DP İçerisindeki Faaliyetleri

Türk siyasî hayatının ilk çok partili milletvekili genel seçimi bu zamana kadar alışkın olunmayan bir siyasî atmosfer içinde 21 Temmuz 1946'da yapıldı. DP, kuruluşunun üzerinden altı ay gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen ve pek çok yerde henüz teşkilatlanmasını tamamlamadan girdiği bu seçimde önemli bir başarı elde etti ve pek çok yerde milletvekillerinin tamamını kazandı[32]. Bunlardan birisi de Afyonkarahisar idi ve burada sekiz milletvekillinin hepsini kazandı. General Aldoğan da seçimlerde 57.983 oy ile ikinci sırada yerini aldı[33].Seçimlerinden sonra DP milletvekilleri 3 Ağustos'ta Ankara'daki Genel Merkezde bir araya geldi ve bu toplantıda parti yöneticilerinin dışında siyasî hayata yeni atılmış genç milletvekilleri de yer aldı.

Genel Başkan Celal Bayar toplantıya başkanlık etti. Toplantı gündeminde milletvekillerinin birbirleriyle tanıştırılması ve seçimde yapılan yolsuzluk ve kanunsuzlukla ilgili mecliste partinin takip edeceği usulün tartışılması yer aldı[34]Toplantının gündeminin ikinci maddesi üzerinde çok sayıda milletvekili söz aldı ve düşüncelerini dile getirdi. Bunlardan biri de Sadık Aldoğan idi. O seçimde yapılan yolsuzluk ve kanunsuzlukla ilgili olarak anayasanın çiğnendiğini ifade ederek; "*Anayasamız dünyanın en mükemmel anayasalarından birisidir. Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Fakat kâğıt üzerinde kalmıştır... Anayasamız hiçbir şahsa ayrıcalık tanımaz. Hiç bir şahsı mabutlaştırmaz,*" dedi. Toplantı

[28] Tevfik Sadullah, "Afyon da Seçim Neticesi Ne Olacak? "Cumhuriyet,12 Temmuz 1946

[29] Sadullah, a.g.m.

[30] Tevfik Sadullah, "Demokrat Parti'nin Afyon Adayları Belli Oldu", Cumhuriyet, 13 Temmuz 1946

[31] Cumhuriyet, 13 Temmuz 1946

[32] Haydar Seçkin, Olaylarla ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz, İstanbul 1990, 70-74.

[33] Haber, 25 Temmuz 1946.

[34] Ahmet Tahtakılıç, Dönüşü Olmayan Yol, Ankara, Akademi Matbaası, 1989, s.121-125

sonunda da seçimle ilgili mecliste takip edilecek politikanın esasları belirlendi[35]. VIII. Dönem TBMM'nin, ilk toplantısı 5 Ağustos 1946'da milletvekillerinin yemin töreni ile yapıldı. 22 Ağustos'ta da meclis çalışmalarına başladı. Aldoğan, Millî Savunma Komisyonunda ve 17 Ekim 1946'da kurulan başkanlığını da Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaptığı İnsan Hakları Cemiyeti içerisinde yer aldı[36]. Aldoğan'ın bu cemiyet içerisinde emekli bir asker olması ve Mareşal Çakmak'a duyduğu saygıdan dolayı yer aldığı kanaatindeyiz. Cemiyetin kuruluş amacı; Birleşmiş Milletler'e üye olan Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Tüzüğü'nde yer alan İnsan Hakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, Türk vatandaşlarına tanınmış olan hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesine ve korunmasına çalışmak olarak belirtildi[37]. Çakmak, cemiyetin siyasî bir amaç taşımadığını sadece insanlık için bir araya geldiğini ifade etti. CHP iktidarı, başta mareşal olmak üzere İnsan Hakları Cemiyeti içerisinde bulunan DP'lileri komünistlikle suçladı.[38]. DP genel merkezinin duruma müdahale etmesi üzerine başta Çakmak olmak üzere Sadık Aldoğan ve Kenan Öner gibi isimler cemiyetten ayrıldılar. TBMM'nin 4 Aralık 1946'daki toplantısında II. Dünya Savaşı nedeniyle daha önce kabul edilmiş olan Batı Anadolu'daki altı ilde sıkıyönetimin uzatılmasına yönelik görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler esnasında Aldoğan da söz aldı. Aldoğan, CHP iktidarının altı ilde sıkıyönetimi uzatma kararını muhalefetin mitinglerini engellemek ve gazeteleri kapatmak için yaptığını iddia etti. Bu da CHP iktidarının fazlasıyla tepkisini çekti[39].Bu durum Aldoğan'a yönelik oldukça sert eleştirilerin yapılmasına sebep oldu.

DP Birinci Büyük Kongresi, partinin birinci kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de topladı ve 11 Ocak'ta sona erdi. Kongrenin Türk demokrasi tarihindeki yeri ve önemi büyük oldu. Türk siyasî hayatında ilk defa başarılı bir muhalefet partisi, özgür bir ortamda kongre topladı ve mevcut iktidara açıkça kafa tuttu[40]. Ayrıca Kongre, DP'nin bütün siyasî hayatı boyunca etkili olacak olayların da başlangıcı oldu. Kongre, İstanbul İl başkanı Kenan Öner'in, kongre başkanlığına seçilmesiyle başladı. Kongreye katılan delegeler ilk kez karşılaştıkları böyle bir ortamda düşüncelerini açıkça ifade etti. Adeta bir ihtilal havası içerisinde coşkuyla hareket edildi[41]. Kongrede delegelerden ve milletvekilleri arasından CHP iktidarına karşı oldukça sert eleştiriler yapanlar oldu. Bunlardan birisi DP'nin Ankara delegesi Osman Bölükbaşı diğeri de Afyonkarahisar milletvekili General Sadık Aldoğan idi.

Aldoğan, kongrede kendisinden önce konuşan Bölükbaşı gibi, geçmişteki tek parti dönemini II. Abdülhamid zamanına benzetmiş ve mevcut yöneticilerden memnuniyetsizliğini belirtikten sonra; "*anayasanın münakaşa edilecek tarafı yoktur. Anayasa millete olan borçlarını ödememiş bulunan CHP tarafından ihlal edilmiştir. CHP Türk milletine olduğu gibi, anayasaya da sırtını çevirmiştir. Yapılacak ilk iş anayasayı tadil etmek değil anayasaya aykırı kanunlar ile birlikte CHP'yi de süpürüp atmaktır…sosyal bir inkılâp yapılmadıkça hürriyet sıfırın üstüne çıkmayacaktır. 23 senede değişen sadece şekildir. Üst tarafı eski hamam eski tas sadece tellaklar değişti …*"[42] diyerek konuşmasını tamamladı. Aldoğan'ın konuşması delegeler tarafından coşkuyla alkışlandı. Ancak onun bu konuşması daha sonraki dö-

[35] Tahtakılıç, a.g.e.s. 121-125.

[36] Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul ,Baha Matbaası, 1970, s.207; Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları , 1982, s.131.

[37] Son Posta, 9 Kasım 1946.

[38] Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960) Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1967, s.572-577; Yeşil, a.g.e. s.99; Toker, a.g.e., s.206-208; Goloğlu, a.g.e., s.131

[39] TBMM TD, Dönem VIII, Cilt III, s.25-26.

[40] Eroğul, a.g.e.s.52-54.; Albayrak, a.g.e., s.100-101

[41] Orhan Mete, Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi, İstanbul 1947, s.18; Eroğul, a.g.e., s.52-54;Albayrak , a.g.e., s.118-126.

[42] Mete, a.g.e., s.33; Albayrak, a.g.e., s.102 .

nemlerde hem partisi hem de CHP'liler tarafından Aldoğan'a yönelik eleştirilerde ve saldırılarda bir hayli etkili oldu. CHP özellikle *"tellaklar"* kelimesinden fazlasıyla rahatsız oldu.

CHP ile muhalefetteki DP arasındaki ilişkiler 21 Temmuz 1946'daki milletvekili genel seçimlerinden sonra gittikçe şiddetlendi. Nerdeyse çok partili siyasî hayat çıkmaza sürüklenme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı[43]. Bu tehlike üzerine iktidar ve muhalefeti uzlaştırma gayretleri önemli ölçüde arttı. En sonunda da meseleye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü müdahil oldu ve muhalefet lideri Celal Bayar'la birçok görüşme yaptı[44]. Bu görüşmelerde Bayar'ın, İnönü'ye birtakım teminatlar verdiği iddia edildi. Öncelikle DP'nin Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Kenan Öner gibi iktidara karşı sert muhalefet yapan milletvekillerinin hareket ve sözlerinden Bayar'ın sorumlu olması, DP içinde müfrit olarak nitelendirilen kimseler hakkında gerekenin yapıl**ma**ması, İnönü'nün arzusu hilafına mecliste ve partide bir hareket olmayacağının teminatı ve ordunun politikaya karıştırılmasının tamamen aleyhinde olduğunu gösterdi[45]. Görüşmelerin ardından 12 Temmuz Beyannamesi yayınlandı. Beyanname, DP grubunda da müzakere edildi, parti kurucuları tarafından beyannamede bir taahhüt yoktur şeklinde savunma yapılsa da beyanname hem iktidar hem de muhalefet kanadında bölünmelere sebep oldu. Beyanname'nin yayınlanması CHP'nin içinde de sıkıntı yaşatmışsa da esas sarsıntı DP'de oldu. Bayar, 11 Temmuz'da**,** DP Genel İdare Kurulu 'nu toplantıya çağırdı ve beyannamenin içeriği açıklanınca genel idare kurulu ikiye ayrıldı. Beyannameye karşı olanlar, İnönü'nün, devlet başkanlığı ve parti başkanlığının birini bırakmadan demokrasi oyunu oynamak istediğini iddia ettiler. Bayar ise çeşitli vesilelerle yaptığı açıklamalarda beyannameyi imzalamaktan başka seçeneğinin olmadığının mesajını verdi[46].

DP liderleri parti içindeki bu görüş ayrılıklarını konuşmak için 22 Temmuz 1947'de her ilden iki delegenin katıldığı küçük istişari kongresini topladı. Kongrede sert tartışmalar yaşanarak beyannameyi red eden bir hava oluştu. DP kurucuları da bu havayı dağıtmak için iktidara karşı sert bir bildiri yayınladı[47]. Bütün bu gelişmeler DP içindeki muhalefeti sakinleştirmeye yetmemiş hatta DP kurucularını İsmet Paşa'nın ağına düşmekle partiyi de İnönü'nün kucağına terk etmekle suçlayarak baş kaldırmışlardı. İlk isyan edenler ise Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Mustafa Kentli oldu[48]. Aldoğan, 12 Temmuz Beyannamesi aleyhinde Yeni Sabah Gazetesi'nde oldukça sert bir makale yayınladı. O: *"Yapmacık Muhalefete Yer Yok"*[49] başlıklı makalesinde DP'nin 12 Temmuz Beyannamesi'ni kabul etmekle diktatörlüğü kanun yolu ile kaldırmak davasına ihanet, devlet şefliğini ve mutedil bir muhalefeti kabul ettiğini belirtti.

Daha sonraki dönemlerde zaman zaman General Sadık Aldoğan'a: "*İnönü'ye karşı niçin bu kadar sertsiniz?"* diye sorulduğunda, O: "*Amacımı ve saldırı sebebimi bilmeyenler vaktiyle aramızda bir şeylerin geçmiş olabileceğini düşünebilirler. Aramızda ne kişisel ne de askerlikteki görevlerim nedeniyle hiçbir olay geçmemiştir. İsmet Paşa, beğendiğim birçok yanları olan değerli ve gerçekten büyük bir kişidir…Ancak Millî Şef İsmet İnönü'ye gelince … Millî Şeflik ve onun temsilcisi İsmet İnönü, özgürlük yolunda karşımıza dikilmiş en büyük engeldir…İşte benim saldırılarım Millî şeflikten önceki İsmet Paşa'ya değil, kendisini bu duruma getirmiş olan Millî Şef İsmet İnönü'yedir. Bu saldırılarımla Millî Şefin de eleştirilebileceğini*

---

43 Eroğul, a.g.e., s.55;Albayrak, a.g.e., s.118-126.

44 Toker, a.g.e., s.257; Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, Haz: Müstakil Demokratlar Grubu, Ankara 1949, s.10-12 ; Yalman, a.g.e., s.1393.

45 İsmet İnönü, Defterler: 1919-1973, Haz: Ahmet Demirel, 2. Cilt, İstanbul ,Yapı Kredi Yayınları, 2001, 453-468.

46 Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaları, İstanbul, Çınar Matbaası,1966,s.229.

47 Bayar, a.g.e., s.90.

48 Vatan, 19 Haziran 1947.

49 Yeni Sabah, 19 Şubat 1948.

halka göstermek istiyorum,"[50] şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Aldoğan, meselenin şahsi değil demokrasi kavramının yerleştirilmesine yönelik olduğunu vurguluyordu.

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasıyla birlikte DP içindeki çatışma ve hizipleşmeler artmaya başladı. CHP iktidarında da kabine değişikliği oldu ve 9 Eylül'de istifa eden Recep Peker kabinesi yerine 10 Eylül 1947'de Hasan Saka kabinesi kuruldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 12 Temmuz Beyannamesi'nin uygulandığını göstermek ve doğu illerinde ortaya çıkan komünistlik, Kürtçülük akımları ve Rus ajanlarının kışkırtması karşılığında CHP ve DP'nin ortak hareket ettiğini göstermek amacıyla o bölgeye bir seyahat düzenlemeye karar verdi. DP'den de bir milletvekilinin bu seyahatte kendisine eşlik etmesini istedi[51].DP Genel İdare Kurulu, 10 Eylül 1947'de yaptığı toplantıda bu geziye Muğla milletvekili Nuri Özsan'ın gönderilmesine karar verdi[52]. Nuri Özsan daha sonraları bu seyahatiyle ilgili DP Genel İdare Kurulunu bilgilendirmiş, partilerde bulunan aşırıların tasfiye edilmesi ve milletvekillerinin ödeneklerinin artırılması meselesini görüştüklerini iletmiştir. İnönü, bu seyahatte, Özsan'a Yusuf Kemal Tengirşenk'in partiden tasfiyesini sormuş ancak daha sonraki dönemlerde CHP'nin önemli isimlerinden Nihat Erim'i ziyaret eden Samet Ağaoğlu'na Erim, Sadık Aldoğan, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç meselelerinin ne olduğunu sormuş ve bu meseleyi kendisine Fuad Köprülü'nün söylediğini belirtti.[53].

Bütün bunlara rağmen Aldoğan muhalefete yönelik sert konuşmalarına ve gazetelerdeki yazılarında devam etti. O, 1947 yılının Eylül ayının son haftası Trabzon, Rize, Giresun, Akçaabat gibi il ve ilçeleri kapsayan bir Karedeniz seyahatine çıkarak halka hitaplarında bu yoksulluğun sebebinin CHP iktidarı olduğunu söyledi. CHP çevreleri de "*Aldoğan'ın düzelmeye yüz tutan havayı bozmakla meşgul olduğunu,"* iddia etti[54]. Ayrıca 12 Aralık 1947 Cuma günü Yeni Sabah Gazetesi'nde, parti adına muhalefetin politikasını izah etti ve bu politikanın Halk Partisi'ni seçimi yenileme kararına vardırmak olduğunu, bunun için de mütemadiyen halk nazarında itibarını düşürerek, kabine krizleri yaratılacağını yazdı[55]. Ayrıca Aldoğan, Afyonkarahisar'da yaptığı bir konuşmada; "*bizim istediğimiz İnönü'nün Cumhurbaşkanlığından ayrılmasıdır. Ondan sonra biz Halk Partisi'ne Hanya'yı da Konya'yı da gösteririz,"* dedi[56].Aldoğan'ın, bu konuşması DP Genel Başkanı Bayar'ın da hoşuna gitmedi ve tepkisini; "*Sadık Aldoğan kim oluyor da Afyon'da biz diye konuşuyor. Genel kurul aciz değildir, kudretini gösterecektir,"* şeklinde ifade etti[57].

Bu dönemde Sadık Aldoğan, gazetelerde yayınlanan sert yazıları ve yaptığı oldukça ağır eleştirilerle dolu konuşmalarından dolayı DP Genel İdare Kuruluna çağrılarak kendisiyle görüşülmesine karar verildi. O Afyon'da iken telefonla Ankara'ya çağrıldı ve 18 Aralık 1947'de DP Genel İdare Kurulu kendisiyle görüşerek, makaleleri ve konuşmaları hakkında açıklama istendi. Öncelikle Yeni Sabah Gazetesi'nde yayınlanan yazısı ile ilgili DP hesabına yazılmadığını tamamen şahsî düşünceleri ile yansıttığını belirtti. Aldoğan, parti Genel İdare Kurulu karşısında düşüncelerini dile getirirken bazı noktalarda hatalı olduğunu kabul

---

50 Nahit Saçlıoğlu, Bir Özgürlük Savaşçısı Sadık Aldoğan, İstanbul, Günlük Ticaret Tesisleri, 1990, s.24-25.

51 Eroğul, a.g.e., s.64; Süleyman İnan, Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s.323-326.

52 Albayrak, a.g.e., s.126 ; Samet Ağaoğlu, Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu , İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.436-441.

53 Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, s.23,

54 Cumhuriyet, 29 Eylül 1947.

55 Yeni Sabah, 12 Aralık 1947.

56 Ağaoğlu, a.g.e., s.95; Cumhuriyet, 16 Aralık 1947.

57 Adem Çaylak, Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi, Ankara 2010, Atatürk Araştırma Merkezi, s.82.

ettiyse de pek çok noktada gazetelerin söylemediği şeyleri yazdığını belirtti[58]. Kurul toplantıya beş dakika ara verdikten sonra Aldoğan olmadan ikinci oturumuna başladı ve bu konuda nasıl karar vereceklerini görüştü. Yapılan görüşmelerden sonra üyelerden Samet Ağaoğlu tarafından yapılan konuşmalar doğrultusunda hazırlanacak bir açıklamanın Sadık Aldoğan tarafından gazetelere yapılmasına karar verildi[59].

Aldoğan, bu görüşmenin kendisini partiden ihraç ettirebilmek için birilerinin düzenlediği bir komplo olduğunu iddia etti yapılan görüşmenin maskeli bir sorgulama olduğunu belirtti[60].Aldoğan, DP Genel İdare Kurulunun da kendisine sorulan sorulara; "*maksadının partiye ve demokrasiye hizmetten ibaret olduğunu ve kendisine şayet Demokrat Parti'nin saptanmış bir politikası varsa bunun izah edilmesini ve bu takdirde konuşmalarında ve yazılarında bu çerçeve dahilinden dışarı* çıkmayacağını," söyledi[61].DP Genel İdare Kurulu, Aldoğan'a, itidalli olmasını tavsiye etti. Ayrıca ona genel merkezle görüşmesinin gizli tutulmasına karar verilmesine rağmen Köprülü'nün yine meseleyi Erim'e aktardığı iddia edildi[62].

2.2. General Sadık Aldoğan'ın DP'den ihraç edilmesi

Bu arada basında Sadık Aldoğan'ın DP'nin, 7 Ocak 1947'deki I. Kongresinde yaptığı konuşmadan dolayı yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik haberler yer almaya başladı[63].

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Aralık ayı içerisinde meclise milletvekili maaşlarına ve ödeneklerine yapılacak zamla ilgili kanun teklifi sunuldu. DP grubu da kanuna olumsuz oy vereceklerini buna rağmen maaş artışı kanunlaşırsa milletvekillerinin maaş farklarını partiye bağış olarak vermelerini kararlaştırdılar[64].Genel merkezin bu kararına rağmen bazı milletvekilleri bu konuda tasarruf hakkının kendilerine ait olduğunu söyledi. Bunlardan birisi de Sadık Aldoğan'dır. Aldoğan,*"maaş ve yolluk artışlarını Kızılay'a ve Verem Savaş Derneğine vereceğim. Böyle konularda hiç kimseden akıl ve emir alacak yaradılışta değilim,"* [65]diyerek parti genel merkeziyle zaten gergin olan ilişkilerinin biraz daha gerginleşmesine sebep oldu. DP Genel Başkanı Bayar, Balıkesir'de halka hitaben yaptığı konuşmada kendilerine muhalif olan milletvekillerine karşı uygulayacağı tedbirin mesajını; "*nizamname hududu dışına çıkanlar kulaklarından tutulup Haysiyet Divanı'ndan atılırlar,"* şeklinde verdi[66].

Bu arada DP bünyesinde yaşanan çatışmalara ve gerilimlere bir yenisi daha eklendi ve Genel İdare Kurulu ile Meclis Grubu arasında anlaşmazlıklar bir hayli büyüdü. DP'nin meclis grup başkanvekili Fuad Köprülü'ye karşı son dönemlerde duyduğu güvensizlik gittikçe arttı. Meclis grubu yönetim kurulu seçimlerini yeniledi ve Köprülü'yü grup başkanvekilliğine seçmedi. Bayar, seçimin tüzüğe aykırı olduğunu söyleyerek grup başkanlığından çekildi[67]. Görüşmeler bir hafta kadar devam etti ve sonunda meselenin halledildiği ve seçimin yenilendiğini belirten bir bildiri yayınlandı. Yenilenen seçimde de Köprülü grup başkan vekilliğine seçilemedi. Bunun üzerine Bayar, maaş artışlarını genel merkeze ver-

---

58 Ağaoğlu, s.452-457.

59 Ağaoğlu, a.g.e., s.461.

60 Saçlıoğlu, a.g.e., s.25-26

61 Saçlıoğlu, a.g.e., s.25-26.

62 Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, Ankara, Yeni Matbaa,1949,s. 26-27; Yeni Sabah, 12 Ocak 1948.

63 Yeni Sabah, 12 Ocak 1948.

64 Eroğul, a.g.e., s.64-65.

65 Yeni Sabah, 16 Şubat 1948.

66 Yeni Sabah, 10 Şubat 1948.

67 Cumhuriyet, 8 Şubat 1948.

meyen milletvekillerinin isimlerini açıkladı. Böylece kendisine ve arkadaşlarına karşı muhalif olanları küçük düşüreceğini umut etti. TBMM'de maaş artışları konusu görüşülürken DP'li bazı milletvekilleri Bayar'ı hedef alan sözler sarf etmişlerdi. Bunun üzerine DP Genel İdare Kurulu 9 Mart 1948'de yaptığı toplantısında Osman Nuri Köni, Ahmet Kemal Silivrili, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem ve Sadık Aldoğan'ın Haysiyet Divanına verilmesine oy çokluğu ile karar verdi[68]. 10 Mart'ta Parti Haysiyet Divanı sekiz saatlik bir toplantı yaptı. Toplantı sonunda parti disiplinine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle, parti tüzüğünün 16. maddesinin b fıkrasına göre yukarıda ismi geçen milletvekillerinin partiden ihraç edilmesine karar verildi[69].Bu karar üzerine parti genel idare kurulundan ihraç edilenlerle fikir birliği içinde olduklarını belirten Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer gibi altı milletvekili de üyelikten çekildi[70].

DP'nin 1946 milletvekili genel seçimlerinde önemli bir başarı elde ettiği illerden biri olan Afyonkarahisar'da 18 Mart'ta, il kongresi toplandı. Kongreye 1,2,3 numaraları Merkez İlçe, Dinar, Şuhut, ve Bolvadin ilçelerinden gelen 100 delege katıldı**.** Kongreye katılmak için Genel Merkezden Adnan Menderes, Cemal Tunca ve Ahmet Veziroğlu da geldi. Kongre, DP'nin içinde haftalardır devam eden ihtilâfın iç yüzünü partiden ihraç edilen milletvekillerinin ağzından dinlemek, ayrıca bu ihtilâfta genel kurulun mu meclis grubunun mu haklı olduğu konusunda bir görüş birliğine varmak amacıyla toplanmıştı. Genel merkezden gelenler, ihraç edilen Hazım Bozca'nın ve Sadık Aldoğan'ın toplantıya alınmamasını istediler. İl Başkanı Halil Hilmi Bozca da bu talebi delegelere iletti; Ancak delegeler; "*kurucular burada da mı tahakküme başladılar,*" diyerek bu öneriyi reddettiler. Kongreyi il başkanı açtı ve partide meydana gelen hâdiselerle ilgili açıklama yaptı. Daha sonra da milletvekilleri söz aldı. Milletvekilleri Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'i sert bir şekilde eleştirdi. Sadık Aldoğan da her zaman olduğu gibi sert eleştiriler yaptı; "*kurucu unvanını taşıyan bu kimseler Halk Partisi'nin uşağı olmuştur,* "dedi. *K*urucular bu toplantıyı meşru kabul etmeyerek ertesi gün bir toplantı yapmak istediler, ancak bu mümkün olmadı[71]. DP, Afyonkarahisar il başkanı Halil Hilmi Bozca'yı Haysiyet Divanına vermeye karar verdi[72].

DP içerisindeki meselelerin artık kesin bir çözüme kavuşturulmasının vaktinin geldiğine karar veren Genel Başkan Bayar, parti grubunu özel bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda Afyonkarahisar milletvekili Şahin Laçin son dönemlerde partinin uygulamalarına yönelik on maddelik bir önerge verdi. Önerge yedi çekimser, 13 lehte oy almasına karşın 18 oy ile reddedildi[73]. Olumsuz oylardan dördünü DP kurucuları, 4'ünü kuruculara bağlı Genel İdare Kurulu üyeleri, 4'ünü konuyu Haysiyet Divanına getirenler, 6'sını ise kurucuların tehdit yoluyla dize getirdikleri iddia edilen diğer genel kurul üyeleri vermiştir. Bu gelişmeler üzerine önergeye lehte oy kullanan 13 Genel İdare Kurulu üyesi toplantıyı terk etti[74].Daha sonra DP içerisindeki muhalif milletvekilleri kamuoyuna bir bildiri yayınlayarak, parti içinde kendilerine baskı uygulandığını ve arkadaşlarının parti tüzüğüne aykırı olarak partiden çıkarıldıklarını ifade ettiler ve:*" kurucuların tahakkümüne inkıyad etmeyi, tekabül ettiğimiz emanetin icabı olan vazifenin ifasına mani gördüğümüzden büyük kong-*

---

68 Yeni Sabah, 10 Şubat 1948;Ağaoğlu, a.g.e., s. 546.

69 Özer Şahingiray, Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950), Ankara, Türkiye İş Bankası,1954,s.524;Rıfkı Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), Ankara, Olgaç Matbaası, 1979, 153-154.

70 Cumhuriyet, 11 Mart 1948; Eroğlu, a.g.e. 66-67; Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, 58-59.

71 Cumhuriyet, 19 Mart 1948; Yeni sabah, 19 Mart 1948.

72 Cumhuriyet, 20 Mart 1948; Yeni sabah,20 Mart 1948.

73 Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, s.50

74 Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller,s.67-68.

re toplanıncaya kadar gruba devam etmemeyi tensip etmiş bulunuyoruz," [75]diyerek büyük kongrenin derhal toplanmasını ve bu duruma müdahale edilmesini istediler.

DP içerisindeki karışıklığın ve çatışmanın daha da yoğunlaşması üzerine Bayar, 15 Mart'ta, il idare kurullarına gönderdiği 78 sayılı genelgede, merkeze karşı isyan bayrağı açan bu milletvekillerini partiyi bölmekle ve tek parti yönetiminin devamına hizmet etmekle suçladı[76]. O aynı kurullara, 3 Nisan'da 88 sayılı yeni bir genelge daha göndererek bu bozguncu hareketin ortaya çıktığı günlerde Moskova, Sofya, Belgrad, Zagreb ve Bakü radyolarının da kendilerine saldırıları arttırdığına dikkati çekti ve DP'nin memleketin çıkarlarını korumak için çaba gösterdiğinden dolayı bu saldırılara hedef olduğunu açıkladı. Daha sonra da DP'den ayrılan milletvekillerinin 23 Nisan'da yeni bir bildiri yayınlayarak grup toplantılarına daha önce belirttikleri gerekçelerle katılmayacakları konusunda ısrar etmeleri üzerine Bayar da 5 Mayıs'ta, DP il teşkilâtlarına gönderdiği 93 sayılı telgrafta, muhalif milletvekillerine yeniden aynı suçlamalarını yöneltti[77].

Bu dönemde *"Onlar"* adı verilen muhalif milletvekillerinin parti merkez yönetimiyle tüm bağları koparıldı. Sonunda il yönetim kurullarına Bayar tarafından gönderilen, 94 sayılı genelge ile bu milletvekillerinin parti tüzüğünün 47.maddesine aykırı hareket etmekten dolayı, parti ile bütün ilişkilerinin kesildiği açıklandı. Bu karışıklık sırasında partiden çıkarılan milletvekilleri şunlardır: Ali Rıza Kırsever, Behçet Gökçen (Çanakkale), Ahmet Ali Çınar (Burdur), Bahaddin Öğütmen, Fethi Erimçağ, Mehmet Öktem (Edirne), Şahin Laçin, Mehmet Aşkar (Afyon), Haydar Arslan (İçel), Asım Gürsu (Muğla).

DP'nin iç bünyesinde meydana gelen bu kargaşa uzun bir süre devam ettikten sonra partiden 26 milletvekilinin ayrılmasıyla ancak durdurulabildi[78]. Bu da DP'nin tarihinde geçirdiği en büyük bunalım oldu[79]. DP, parti içerisindeki bunalım sonunda parti grubunun %30'unu kaybetti. Partiden ayrılan milletvekillerinden 14'ü, TBMM'de, Müstakil Demokratlar Grubu adıyla bir grup kurdu. Grubun kuruluşu, 10 Mayıs 1948'de Meclis Başkanlığına bildirildi[80].

Müstakil Demokratlar Grubu'nu kuran milletvekilleri ve seçim bölgeleri şöyledir: Ahmet Ali Çınar (Burdur), Mehmet Aşkar, Şahin Laçin, Hazım Bozca, Hasan Dinçer (Afyon), Rıza Kırseven, Behçet Gökçen (Çanakkale), Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem (Muğla), Haydar Arslan (İçel), Ahmet Oğuz (Eskişehir), Ahmet Tahtakılıç (Kütahya), Ahmet Kemal Silivrili (İstanbul), Fethi Erimçağ (Edirne

Müstakil Demokratlar Grubu'nun yaptığı açıklamaya göre; grubun şimdilik başkanının olmayacağı, sekreterliklerini Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer ve Hazım Bozca'nın yürüteceği açıklandı ve grubun başka bir partiye geçmektense bu yolu tercih ettiği, gelişmeleri beklemenin ve DP genel kongresinde itirazlarını ileri sürmelerinin kendileri için en doğru yol olduğunu söylediler[81]. Müstakil Demokratlar Grubu ayrıca bir de bildiri yayınlayarak: *"Gerçek Demokrat Parti'yi biz temsil etmekteyiz. Demokrasinin ve DP'nin düşürüldüğü acıklı hali büyük kongrede ortaya koymak istiyoruz. Halk bizi veya onları tercih edinceye kadar bağımsız bir varlık halinde kalmalıyız,"* diyerek bu konudaki kararlarını açıkladı.

Müstakil Demokratlar Grubu, mecliste kendilerine ayrılan bölümde çalışmalarını sürdürdü ve bekledikleri büyük kongre 20-25 Haziran 1949 tarihleri arasında Ankara'da

---

[75] Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, s.69.

[76] Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Raporu (20 Haziran 1949), Ankara , Güneş Matbaası, 1949, s.16-18.

[77] Şahingiray, a.g.e., s.545-546.

[78] Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul , Baha Matbaası ,1969, s. 91.

[79] Sarol, a.g.e., s.65.

[80] Cumhuriyet, 11 Mayıs 1948; Erol Tuncer, 1950 Seçimleri, Ankara, Tesav, 2010, s. 47.

[81] Cumhuriyet, 11 Mayıs 1948; Eroğul, a.g.e., s.67-68.

toplandı. Kongrenin ikinci oturumunda DP Genel Başkanı Bayar, Parti Genel İdare Kurulunun raporunu okudu ve uzun bir süredir parti içinde meydana gelen hizipleşmeyi; *"DP'ye cephe almış bir ihanet şebekesi"* olarak nitelendirdi. Ayrıca DP'nin İkinci Büyük Kongresi, Müstakil Demokratlar Grubu'nun tezlerini kabul etmeyerek partiden ihraçlarını onayladı. Kongrenin aldığı bu karar üzerine Müstakil Demokratlar Grubu'nun içerisinde yer alan milletvekillerinden Şahin Laçin, Mehmet Aşkar, Behçet Gökçen, Ali Rıza Kırseven, Fethi Erimçağ, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç 19 Temmuz 1949'da kurulan Millet Partisi'ne katıldı. 6 milletvekili de faaliyetlerini bağımsız olarak yürütmeye devam etti[82].

Bütün bunların yanında bir de Afyonkarahisar'da Öz Demokratlar Partisi kuruldu. Parti teşkilât kurmadı ve belirli bir dönem Müstakil Demokratlar Grubu'yla birlikte hareket etti. Daha sonraki dönemlerde ise her iki grup da Millet Partisi'ne katılarak "Birleşik Muhalefet Beyannamesi" adı altında bir de beyanname yayımladılar[83].Böylece DP'den ayrılan veya ihraç edilen milletvekilleri üç farklı grup oluşturdularsa da daha sonra yeniden tek çatı altında toplandılar.

2.3. MP'nin kurulması ve General Sadık Aldoğan

1949 yılı Ekim ayı sonlarına doğru Millet Partisi'nden Denizli milletvekili Reşat Aydınlı, partinin içinden Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna gibi isimlerin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve DP Genel Başkanı Bayar'a yönelik bir suikast ile amaçlarının hükümeti devirmek olduğuna yönelik bir ihbarda bulundu. Kasım ayının ilk haftalarında devlet yöneticileri bu konuyla ilgili gerekli faaliyetleri yaptı. Başbakanlık ise 16 Kasım'da Anadolu Ajansı yoluyla bir bildiri yayınladı. Ankara Cumhuriyet Savcılığı da olaya el koydu[84]. 17 Kasım'da da olay basın aracıyla kamuoyuna duyuruldu. Büyük bir heyecan yaratan bu olayı basın günlerce manşetlerden vererek kamuoyunu bilgilendirdi[85].Sulh ceza mahkemesinin aldığı kararla Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna'nın evleri arandı. Ardından da Bölükbaşı ve Arna milletvekili olmadıkları için tutuklandı[86].

Aldoğan'ın milletvekili olmasından dolayı evinin aranması büyük olay oldu. Milletvekillerinin dokunulmazlığından dolayı genel kanının evlerinin aranamayacağıydı. Aldoğan da bu konuda duyduğu rahatsızlığı Vatan Gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada dile getirerek şu açıklamayı yaptı; *" ...savcı yardımcılarından olduğunu söyleyen Kazım Bey, bir kâtip ve belli sayıda polis olduğu halde içeri girdi. Evimi arayacaklarını savcı yardımcısı bana bildirdi ve mahkemenin bu husustaki kararını tebliğ etti. Bunun üzerine şiddetle itiraz ettim ve dedim ki; anayasanın 17. maddesi milletvekillerinin dokunulmazlığını emreder. Bu aramayı yapamazsınız. Savcı yardımcısı da benim sözüme cevaben anayasada bir milletvekili tevkif edilemez denir, fakat araştırma yapılabilir dedi. Ben ona cevaben bunu da yapamazsınız bu hususta sarih bir hüküm var mı? dedim. Fakat savcı yardımcısının ısrarı üzerine ve hâdisenin aydınlanmasını temin etmek için evimi araştırmalarına müsaade ettim."*[87] Aldoğan'ın evinde dört saat boyunca tüm özel belgeler, defterler hatta sandıkları bile arandı. Daha sonra meclise gelen Aldoğan, MP meclis grubunda oturan arkadaşlarına büyük bir asabiyetle, bu ne rezalet, komünist dünyasında bile olmaz," diyerek yaşadıklarını anlattı[88].Ayrıca Aldoğan, evinin aranmasının milletvekili dokunulmazlığına aykırı

---

82 Tuncer, a.g.e., s.48, 210-211;Albayrak, a.g.e., s. 496.

83 BCA, CHP K.490.1.0.0.614.6.2.

84 Süleyman İnan,"1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydınlı Olayı", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, IV/11, 201-230; 2005, s.202-203.

85 Vatan, 18 Kasım 1949; Zafer, 18 Kasım 1949.

86 İnan, a.g.m., s.205.

87 Vatan 17 Kasım 1949; Akşam, 17 Kasım 1949.

88 Çaylak,a.g.e.,s.119.

olarak yapıldığını, Anayasanın 17. maddesinin 2. fıkrasına göre*; "kamutay kararı olmadan milletvekili sanık olarak sorgulanamaz, tutulamaz ve sorgulanamaz,"* hükmünün hâkim kararı ile çiğnendiği gerekçesiyle TBMM'ye, Adalet Bakanı ve Başbakan hakkında sözlü soru önergesi verdi. TBMM, Aldoğan'ın sözlü soru önergesini 5 Aralık'taki oturumunda gündemine almış, önerge okunduktan sonra Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Aldoğan'ın evinin aranmasının ne anayasaya ne de ceza muhakemeleri usulüne aykırı olmadığını ifade etti. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim de, Adalet Bakanının açıklamaları doğrultusunda konuşma yaptı[89].

Sadık Aldoğan'ın yargılanabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik çalışmalar başladı. Bu konuda 17 Kasım 1949'da Cumhuriyet Savcılığına tezkere verildi.18 Kasım'da da hazırlama komisyonu ihbarın gerçek olduğuna kanaat getirerek Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına ittifakla karar verdi. Aynı gün karma komisyon toplandı ve ihbarı haklı gösterecek bir delilin bulunup bulunmadığının sorulması için dosyanın tekrar hazırlama komisyonuna iade edilmesine yönelik hazırlama komisyonundan farklı bir karar verdi. Karma komisyonun görüşmeleri basına yansımış Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılması konusunda komisyon ikiye ayrılmıştı. Bir taraf hükümetin böyle ciddi bir talepte bulunmasının dokunulmazlığı kaldırmak için yeterli olduğunu savunurken diğer taraf da ihbarı doğrulayacak bir delilin olmadığını ileri sürerek bu tip durumlarda dokunulmazlığın kaldırılmasının daha sonraki süreçlerde sıkıntı ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Bu arada komisyon üyelerinin bazıları bu işi Aldoğan'ın siyasî kişiliğini değerlendirerek ele aldı. Komisyon üyelerinden biri Aldoğan'ın bu tür kötü şeyleri *"rüyasında bile göremeyeceğini "*belirtirken bir başka üye de dokunulmazlığının kaldırılması halinde onun *"eski günahlarının kefaretini ödeyeceğini"* ileri sürdü[90]. Komisyon üyelerinin bu olayla ilgili yaşadıkları ikilik oylama esnasında da kendini gösterdi ve 13'ü aleyhte 11'i lehte oy kullandı.

Karma komisyona ifade veren Aldoğan da ihbarla bir ilişkisi *olmadığını; "hiçbir şey istemiyorum, Reşat Aydınlı komisyona gelsin ve karşımda ihbarında söylediklerini yüzüme karşı tekrar etsin bu kâfi, kendisini ispata dahi davet etmeden dokunulmazlığımın kaldırılmasını ben isteyeceğim,"* şeklindeki sözleriyle bu konuyla alâkasının olmadığını vurguladı[91]. 22 Kasım'da karma komisyon, konuyu tekrar görüşerek Adliyeden gelen yeni delilleri de yeterli bulmayarak Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılmaması kararını aldı. Ayrıca hükümet, TBMM'ye gönderdiği tezkeresini de geri çekti. Böyle bir ihbarın neden yapıldığına yönelik farklı değerlendirmeler olmuş ancak en fazla kabul gören düşünce ise Aydınlı ve Millî Emniyetle işbirliği içerisinde olan CHP yöneticilerinin bir kısmı tarafından düzenlendiği fikri ağır basmıştır[92].

MP ve ileri gelenleri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve DP Genel Başkanı Celal Bayar'a yönelik ihbar hâdisesinden dolayı kamuoyu önünde, memlekette bir korku havası yaratan, ihtilâlci siyasetçiler olarak görülmeye başladı. Bu şekilde MP'nin siyasetteki varlıkları güçsüzleştirilmeye çalışıldı. Bu arada MP'nin kendi içinde diğer yaşadıkları da bunda etkili oldu[93].

Bu arada TBMM, yeni seçim kanununu kabul ederek milletvekili genel seçimlerini 14 Mayıs 1950'de yapma kararı aldı. Siyasî partiler seçime yönelik çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Bu arada Aldoğan'ın dokunulmazlığı meselesi yeniden gündeme geldi ve Temmuz 1949 İstanbul, İzmir ve 5 Mart 1950 Kumkapı konuşmalarından dolayı 24 Mart'ta dokunulmazlığı kaldırıldı. MP, mareşal imzalı bir bildiri yayınlayarak anayasa ve insan hakları-

[89] TBMM, TD, DÖNEM VIII, CİLT XXII, 49-56.

[90] İnan, a.g.e., s.206-207; Vatan,19 Kasım 1949; Akşam,19 Kasım 1949.

[91] TBMM ,TD, DÖNEM VIII, CİLT XXI, 232-252.

[92] Samet Ağaoğlu, Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 374-375.

[93] Çaylak, a.g.e., s.133.

nın çiğnendiğini ifade etti[94].

Bu arada Ulus Gazetesi'nde, iki muhalif partinin birleşmesi için Celal Bayar'la Sadık Aldoğan arasında müzakereler cereyan ediyor diye çıkan yazı hakkında Aldoğan, bir tekzip yazısı gönderdi. Yazıda haberlerin doğru olmadığını hiçbir MP'linin Celal Bayar'la birleşemeyeceğini uzun uzun izah etti[95]. 26 Şubat'ta MP'nin Ankara il kongresi yapıldı. Saat 10.00'da başlayan kongre akşam 18.00'e kadar devam etti. Delegeler çeşitli konularda CHP iktidarını oldukça sert bir şekilde eleştirdi. Daha sonra İl İdare Kurulu seçimleri yapıldı. Aldoğan da kongre tarafından İl Başkanlığına seçildi. O İl Başkanlığına seçilmesinden dolayı kongreye teşekkür etti ve insan hakları beyannamesinin 21. maddesini açıklayarak bu maddenin "*hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir,*" sözünün başka bir biçimde ifadesidir dedi[96].

MP, 1 Nisan'da Fatih ve 3 Nisan'da taksimdeki mitinglerinde Aldoğan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını protesto etti[97]. Aldoğan, 20 Nisan'da adliyeye çağrıldı ve hükümetin manevî şahsına hakaret ettiği gerekçesiyle sorgulandı. O, CHP'nin iktidarı kaybedeceğine dair ciddi manada korkuya kapıldığını ve "siyasî ölüme korku ilaç olmaz," diyerek düşüncelerini ifade etti[98].

MP milletvekili genel seçimi için adaylarını 23 Nisan'da açıkladı ve Aldoğan da İstanbul'dan milletvekili adayı oldu[99]. Aldoğan, 5 Mayıs'ta tutuklandı ve polis nezaretinde Ankara'dan İstanbul'a götürüldü. 5 Mayıs akşamı Aldoğan'ın, MP adına yapması gereken radyo konuşmasını, kızı Gönül Aldoğan Özansü yaptı. Kızının yaptığı konuşmayı Aldoğan, evinde polis nezaretinde dinledi. İfadesi alındıktan sonra 6 Mayıs'ta serbest bırakılan Aldoğan, halkın yoğun tezahüratıyla karşılandı ve alkışlandı. Aldoğan, defalarca belirttiği gibi yine anayasaya dayanarak milletvekili olmasından dolayı meclis içinde ve dışındaki konuşmalarından sorumlu tutulamayacağını söyledi [100].

8 Mayıs'ta İstanbul radyosunda, MP adına seçim konuşması yapıp sokağa çıkınca hükümetin manevî şahsına hakaret içeren konuşmaları gerekçesiyle polis tarafından tekrar tutuklandı. Kefaletle 10 Mayıs'ta, 1950 seçimlerine günler kala serbest bırakılan Aldoğan; "küçük hapishaneden büyük hapishaneye geçiyorum. İçinde yaşayan vatandaşların hür olmadığı bir vatan, hapishaneden başka bir şey değildir," dedi. Aldoğan serbest kalır kalmaz Çatalca'ya gitmiş ve MP'nin mitinginde konuşmuştur[101]. Aynı günün akşamı siyasî partilerin seçime yönelik miting ve propaganda çalışmaları sona erdi. Aldoğan'ın böyle bir günde serbest bırakılması da manidardır.

SONUÇ

Türkiye'nin 1945 yılından sonra çok partili siyasî hayata geçmesiyle birlikte CHP iktidarına karşı muhalefet daha da güçlendi ve aleni ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde çok sayıda siyasî parti kuruldu. Ancak bu siyasî partilerin hiçbiri 7 Ocak 1946'da kurulan DP kadar önemli bir güce sahip olamadı. DP'nin bu başarısında cumhuriyet rejiminin temel değerlerine dokunmaması ve mevcut iktidarın bir oyunu olmadığını kamuoyuna göstermiş olmasıdır. DP'nin en fazla dile getirdiği kavram demokrasi oldu. DP içerinde

---

94 Yeni Sabah, 25 Mart 1950; Yeni İstanbul, 25 Mart 1950.

95 Yeni Sabah, 9 Ocak 1950.

96 Yeni Sabah; 27 Şubat 1950; Yeni İstanbul, 27 Şubat 1950.; Akşam, 27 Şubat 1950

97 Yeni Sabah, 2,4 Nisan 1950; Akşam, 2 Nisan 1950.

98 Yeni Sabah, 21 Nisan 1950.

99 Yeni Sabah, 24 Nisan 1950.;Akşam , 24 Nisan 1950; Erol Tuncer, 1950 Seçimleri, Ankara 2010,s.135.

100 Yeni Sabah, 7 Mayıs 1950; Akşam, 7 Mayıs 1950.

101 Yeni Sabah, 9, 11 Mayıs 1950; Yeni İstanbul, 9,11 Mayıs 1950.

yer alan ve siyasî hayata yeni atılmış pek çok kişi için de bu kavram oldukça önemli oldu. Bunlardan birisi de General Sadık Aldoğan'dır. Özgürlük savaşçısı olarak da tanınan Aldoğan, hayatı boyunca, demokrasi, özgürlük ve millet hâkimiyetinin gerçekleştirilmesi için mücadele etti.

Aldoğan, siyasî iktidarın veya partilerin yanlışlarını eleştirme konusunda hiç tereddüt etmedi. TBMM kürsüsündeki konuşmalarında, meclis dışındaki konuşmalarında, gazetelere verdiği demeçlerde veya yazdığı makalelerde eleştirilerini devam ettirdi. Bu tutumundan dolayı DP bünyesinde bulunduğu dönemde Parti Genel İdare Kurulu tarafından ikaz, daha sonra da ihraç edildi. Akabinde yeni kurulan MP'nin kurucuları arasında yer alan Aldoğan, aynı muhalif tavrını devam ettirdi. Aldoğan, muhalif tavırlarının bedelini sonunda yasama dokunulmazlığının kaldırılmasıyla ödedi. Daha sonraları da defalarca tutuklandı hapse atıldı serbest kalınca da aynı tavrını devam ettirdi.

Aldoğan, Türkiye'de siyasî iktidar-muhalefet ilişkisi ve demokrasinin kurumsallaşması bağlamında önemli bir isim olarak tarihte yerini aldı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (CHP K), Fon Kodu:490.1.0.0, Yer No:847.351.2.
2. BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu (BÖKM K),Fon Kodu:30.1.0.0., Yer No:65.401.13.
3. BCA,CHP K, Fon Kodu:490.1.0.0, Yer No:360.1508.1.
4. BCA,BÖKM K, Fon Kodu:30.1.0.0.,Yer No:65.402.2.
5. BCA,CHP K, FK:1.490.1.00-YN:6.30.17.
6. TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Kâğıdı Örneği, Sicil No.1333.
7. TBMM Arşivi, Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No.16
8. TBMM Arşivi, Milletvekili Seçim Mazbatası
9. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Cumhuriyet Halk Partisi Katoloğu CHP K), Fon Kodu:490.1.0.0, Yer No:847.351.2.
10. BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Katoloğu (BÖKM K), Fon Kodu:30.1.0.0., Yer No:65.401.13.
11. BCA, BÖKM K , Fon Kodu:30.1.0.0., Yer No:65.402.2.
12. BCA, CHP K.490.1.0.0.614.6.2.

Resmî Yayınlar

TBMM, TD, DÖNEM VIII, CİLT XXII, 49-56.

Süreli Yayınlar

1. Akşam,2 Nisan 1950;24 Nisan 1950; 7 Mayıs 1950,19 Kasım 1949,17 Kasım 1949,19 Kasım 1949, 27 Şubat 1950.
2. Tevfik Sadullah, "Afyon'da Seçim Neticesi Ne Olacak?", Cumhuriyet, 12 Temmuz 1946.
3. Tevfik Sadullah, "Demokrat Parti'nin Afyon Adayları Belli Oldu", 13 Temmuz 1946; Cumhuriyet,11 Mayıs 1948; Cumhuriyet,8 Şubat 1948
4. Vatan, 23 Ocak 1946; 15 Şubat 1946; 12 Temmuz 1946; 19 Haziran 1947; 18 Kasım 1949;17 Kasım 1949;19 Kasım 1949.
5. -Ulus, 4 Temmuz 1946.

6. Son Havadis, 22 Ekim 1965.
7. Haber, 4 Temmuz 1946; 25 Temmuz 1946.
8. Yeni Sabah,12 Ocak 1948; 16 Şubat 1948; 10 Şubat 1948; 25 Mart 1950; 12 Aralık 1947;19 Şubat 1948;25 Mart 1950;9 Ocak 1950;2,4 Nisan 1950;21 Nisan 1950;24 Nisan 1950;7Mayıs 1950.
9. Yeni İstanbul,25 Mart 1950;27 Şubat 1950.
10. Zafer,18 Kasım 1949.
11. Yeni Sabah,7 Mayıs 1950; Akşam, 7 Mayıs 1950.
12. Yeni Sabah, 9, 11 Mayıs 1950; Yeni İstanbul, 9,11 Mayıs 1950.

Araştırma Eserler

1. AĞAOĞLU, Samet, Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu, İstanbul, iletişim yayınları,1992
2. AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia Turgay, Türkiye 'de Çok Partili Politika 'nın Açıklamalı Kronolojisi :1945-1971, İstanbul 1976.
3. ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti (1946-1960), Ankara, Phoenix Yayınevi,2004.
4. BARUTÇU, Faik Ahmet, Siyasi Anılar (1939-1954), İstanbul,21.Yüzyıl Yayınları,1977.
5. BAYAR, Celal, Başvekilim Adnan Menderes, Derleyen, İsmet Bozdağ, İstanbul, Baha Matbaası,1986.
6. BURÇAK, Rıfkı Salim, Türkiye 'de Demokrasiye Geçiş, (1945-1950), İstanbul, Olgaç Matbacılık,1979.
7. ÇAYLAK, Adem, Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
8. Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Raporu (20 Haziran 1949), Ankara, Güneş Matbaası,1949.
9. Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değiller, Haz. Müstakil Demokratlar Grubu, Ankara ,Yeni Matbaa, 1949
10. Demokrat Partinin Tüzük ve Programı, Ankara, Doğuş Matbaası,1946.
11. ERER, Tekin, Türkiye 'de Parti Kavgaları, İstanbul, Çınar Matbaası,1966.
12. EROĞUL, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara 2003.
13. GOLOĞLU, Mahmut, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), Ankara 1982.
14. HAYTAOĞLU, Ercan, Millet Partisi, Cumhuriyetçi. Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1948-1960, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2004.
15. İNAN, Süleyman,"1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydınlı Olayı", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,İzmir,C.4.,S.11.,s.201-230.2005.
16. İNAN, Süleyman, Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes, Ankara, Liberte Yayınları,2006.
17. İNÖNÜ, İsmet, Defterler:1919-1973, Haz: Ahmet Demirel, 2. Cilt, İstanbul 2001.
18. KABASAKAL Mehmet, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi(1908-1960),Tekin Yayınevi, İstanbul 1992.

19. KILIÇ, Cemil, Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995
20. METE, Orhan, Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi, İstanbul 1947.
21. ÖNER, Kenan, Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi, İstanbul, Osmanbey Matbaası,1948.
22. SAÇLIOĞLU, Nahit, Bir Özgürlük Savaşçısı Sadık Aldoğan, İstanbul 1990.
23. SEÇKİN, Haydar, Olaylarla ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz, İstanbul 1990.
24. ŞAHİNGİRAY, Özer, Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950), Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları,1954.
25. TAHTAKILIÇ, Ahmet, Dönüşü Olmayan Yol, Ankara 1989.
26. TEVETOĞLU, Fethi, Türkiye 'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara 1967.
27. TİMUR, Taner, Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, İstanbul: İletişim Yayınları,1991.
28. TOKER, Metin, Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul, Baha Matbaası, 1980.
29. TUNCER, Erol, 1950 Seçimleri, Ankara, Tesav, 2010.
30. YALMAN, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, Cilt,III,IV, İstanbul, Rey Yayınları, 1970
31. YEŞİL, Ahmet, Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları,1988.

Ek 1: General Sadık Aldoğan'ın 1946 Milletvekili Seçim Mazbatası[102]

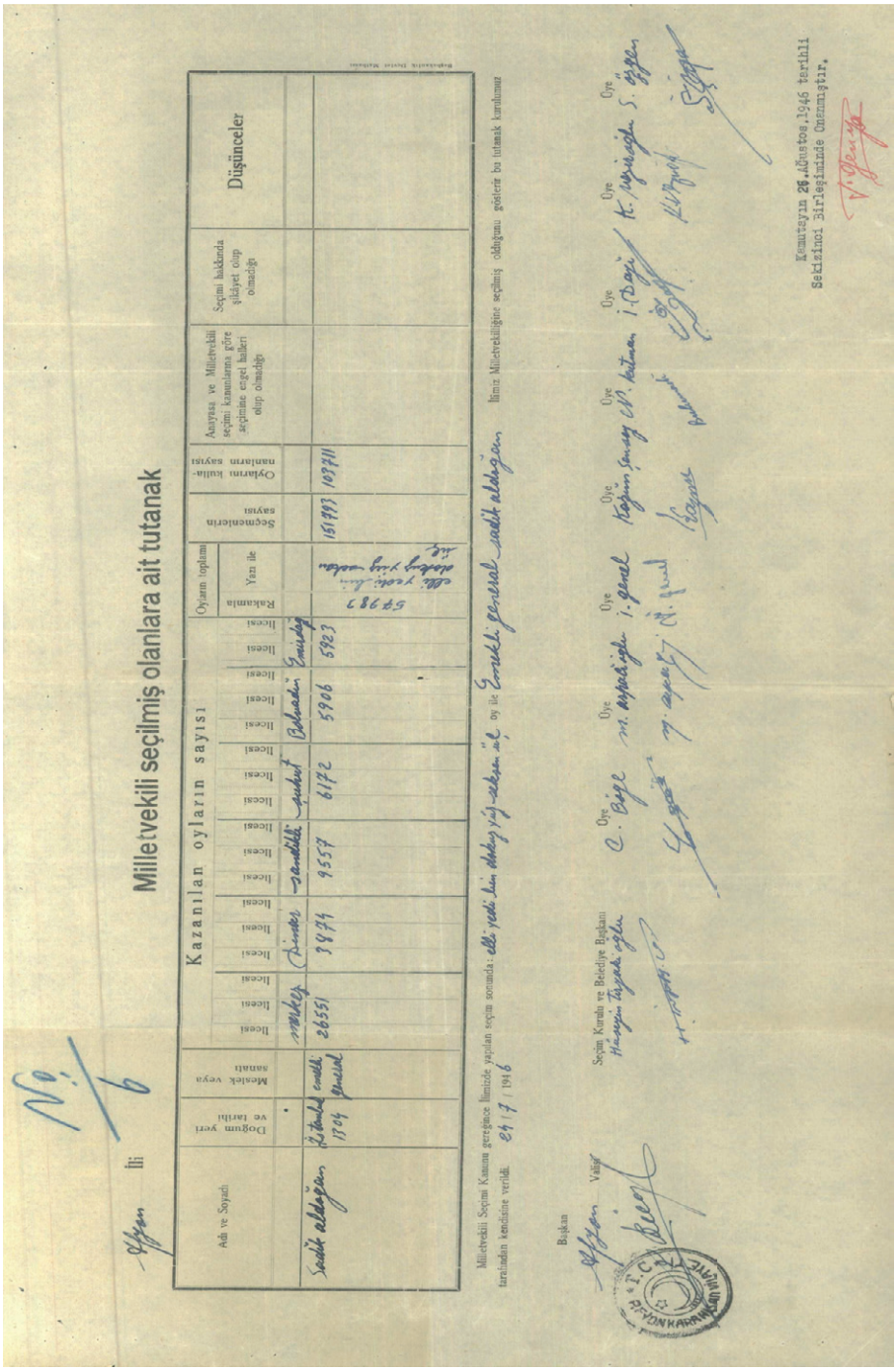

Afyon İli No: 6

Milletvekili seçilmiş olanlara ait tutanak

| Adı ve Soyadı | Doğum yeri ve tarihi | Meslek veya sanatı | Kazanılan oyların sayısı | | |

Ek 2: General Sadık Aldoğan'ın Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası[103]

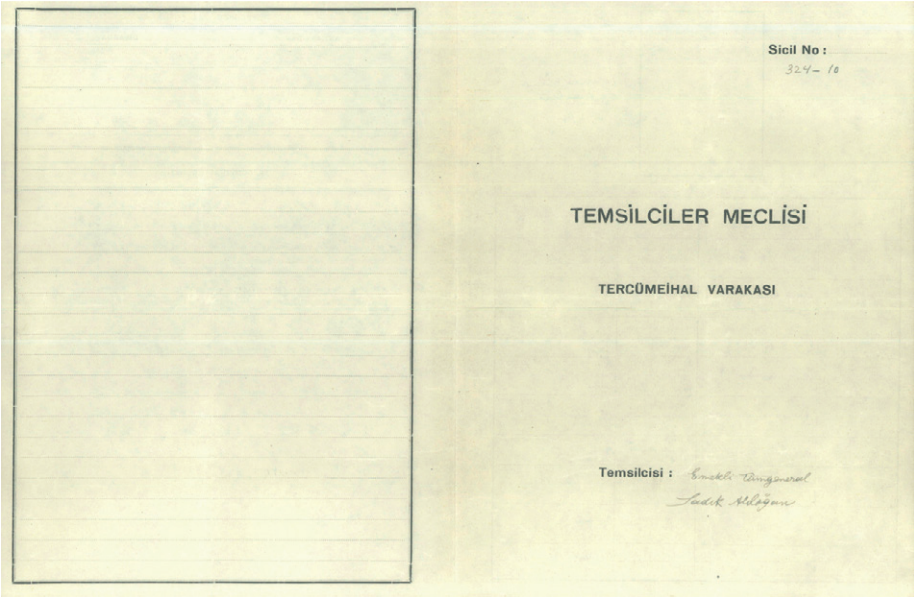

Sicil No : 324-10

TEMSİLCİLER MECLİSİ

TERCÜMEİHAL VARAKASI

Temsilcisi : Emekli Tümgeneral Sadık Aldoğan

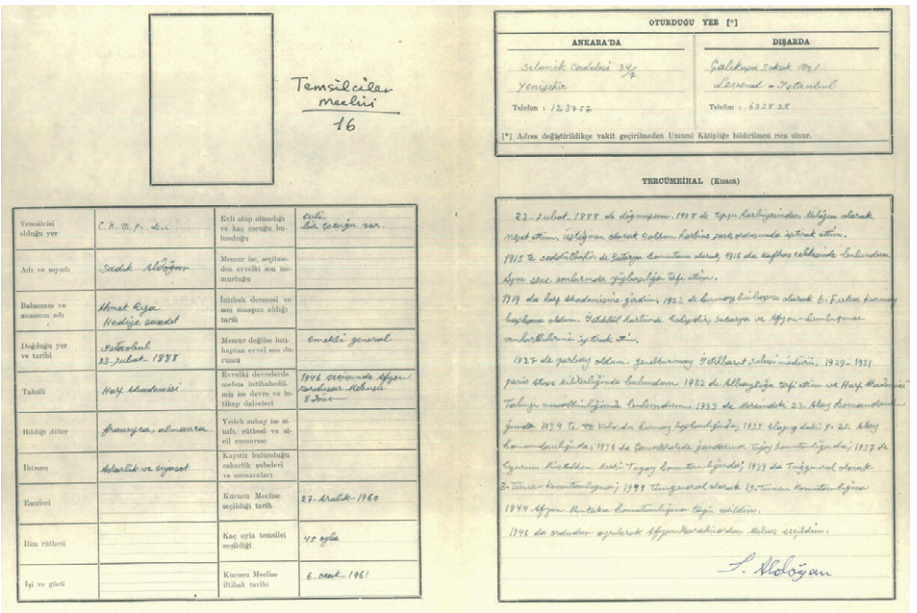

Temsilciler meclisi 16

Temsilcisi olduğu yer	C.H.P. Ank.	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	evli. Lib. çocuğu var.
Adı ve soyadı	Sadık Aldoğan	Memur ise, seçilmeden evvelki son memuriyeti	
Babasının ve anasının adı	Ahmet Rıza Hediye sevadet	İktisab derecesi ve son maaşını aldığı tarih	
Doğduğu yer ve tarihi	Kabataş İstanbul 23 şubat 1888	Memur değilse intibaptan evvel son durumu	Emekli general
Tahsili	Harb akademisi	Evvelki devlet memuriyetinde intibahedilmiş ise derece ve intibap daireleri	1945 senesinde Afyon mebusu Aldoğan 8 Temmuz
Bildiği diller	Almanca, almanca	Yedek subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası	
İkamesi	Askerlik ve siyaset	Kayıtlı bulunduğu askerlik şubeleri ve numaraları	
Ecnebi		Kurucu Meclise seçildiği tarih	27-Aralık-1960
Ilm rütbesi		Kaç aylık temsilci seçildiği	40 aylık
İşi ve gücü		Kurucu Meclise iltihak tarihi	6-ocak-1961

OTURDUĞU YER [*]

ANKARA'DA	DIŞARDA
Selanik Caddesi 34/4 Yenişehir	Şakayan Sokak No 1 Levent - İstanbul
Telefon : 12 37 52	Telefon : 633 8 38

[*] Adres değiştirildikçe vakit geçirilmeden Umumi Kâtipliğe bildirilmesi rica olunur.

TERCÜMEİHAL (Kısaca)

23-Şubat-1888 de doğmuşum. 1908 de Topçu harbiyesinden Mülazım olarak mezun oldum. Üsteğmen olarak Balkan Harbine gönüllü olarak iştirak ettim. 1915 de seferberlikte de Topçu komutanı olarak, 1916 da Kafkas cephesinde bulundum. Afyon Ord. emrinde Piyadeliğe tayin ettim. 1919 da Harb akademisine girdim, 1922 de kurmay binbaşı olarak 6. Fırka kurmay başkanı oldum. Istıklal harbinde Kütahya, Sakarya ve Afyon-Dumlupınar muharebelerine iştirak ettim. 1927 de yarbay oldum. Genelkurmay İstihbarat Şubesi müdürü. 1929-1931 paris elçisi ataşeliğinde bulundum. 1932 de albaylığa terfi ettim ve Harb Akademisi Taktik öğretmenliğine bulundum. 1933 de derecelerde 23. Alay komutanlığına getirildim. 1934 Ta. Ve Kıbrıs da kurmay başkanlığında, 1935 Elazığ deki 1. 23. Alay komutanlığında, 1936 da Genelkurmayda çalıştım. Topçu komutanlığında, 1937 de Erzurum Kıtasına kadar Topçu komutanlığında, 1939 da Tuğgeneral olarak 3. Tümen komutanlığında, 1941 Tümgeneral olarak 13. Tümen komutanlığına 1944 Afyon Kıtasına komutanlığına tayin edildim. 1946 da ordudan ayrılarak Afyon Mebusluğundan Meclise girdim.

S. Aldoğan

103 TBMM Arşivi, Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No.16.